Amsterdam. Burgerweeshuis

R. Meischke

bron
R. Meischke, *Amsterdam. Burgerweeshuis*. Staatsdrukkerij- en Uitgeverijbedrijf, Den Haag 1975

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/meis008burg01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

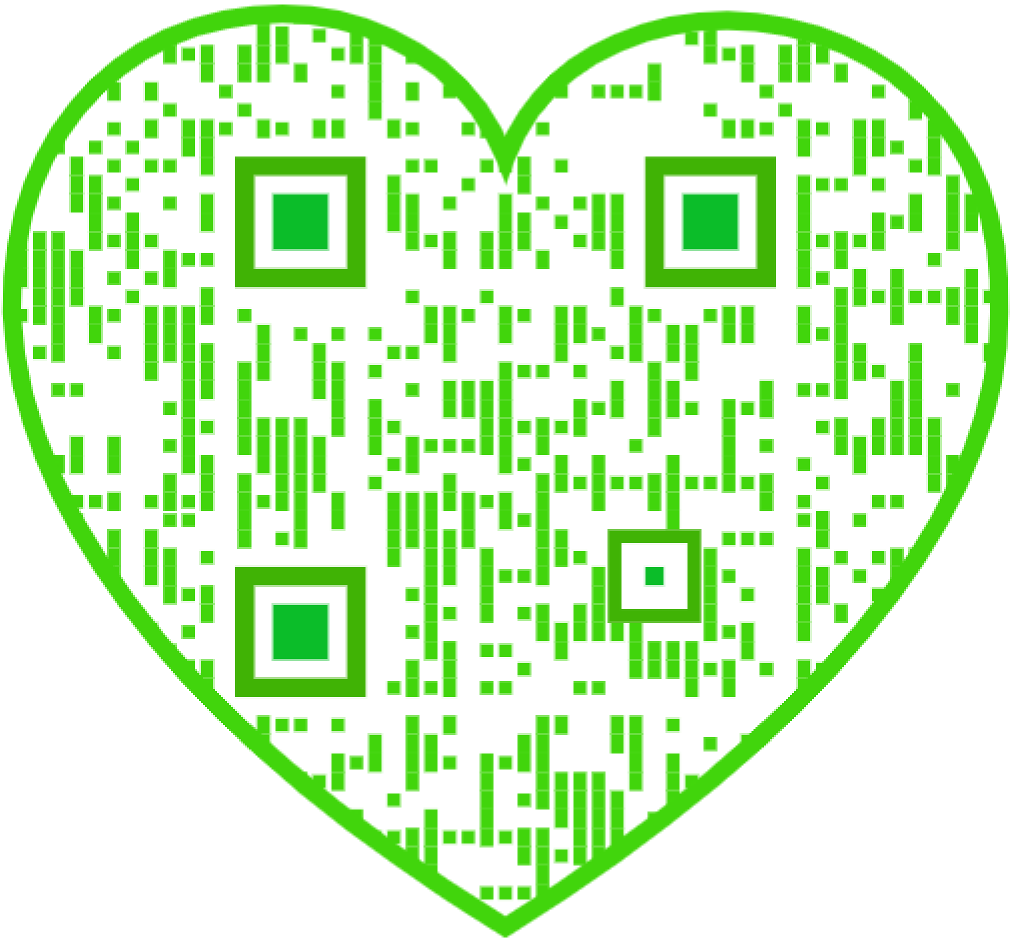

Voorbericht

Het eerste deel van de Geïllustreerde Beschrijving van de Monumenten van Geschiedenis en Kunst in de gemeente Amsterdam behandelt de gebouwen van het voormalige Burgerweeshuis, welke thans zijn ingericht tot Historisch Museum van de stad.

Dat dit gebouw als eerste werd beschreven is het gevolg van de uitvoerige verbouwing en restauratie die in de laatste tien jaar heeft plaats gevonden. Hierdoor werd voor het eerst inzicht in de bouwkundige ontwikkeling van het complex verkregen. Ook bracht archiefonderzoek dat ten behoeve van de restauratie werd aangevat en voor deze studie werd voortgezet, talrijke gegevens over de verschillende bouwperioden aan het licht. Ondanks de vele gegevens die werden opgediept kon het archiefonderzoek niet uitputtend zijn.

Aangezien er aan de weeshuisgebouwen, die in hoofdzaak uit de 17de en 18de eeuw dateren, in de 19de eeuw veel werd veranderd en de meest ingrijpende wijziging de verbouwing tot museum was, is de historische ontwikkeling tot heden toe gevolgd, waardoor deze beschrijving mede het karakter van een restauratieverslag gekregen heeft.

De keuze van het Burgerweeshuis als eerste deel van de Geïllustreerde Beschrijving van de monumenten in Amsterdam, is binnen het totale monumentenbestand van deze stad gezien, een aanvaardbaar uitgangspunt. Er zijn slechts weinig gebouwen waarin de geschiedenis van de stad zich zozeer weerspiegelt als in dit complex. De geschiedenis is te vervolgen van het begin af, toen temidden van de woonhuiserven zich enkele gestichten vestigden, die in de late middeleeuwen uitgroeiden tot grote instellingen. Na het sluiten der kloosters werd hier het weeshuis ondergebracht dat geleidelijk het hele gebied verwierf en uitgroeide tot een van de grote verzorgingshuizen der stad. Ten slotte zien we in onze tijd ook op deze plaats de functieverandering van de binnenstad optreden.

Tevens geeft het gebouwencomplex een duidelijk beeld van de ontwikkeling van de Amsterdamse architectuur, hetgeen te meer van belang is omdat er zowel over de bouwactiviteiten van de stad als van de particulieren weinig archivalia beschikbaar zijn. Het Burgerweeshuis staat tussen deze beide groepen in en behoort tot de zeldzame gevallen waarvan archivalische gegevens met bestaande of uit afbeeldingen bekende gebouwen in verband gebracht kunnen worden.

De huizen die in de Kalverstraat en de St.-Luciensteeg aan het weeshuis grensden zijn eveneens in dit deel van de beschrijving opgenomen. Hun geschiedenis was nauw verbonden met die van het weeshuis en in het archief van deze instelling zijn veel gegevens over deze huizen bewaard gebleven. Aan de inventaris van het gebouw werd veel aandacht besteed, niet vanwege het uitzonderlijke kunsthistorische belang ervan, doch wel omdat ook hier van een aantal stukken de makers op plaats van herkomst kon worden opgespoord.

Tevens geeft de inventaris een beeld van de aankleding en inrichting van een aantal ruimten, terwijl sommige gedenkstukken enige historische informatie over het huis verschaffen.

De keuze van de afbeeldingen is zeer ruim geweest. Vrijwel alle oude prenten en een groot aantal oude foto's zijn hier gereproduceerd en geven een beeld van de vroegere

situatie. Veel nieuwe opnamen geven de huidige toestand weer en tonen tevens bouwkundige details.

De afbeeldingen worden begeleid door een aparte tekst die als inleiding op de hoofdtekst kan worden gezien doch ook, als minder informatie nodig is, op zich zelf kan worden gebruikt.

Dit boek is ontstaan uit een nauwe samenwerking met enkele medewerkers.

Mej. E.B.M. Lottman verrichtte archiefonderzoek, en verzorgde een beschrijving van de inventaris.

Mevrouw R. Royaards-ten Holt maakte een aantal reconstructietekeningen. De heer P. Wiersma vervaardigde de overzichtsplattegronden waarop de verschillende perioden van de bouwgeschiedenis zijn aangegeven. Daarbij werd gebruik gemaakt van oudere plattegronden uit 1631, 1651 en ca. 1860 en van de recente opmetingen ten behoeve van de verbouwing. De meeste tekeningen in dit boek zijn van de hand van de heer J.J. Jehee. Zij werden vervaardigd aan de hand van bestaande opmetingen, aangevuld met eigen waarnemingen. Voor zover geen gebruik werd gemaakt van bestaande oudere foto's, werden de opnamen van het gebouw en de inventaris speciaal voor dit boek gemaakt door de heer G. Dukker. Ook van de oude prenten die hier gereproduceerd zijn werden door hem nieuwe opnamen gemaakt.

Bij verschillende specifieke kwesties verleenden anderen hun medewerking. De studie van Mej. E. Palmboom over het grondbezit van het St.-Lucienklooster gaf de sleutel tot de samenhang van de parcellering aan de Nieuwezijds Voorburgwal en die aan de Kalverstraat in het begin van de 15de eeuw. De heer E. van de Wetering gaf een beschrijving van de conservering van het grote reliëf boven de poort aan de Kalverstraat. Prof. ir. J.J. Terwen wees op de bijzondere vorm van de pilasterkapitelen aan de meisjesbinnenplaats, en de betekenis ervan voor de latere architectuurontwikkeling. De heer H. Janse bracht een bezoek aan enkele oude kapconstructies. De heren P.J.J. van Thiel en B. Haak bekeken een drietal 17de eeuwse schilderijen die tot dat moment aan Karel Dujardin werden toegeschreven. De heer W. Timp wist het tijdstip te achterhalen waarop de collectie gevelstenen aan de muur van de St.-Luciensteeg werd ingemetseld. Bij de verschillende onderzoekingen werd veel steun ondervonden van de Gemeentelijke Archiefdienst te Amsterdam en de archiefbeheerders van de Dienst van Bouw- en Woningtoezicht. Ook van de kant van het bouwbureau van de architecten en van de Dienst der Publieke Werken werd alle mogelijke medewerking verleend. De heer C.G. Segaar was zeer behulpzaam bij het onderzoek van dat deel van de oude inventaris dat was ondergebracht in het Sociaal Agogisch Centrum aan het IJsbaanpad.

De heer T. Krielaart verschafte veel informatie over de stukken van het weeshuis, die waren overgegaan naar het Historisch Museum. Met veel dank aan bovengenoemden en vele anderen kon de auteur in voorjaar 1975 zijn manuscript afsluiten.

De Rijkscommissie voor de Monumentenbeschrijving
MR. S.P. BARON BENTINCK, voorzitter
J. JESSURUN, secretaris

Zeist, oktober 1975

1. Inleiding, de geschiedenis van het bouwblok: het St.-Lucienklooster, het Oudemannenhuis en het Burgerweeshuis

Dit boek handelt niet over het weeshuis als instelling tot het verzorgen van ouderloze kinderen, doch over het huis der wezen, de gebouwen waarin zij een onderdak vonden. Zowel de instelling als het gebouw worden het Burgerweeshuis genoemd. Niet alleen aan de architectonische kant van het gebouw zal aandacht worden besteed, doch ook aan de indeling en het gebruik ervan. Het boek beperkt zich evenwel tot het Burgerweeshuis zoals het van 1580-1960 tussen Kalverstraat en Nieuwezijds Voorburgwal gehuisvest was. Het oudere weeshuis, dat aan de overzijde der Kalverstraat lag en na 1580 als herberg 'de Keizerskroon' is blijven voortbestaan, wordt slechts terloops vermeld. Het nieuwe gebouw aan het IJsbaanpad, dat in 1960 werd betrokken valt geheel buiten het gezichtsveld. Wel komt ter sprake de geschiedenis van het bouwblok van de eerste woonhuisbebouwing af, tot aan de inrichting van het complex tot historisch museum van de stad Amsterdam. In de middeleeuwse steden staat de verkaveling in percelen waarop de huizen gebouwd zijn, aan het begin van de geschiedenis van vrijwel alle bouwblokken. Veel geestelijke instellingen, zoals kerken, kloosters en gasthuizen zijn gesticht en gegroeid tussen de woonhuisbebouwing in. Hoe dieper de percelen waren hoe groter de mogelijkheid was voor het binnendringen van bijzondere objecten. Een blik op de Amsterdamse stadsplattegrond toont hoe de beide grote kerken zich ontwikkeld hebben; de Oude Kerk op de achtererven van de percelen aan de Warmoesstraat, de Nieuwe Kerk achter de huizen van de Nieuwendijk.

+ Het was duidelijk dat het bouwblok aan de westkant van de Kalverstraat ten zuiden van de St.-Luciensteeg door de bijzonder lange percelen voorbestemd was om een bijzondere ontwikkeling door te maken. Nu bezat dit blok een structuur die verder in de stad niet voorkomt. Het werd in het midden doorsneden door een ontwateringssloot, de Begijnensloot, en was aan de achterzijde toegankelijk gemaakt door een kade langs de Voorburgwal. Ook aan deze kant werden huizen gebouwd, zodat het erop leek of aan weerskanten van het bouwblok een gesloten bebouwing van woonhuizen zou ontstaan. Omstreeks 1400 werd dit proces echter in een andere richting gestuurd doordat zich hier enkele geestelijke instellingen vestigden.

+Het bouwblok tussen de Kalverstraat, St.-Luciensteeg, N.Z. Voorburgwal en Begijnhof

In deze tijd ontstonden in de steden veel kloostergemeenschappen, die een plaats vonden in de minder dichtbebouwde gebieden buiten het centrum. Op zichzelf was deze ontwikkeling dan ook niets ongewoons.

+ Toch is er een omstandigheid die de vestiging van geestelijke instellingen in dit gebied sterk bevorderd kan hebben. Dat was het wonder van Amsterdam dat in 1345 plaats vond in een huis aan de oostzijde van de Kalverstraat, tegenover het bouwblok dat wij thans aan een nader onderzoek willen onderwerpen. Op de plaats van dit wonder werd de kapel der Heilige Stede gesticht, die geleidelijk werd uitgebreid totdat hij een heel bouwblok tussen Kalverstraat en Rokin besloeg. Het is niet bekend of de stichting+ van het Begijnhof ca. *1350* op het zuidelijk deel van het eiland tussen de Begijnensloot en de Voorburgwal en de vestiging van de zusters van St.-Lucia in 1414 in een huis in het midden van dit eiland, mede het gevolg van de aantrekkingskracht van de Heilige Stede waren. Bij het gasthuis dat

+De Heilige Stede 1345

+Het Begijnhof Het St.-Lucienklooster

in 1422 tegenover dit kerkgebouw werd opgericht en dat onder toezicht van de kapelmeesters gesteld was, is dit verband duidelijk.

Deze instellingen die aanvankelijk niet groter waren dan een enkel huis groeiden

geleidelijk uit. Het St.-Lucienklooster verwierf het gehele noordelijke deel van het eiland tussen Voorburgwal en Begijnensloot en nog een groot gebied tussen deze sloot en de Kalverstraat. Het gasthuis breidde zich uit tot het grote gebouw van het[+] Oudemannenhuis dat vrijwel alle ruimte van het binnenterrein dat het St.-Lucienklooster nog niet bezat in beslag zou nemen. De woonhuizen waren teruggedrongen tot de rand aan de Kalverstraat en de St.-Luciensteeg, bovendien waren vele nog eigendom van de er achter gelegen instellingen geworden.

[+]Het Oudemannenhuis

In het bouwblok aan de oostzijde van de Kalverstraat, direct ten noorden van de[+] Heilige Stede, werd het eerste Amsterdamse weeshuis gesticht. Het jaar waarin dit geschiedde is niet bekend, het eerste reglement dateert uit 1523 zodat het waarschijnlijk is dat deze instelling kort tevoren in het leven zal zijn geroepen. Ook hier doet zich weer hetzelfde proces voor van een gesticht dat klein begint in een enkel huis en geleidelijk door aankoop van de omringende huizen een zekere omvang bereikt. Niet het gehele proces der grondverwerving is hier bekend, slechts de overdrachten van enkele huizen na het midden van de 16de eeuw bleven bewaard. Ook hier breidde de instelling zich sneller uit op het achterterrein dat op het Rokin uitkwam, dan aan de[+] straat. Omstreeks 1560 werd langs het Rokin een kade aangelegd die voor een deel door het weeshuis moest worden betaald en die tevens van invloed was op de gebouwen aan die kant. In dat jaar hield het weeshuis een loterij om daarmee de noodzakelijke nieuwbouw te kunnen bekostigen. Over het algemeen wordt aangenomen dat men het geld dat deze loterij opbracht gebruikt heeft om de nieuwe gevel aan de Kalverstraat te bouwen, die door een tekening, welke voor de afbraak in 1725 werd vervaardigd, bekend bleef. Toch is het minder waarschijnlijk dat men zowel aan de zijde van het Rokin als aan de Kalverstraat tegelijk nieuw gebouwd zou hebben. Het lijkt[+] aannemelijker dat de nieuwe voorgevel uit 1568 dateert, in welk jaar de volgende uitgave verantwoord werd: ‘noch van die tymeragie vant kinderenhuys soe voir ende nae ghecost soe van hout calck stein ende yserwerck ende arbeytsloon in anno LXVIII die somme van 744 gl-12st’ (ABW 138).

[+]Het eerste weeshuis

[+]De nieuwbouw aan het Rokin 1560

[+]De voorgevel 1568

Met deze gevel was het weeshuis een instelling van enig aanzien geworden, waaraan men niet voorbij kon gaan zonder het op te merken. De naam van de bouwmeester is onbekend. Waarschijnlijk echter is het Joost Jansz Bilhamer geweest, die iets verderop in de Kalverstraat woonde en die later nog verscheidene werkzaamheden voor het weeshuis zou verrichten.

Op de plaats waar dit eerste weeshuis lag was verdere uitbreiding nauwelijks mogelijk en bovendien zeer kostbaar omdat men daarvoor huizen aan de Kalverstraat zou hebben moeten slopen. Het aantal wezen steeg voortdurend en bedroeg in het derde kwart van de 16de eeuw reeds 200. Een radicale oplossing voor het probleem van de[+] huisvesting van de wezen deed zich voor in 1579, toen de bezittingen van de kloosters door de stad geconfisqueerd werden en verdeeld over de liefdadige instellingen. Het weeshuis kreeg de kapel van de Heilige Stede, het St.-Lucienklooster en het Karthuizerklooster met al hun bezittingen toegewezen. Dit gaf geenszins een onmiddellijke oplossing van de financiële problemen aangezien het weeshuis de verplichting erbij kreeg de nog aanwezige kloosterlingen te huisvesten en tot hun levenseinde te onderhouden. Aangezien de bezittingen van de kloosters hiertoe reeds voor de reformatie nauwelijks voldoende waren en de kloostergebouwen bovendien slecht waren onderhouden bleef er nog lang een zorgelijke toestand bestaan.

[+]De onteigening van de kloosters in 1579

Hoewel de uitkeringen aan de kloosterlingen geleidelijk minder werden nam het aantal wezen met de groei van de stad snel toe. Eerst in het begin van de 17de eeuw toen de landerijen meer gingen opbrengen braken er betere tijden aan.

+ In 1580 betrokken de wezen het St.-Lucienklooster en werd het oude weeshuis verhuurd aan de herberg 'de Keizerskroon', die daar ruim vier eeuwen gevestigd zou blijven. Hoewel het klooster in zijn bloeitijd aan ca. 60 zusters onderdak verschaft had en het nu betrokken werd door ruim 200 weeskinderen zal het in veel opzichten daarvoor geschikt zijn geweest. De huishouding in een klooster en in een weeshuis liepen niet zozeer uiteen. Alleen was die van het weeshuis in drie afzonderlijke groepen verdeeld: die van de kleine kinderen en die van de grotere jongens en van de grotere meisjes. Het is niet bekend of er op dat tijdstip veel aan het klooster is gewijzigd. Alleen staat vast dat de kapel in verschillende ruimten werd onderverdeeld.

+De verplaatsing van het weeshuis naar het St.-Lucienklooster

Het nieuwe weeshuis ging schuil achter de huizen van de Kalverstraat en was alleen

+ te bereiken door een onaanzienlijke gang tussen twee huizen door. Het eerste bouwproject van enige omvang dat de regenten lieten uitvoeren was het maken van een nieuwe ingang in 1581. Deze bestond uit een monumentale poort die geflankeerd werd door twee huizen. Doordat de zijgevels van deze huizen enigszins scheef geplaatst waren ontstond er een klein voorpleintje, waar een offerblok geplaatst was. Een reliëf boven de poort en twee reliëfs in de gevels van de huizen aan weerszijde van de ingang vestigen de aandacht op het offerblok. Uit de rekeningen blijkt dat deze gehele aanleg werd uitgevoerd onder leiding van Joost Jansz Bilhamer. Op deze wijze had het weeshuis, weer zoals vroeger, een gezicht gekregen aan de Kalverstraat, en werd er een voortdurende collecte voor het huis gehouden. Bovendien waren er twee vernieuwde, te verhuren huizen aan de Kalverstraat ontstaan. Het is duidelijk dat dit eerste project diende om de inkomsten te vergroten

+De poort van 1581

+ Eerst tien jaar nadat de wezen het klooster betrokken hadden werden daar grote veranderingen aangebracht. In 1589 werd langs de Voorburgwal een nieuwe vleugel gebouwd, de langste van het gehele complex. Het jaar daarop zal het koehuis zijn vernieuwd dat achter de poort naar de Kalverstraat lag; tegelijk hiermee moeten enige personeelswoningen zijn herbouwd. Deze bouwwerken waren over het algemeen zeer sober van uiterlijk.

+De uitbreidingen omstreeks 1590

+ Bij het volgende project, het nieuwe kinderhuis dat in 1598 gebouwd werd langs de Begijnensloot, aan de oostzijde van de binnenplaats, werd aan de architectuur veel aandacht besteed, ofschoon het gebouw van de buitenzijde van het weeshuis niet te zien was. De gevel, ontworpen door Hendrick de Keyser en voor een deel ook door hem uitgevoerd, is gelijktijdig met zijn oudst bekende werk, Singel 140-142, en sluit in vormgeving aan bij de gevel van het Leidse stadhuis, die Lieven de Key het jaar daarvoor had gebouwd. De gevel van het kinderhuis werd de stamvader van de later voor Amsterdam zo karakteristieke verhoogde halsgevel.

+Het kinderhuis van Hendrick de Keyser uit 1598

+ Bij het bouwen van de brouwerij in 1606 werd de architectuur van de lange zijgevel van het kinderhuis voortgezet. Wanneer men daarna met de vernieuwing van de oude kloostergebouwen aan de binnenplaats was verdergegaan zou de gehele binnenplaats deze vroeg 17de eeuwse renaissance architectuur hebben gekregen.

+De brouwerij van 1606

Door de toenemende welvaart van de stad in het begin van de 17de eeuw stegen de opbrengsten van de huizen en de boerderijen. Naar het schijnt heeft men hiervan+ gebruik gemaakt om dit bezit te verbeteren. De fabrieksboeken van deze jaren tonen veel herstellingen aan huizen doch ook nieuwbouw op braakliggende terreinen, zoals bij het vroegere Karthuizerklooster. Ook over de Begijnensloot bouwde men toen een huis, dat ontworpen zal zijn door Huybert Thomasz de Keyser, die ook het steenhouwwerk van andere huizen leverde.

+De bezittingen van het huis

Nu het bezit geleidelijk meer ging opbrengen en de kloosterlingen die uitkeringen kregen uitgestorven waren kon men er aan gaan denken het weeshuis op grootscheepse wijze te vernieuwen. Het grootste deel van de gebouwen dateerde nog uit de tijd van het klooster en moet ruim anderhalve eeuw oud geweest zijn. Bovendien was het aantal weeskinderen sterk toegenomen; Pontanus vermeldt in 1611 in zijn stadsbeschrijving dat er 500 weeskinderen waren. In 1629 was dit getal gestegen tot 700. Het was duidelijk dat men naar ruimte moest uitzien om het weeshuis te

vergroten.[+] Overwogen werd het koehuis te doen verbouwen tot kinderhuis, maar het stadsbestuur bewerkstelligde een andere oplossing door het vroegere Oudemannenhuis bij het weeshuis te voegen. Dit gebouw dat sinds het bouwen van een nieuw tehuis voor de oude mannen en vrouwen in 1601 aan een particulier was verhuurd, werd met de aangrenzende huizen aan de Kalverstraat aan het weeshuis toegewezen. Kort daarop werden door het weeshuis nog enkele huizen aan de Kalverstraat verworven waarmee in 1645 de grootste uitbreiding van het bezit bereikt was.

[+] De uitbreiding met het Oudemannenhuis

Na de uitbreiding met het gebouw van het vroegere Oudemannenhuis moeten plannen gemaakt zijn voor een algehele vernieuwing van het complex. Om deze plannen te kunnen ontwerpen werd een uitvoerige opmeting gemaakt, die van buitengewone betekenis is aangezien daarmee de toestand werd vastgelegd voordat ingrijpende wijzigingen[+] plaats vonden. De grote verbouwing voltrok zich van 1632-1635 en hierbij ontstonden feitelijk twee weeshuizen, het jongenshuis dichtbij de Kalverstraat en ontstaan uit het vroegere Oudemannenhuis en het meisjeshuis, op het terrein van het vroeger St.-Lucienklooster.

[+] De grote verbouwing van 1632-1635

+ De werkzaamheden begonnen in 1632 met het nieuwe deel van de jongens. Door het slopen van een deel van de achterhuizen van de panden aan de Kalverstraat ontstond hier een plaats van veel grotere afmetingen dan die welke het Oudemannenhuis vroeger bezeten had. Boven de gang die van de Kalverstraat naar de grote binnenplaats voerde werd op een zuilengalerij de jongensschool gebouwd. Aan het hoofdgebouw van het vroegere Oudemannenhuis gebeurde weinig. In de eerste plaats was het vermoedelijk omstreeks 1600 al ingrijpend vernieuwd, in de tweede plaats werd het in de eerste jaren door het weeshuis gehuurd en eerst in 1663 het eigendom van deze instelling. Het belangrijkste project van de jongensplaats was dan ook de school en de galerij die mogelijk door Pieter de Keyser ontworpen is.

+Het ontstaan van de jongensplaats

+ In de jaren 1634 en '35 werd de meisjesplaats geheel vernieuwd. Hierbij werden drie vleugels gebouwd met grote Ionische pilasters naar de plannen van Jacob van Campen. Ook enkele interieurs zoals de regentenzaal en de ingangshal zal deze architect ontworpen hebben. Om deze nieuwbouw te kunnen uitvoeren werden vrijwel alle resten van het middeleeuwse klooster gesloopt. Tevens werden enkele huizen aan de St.-Luciensteeg opgeruimd omdat men het meisjeshuis een aparte ingang wilde geven. De drie nieuwe vleugels waren lager dan de oude kloostergebouwen, bovendien nam men de gelegenheid te baat om de binnenplaats minder scheef te maken. De noordvleugel werd in dezelfde richting gelegd als de galerij langs de jongensplaats en de nieuwe zuidvleugel werd dwars over het bleekveld gebouwd. De binnenplaats werd hierdoor verkleind, de uiterste zuidpunt werd daarbij afgesneden en veranderd in een achterplaats, waar de kleinste kinderen hun speelruimte kregen.

+De vernieuwing van de meisjesplaats

+ Deze ingrijpende verbouwing zal ook gepaard gegaan zijn met wijzigingen in de huishouding. Het schijnt dat het weeshuis tot die tijd op dezelfde wijze als bij de middeleeuwse kloosterhuishoudingen een zo groot mogelijke mate van zelfverzorging nastreefde. Met de verbouwing verdwenen enkele voorzieningen van huishoudelijke aard. Het koehuis werd ingericht tot timmerloods. Het bleekveld dat nog uit de tijd van het klooster stamde verdween en de was schijnt grotendeels buiten het huis te zijn gedaan. Opvallend is dat de nieuwe vleugels over veel minder kelderruimte beschikken dan de vroegere. De inhoud van de vlees- en spekkelders die de opmeting van 1631 te zien geeft zou in de kelder onder de regentenzaal geborgen kunnen zijn. De bierkelder is komen te vervallen.

+De veranderingen in het gebruik

Dit proces van afstoten van functies gaat ook later door, want hoewel in 1670 nog plannen gemaakt worden om de brouwerij te vernieuwen blijkt dat in de 18de eeuw niet meer in het huis wordt gebrouwen.

+ Eerst van na deze grote verbouwing kunnen we ons een beeld vormen over het inwendige van het huis. Er zijn enkele vertrekken zoals de regentenzaal en de ingangshal of middelhuis die hun 17de eeuwse karakter nog voor een groot deel bewaard hebben. Van verscheidene andere ruimten kan men zich de oorspronkelijke toestand nog wel voorstellen. De oudste inventarisstukken van het weeshuis schijnen van vlak na de grote verbouwing te dateren en kunnen voor de nieuwe regentenzaal gemaakt zijn.

+De oudste inventaris

Behalve de opmeting van 1631 bestaat er van het weeshuis voor de verbouwing slechts+één afbeelding, de gravure die in de uitgave van Pontanus uit 1614 voorkomt. Deze overigens weinig nauwkeurige gravure draagt een cijfer 4 en zal dus tot een

+De oudste afbeeldingen

andere serie behoord hebben. Hij kan pas gemaakt zijn na de bouw van de brouwerij in 1606 (Jaarboek Amstelodamum 66, 1974; 96).

Na de grote verbouwing van 1632-1635 geven de stadsbeschrijvingen steeds paarsgewijs een afbeelding van de jongens- en van de meisjesplaats. In beide gevallen zijn de standpunten gekozen van de bezoeker die zo juist de poort is binnengetreden. De gravures die Dapper (1663) geeft zijn met kleine veranderingen bij Commelin en Wagenaar herhaald. Ook voor andere uitgaven werden ze herhaaldelijk gekopieerd. Zij bepaalden het beeld dat de Amsterdammer van het weeshuis had en bleven nog in gebruik nadat de binnenplaatsen in de 18de eeuw een andere vorm gekregen hadden. Na de grote verbouwing behoefde er voorlopig geen groot werk meer aan het weeshuis verricht te worden en kon men weer meer aandacht aan de andere bezittingen geven die voor de inkomsten moesten zorgen. Het belangrijkste project was de vernieuwing+ van de schouwburg door Jacob van Campen in 1637. Ook hier werd de grote pilaster - orde toegepast, nu echter met een Korintische orde. De lange doorlopende reeks pilasters zonder basement deed enigszins aan de architectuur van de meisjesplaats denken.

+*De nieuwe schouwburg van 1637*

Nadat in 1642 de poort aan de Kalverstraat vermoedelijk door Willem de Keyser was verhoogd en Pieter Post in 1646 een advies over de vernieuwing van de keuken had[+] gegeven schijnt er een periode aangebroken waarbij Philip Vingboons de architectonische adviezen gaf. Zijn grote project voor het bouwen van negen nieuwe huizen aan de zuidzijde van de St.-Luciensteeg - opgezet omdat de stad deze smalle straat wilde verbreden - ging niet door. Het is mogelijk dat hij in 1656 de ontwerpen heeft gemaakt voor de versiering van de regentenzaal. Ook moet hij het ontwerp geleverd hebben voor de huizen in het Noortsche Bos die in 1670 door de gasthuizen en het weeshuis gebouwd werden en die het grootste woningbouw project van Amsterdam tot die tijd toe vormden.

[+]Philip Vingboons

In 1671 werd Vingboons betaald voor een plan tot vernieuwing van de brouwerij. Het kan zijn dat dit de inleiding is geworden tot het vernieuwen van de vleugel langs de Voorburgwal, hetgeen mogelijk ook naar zijn plannen is geschied. Van de poort aan Kalverstraat van 1581 tot aan het bouwen van de achtervleugel in 1680 hebben naast de gewone timmerlieden en metselaars tevens de belangrijkste architecten van de stad aan het weeshuis gewerkt. Hoewel het weeshuis een zelfstandige instelling was bestond er toch een nauwe band met het stadsbestuur. Bovendien lieten de regenten ook als particulieren huizen bouwen. Aangezien de administratie van de stad op het gebied van het bouwen niet bewaard is en ook van de particuliere bouwactiviteit weinig bekend is, moet een overzicht van de bouwondernemingen van een instelling waarvan de archieven wel bewaard bleven verhelderend werken voor het inzicht in het bouwen in de stad in het algemeen. Ook hier zien we hoe in de 18de eeuw de architecten aan[+] invloed verliezen en hun plaats wordt ingenomen door de burgerbazen. Deze timmerlieden of metselaars ontwierpen zelf de gebouwen die zij uitvoerden. Het weeshuis was in onderhoud bij dergelijke grote aannemersbedrijven. In de eerste helft van de 18de eeuw was dit de bekende timmerman-makelaar Jan van der Streng, in 1762 opgevolgd door Dirk Heydeman. Als metselaars treden Leendert en Cornelis Tak op, die gevolgd worden door Coenraad Hoeneker, waarna deze functie wordt waargenomen door Leonard Tak en Cornelis Twisk.

[+]Het tijdperk van de burgerbazen

[+] In de 18de eeuw wordt geleidelijk de gehele buitenrand van het complex, die bij de 17de eeuwse verbouwing gespaard was vernieuwd. Dit betrof de keukenvleugel aan de St.-Luciensteeg; alle huizen aan de zuidzijde van de steeg, tegelijk met de erachter gelegen timmerloods en driekwart van de huizen aan de Kalverstraat. Tevens werden[+] de binnenplaatsen gemoderniseerd. De 17de eeuwse kruiskozijnen werden door schuiframen vervangen hetgeen bij de oudste vleugels er toe leidde dat er niet alleen nieuwe vensters, doch ook een geheel nieuwe gevel moest worden aangebracht. Op deze wijze kreeg het jongenshuis in 1739 een nieuwe voorgevel. Opmerkelijk is de verbouwing van het kinderhuis waarbij de architectuur van Hendrick de Keyser in 1744 alsnog moest plaatsmaken voor die van Jacob van Campen, zodat een binnenplaats met vier gelijke vleugels ontstond.

[+]De vernieuwing van de buitenrand

[+]De modernisering van de binnenplaatsen

[+] De veranderingen en moderniseringen zijn in de 18de eeuw omvangrijk geweest. Toch schijnen zij niet, zoals die van de 17de eeuw, gepaard te zijn gegaan met veranderingen van de functie. Bovendien nam het aantal weeskinderen dat in de tweede helft van de 17de eeuw een hoogtepunt van duizend had bereikt geleidelijk weer af. Voor de eerste maal wordt een inzicht verkregen in het gebruik van het

[+]Het gebruik van het gebouw

gebouw door de uitvoerige beschrijving die Wagenaar er in 1765 van geeft. Op dat moment hadden de meeste veranderingen van de 18de eeuw zich reeds voltrokken. Waarschijnlijk is het gebouw al geruime tijd gebruikt geweest op de wijze zoals Wagenaar dat beschreef. In elk geval was het gebruik van de ruimten honderd jaar later nog vrijwel onveranderd, zoals blijkt uit een plattegrond van ca. 1860.

+ Na de grote veranderingen aan het gebouw in de 18de eeuw werden de binnenplaatsen opnieuw een object voor de tekenaars. Daarbij werden andere standpunten gekozen dan voordien. H.P. Schouten tekende omstreeks 1775 de jongens- en de meisjesplaats, welke tekeningen gebruikt werden voor de gravures in de Atlas van Fouquet uit 1783. Dit was de eerste maal in de 18de eeuw dat de werkelijke gedaante van de binnenplaatsen in een stadsbeschrijving gepubliceerd werd. Aan het eind van de 18de eeuw maakte J. Ziesenis een uitvoerige tekening van de jongens- en van de meisjesplaats.

+De afbeeldingen uit het eind van de 18de eeuw

Ook de beide poorten aan de Kalverstraat en de St.-Luciensteeg werden in deze tijd enkele malen getekend.

+ Uit de 18de eeuw bleven ook nog een aantal inventarisstukken bewaard. Zij waren kleiner dan hun 17de eeuwse voorgangers omdat het gebouw niet meer zoals toen een overvloed aan plaatsruimte bood. Het grote groepsportret heeft plaats gemaakt voor het wapenbord dat minder plaats innam, de schilderijen zijn ook kleiner en hebben meer anecdotische thema's. Verder zijn er gedenkglazen, zilverwerk en klokken.

+De 18de-eeuwse inventarisstukken

+ Na deze grote veranderingen van de 18de eeuw schijnt er een rustperiode voor de gebouwen te zijn ingetreden die bijna een eeuw duurde en van ca. 1765 tot 1860 loopt. Waarschijnlijk is er geen periode in de geschiedenis van het gebouw aan te wijzen waarin zo weinig aan het complex werd gedaan, hetgeen veroorzaakt werd doordat het gebouw aan het eind van de 18de eeuw geen verbeteringen meer behoefde en in de Franse tijd en in het begin van de 19de eeuw zozeer in zijn bestaan werd bedreigd, dat er geen mogelijkheden voor verbetering waren. Toch schijnt het alsof men in dit tijdperk weer meer opdrachten aan architecten ging geven. De verbouwing van de Schouwburg in 1770 geschiedde onder leiding van Chr. Rauws. Het plan voor een onbetekenende verbouwing van de jongensziekenzaal werd in 1797 opgesteld door Abraham van der Hart. Het gedenkteken van Van Speyk en de daarmee samenhangende verbouwing kwam in 1831 tot stand onder leiding van Jan de Greef.

+De periode van de stilstand

+ In de 19de eeuw zou het bouwkundig beheer van het weeshuis plaats vinden onder het toezicht van een in vast dienstverband aangestelde bouwopzichter. Van 1854 tot 1895 stonden alle werkzaamheden aan het huis en aan de daartoe behorende bezittingen onder leiding van vader en zoon H. Moeton. Er vonden toen een aantal ingrijpende inwendige verbouwingen plaats die tevens gepaard gingen met een veranderd gebruik. Tevens werden op een aantal punten verfraaiingen aangebracht, zoals bijvoorbeeld het aanleggen van het plantsoen op de meisjesplaats. Ook werd er door een voortdurend onderhoud meer eenheid in het gebouw gebracht. Zo maakten de 18de eeuwse schuifvensters met hun kleine ruitjes plaats voor een venster met vier ruiten in de breedte, dat in vrijwel alle gebouwen werd toegepast. Bij een onderhoudscampagne van omstreeks 1900 kreeg het gehele gebouw eenzelfde soort dakbedekking; een platte geglazuurde pan.

+Het tijdperk der bouwopzichters

+ In deze periode was er een grote belangstelling onstaan voor de merkwaardige en schilderachtige kleding der wezen, die zelfs onderwerp werd voor de internationale schilderkunst. Hierbij kreeg ook het gebouw enige aandacht, zowel de binnenplaatsen als de interieurs. Het werd in deze tijd dan ook veel getekend en na 1900 gefotografeerd. Het is dan echter geen oud relict uit het verleden waarvoor men het aanzag maar een zojuist verbouwde en in veel opzichten moderne instelling. Het pleit voor de subtiliteit van het 19de eeuwse beheer dat men ondanks vaak ingrijpende veranderingen zoveel van de oude atmosfeer heeft weten te behouden.

+De 19de-eeuwse belangstelling voor het weeshuis

+ Ook zijn er uit deze periode nog een aantal inventarisstukken die bij de sfeer van het huis in deze periode goed aansluiten. Van belang zijn in dit opzicht de tinnen borden die na de vernieuwing van de eetzalen in 1865 aan het weeshuis geschonken werden. Toen kon ieder kind de maaltijd van een eigen bord gebruiken en behoefde men niet langer met zijn vieren uit een schaal te eten. Ook het koperwerk en keukengerei dat bewaard is gebleven zal uit deze periode dateren.

+De 19de-eeuwse inventarisstukken

+ In de tweede helft van de 19de eeuw en in het begin van deze eeuw verloor het gebouw verschillende functies. Het aantal wezen daalde en het werd voordeliger

+Het verlies van de functies

veel zaken die tot nu toe in het huis hadden plaats gevonden daarbuiten te laten verrichten. De werkplaats voor de glazenmaker en voor de schoenmaker schijnen reeds voor ca. 1860 te zijn verdwenen. Het rookhuis werd in 1880 buiten werking gesteld. De bakkerij werd in 1885 opgeheven, de timmerloods werd in 1896 veranderd in een recreatiezaal voor de jongens. Tenslotte werd in 1914 de school die altijd in het weeshuis was geweest opgeheven en gingen de wezen buiten het huis op school. Kort daarop, in 1920, werd de historische kleding afgeschaft.

Door dit afstoten van functies en het verminderen van het aantal kinderen werd het huis steeds ruimer en kon er plaats worden gevonden voor ruimten voor sanitaire voorzieningen, gymnastieklokalen, ruimten voor handenarbeid en recreatie. Ook de woningen die in het weeshuis bleven werden aanzienlijk vergroot. Het weeshuis zoals dat tenslotte in 1938 en 1942 werd opgemeten was een geheel ander gebouw dan dat weergegeven is op de plattegrond van ca. 1860, hoewel de uiterlijke verschillen gering waren.

De plannen voor het bouwen van een nieuw weeshuis wierpen hun schaduw reeds vooruit en maakten dat de herstellingen, onder leiding van A.A. Kok in 1938 aan het oude gebouw begonnen, niet uitgroeiden tot een algehele restauratie. Na de oorlog+ tot aan de ontruiming van het huis in 1960 geschiedde er aan het gebouw weinig meer. Met de ontruiming werd een lange historische periode afgebroken. Niet alleen verdwenen de bewoners maar ook de inventaris, die zo nauw met het huis verbonden was geweest, werd verspreid. Tevens kwam er een eind aan de nauwe band tussen het huis en de omringende bebouwing, die eeuwenlang door dezelfde architecten, aannemers of opzichters die het weeshuis verzorgden was beheerd en die in veel opzichten een aanvulling op de bouwgeschiedenis van het huis vormde.

+De ontruiming

+ Na de ontruiming werd het complex door de stad aangekocht en werd het bestemd tot historisch museum van Amsterdam. De plannen voor herstel en inrichting werden vervaardigd door de architecten B. van Kasteel en J. Schipper. De uitvoering stond onder leiding van de Dienst der publieke werken.

+De bestemming tot Historisch Museum

De structuur van het complex verzette zich tegen de inrichting tot museum en feitelijk tegen ieder modern gebruik. Het weeshuis bestond niet uit één gebouw, dat onderverdeeld was in verscheidene afdelingen. Het was gevormd door een aantal volledig zelfstandige bouwwerken, die om enkele binnenplaatsen waren gegroepeerd. Reeds bij de verbouwingen in de 19de eeuw had zich een proces voorgedaan waarbij een aantal ruimten inwendig verbonden werden die dat voordien nimmer geweest waren. Bij de inrichting tot museum verloren de binnenplaatsen hun functie van centrale verbindingsruimten van het gebouwencomplex en werden een deel van de openbare straatweg. Hierdoor werd het noodzakelijk het gebouw inwendig een ruimte-ontwikkeling te geven waarbij alle zalen op elkaar aansloten. Voor het eerst was er een volledige doorloop mogelijk geworden. Door dit veranderde gebruik moest het interieur vrijwel geheel worden vernieuwd.

Ook constructief moest sterk in het bestaande gebouw worden ingegrepen. De nieuwe fundering die nodig bleek werd de aanleiding tot een vrijwel algehele onderkeldering van het complex.

De gevels van het gebouw zowel die aan de binnenplaatsen als die aan de buitenkant konden worden behouden. De wijzigingen die hier in de 19de eeuw tot stand waren gekomen werden voor het grootste deel gehandhaafd, waardoor het complex het karakter behield dat door vele foto's een algemene bekendheid had gekregen.

Het ontsluiten van de binnenplaatsen voor de voetganger, het verbinden van de derde binnenplaats met het Begijnhof en het nieuwe element van de schuttersgalerij op de plaats van de gedempte Begijnensloot betrekt het voordien sterk naar binnen gekeerde gebouw bij het stadsleven. Het maakt bovendien een van de mooiste monumenten van de stad dagelijks toegankelijk.

De inrichting tot historisch museum duurde van 1962 tot 1975 en vormde het meest ingrijpende hoofdstuk van de bouwgeschiedenis van het complex. Aan de ene kant was het de afsluiting van een belangrijk verleden, aan de andere kant het begin van een nieuw tijdperk. De bouwkundige kant van dit thans voltooide verleden zal in de volgende hoofdstukken worden vastgelegd.

De poort aan de Kalverstraat (ansichtkaart ca. 1900)

2. De beschrijving van het gebouw

De beschrijving van het gebouw neemt de huidige toestand als uitgangspunt. Deze is gevormd in een groeiproces van meer dan vijf eeuwen waarbij vooral de laatste periode, die van de inrichting tot historisch museum, een grote verandering in de structuur van het complex met zich mee heeft gebracht. Het nieuwe gebruik heeft het gebouw een centrale plaats in de historische stad gegeven en zal in de komende tijd het karakter van het gebouwencomplex sterk meebepalen.

Nu het inwendige van het gebouw, op enkele ruimten na, gemoderniseerd is, bepaalt het architectuur-historische aspect zich in hoofdzaak tot het uitwendige. Daarom zal de beschrijving van het complex als historisch monument zich in eerste aanleg tot het exterieur beperken. Het interieur zal ter sprake komen bij de inventaris, die in hoofdstuk 3 wordt behandeld en bij de bouwgeschiedenis in hoofdstuk 4.

Het beeld van het gebouw, zoals zich dat thans voordoet, zal vergeleken worden met het beeld van vroeger dat in prenten en tekeningen is vastgelegd. Ook dit beeld uit het verleden beperkte zich in hoofdzaak tot het uitwendige van het gebouw, de binnenruimten werden vrijwel niet getekend. Het beeld van vroeger vult het beeld van nu aan en geeft terloops toelichting over het ontstaan ervan. Het is hetzelfde gebouw, doch in een andere context, gebruikt door anders geklede mensen en met een andere stoffering, zoals bij voorbeeld de fraaie smeedijzeren lantaarns op de binnenplaatsen tonen.

De beschrijving van het grillig gevormde gebouwencomplex is topografisch opgezet, als een wandeling over de binnenplaatsen op dezelfde wijze als de vroegere stadsbeschrijvers dat deden. Aangezien de informatie over de bouwgeschiedenis in hoofdstuk 4 plaats vindt kon bij de beschrijving van het gebouw worden volstaan met een korte tekst bij de afbeeldingen. De beschrijving is te beschouwen als een inleiding op de bouwgeschiedenis en verwijst dan ook bij ieder onderdeel naar de uitvoeriger tekst in hoofdstuk 4. Door een globaal onderzoek van het uitgebreide archief en doordat de verbouwing tot museum meer inzicht in de ouderdom van de gebouwen, die achter de gevels schuil gingen, had verschaft bleek het mogelijk de bouwgeschiedenis van het complex in grote lijnen vast te stellen.

De huizen aan de St.-Luciensteeg en de Kalverstraat die het gebouwencomplex begrenzen en die ook tot het bezit van het weeshuis behoorden komen in dit tweede hoofdstuk niet ter sprake. Bij het hoofdstuk over de bouwgeschiedenis worden ze alleen vermeld in zover als ze van invloed waren op de geschiedenis van het gebouw. De geschiedenis van de huizen en de huidige toestand daarvan worden besproken in hoofdstuk 5.

Een praktische moeilijkheid bij de beschrijving en uitbeelding van de huidige toestand van het complex was dat bij het ter perse gaan van dit boek de verbouwing tot museum nog niet geheel voltooid was. Hierdoor kon de nieuwe toestand van enkele belangrijke onderdelen zoals de meisjesplaats en de vleugel aan de Nieuwezijds Voorburgwal niet die plaatsruimte krijgen die deze verdiende.

Plattegrond van het Historisch Museum

De plattegrond van het tot Historisch Museum ingerichte Burgerweeshuis geeft een overzicht van het ingewikkelde gebouwencomplex. Dit is gelegen achter de huizen aan de westzijde van de Kalverstraat en aan de zuidzijde van de St.-Luciensteeg. Aan beide zijden was een ingang met een bescheiden voorpleintje. De ingang aan de Kalverstraat (2) is de oudste en werd steeds beschouwd als de hoofdtoegang. Met de grote verbouwing van 1632 werd een tweede ingang aan de St.-Luciensteeg (12) gemaakt voor het meisjeshuis en de ingang aan de Kalverstraat bestemd voor het jongenshuis. De gebouwen van het meisjeshuis (9) zowel als die van het jongenshuis (5) waren gegroepeerd om een eigen binnenplaats, welke door een poort (6) onderling waren verbonden. De beide huizen waren gegroeid uit twee verschillende instellingen die door de Begijnensloot (7 en 8) waren gescheiden.

Tussen de Begijnensloot en de Nieuwezijds Voorburgwal was in het begin van de 15de eeuw het St.-Lucienklooster ontstaan dat een uitgang naar de Kalverstraat verwierf (3), waarnaast een koestal (4) gebouwd werd. Tegenover deze nieuwe uitgang naar de Kalverstraat was in het begin van de 16de eeuw het eerste weeshuis (1) gesticht en geleidelijk uitgebreid. In 1580 werd dit overgebracht naar het ontruimde St.-Lucienklooster. Op den duur bleek ook dit gebouw niet groot genoeg zodat het weeshuis in 1632 werd uitgebreid met het gebouw van het voormalige Oudemannenhuis dat verbouwd werd tot jongenshuis. Het oude St.-Lucienklooster waar de meisjes en kleine kinderen achterbleven werd nu geheel vernieuwd. Het kreeg een eigen uitgang naar de St.-Luciensteeg en de grote binnenplaats van het klooster werd door een dwarse vleugel in twee delen gesplitst. (9 en 10). De achterplaats die nu ontstond (10) was slechts klein en werd iets vergroot doordat men een klein hoekje van het Begijnhof afnam. De Begijnensloot (7 en 8) die tot nu toe de beide instellingen gescheiden had kwam na de uitbreiding dwars door het weeshuiscomplex te lopen. Hij werd daar overkluisd en voor het grootste deel bebouwd. Bij de verbouwing van het Burgerweeshuis tot Historisch Museum van de stad Amsterdam is getracht het complex zoveel mogelijk toegankelijk te maken. Naast de bestaande ingangen werd een nieuwe toegang gemaakt op de plaats van de gedempte Begijnensloot (8). De bebouwing werd hier gesloopt en een nieuwe galerij gebouwd voor expositie van de schuttersstukken (7). Hierdoor werd de plaats van deze vroegere waterloop die in de ontwikkeling van dit complex zo'n belangrijke rol heeft gespeeld, weer herkenbaar. Deze nieuwe schuttersgalerij en de drie binnenplaatsen werden vrij toegankelijk voor voetgangers. Doordat de derde binnenplaats met het Begijnhof werd verbonden ontstond er een boeiend samenspel van verschillende binnenhoven. De hoofdingang van het complex bevindt zich nog steeds in de Kalverstraat. Aan de eerste binnenplaats (5) ligt het restaurant, dat geheel herbouwd is en waar het grote beeld van Goliath, afkomstig van de doolhof aan de Prinsengracht, een plaats vond. Boven de galerij (3) zijn de vertrekken van de museumstaf. Verder vindt men in de zuidvleugel een diaprojectieruimte, terwijl het vroegere jongenshuis werd ingericht voor het houden van tentoonstellingen. In de vleugels om de tweede binnenplaats is de vaste kern van het museumbezit ondergebracht. Hier bevindt zich de hoofdingang van het museum, de oude toegang tot het meisjeshuis, die in het verlengde van de ingang van de Kalverstraat gelegen is. De derde binnenplaats is veranderd doordat het hek dat de speelplaats van de

kleine kinderen afscheidde, verplaatst is naar de gedempte Begijnensloot en de muur naar het Begijnhof werd gesloopt.

1
LEGENDA
Afb. 1. Plattegrond van het tot Historisch Museum ingerichte gebouwencomplex van het Burgerweeshuis, schaal 1:600.

1. *Het eerste weeshuis, gesticht in het begin der 16de eeuw, van 1586-1886 herberg de Keizerskroon, daarna winkelmagazijn.*
2. *Hoofdingang aan de Kalverstraat. Poort en voorpleintje uit 1581.*
3. *Galerij uit 1632, waarboven vroeger de jongensschool was en thans de vertrekken voor de staf van het museum zijn.*
4. *Koestal, later timmerloods, thans herbouwd als restaurant.*
5. *Eerste binnenplaats, vroeger jongensplaats. Tegen de achterzijde van de huizen aan de Kalverstraat de kastwand voor het opbergen van de bezittingen van de jongens. Links schoolmeesterswoning, thans diaprojectieruimte. Het hoofdgebouw aan de achterzijde van de plaats is ontstaan als Oudemannenhuis, sinds 1632 jongenshuis, thans tentoonstellingsruimte.*
6. *Pleintje boven de overkluisde Begijnensloot.*
7. *Voormalige Begijnensloot, thans schuttersgalerij, een overdekte openbare passage door het museumcomplex.*
8. *Niet overdekt gedeelte van de gedempte Begijnensloot.*
9. *Tweede binnenplaats, vroeger meisjesplaats. Rechts vleugel met regentenzaal; boven hoofdingang en meisjeseetzaal; links en onder vleugels voor de kleine*

kinderen. Aan deze binnenplaats zijn thans de voornaamste vleugels van het museum.

10. *Derde binnenplaats. Vroeger door hek in twee delen gesplitst. Een deel diende als speelplaats voor de kleine kinderen, het andere had een bedrijfskarakter. Thans één ruimte, en opengelegd naar het Begijnhof, het hek is verplaatst naar de Begijnensloot.*
11. *Nieuwezijds Voorburgwal. Tot de demping in 1884 stond de achtergevel van het weeshuis hier aan het water.*
12. *Toegang aan de St.-Luciensteeg. In 1634 gemaakt door het afbreken van enkele huizen aan de St.-Luciensteeg.*

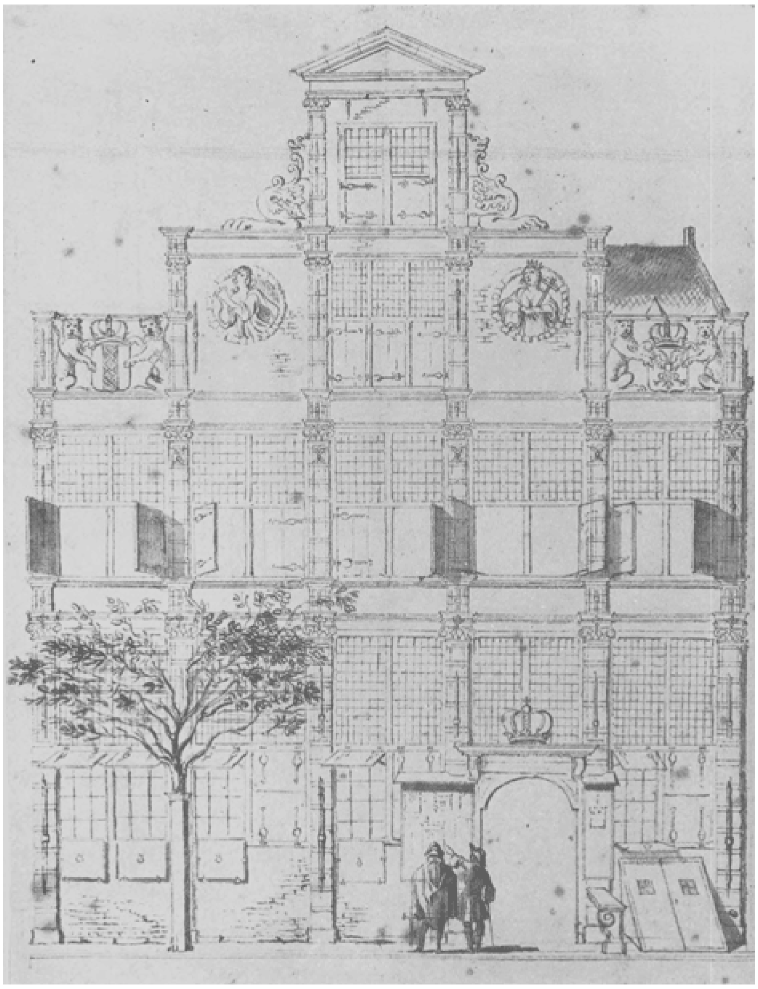

2

Het eerste weeshuis

Het eerste Amsterdamse weeshuis werd op de plaats van het huidige pand Kalverstraat 71 in het begin van de 16de eeuw gesticht. Nadat dit weeshuis in 1580 door de weeskinderen was verlaten werd het door de regenten verhuurd aan de herberg de Keizerskroon, die er tot 1886 gevestigd bleef. In 1725 werd het oude gebouw op kosten van het weeshuis door een nieuw pand vervangen. *Afb.* 2. Anonieme tekening van het eerste weeshuis in 1725 voor de afbraak (G.A.A.). De fraaie renaissancegevel, die vermoedelijk in 1568 gebouwd werd (blz. 2) schijnt dan nog vrijwel geheel zijn oorspronkelijke vorm bewaard te hebben. De gevel was geplaatst voor een breed huis met het dak evenwijdig aan de straat. De stadskaart van Balthasar Florisz uit 1625 toont aan dat er twee vleugels achterelkaar waren (*afb.* 3). Uit de muurankers in de voorgevel, die met het oog op de verzakking wellicht later in aantal zijn uitgebreid, blijkt dat het pand een houtskelet bezat met muurstijlen in de voorgevel. Merkwaardig is dat op de tekening van voor de afbraak het linkerdeel van het dak ontbreekt. *Afb.* 4. Tekening van J.M.A. Rieke uit 1886 van het nieuwe gebouw van de Keizerskroon (G.A.A.). In 1725 werd op een nieuwe fundering een geheel nieuw huis gebouwd. Ook de dakvorm was anders (afb. 6). De nieuwe hoge gevel werd bekroond door beeldhouwwerk van Ignatius van Logtern (*afb.* 5), dat zich thans in het Rijksmuseum bevindt. In 1886 werd de gevel geheel gewijzigd en het pand ingericht tot winkel.

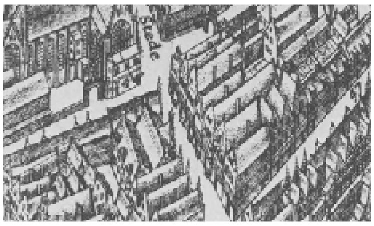

3

4

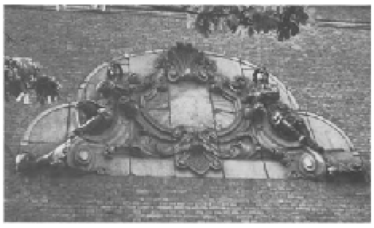

5

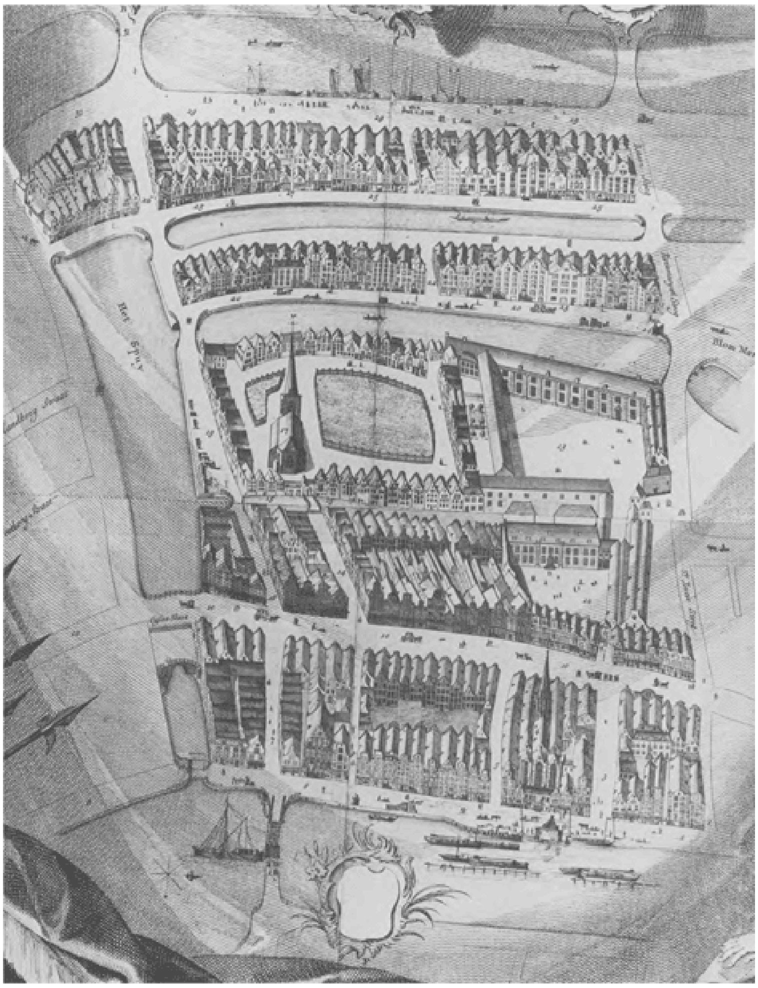

6

7

Het burgerweeshuis en omgeving

Afb. 6. Gedeelte van de wijkkaart van 1761 (G.A.A.). Tussen Kalverstraat en Rokin ligt de Nieuwezijds Kapel, in de middeleeuwen Kapel ter Heilige Stede geheten. Dit kerkgebouw werd gesticht op de plaats waar in 1345 het wonder van Amsterdam had plaats gevonden en was aan het einde van de middeleeuwen uitgegroeid tot een vrij omvangrijk gebouw. Het is mogelijk dat deze zeer vereerde plaats enkele geestelijke stichtingen heeft aangetrokken. Op het eiland tussen de latere Begijnensloot en de Nieuwezijds Voorburgwal werd het Begijnhof gesticht en in 1414 het St.-Lucienklooster.

Het Oudemannenhuis, onmiddellijk achter de huizen van de Kalverstraat gelegen, was een stichting die nauw samenhing met genoemde kapel. Dat het eerste weeshuis in het begin van de 16de eeuw in het bouwblok naast deze kapel gesticht werd schijnt toeval te zijn.

De wijkkaart van 1761 geeft het weeshuis weer na de grote verbouwingen van de 18de eeuw. Daarbij waren niet alleen de gevels aan de binnenplaatsen gemoderniseerd doch ook de omringende huizen aan Kalverstraat en St.-Luciensteeg, die in eigendom aan het weeshuis toebehoorden, waren grotendeels vernieuwd. Men had deze vernieuwingen niet aangegrepen om het gebouw meer in het zicht te brengen. De panden langs de rand waren te belangrijk voor de inkomsten van het weeshuis. Het weeshuis bleef zijn naar binnen gekeerd karakter houden, gegroepeerd om enkele binnenhoven. De serie van vier binnenplaatsen van weeshuis en Begijnhof, welke in dit bouwblok achter de huizen aanwezig was vormde een zeldzaam element in de Amsterdamse stadsstructuur. Ook de Begijnensloot, die dit bouwblok in tweeën deelt en die vermoedelijk is aangelegd om het terrein te ontwateren is hier nog duidelijk te herkennen. Hoewel deze kaart de structuur van dit gebied goed weergeeft is hij op het gebied van de bebouwing niet altijd betrouwbaar. Het enige punt waarop het weeshuis met een belangrijk stuk architectuur aan de openbare weg kwam, was de poort aan de Kalverstraat. De gevels aan de straten en binnenplaatsen schijnen met zorg te zijn getekend. Op de eerste binnenplaats is de gevel van het jongenshuis uit

1739 exact afgebeeld. Op de meis jesplaats hebben de kruiskozijnen op de begane grond plaats gemaakt voor schuifvensters. De dakkapellen zijn hier reeds in aantal gehalveerd.

Op andere plaatsen zijn er veel onjuistheden. Dat de bebouwing aan de St.-Luciensteeg is weggelaten komt doordat deze in een andere wijk lag. De keukenplaats van het weeshuis had echter niet behoeven te ontbreken. Ook is het dak boven de galerij aan de jongensplaats ten onrechte dubbel getekend, terwijl aan de Begijnensloot achter de Kalverstraat teveel panden staan. Enige aandacht vraagt ook de derde binnenplaats, die tussen het Begijnhof en de meisjesplaats in is gelegen. De onregelmatige vorm van deze plaats komt op de kaart niet tot uiting, wel blijkt dat er zes bomen staan en dat er een tuintje is. Wellicht heeft hierop een uitgave betrekking uit juni 1733 waar *f* 27. 1.- verantwoord wordt voor planten en bollen 'int tuintje' (A.B.W. 224). *Afb. 7*. Tekening van H.P. Schouten uit 1781 van de poort aan de Kalverstraat (G.A.A.). Dit is de oudste bewaarde afbeelding van de poort. Links is op deze tekening een deel van de Nieuwezijds Kapel te zien. Het fraaie hoekhuis, naast de kapel, komt reeds voor op de stadskaart van Balthasar Florisz uit 1625. *Afb 8*. De duif, het teken van het Burgerweeshuis. Vignet uit het midden van de 18de eeuw.

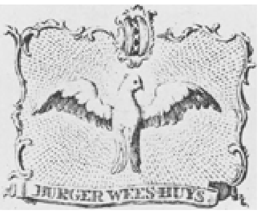

[8]

9

in alles, betaald hebben (*o*). In 't jaar 1580, werden de weezen overgebragt in 't S. Lucien-Klooſter, welk eenen uitgang hadt in de Kalverſtraat, voor welken, in 't volgende jaar, eene fraaije hardſteenen Poort, met twee huizen ter wederzyde, geſtigt werden. Het gewezen Weeshuis werdt, ſedert, verhuurd. In deezen ſtaat, bleef het nieuwe Weeshuis, tot in 't jaar 1632, wanneer be-

Het wordt, in de tegenwoordige plaats, overgebragt.

10

De poort aan de kalverstraat

Afb. 9. Gedeelte van de tekening van H.P. Schouten van afbeelding 7. Nadat het weeshuis in 1580 was verplaatst naar het vroegere St.-Lucienklooster aan de overzijde van de Kalverstraat, lieten de regenten reeds in 1581 een monumentale ingang bouwen om de voorbijgangers aan het bestaan van deze instelling te herinneren.

Afb. 10. Tekst uit Wagenaar (tweede stuk, p. 276) over het bouwen van de poort. Toen Wagenaar in 1765 het weeshuis beschreef stonden beide huizen er nog. Iets verder beschrijft hij de poort uitvoeriger.

'Voor de Poort van 't JONGENS-HUIS, in de Kalverstraat, is een klein vierkant Plein, waarop, voor aan, in 't midden, een koperen gegooten Armbos gesteld is. De twee burgerwooningen, ter wederzyde, op de hoeken van dit Plein gebouwd, komen, onder anderen, het Weeshuis toe. En in de voorgevels van dezelven, zyn twee Weeskinderen uitgehouwen: een Meisje in den eenen, en een Jongen, in den anderen. Beide houden ze een tafereel voor zig, waarop deeze verzen van den Digter JOOST VAN VONDEL gelezen worden:

Op het eerste:

Hier treurt het Weeskint met gedult,
Dat arm is zonder zyne schult,
En in zyn armoê moet vergaen,
Indien gy 't weigert by te staen.
Zoo gy gezegent zyt van Godt,
Vertroost ons uit uw overschot.

Op het andere:

Geen armer Wees op aerde zwerft,
Dan die der Weezen Vader derft.
Der Weezen Vader derft hy niet,
Die Weezen troost in haer verdriet.
Dies sla uw oogen op ons neêr,
Ons aller Vader troost u weêr.

De Poort zelve is, van boven, versierd met eenige Weeskinderen, staroogende op eene duif, het zinnebeeld van den Heiligen Geest, naar welken, de Wees- en Gasthuizen, en dit Weeshuis in 't byzonder, van ouds, plagten genoemd te worden. Ook staat dit zelfde zinnebeeld, nog tegenwoordig, aan een huis in de Kalverstraat, op den hoek van eene steeg, die, om dezelfde reden, de *Duifjes steeg* genaamd wordt. En men ziet het boven verscheiden' ingangen in 't Huis, en zelfs, op het gewoone zegel der Regenten. Onder de afbeeldsels der Weeskinderen, boven de Voorpoorte van 't Jongens-Huis, leest men deeze regels van den genoemden Digter:

Wy groeijen vast, in tal en last,
Ons tweede Vaders klaagen.
Ay, ga niet voort, door deeze Poort,
Of help een luttel draagen.'

'Aan elke Poort van 't Weeshuis, is een Poortier. De Jongens-Poort wordt, met het luiden der Stads Poortklok, geopend en geslooten. Zo de werkjongens, na agt uuren 's avonds, t' huis komen, moet de Poortier daarvan aan de Regenten kennis geeven. De Poortiers mogen geene kinderen laaten uitgaan, dan die toonen, verlof te hebben.'

11

12

De poort en de latere wijzigingen

Direct nadat de wezen in 1580 hun eerste, toen geheel gemoderniseerde huis aan de oostzijde van de Kalverstraat (afb. 2) verlaten hadden en het veel grotere doch oude St.-Lucienklooster betrokken, werd aan hun nieuwe verblijfplaats bekendheid gegeven door een nieuwe monumentale toegang aan de Kalverstraat. Het klooster bezat door een gang tussen de huizen verbinding met de Kalverstraat, de hoofdtoegang heeft van oudsher aan de zijde van de Nieuwezijds Voorburgwal gelegen. De regenten van het weeshuis verlegden de toegang naar de zijde van de Kalverstraat. Om hier een ruimere entree te krijgen werden de huizen aan weerszijden van de gang gesloopt en vervangen door twee nieuwe huizen die iets smaller waren, zodat er een taps toelopend pleintje voor de nieuwe toegangspoort ontstond. De poort en de huizen vormden een geheel dat in 1581 tot stand kwam (blz. 160). De bedoeling was niet alleen de aandacht te vestigen op het weeshuis doch vooral op het offerblok, dat ten

gunste van de wezen voor de ingang was opgesteld. Het oorspronkelijke houten offerblok moet in de tweede helft van de 17de eeuw vervangen zijn door het huidige koperen offerblok. *Afb 11*. Offerblok voor het weeshuis (opn. 1974). Van dit model werden er ook bij andere gestichten aangetroffen. In 1828 werd het offerblok binnen de poort geplaatst. De poort tussen de beide huizen stond oorspronkelijk vrij in de ruimte en sloot de gang af die naar het weeshuis leidde. In 1642 werd de opbouw boven de poort aangebracht met het stadswapen en het fronton (blz. 218). Het is in deze toestand dat we de ingang van het weeshuis afgebeeld vinden op de wijkkaart van 1761. Het huis aan de linkerzijde van de ingang werd in 1771 vernieuwd waarbij het reliëf naar de zijgevel werd overgebracht (blz. 354). Het nieuwe huis was hoger dan het oude en bezat een geheel bakstenen zijgevel zodat de samenhang met het rechterhuis, dat in het bezit was van een houten pui ter hoogte van de poort verloren ging. Dit laatste huis dat nog in zijn oorspronkelijke toestand bij Schouten voorkomt (afb. 9) werd in 1785 gemoderniseerd, waarbij het reliëf naar de zijgevel werd overgebracht, doch de houten pui grotendeels behouden bleef. *Afb 12*. Litho naar Hilverdink uit van der Vijver II (1845). Hier is de situatie na deze verbouwing afgebeeld. Sindsdien verdwenen de paaltjes die het voorpleintje steeds hadden afgesloten. Na de inrichting tot museum werd het offerblok weer buiten gezet. Een opname uit 1974 toont het voorpleintje als hoofdtoegang van het museum (*afb. 13*).

13

14

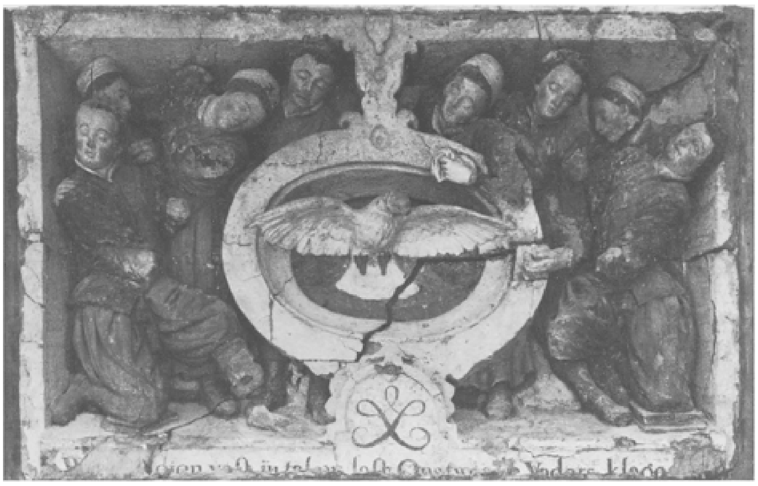

15

De poortdoorgang en het reliëf

Afb. 14. De poort aan de Kalverstraat in de huidige toestand (opn. 1974). Van het project uit 1581 waarmee het weeshuis zijn bestaan aan de voorbijgangers in de Kalverstraat toonde is alleen de poort vrij gaaf bewaard gebleven. De beide zijreliëfs die in de voorgevels van de huizen naast de poort stonden zijn naar de zijgevels verplaatst, waarbij dat aan de linkerzijde vernieuwd werd. Van deze beide reliëfs toont het linker een weesmeisje en het rechter een weesjongen die in een nis staan en een bord vasthouden. De zijreliëfs hangen samen met het grote reliëf boven de poort dat vier weesjongens en vier weesmeisjes te zien geeft die gegroepeerd zijn om de duif als symbool van het weeshuis. De opschriften op de beide borden van de zijreliëfs en dat onder het middenreliëf wijzen naar het offerblok als middelpunt van de gehele aanleg. Deze opschriften worden reeds door tijdgenoten aan Vondel toegeschreven. Bij de restauratie van het reliëf boven de poort is er geen oudere tekst onder de huidige aangetroffen. De strook waarop de tekst geplaatst is schijnt te laag voor het tweeregelige opschrift. De borden van de zijreliëfs zijn bedoeld om een geschilderd opschrift te plaatsen. Slechts bij het rechtse reliëf (afb. 16) zouden bij een restauratie onder de vele malen overgeschilderde tekst nog sporen van een oudere tekst aangetroffen kunnen worden. *Afb. 15*. Het grote reliëf na de restauratie (opn. 1975).

Het grote reliëf is gemaakt van een kalkhoudende zandsteen van slechte kwaliteit. Reeds vroeg waren er reparaties nodig (blz. 153) en in de loop der tijd verdwenen verscheidene vooruitstekende delen, waarvan enkele in gewijzigde vorm weer werden aangevuld. Het reliëf bestaat uit twee stukken steen zodat middendoor een horizontale naad loopt. Vooral op deze plaats zijn vele beschadigingen opgetreden. Om een consolidatie mogelijk te maken werd het reliëf in 1968 uitgenomen en vervangen door een afgietsel dat sedertdien in de poort gebleven is. De gemetselde rand die zich oorspronkelijk om het reliëf bevond is om dit afgietsel nog niet aangebracht (afb. 14). Het herstelde reliëf werd in het museum geplaatst. Na het afnemen van

vele verflagen kwam bij de onderste lagen de blauwe kleur van de broeken weer te voorschijn die tot ca. 1810 in gebruik is geweest.

Afb. 16 (z.o.z.). Het reliëf uit het huis rechts van de poort (opn. 1960) *Afb. 17* (z.o.z.). Nis naast het grote reliëf boven de poort. De samenhang in vormgeving tussen beide nissen blijkt groot.

Geen armer Wees op aarde zwerſt.
Dan die der Weezen Vader derſt.
Der Weezen Vader derſt hy niet.
Die Weezen trooſt in haar Verdriet.
Dies ſla uw oogen op ons neer.
Ons aller Vader trooſt u weer.
16

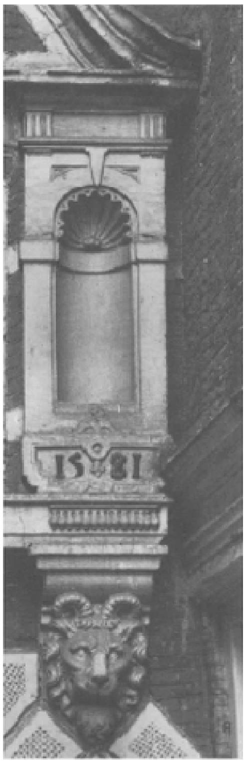
15 81
17

Het restaurant met david en goliath

Rechts van de galerij, die zich achter de poort bevindt lag het koehuis, waar in het begin van de 17de eeuw in de winter twintig koeien stonden en boter en kaas gemaakt werd. Met de grote verbouwing in 1632 werd het koehuis ingericht tot timmerloods en als zodanig in 1716 geheel vernieuwd (blz. 244). Na verscheidene verbouwingen in de 19de eeuw werd dit onderdeel van het complex in 1966 geheel gesloopt waarna hier een nieuw restaurant gebouwd werd dat de hoofdvorm van het vroegere koehuis enigszins benadert. De hoge ruimte van het nieuwe restaurant bood een goede plaats om het beeld van Goliath op te stellen.

Afb. 18. De beeldengroep van David en Goliath (opn. 1974).

Deze beelden hebben steeds tot het bezit van de Oude Doolhof aan de Prinsengracht behoord en zijn vermoedelijk in het midden van de 17de eeuw vervaardigd door Albert Vinckenbrinck (Oud-Holland 1883; 30 en 119, idem 1887; 73 en idem 1888; 201). Nadat de beelden na de opheffing van de Doolhof in 1862 in bezit van de stad gekomen zijn en in de stadstimmertuin, het raadhuis, het Rijksmuseum en in de Waag hadden gestaan werden zij na gerestaureerd te zijn in 1970 op hun huidige plaats opgesteld.

18

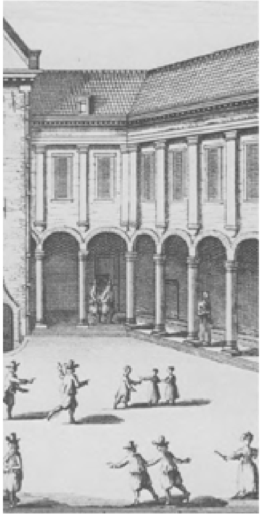

19

20

De galerij aan de jongensplaats

Afb. 19. Gedeelte van de gravure van Commelin (2de druk, 1726).

'; de Poort ingaande komt men in een Galderye op veertien hartsteene zuylen rustende, ter welker slinker hand een ruyme vierkantige binne-plaatse is,' schrijft Commelin in zijn stadsbeschrijving van 1693 en geeft daarbij de eerste betrouwbare afbeelding van dit onderdeel. De galerij en de binnenplaats waren tot stand gekomen bij de grote verbouwing van 1632 waarbij het vroegere Oudemannenhuis bij het

weeshuis werd getrokken en ingericht werd voor de oudere jongens. Aan de nieuwe jongensplaats was de galerij het belangrijkste gebouw dat toen tot stand kwam (blz. 196). Wagenaar vermeldt in 1765: ‘De Jongens-School is boven de gaandery, aan de Noordzyde der Binnenplaats’ en over het gebruik van deze school deelt hij verderop mee: ‘Als de jongens elf of twaalf, en de meisjes tien of elf jaaren bereikt hebben, gaan de eersten, in 't groote-Jongens-, en de anderen, in 't groote-Meisjes-Huis, over. Hier wordt, voor de Jongens, van den eersten Maart tot den laatsten October, tweemaal, en van den eersten November tot den Laatsten February, driemaal 'sdaags, lees-, schrijf-, en rekenschool gehouden, uitgenomen des Saturdags, na den middag. Het Avondschool in den winter is alleen geschikt voor de Jongens die op een ambagt gaan.’

‘De Werkjongens moeten, als zy geen werk hebben, ook het Dagschool bywoonen. Jaarlyks, worden de vorderingen der Schooljongens door de Regenten

[21]

onderzogt, die hun ook eenige prysjes, bestaande in een Bijbel, Nieuw Testament of Psalmboek, en een klein vereeringkje in geld uitdeelen. De Jongens, in leezen, schryven en rekenen, behoorlyk onderweezen zynde, worden, zo veel gevoeglyk zy, naar hunne eigene keuze, op een handwerk besteed, voor den tyd van zes of zeven jaaren. Men bedingt, gemeenlyk, in ieder jaar, zes stuivers ter weeke, verhooging van hun loon, welk ten voordeele van het Huis komt. Doch by eene Keure van den negenentwintigsten Augustus des jaars 1634, is aan elk uitdrukkelyk verbooden, eenigen Weesjongen in zynen dienst te neemen, dan met kennis en toe stemming der Regenten. Het huis verschaft, aan de Jongens, ‘tgene zy, tot het oefenen van hun handwerk, behoeven.’

‘Die 't Huistimmeren leeren worden, door den Meester Timmerman van 't Weeshuys in de maanden November, December, January en February, twee avonden ter weeke, in de Teken-, Meet- en Bouwkunde onderweezen. De Weesjongens, die op een ambagt besteed worden, zyn, zo lang zy in 't Weeshuis zyn, vry van de onkosten der Gilden.’

Afb. 20. Hoek van de galerij aan de jongensplaats (opn. 1974).

Afb. 21. Gezicht op de jongensplaats vanuit de galerij (opn. 1974).

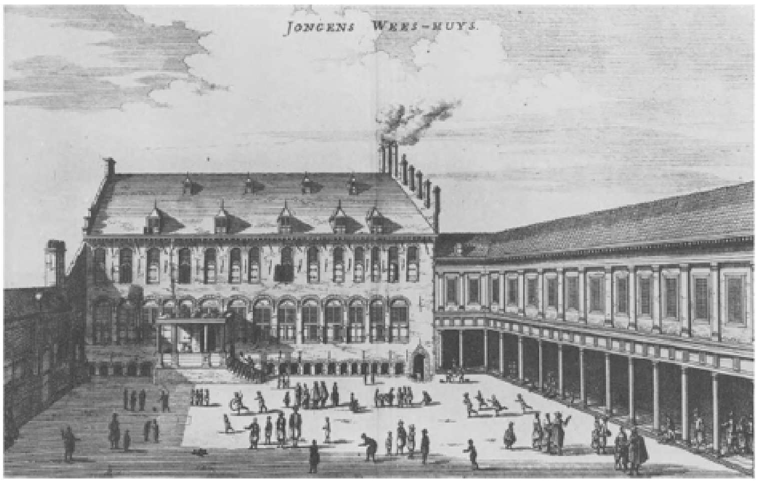

22

23

24

De jongensplaats

Afb. 22. Gravure van de jongensplaats naar Dapper.

De stadsbeschrijving van Dapper (1663) geeft de eerste afbeelding van de beide binnenplaatsen van het weeshuis na de grote verbouwing van 1632. Op de prent van de jongensplaats staat het tot jongenshuis ingerichte Oudemannenhuis centraal. Links is de onderwijzerswoning en rechts de galerij, welk laatste onderdeel geheel fout is weergegeven met een kroonlijst boven de zuilen inplaats van de bogen.

Afb. 23. Gravure van de jongensplaats naar Commelin (2de druk 1726).

In de stadsbeschrijving van Commelin (1693) werd deze gravure met een aantal correcties nagevolgd en in de tweede druk (1726) met enigszins veranderde stoffering herhaald. De tweede druk is het eenvoudigst te herkennen doordat het lint met opschrift dat in de lucht zweefde is weggelaten. Wagenaar gebruikte in 1765 deze tweede druk nog als illustratie van zijn beschrijving, hoewel het hoofdgebouw toen reeds geheel veranderd was. De correcties die Commelin in de gravure van Dapper aanbracht waren de verbetering van de galerij, het afbeelden van het nieuwe dak dat in 1683 was gemaakt (blz. 226) en een veranderde weergave van de woning van de schoolmeester. Aan deze zijde werd een gebouwtje toegevoegd om de voorstelling wat langgerekter te maken. Indien dit hier werkelijk bestaan heeft kan het de glazenmakerswerkplaats zijn geweest. Aan de gevel van het hoofdgebouw werd door Commelin niets gewijzigd. De aanwijzingen die het gebouw zelf opleverde wekken het vermoeden dat deze afbeelding redelijk betrouwbaar is, alleen werd de gevel te rijzig weergegeven. Het gebouw dat Dapper afbeeldde was het Oudemannenhuis dat in 1545 gebouwd was (blz. 134). Waarschijnlijk echter was de beganegrond-ruimte omstreeks 1600 van nieuwe vensters voorzien, waarbij tevens een galerij voor het huis werd aangebracht (blz. 124), waarvan op deze afbeeldingen nog slechts een deel staat.

Afb. 24. Jongensplaats na inrichting van het gebouw tot museum (opn. 1970). De oude gevel bleef beslaan tot 1739 en werd toen door een nieuwe vervangen, waarbij de balklagen en de kap met zijn dakkapellen gehandhaafd bleven. Deze gevel bestaat

thans nog, echter met een iets grotere ruitverdeling uit de 19de eeuw, welke ruitverdeling ook bij de inrichting tot museum gehandhaafd bleef.

25

26

27

het Meisjes-Huis; doch die, gemeenlyk, geſlooten gehouden wordt. Ter linkerzyde der gaanderye, heeft men eene ruime vierkante Plaats, langs twee zyden van welke, het Jongens-Huis, voor eenige jaaren, van nieuws, gebouwd is. 't Gebouw langs de twee andere zyden is ook merkelyk verbeterd. Ten weſten deezer Plaatſe, is de opgang naar de Jongens-Eetzaal, een ruim en hoog vertrek. Onder deeze Eetzaal en de naaſte vertrekken, zyn drie ruime kelders, het Jongens-waſchhuis, de Metſel-kelder en de Kuipers-kelder. Zuidwaards van de Eetzaal, komt men aan de Kooken van 't Jongens-Ziekenhuis, en aan dit Ziekenhuis zelf, waarby een Doodenhok is, alwaar de Lyken, voor eenen tyd, geplaatſt worden. Noordooſtwaards van de gemelde Kooken, heeft de Ziekenmoeder eene Kamer, en langs de ooſtzyde van de Plaats, is de wooning van den Schoolmeeſter der Jongens. Zy beſtaat, uit verſcheiden' vertrekken. Naaſt dezelve, ten noorden, zyn de Glazenmaakers- en Schilders-winkels. En daar naaſt, op de Plaats, zyn een honderd en twintig kasjes gemaakt, tot berging voor de Jongens, die elk een' ſleutel van hun kasje hebben. Boven de Jongens-Eetzaal, zyn twee Slaapvertrekken, boven elkanderen. Op het onderſte, ſtaan altoos zes en negentig krebben, ieder voor drie jongens geſchikt: op het bovenſte, zo veel, als men 'er meer noodig heeft. De Jongens-School is boven de gaandery, aan de noordzyde der Binnenplaats.

28

De jongensplaats in de 18de eeuw

Afb. 25. Gravure naar een tekening van H.P. Schouten (afb. 304), uit de nieuwe atlas van Fouquet (1783).

Dit was de eerste maal dat het gebouw werd afgebeeld na de grote verbouwingen van de 18de eeuw. *Afb. 28*. Tekst uit de beschrijving van Wagenaar (1765) welke overeenkomt met de door Fouquet afgebeelde toestand. De vertrekken die Wagenaar ten zuiden van het jongenshuis noemt zijn niet alle op de tekening te vinden. Van de ziekenzaal komt slechts het puntje van het dak boven de woning van de schoolmeester uit. Van de woning van de binnenmoeder is slechts de deur in de hoek van de binnenplaats te zien.

Afb. 26. De jongensplaats in 1818.

De tweede kleine afbeelding op het regentenbord van 1818 (afb. 137), door een onbekende tekenaar vervaardigd, is een bijgewerkte navolging van de gravure van Fouquet. Toch hebben er ondertussen enkele veranderingen plaats gevonden. Op de plaats achter de schoolmeesterswoning is een boom gegroeid, die tot 1937 bestaan heeft. Het venster in de keuken van het schoolmeestershuis, links van de pomp, is in een deur veranderd. Op enkele punten is Fouquet verbeterd. Het aantal dakkapellen op het jongenshuis is op de tekening van 1818 juister weergegeven, de vorm van de kapellen is echter weer minder goed getroffen.

Afb. 27. Jongensplaats met galerij met kastjes (Opn. 1936). De dubbele trap naar de verdieping van de galerij heeft van ca. 1860-1968 bestaan (afb. 341).

29

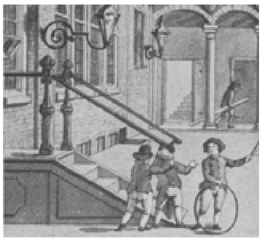

Het gebruik van de jongensplaats

Afb. 29. Tekening van de Jongensplaats door J. Ziesenis (G.A.A.).

Op de tekeningen die Ziesenis in 1797 van de jongens- en meisjesplaats vervaardigde is een ander standpunt gekozen dan bij de prenten van Fouquet. De jongensplaats werd hier voor de eerste maal naar het noorden gezien afgebeeld. Daarbij krijgen we een volledig overzicht van de galerij met de jongensschool. De school heeft nog zijn naar buiten draaiende glas in lood vensters met tralies erachter, een toestand die blijkens een tekening van Lamberts bij de inhuldiging van het Van Speyk-monument in 1831 nog blijkt te bestaan. De oorspronkelijke vorm van kroonlijst en de oudste dakvorm is op de tekening van Ziesenis vastgelegd. Van belang is ook de achterwand van de galerij die hier voor de eerste maal wordt afgebeeld. Links zien we een deur die toegang geeft naar een trap die naar de jongensschool geleid zal hebben. Rechts daarvan is de toegang tot de timmerloods, die licht ontvangt door drie kruiskozijnen. Dan volgt de woning van de portier, die volgens Wagenaar bestond uit een keuken en een slaapkamer. De daarbij aansluitende woning van de geldophaler is niet meer te zien.

Op een aantal punten zijn wandarmen met lantaarns aangebracht, die alle eenzelfde vorm hebben en die op een verlichting naar één plan wijzen. Ook de kippen die Ziesenis hier tekent kunnen op de realiteit terug gaan aangezien nog in later tijd een deel van de kelder van het

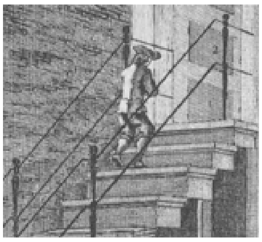

jongenshuis als kippenkelder bekend stond. De bezoekers die we op de prenten aantreffen bevestigen Wagenaars mededeling dat de poorten van het huis openstonden en dat de portiers toezicht hielden op het gaan en komen van de grote weesjongens die om uit te kunnen gaan een verlofpenning moesten tonen. De volwassen personen in wezenkleding die toezicht hielden kunnen de schoolmeesters geweest zijn. De schoolmeester van de jongens had een ondermeester tot zijn beschikking en buiten de lesuren moesten nog andere taken worden verricht. Wagenaar zegt hierover: ‘De Meesters moeten, by 't opstaan en te bedde gaan der Jongens, tegenwoordig zyn: ook by 't doen van het gebed, en by het uitdeelen der boterhammen. Een hunner leest 's avonds de naamen der Jongens op, en moet van zulken, die afwezig gebleeven of te laat, of onbekwaam t'huis gekomen zyn, aan de Regenten kennis geeven.’ Waarschijnlijk moesten zij ook toezicht op het spel van de kinderen houden. In de tijd dat Wagenaar het huis beschreef waren de broeken van de jongens ‘geheel blaauw’. De wambuizen waren links rood en rechts zwart, de mouwen aan weerszijden zwart. ‘Het Huis geeft alleenlyk Engelsche mutsen aan de Jongens, die zy drie jaaren draagen moeten. De hoeden, die de meesten draagen, moeten zy zig zelven verzorgen’. (Wagenaar deel II; 283)

Afb. 30. Korf balspel op de jongensplaats. Gedeelte van een oude ansichtkaart, vermoedelijk naar een foto van Aug. Stap (1904). Het korf balspel was zeer

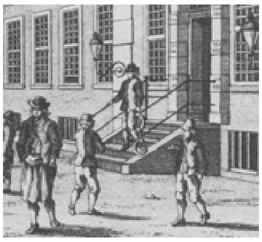

30

vroeg (1903) in het weeshuis ingevoerd (blz. 273).

31

Veranderingen aan de jongensplaats in de 19de en 20ste eeuw

Afb. 31. De jongensplaats naar het noorden (opn. 1974). *Afb. 32*. De jongensplaats naar het noord-westen (opn. 1974). *Afb. 33*. De jongensplaats naar het noordoosten (opn. 1974).

In de bij Ziesenis nog dichtgemetselde linkertraveeën van de galerij werd in 1831 het Van Speyk-monument geplaatst (blz. 280). In 1860 werden de vensters van de jongensschool gewijzigd toen deze ruimte werd ingericht tot slaapzaal voor de jongens en tot woning van de binnenvader, welke laatste herkenbaar was aan de langere vensters (blz. 266). In 1896 werden het dak en de goot vernieuwd en werden twee dakkapellen aangebracht (blz. 271). In 1898 werd de Wilhelminalinde op de binnenplaats geplant, waaromheen in 1904 een bank werd geplaatst. De veranderingen bij de inrichting tot museum waren van diepgaander aard. Van galerij en jongenshuis bleven de gevels staan, terwijl daarachter geheel nieuwe gebouwen werden opgetrokken (blz. 302). Deze ingrijpende veranderingen zijn uiterlijk nauwelijks waarneembaar. Alleen werden in het dak boven de galerij drie dakkapellen geplaatst inplaats van twee. De wand achter de galerij waarin zich een aantal vensters uit 1896 bevonden kreeg een nieuw aanzien door de boogvormige openingen waarmee het restaurant op galerij en binnenplaats uitzag.

32

33

34

35

36

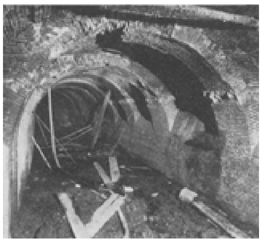

37

Begijnensloot en chuttersgalerij

Afb. 34. De gewelven over de Begijnensloot, na de sloping van de bebouwing erboven, gezien naar het zuiden (opn. 1964). *Afb. 35*. De schuttersgalerij naar het noorden (opn. 1974). *Afb. 36*. Toegang tot de schuttersgalerij van af de gedempte Begijnensloot. *Afb. 37*. Overwelving van het noordelijk deel van de Begijnensloot.

De Begijnensloot werd reeds in de 17de eeuw aan het gezicht onttrokken doordat hij overkluisd werd en bebouwd. Het oudst was de overwelving van het noordelijke deel. Nadat de bebouwing boven het zuidelijke deel van de sloot was weggebroken kwam ook daar de overkluizing aan het licht. Hier werd de schuttersgalerij gebouwd die als een openbare passage door het museum voert en gelegenheid biedt de schuttersstukken te tonen.

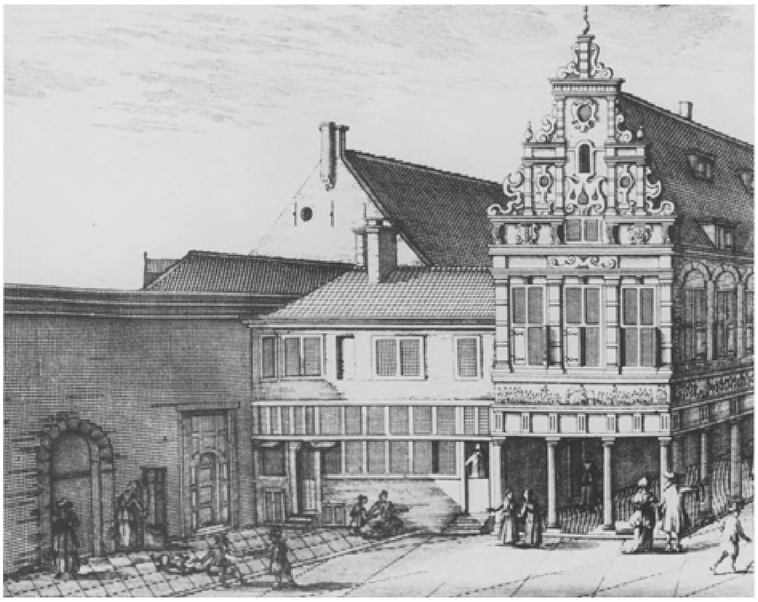

38

Het pleintje voor het boekhoudershuis

Tussen de jongens- en de meisjesplaats ligt voor het boekhoudershuis een klein pleintje dat gevormd is door de overkluizing van de Begijnensloot.

Afb. 38. Deel gravure van de meisjesplaats bij Commelin (2de druk 1726). De eerste afbeelding van de toestand na die tijd geeft Dapper (1663) (afb. 47).

Commelin die beide prenten van Dapper in verbeterde vorm herhaalt voegde deze samen op een blad, waardoor zij langer en smaller werden. Aan de zijkanten werd de voorstelling uitgerekt, waardoor het pleintje boven de Begijnensloot te breed werd weergegeven. Uiterst links zien we een ronde poort die toegang gaf tot de keukenplaats van het boekhoudershuis. Daarnaast is een pomp, die bij Dapper nog ontbreekt. Dan volgt de grote deur naar de jongensplaats, een paneeldeur in een stenen omlijsting welke laatste aan de achterzijde thans nog te zien is. Deze deur, de rode deur genaamd, werd volgens Wagenaar 'gemeenlyk, geslooten gehouden'. Rechts van de deur was een gebouwtje dat voor het jongenshuis en de Begijnensloot geplaatst was. Het bevatte links de woning en werkplaats van de schoenmaker en rechts het kantoor van de boekhouder, dat boven de Begijnensloot was gebouwd.

Afb. 39. Gedeelte van de tekening van de meisjesplaats door H.P. Schouten (G.A.A.). Op deze tekening van ca. 1775 zijn de schoenmakerswoning en het boekhouderskantoor reeds gemoderniseerd. Er is in het kantoor een monumentale deur

39

40

41

42

gemaakt die tevens toegang gaf tot het oude regentenkantoor in het jongenshuis. De pomp is nog niet vernieuwd.

Afb. 40. Tekening van N. van der Waaij (G.M.A.). Uit deze tekening uit het begin van deze eeuw blijkt dat er in de 19de eeuw hier veel veranderingen hebben plaats gevonden. De schoenmakerswoning is bij het boekhouderkantoor getrokken. De verdieping heeft hier plaats gemaakt voor een attiek. De deur naar de jongensplaats heeft een houten omlijsting gekregen van dezelfde vorm als de uitgang naar de St.-Luciensteeg bezat. Het dak boven de jongensschool en timmerloods dat in 1896 vernieuwd werd is van deze zijde goed te zien. De directeurswoning heeft twee deuren naast elkaar, een voor het huis en een voor de keuken. Links is een op de plaats uitgebouwde serre.

Ook deze kleine plaats kreeg in de tweede helft van de 19de eeuw een beplanting. Aan de zijde van het kantoor verscheen een smalle groenstrook, die het tot aan de inrichting tot museum uithield. De klimop tegen de achterwand en de boompjes in de potten verdwenen eerder van het toneel.

Afb. 41. Pleintje voor boekhoudershuis met gezicht door deur naar jongensplaats (opn. 1964).

Afb. 42. Oude lantaarnarm (ca. 1750), op de hoek van boekhoudersplein en meisjesplaats (opn. 1938).

43

Het boekhoudershuis en de pomp

Afb. 43. Het boekhoudershuis na de inrichting tot directie-ruimte van het museum (opn. 1974). Het huis voor de boekhouder kan eerst gebouwd zijn nadat in 1634-35 de meisjesplaats geheel vernieuwd was. Het sloot aan bij de westgevel van de galerij en de jongensschool uit 1632. De gootlijst van dit gebouw werd over het boekhoudershuis doorgetrokken. De gevel wordt geleed in brede en smalle velden door vooruitspringende muurdammen, die door het ontbreken van basementen en kapitelen geen echte pilasters zijn. Het linkerdeel van het huis is boven de overwelfde Begijnensloot gebouwd, de zijkamer rechts is onderkelderd. De muur tussen het boekhoudershuis en de jongensschool was oorspronkelijk een hoge vrijstaande tuinmuur met een ronde poort erin.

Afb. 44 en 45. Pomp naast de poort naar de jongensplaats (opn. 1974). Deze pomp moet omstreeks 1775 vernieuwd zijn. Het is de fraaiste pomp van het weeshuis. Wagenaar beschrijft het pleintje bij het boekhoudershuis in 1765 als volgt: ‘In het MEISJES-HUIS, komt men, uit de St.-Luciensteeg, over een ruim Voorplein, door een fraaije, groote hardsteenen Poort. Hier ontmoet men, eerst, ten oosten, de wooning van den Boekhouder van 't Weeshuis, waartoe de Regenten, gemeenlyk, eenen Notaris verkiezen. Zy bestaat, uit verscheiden’ goede vertrekken, tegen over welken, aan de

zuidzyde van den gang, die naar 't Jongens-Weeshuis leidt, hy een Comptoir heeft.
Naast het zelve, is het gewezen Regenten-Comptoir,

44

45

een ruim vertrek, welk op de Plaats van 't Jongens-Huis uitziet. Het wordt nu gebruikt, om de inboedels, die de kinderen inbrengen, of die 't Weeshuis erft, in orde en te koop te leggen. Ook wordt ‘er 't geld der kinderloonen en collecten geteld en ontvangen. Oostwaards van het eerstgemelde Comptoir, heeft de Schoenmaaker van het Weeshuis zyne wooning. Op de wooning van den Boekhouder, volgt, even binnen den ingang, aan dezelfde oostzyde de wooning van den Poortier’. ‘Wy hebben, reeds in 't voorbygaan, aangemerkt, dat de Regenten eenen *Boekhouder* hebben aangesteld, die in 't Huis woont, en gemeenlyk een Notaris is, alzo hem de redding en vereffening der boedels en goederen, die de Weeskinderen medebrengen of erven, onder 't bewind der Regenten, aanbevolen is. Daarenboven, maakt hy, uit het boek der inkomsten en

uitgaaven van het Huis, welk, door de Regenten zelven, gehouden wordt, de jaarlyksche rekening op, die aan Burgemeesteren gedaan wordt. Ook neemt hy, in afwezendheid der Regenten, van alle voorvallende zaaken kennis daar van verslag doende aan de Regenten, welker gewoonlyke Vergaderingen hy ook, als Secretaris, bywoont.’

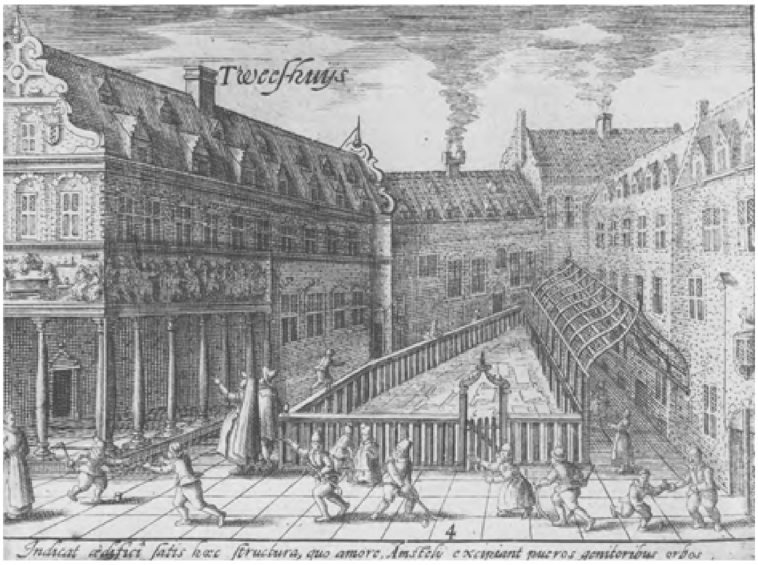

46

De oudste prenten van de meisjesplaats

Afb. 46. Gravure uit de tweede, Nederlandse, uitgave van Pontanus (1614). Het formaat en het nummer wijzen erop dat hij aan een oudere serie ontleend is (zie blz. 4). De gravure die zeer onnauwkeurig is toont aan de linkerzijde een deel van het kinderhuis dat in 1598 gebouwd werd. In de verste hoek bevinden zich de bakkerij en brouwerij uit 1606 en rechts de oude kloostergebouwen.

Afb. 47. Gravure der meisjesplaats uit de beschrijving van Dapper. Toen Dapper in 1663 de grote plaats opnieuw afbeeldde, eveneens naar de zuidkant gezien, had er een volledige verandering plaats gevonden (afb. 46). De achterste hoek van de grote binnenplaats was aan het gezicht onttrokken door de nieuwe vleugel, die dwars over de bleek gebouwd was. De kloostergebouwen rechts zijn vervangen door een nieuwe vleugel met pilasters (zie blz. 200-215).

Afb. 48. Gravure van de meisjesplaats uit Commelin (1ste druk, 1693). Commelin herhaalt de gravure van Dapper in 1693 in meer langgerekte vorm, waarbij links een pomp werd toegevoegd en de veranderde kap van het jongenshuis werd aangegeven. Rechts werd de gevel met een venster, dat er niet was, verlengd, om het blad vol te krijgen.

47

48

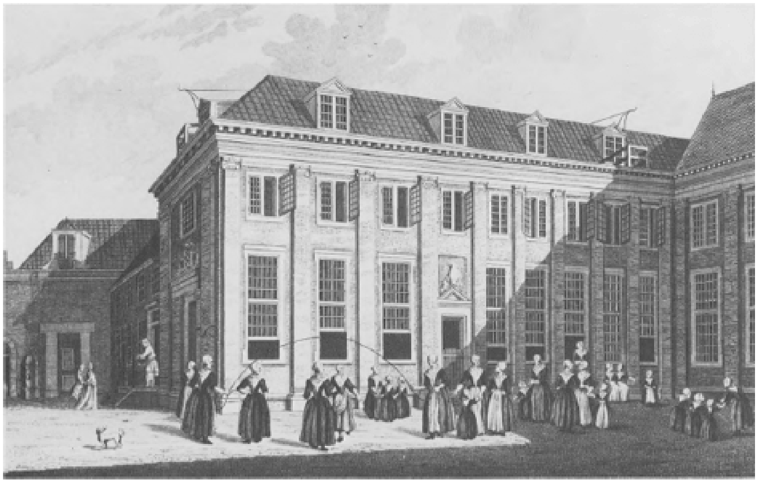

49

50

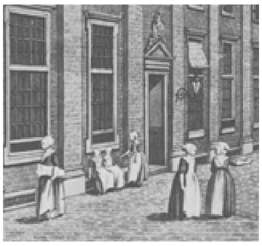

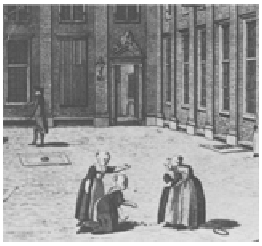

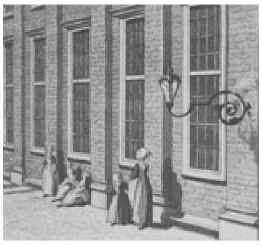

De meisjesplaats in de 18de eeuw

De meisjesplaats ondervond na de vernieuwing in 1634 een algemene bewondering. Commelin vermeldt hierover in 1693: ‘Intredende komt men op een groote geplaveyde plaats, rontom zoo cierlijk gebouwt, dat het meer een Heeren Hof, als Logement van arme Weeskinderen is gelijkende, hebbende ter rechterhand der Regenten Comptoir, seer heerlijk en kostelijk opgepoft, voorts treffelijke eetzalen, slaap-kameren en andere noodige vertrekken; tegens den ingang over, een Galdery zijnde, tegens welker gevel op Pylaaren staande, alderhande kinderlijke oeffeningen seer konstig in hartsteen uytgehouwen staat; dese plaats overgaande komt men daar de bejaarsten haar verblijf hebben.’ In de 18de eeuw werden de kruiskozijnen vervangen door schuiframen en werd de bovengenoemde galerij verbouwd en van nieuwe gevels voorzien zodat hij aansloot bij de ruim honderd jaar oudere gevels. Alleen werd het dak niet met leien gedekt en in de hoek niet omgevoerd.

Afb. 49. Gravure in de atlas Fouquet (1783), gemaakt naar een tekening van H.P. Schouten (afb. 310). Dit is de eerste afbeelding die we van deze voltooide binnenplaats bezitten. Op het moment dat Wagenaar het weeshuis beschreef (1765) was deze verbouwing al geschied. Hij beschrijft dit deel, te beginnen bij de zuidvleugel aan de rechterzijde en dan vervolgend met het vernieuwde kinderhuis (de oostvleugel) tot aan het pleintje voor het boekhoudershuis, Zuid- en oostvleugel waren bestemd voor de kleinste

kinderen. In de zuidvleugel lag ‘derzelver Eetzaal, die ook tot eene Catechiseerplaats voor de Meisjes dient en waarby een kooken en waschhuis geplaatst is. Aan de oostzyde van de groote Meisjes Plaats, is de Kinderen-School, alwaar, des Zondags, voor de Jongens, gecatechiseerd wordt en waar agter eene Speelschool voor de kleinen is. Noordwaarts van deeze twee vertrekken is het Pand; en agter of ten oosten van hetzelve, de Loots, die beide tot berging dienen.’ De speelschool en loods lagen dus achter deze vleugel boven de Begijnensloot en het pand lag op de plaats van de vroegere galerij.

Afb. 50. Tekening van de meisjesplaats van J. Ziesenis uit 1797 (G.A.A.).

Deze tekening geeft evenals de voorgaande veel informatie over details. Van de dakkapellen, die sedert de 17de eeuw in aantal gehalveerd zijn, is er op iedere zolder één geschikt gemaakt om te hijsen. We zien bij Ziesenis dezelfde wandlampen als de jongensplaats bezat. Ook zijn de deksels van de waterputten aangegeven. De man die het biervat naar de achterplaats rolt bewijst dat in het huis niet meer gebrouwen werd en dat de brouwerij is veranderd in een bierkelder. Ook de zitplanken tussen de basementen van de pilasters rondom de plaats komen op beide tekeningen voor.

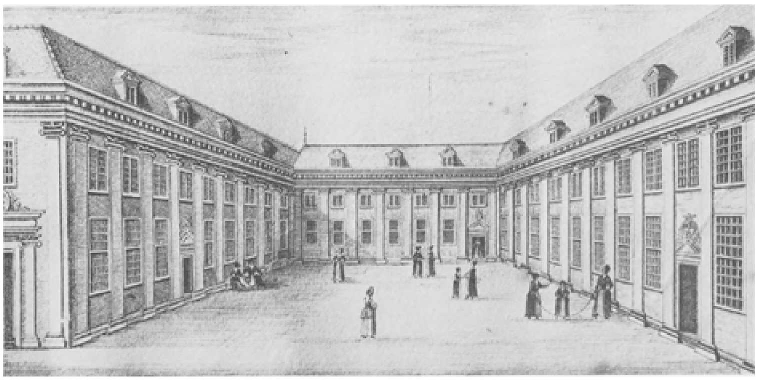

51

Latere wijzigingen aan de meisjesplaats

Afb. 51. Anonieme tekening van de meisjesplaats van het naambord van 1818 (afb. 137). Op dit moment waren de gevels nog in de toestand waarin ze in de 18de eeuw gebracht waren. In de 19de eeuw werden de vensters met zes ruiten in de breedte vervangen door ramen van vier ruiten breed. De daken van de drie oude vleugels kregen ca. 1900 pannen in plaats van leien, doch de hijsinstallaties aan een aantal dakkapellen bleven bestaan. De meest opvallende verandering was de aanleg van een beplanting in 1865. Op de hoek van het plantsoen bij de ingang werd een lantaarn geplaatst die men in 1890 ten geschenke had gekregen en die de wandlantaarns overbodig maakte. Dit alles veranderde weinig aan de architectuur.

Afb. 52. De grote meisjesplaats gezien van het pleintje voor het boekhoudershuis (opn. 1938). Wanneer men de meisjesplaats benadert door de hoofdingang aan de Kalverstraat, via de galerij en door de deur tussen de beide binnenplaatsen dan vindt men recht voor zich het toegangsportaal naar het huis van de grote meisjes. Deze deur gaf toegang tot een ruimte die vanouds de naam het middelhuis droeg. Van hieruit kon men niet alleen de verblijven der grote meisjes bereiken, doch ook de keukens die zowel voor het meisjes- als jongenshuis dienden, de woning der binnenvader en -moeder en de vertrekken der suppoosten. Bovendien was de regentessenzaal van hieruit toegankelijk evenals de archiefruimte achter de regentenzaal. Zowel in de tijd van het klooster als van het weeshuis en van het museum lag hier een belangrijk knooppunt van verbindingen. Ondanks de betekenis van deze toegang en de ligging in het verlengde van de galerij is dit portaal niet groter dan andere ingangen. Wel monumentaler behandeld is de uitgang naar de St.-Luciensteeg, die in de rechtervleugel naast de regentenzaal ligt. De travee waarin dit portaal is gelegen is breder dan de andere. Bij de verbouwing van het kinderhuis in de 18de eeuw heeft men daar in de kopgevel deze brede travee herhaald en er een ingangsportaal in aangebracht van dezelfde vorm en afmetingen. Merkwaardig is het stadswapen met festoenen dat dit nieuwe 18de eeuwse portaal bekroont. Dit beeldhouwwerk heeft een volkomen 17de eeuws karakter en schijnt een copie van een ouder portaal, evenals het kleine portaal in het midden van deze vleugel een copie was van de portalen in het oudere werk. Het is mogelijk dat de uitgang naar

de St.-Luciensteeg vroeger door een dergelijk beeldhouwwerk bekroond was (blz. 252).

52

53

54

De meisjesplaats na de inrichting tot museum

Afb. 53. De zuidwesthoek van de meisjesplaats na de restauratie (opn. 1975).

Afb. 54. De noordwesthoek van de meisjesplaats in de laatste fase der restauratie (opn. 1975).

Van de drie binnenplaatsen onderging de meisjesplaats bij de inrichting tot museum de grootste verandering. Het terugbrengen van de leibedekking op de drie oudste vleugels was de enige verandering aan de gebouwen. De grote wijziging van het aspect werd veroorzaakt door het verwijderen van de beplanting van 1865 en het opnieuw bestraten van de grote plaats. Hiermee werd de toestand hersteld die in het midden van de vorige eeuw had bestaan en die het karakter van de 17de eeuwse architectuur goed deed uitkomen. De gelijkmatige gevels rondom verschillen onderling slechts door hun aantal traveeën en de plaats van de portalen. Men heeft nimmer bedoeld naar buiten uit te drukken welke ruimten zich achter de gevels bevonden. Dit maakte een nieuwe indeling ten behoeve van het museum mogelijk.

55

56

57

De achterplaats

Nadat in 1635 de zuidvleugel van de huidige meisjesplaats dwars over het bleekveld gebouwd werd, ontstond er een driehoekige achterplaats. Door een stuk grond van het Begijnhof bij het weeshuis te voegen kreeg deze derde plaats een meer rechthoekige vorm en kon men een plaats maken waar de kleinere kinderen hun spelen, die op de gravure van Pontanus (*afb. 59*) zijn weergegeven, konden uitvoeren. De enige verbinding waardoor de nieuwe achterplaats te bereiken was vormde een gang die aan de rechterzijde door de nieuwe vleugel liep. Aan de zijde van de meisjesplaats was deze doorgang afgesloten met een portaal van gelijke vorm als de toegang tot het meisjeshuis *(afb. 53)*. *Afb. 56.* Het zogenaamde 'ronde poortje'.

Hoe de gang door de zuid vleugel aan de kant van de achterplaats oorspronkelijk was afgewerkt is thans niet meer vast te stellen. In 1765 werd de achterplaats ingrijpend verbouwd waarbij het ronde poortje ontstond. *Afb. 58.* Doorkijk uit gang op achterplaats. Tekening N. van der Waaij (S.A.C.). Nadat de dwarsvleugel gebouwd was heeft geen tekenaar de moeite meer genomen de achterplaats te tekenen. Het verst ging van der Waaij met zijn doorkijk uit de gang op de achterplaats. *Afb. 55.* Gevelfragment van de brouwerij (opn. 1936). Het enige gedeelte van de oude bebouwing dat aan de achterplaats bewaard is gebleven is een fragment van de brouwerij. Dit gebouw werd tezamen met de bakkerij in 1606 opgetrokken (blz. 175). *Afb. 57.* Brouwerij met poortje uit 1606 en de daarbij aansluitende wolwinkel (opn. 1975).

58

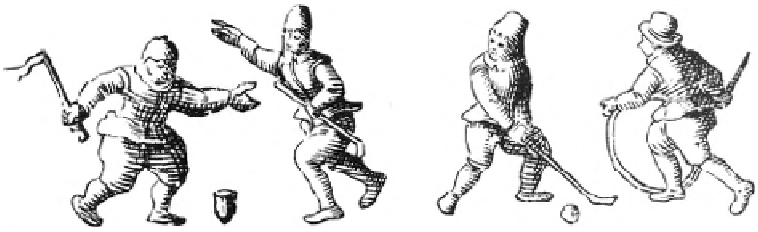

59

60

61

De latere wijzigingen aan de achterplaats

Afb. 60. De achterplaats naar het oosten (opn. 1936). De vleugel die in 1635 over het bleekveld gebouwd werd en die aan de zijde van de meisjesplaats de pilasterarchitectuur bezat was aan de kant van de achterplaats volkomen blind. In deze vleugel was beneden de eetzaal van de kleine kinderen en boven een slaapzaal. Wagenaar vermeldt in 1765 dat de eetzaal door een deur met de speelplaats van de kinderen verbonden was. In de tweede helft van de 19de eeuw zijn hier twee grotere deurpartijen aangebracht, die een betere bezonning van de ruimten op de begane grond mogelijk maakten, hoewel de ook op deze binnenplaats aanwezige boom dit weer te niet deed. In het verlengde van de eetzaal lag de kinderkeuken De vleugel die de kinderspeelplaats aan het oosteinde afsluit is gebouwd op de grond die in 1635 van het Begijnhof werd verkregen. In de 18de eeuw, vermoedelijk tegelijk met de grote verbouwing van de oostvleugel van de meisjesplaats, werd dit onderdeel gemoderniseerd (blz. 252). De 18de eeuwse vensters hebben hier hun oorspronkelijke ruitverdeling nog behouden. Beneden was hier een washuis, met daarboven een kamer voor de kindermoeder.

Afb. 61. De achterplaats naar het westen gezien (opn. 1936). De west- en de zuidvleugel van de achterplaats werden in 1765 toen Wagenaar het weeshuis beschreef gemoderniseerd. Hij begint met de beschrijving van de westvleugel waarin de keuken van het ziekenhuis van de grote meisjes, die ook het voedsel voor het jongensziekenhuis leverde, was ondergebracht: ‘Doch de kooken van dit Ziekenhuis, de slaapkamer der Ziekenmoeder, het Doodenhok, en een Kamkamer daar boven, worden tegenwoordig, (in 1765), geheellijk herbouwd. Nog meer zuidwaards, heeft men 't Meisjes-waschhuis, en naar 't bosten, een' Bier-kelder en een' Boter-kelder. Boven deeze kelders is de wooning van den kleermaaker en Wollennaaimeesteres; en daar naast de Wollen-naaiwinkel, alwaar alle de Wollenkleederen voor 't Huis gemaakt worden. Zy wordt thans ook herbouwd, en daarboven eenen plaats geschikt, tot berging van boeken en papieren van het Weeshuis’. Wat Wagenaar als bier- en boterkelder aanmerkt is de vroegere brouwerij. De kleermakerij en het archief erboven

namen de plaats in van de bakkerij. Na deze vernieuwing werd de speelplaats door een hek in twee delen gedeeld (blz. 256). Thans is de muur die achterplaats en Begijnhof scheidde gesloopt, de boom verdwenen, en heeft het enigszins ingekorte hek een plaats aan de gedempte Begijnensloot gekregen.

62

De vleugel aan de nieuwezijds voorburgwal

Aan de zijde van de Nieuwezijds Voorburgwal stond het weeshuis vroeger in het water. In de tijd van het St.-Lucienklooster was hier nog een kade, waarvan het deel achter het Begijnhof reeds in 1511 aan die instelling was afgestaan, Plannen om deze kade over dat deel te bebouwen werden eerst aan het eind van de 16de eeuw door het weeshuis verwezenlijkt. Toen ontstond een lage vleugel met een sober uiterlijk, die bovendien nog ontsierd werd door enkele privaatkokers (blz. 167). Het was duidelijk dat men deze zijde van het gebouw als een achterkant beschouwde. Nu was deze vleugel zo slecht gefundeerd en gebouwd dat er in 1680 een algehele vernieuwing nodig was (blz. 242). De gevel die toen gebouwd werd, en die thans nog bestaat, was een verdieping hoger dan de voorgaande. Hoewel ook deze gevel zeer eenvoudig was heeft men toch een grotere monumentaliteit nagestreefd. De gevel bleef onveranderd tot in het begin van de 19de eeuw. Toen werden de kruiskozijnen vervangen door schuiframen, waarbij de onderdorpels omlaag werden gebracht. Hierdoor werden de verhoudingen in de gevel meer monotoon, aangezien de vensters van de verdieping sterker op die van de begane grond gingen lijken. Bovendien werden enkele smalle vensters van het zuidelijk paviljoen dichtgemetseld. Ook werd de grote schoorsteen in het midden van de lange vleugel gesloopt.

Afb. 62. Gedeelte van de tekening van de

63

Nieuwezijds Voorburgwal door J.M.A. Rieke (coll. Leonhardt). Aangezien het water nog niet gedempt is en de torens van de Krijtberg aan het Singel reeds te zien zijn is deze tekening in 1884 gemaakt. Onder de eerste boog van de in 1789 vernieuwde brug is het vroegere washuis te zien. Het verhoogde paviljoen bij het Begijnhof is niet helemaal goed getekend.

Afb. 63. Foto van een gedeelte van vleugel aan de Nieuwezijds Voorburgwal door P. Oosterhuis (G.A.A.). Deze opname die gemaakt is vanaf de brug die op de tekening van Rieke te zien is dateert eveneens van 1884. In zijn rapport over de demping van dit water in 1884 sprak de stadsingenieur de hoop uit dat de regenten van het weeshuis een nieuw monumentaal gebouw aan deze brede weg zouden stichten. De regenten hadden teveel oog voor de bekoring van het bestaande gebouw (blz. 268) om hier toe over te gaan. Zij huurden een strook grond van de stad, plaatsten een hek en brachten tussen het hek en het huis een groenstrook aan. De langgerekte gevel was door het verlies van zijn voet nog lager geworden. De grote breedte van de nieuwe straat werd wat verzacht door de iepebomen die voor de gevel geplant werden.

64

De vleugel aan de voorburgwal na de demping van het water

Afb. 64. Noordelijk deel van de vleugel aan de Voorburgwal. *Afb. 65*. Middendeel van dezelfde vleugel. *Afb. 66*. Zuidelijk paviljoen, naast het Begijnhof (opnamen ca. 1960).

De lange gevel aan de Nieuwezijds Voorburgwal bestaat uit drie delen, een linkerpaviljoen van vier vensters, een middenstuk van achttien vensters met het stadswapen in het midden, en een rechter paviljoen van vijf vensters breed. Het linkerpaviljoen is vermoedelijk in 1617 gebouwd (blz. 167), het werd in 1680 opgevijzeld en van een nieuwe gevel voorzien. Beneden was de woning voor de keukenvader en -moeder, op de eerste verdieping de regentessekamer. In 1880 werd de keuken aan de linkerzijde van dit paviljoen met een verdieping verhoogd. In de middenvleugel bevond zich links van het eerste poortje het snijhuis, waar het brood werd klaar gemaakt. Dan volgde de linnenwinkel van vijf vensters breed, daarbij sloot de ‘spelde wercks winckel’ aan, door Wagenaar aangeduid als breiwinkel. Dit vertrek bezat ook vijf vensters. Dan volgde het meisjesziekenhuis, met twee vensters aan weerszijden van het tweede poortje. Het rechter paviljoen bevatte beneden twee washuizen, het linker voor het meisjes-ziekenhuis en het rechter voor het grote meisjeshuis.

65

66

67

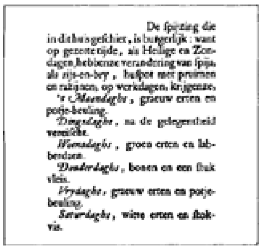

De spijzing die in dit huis geschiet, is burgerlijk: want op gezette tijde, als Heilige en Zon-dagen, hebbenze verandering van spijs, als rijs-en-bry, hutspot met pruimen en ratjaen, op werkdagen, krijgenze,
's *Maendaghs*, graeuw erten en potje-beuling.
Dingsdaghs, na de gelegentheid verscheide.
Woensdaghs, groen erten en labberdaen.
Donderdaghs, boonen en een stuk vleis.
Vrydaghs, graeuw erten en potje-beuling.
Saturdaghs, witte erten en stokvis.

68

Het voorplein aan de st.-luciensteeg

Afb. 67. Het weeshuis aan de zijde van de St.-Luciensteeg (ca. 1765). Tekening toegeschreven aan Jan de Beijer (G.A.A.).

Afb. 68. Menu van de grote weeskinderen volgens Commelin (1693).

Bij de grote verbouwing van de meisjesplaats in 1634 werd een tweede toegang tot het gebouw gemaakt. Hiertoe werden twee huizen aan de St.-Luciensteeg gesloopt. Het pleintje dat nu was ontstaan werd afgesloten door de regentenvleugel uit 1634. Deze nieuwe vleugel die aan de kant van de binnenplaats een verzorgde pilaster-architectuur bezat was aan de straatzijde vrijwel geheel blind. Deze blinde muur kreeg een tweedehands poortje. Links van het nieuwe voorplein stond het huis dat in 1622 in opdracht van het weeshuis gebouwd was over de Begijnensloot en dat nu hoekhuis geworden was (blz. 340). Daarop volgde het huizenblok dat in 1716 door het weeshuis aan de St.-Luciensteeg gezet was (blz. 346).

Aan de rechterzijde van het voorpleintje was in 1732 een nieuwe dienstvleugel gebouwd (blz. 245); een eenvoudig stuk utiliteitsbouw. De deur in deze nieuwe vleugel kwam uit in de bakkerij, waar driemaal per week door een bakker van buiten voor het huis gebakken werd. Daarop sloot het rookhuis aan, herkenbaar aan zijn zware schoorsteen. Hier werd het vlees voor de winter gerookt. Achter de muur aan de steeg lagen de andere dienstruimten.

Afb. 69. Rookhuis en muur aan de St.-Luciensteeg (opn. ca. 1964). Sinds 1922 zijn hier gevelstenen geplaatst (blz. 274). Wagenaar beschreef deze ruimten in 1765 beginnend aan de zijde van de poort: Hier ‘zyn de Broodbakkery, die één oven heeft, en waarby een ruim en hoog Rookhuis staat; een kleine kooken, die alleenlyk, by byzondere gelegenheden, gebruikt wordt; eene slaapkamer voor een' ongehuwde Kookenvader; eene Eetkamer voor de Suppoosten van 't Huis, en daarby de groote Kooken voor de Jongens en Meisjes, alwaar, voor drie plaatzen nevens elkander, en op twee fornuizen gekookt wordt.’

69

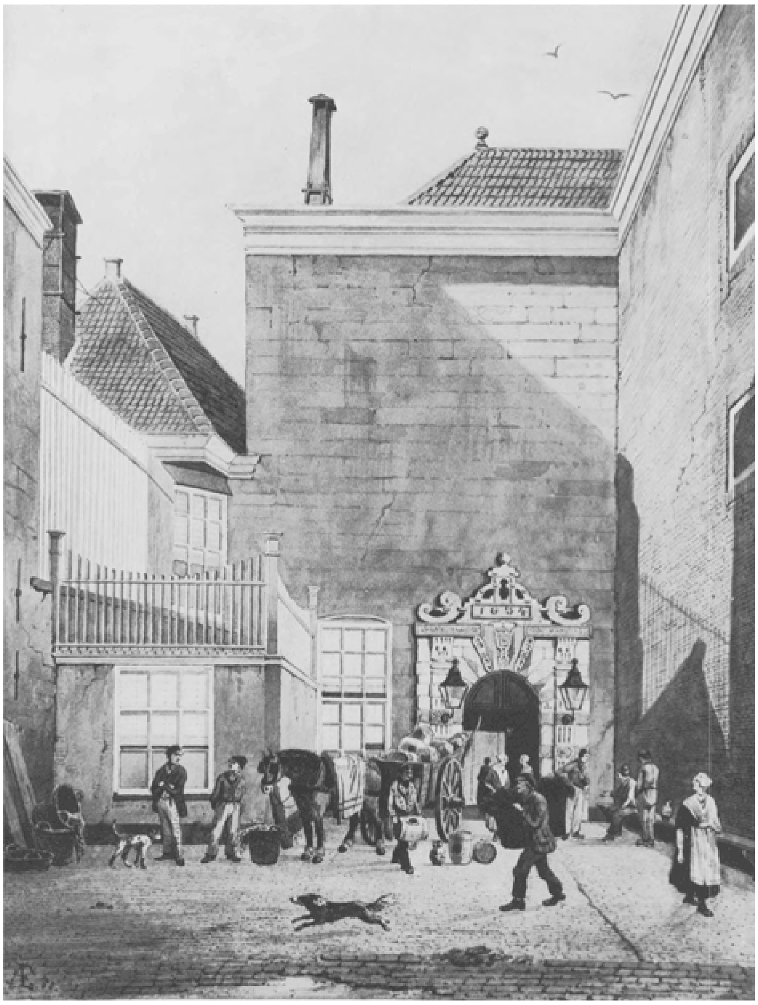

70

De poort aan de st.-luciensteeg

Hier werd een van elders afkomstig, poortje geplaatst dat van een nieuw jaartal werd voorzien (blz. 208). Links van deze poort was een raam van de portierswoning. Achter dit raam bevonden zich de begane grond en een insteek. Links van deze vleugel was de achterzijde van het omstreeks 1636 over de Begijnensloot gebouwde boekhoudershuis. Tot 1744 had deze woning een aparte uitgang aan het voorplein bezeten. Deze werd in dat jaar gesloten en vermoedelijk is toen het uitstek op het voorpleintje gebouwd, dat op de tekening van de Beijer al voorkomt.

Afb. 70. De toegangspoort aan de St.-Luciensteeg, tekening van A. Eversen uit 1855 (coll. Leonhardt). De achterwand, waarin zich de poort bevindt is gepleisterd, evenals het uitstek op het pleintje.

Waarschijnlijk zijn de vensters tezelfder tijd van nieuwe ramen met een grotere ruitverdeling voorzien. Het bord met ‘Notarius’, dat de Beijer boven de poort afbeeldt verdween, nadat de laatste boekhouder die dit nevenambt uitoefende in 1812 vertrokken was. Enkele details zijn bij Eversen beter te zien dan bij de Beijer, zoals het portaal met zijn twee lampen aan weerszijden. Ook de houten schoorsteenpijp van de portierswoning en de zitbank aan de rechterzijde tegen de hoge wand van de bakkerij en het rookhuis zijn duidelijk weergegeven.

Afb. 71. Het voorplein aan de St.-Luciensteeg (opn. ca. 1964). In de eeuw tussen beide afbeeldingen zijn nog verscheidene wijzigingen geschied die geen van alle belangrijk waren maar die het pleintje toch een ander karakter gaven. Het uitstek werd in het begin van deze eeuw gesloopt en vervangen door een deur. De poort verloor zijn beide lantaarns en kreeg een nieuwe lantaarn in het bovenlicht. De bank aan de zijkant verdween. De kale muur aan de rechterzijde, die als een stuk utiliteitsbouw steeds een andere schaal had bezeten dan zijn omgeving, werd in 1923 bestemd tot museum van gevelstenen. Tenslotte werd in 1928 de pleisterlaag op de achtermuur ook weer verwijderd en werden kleine ruitjes in het raam gemaakt.

Afb. 72. Het ingangsportaal aan de St.-Luciensteeg (opn. ca. 1964). Het portaal van zandsteen en hardsteen is hier reeds van zijn verflaag ontdaan.

71

72

De poort tussen de jongens- en de meisjesplaats (G.A.A. Opn. 1936)

3. Interieur en inventaris van het Burgerweeshuis

[+] Het Burgerweeshuis was een complex van afzonderlijke gebouwen met elk een eigen huishouding en eigen inventaris. Slechts enkele onderdelen zoals de bakkerij, brouwerij, kleermakerij en linnenkamer, dienden voor het geheel. De grote keuken bediende het jongens- en het meisjeshuis. Eigenlijk was het gebouwencomplex samengesteld uit een drietal weeshuizen. Een huis voor de kleine kinderen, een voor de grote meisjes en een voor de grote jongens. Ieder van deze drie huizen had weer een eigen ziekenhuis dat met een eigen keuken en washuis ook weer als een zelfstandige huishouding fungeerde. Tenslotte was er nog een deel van het gebouw bestemd voor de suppoosten, die ook weer een eigen keuken en eetzaal hadden.

[+]Meer huishoudingen in één complex

[+] Over de verblijven der wezen is weinig bekend. Er zijn enkele schilderijen en tekeningen van het inwendige van het huis. Zij dateren van na 1875 en zij geven hetzelfde beeld als de oudste foto's uit het begin van deze eeuw. De grote ruimten zijn spaarzaam gemeubileerd en de wanden vrijwel geheel kaal. Het enige bekoorlijke zijn de lichtinval en de kleding der weeskinderen. Er is niets waaruit blijkt dat deze ruimten vroeger een rijker aanzien gehad zouden hebben. Integendeel, juist in het midden van de 19de eeuw was het inwendige van het huis geheel gemoderniseerd. Eerst toen zijn de plafonds van houten planken met stucwerk bekleed en heeft in de jongenszaal de vloer van baksteen plaats gemaakt voor een tegelvloer. De weinige wandversiering, die wij op deze afbeeldingen treffen is niet oud. Van de inventaris van deze gedeelten van het huis is behalve enkele tinnen en koperen gebruiksvoorwerpen niets overgebleven.

[+]De ruimten voor de weeskinderen

[+] Naast de verblijven voor de weeskinderen waren er binnen het weeshuiscomplex een aantal woningen voor het inwonend personeel. Ook daarvan weten we wat de interieurafwerking aangaat weinig, aangezien hier niets bewaard is gebleven en er ook geen oude afbeeldingen van bestaan. Wel wekken enkele posten in de rekeningboeken de de indruk dat ze rijker afgewerkt waren dan de verblijven voor de weeskinderen. Er komen in de 18de eeuw uitgaven voor aan behangers en spiegelmakers. De woning van de boekhouder-notaris werd zelfs van goudleer voorzien.

[+]De woningen voor het personeel

[+] De bewaard gebleven inventaris van het Burgerweeshuis is afkomstig van dat deel van het huis waar de ruimten van bestuur en administratie waren ondergebracht. Hier waren de historische bezittingen van het huis geborgen en hier vond men een overvloed aan voorwerpen. Hoewel van deze ruimten meer bekend is dan van die der wezen blijft ook hier veel duister.

[+]De ruimten van het bestuur en de administratie

Er zijn slechts enkele bronnen die iets meedelen over de inrichting van deze vertrekken. Wagenaar geeft in zijn beschrijving van 1765 een uitvoerige opsomming van de in het huis aanwezige schilderijen en vermeldt waar ze hingen. Dat de collectie van het weeshuis toen van enige betekenis geacht werd, blijkt ook uit de natekeningen die toen van een aantal stukken gemaakt zijn. De inventarissen van het weeshuis die niet ouder zijn dan de 19de eeuw geven voor deze vertrekken wel het aantal schilderijen en meubels, doch zonder nadere omschrijving. Eerst in veel later tijd, in de monumentenbeschrijving van Van Arkel en Weissman uit 1905 en in de Voorloopige Lijst der Nederlandsche Monumenten uit 1928 wordt weer een opsomming van de schilderijen - en nu ook van het meubilair - per vertrek gegeven.

Ook de oudste foto's geven daarover inlichtingen. Waarschijnlijk hebben de regenten het historisch karakter van dit deel van het weeshuis meer ontzien dan dat van hun eigen huizen. Zo is het opvallend dat in het gehele

gebouw geen 18de eeuws stucplafond werd aangetroffen. Door deze behoudende+ instelling bleef nog een deel van het oude meubilair bewaard. Behalve twee stukken die niet tot de eigenlijke inventaris van het weeshuis behoren, zoals de sacraments- of mirakelkist die afkomstig was uit de Heilige Stede en het vrouwsportret dat voor Haasje Klaas doorging en dat in 1802 door schenking was verkregen, stammen de oudste stukken van het bezit uit het tweede kwart van de 17de eeuw, het tijdperk waarin het gebouw ook geheel werd vernieuwd.

+De oudste inventarisstukken

+ De regentenzaal is de enige ruimte waarvan de ontwikkeling van de meubilering enigszins te volgen is. Toen deze zaal in 1634 tot stand kwam liet men een aantal schilderijen voor deze ruimte vervaardigen. In de westelijke wand, boven de schoorsteen en de twee zijdeuren, moest ‘de slag op de Slaak’ van De Verwer komen. Het regentencollege dat opdracht tot de grote vernieuwing van het weeshuis had gegeven werd in 1633 vereeuwigd door Abraham de Vries. Gezien de grote afmetingen van dit doek kan het alleen aan de lange wand tegenover de vensters gehangen hebben. De regentessen van dat jaar werden uitgebeeld door Jacob Backer. Zij zijn weergegeven in een denkbeeldig interieur dat dezelfde architectuuropvatting toont als de nieuwe gevels van de meisjesplaats. Dit schilderij kan alleen maar gemaakt zijn voor de oostwand van de regentenzaal waar het ook hing.

+De inrichting van de regentenzaal in 1634

+ Het eenvoudige vertrek werd geleidelijk verfraaid. In 1656 werden het plafond en de schoorsteenwand beschilderd. In 1663 schilderde Jurriaan Ovens een tweede regentenstuk, van dezelfde afmetingen als het eerste. Waarschijnlijk hebben deze dan ook naast elkaar aan de lange muur gehangen. In 1683 vervaardigde Adriaan Backer een tweede regentessenstuk, waarvoor alleen in het midden van de lange wand plaats was.

+De latere regentenstukken

In 1716 maakte Arnold Boonen het derde en laatste regentenstuk dat enkele vraagpunten oproept. De maten van dit doek komen niet overeen met die van een ander groepsportret. Het is slechts weinig breder dan het tweede regentessenstuk van 1683. Volgens Wagenaar hingen in 1765 de vijf regenten- en regentessenstukken in deze zaal. Dit is alleen dan mogelijk, wanneer het laatste doek van 1716 ook in het midden van de lange wand is komen te hangen, vermoedelijk onder het regentessenstuk.+ Op het doek van Arnold Boonen zien we reeds de stoelen afgebeeld die steeds in de regentenzaal stonden en die wellicht bij de grote vergadertafel uit het einde van de 17de eeuw behoord hebben. De Staatsboeken vermelden in 1732 een aankoop van 18 stoelen, voor de regentenzaal. Vermoedelijk zijn er toen van het model waarvan er reeds zes stuks voor de regenten waren nog achttien bijbesteld. In de inventaris van ca. 1850 vindt men in dit vertrek in 24 stoelen, waarvan één fauteuil (A.B.W. 367).

+De nieuwe stoelen

+ In 1732 werd de regentenzaal gemoderniseerd, waarbij waarschijnlijk schuiframen zijn aangebracht en de regenten hun wapenschilden op het middenpenant plaatsten. Het is van belang op te merken dat men deze modernisering niet verder doorvoerde en geen stucplafond en nieuwe schouw aanbracht. De 17de eeuwse schouw werd in de 18de eeuw alleen voorzien van een kleinere ingebouwde stookplaats, die voor een betere rookvang moest zorgen. In 1737 sneed Jan van Logteren het rijke wapenbord dat blijkens de tekening van 1879 op een penant van de regentenzaal hangt en moeilijk ooit op een andere plaats gehangen kan hebben. Wagenaar vermeldt in 1765 nog de beide tekeningen van Vonk: plattegronden en gevels van het weeshuis

+De regentenzaal in de 18de eeuw

die ook in de regentenzaal hingen. Ook waren er in Wagenaars tijd in de regentenzaal reeds de twee nagenoeg gelijke wapenborden, de eerste uit 1716, de tweede uit 1760. In 1847 werd een derde bord in deze reeks gesneden. De laatste eeuw hingen de twee oudste borden boven de deuren naast de schoorsteen, in details ervan verschilde de plaats van de zijstukken van de slag op de Slaak. Het derde bord kwam boven de deur in de oostwand van de regentenzaal. In 1879 werd de regentenzaal opgeknapt waarbij een parketvloer werd aangebracht en een Deventerkleed werd aangeschaft. Het is mogelijk dat toen het regentessenstuk van 1683 en de zijstukken van de slag op de Slaak naar de regentessenkamer zijn verhuisd.

+ Over de oorspronkelijke meubilering van de regentessenkamer weten we veel minder. Wagenaar vermeldt hier alleen het schilderij waarop de wapens van de regentessen uit 1680 afgebeeld staan en dat zal zijn aangebracht met de vernieuwing van het vertrek in dat jaar. Verder werd deze kamer in de 18de eeuw ingrijpender gemoderniseerd dan de regentenzaal. Aangezien het regentessencollege in de Franse tijd werd opgeheven en nadien niet meer in ere is hersteld werden hier enkele schilderijen gehangen die in

+*De regentessenkamer*

de regentenzaal geen plaats meer konden vinden. Het waren het grote regentessenstuk van Adriaan Backer uit 1683 en de zijstukken van de slag op de Slaak. Merkwaardig is dat dit regentessenvertrek tot aan het eind van de weeshuisperiode als zodanig bekend, is blijven bestaan en slechts spaarzaam gebruikt werd.

+ Verder waren er nog enkele vertrekken waar men terecht kon met stukken die in de regentenzaal niet geplaatst konden worden.

+De ruimten naast de regentenzaal

In de kamer voor de regentenzaal hingen vermoedelijk een aantal naamborden van regenten en regentessen, stonden wat oudere meubels en waren enkele van de grote stukken van Van Speyk geplaatst. In het kamertje achter de regentenzaal, het geldkantoor, hingen volgens Wagenaar twee schilderstukjes, één gemaakt door Jurriaan Pool, een schilder die in het weeshuis was opgegroeid en een schilderij van een geestelijk gestoorde wees 'Malle Baandje' die zijn hele leven in het weeshuis had doorgebracht. Op de linnenkamer hing nog een stukje van Pool. Het is duidelijk dat men hier de minder belangrijke doeken opborg.+ Het minste is er bekend van de meubilering van het vertrek in het jongenshuis dat bekend staat als het oude regentenkantoor en waar de administratie van het

+Het administratiekantoor

weeshuis en van de bezittingen bijgehouden werd. Dit vertrek werd bij de verbouwing van 1739 geheel gemoderniseerd en voorzien van een fraaie schouw en lambrizering. Het maakt hierdoor de indruk een deftig vertrek te zijn. Wagenaar noemt hier geen bijzondere schilderstukken. Eerst uit het begin van de 20ste eeuw zijn gegevens over de schilderijen bekend. Het wekt dan de indruk dat alles wat hier hangt uit andere vertrekken afkomstig was. Het doek met de regentessenwapens van 1680 hing toen hier. Waarschijnlijk was dit hierheen overgebracht toen het stuk van Adriaan Backer in de regentessenzaal gehangen werd. Ook de staande klok van 1728 vond hier een plaats. Uit de opsomming van Wagenaar blijkt dat reeds in de 18de eeuw de regentenzaal+ overvol was en men een aantal minder belangrijke schilderijen in andere vertrekken had ondergebracht.

+De latere inventarisstukken

Het is dan ook te begrijpen dat er geen opdrachten voor grote groepsportretten meer gegeven werden. Men vulde de inventaris aan met kleinere zaken, met gedenkglazen, zilverwerk en klokken. De latere schilderijen waren meestal kleiner, hun inhoud lag meer in het anekdotische, het waren veelal herinneringen aan wezen of personen die iets met het weeshuis te maken hadden.

Het driehonderd jarig bestaan in 1820 liet een herinnering na in de vorm van aardewerk en glazen. De dood van Van Speyk leverde een groot aantal nieuwe gedenkstukken+ op. Twee grote stenen ingemetseld bij de jongensgalerij, twee

+De verzamelingen

schilderijen van ouderwetse grootte van Pieneman en Schoenmaker Doijer, die in het vertrek voor de regentenkamer gehangen werden. In de regentenzaal zelf werd een kleinere herinnering aan Van Speyk bewaard, in de vorm van een obelisk die van het hout van zijn boot gemaakt was. Van de eveneens in die tijd gesneuvelde M. Nanzing werden ook enige herinneringsstukken bewaard. Een meer opgewekt aandenken aan een wees was het schilderijtje dat de tot kapitein opgeklommen Herderschee in 1860 door een Chinese zeeschilder van zijn schip 'het fregat Amsterdam' had laten vervaardigen en naar zijn oude tehuis zond.

In de 19de eeuw ontstond een grote belangstelling voor het kostuum der wezen, vooral voor dat van de meisjes, hetgeen zijn weerslag vond in een serie poppen. Ook deden de weesmeisjes hun intrede in de schilderkunst. Het schilderijtje van Vinke uit 1854 was een der eerste. Kort daarop haalde dit onderwerp het internationale niveau. Later specialiseerde de hoogleraar aan de Academie N. van der Waaij zich

op dit genre. De collectie bijzonderheden die zich geleidelijk in deze vertrekken ophoopte gaf aan dit deel van het weeshuis een enigszins museaal karakter. Het was voor de bezoeker eenvoudig zich hier te oriënteren over de geschiedenis van de instelling.

+ Hoezeer men de waarde besefte van verzamelingen van allerlei aard blijkt uit de aanvaarding van het kabinet van J.F. Eilers in 1895. Deze uitgebreide verzameling op het gebied van zoölogie, botanie en mineralogie werd door de erfgenamen van de samensteller J.F. Eilers aan het weeshuis aangeboden om dienstig te zijn bij het onderwijs (De Ridder 1973; 174). Het vertrek boven de regentessenkamer werd als bewaarplaats van deze verzameling ingericht die hier een vergeten bestaan leidde en+ tenslotte bij de ontruiming van het weeshuis in 1960 aan het Zoölogisch Museum van Artis werd geschonken. De inventaris van het weeshuis werd in dat jaar voor een deel meegenomen naar het nieuwe gebouw van het Sociaal Agogisch Centrum, voor een ander deel in bruikleen afgestaan aan het Historisch Museum.

+Het kabinet Eilers

+Het uiteenvallen van de inventaris

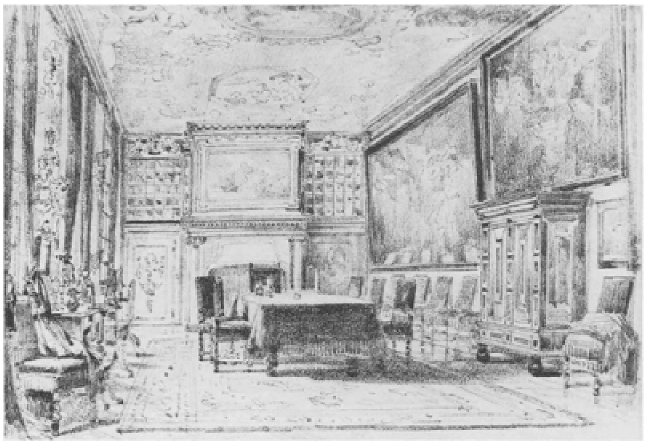

73

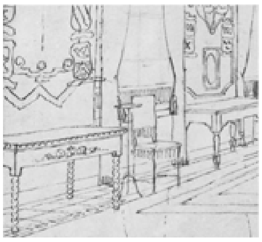

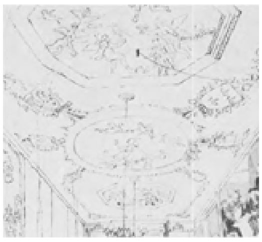

74

De regentenzaal

De regentenzaal werd in 1879 geheel opgeknapt, er zijn geen afbeeldingen van voor die tijd bekend (blz. 267).

De nieuwe parketvloer en de beide Deventer kleden werden bij de ‘restauratie’ van 1879 aangebracht. Voordien was er blijkens de inventaris van ca. 1850 (A.B.W. 150a) een Smirna's vloerkleed, een zwart met rood gebloemd tafelkleed en drie groen lakense tafelkleden, waarvan niet precies vermeld wordt waar zij zich bevonden. Er waren toen in dit vertrek 12 mahoniehouten stoelen met groene zittingen en 11 mahoniehouten stoelen en een fauteuil waarvan de kleur der zittingen niet is aangegeven. Of de 20 rode kussens bij deze stoelen hoorden is niet bekend. Ook

waren er acht ‘groenen saaijen glas- of sieraadgordijnen’ en acht ‘witten katoenen zakken voor dezelven’ en vier linnen glasgordijnen. De groene kleur van de bekledingen is na 1879 bewaard gebleven, het kleed van de grote tafel was sindsdien van groen laken en bij de nieuwe bekleding van de stoelen heeft men blijkens de rekeningen telkens een groene stof gekozen. Aan de linkerwand tonen de tekeningen op het middenpenant de console klok, geflankeerd door twee ‘vergulde schoorsteen Girandoles’ (inv. ca. 1850). Verder is het veld gevuld met de vijf wapenschilden van de regenten uit 1732. Onder de console klok hangt het zogenaamde portret van Haasje Claesdr dat het huis in 1802 ten geschenke had gekregen. Op het volgende penant hangt een naambord van regenten uit 1739 of 1861 (blz. 98). Bij het midden penant

75

staat de ‘tafel met marmeren blad’ (inv. ca. 1850) (blz. 83). Bij de andere penanten twee speeltafels die in 1881 waren aangekocht. Verder stonden hier vier stoelen onder de vensters en vier ‘mahoniehouten gerridons’ (inv. ca. 1850). De schoorsteenwand had nog veel van zijn 17de eeuwse karakter bewaard, alleen was er binnen de schouw een kleinere marmeren stookplaats aangebracht en waren de schilderingen boven de deuren vervangen door 18de eeuwse wapenborden. Op de deuren waren festoenen die tegelijk met het beschilderde plafond waren aangebracht in 1656 (blz. 222). Bij de rechterdeur staat op de tekening van Rieke de speeltafel met ingelegd blad (blz. 81) die bij Greive nog links is opgesteld. Ook zijn er sinds 1879 gaslampen aangebracht. De inventaris van ca. 1850 noemt op een bovenste zolder, een complete houten balie. Wij vragen ons af of deze niet in de regentenzaal voor de grote vergadertafel heeft gestaan. De inventaris van 1806 (A.B.W. 104) vermeldt een kerkkroon waarmee waarschijnlijk een koperen kroon in de regentenzaal bedoeld is.

Afb. 73. Tekening van de regentenzaal door J.C. Greive in 1879, na de veranderingen in dat jaar gemaakt (G.A.A.).

Afb. 74. Details uit de schetstekening van J.M.A. Rieke uit 1898 (G.A.A.).

Afb. 75. Uitgewerkte tekening van de regentenzaal door J.M.A. Rieke, 1898 (G.A.A.).

76

Regentenzaal en administratiekantoor

Afb. 76. De regentenzaal naar het oosten (opn. 1936).

In de regentenzaal trok de schoorsteenwand zozeer de aandacht dat eerst bij de grote fotografische documentatie in 1936 een opname naar de andere kant werd gemaakt. Aan de linkerwand hingen de drie regentenstukken, aan de korte wand het regentessenstuk van 1634, dat voor deze plaats gemaakt schijnt. Nu vermeldt Wagenaar in 1765 over het 'tegenwoordige Regenten-Comptoir' dat 'De schoorsteen en wanden zyn, onder anderen, versierd met drie Regenten en twee Regentessenstukken'. Van deze vijf doeken duidt hij de vier die er thans hangen nader aan. Het is de vraag waar het vijfde doek, het regentessenstuk van 1683 geplaatst was. Hoewel Wagenaar het schilderstuk van de Slag op de Slaak boven de schouw niet noemt en wel de beide bouwkundige tekeningen die de landmeter Willem Jacob Vonk van het complex gemaakt heeft, is het niet mogelijk dat een van de regentenstukken boven de schoorsteen gehangen heeft, aangezien zij daar te groot voor zijn. De beide jongste doeken, het regentessenstuk van 1683 en het regentenstuk van 1716 moeten in het midden van de muur boven elkaar gehangen hebben. Vermoedelijk bij de veranderingen in 1879 is het regentessendoek verwijderd en vervangen door een kast, geflankeerd door een schilderij van Jacob van der Sluijs en Jurriaan Pool. De stoelen onder de regentenstukken stonden daar sinds 1732, toen 18 stoelen voor dit

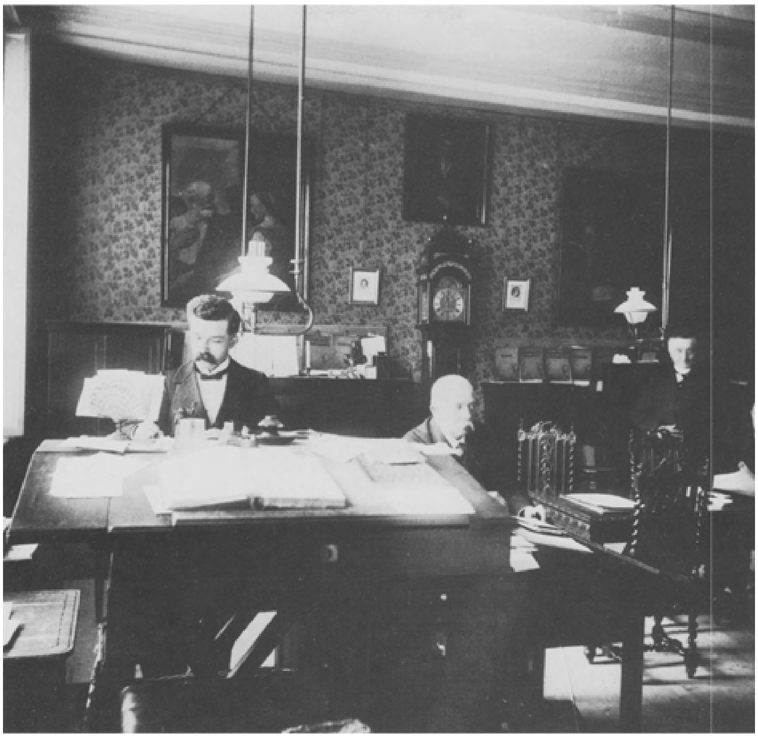

77

vertrek werden aangeschaft. De tafel aan de eindwand is een der beide eikehouten tafels met aansteekbladen die in de inventaris van 1855 voorkomen. Erop staan een obelisk voor Van Speyk, uit het hout van zijn kanonneerboot gemaakt en een model van de trap dat voorkomt in de inventaris van 1899. Het wapenbord boven de deur dateert uit 1847 (blz. 97).

Afb. 77. Het administratie kantoor in 1904 met van links naar rechts:

G.A. Haringman, boekhouder waarnemend directeur (later directeur). J.v.d. Buske, bode. R.H.F. Tikkemeijer, klerk en P. Heyn, bouwopzichter (G.A.A.).

Dit ruime en goed verzorgde vertrek (blz. 247) is gemeubileerd met stukken uit andere kamers afkomstig. Wagenaar noemt dit, in het jongenshuis gelegen vertrek, het 'gewezen Regenten Comptoir' dat gebruikt wordt om inboedels die de kinderen inbrengen te koop te leggen en de kinderionen en collecten te tellen. In 1904 zien we er de staande klok uit 1728, met daarboven het portret van Malle Baandje dat Wagenaar in een vertrek naast de regentenkamer aantrof. Links en rechts daarvan hangen twee 17de eeuwse anonieme schilderstukken. De voorlopige monumentenlijst (1928) noemt hier nog het wapenbord uit 1680 uit de regentessenkamer afkomstig, een schilderij van Van Speyk en een portret van Pool.

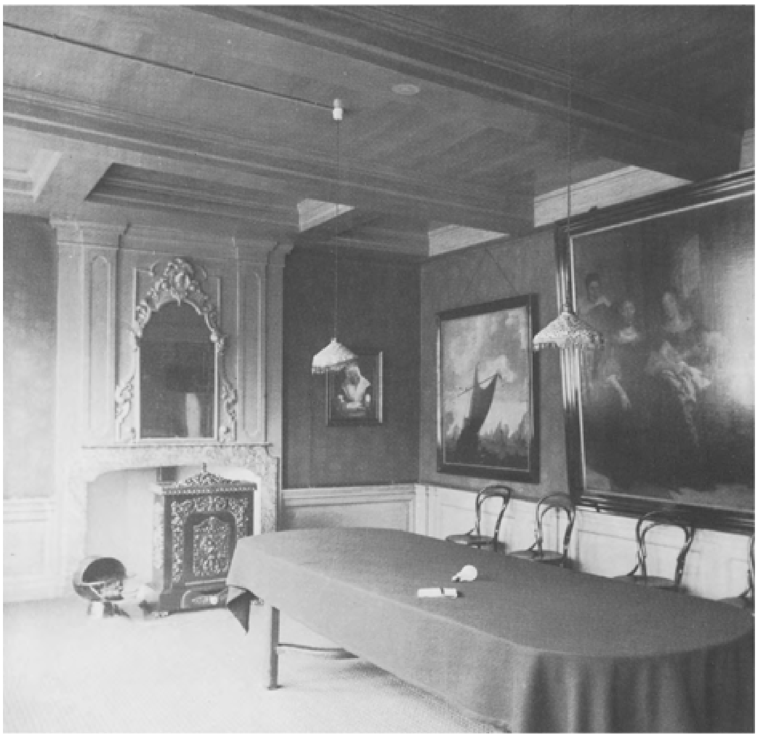

78

De regentessenzaal en het vertrek erboven

De regentessenkamer werd omstreeks 1617 op deze plaats gebouwd en volgens de rekeningen van dat jaar met veel zorg afgewerkt (blz. 152). Toen in 1680 de vleugel langs de Voorburgwal hoger werd herbouwd, werd dit deel opgevijzeld en van een nieuwe gevel voorzien. Bij deze verbouwing werd de regentessenkamer geheel vernieuwd. Het nieuwe vertrek kreeg een Italiaanse vloer, waarmee een vloer van marmeren tegels bedoeld moet zijn, een nieuwe schouw en gepleisterde wanden. Er werd een schilderstuk met de wapens van de regentessen aangebracht, mogelijk een onderdeel van de nieuwe schouw (afb. 116).

Afb. 78. De voormalige regentessenkamer (opn. 1936). Omstreeks 1735 moet dit vertrek opnieuw zijn gemoderniseerd, er werd weer een nieuwe schouw gemaakt, een lambrizering aangebracht en schuifvensters kwamen in de plaats van de kruiskozijnen. Waarschijnlijk werd toen de balklaag van moer- en kinderbinten met een houten plafond bekleed op dezelfde wijze als dit in het oude regentenkantoor was gedaan. Wagenaar deelt in 1765 over dit vertrek het volgende mee: ‘Boven de wooning van de Kookenvader en Moeder, is de Regentessen-Kamer, een net ingestoken vertrek, uitziende op de steenen brug, die naar de Blommarkt leidt. Hier hangt een geschilderd afbeeldsel van 't wapen van 't Godshuis, zynde eene bestraalde duif, het zinnebeeld van de H. Geest. Het wordt door een Weesmeisje en een’ Weesjongen,

79

vastgehouden, en is omringd van de Vrouwelyke wapens van vier Regentessen, die in 't jaar 1680 dienden'. De inventaris van 1806 (A.B.W. 104) vermeldt in dit vertrek een horlogie, waarmee de grote staande klok (afb. 102) bedoeld kan zijn en 12 stoelen met groen trijp en koperen spijkers. Na 1812 waren er geen regentessen meer, toch schijnt deze kamer nooit een nieuwe bestemming te hebben gekregen. In een inventaris uit de tweede helft van de 19de eeuw waren hier 22 stoelen bekleed met groen trijp misschien niet alle van dezelfde soort en waaronder een fauteuil. Er is dan een groot schilderij en elf kleine. Op de oudste foto's (van Arkel en Weissman 1905) zijn de genoemde stoelen reeds verdwenen. Het grote schilderij blijkt het regentessenstuk van 1683 te zijn terwijl hier verder de beide zijstukken van de Slag op de Slaak hangen, alle afkomstig uit de regentenzaal. Verder was er het portret van het honderdjarige achterlijke weesmeisje dat de tekenmeester Looman in 1888 vervaardigde.

Afb. 79. Kamer boven de voorgaande regentessenzaal (opn. 1936). De ruimte op de tweede verdieping die van 1617 tot 1680 als regentessenkamer gebruikt was behield zijn oude balklaag. In 1895 werd de verzameling van J.F. Eilers die aan het weeshuis vermaakt was in dit afgelegen vertrek ondergebracht (blz. 63).

80

De keukens

De grote keuken van het weeshuis, waar gekookt werd voor de grote jongens en de grote meisjes, was gelegen op de hoek van de St.-Luciensteeg en de Voorburgwal. Ondanks de verbouwingsplannen die werden beraamd bleef hij daar tot 1880. *Afb. 80.* De grote keuken door N. van der Waaij (ca. 1910) (S.A.C.). De nieuwe keuken uit 1880 lag op de hoek van de St.-Luciensteeg en het pleintje voor de meisjespoort. Deze bestond voor een deel uit de ruimte van het vroegere rookhuis en voor een deel uit de overdekte keukenplaats. Deze keuken bleef in gemoderniseerde vorm bestaan tot 1960.

Afb. 81. De tweede keuken (opn. 1936); de kleine keuken waar voor de suppoosten werd gekookt en bijzondere diners konden worden klaar gemaakt. Deze keuken komt voor op de oudste fotoseries die van het weeshuis gemaakt werden (van Arkel en Weissman 1905). Hij maakte deel uit van de in 1732 nieuw gebouwde vleugel. Toen na de brand van 1885 de bakkerij werd opgeheven werd de kleine keuken geheel verbouwd en vergroot. Alles wat op de oudste foto's te zien is dateert dan ook van 1885. Op de foto van 1936 blijken er al weer veranderingen te hebben plaats gevonden. De servieskast is dan ingekort en er is een deur gemaakt naar de provisie-ruimte ernaast. Deze kleine keuken werd ook gebruikt voor het geven van kookles aan de oudere weesmeisjes.

Afb. 82. Maquette van de kleine keuken, in 1928 gemaakt door de vroegere burgerwees Jan Moederzoon (S.A.C.). Deze

81

maquette was naar een oudere foto vervaardigd

82

voor een tombola ten behoeve van de Oud-Burgerwezen-vereniging en werd door de nabestaanden van de prijswinnaar in 1958 aan het weeshuis geschonken.

83

Het middelhuis

Afb. 83. Het middelhuis, of de hal van het meisjeshuis (opn. 1936). Deze hal was een knooppunt van verbindingen en de enige centrale ruimte in de plattegrond. De naam middelhuis waarmee deze ruimte werd aangeduid kan daarmee echter niet in verband worden gebracht. Het middelhuis was een verwarmde ruimte in het eerste weeshuis aan de overzijde van de Kalverstraat. Het was ook een klein verwarmd vertrek in het tot weeshuis ingerichte St. Lucienklooster. Dit vertrek lag op de plaats waar met de verbouwing van 1634 deze hal gemaakt werd zodat men hem daardoor waarschijnlijk middelhuis genoemd heeft inplaats van voorhuis. Wagenaar schrijft hierover in 1765: ‘Westwaards van de groote Binnenplaats, in 't midden van 't gebouw, is de opgang naar de groote Meisjes Eetzaal, een ruim en hoog Vertrek, voor welk, een groot Poortaal legt, het Middelhuis genaamd.’ De meisjeseetzaal lag op deze foto gezien aan de rechterzijde en grensde aan het middelhuis met eenzelfde wand als hier is afgebeeld. De indeling van deze laatste wand was uit de omstandigheden voortgekomen, aan de zijde van de eetzaal werd hij terwille van de symmetrie herhaald. De deur aan de rechterzijde van de wand op de foto, gaf toegang naar het ‘Cas-Comptoir’ dat aan de regentenzaal grensde. Achter het tweelichtsvenster in het midden was het gemak van de regenten.

Achter de deur aan de linkerzijde van de hal was een korte gang die naar de keukenvleugel leidde. Hier kwam men in de grote

84

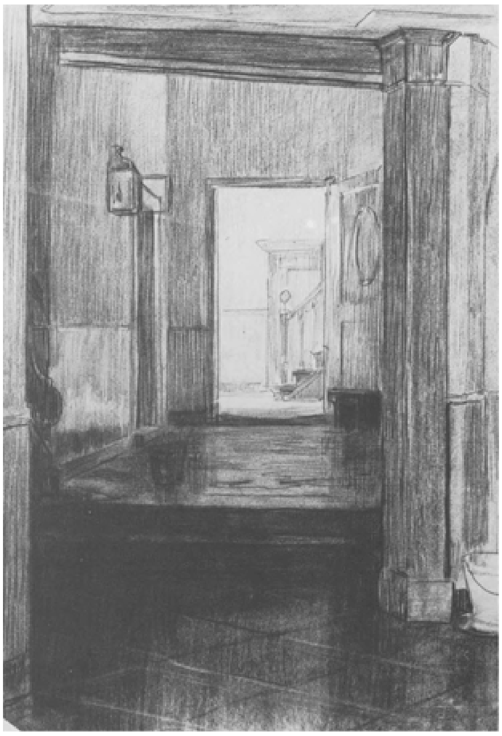

85

keuken, de bakkerij en het rookhuis, de keuken van de suppoosten en de suppoosten-eetzaal. Bovendien was daar de woning van de keukenvader en -moeder. Van uit de hal of middelhuis was er een trap naar de regentessekamer en in 1883 werd deze veranderd in een grote opgang naar de slaapzalen van de meisjes. Door de verandering der ramen in de 18de en 19de eeuw had de hal meer licht gekregen Oorspronkelijk bestond het bovenste deel van de deur uit een vast paneelwerk. Het licht kwam dus alleen door twee kruisvensters die vlak bij de korte wanden geplaatst waren. Later is stucwerk tussen de balken aangebracht, in de 17de eeuw was er een donkerder houten zoldering. Opmerkelijk is de 18de eeuwse hallamp, die thans nog bewaard is (S.A.C.).

Afb. 84. Closetpot uit de voormalige regenten W.C. (opn. 1936). De sierlijke pot die tot 1960 aanwezig was droeg een opschrift: ‘Gebr. Hesse Damrak’. Waarschijnlijk was hij daar geplaatst toen hier omstreeks 1890 waterspoeling moet zijn aangebracht.

Afb. 85. Gang van de keuken naar het middelhuis, tekening. N. van der Waaij (ca. 1910) (S.A.C.).

86

87

88

De meisjeseetzaal en de kamkamer

Afb. 86. N. van der Waaij. De eetzaal tijdens het afruimen na de maaltijd. Olieverf op doek (G.M.A.).

Afb. 87. N. van der Waaij. De eetzaal tijdens het gebed voor tafel. Aquarel. De zaal is in spiegelbeeld weergegeven, in werkelijkheid zaten de vensters aan de andere kant. Hoewel de sfeer door de klederdrachten oud aandoet was de inrichting van de eetzaal in de 19de eeuw ingrijpend gewijzigd. Doordat het aantal wezen geleidelijk was afgenomen, was de zaal door een houten schot ingekort. Bovendien was de vloer vernieuwd en de opstelling vermoedelijk gewijzigd. Waarschijnlijk waren oorspronkelijk de tafels in de lengterichting van de zaal opgesteld. Bij al deze veranderingen was de grote soberheid van het interieur blijven bestaan.

Afb. 88. De voormalige kamkamer (opn. 1936). In de vleugel aan de achterplaats boven de keuken van het meisjesziekenhuis lag de kamkamer. In 1765 werd deze vleugel geheel herbouwd waarbij ook dit vertrek vernieuwd werd. De wanden van deze kamer waarin de kammoeder de haren van de meisjes door uitkammen zindelijk probeerde te houden was geheel betegeld. In 1868 werd de toen 84-jarige kammoeder gepensioneerd en er werd geen nieuwe aangesteld. Men besloot de meisjes onderricht in het strijken te geven waartoe dit vertrek werd ingericht.

89

De strijkkamer en de conversatiezaal voor de jongens

Afb. 89. De strijkkamer naar het zuiden (opn. 1936). *Afb. 90.* De strijkkamer naar het noorden (opn. 1936). In de in 1680 vernieuwde vleugel langs de Nieuwezijds Voorburgwal lag op de verdieping een vertrek dat evenals de voormalige kamkamer op de plattegrond van 1938 aangegeven staat als strijkwinkel. Wanneer Wagenaar in 1765 meedeelt dat het weeshuis een washuis bezat onder de eerste boog van de brug in het verlengde van de St.-Luciensteeg (afb. 62) voegt hij daar aan toe 'Doch de waschhuizen in 't Weeshuis dienen niet meer tot het voorig gebruik, sedert dat men raadzaamer geoordeeld heeft, het gemaakte Linnen op 's Graavenland, te laaten wasschen, en de Meisjes aan ander werk te houden'. In 1868 besloot men de was, die toen 130 jaar lang bij dezelfde blekersfamilie gedaan was, onopgemaakt thuis te laten komen. Hiertoe werd in het weeshuis 'eene Wasch- en Strijkinrichting' gemaakt waartoe ook dit vertrek behoorde.

Afb. 91. Tot conversatiezaal verbouwde timmerloods (opn. ca. 1910). Een andere wijziging uit de 19de eeuw was de grote verbouwing van de timmerloods uit 1716 welke in 1896 plaats vond. Daarbij werd het dak vernieuwd, een ander trappenhuis aangebracht en de ruimte op de begane grond ingericht tot recreatiezaal voor de jongens. In de hoek hing hier het grote schilderij van Van Speyk dat in 1894 was aangekocht (blz. 92).

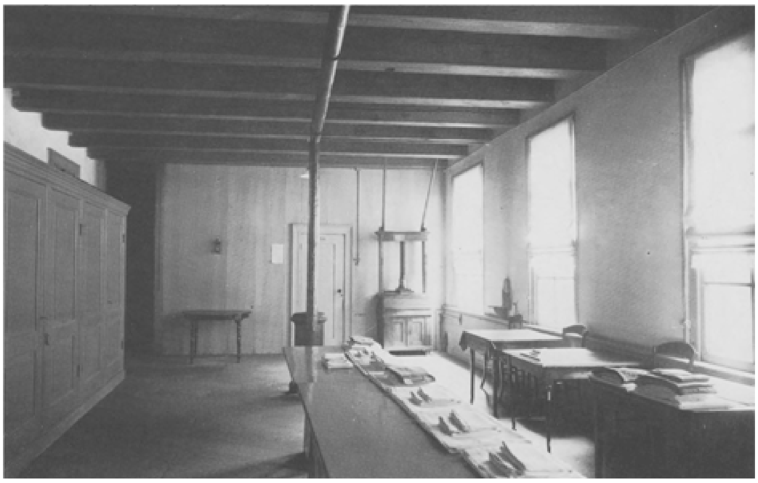
90

91

92

De meubels

93

Afb. 92 en 93. De zogenaamde Mirakelkist (opn. 1974) (S.A.C.). Vermoedelijk was dit de archiefkist van het sacramentsgilde van de kapel ter Heilige Stede die in 1579 wordt omschreven als 'een viercante groene kist toebehorende tsacraments ghilde staende in tsacristie van de voirn. Capelle' en waarin zich een aantal rentebrieven bevonden (Sterck 1896 en 1938; 186, de Ridder 1963). Wagenaar is de eerste die de traditie vermeldt dat dit de kist zou zijn die bij het mirakel van 1345 een rol vervulde. Om de kist te zien begaf hij zich naar het Burgerweeshuis (2de stuk; 121): 'Immers, my is, aldaar, op den twee en twintigsten April des jaars 1762, eene oude kist getoond, die zeventien duim hoog, ruim zestien duim breed, en over het deksel gemeten, ruim twee en dertig duim lang was. Zy hadt, van vooren, drie yzeren sloten, en was, op het deksel, beschilderd met drie witte hostien in de vlammen: met twee diergelyken, tegen de einden, en met nog twee, van vooren; voor welke laatsten, twee Engelen knielden; doch alle deeze figuuren waren, reeds voor een groot gedeelte,

94

95

96

97

98

uitgesleeten en vergaan. En deeze kist werdt van de Roomschgezinden, die dezelve nog dikwils kwamen zien gehouden voor dezelfde, waarin de wonderdaadige hostie gelegd geweest was.' De eikehouten kist, thans in het Sociaal Agogisch Centrum, meet 84 × 46 × 44 cm. Aan de voorzijde is in het midden een grote slotplaat. Aan weerszijden een kleinere plaat waarin de twee ijzeren gehengen die de kist aan achter- en bovenzijde omvatten worden gesloten. De beschildering is jonger dan de gehengen. Kist ca. 1500; Beschildering mogelijk XVI A.

Afb. 94. Kabinet (XVII A). Eikehout. Vier deuren met zes panelen; gecanneleerde pilasters met vlak reliëfwerk (opn. 1974) (S.A.C.).

Afb. 95. Kabinet (XVII B), met twee deuren en een onderlade (opn. 1974) (S.A.C.). Eikehout, opgewerkt met ebbehout, kroonlijst en deuren gefineerd. Sinds 1879 in regentenkamer.

Afb. 96. Voorzittersstoel uit de regentenzaal (opn. 1974) (S.A.C.).

Afb. 97. Gewone stoel uit de regentenzaal (opn. 1974) (S.A.C.). Serie van oorspronkelijk 24 stuks (XVIII A). Zes afgebeeld op regentenstuk 1716 (afb. 115); 18 stuks gekocht in 1732 (blz. 229). Bekleding nieuw.

Afb. 98. Stoel uit de regentenzaal tijdens de restauratie (opn. 1974).

99

De meubels

Afb. 99. Trektafel (XVII A). Eikehouten tafel, met dubbel uittrekbaar blad, balpoten, geen voetregel. Bladmaat 86 × 222 cm (opn. 1974) (S.A.C.). Boven de tafel de copie van het regentessenstuk uit 1634, welke in 1888 van de kunstschilder H.E. Vinke Jr. werd aangekocht (blz. 85). *Afb. 100 en 102.* Speeltafel (XVIII B). Neerklapbaar blad met inlegwerk. Bladmaat 72 × 88 cm (opn. 1974) (S.A.C.). De inventaris uit ca. 1850 (A.B.W. 150 a) vermeldt vier speeltafels met groen laken, twee ronde mahonie speeltafels en een gladhouten ingelegde speeltafel. Na 1879 stond deze tafel in de regentenzaal, vermoedelijk voordien ook (afb. 73 en 75). *Afb. 101.* Twee kaarsenhouders (XVIII B). Geel en roodkoper. In de regentenzaal geplaatst aan weerszijden van de wandklok (afb. 75) (H.M.A.).

Niet afgebeeld: Koperen hallamp (XVIII B), afkomstig uit middelhuis (afb. 83 en 337) (S.A.C.).

Afb. 103. Staande klok (opn. 1974) (S.A.C.). Volgens de staatboeken in januari 1729 gekocht van de firma Clarke en Dunster te Amsterdam. Stond blijkens de inventaris van 1807 (A.B.W. 104) in de regentessenkamer, later in het administratiekantoor (afb. 77). Notehout. Aan de zijkanten, ter hoogte van de wijzerplaat en in de kap, opengewerkte panelen.

Niet afgebeeld: Wandklok op console (XVIII B). Koper met inlegwerk (H.M.A.). Volgens de Secrete Cassa werd de pendule bij de opknapbeurt van de regentenzaal in 1879 voor *f* 150 door Houiller verguld. Op de veer van het gaande werk staat

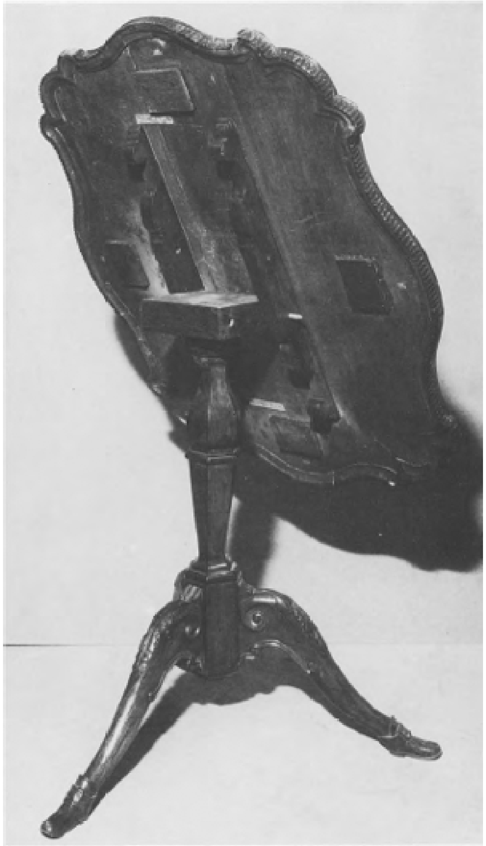

100

gekrast: Glangud Juillet 86. Aangezien in

101

deze veer eveneens het jaar 1885 geponst is menen wij dat dit slaat op een vernieuwing in 1886. De veer voor het speelwerk werd vernieuwd in 1895. Gerestaureerd 1975.

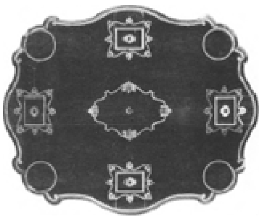

102

103

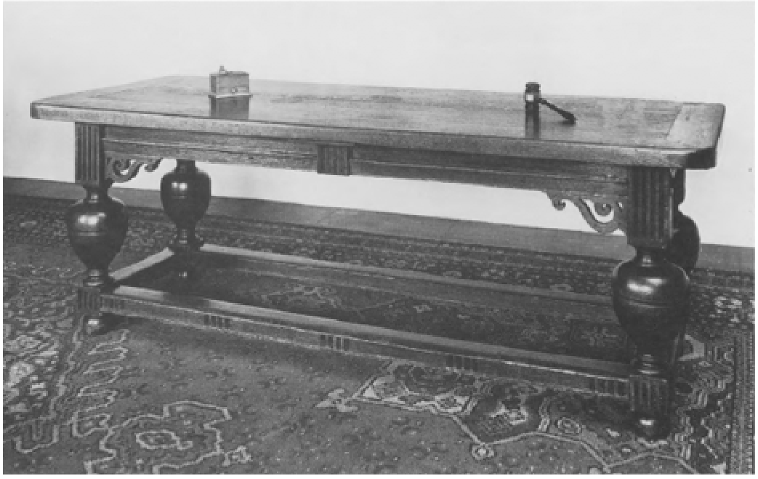

104

105

106

107

108

109

110

De meubels

Afb. 104 en 105. Trektafel (XVII A) (opn. 1974) (S.A.C.). Eikehout, met balpoten en voetregels. Uittrekbladen uitgenomen. Hangstijltje in het midden van de Lange regel afgezaagd. Bladmaat 80 ç 200.

Afb. 106. Stoel, tweede helft 18de eeuw uit vertrek voor regentenkamer. Mahoniehout, zeven stuks (opn. 1974) (S.A.C.).

Afb. 107. Wandtafel (opn. 1974) (S.A.C.). Stond in regentenzaal tegen het midden penant. Bezit een zelfde detaillering als de grote vergadertafel. Aan de achterzijde geen hangstijltje in het midden. Iepehout? Marmer blad (60 × 133) vermoedelijk jonger, doch reeds genoemd in inventaris uit ca. 1850.

Afb. 108. Weesjongen, geschilderd op eikehouten plank (XVIII B) (opn. 1974) (S.A.C.). In linkerhand een gat, waarin een steel gestoken kan worden. Volgens traditie bedoeld om een lantaarn vast te houden (de Ridder 1951).

Afb. 109. Grote vergadertafel uit de regentenzaal (XVII B). Iepehout? Uittrekbladen weggenomen en nieuw bovenblad (128 × 240). Hangstijltjes in het midden van de lange reels afgezaagd.

Afb. 110. Twee uitklapbare speeltafels (opn. 1974) (S.A.C.). In 1881 werden voor de regentenzaal uit de fonds Crommelin twee eikehouten speeltafels aangekocht. Zij stonden teen de penanten tussen de ramen (afb. 74).

111

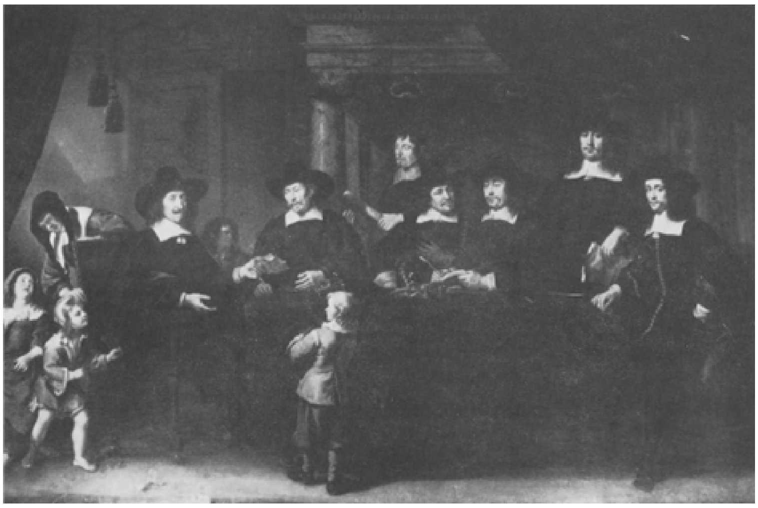

112

113

Regenten- en regentessenstukken

Afb. 111. Regentenstuk, gesigneerd A. de Vries, gedateerd 1633 (opn. 1974) (H.M.A.). Doek, 257 × 401. (B. Haak, 1972). Twee groepen van drie regenten, de linkergroep staand, de rechtergroep zittend. Tussen beide groepen, man met kind. Voorstelling gedeeltelijk herhaald op zilveren Schaal van 1635 (afb. 270), met de namen van de vier rechtse regenten.

Afb. 112. Regentenstuk, gesigneerd J. Ovens, gedateerd 1663 (H.M.A.)Doek, 257 × 401 (B. Haak, 1972). Op achtergrond schouw en deur van regentenkamer. Een nogal vrije tekening naar dit schilderij in het gemeente archief (Catalogus Veiling Wurfbain e.a. 1912, no. 970). B. Haak. Regenten en regentessen overlieden en chirurgijns; Amsterdamse groepsportretten (1972).

Afb. 113. Regentessenstuk, gesigneerd J. Backer (opn. 1974) (H.M.A.). In 1634 werd het linnen voor dit doek betaald (blz. 185). Gemaakt voor nieuwe regentenzaal (afb. 76). Doek, 238 × 274 (B. Haak, 1972). Gefantaseerd klassiek interieur, met een soortgelijk portaal als in het middelhuis (afb. 258). Ca. 1760 maakte J. Dilhoff een tekening naar dit schilderij (G.A.A.). In 1802 vervaardigde W. Horstink een tekening van Annetje Backer in gekleurd krijt naar dit schilderij (Catalogus veiling R.W.P. de Vries; 1925, no. 977). In 1888 werd een copie van de beide linkse vrouwenfiguren van de kunstschilder Vinke gekocht voor *f* 100 (afb. 99) (S.A.C.).

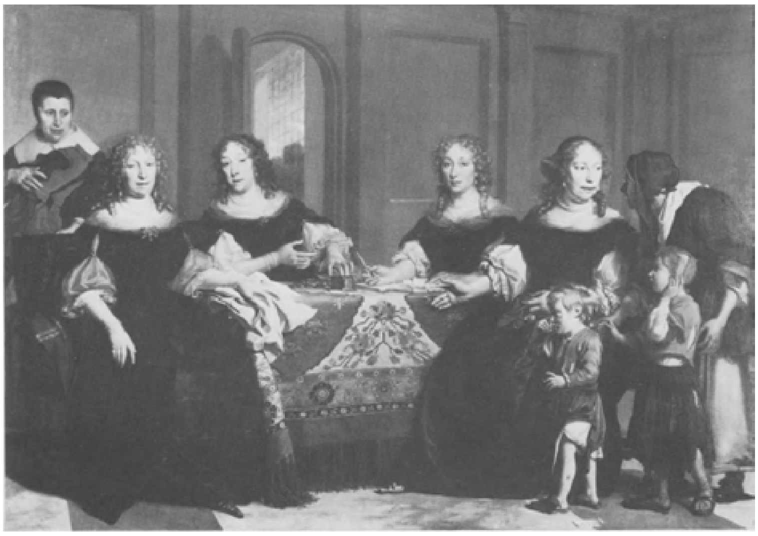

114

115

116

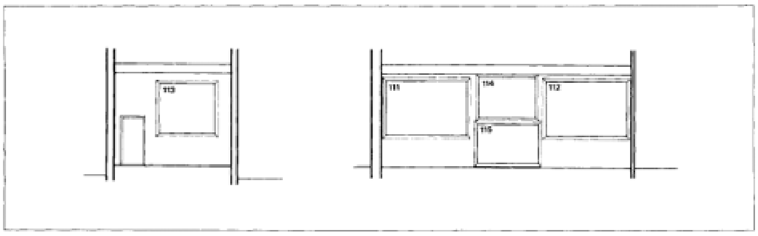

117

Regenten- en regentessenstukken

Afb. 114. Regentessenstuk, gesigneerd A. Backer; gedateerd 1683 (opn. 1974) (H.M.A.). Doek, 193 × 282 (B. Haak, 1972). Vier regentessen zittend bij de tafel, links binnenmoeder in wezenkleding, rechts vrouw met twee nieuw ingebrachte kinderen. Gefantaseerd interieur. Stoelen van het type als in de regentenzaal (afb. 97). In 1683 waren er nog dezelfde regentessen als in 1680 (afb. 116). A. Delfos maakte van dit schilderij een zeer vrije natekening (Catalogus veiling R.W.P. de Vries, 1925, no. 976).

Afb. 115. Regentenstuk, gesigneerd A. Boonen, gedateerd 1716 (opn. 1974) (H.M.A.). Doek, 188 × 300. (B. Haak, 1972). Zes regenten aan de tafel, drie zittend en drie staand, met de boekhouder. De stoelen van de regentenzaal zijn hier afgebeeld (afb. 97).

Afb. 116. Voorstelling met wapen van weeshuis en vier regentessenwapens (opn. 1974) (S.A.C.). Schilder onbekend, niet gedateerd. Volgens Wagenaar de wapens van vier regentessen uit 1680, het jaar waarin de achtervleugel en de regentessenkamer vernieuwd werd. Mogelijk is dit doek gemaakt als een schoorsteenstuk. Sinds in de regentessenkamer omstreeks 1735 een nieuwe schoorsteen gemaakt werd zou het er als los schilderij een plaats hebben gevonden (blz. 230).

Afb. 117. Veronderstelde plaatsing van de regenten- en regentessenstukken in de 18de eeuw in de regentenzaal.

118

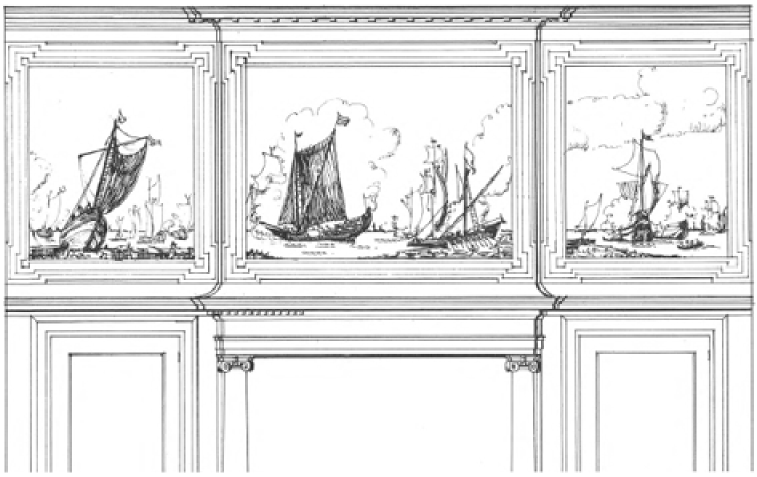

119

Het schoorsteensuk uit de regentenzaal

120

Afb. 118. Het schoorsteenstuk uit de regentenzaal (opn. 1974) (H.M.A.). Doek, 137 × 187 *Afb. 120 en 121*. Twee zeegezichten die voor 1960 in de regentessenkamer hingen (open. 1974) (S.A.C.). Doek, 137 × 124 en 139 × 126. Deze drie stukken behoren tot één voorstelling. De beide kleinere stukken passen in de velden boven de deuren naast de schouw.

Afb. 119. Weergave van de oorspronkelijke opstelling. Door overschilderingen is het verband onderling minder geworden. Waarschijnlijk zijn de zijdoeken reeds in de 18de eeuw van hun plaats genomen toen de wapenborden boven de deuren geplaatst werden.

Het wapenbord links van de schouw dateert van 1716, dat aan de rechterzijde uit 1760 (blz. 96). Wanneer Wagenaar in 1765 de regentenzaal uitvoerig beschrijft vermeldt hij dat de schoorsteen en de wanden onder andere versierd waren met vijf regentenstukken (blz. 87). Hij vervolgt: 'Wy spreken niet van de wapens en naamborden der Regenten, die, in dit vertrek, gevonden worden.' De zeeslag op de Slaak waarvoor de schilder de Verwer in 1634 een

121

betaling had ontvangen (blz. 186) wordt niet genoemd. Mogelijk zijn de zijstukken voorlopig achter de wapenborden blijven zitten en eerst bij de opknapbeurt van de regentenzaal in 1879 eruitgenomen, hersteld en in de voormalige regentessenkamer gehangen.

De zijkanten van de schoorsteenboezem bestonden uit houten panelen waarop in 1974 geschilderde kandelabers werden aangetroffen, die vermoedelijk tot de oorspronkelijke opzet behoorden (afb. 268). Op het fries van de schoorsteen kwamen geschilderde engeltjes met festoenen voor den dag.

122

Een 16de eeuws portret

Afb. 122. Vrouwsportret (XVI B) (opn. 1974) (S.A.C.). Paneel in zwarte lijst waarop F. Pourbus. Op de achterzijde zijn twee briefjes geplakt in verschillend handschrift. Het oudste (XVIII A) is enigszins beschadigd en vermeldt: '*Haasje Klaas dogter* in 't Paradijs, out zijnde... stigtheresse eener Godtshuse en ander Liefde gaven... Amsterdam en is daer begraeven ter Heijliger Steede dit behoorde mijn Vaders Moeder toe en was van den Maeghen en wonende tot Haerlem'. Op het tweede jongere papier staat geschreven: 'Dit Portrait is door den Heere Pieter van Winter Nicolaas Simons Zoon, oud Regent van het Burger Weeshuys der Stad Amsterdam aan dit Gesticht ten Geschenk gegeeven den 3e Maart Ao 1802. Vide: Notulen ipso dato'. Van dit portret bestaat een gravure in spiegelbeeld van J. Houbraken (1698-1780) met onderschrift: 'Haasje Klaas dogter, in 't Paradys; Stigteresse van 't Burger Weeshuys. J. Houbraken, na 't origin. Schildery berustende by de Heer Jacobus Verstegen te Amsterdam'. De geportretteerde kan moeilijk Haasje Claasdr voorstellen die in 1475 is geboren (Bijtelaar, 1959) en voor 1548 was gestorven (blz. 121). Een bijzondere band tussen Haasje Claasdr en het weeshuis is evenmin aangetoond, wel is haar man regent geweest van 1529-1539. Bij de veiling van de bezittingen van Jacobus Verstegen in 1796 kwam het portret van Haasje Klaas etc., vervaardigd door een oud meester en hoog 11½ duim en breed 8½ duim voor *f* 3 in het bezit van een der makelaars (Veilingcatalogus met notities; Rijksmuseum Amsterdam). Daarna

moet Pieter de Winter het hebben verkregen. Sinds de schenking aan het Burgerweeshuis zal het in de regentenzaal onder de klok hebben gehangen (afb. 75).

Schilderijen I

Afb. 123. Musicerend gezelschap. Doek, 135 × 110 (opn. 1974) (H.M.A.). *Afb. 124*. De verloochening door Petrus. Doek, 133 × 110 (opn. 1974) (H.M.A.). *Afb. 125*. Petrus geneest de lamme. Doek, 174 × 137 (opn. 1974) (H.M.A.). In het administratiekantoor hingen deze drie 17de eeuwse schilderijen die wel aari Karel Dujardin zijn toegeschreven (afb. 77). Uit geen enkel archiefstuk is tot nu toe gebleken op welke wijze zij in het bezit van het weeshuis gekomen zijn. Ook de voorstellingen tonen geen band met deze instelling. De tijd van ontstaan zou kunnen samenvallen met de algehele verbouwing van het weeshuis van 1632-35. De formaten zouden kunnen wijzen op twee dessus des portes en een schoorsteenstuk. De enige plaats die hiervoor in het vernieuwde weeshuis in aanmerking kwam was de regentenzaal in het jongenshuis, die slechts van 1632-1634 als zodanig gebruikt is (blz. 176) en later als administratie kantoor diende. Ook uit het boekhoudershuis van 1636 zouden zij afkomstig kunnen zijn (blz. 187). De schilderstukken tonen verschillende handen. Men zou daarbij aan Jacob van Campen kunnen denken of aan de schilder Salomon de la Tombe aan wie in 1637 een hoge betaling werd gedaan (Obreen 7, 1890; 279).

Afb. 126. Allegorische voorstelling. Doek, 46 × 40. Op lijst: Jacs van der Sluis. Hing na 1879 in de regentenzaal.

123

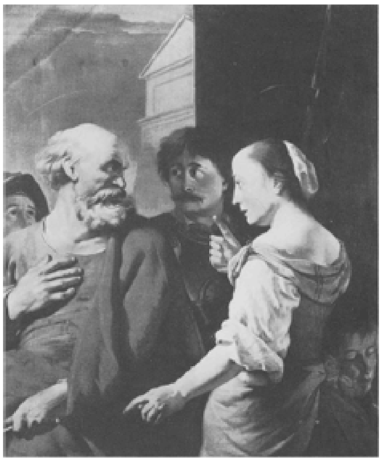

124

125

126

127

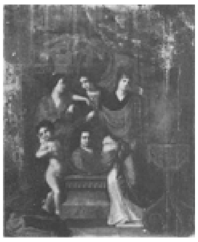

128

129

Schilderijen II

Afb. 127. Zinnebeeldige voorstelling. Gesigneerd en gedateerd op piëdestal: I. Pool 1688. Doek, 62 × 67 (opn. 1974) (S.A.C.). In medaillon zelfportret van schilder met palet. Toen Wagenaar in 1765 het weeshuis beschreef hing dit stuk in het ‘Cas-Comptoir’ achter de regentenkamer en werd het aangeduid als een zelfportret in ‘Weezenkleedinge’ *Afb. 128*. Zinnebeeldige voorstelling. Ongesigneerd en ongedateerd. Doek, 92 × 76 (opn. 1974) (H.M.A.). Vermoedelijk het zelfportret van Jurriaan Pool dat Wagenaar omschrijft als ‘een stuk van Pool, waar hy, in een nagtrok, geschilderd is’. Het hing in de linnenkamer boven, waar het ongemaakte linnen bewaard werd. *Niet afgebeeld:* Pijprokende man in wezenkleding (XVIII) ongesigneerd en ongedateerd. Doek, 115 × 92 (H.M.A.). Man met hoed, zittend aan tafel, pijp aanstekend met behulp van test, op de achtergrond enige huizen. Vermoedelijk een der beambten van het weeshuis, de boekhouder-notaris, de schoolmeester of geldophaler. *Afb. 129*. Tekening naar het voorgaande schilderij, 21 × 28 (G.A.A.). Mogelijk van J. Dilhoff. *Niet afgebeeld:* Man in wezenkleding met stoppelbaard en slecht gebit (XVIII). Olieverf op doek (S.A.C.). Vermoedelijk een der stukken die Wagenaar in 1765 als volgt omschrijft: ‘Het ander stukje, welk in 't Cas Comptoir hangt, verbeeldt een’ ouden Wees, zo my berigt wordt, Barend Jansz. Bode, en in 't

gemeen, Baandje genaamd, die niet wel by 't hoofd was, om dat hy, altoos, de sleeden van zulken, die naar en van het trouwen reeden, agter

130

131

132

aan liep. Hy is ook, in een grooter stukje, in 't vertrek voor de Regenten-kamer, afgebeeld.' *Niet afgebeeld:* 'Wet des Heeren', ongesigneerd, gedateerd 1800. Tekening op houten paneel, 62 × 51, in oorspronkelijke vergulde lijst (H.M.A.). De tien geboden op rijm, binnen een Ionische zuilenorde. In basement twee gezichten op Dordrecht.

Afb. 130. Van Speyk, de lont in het kruit stekend. Doek, 135 × 122 (H.M.A.). Op de lijst: J. Schoemaker Doijer. *Niet afgebeeld:* Herhaling hoofdfiguur. Doek 221 × 174 (H.M.A.). In 1894 werd uit het Fonds Crommelin voor *f* 70 de heldhaftige dood van Van Speyk aangekocht, die voor *f* 80 werd gerestaureerd en sindsdien in de conversatiezaal van de jongens hing (afb. 91). *Niet afgebeeld:* Slag voor Antwerpen. Jan W. Pieneman. Doek, 167 × 230 (H.M.A.). Gezicht op Antwerpen met ontploffend schip. *Afb. 131.* Van Speyk voor graf van De Ruyter. Doek, 77 × 62 (opn. 1974) (H.M.A.). Op vergulde lijst: C. Breukelaer. *Afb. 132.* Portret van een weesmeisje. Gesigneerd: H.E. Vinke Jr. fee 1857. Paneel, 61 × 47 (opn. 1974) (S.A.C.). *Afb. 133.* Fregat Amsterdam. 1858. Doek, 65 × 87 (opn. 1974) (H.M.A.). Uit de notulen van regenten blijkt dat dit doek op 20 juni 1860 door kapitein Herderschee aan het weeshuis werd geschonken. Het was gemaakt door een Chinese zeeschilder. *Niet afgebeeld:* Ingelijste oorkonde ter herinnering van het bezoek van Koning Willem III en Koningin Emma in 1879. 77 × 60 (H.M.A.). Met een pentekening van de jongens- en meisjesplaats, 8 × 16 (afb. 336 en 341). *Afb. 134.* Weesmeisje

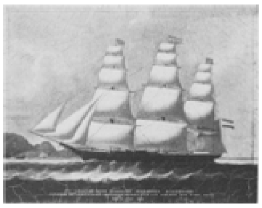

133

134

1880, gesigneerd A.M. Paneel, 173 × 70 (S.A.C.). De notulen van Regenten van 15 sept. 1880 vermelden dat graaf A. Mniseck te Parijs een door hem vervaardigd schilderij aanbiedt dat geëxposeerd werd op de stedelijke tentoonstelling. *Niet afgebeeld:* Portret in pastel van Alida Prumers. In 1888 vervaardigd naar een foto door de tekenmeester Looman. Hing in de v.m. regentessenzaal (afb. 78). *Niet afgebeeld:* Huis in het Noordse Bos, vanaf de tuin gezien (XIX B) (S.A.C.). *Afb. 135.* Portret van W.F.C. Druyvesteyn.

135

Gesigneerd Lizzy Ansingh, aangeboden bij zijn veertigjarig jubileum als regent in 1928. Doek, 86 × 79 (opn. 1974) (S.A.C.). Geplaatst op atelierezel in regentenzaal.

NAAMEN en WAPENS
der Ed. Heeren
Regenten
van den
SCHOUBURG:
Wegens het BURGER WEESHUIS
Mr. Jan Fredrik Berewout.
Jacob Guillot.
Cornelis Jacob van der Lyn.
Jan Servaas Lynslager.
Mr. Nicolaas Willem Roell.
Dirk Bas Backer.
Wegens het OUDE MANNEN en VROUWE GASTHUIS.
Mr. Jan Jacob Hartsinck.
Mr. Henrick Backer.
Danker Jan de Kempenaer.
Arnoldus van Ryneveld.

[136]

137

Getekende regentenborden

Afb. 136. Lijst van regenten van de Schouwburg ca. 1770. Gesigneerd: Nicolaas van Frankendaal. Geaquarelleerde tekening achter glas, met lijst 61,5 × 47,5 (opn. 1974) (S.A.C.). De regenten van het Burgerweeshuis en van het Oudemannen en vrouwen gasthuis waren tevens regenten van de Schouwburg. De namen van de regenten zijn geschreven op losse strookjes zodat men latere mutaties kon aanbrengen, hetgeen in 1772 is geschied. Na de brand van dat jaar veranderde de beheersvorm.

Afb. 137. Naamlijst van regenten. 1818. Aangegeven is het regentencollege van 1818 en de namen van de regenten sedert 1600. Vier afbeeldingen van het weeshuis en van het reliëf boven de poort (zie ook afb. 26, 51 en 289).

Afb. 138. Detail van voorgaande, met achtergevel van het weeshuis aan de Voorburgwal en twee weeskinderen.

138

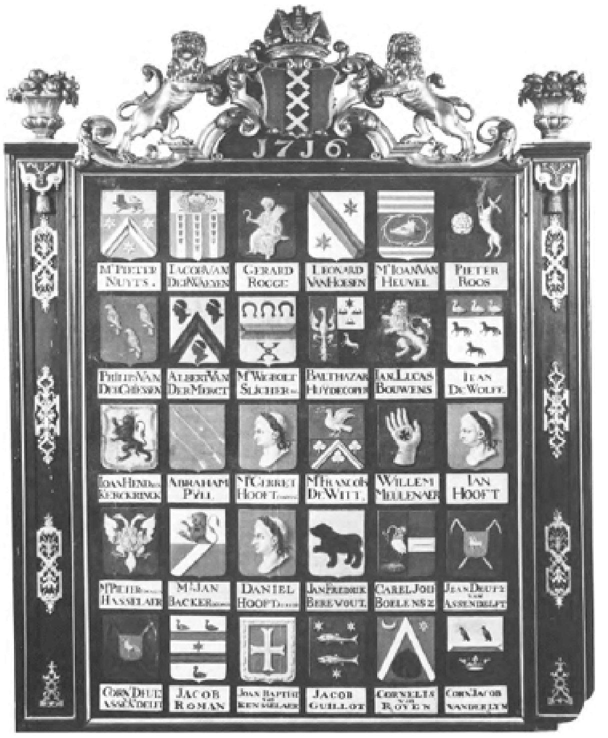
J7J6.
PIETER ROOS
BALTHAZAR
IAN LUCAS BOUWENS
IEAN DE WOLFF.
ABRAHAM
WILLEM
IAN HOOFT
DANIEL
JACOB ROMAN
JACOB GUILLOT
CORNELIS VAN ROYEN

139

1716

140

141

Wapenborden

Serie van drie stuks vrijwel gelijke wapenborden, elk met vijf rijen van zes wapens. Bekroond door een wapen met stadskroon, gehouden door leeuwen. Zijstukken met regence ornament bekroond door vazen die niet bij alle meer aanwezig zijn. Gemaakt voor de regentenzaal (afb. 73 en 75). *Afb. 139*. Eerste bord, onder het stadswapen, geschilderd, het jaartal 1716. Eerste rij van zes wapens geeft het regenten-college van 1716 aan. Het laatste wapen is van een in 1759 aangestelde regent (opn. 1974) (H.M.A.). *Afb. 140*. Het tweede bord, waarvan details zijn afgebeeld, draagt ook het jaartal 1716, echter in modernere letters geschilderd. Het eerste wapen is van een in 1760 in dienst getreden regent. Onder het huidige jaartal 1716 is het oudere 1760 nog flauw te herkennen.

Niet afgebeeld: Het derde bord bezit het geschilderde jaartal 1847 en is blijkens de namen van de eerste regenten ook in dat jaar gemaakt. Het is een copie van het eerste bord (afb. 76).

Afb. 141. Serie van vijf afzonderlijke wapenschildjes met naamlinten. De namen en wapens zijn van het regentencollege van 1732, het enige jaar waarin er slechts vijf regenten waren. Waarschijnlijk zijn zij gemaakt voor het middenpenant van de

toen gemoderniseerde regentenzaal (blz. 229). Betalingen voor deze wapens zijn dat jaar niet te vinden. Wel een betaling aan de wed. Ignatius van Logteren in 1736, voor een niet nader genoemd object (opn. 1974) (H.M.A.).

142

Naamborden

Het weeshuis bezat een aantal borden waarop de namen van regenten en regentessen in chronologische volgorde waren vermeld. Op de beide monumentale borden uit de regentenzaal waren de namen met de jaren van aanstelling en vertrek weergegeven. *Afb. 142*. Naambord 1737. Rijke vergulde lijst in Lod. XV stijl, afmetingen ca. 190 × 110 (opn. 1974) (H.M.A.). In het bovenstuk beeldhouwwerk. Daaronder, aan de lijst, wapens en naamlinten van: Gerard Rogge, Philips van der Giessen, Wigbolt Slicher, Abraham Pijll, Mr. Gerrit Hooft Daniels en Mr. Franciscus Witt. Deze samenstelling van het college kwam alleen in 1737 voor. In dat jaar kreeg Jan van Logteren *f* 122,10 betaald voor het snijden van het nieuwe naamboord der 'Heeren Regenten.' De weesjongens met het wapen vormen vermoedelijk het model van de bekroning van de Keizerskroon uit 1725 (afb. 5), dat hier is gebruikt of nagevolgd. Het bord wacht thans op restauratie en bezat blijkens foto's voordien een recente vulling met opschrift: Naamlijst van de bestuursleden van het Burgerweeshuis te Amsterdam. *Afb. 144*. Naambord 1861. Pendant van het voorgaande. Afmetingen ca. 190 × 116 (opn. 1974) (H.M.A.). Identieke lijst en vulling van kuifstuk. Zes wapenschilden met naamlinten (van welke laatste twee ontbreken) van Gerbrand Faas Elias, Mr. Jacob Pieter Crommelin, Willem Blauw, Lucas Max Schouwenburg, Jacob Backer Jr. en Cornelis Reinhart Vaillant. Opschrift op vulling: Naamlijst van Heeren Regenten van het Burger Weeshuis te Amsterdam aan wie in het jaar 1861 het bestuur was opgedragen en van die welke daarna zijn aangesteld. Na 1900 wordt dit de 'commissie uit het Burgerlijk Armbestuur voor het Burger Weeshuis'. Na 1927 het 'Bestuur van het Burger Weeshuis'. *Niet afgebeeld:* Reeks naamborden van regenten en regentessen. Aantal borden van gelijke afmetingen, ca. 82 × 63 (H.M.A.). Papier op doek of op hout geplakt. Gelijke lijsten. Ieder bord begint met het opschrift: 'Vervolg van de Namen der Regenten en Regentessen deses Godshuis'. Er zijn vijf kolommen en per jaar wordt de samenstelling van de beide colleges vermeld. De serie begint in 1636 met genoemd opschrift waaruit blijkt dat er een vroeger bord

geweest is. De borden lopen van 1636-1679; 1680-1709; (1710-1739 ontbreekt); 1740-1769; 1770-1798; 1799-1828; 1829-1868 en 1869-1907. Bij het jaar 1680 is een toelichting over de nieuwe vleugel aan de Voorburgwal. *Afb. 143*. Twee soortgelijke naamborden in houten lijst met omgecorniste hoeken. De eerste loopt van 1708-1734, de tweede van 1735-1759. Het bouwen van de timmerloods in 1716 en van de Keizerskroon in 1725 is vermeld.

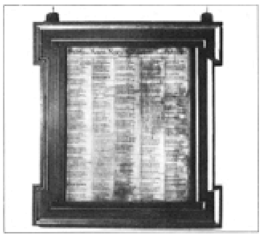

143

144

145

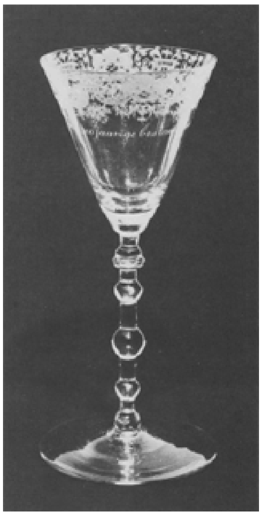

146

147

Glaswerk

Het weeshuis bezat een aantal 18de eeuwse glazen en bokalen, waarvan er thans enkele in het Historisch Museum zijn. Het belangrijkste glaswerk in het weeshuis werd in 1936 gefotografeerd (de Ridder 1961; 360).

Afb. 145. Geëtst wijnglas XVIII Hoog 17,5 (S.A.C.). Met wapen van stad en weeshuis onder een kroon. Onder de rand het inschrift: ‘Het Welweesen van 't Burger Weeshuys’. *Afb. 146*. Twee geëtste wijnglazen. Hoog 23,5 (opn. 1974) (S.A.C.). Eén met inschrift: ‘Het 300 jaarige bestaan Burgerweeshuis 6 April 1820’. *Niet afgebeeld:* Serie van 12 roemers, ca. 1800. Elf 14 hoog, één 21 hoog (S.A.C.). De hoge roemer draagt het stadswapen met kroon en het inschrift: ‘Vive l'Union’. *Niet afgebeeld:* Een aantal kristallen karaffen (S.A.C.).

Porselein en aardewerk

In de inventaris van 1806 (A.B.W. 104) treft men onder de ‘Goederen ten gebruike der Heeren Regenten en Mevrouwen Regentessen’ het volgende aan ‘Porcelein Tafel Servies’: ‘2 Groote Therines, 2 Klijne Therines, 1 Viskom en Plaat, 2 Visschaalen, 9 Ronde Schotels Different, 5 Dito klijnder Different, 5 Ovalen Schotels, 30 dubbelde Borden, 62 Enkelde Borden, 30 Soupe Borden, 12 Deserd Schaalen in 2 Soorten, 8 Deserd platte Schoteltjes, 8 Klapmussen, 4 Kandelaars, 4 Zoutvaten, 2 Sauskommen Schoteltjes, 2 Botervlootjes met Schotels, 2 Blaauwe Sala-bakken en 1 Glas, 8 Paar Chocolaat kopjes en Schoteltjes. Nog eenige Kopjes en Schoteltjes, 1 Thee Serviesje bestaande in 12 Kopjes en Schoteltjes, 1 Suijkerpot met een Deksel, 1 Spoelkom, 1 Melkkan, 1 Trekpot’. Hiervan bleef bewaard: *Afb. 148*. Wedgwood servies, XVIII, (S.A.C.), wit met randmotief van naar binnen gerichte bladen, half donker- en half lichtgroen. Verder zijn er drie kopen schotels, goud op wit porselein, aan de onderkant gemerkt: ‘Amstel’ (S.A.C.. gehavend) (In een inventaris uit XIX B

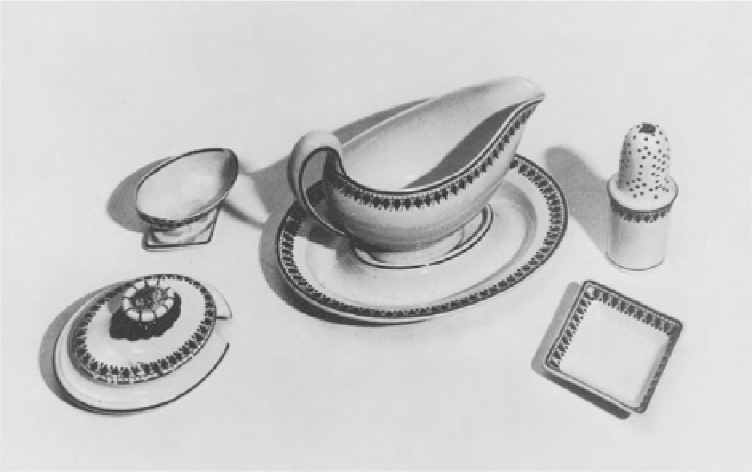

148

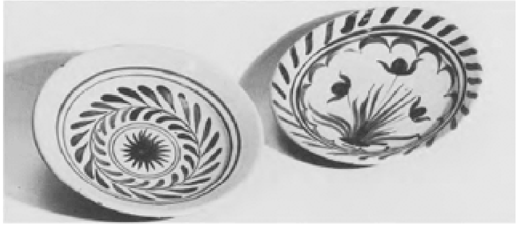

149

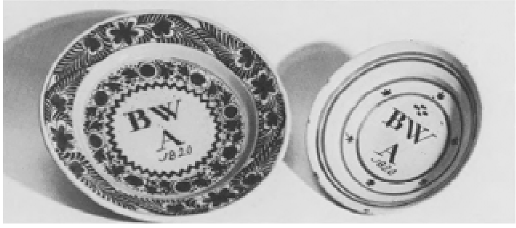

150

(A.B.W. 150a) is sprake van '6 paar Amsteltheegoed'). Ook de twee slabakken, Chinees XVIII, vierkant met ingetrokken rand en hoekuitsnijdingen bleven bewaard. Mogelijk hebben nog tot de inventaris van 1806 behoord: *Afb. 147*. Chinese schotel, XVII, Doorsnede ca. 50. Blauw op wit (S.A.C.). (In inventaris XIX B aangeduid als '1 groote kapitale blaauwe schotel'). *Afb. 149*. Drieëntwintig aardewerk schotels, eenvoudig blauw beschilderd, de bovenkant mat-wit geglazuurd, de onderkant grof glazuur in zandkleur. Verschillende dessins. *Afb. 150*. Twee series aardewerk borden: 45 stuks groot 31, met opschrift BWA 1820; 25 stuks groot 23. Blauw op wit. Ter gelegenheid van het driehonderdjarig bestaan van het huis heeft men deze borden laten bakken bij de Plateel bakkerij te Delft (blz. 261). *Niet afgebeeld:* Servies van Engels porselein (XIX B), wit met mangaankleurig ornament. Op de onderzijde van de randen van de borden het merk BWM & Co in gekroonde cirkel, dat is het merk van de firma T.C. Brown, Westland Moore & Co. (S.A.C.). Aangekocht 1881 veiling Veerhoff (Fonds Crommelin).

151
152

153

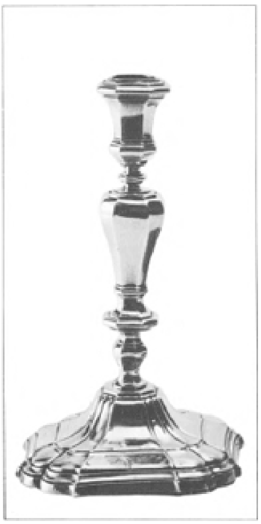

154

155

156

Zilverwerk I

De inventaris uit 1806 (A.B.W. 104) van de goederen die onder de keukenmoeder Grietje Hovingh berusten geeft onder de ‘Goederen ten gebruike der Heeren Regenten en Mevrouwen Regentessen’ het volgende Zilverwerk: ‘2 Theebladen, 2 Schenkbladen, 2 Pottagie Lepels, 2 Doorgeslagen Vischspaanen, 36 Lepels, 36 Vorken, 36 Messen, 1 Olie en Azijn Servies. Daar in zijn Twee Peper bossen, 8 Kandelaars, 8 Kurken met zilver, 9 Theelepeltjes van Plated, 12 Zilvere Theelepeltjes.’ Hiervan is het meeste nog aanwezig, terwijl door schenkingen enige aanvulling is verkregen van stukken die evenals de bovengenoemde uit de 18de eeuw dateren. Veel van het zilverwerk van het weeshuis dateert uit 1759. *Afb. 151*. Broodmand, 1759 (S.A.C.). In de onderkant van de bodem is de duif gegraveerd. Amsterdamse grote keur, jaarletter Z (1759). Meesterteken RB in ellips. (Reynier Brandt; zie E. Voet jr. Merken van Amsterdamsche Goud- en Zilversmeden. 's-Gravenhage 1912; 55). In de inventaris van 1806 komt deze broodmand niet voor, mogelijk wel in een inventaris uit ca. 1875 (A.B.W. 150a) waarin al het zilverwerk van de eerste inventaris herhaald wordt vermeerderd met de twee trommels (afb. 156) waarbij vermeld wordt dat ze geschonken zijn en een niet nader aangeduide ‘Tafelbak’. *Afb. 153*. Twee peperbussen 1759, hoog 17 (opn. 1974) (S.A.C.). Grote keur Amsterdam, jaarletter Z (1759). Meesterteken RB in ellips (zie boven bij afb. 151.). Volgens de inventaris van 1806 maakten zij onderdeel uit van het olie en azijnstel, waarvan ook de kristallen karaffen nog bewaard zijn (S.A.C..) doch dat verder bekend is uit afbeeldingen (De Ridder, 1961). *Afb. 154*. Acht kandelaars, 1759, hoog 22 (opn. 1974) (S.A.C.). Amsterdamse grote keur, Jaarletter Z (1759). Meesterteken OP, vermoedelijk van Jan Pondt uit Bremen (Voet, 1912; p. 43). *Afb. 155*. Twee schenkbladen op pootjes, 1758, 26 × 26 (opn. 1974) (S.A.C.). Op elk blad een gegraveerde duif. Amsterdamse grote keur, jaarletter Y (1758). Meesterteken SH met gekruiste takken, vermoedelijk Hendrik Sweering uit Zwolle (Voet, 1912; 36) *Niet afgebeeld:* Twee theebladen van 1759, 40 × 29 (S.A.C.). Op het blad een gegraveerde duif, zelfde ornament als de voorgaande.

Hetzelfde meesterteken, jaarletter Z (1759). *Afb. 152*. Theeblad op vier pootjes, 1787, 46 × 31 (S.A.C..) met opstaande rand met parellijst. Amsterdamse grote keur en jaarletter C (1787). Meesterteken MH in schrijfletters, gescheiden door een naald. Vermoedelijk M. Huisman (Voet, 1912, 79). Aan de onderzijde van het blad twee inscripties. De eerste luidt: 'Aan Mr CHRISTIAAN EVERHARD VAILLANT. Lieutenant Colonel & Capitein van de Schutterije der Stad Amsterdam. Uit erkentenis voor zijn voorzichtig beleid, getrouwen Bijstand en IJverige pogingen ter handhaving van der Burgeren rechten, ten Geschenk aangeboden door de Officieren Onder Officieren en Wakende Manschappen van zijne Compagnie der Wijk No. 58, bij zijn afscheid van deselve den 2e November des Jaars MDCCLXXXVII'. Daaronder zijn wapen. De tweede inscriptie luidt: 'Op verlangen van zijn Kleinzoon CORNELIS REINHART VAILLANT, Regent van het Burger Weeshuis, overleden 16 November 1887, het Gesticht tot gedachtenis aangeboden den 11 januari 1888'.

Afb. 156. Twee trommels, 1792 (S.A.C.). Eén bestempeld met het Rotterdamse wapen en letter K (1792), de andere met twee maal de letter K. Beide met meesterteken I:P:S. Vermoedelijk Johannes Petrus Sondag. Op deksel van de ronde doos een cartouche met duif en tekst: 'Vermaakt aan het Burger Weeshuis door Jhr. George Clifford Pzn. Regent van dat Gesticht van 3 Mei 1829 tot aan zijn overlijden op 1 January 1852'. Op de deksel van de vierkante: 'Zoolang aan Vaderzorg nog hulde wordt gebracht, wordt Clifford's naam alhier in dankbaarheid herdacht'.

157

Zilverwerk II

Afb. 157. Twee visscheppen, 1758 (opn. 1974) (S.A.C.). Met grote Amsterdamse keur en jaarletter Y. Meesterteken OP in cirkel aan schild. Vermoedelijk Jan Pondt uit Bremen (Voet, 1912; 43). *Afb. 157.* Twee potagelepels, 1784 (opn. 1974) (S.A.C.). Gegraveerd met het duifmotief en gemerkt met jaarletter Z (1784). Meesterteken FRP in schrijfletters. Vermoedelijk Frederik Rudolf Pregt. Twee series van 18 lepels en vorken (S.A.C.). Eerste serie met duifmotief en jaarletter N (1747?). Meesterteken IDS met sleutel, vermoedelijk Jan Dirk Sluyter uit Munster (Voet, 1912; 37). De tweede serie van 18 lepels en vorken draagt als jaarletter een Z (1784) en het meesterteken FRP in schrijfletters, vermoedelijk Frederik Rudolf Pregt (zie boven). Bij deze bestekken behoren nog 36 messen met zilveren heft en op het lemmet: T.F. Bastet Coutelier du Roi. Amsterdam. In 1883 werd er uit het fonds Crommelin *f* 49,40 uitgegeven voor de reparatie van de zilveren messen. *Niet afgebeeld:* Een 'porte-de-cigares' met bloemvormige kristallen coupes op zilveren voet, ten geschenke ontvangen van het personeel bij het 350-jarig bestaan van het Burgerweeshuis. Inscriptie met 1520-1870. Meesterteken 2 H, jaarletter 1863 (S.A.C.).

Koperwerk

In de inventaris uit 1806 van de goederen die onder de keukenmoeder vielen (A.B.W. 104) vinden we als Koperwerk, voornamelijk voor de keuken opgegeven: '13 Roode Keetels, zoo groot als klijn, 7 Geele Keetels zoo groot als klijn, 2 Roode Potten, 3 Geele Potten, 2 Geele Gordtspotten, 3 Geele pannen met ooren, 3 Geele pannen met Steelen, 1 Kaakjes Pan, 1 Tulleband Pan, 1 Lange pan met een deksel, 4 Taarten Pannen met deksels, 5 Koeken Pannen, 2 Geele Melkakers, 5 Schuimspaanen, 7 Diverse Leepels, 5 Diverse Roerders, 5 Deksels, 5 Diverse Theeketels, 2 Schenk Ketels met Comvooren, 1 Roode Slemp Ketel, 2 Tabaks Comvooren, 4 Kandelaars,

2 Armblakers op 't Snijhuis, 5 Hangblakers, 7 Lantaarns, 1 Chocolaad-Kan, 2 Coffij-Kannen, 1 Vijsel en Stamper, 3 Strijkijsers, 1 Tang, Asschop en besem, 2 Emmers met Kopere Hoepels, 1 Tafelschel. 1 Koperkruijs, 2 IJseren Haarden en Bak, 1 Groote Koopere Brijketel, 1 Koopere Kachel.’ Behalve de grote keuken waren er nog een ziekenkeuken en een kinderkeuken. Ook was er nog koperwerk in de bakkerij. In de latere inventarissen staat het koperwerk meer verspreid. Al het koperwerk dat nu nog over is bevindt zich in het gebouw van het Sociaal Agogisch Centrum, waarschijnlijk zijn een aantal voorwerpen daarvan uit de 19de eeuw. Er zijn onder meer: Vijf grote roodkoperen kookketels, doorsnede ca. 45 cm; een geelkoperen gamel, hoog 50 cm; vier koperen waterketels; een fornuisketel met zak en kraan; een grote roodkoperen waterketel met kraan, enkele roodkoperen gamellepels met houten steel, twee zwartijzeren gamellen met koperen deksels, hoog 65; een geelkoperen beddepan met ijzeren steel, twee tafelbellen met houten steel (afb. 159), vier roodkoperen doofpotten, waarvan twee met roodkoperen deksel, hoog 40 en twee met geel koperen deksel hoog resp. 29 en 37.

158

159

Tinwerk

In tegenstelling tot de grote hoeveelheid koperwerk treffen we in 1806 in de keuken weinig tin aan. Er zijn daar dan: '20 Diverse Schotels, 6 Groote Kommen, 12 Klijne Kommen, 4 Saus-Kommetjes, 3 Vis Plaatsen, 38 Borden, 6 Schenkborden, 18 Assietten, 2 Mosterdpotten.' Het meeste tinwerk van het gesticht is uit de 19de eeuw. Het wordt bewaard in het gebouw van het Sociaal Agogisch Centrum en verkeert in slechte conditie. Bewaard bleven: *Afb. 158* (opn. 1974), een aantal kannen waaronder 3 klepkannen met palmetvormige duimrust, 2 buikkannen met klapdeksel, 3 tinnen kraantjeskannen, 2 zeskantige kannetjes (oorspr. met houten handvat) en een met teken ACI, 8 andere kannen, waarvan een met schenktuit (zie ook afb. 99). Enige voorwerpen van verschillende aard, onder meer: 1 tinnen inktkoker, zogenaamd raadsheertje, zoals voorkomt op regentenstuk 1716 (afb. 115), 4 inktstellen op ovaal blad (J.E. Ronstadt), 2 inktstellen op een kleiner ovaal blad (afb. 159), enkele opscheplepels, slechts 3 kroesjes en 4 waterpotten met opstaande geschulpte rand met merk van J.E. Ronstadt. Behalve deze voorwerpen zijn er een zeer groot aantal borden, schalen en schotels van tin, onder andere: 19 zeer gave bordjes, doorsnede 24 gemerkt met kroon en schuinkruis, lopende leeuw, lam met vaantje en meesterteken ACI. Er zijn nog een aantal schalen en schotels met hetzelfde meesterteken. Verder zijn er verscheidene schalen van roostin waarvan de merken niet te onderscheiden zijn. Op twee borden, met doorsnede 29, komt het stempel 'Blocktin' voor met letters H.D.M. in parelrand. De meeste borden echter dragen het stempel IER van de firma J.E. Ronstadt die in de 19de eeuw veel aan het weeshuis geleverd heeft. *Afb. 159.* Serie borden door de weduwe van P.H. Bicker in 1863 aan het weeshuis geschonken en als herinnering aan haar overleden echtgenoot gemerkt: PHB (blz. 267). De borden zijn voorzien van de letters van de verschillende afdelingen, MGH; IGH; KH; IZH; voor Meisjes Groot Huis, Jongens Groot Huis, Kinderhuis, Jongens Ziekenhuis. Oorspronkelijk waren er evenveel borden als wezen, thans zijn er 19 diepe borden

bewaard met naar boven gebogen platte rand (doorsnede 25) en 16 zware schalen, dobelier-model (doorsnede 29), enkele met merk firma Ronstadt.

Textilia

De inventaris van 1806 vermeldt onder de rubriek 'Linnengoed voor het Comtoir': '7 Tafel Lakens, 4 Klijne Tafel Lakens, 58 Servetten, 11 Handdoeken, 4 Damaste Dwaalen'. In de inventaris uit de tweede helft van de 19de eeuw (ca. 1875) (A.B.W. 150a) treffen we ongeveer dezelfde hoeveelheid 'tafel en Servetgoed' aan: '64 Servetten in 2 soorten', 5 Tafellakens, 1 Tafellaken en 24 Servetten met het wapen van het Weeshuis, 12 Handdoeken'. In het Sociaal Agogisch Centrum bleef een deel van de tafellakens en servetten bewaard. Bovendien zijn daar nog een aantal zakken met kleding van vondelingen en enige wezenkleding. Van de inventaris van de regentenkamer bleven de gordijnen bewaard en twee Deventer kleden: het grote kleed, ca. 660 × 360, en een loper, in de kleuren rood, blauw en geel. Volgens het kasboek van het fonds Crommelin in 1879 voor *f* 453 aangeschaft.

160

161

162

163

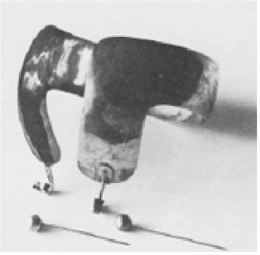

164

165

166

Diversen I

Afb. 160. Marmeren reliëf in houten lijst, gedateerd 1663, 44,5 × 17 (opn. 1974) (H.M.A.). Voorstelling: staand lijk in doodskleed. Volgens de inventaris uit het midden van de 19de eeuw hing het in het 'achterste vertrek' of 'Cas-Comptoir'. In 1663 heerste de pest.

Afb. 161. Twee aardewerk beeldjes, XVIII, (opn. 1974) (H.M.A.). Delfts blauw, weesmeisjes voorstellend. *Afb. 162*. Houten collectebus met ijzer beslagen, 25 × 13 × 11 (S.A.C..) en diversen houten collecte napjes, half rood half zwart (S.A.C..) (opn. 1974). Het weeshuis bezat het recht eens per week een collecte langs de huizen te houden. *Afb. 163*. Twee poppen in weeshuiskleding (opn. 1974), XIX A. In S.A.C. is een serie van twaalf poppen bewaard gebleven, aan de jongenskleding te oordelen,

alle uit de 19de eeuw. In de inventaris uit het midden van de 19de eeuw worden in de regentenzaal vermeld: '2 Weespoppen met voetstukken en glazen stolpen. *Afb. 164*. Beugel met spelden; inscriptie: BWH (opn. 1974) (S.A.C.). In 1832 zijn zilveren oorijzers in gebruik gekomen, voordien gebruikte men koperen. Zij waren persoonlijk eigendom van de weesmeisjes (M. van W. Handelsblad 24 nov. 1919).

Afb. 165. Houten borstbeeld van J.C.J. van Speyk, vermoedelijk kort na 1830 (opn. 1974) (H.M.A.). Wordt in regentenzaal genoemd in inventaris uit ca. 1850. *Afb. 166*. Houten obelisk op voetstuk, hoog 62 (opn. 1974) (H.M.A.). Opschriften op voetstuk: 'Hulde aan de nagedachtenis van J.C.J. van Speyk, geboren den 31 Jan. 1802, den Heldendood gestorven 5 Febr. 1831'. 'Aangeboden den 25 van Oogstmaand 1832. Geschonken door Mr. Robidé van der Aa aan het Burgerweeshuis te Amsterdam. Vervaardigd uit de overblijfselen van de kanonneerboot No. 2; kosteloos bewerkt door T.I. Heijdanus'. Dit gedenkteken stond in de regentenzaal onder een stolp.

Afb. 167. Marmer reliëf van weesmeisje, 33 × 20,5 (opn. 1974) (H.M.A.). Het kasboek van het fonds Crommelin vermeldt in 1895 een betaling van *f* 125 aan de beeldhouwer I.W. Best Jr. voorstellend een weesmeisje onder de benaming 'Weemoed'.

167

168

169

170

Diversen II

Niet afgebeeld: Nederlandse vlag, van zijde, in zak. Opschrift op middenbaan: 'Het Dankbaar Vaderland aan J.C.J. van Speyk' (S.A.C.). Vermoedelijk gebruikt bij de inwijding van het monument van Van Speyk in 1831. Wordt vermeld in inventaris ca. 1850. (afb. 340) *Niet afgebeeld:* Wandkastje, zwart geverfd met glazen ruit en opschrift: 'Ter nagedachtenis aan Luit. Mr. Nantzing, Ridder van de Mil. Will. orde 4e klasse, gesneuveld te Antwerpen den 10 December 1832. In het kastje bevinden zich een sabel, twee epauletten en ordetekens. *Niet afgebeeld.* Kast met glazen ruit waarin gedenkstuk van J.C.J. van Speyk. Navolging van gedenksteen op binnenplaats. 121 × 121 × 18. Hout en papier. Inschrift: A 1836. P.J. Brouwer fec. Hing oorspronkelijk in de jongenseetzaal (Buiten 1909; 66).

Afb. 168. Trapmodel, onder een stolp XIX (opn. 1974) (H.M.A.). Stond oorspronkelijk in vergaderzaal. Vermoedelijk gemaakt door een weesjongen bij het bouwkunde-onderricht. Voor het eerst vermeld in inventaris 1899. *Niet afgebeeld:* Ca. 10 geweren, XIX (S.A.C.). Uit de notulen van regenten van april en november 1886 blijkt dat men ten behoeve van de gymnastiekles van het ministerie van oorlog twaalf stuks verkorte onbruikbare Snidergeweren koopt voor *f* 1,50 per stuk. *Niet afgebeeld:* Ebbehouten voorzittershamer, met zilveren band waarin het opschrift: '1520 - Burgerweeshuis - 1570' (zie afb. 135).

Afb. 169. Twee blikken kastanjevaasjes, midden 19de eeuw; zwart met goudkleurig ornament (opn. 1974) (S.A.C.). Zij worden voor het eerst vermeld in de inventaris van ca. 1875 onder 'lakwerk'.

Afb. 171. Gekleurde prent naar schilderij van Max Liebermann, voorstellend de meisjesbinnenplaats. Kunstverlag Gurlitt te Berlijn; met handtekening van de schilder (blz. 261) (S.A.C.).

Afb. 172. Tekening van twee meisjes op de binnenplaats door N. van der Waaij. Uit een portefeuille van ca. 12 tekeningen die door de weduwe van van der Waaij aan het weeshuis werd geschonken (S.A.C.) (zie ook afb. 58, 80 en 85).

Bouwfragmenten

Twee lantaarns, XIX, een uit de poort van de Kalverstraat en een van de poort in de St.-Luciensteeg (H.M.A.). Vijf wandlantaarns zonder arm (H.M.A.). Drie wandlantaarns met arm, afkomstig van de meisjesbinnenplaats (H.M.A.). Lantaarnpaal

171

van gegoten ijzer, afkomstig van de meisjesplaats (zie afb. 338) (H.M.A.). De notulen van regenten van 28 mei 1890 vermelden: ‘J. Hoogbruin, voormalig Burgerwees, thans loodgieter te Amsterdam biedt een gas-lantaarn ten geschenke aan om te plaatsen op de Meisjesplaats. De lantaarn werd door hem onder andere materialen aangekocht voor amotie van de fabriek van de heeren De Bruyn & Zoon’. Enkele offerbussen onder andere uit de ingang aan de St.-Luciensteeg en uit het middelhuis. Bel, afkomstig van de meisjesplaats, zonder opschrift, kon vanuit het middelhuis worden geluid. Muurankers, uit 1591 en 1592 (H.M.A.), aan de dag gekomen bij herstellingen in 1938 (blz. 174). *Afb. 170.* Basement van een schoorsteenpost (XVII A) gevonden bij de restauratie.

Twee marmeren gedenkplaten uit het midden van de 19de eeuw zijn bij de inrichting tot museum uitgenomen (H.M.A.). De eerste werd aangebracht 25 jaar na de

172

dood van Van Speyk (blz. 262). De tweede is een gedenksteen voor de regent Jhr. Mr. G. Faas Elias welke was aangebracht boven de deur naar de St.-Luciensteeg (blz. 265)

Niet afgebeeld. Collectie van ca. 50 gevelstenen uit diverse gesloopte Amsterdamse huizen. In 1924 en 1927 zijn deze gevelstenen aan de blinde muur van het weeshuis aan het pleintje aan de St.-Luciensteeg en langs de steeg ingemetseld (afb. 69 en blz. 274). De stenen worden hier niet afzonderlijk besproken; zij zullen worden vermeld bij de plaats van hun herkomst.

Een houten kruiskozijn kwam in 1937 aan het licht bij de nieuwbouw van Kalverstraat 110. Het moet zich bevonden hebben in de zijgevel van het vroegere jongensziekenhuis. Dit was in 1623 gebouwd als achterhuis van het huis Kalverstraat 108. Het is een kozijn voor een muur aan de erfscheiding, aangezien er oorspronkelijk geen delen in waren die open konden en alle openingen voorzien waren van diefijzers (Bureau Monumentenzorg, Amsterdam).

De poort tussen de meisjes- en de kinderplaats (ansichtkaart ca. 1900)

4. De bouwgeschiedenis van het Burgerweeshuis

A. Inleiding

De bronnen die beschikbaar zijn om de bouwgeschiedenis van het Burgerweeshuis op te lossen geven hun geheimen niet gemakkelijk prijs. Het gebouwencomplex heeft weinig onderdelen die gedateerd zijn of waarvan de bouwtijd aan de hand van de stijlvormen nauwkeurig te bepalen is. Bovendien heeft men verscheidene malen bij uitbreidingen de aanwezige vormen nagevolgd. Tevens zijn door het onderhoudswerk de details die aanwijzingen konden geven voor de datering veelal verdwenen.

Ook het omvangrijke archief leent zich niet gemakkelijk voor een onderzoek naar de bouwgeschiedenis. Ontwerptekeningen bleven er slechts bewaard voor twee waterkelders en enkele laat 19de eeuwse verbouwingen. Ook bestaan er van de afzonderlijke verbouwingen vrijwel geen bestekken of aparte bouwrekeningen.

De geschiedenis van het complex zou waarschijnlijk nooit op te lossen zijn geweest wanneer men niet de beschikking had gehad over de twee tekeningen - een plattegrond en een vogelvlucht - die de landmeter Balthasar Florisz van Berckenrode in 1631 van het geheel maakte en die in een kaartboek van het weeshuis bewaard zijn gebleven. De geschiedenis van de gebouwen op het terrein dat later door het Burgerweeshuis in beslag genomen zou worden, is te verdelen in een aantal perioden.

+ In de eerste periode, die van ca. 1400 tot 1580 loopt, valt het ontstaan en de uitbreiding van de beide middeleeuwse gestichten, die de kern van de latere aanleg vormden. Het zijn het St.-Lucienklooster en het Oudemannenhuis. Van het kloosterarchief bleef een deel bewaard dat opgenomen werd in het archief van het Burgerweeshuis. De aankoop van het terrein is daar vrijwel volledig uit te volgen.

+*De periode van 1400-1580*

Het archief van het Oudemannenhuis is niet meer beschikbaar. Over deze instelling zijn slechts enkele historische gegevens vermeld door Wagenaar en Ter Gouw. Hierdoor ontbreekt inzicht in de verwerving van het grondgebied van dit gasthuis. Van het laatste gebouw van het Oudemannenhuis, vermoedelijk het derde ter plaatse bleef tot aan de vernieuwing in 1967 nog een deel bewaard.

+ De tweede periode van de geschiedenis van dit complex is het nauwkeurigst omlijnd. Zij begint in 1580 wanneer de kloosterzusters ondergebracht worden in de zes huisjes aan de St.-Luciensteeg en de wezen het klooster betrekken. Hij eindigt in 1631 als het weeshuis ook de beschikking krijgt over het vroegere Oudemannenhuis dat in 1601 door deze instelling was verlaten en in een grote woning was veranderd.

+*De periode 1580-1631*

Nadat de wezen het klooster betrokken hadden werd er voortdurend aan het complex verbouwd en veranderd om het als weeshuis geschikt te maken. Deze activiteit verminderde na 1617. Het gebouw schijnt dan voorlopig aan de behoefte te zijn aangepast en de vernieuwingsdrang gaat zich meer richten op het bezit aan huizen en boerderijen. Van alles wat er tussen 1580 en 1617 tot stand kwam bestaat nu nog slechts de grote poort aan de Kalverstraat uit 1581, een klein poortje uit 1598, en een fragment van de brouwerij uit 1606.

Over deze periode bleven de fabrieksboeken volledig bewaard. Hierin zijn alle uitgaven voor de bouwwerkzaamheden geboekt. Deze uitgaven hebben betrekking op het totale bezit van het weeshuis, waarin zich naast het hier onderzochte gebouwencomplex, huizen en boerderijen, ook nog het oude weeshuis, de Nieuwezijds Kapel en het

Karthuizerklooster bevinden. Zelfs in die gevallen waar blijkt dat de uitgaven aan de weeshuisgebouwen gedaan zijn, is het niet duidelijk aan welk onderdeel gewerkt werd en ook niet of het nieuwbouw of onderhoud betrof. Vaak zijn het de kleine posten over het op het werk brengen van het bouwmateriaal en over de afwerking waaruit blijkt waaraan men bezig was. In die gevallen is de omvang van de werkzaamheden vaak moeilijk vast te stellen.

Door de summiere omschrijving van de posten in de fabrieksboeken ontbreekt op een aantal punten duidelijkheid over wat toen gebouwd werd. In enkele gevallen werd aan de hand van de verwerkte materialen een conclusie getrokken over het onderdeel waaraan men bezig was.

Voorbeelden hiervan zijn het bouwen van de achtervleugel in 1589 en van het koehuis in 1590. Op dergelijke punten bestaat minder zekerheid dan bij andere zoals het bouwen van het kinderhuis in 1598 en '99 dat met name in de rekeningen genoemd wordt. De illustraties voor de periode van 1580 tot 1631 zijn hoofdzakelijk geput uit de plattegrond en vogelvlucht van Balthasar Florisz uit 1631, die het mogelijk maken van ieder onderdeel de indeling en de opbouw weer te geven.

+ De derde periode begint in 1631 wanneer het weeshuis ook de beschikking krijgt over het vroegere Oudemannenhuis, hetgeen tot de grootste verbouwing uit de geschiedenis van het weeshuis leidt. Reeds in 1635 is deze voltooid; daarna volgt een tijd van kleine toevoegingen en verbeteringen die als een aanvulling op de grote verbouwing te beschouwen zijn. Met de beschildering van de regentenzaal in 1656 kan deze periode dan ook als geëindigd worden beschouwd, waarna een tijdperk van rust van bijna 25 jaar aanbreekt. Vrijwel alles wat in deze periode tot stand is gekomen is nog aanwezig. In het archief van het weeshuis zijn de uitgaven die betrekking hebben op de wijzigingen aan het jongenshuis, waartoe het vroegere Oudemannenhuis werd ingericht, in een afzonderlijke rekening bewaard gebleven.

+*De periode 1631-1656*

Een dergelijke rekening ontbreekt voor de grote verbouwing van de meisjesplaats in 1634-35. Ook zijn er geen fabrieksboeken over deze jaren. De archivalische gegevens over deze verbouwing zijn geput uit het Memoriaal en de Rapiamus. Ook voor de periode die op de grote verbouwing volgde zijn dit de voornaamste bronnen. Ter illustratie van de gebouwen die in deze periode tot stand kwamen zijn een aantal tekeningen vervaardigd, die de oorspronkelijke toestand trachten weer te geven; zij zijn samengesteld aan de hand van opmetingstekeningen, vondsten in de gebouwen en oude afbeeldingen.

+ De periode tussen 1680 en 1800 toont minder innerlijke samenhang dan de voorgaande. Zij bestaat uit een reeks bouwactiviteiten tussen twee rustperioden in. De rustperiode aan het begin duurde van 1656 tot 1680, die aan het eind van 1770 tot ca. 1860. Het is dan ook niet mogelijk een exact jaar op te geven dat als einde van dit tijdperk beschouwd kan worden. Het werk dat toen gemaakt werd is vrijwel geheel intact gebleven, alleen nergens van een jaartal voorzien en vrijwel niet te dateren. Slechts voor het eerste grote werk uit deze periode, de vernieuwing van de vleugel langs de Voorburgwal, beschikken we over een aparte bouwrekening. Voor de wijzigingen in de 18de eeuw zijn de Staatboeken geraadpleegd. Zij geven de uitgaven van de bouwkundige werken aan het weeshuis afzonderlijk, voor ieder jaar, echter alleen de materialen en lonen van de vaste bazen. Ook hier is geen onderscheid gemaakt tussen onderhoud en nieuwbouw zodat, de enkele gevallen waar het object

+*De periode 1680-1800*

was aangeduid uitgezonderd, slechts posten over ontgravingen en heiwerk aanwijzingen konden geven. In dit verband was het nuttig dat er door het funderingsonderzoek enig inzicht was verkregen op welke plaatsen in later tijd geheid was en waar de oude funderingen opnieuw waren gebruikt. Een belangrijk document dat het onderzoek sterk had kunnen vereenvoudigen, de opmeting die in 1759 van plattegrond en gevels van het complex gemaakt werd, is onvindbaar.

De werkzaamheden in deze periode concentreren zich op drie gebieden, de vrijwel algehele vernieuwing van de rand van het complex, een onderdeel dat in de vorige periode niet aan bod was gekomen; de verbetering van de waterbakken en riolering en de modernisering van de binnenplaatsen.

De vernieuwing van de rand begon met de herbouw van de bouwvallige vleugel aan de Voorburgwal in 1680. De gebouwen aan de daarbij aansluitende keukenplaats werden in 1732 herbouwd. Verder werden nagenoeg alle huizen rond het weeshuis vernieuwd.

In 1716 de gehele zuidzijde van de St.-Luciensteeg, welk werk zo diep in het weeshuisgebied ingreep, dat de als timmerloods gebruikte koestal ook herbouwd moest worden. In de Kalverstraat werden in 1696, 1750 en 1771 in totaal negen van de veertien huizen van het weeshuis herbouwd.

De modernisering van de binnenplaatsen zal zijn begin gevonden hebben in het ververvangen van kruiskozijnen door schuiframen, waarmee men vermoedelijk in 1732 bij de regentenzaal een begin gemaakt had. Soms leidde deze operatie tot een algehele vernieuwing van de gevels, zoals bij het jongenshuis in 1739 en de schoolmeesterswoning in 1762. De nieuwe gevels van het kinderhuis werden aangepast aan de architectuur van de meisjesplaats. De kinderplaats werd in 1765 vrijwel geheel gemoderniseerd.

+ De periode van ca. 1800-1960 heeft een onduidelijk begin en een zeer duidelijk eindpunt, het vertrek van de bewoners uit het gebouw in 1960. In deze periode werd er aan het complex niets nieuws meer toegevoegd. Wel kwamen een aantal inwendige verbouwingen tot stand en maakte het onderhoud de gebouwen meer gelijkvormig. De voornaamste bron van kennis voor deze periode zijn de notulen van regenten. Daarnaast beschikken we over enige tekeningen. Uit ca. 1860 dateert een zeer slordige plattegrond van het gehele complex die voornamelijk ten doel schijnt te hebben gehad de rioleringen en waterleidingen vast te leggen. Ook de bestemmingen van de vertrekken worden daarin vermeld. In het archief van Bouw- en Woningtoezicht zijn enkele tekeningen bewaard gebleven die gediend hebben als bijlagen voor aanvragen voor bouwvergunning.

+*De periode 1800-1960*

In het begin van deze periode schijnt weinig te zijn gebeurd. Het oprichten van het grafmonument van Van Speyk in 1831 staat eigenlijk enigszins buiten de ontwikkeling van het complex. In de tweede helft van de 19de eeuw kwamen enkele grote verbouwingen tot stand, die diep in de structuur van het gebouw ingrepen, doch uitwendig weinig spraken. In 1860 werden de slaapzalen aan de jongenszijde uitgebreid; in 1880 en 1885 de keukenvleugel onder handen genomen en in 1896 de timmerloods geheel gewijzigd. Belangrijker voor het aspect van het gebouw was het altijd doorgaande onderhoud. In de 19de eeuw kregen alle vensters een gelijk aanzien, omstreeks 1900 werden overal dezelfde pannendaken gemaakt.

Na een grote onderhoudsbeurt van 1896 tot 1905 kwam er opnieuw een rustperiode. Alleen voltrokken zich in het gebruik van de ruimten veel veranderingen. De eerste wereldoorlog en het tijdperk daarna waren ook niet bevorderlijk voor veranderingen aan het gebouw. Daarna ontstonden er plannen voor een nieuw gebouw voor het weeshuis. Aan het einde van de weeshuisperiode werd nog een uitvoerige documentatie verricht, in 1936 werden veel foto's van het gebouw gemaakt ook van het inwendige. In 1938 en 1942 werd het opgemeten waarbij voor de eerste maal ook plattegronden van de verdieping gemaakt werden. Deze documentatie gaf de laatste fase van de lange geschiedenis van het weeshuis op deze plaats te zien.

+ De laatste periode van de geschiedenis van het gebouwencomplex is de inrichting van het verlaten Burgerweeshuis tot Historisch Museum van de stad Amsterdam. De werkzaamheden die hiervoor nodig waren bleken buitengewoon omvangrijk, waardoor dit de meest ingrijpende wijziging werd die het complex heeft doorgemaakt. Hierbij vond een aanzienlijke uitbreiding plaats in de vorm van een vrijwel algehele onderkeldering van het gebouw. Aan de buitenzijde was deze vergroting van de

+*De periode 1960-1975*

ruimte onzichtbaar. Ook werden enkele gedeelten geheel vernieuwd. Op de plaats van de timmerloods werd een restaurant gebouwd, dat echter achter de bebouwing schuil ging. Duidelijker sprak de schuttersgalerij, een geheel nieuw element dat in de plaats is gekomen van de rommelige bebouwing boven de Begijnensloot. Deze schuttersgalerij en de binnenplaatsen vormen een vrij toegankelijk voetgangersgebied dat losstaat van de museumruimten. Bij deze grote verbouwing gelukte het de gevels overeind te houden. Zij werden hersteld in de bestaande vorm. Het inwendige werd op enkele historische ruimten na, geheel vernieuwd.

Bij deze grote verbouwing kwam een aantal, tot die tijd verborgen, aanwijzingen over de bouwgeschiedenis aan het licht.

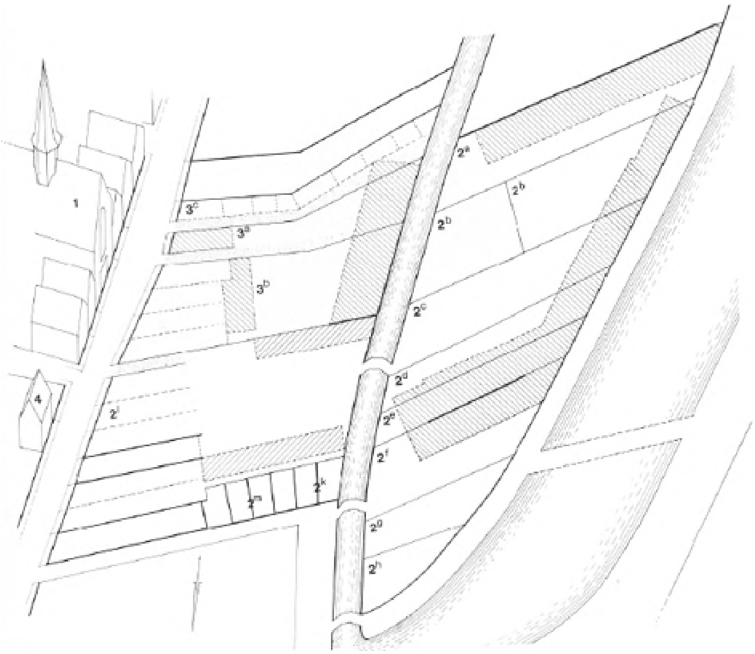

173

Reconstructie van de verkaveling omstreeks 1400

Afb. 173. Overzicht van de grondverwerving door het St.-Lucienklooster en het Oudemannenhuis in de 15de eeuw. De middeleeuwse gestichten zijn door stippellijnen en arcering in de verkaveling van ca. 1400 aangegeven.

Oorspronkelijk waren in dit deel van de Kalverstraat alleen woonhuizen. De erven van de huizen aan de westzijde van deze straat liepen door over de Begijnensloot tot aan de Voorburgwal. Daar was een kade waaraan omstreeks 1400 ook reeds enige huizen gebouwd waren. De eerste geestelijke stichting was de Kapel ter Heilige Stede (1) die kort na het wonder van Amsterdam (1345) gebouwd werd. Daarna volgde het St.-Lucienklooster (2). De erven 2a-2e werden tussen 1414 en 1423 verworven (blz. 116). De erven 2f-2h op het noordelijk deel van het eiland werden verkregen in 1438 en 1460. De percelen tussen de Begijnensloot en de Kalverstraat, 2k-2l werden tussen 1467 en 1495 verworven, de gang tussen 2 l en 2 m eerst in 1500. Van de verwerving van het bezit van het tot de Heilige Stede behorende gasthuis (3), later het Oudemannenhuis is minder bekend. In 1422 werd hiervoor een terrein tegenover de kapel beschikbaar gesteld (3 a). Vermoedelijk werd daarop het achterste deel van 3b verworven. In 1545 was het grondbezit zo groot dat men het nieuwe gebouw kon bouwen, waarvan de omtrek gestippeld is. De jongste stichting, uit het begin van de 16de eeuw, was het weeshuis (4). Ook dit werd in een woonhuis gesticht (blz. 2).

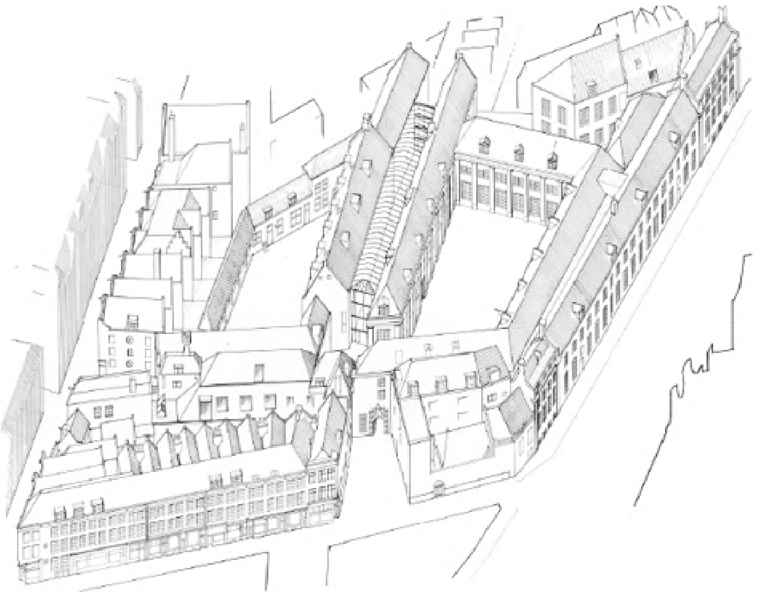

174

Vogelvlucht van het Amsterdams Historisch Museum in 1975

Afb. 174. Vogelvlucht van de gebouwen van het Historisch Museum (1975). Tussen de allereerste woonhuisbebouwing en het huidige museumgebouw ligt een zeer lange geschiedenis van voortdurende veranderingen. Hierin zijn verschillende perioden te onderkennen. I. Het ontstaan en de groei van het klooster en van het Oudemannenhuis (1414-1579). II. Het St.-Lucienklooster gebruikt als weeshuis (1580-1631), een periode waarin de minder belangrijke gebouwen van het klooster moesten wijken voor nieuwbouw. III. De uitbreiding van het weeshuis met het voormalige Oudemannenhuis en de grote verbouwing uit het midden van de 17de eeuw (1632-1656). In deze periode kreeg het complex zijn huidige plattegrond. IV. De periode van 1680-ca. 1800. In deze tijd veranderde er aan grondplan en indeling weinig meer doch werden veel vleugels geheel of gedeeltelijk vernieuwd. Ook werden toen de aangrenzende huizen aan Kalverstraat en St.-Luciensteeg vrijwel alle herbouwd. V. De periode van ca. 1800-1960, waarbij het inwendige ingrijpend werd veranderd en de gevels meer gelijkvormig werden door de onder. VI. De inrichting van het Burgerweeshuis tot Historisch Museum van de stad Amsterdam (1960-1975). Hierbij behielden de gevels hun bestaande uiterlijk doch werd het inwendige geheel gewijzigd.

B. De periode van 1400-1580

Het St.-Lucienklooster

De grondaankopen op het eiland tussen de Nieuwezijds Voorburgwal en de Begijnensloot In het archief van het Burgerweeshuis (A.B.W. 112) bevindt zich het Cartularium van het Sint-Lucienklooster dat in 1557 werd samengesteld en waarin de koopakten van huizen, landerijen en renten zijn overgeschreven. Hieruit is de groei van het kloosterterrein te volgen en kan tevens een beeld worden verkregen van dit stadsdeel tijdens de vestiging en uitbreiding van het klooster (zie blz. 114).

Uit de aankoopakten blijkt, dat het gebied zich omstreeks 1400 in een overgangstoestand bevond. Achter de lange erven van de Kalverstraat, doorsneden door een ontwateringssloot (de Begijnensloot) was een burgwal of kade aangelegd. Op een deel van de achtererven was een nieuwe bebouwing ontstaan, een proces dat zich zeker voortgezet zou hebben wanneer het klooster zich hier niet zou hebben gevestigd.[+] Het eerste perceel, dat op 15 mei 1414 door Coptgin Ysbrantsz c.s. aan de zusters van St. Lucia werd overgedragen, was onbebouwd (cart. 240). Het liep van de Nieuwezijds Voorburgwal tot de Begijnensloot en grensde aan de zuidzijde aan het Begijnhof en[+] aan de noordkant aan twee percelen. Het achterste van deze beide, aan de Begijnensloot gelegen, behoorde nog bij een huis aan de Kalverstraat. Het werd op 30 oktober 1415 door Andries Andriesz aan het klooster overgedragen (cart. 240v). Merkwaardig is dat hierbij sprake is van huis en erf. Het stuk aan dit perceel grenzend en op de Nieuwezijds Voorburgwal uitkomend, behoorde volgens de beide voorgaande akten aan de erven van Jan Albertsz. Op 30 mei 1411 hadden deze echter het huis en erf 'dat Gheryt die haremaker eertijts plach te bewoenen' overgedaan aan Jonge Thaems (cart. 168v). Deze verkocht op 4 augustus 1416 de 'beterscippe' of baten van dit huis aan het klooster, waardoor het gehele tweede perceel in handen van het klooster kwam (cart. 168v).

[+]Het eerste erf (zie blz. 114; 2a)

[+]Het tweede erf (zie blz. 114; 2b)

[+] Als eigenaar van het derde perceel werd in de bovengenoemde acte van 30 oktober 1415 opgegeven de weduwe van de zoon van Heyn Claesz. Op 16 december 1422 verpachtten de verschillende erfgenamen van deze hun deel van dit erf voor eeuwig aan de nonnen (cart. 244v). Bij deze overdrachten wordt het omschreven als het erf 'dair Claes Heynen soen up plach te woenen gelegen in die byndwycke over die heylige stede vander halffverstrate streckende ander stede oude grafte'. Als belendingen worden vermeld Andries Andriesz en Hillegont, de weduwe van Arent Jansz. Dit erf liep dus van het midden van de Kalverstraat die hier Bindwijk heette, tot aan de Voorburgwal. In[+] diezelfde tijd kwam ook het vierde perceel in handen van het klooster. Dit liep niet door tot aan de Kalverstraat waar het huis van de weduwe van Arent Jansz lag. De overdracht van de 'beterschap' van dit huis en erf had reeds iets eerder op 28 januari 1421 plaats gevonden (cart. 243). Het was afkomstig van de weduwe van Garbrant Claesz. Als belending aan de zuidzijde worden dan reeds de kloosterzusters opgegeven; aan de noordkant de weduwe van Jan Heyntgensz. De zoon van deze laatste verpacht zijn 18 voet brede erf op 20 juli 1423 voor eeuwig aan het klooster, dat daarmee het[+] vijfde perceel verwerft (cart. 246). Hoewel het erf wordt omschreven als gelegen tussen de Burgwal en de Begijnensloot, worden de belendingen aan de Kalverstraat opgegeven, te weten

[+]Het derde erf (zie blz. 114; 2c)

[+]Het vierde erf (zie blz. 114; 2d)

[+]Het vijfde erf (zie blz. 114; 2e)

Hillegont de weduwe van Arent en de erven van Robbe Gheryts. Op 31 januari 1450 en op 31 mei 1450 (cart. 247 en 62) koopt het klooster een rente op het deel van dit erf, dat aan de Kalverstraat lag, omschreven als het erf dat Willem Ruijsschen eertijdts gepacht heeft van de erven van Jan Heyntgensz 'gelegen in die Byndtwyke streckende vander halver strate tot midwegen der baghynen grafte alder naist Hillegont Aernt Jans zoons weduwe an die zuytzyde' (cart. 247v).

In de 16de eeuw blijkt deze rente te rusten op de huizen Kalverstraat 80 en 82 (cart. 58, 62 en 63). Het 18 voet brede, vijfde perceel op het eiland moet dan ook het achtererf van deze beide huizen zijn geweest. Hieruit blijkt dat de vier het eerst aangekochte erven vrij breed moeten zijn geweest.

Eerst op 10 januari 1438 werd het zesde perceel op het eiland bij het bezit gevoegd, toen Dirck Claes Ooberincx aan het klooster overdroeg 'die huysinge ende erffve[+] ghehieten doirenburch ghelegen in die byndwyck biden burchwalle' (cart. 251); tussen het klooster en 'Dirck Bartouts zoens des vulres erffve'. Hierna bleef de toestand lang

[+]*Huis Doirenburch (zie blz. 114; 2f)*

gelijk want eerst op 20 augustus 1460 werd tegen een eeuwigdurende pacht het+ 'huyse ende erffve dat Dirck Bartouts zoon die vulre' bewoonde aan de nonnen overgedragen (cart. 251v). Nog had het klooster niet het hele eiland in bezit want als belending aan de andere zijde wordt Heynrick van Dordrecht genoemd. Deze laatste bezit het hier genoemde erf ook reeds geruime tijd; al in 1437 blijkt de volder Dirck Bartouts zowel het huis aan de zuidzijde, de Doirenburch, als dat aan de noordkant van Heynrick van Dordrecht gepacht te hebben. Waarschijnlijk lag het erf van Van Dordrecht op de punt van dit eiland. Wanneer dit laatste stukje van het eiland in handen van het klooster is gekomen is niet bekend.

+Het erf van Bartout die vulre (zie blz. 114; 2g)

De aankopen ten oosten van de Begijnensloot (1467-1501)

Nadat het klooster omstreeks 1460 vrijwel het gehele stuk ten noorden van het Begijnhof van het eiland tussen de Nieuwezijds Voorburgwal en de Begijnensloot in bezit had gekregen, volgde een uitbreiding aan de oostzijde van de sloot in de richting van de Kalverstraat. De eerste aankoop betrof een kamer en koehuis aan de Heertgynssteeg (St.-Luciensteeg), die in 1467 werd verworven. Op 10 februari 1467 vond er+ een boedelscheiding plaats van drie 'camers', een koehuis en een onbebouwd erf. Claes Jacobsz kreeg 'die vuyterste camer gelegen naist an sinte lucien cloester mit dat koehuys', welk bezit belast was met een rente. De twee andere 'innerste cameren mit dat lege erffve dair an gelegen' bleven gemeen. Claes Jacobsz verkocht zijn deel op 15 maart 1467 aan Jan Berenz, die op 5 december 1483 zou verklaren hiermee in opdracht van het klooster gehandeld te hebben en zelf geen recht erop te kunnen+ laten gelden (cart. 254). In deze laatste akten wordt de ligging van kamer en koehuis als volgt omschreven: 'an malcander gelegen upten hoeck van heertgins steghe upte baghijn grafte' (cart. 254). De andere kamers aan de St.-Luciensteeg zijn in handen gekomen van Jacob Pietersz die op 5 januari 1488 een kamer met een erf koopt.+ In 1495 verklaart hij door het klooster betaald te zijn voor 'drie cameren mit een leghe erffve'. Waarschijnlijk was er op het onbebouwde erf intussen een kamer bijgebouwd; in elke geval zal het klooster nu het gehele stuk grond in bezit hebben gekregen waarop later de zes verhuurde kamers staan.

+De drie kamers en een onbebouwd erf

+De kamer met koehuis (zie blz.114; 2k)

+De overige kamers (zie blz. 114; 2m)

+ In de periode dat het klooster de huisjes in de St.-Luciensteeg verwierf, kwam een veel grotere aankoop aan de oostzijde van de Begijnensloot tot stand. Op 22 juni 1480 draagt Jacob IJsbrantsz voor zijn vrouw Alijdt aan de kloosterzusters over 'drie huysen ende erffven mit eene vuytganck besyden an gelegen in die calverstrate daer naest by geerft zijn Marten IJsbrants zoon an die suytzyde ende Godevaert Thaems soen an die noortsyde streckende vander halverstra te voir tot an die grafte toe'. Met deze laatstgenoemde gracht moet de Begijnensloot bedoeld zijn (cart. 259). Aan deze overdracht voegde de stad de bepaling toe, dat deze huizen niet bij het klooster mochten worden getrokken doch alleen worden verhuurd of verkocht.

+De drie huizen aan de Kalverstraat (zie blz. 114; 2l)

Het erf achter deze huizen liep door achter de drie buurpanden aan de noordzijde. Het is niet duidelijk of dit reeds bij de aankoop in 1480 het geval was. In 1500 bezit het klooster het gehele terrein en heeft hier een koehuis gebouwd.

De erven van de drie huizen aan de Kalverstraat en die van de kamers aan de St.-Luciensteeg+ grensden niet aan elkaar. Er liep een gang van vier voet breed tussen, die twee huizen aan de Kalverstraat (thans nos 80 en 82) verbond met een heimelijkheid die aan de Begijnensloot stond. De beide eigenaars van de huizen, de 'barduyrwercker' Dirck Petersz en de weduwe Lijsbeth Vrancken en haar kinderen bezaten ieder de helft van deze verbinding. In 1501 verkochten zij de gang aan het klooster, waarbij blijkt dat deze ten noorden lag van het koehuis dat het klooster op de achtererven van de huizen van de Kalverstraat had laten bouwen. Toegevoegd wordt nog: 'streckende van Dirck Peters zoons tuyn ende erff voorsz ghelyck die gevel off voorscot van den selffden koehuys an die oostsyde staende tot an die graft' (cart. 255v). Bij de overdracht van Lijsbeth Vrancken's helft van de gang wordt dezelfde situatie in iets andere woorden omschreven. Het blijkt dan dat de steeg niet achter beide panden lag maar alleen achter dat van Dirck Petersz: '.... en Lijsbeth voorsz haer overganck reykende an die steghe voorsz gelyck die gevel van dat koehuys des convents gelegen an die noirtsyde sinte Lucien koehuys, ...streckende van Dirck Peters zoons tuyn ende erff op ant water........'. van de Begijnensloot

+De aankoop van een gang achter Kalverstraat 80

Na de aankoop van deze gang was het hele terrein tussen de huizen aan de Sint-

Luciensteeg en de Kalverstraat in handen van het klooster. Waarschijnlijk zijn de kamers in de Sint-Luciensteeg, die in de 16de eeuwse belastingkohieren steeds voorkomen als zes verhuurde huisjes, omstreeks 1500 vernieuwd. Het in 1467 gekochte koehuis op de hoek van de St.-Luciensteeg en de Begijnensloot, na het nieuwe koehuis achter de drie erven aan de Kalverstraat overbodig geworden, en het lege erf komen in de stukken dan niet meer voor.

De veranderingen in de omgeving

De verbinding tussen de Kalverstraat en het westelijk daarvan gelegen stadsdeel was heel spaarzaam, hetgeen zich meer deed voelen naarmate de stad groter werd. In het+ begin van de 16de eeuw werd hierin verbetering gebracht. In 1499 werd een brug gemaakt over de gracht ten westen van het klooster. Het jaar daarop werd door het+ terrein van de ramen, dat aan de overzijde was gelegen, een straat gerooid, die de nieuwe brug verbond met een brug over de volgende gracht (Jrbk Amstelodamum 40, 1944; 124). Ten behoeve van de nieuwe straat werd een strook grond onteigend van 14 voet breed. Wanneer de eigenaars van de erven aan weerszijden zouden willen bouwen, moesten zij aan iedere zijde drie voet onbebouwd laten, zodat de straat in zijn geheel 20 voet breed zou worden. Daarmee verwierven zij het recht, uitgangen op de nieuwe straat te maken (Groot Memoriaal 10 januari 1500; 304v).

+De brug over de Nieuwezijds Voorburgwal

+De Raamstraat

Het kan geen toeval zijn geweest dat deze brug en straat precies tegenover de huidige St.-Luciensteeg uitkwamen. Toch was er voorlopig nog geen verbinding tenzij er, wat zeer waarschijnlijk is, een algemeen gebruikt pad over het kloosterterrein heeft gelopen. Immers de kloosterkapel en ook de daarnaast gelegen paterswoning moeten van de+ openbare weg af toegankelijk zijn geweest, In ieder geval wordt op 16 september 1532 een contract gesloten tussen de stad en het klooster, waarbij de stad hier een 20 voet brede doorgang als openbare weg verwerft. Als tegenprestatie zou het klooster de+ gehele burgwal aan de westzijde van het gebied krijgen, zowel het stuk ten zuiden van de weg als dat ten noorden ervan. Bij dit laatste gedeelte is de situatie duidelijk: door de nieuwe straat was dit overbodig geworden, maar ook de burgwal langs het klooster en het Begijnhof scheen zijn verkeersfunctie te hebben verloren. Reeds in 1511 was het zuidelijk deel van deze burgwal aan het Begijnhof afgestaan en daarna geleidelijk bebouwd met achterhuizen. De burgwal langs het klooster was daarna tot een doodlopende weg geworden die alleen diende om de aangrenzende gebouwen van het klooster te bereiken.

+De aanleg van een straat over het kloosterterrein

+Het afstaan van de burgwal aan het klooster

+ Het erf aan de noordzijde van de over het kloosterterrein aangelegde straat was nu van het convent afgesneden en werd op 16 december 1536 overgedragen aan de huistimmerman Jacob Jansz (cart. 382v). Het mocht bebouwd worden vanaf de nieuwe straat tot aan het water, dus met opheffing van de kade. Op de stadskaart van 1544 ziet men dat hier een huis en een timmerwerf gebouwd zijn. In 1558 wordt de rente aan het klooster, die sedert de aankoop op het nu bebouwde erf was blijven rusten, bevestigd door de erfgenamen van de koper, waaronder zich zijn schoonzoon, Henrich Tatich, bevond (cart. 259v en 383v). Hierbij worden opnieuw een aantal beroepen genoemd die hier niet mochten worden uitgeoefend, o.a. dat van kuiper.

+De nieuwe huizen in de omgeving van het klooster

In het kohier van 1559 wordt hier ‘Henrich Tatich metter werff’ vermeld. In het kohier van 1562 staat deze hoek bekend als St.-Lucienerff. De schuitenmaker Jacob Vechters heeft er een houttuin en een werf, een huis dat hij verhuurt en een pasgebouwde spijker met een huis dat nog niet verhuurd is.

Ook aan de overkant van de St.-Luciensteeg werden huizen gebouwd. Op 3 juli 1568 sloot het klooster een overeenkomst met Jan Braecker waaruit bleek dat beide partijen gemeenschappelijk twee huizen gebouwd hadden tussen de kerk en de St.-Luciensteeg. In een van beide mochten Jan en zijn vrouw levenslang kosteloos wonen. Na hun dood zouden de huizen aan het klooster vervallen (zie blz. 313).

+ De burgwal aan de westzijde van het klooster was minder gemakkelijk te gelde te maken. Op 20 augustus 1555 werd deze gerooid en ‘terstont bejuckt bij arbeytsluyden Henrick Tatich zoone met syn knechts met een handheije ende by convents timmerman Jan Henrick zoone bearbeijt thoutwerck dair anne gelevert’. De burgwal was gerooid op last van burgemeesters en de kosten schijnen over beide partijen verdeeld te zijn geweest. Waarschijnlijk kon het klooster volstaan met het leveren en aanbrengen van het hout en betaalde de stad het werk (cart. 261v).

+*De burgwal*

Op 30 augustus 1570 sloot het klooster een overeenkomst met haar pater heer Pieter Cornelis. Wanneer hij 720 gld aan het klooster betaalde mocht hij aan de burgwal aan de westzijde nieuwe gebouwen stichten en verhuren. Na zijn dood zou alles aan het klooster komen. De te bebouwen stukken waren: de gang en het erf gelegen achter de kerk met het huisje boven de kerkpoort met alles wat hij (de pater) tot nu toe bewoonde, en de plaats tot aan het water van de Raambrug toe, uitgezonderd het turfhuisje. Verder mocht hij betimmeren en gebruiken de burgwal van de Raambrug tot aan het Begijnhof, met uitzondering van drie gangen die het klooster naar het water zou houden en een gang van de brug naar de kloosterpoort (van Eeghen 1941; 174). Hiermee was het de pater toegestaan om niet alleen aan de Voorburgwal tegen de kloostervleugel huizen te bouwen maar ook aan de zijde van de St.-Luciensteeg, waarbij hij ook het patershuis mocht slopen of benutten. De pater voerde dit omvangrijk plan echter niet uit.

Dergelijke ondernemingen bevestigen hoezeer in de stad naar plaatsruimte gezocht werd om te kunnen bouwen. Tevens blijkt hieruit hoe de gestegen grondprijzen de kloosters, die tot dan toe hun terrein hadden uitgebreid, aan nieuwe bronnen van inkomsten hielpen door het te nutte maken van overtollige stukken grond. Ondanks de pogingen de kloostergronden meer rendabel te maken werd de financiële toestand van het klooster steeds slechter. Daarbij kwam ook dat de ouder wordende gebouwen meer aan onderhoud en reparatie gingen vergen. Omstreeks 1550 moest op aandrang van de stad de brug over de Begijnensloot tussen het koehuis en het kerkhof worden verhoogd. Het hele klooster was door de stijging van de waterspiegel te laag komen te liggen, zodat voetpaden en kelders aanhoudend overstroomden. Het binnenhof werd opgehoogd, hetgeen ongeveer 1500 gld vergde. In 1557 wordt de noodzakelijke reparatie aan muren, schuttingen, kelders e.d. geschat op 300 gld. (van Eeghen 1941; 180).

De gebouwen van het Sint-Lucienklooster

Van de middeleeuwse kloostergebouwen werden tijdens de grote verbouwing van het complex tot museum geen resten meer boven de grond aangetroffen. Slechts de funderingen ervan bleken nog gedeeltelijk bewaard te zijn en kwamen op een aantal+ punten tijdens het werk tevoorschijn (zie blz. 130). Van de zuidelijke vleugel werd een klein deel blootgelegd waaruit bleek dat deze dezelfde breedte had als de latere brouwerij. Ook werden hier geel en groene vloertegels aangetroffen, evenwijdig gelegd aan de muren. Doordat het muurwerk tot grote diepte doorliep werd de houten fundering niet blootgelegd.

+*De zuidvleugel*

+ Van de vleugel aan de Nieuwezijds Voorburgwal die uit drie delen bestond, was de fundering van het noordelijk stuk nog geheel intact. Deze was samengesteld uit een roosterwerk, waarbinnen kleine paaltjes geslagen waren; het zuidelijk hierbij aansluitende deel had een gelijke funderingsconstructie, die blijkens de aanhechting met het eerstgenoemde deel jonger was. Deze roosterwerken lagen ca. 3 m onder het huidig straatniveau. De bakstenen van de funderingsmuren maten ca. 22 × 10,5 × 4,5 cm. Boven de roosterwerken was het onderste muurwerk tot verschillende hoogten nog aanwezig. Sporen van ingangen of keldervensters werden niet aangetroffen. Wel

+*De westvleugel*

werden resten gevonden van een plavuizen keldervloer, ca. 1,60 m onder het 17de eeuwse vloerniveau.

+ Ook van de noordelijke vleugel, waarin zich de kapel bevond, kwamen resten van de fundering tevoorschijn. De kapel bleek dunne muren zonder steunberen te hebben gehad. Het koor sloot er met twee losse naden bij aan en was vermoedelijk jonger. Het bezat een fundering met enkele spaarbogen, gemetseld in steenformaat van 22 × 10,5 × 5 cm. Houten funderingsdelen werden niet blootgelegd.

+*De noordvleugel*

Aan de buitenzijde van het koor vond men een aantal doodkisten waarvan de bovenkant ca. 2 m onder het 17de eeuwse en huidige straatniveau lag. Ook in het koor werden resten van begravingen gevonden; de kisten waren hier echter veel geringer in aantal. Het begraven geschiedde in de richting van het koor.

De aansluiting van het koor aan het schipgedeelte van de kapel biedt enkele raadsels. Aan de zuidzijde is het koor versmald; aan de noordkant niet. Hier lag een dwars stuk metselwerk, waarvan de betekenis niet duidelijk is. Het zou een deel van de oostwand van de kapel geweest kunnen zijn toen het koor nog niet gebouwd was,

maar ook de fundering van een altaar. Ook is het merkwaardig dat het koor blijkens de opgegraven zuid-oosthoek, niet geheel rechtoekig was. De oostwand van het koor en het patershuis schijnen in elkaars verlengde te hebben gelegen.

Van de vleugel aan de noordzijde van de kapel zijn ook op enkele punten funderingsresten aangetroffen, zowel van de buitengevel als van de tussenmuren. Deze als patershuis gebruikte vleugel liep evenwijdig met de kapel en sloot er de gehele noordkant van af.

Het is van belang na te gaan in hoeverre de funderingsresten van het klooster kloppen met de gegevens over de aankoop van de erven en hoe uit beide bronnen een globaal beeld verkregen kan worden van de groei van het klooster.

Het eerste huis van de nonnen moet gelegen hebben naast het Begijnhof, vermoedelijk op het eerst aangekochte erf, de plaats van de latere brouwerij. In 1433 werden een[+] kapel en een kerkhof gewijd (cart. 266). De kapel moet gebouwd zijn op het in 1423 aangekochte vijfde perceel. [+]*De kapel*

Aangezien de nieuwe kloosterkapel niet georiënteerd was maar de richting van de verkaveling volgde lijkt het aannemelijk dat hij tegen de noordgrens van het toenmalige terrein heeft gelegen. Mogelijk had hij alleen aan de zuidzijde vensters. Eerst na de aankoop van het noordelijk van de kapel gelegen erf, vermoedelijk het erf dat in 1438 werd gekocht, was een verdere uitbreiding mogelijk. Misschien is toen het patershuis aan de noordzijde van de kapel gebouwd en is tegelijkertijd de kapel verlengd met een nieuw koor. In 1454 werd de kapel opnieuw gewijd, hetgeen doet vermoeden dat hij bij de stadsbrand van 1452 beschadigd is en daarna herbouwd werd.

[+] De oudste kloostergebouwen zijn na deze uitbreidingen waarschijnlijk veranderd in bedrijfsgebouwen. Naast het Begijnhof werd in 1516 de brouwerij ‘nieys [+]*De brouwerij* ghetimmert’. Daarbij ontstond een meningsverschil met het Begijnhof waarna schepenen bevolen aan ‘Wouter die metselaer, dat hy die tymeragye van Sinte Lucienconvent voirszegd zal metselen opt oude fundament, recht op lijnrecht int loot’ (Bijdragen Bisdom Haarlem, 23, 1898; 113).

Onze kennis van de kloostergebouwen wordt nog aangevuld door de plattegrond en de vogelvlucht uit 1631 (zie blz. 129). In het algemeen waren de kloostergebouwen hoog. De vleugel langs de Nieuwezijds Voorburgwal was in het bezit van een kelder,[+] twee woonlagen en een kap. Het patershuis dat dezelfde hoogte kreeg als de kapel, [+]*Het patershuis* bezat boven de begane grond een woonverdieping en een zolderverdieping. Waarschijnlijk was dit deel niet onderkelderd. Uit de plaatsing van de vensters volgt, dat deze vleugel aan de westzijde op begane grond en verdieping een ruim vertrek bezat, dat uitzicht bood over de Voorburgwal. Meer naar het oosten lagen kleinere vertrekken waarvan er een als sacristie gediend kan hebben. De kapel zal, zoals ook bij andere vrouwenkloosters, een boven- en benedenkerk hebben gehad, waarvan de benedenkerk publiek toegankelijk was en te bereiken zal zijn geweest van de Voorburgwal. Gezien de hoogte van het gebouw en het ontbreken van steunberen moet ook hier worden gedacht aan een inwendig houtskelet.

Een typisch detail op de vogelvluchtkaart van 1631 zijn de dakkapellen op het patershuis en op de lange vleugel, die bekroond worden door een kleine houten geveltop. De kleine dakruiter die de kapel blijkens de oudste afbeeldingen heeft gehad, komt op de stadskaart van 1597 al niet meer voor.

+ Van het jongere deel van het klooster, tussen Kalverstraat en Begijnensloot is minder bekend, funderingsresten en tekeningen ontbreken. De situatie is echter omschreven in het cartularium van 1557 (cart. 237). Eerst worden de drie huizen aan de Kalverstraat genoemd met aan de zuidzijde de uitgang naar 'die heiliger stede'. Dan volgt 'den convents koehuyse mit die huysinghe annex voor den commensaelen, ..., soe voor soe nae streckende dese huysinge vanden slote oft grafte die duert convent loopt tot Peter Remmers zoon erffve' (Kalverstraat 80). Ten noorden van het koehuis lagen de zes huisjes aan de St.-Luciensteeg. Aan de zuidzijde van het terrein bezat het klooster een muur met een 'loots' ertegen aan gebouwd. *+De voorhof*

Het met deze gegevens verkregen beeld van het St.-Lucienklooster is dat van een gewoon vrouwenconvent uit de tweede helft van de 15de eeuw. Het aantal zusters bedroeg toen 50 à 60, waarbij nog 6 of 7 commensalen geteld dienen te worden. Hun woongedeelte was de lange vleugel aan de Voorburgwal; hier brachten zij een deel van hun tijd door met weven en spinnen (van Eeghen 1941; 158). Verder stonden

aan de zuid- en oostzijde van het kloosterrein bijgebouwen en aan de noordkant de kapel en het patershuis. De 16de eeuw bracht geen verandering meer in gebouwen en indeling. De drang naar expansie behoorde tot het verleden en in plaats van het kloosterterrein uit te breiden ging men zich verschansen in een kring verhuurde huizen.

Het oudemannenhuis

De historische gegevens

Het Oudemannenhuis dat omstreeks 1545 op een erf achter de huizen aan de westzijde⁺ van de Kalverstraat werd gebouwd, was niet de eerste stichting ter plaatse. Het is voortgekomen uit het Heilig Sacramentsgasthuis dat in 1422 door de burgemeester Dirk Holland, na de stadsbrand, was gebouwd op een erf tegenover de Heilige Stede, ongeveer op de plaats van het huidige huis Kalverstraat no. 102. Dit gasthuis stond onder toezicht van de kapelmeesters van de Heilige Stede (Sterck 1928; 178).

⁺De stichting (zie blz. 114; 3a)

⁺ Aan de noordkant van dit gasthuis grensde, blijkens de grondaankopen van het St.-Lucienklooster, het brede erf van Andries Andriesz. Toen het klooster in 1480 de drie daarop volgende huizen met de uitgang ernaast aankocht, bleek dit erf, geheel of gedeeltelijk, aan Marten IJsbrantsz te horen. Later was het achterste deel bij het gasthuis getrokken en stonden aan de Kalverstraat vier huizen die eigendom waren van de Heilige Stede. In 1554 werd het zuidelijkste huis van deze groep aan het gasthuis overgedragen. Hieraan grensde de gang die van het gasthuis naar de straat liep. Aan de achterzijde liep het erf door tot de 'huijsingen vant voorsz gasthuys dweck toude gasthuijs placht te wesen' (A.B.W. 527).

⁺Het noordelijke erf (zie blz. 114; 3b)

⁺ Waarschijnlijk is hiermee het tweede gasthuis, van omstreeks 1500 bedoeld, dat hetzelfde zou kunnen zijn als het dwarsgeplaatste bouwlichaam, dat men op het vogelvluchtschilderij van 1538 kan waarnemen (zie blz. 126). Van dit tweede gebouw zijn slechts enkele gegevens bekend. Zo worden in de kohieren van 1559, 1562 en 1569 een drietal kleine woningen vermeld die door de regenten van het Oudemannenhuis verhuurd worden. Meestal staan zij naast het huis bij de Oudemanhuispoort vermeld maar in 1562 worden zij opgenomen bij de toegang naar het St.-Lucienklooster, hetgeen de indruk wekt dat ze ook vandaar uit te bereiken waren. Wagenaar geeft de oplossing voor dit raadsel door uit een register van landen en huizen van het gasthuis uit 1582, het volgende te citeren: 'Het oude mannen gasthuys heeft 3 woeninghen onder een dack, gaende benoorden die oude mannenpoort, strekkende van den achtergevel van 't oude mannen huys, staende benoorden doude mannen poort tot achter ant blyckvelt van het oude mannen huys. Ende deese timmeragye es eertyds geweest het eerste oude mannen gasthuys, als eensdeels die quytscheldinge van 't huys staende benoorden die poort, meede brengt'. Vermoedelijk zijn deze huizen later als achterhuis van Kalverstraat 96 en 98 blijven bestaan.

⁺Het tweede gebouw

⁺ In 1544 zal het grote nieuwe gebouw tot stand zijn gekomen dat achter op het erf tegen de Begijnensloot was gelegen. Op de stadskaart van 1544 komt het reeds voor, hoewel het te dicht achter de St.-Luciensteeg is getekend. In het voorjaar van

⁺Het derde gebouw

1545 wordt in de stadsrekeningen een venster verantwoord, geschonken aan 't Oudemannenhuys achter der Heyliger Stede' (Ter Gouw V; 197). Een dergelijke schenking was gebruikelijk bij de voltooiing van een gebouw. In het grote nieuwe huis, dat geschonken was door Haesje Claesdr schijnen de eerste jaren slechts twaalf oude vrouwen onderdak te hebben gevonden. Dit blijkt uit een akte van 3 augustus 1548 waarin de priester Jan Berenz een jaarlijkse rente aan deze instelling vermaakt, verklarend dat gezien 'de goede affectie die wijlen Haes Claesdr de huysvrouwe van Claes Jacobszoon int paradijs s.g. in voortyden heeft gehadt omme te doen maaken een huys neffens den capelle van der heyligen stede wesende t sacramentsgasthuys. Dair toe de voors. Haeze een merckliike somme van penningen gemaect ofte gegeven heeft gehadt omme inden voorsz huyse zekere oude scamele persoonen van mannen ende vrouwen onderhouden te werden ende dat desen achtervolgende ter plaetse voors. een schoon nyeuw huys es ghemaect zonder dat daer inne alnoch eenige mans persoonen gestelt zijn' (G.A.A.; P.A. 369 no. 515). De schenking van Jan Berenz moest het mogelijk maken naast de twaalf oude vrouwen ook twaalf oude mannen in het huis op te nemen. In 1550 werd deze rente omgezet, zodat hij ook voor de vrouwen gold, waarbij tevens uitvoerige bepalingen over het tehuis werden opgenomen (G.A.A.; P.A. 369, no. 515).

Hiertoe behoorde o.m. dat tijdens de processie op Palmpasen de twaalf oude vrouwen en de twaalf oude mannen voor de poort aan de Kalverstraat moesten staan, ter weerszijden van de binnenvader, die met een bord in de hand zou staan, waarop om een aalmoes gevraagd werd. Als enkele inwoners van het huis door ziekte verhinderd waren hieraan deel te nemen, werd tegen betaling voor plaatsvervangers gezorgd. Jan Berenz die alles zo uitvoerig geregeld had, woonde bij het huis. Het kohier van 1553 vermeldt, dat hij 66 pond huur betaalde aan ‘t heylige sacraments gasthuys’ een voor deze omgeving uitzonderlijk hoog bedrag. Men vraagt zich af of Jan Berensz de eerste jaren misschien het oude gasthuis betrokken heeft en daarvoor een hoge huur betaalde. Enkele jaren later zou hij overgegaan kunnen zijn naar het buurhuis Kalverstraat 100.

+ Wagenaar deelt uit het reeds genoemde register van 1582 mee dat in 1572 het aangrenzende huis ‘de Builkist’ werd aangekocht. Dit huis lag aan de zuidzijde van het gesticht, tussen het Oudemannenhuis en Pieter Jacob Haefgens in. Op het erf dat doorliep tot aan de Begijnensloot stonden enige achterhuisjes. Enkele hiervan werden door het gasthuis verhuurd; andere werden benut voor eigen gebruik en ingericht tot bakhuis, zomerkeuken en pesthuis. Waarschijnlijk lag het huis dat in 1572 werd aangekocht op de plaats van het latere huis Kalverstraat 106. De ingang van het Oudemannenhuis werd toen verplaatst naar het ‘slopgen’ ongeveer op de plaats van het huidige huis Kalverstraat 104.

+Aankoop huis Builkist (zie blz. 114; 3c)

Het nieuwe gebouw van 1545

Hoewel het gebouw in 1739 door een nieuwe gevel aan het gezicht onttrokken werd, bleef er van het Oudemannenhuis uit omstreeks 1545 tot aan de huidige verbouwing+ veel bewaard (zie blz. 132). Oorspronkelijk muurwerk was er nog te vinden in de beide zijgevels behalve de toppen en in de achtergevel behalve het middengedeelte en het gerepareerde onderste deel bij de kelder. Op de tekeningen is het nog aangetroffen oude muurwerk dubbel gearceerd en het van de kaart van 1631 bekende muurwerk enkel. De aangetroffen oude balklagen zijn gestippeld weergegeven. De oude fundering was rondom intact en bestond uit een roosterwerk met daarbinnen geheide palen, waarvan de zwaarste ca. 18 cm breed waren aan de kop. De dikte van de keldermuren was 2½ steen; het formaat van de steen 21-22 × 10,5 × 5 cm. De muurdikte van de begane grond was 1½ steen en die van de verdieping 1 steen. Ook bij de kopgevels was+ deze vermindering van muurzwaarte naar boven toe te constateren.

+Het muurwerk

+Het bouwskelet

Het inwendige houtskelet was nog ten dele aanwezig. De zware balklaag boven de kelder was grotendeels vernieuwd tegelijk met de vloer van de latere jongenseetzaal; onder het vertrek aan de noordzijde was deze nog intact. Onder een balk werd een sleutelstuk met peerkraalprofiel gevonden. Boven de begane grond waren de meeste eikenhouten moerbalken nog aanwezig en 30 × 30 cm dik. Pengaten duidden op muurstijlen en korbeels; bij de strijkbalken langs de kopwanden ontbraken deze. Bovendien waren deze balken in het midden onderbroken voor rookkanalen. In enkele vakken werden nog kinderbinten aangetroffen. Zij maten 9-10 cm en lagen ca. 28 cm (een Amsterdamse voet) hart op hart. Resten van de muurstijlen wezen uit

dat deze laatste 28 × 35 cm zwaar geweest zijn. Op de verdieping was het houtskelet iets lichter. De moerbalken waren 28 × 28 cm dik, de muurstijlen waarvan er nog enkele bewaard bleven maten 28 × 16 cm. Ook werden hier enkele sleutelstukken aangetroffen die een ojiefprofiel hadden. Er werden hier geen kinderbinten gevonden maar tussenbalken, naar het scheen een latere vernieuwing. Bij de schoorsteenraveling in de noordgevel bleef een fragment van een renaissance console bewaard.

+ In de achtergevel en in de rechterzijgevel werden een aantal dichtgemetselde vensters ontdekt. Beneden is er een luik geweest en boven de natuurstenen tussendorpel was het glas in lood als vast paneel in het muurwerk gezet. Zowel de vensters van de begane grond als die van de verdieping maten 66 cm in de dag. Die van de begane grond waren echter aanzienlijk hoger met een ronde bovenkant. Doordat de muur hier dikker was, hadden zij een omlijsting van een halve steen met een hol. Op de begane grond werden in de achtergevel twee afwijkende vensters in de vorm van natuurstenen kruiskozijnen gevonden, waarvan de onderdorpel hoger lag. Ook deze beide vensters waren onderling weer verschillend in detaillering. Het venster aan de noordzijde stond vlak in het muurwerk; dat aan de zuidkant stond een halve steen terug en was weer door een

+*De vensters*

+ kwart hol omlijst. Hier is een deur naar buiten geweest die toegang moet hebben gegeven tot een uitgebouwd gemak, zoals op de plattegrond van 1631 te zien is. Met deze gegevens van de achtergevel kan men de gravure die Dapper (1663) geeft van het Oudemannenhuis beter interpreteren. De vensters op de verdiepingen zullen aan voor- en achterzijde gelijk geweest zijn (zie blz. 135). De gebogen tussendorpel en de te ronde bovenzijde moet een vrijheid van de tekenaar zijn. Onjuist is echter dat de vensters te dicht bij elkaar en in een te onregelmatige positie getekend zijn. Evenals aan de achterzijde zal hun plaats bepaald zijn door het houtskelet, waarvan de ankers op de muurdammen te zien zijn. Waarschijnlijk zal de afstand tussen de vensters berekend zijn op de plaatsing van een bedstede, hetgeen echter uit de gravure van Dapper niet blijkt. De benedenvensters komen overeen met het ene zandstenen kruiskozijn aan de achterzijde. De muurdammen tussen de vensters moeten ook hier corresponderen met de stijlen van het houtskelet. De dertien vakken hebben alle een venster gehad. Links van de deur was een dubbel venster. De verdieping bezat veertien vensters, een meer dan het aantal vakken; waarschijnlijk is er hier één vak geweest met twee vensters, vermoedelijk het meest rechtse.

+De voorgevel

De kelder werd verlicht door een aantal boogvormige openingen. Aangezien de achterzijde geen openingen heeft gehad of deze bij de 18de eeuwse herstellingen van de fundering zijn verdwenen, kan men zich geen beeld vormen van hun detaillering.

Het grote vraagpunt is de ongelijke vorm, die de vensters op de begane grond aan de voor- en achterzijde hebben. In één ruimte zou dit zeer hebben misstaan. Het lijkt niet onwaarschijnlijk dat de kruiskozijnen van de voorgevel op de begane grond later zijn aangebracht en in de plaats gekomen zijn van de oorspronkelijke vensters, die mogelijk van gelijke vorm waren als die aan de achterkant. In dat geval zou men de vensters aan de achterkant hebben dichtgemetseld toen aan de voorzijde de nieuwe bredere kozijnen geplaatst werden. De plattegrond van 1631 toont aan dat de vensters aan de achterkant reeds gesloten waren. Op deze verbouwing die na 1600 tot stand kan zijn gekomen, wordt nog nader ingegaan (zie blz. 124).

+ De zijtopgevels van het gebouw hadden trappen met pinakels. Op de vogelvluchtkaart van 1631 zijn zij beide nog aanwezig. Bij Dapper (1663) is de linkertop reeds verdwenen. De rechtertop beeldt hij tevens af bij de meisjesplaats (zie blz. 41). Van belang is de schuine stand van de zijgevels. De noordelijke zal gebouwd zijn op de erfscheiding met de gang van het St.-Lucienklooster. Het is mogelijk dat deze gevel niet geheel op de perceelsgrens stond zodat er een gang naast geweest is naar de sloot. Waarschijnlijk is dit niet. De kleine afschuining in de zijgevel aan de zuidkant geeft geen perceelsscheiding aan, doch hield verband met het achterhuis van Kalverstraat 106.+ Al met al kan men zich enigszins een beeld vormen van het oorspronkelijke uiterlijk van het gebouw van 1545 maar niet van de indeling ervan. Dit voor de 16de eeuw zeer grote gebouw werd na de voltooiing slechts gebruikt door twaalf oude vrouwen. Eerst na de schenking van Jan Berensz zouden er twaalf oude mannen en een priester bij gekomen zijn. Ook voor vierentwintig oude mensen lijkt het huis erg ruim, vooral de slaapruimte op de verdieping. Op de begane grond zal men twee eetzalen en een voorhuis hebben gehad, mogelijk ook een woonkamer voor de binnenvader en -moeder, een kamer voor de priester en een vergaderkamer voor de regenten. Misschien is de indeling die de kaart van 1631 aangeeft, niet ver van de oorspronkelijke verwijderd. Ook de trap naar

+De topgevels

+De indeling

boven, die aan de achterzijde was uitgebouwd, is daar wellicht altijd geweest. De kelder kan plaats geboden hebben aan keukens en dienstruimten.

De uitbreiding van 1572

Na de aankoop van het buurhuis in 1572 werd het gasthuis aan de zuidkant enigszins uitgebreid. Waarschijnlijk zijn er enkele van de omstreeks 1560 gebouwde achterhuisjes bij het Oudemannenhuis getrokken (zie blz. 330). Het huisje dat het dichtst bij de+ Begijnensloot lag zal plaats gemaakt hebben voor een nieuwe keuken. Men treft hier een merkwaardig onregelmatig bouwwerk aan met kelder, begane grond en kap. De kelderbalklaag is ondersteund door een onderslagbalk. Aan de zijde van de Begijnensloot kreeg deze ruimte licht door enkele vensters met bogen erboven. Waarschijnlijk diende zij als uitbreiding van de keuken of zomerkeuken, zoals Wagenaar vermeldt. Daarboven was een ruimte, even hoog als de begane grond van het gebouw uit 1545. De nog bewaard gebleven balken toonden pengaten van muurstijlen en korbeels.

+*De nieuwe keuken*

Tussen de zware moerbalken (ca. 25 × 35 cm) lagen dunnere tussenbalken, die vermoedelijk oorspronkelijk zijn. Opvallend is, dat de muurstijl van de voorzijde van het eerste juk niet aan het einde van de balk stond, doch iets meer naar binnen. Het is duidelijk dat hier de deur geweest moet zijn die toegang gaf tot deze ruimte. Vermoedelijk heeft men dit afgelegen vertrek gebruikt als ziekenzaal of zoals Wagenaar het uitdrukt, als pesthuis. Direct boven deze zaal was de kap. Eerst in 1797 werd hier door Van der Hart voorgesteld, een verdieping te maken. De constructie van dit gebouw deed hem zo merkwaardig aan dat hij in het bijschrift van zijn tekening vermeldt, dat dit het oudste deel van het gebouw zou zijn (zie blz. 239).

+ De zuidvleugel schijnt als één geheel gebouwd (zie blz. 132). Hier treft men een houtskelet, dat nog gedeeltelijk bewaard is, met gebombeerde korbeels. De jukken staan op wisselende afstand; in de brede vakken zijn twee tussenbalken geplaatst, in de smalle één. Het vertrek dat aansluit bij het driehoekige voorportaal van de ziekenzaal bestaat uit twee grote vakken. Reeds op de plattegrond van 1631 is het onderkelderd. Aangezien de zoldervloer op dezelfde hoogte ligt als bij het buurhuis, nemen wij aan dat dit oorspronkelijk twee gelijke huisjes zijn geweest, waarvan het ene tot opkamer is verbouwd en in het andere een bakkerij werd ingericht. Deze laatste had door de kelder onder de opkamer een verbinding met de keuken. Nu zou de detaillering van het houtskelet het vermoeden kunnen wekken dat deze vleugel na 1572 herbouwd is. Het is echter onwaarschijnlijk dat men voor een bedrijfsruimte als een bakkerij een dergelijk lijk gedetailleerd houtskelet zou hebben toegepast. Uit de kohieren blijkt dat de huisjes tussen 1559 en 1562 moeten zijn gebouwd. Het lijkt dan ook waarschijnlijk dat de mededeling van Wagenaar juist is en dat men in een bestaand achterhuisje een bakkerij heeft ingericht.

+De zuidvleugel

Eerst na deze aankoop kon de nieuwe ingang naar het Oudemannenhuis op de plaats komen waar hij op de plattegrond van 1631 aangegeven staat.

Het Oudemannenhuis na 1600

Aan het eind van de 16de eeuw werd de toevloed van oude lieden steeds groter. In 1597 werd het getal van 24 verhoogd tot 45. Kort daarop ging men er toe over een nieuw Oudemannen- en -vrouwenhuis te bouwen en in 1601 kon het huis in de Kalverstraat worden ontruimd. Het gebouw schijnt toen in zijn geheel te zijn verhuurd. Slechts werd op 23 mei 1603 voor 1000 gld een ‘houck erffs’, een stuk grond ten zuiden van de gang van de Kalverstraat naar het St.-Lucienklooster aan het weeshuis overgedragen, waardoor het bleekveld voor het huis enigszins werd verkleind (A.B.W. 527).

Aan wie het huis in 1601 verhuurd werd is niet bekend. Het kohier van 1631 vermeldt hier de erven van Jan van Straeten, met een zeer hoge aanslag van 1000 gld. In hetzelfde jaar werd door de stad aan de regenten van het Oudemannenhuis aangezegd, dat zij het huis van Jan van der Straeten en verdere woningen in de Kalverstraat aan het weeshuis ter beschikking moesten stellen (A.B.W. 527). Op dit tijdstip werd de opmeting door Balthasar Florisz gemaakt, die ons het huis laat zien zoals het door Jan+ van Straeten bewoond werd. Het was een voor Amsterdam wat ongewoon huistype, te bereiken door een poort aan de straat en gebouwd om een

+De indeling

binnenhof. Direct rechts van de poort stonden enkele bijgebouwen, wellicht in gebruik als stalling voor de paarden. In de smalle linkervleugel lag nog de bakkerij, terwijl de keukens en dienstvertrekken zich in het souterrain bevonden zouden kunnen hebben. Dit grote huis bezat een smal voorhuis, vanwaar een trap naar de kelder liep en de boven de sloot uitgebouwde trap naar de verdieping voerde. Links van het voorhuis lagen twee verwarmbare slaapkamers. Rechts van het voorhuis waren twee vertrekken, waarvan het eerste een schouw tegen de achterwand had en het tweede te verwarmen was door een in de hoek geplaatste+ verwarmingsoven. Dan volgde de grote zaal, waar in de hoek een vrijstaand staatsiebed geplaatst was. De deuren van het rechterdeel lagen in elkaars verlengde en boden van het voorhuis uit een blik op de schouw in de grote zaal. Aan de voorkant had het huis een bordes met zuilen, dat rechts doorliep tot aan de grote zaal en links tot aan de zijvleugel. De kamer voor de grote zaal had een deur naar het bordes. In de linkerzijvleugel was een klein vertrek met twee toegangsdeuren naar dit bordes, waarin een verwarmingsoven werd aangetroffen. Bij de verbouwing van Kalverstraat 108 in 1623 blijkt dat het kantoor van Jan van Straeten te zijn (zie blz. 335). Door het gebruik van deze kachels, het plaatsen van deuren in de as en het geheel vrijstaande

+*De verwarmingsoven*

staatsiebed in de grote zaal maakt het huis een moderne en verzorgde indruk.

+ Een opvallend element is ook de overdekte galerij, die een groot deel van de voorgevel in beslag nam. Een dergelijke galerij, hetzij open of dicht van voren, kwam bij grote woonhuizen een enkele maal meer voor (Herengracht 170-172). Op de gravure van Dapper (1663) is het middengedeelte van de galerij nog te zien (zie blz. 26). Vermoedelijk heeft de luifel op de hoogte van het kalf van de vensters gelegen. Het is mogelijk dat de vensters van de benedenverdieping tegelijk met de galerij zijn gemaakt. Dit kan gebeurd zijn toen het Oudemannenhuis na 1601 in een deftige woning werd veranderd. Als het pand toen aldus gemoderniseerd zou zijn, valt er over de oorspronkelijke indeling niets te zeggen. De kaart van 1631 toont dan ook een zeer interessant woonhuis, maar men zoekt er tevergeefs op naar informatie over de indeling van het Oudemannenhuis.

+*De galerij*

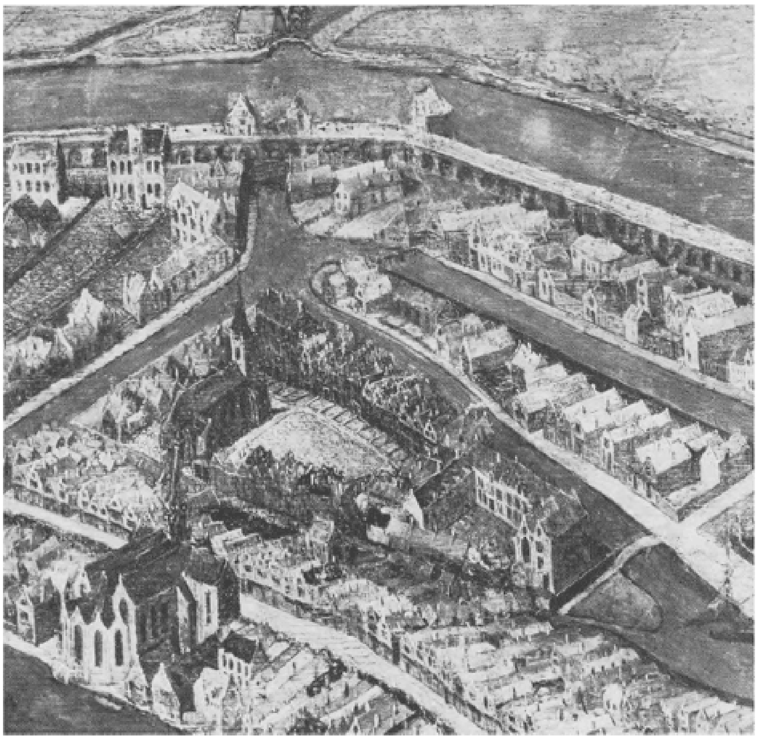

175

De oudste stadskaarten

Afb. 175. Gedeelte van de vogelvlucht van Amsterdam door Cornelis Anthonisz uit 1538. Olieverf op hout (H.M.A.). De kapel ter Heilige Stede is uitgegroeid tot een volwaardig kerkgebouw. Het St.-Lucienklooster heeft zijn bloeitijd gehad, over het kloosterterrein is in 1532 een weg aangelegd die de St.-Luciensteeg verbindt met de in 1499 over de Nieuwezijds Voorburgwal gebouwde brug, die weer aansluit op een steeg die in dat laatste jaar door de ramen werd gerooid. Het klooster heeft al dezelfde vorm die op jongere afbeeldingen voorkomt, er schijnt nadien niets meer bijgebouwd. De kade achter het klooster, langs de Voorburgwal was in 1532 door de stad aan het klooster afgestaan, ter vergoeding van de grond die verloren was gegaan met de weg over het kloosterterrein. Het klooster was niet meer bij machte dit terrein to bebouwen. Over het Oudemannenhuis geeft deze vogelvlucht weinig informatie. In het verlengde van de zuidelijke kloostervleugel langs het Begijnhof, staat achter de huizen van de Kalverstraat, een gebouw met de nok evenwijdig met de straat. Het is mogelijk dat dit het Sacramentsgasthuis is, de voorloper van het Oudemannenhuis. Naast de kapel, aan de oostzijde van de Kalverstraat is een groot huis getekend dat het eerste weeshuis was.

Afb. 176. Gedeelte van de houtsnede kaart van Cornelis Anthonisz. uit 1544

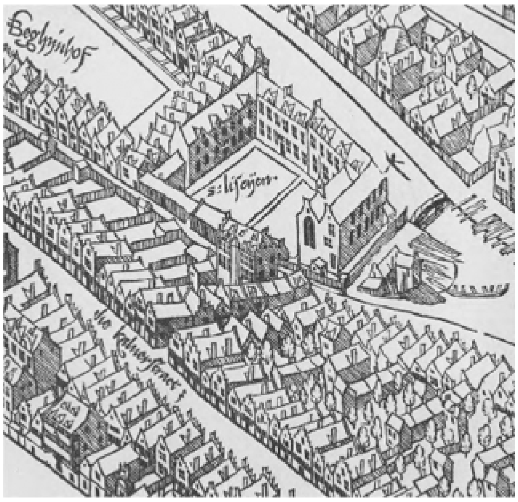

176

(Coll. A.A. Kok). Ten opzichte van de voorafgaande vogelvlucht zijn er een aantal veranderingen, die uitwijzen dat de kaart is bijgewerkt of opnieuw opgenomen. De noordpunt van het eiland tussen Voorburgwal en Begijnensloot is door het klooster verkocht en werd bebouwd met een timmerwerf. Bovendien is het nieuwe gebouw van het Oudemannenhuis getekend, dat in dit jaar tot stand kwam. Het staat op een verkeerde plaats en het schijnt dat de tekenaar de St.-Luciensteeg verward heeft met de gang van de Kalverstraat naar het klooster, die zeven huizen verderop lag. Ook op andere punten zijn er onnauwkeurigheden, de nokrichting van de daken van de noordelijke huizenrij van het Begijnhof is verkeerd weergegeven.

Afb. 177. Gedeelte van de kaart van

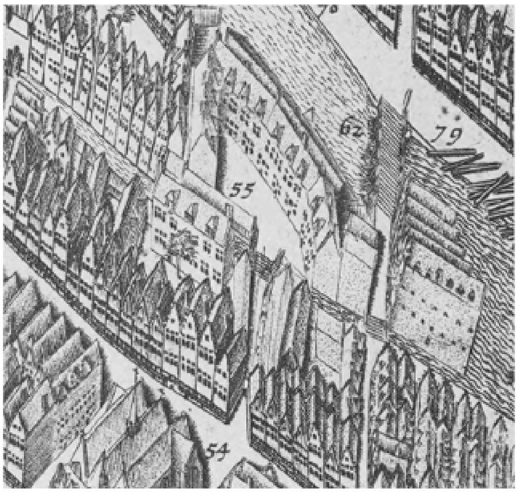

177

Pieter Bast uit 1597 (Tweede druk. Coll. A.A. Kok). In de 50 jaar die na de vorige kaart verlopen zijn hebben vele veranderingen plaats gevonden. Nog in de tijd van het klooster zijn er huizen gebouwd aan weerszijden van de over het kloosterterrein doorgetrokken St.-Luciensteeg. Nadat het weeshuis in 1580 het klooster betrokken had werd een nieuwe monumentale toegangspoort aan de Kalverstraat gemaakt, waarvoor een taps pleintje werd aangelegd. De kade aan de Voorburgwal achter het

weeshuis werd in 1590 met een nieuwe vleugel bebouwd. Het torentje van de kapel is inmiddels gesloopt. Het weeshuis heeft achter de poort in de Kalverstraat een nieuwe koestal laten bouwen, die hier met twee daken getekend is. Het Oudemannenhuis is nog een aparte instelling.

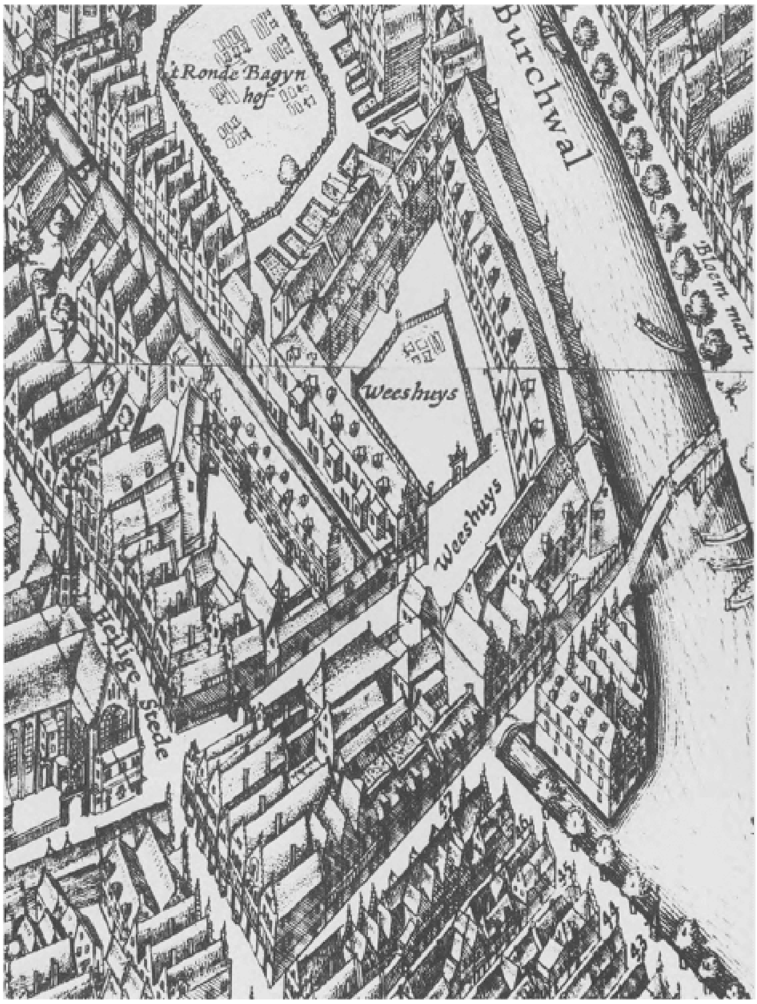
't Ronde Bagyn hof
Burchwal
Bloem mart
Weeshuys
Weeshuys
Heilige Stede
178

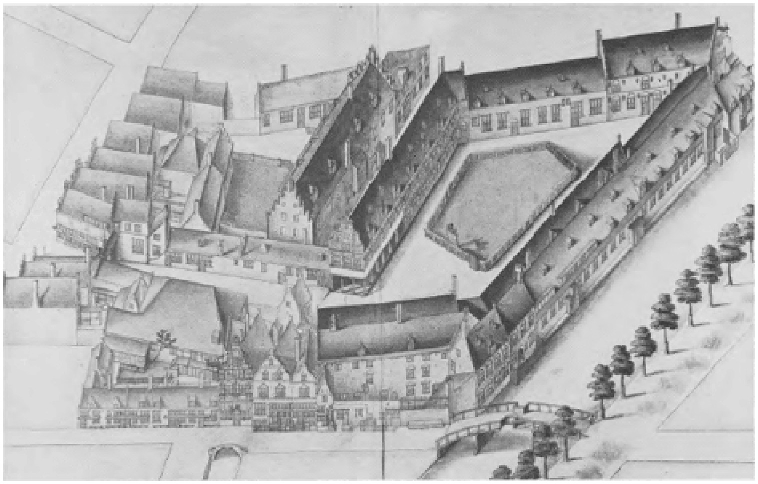

179

De vogelvluchten van 1625 en 1631

Afb. 178. Gedeelte uit de vogelvlucht van Amsterdam uit 1625 van Balthasar Florisz van Berckenrode (coll. A.A. Kok). Na de vorige stadskaart van Pieter Bast is een kwart eeuw verlopen, een periode waarin veel aan het tot weeshuis ingerichte klooster veranderd werd. Aangezien deze kaart nauwkeuriger is getekend dan zijn voorgangers, is hij toch ook van belang voor de middeleeuwse situatie, zowel bij het klooster als bij het Oudemannenhuis. De middeleeuwse kloostergebouwen zijn in het weeshuis met moeite terug te vinden. Van het klooster is de dubbele vleugel die vrijwel evenwijdig aan de St.-Luciensteeg ligt nog intact. Aan de straatzijde ligt het patershuis. Aan de binnenplaats bevindt zich de kapel waarvan alleen het dak en de oostelijke topgevel zijn te zien. Er is hier een sprong in het dak tussen het schip en het koor van de kapel, doch veel waarde behoeven we daar niet aan toe te kennen, aangezien de kapel te ver naar het oosten doorloopt. Beter te zien is de grote kloostervleugel, westelijk van de binnenplaats, die naar het schijnt uit drie delen is opgebouwd, waarvan het laatste deel, bij het Begijnhof iets lager is. Ook het voormalige Oudemannenhuis is op deze afbeelding goed te zien evenals het dwarse bouwlichaam achter de huizen van de Kalverstraat dat wij voor het oudere Sacramentsgasthuis houden. Het grote nieuwe gebouw van het Oudemannenhuis uit 1545 was sinds 1601 als particuliere woning verhuurd; daarbij was waarschijnlijk voor het huis een galerij aangebracht.

Afb. 179. Vogelvluchttekening van de gebouwen en de aangrenzende bezittingen van het weeshuis en het voormalige Oudemannenhuis, gemaakt door de landmeter Balthasar Florisz van Berckenrode in 1631 (A.B.W. kaartboek). Bij deze vogelvlucht behoort een plattegrond van de gebouwen (blz. 192). Beide tekeningen schijnen vervaardigd in verband met de uitbreiding van het weeshuis met het Oudemannenhuis en de algehele verbouwing die daarvan het gevolg was. Hoe nauwkeurig deze tekeningen ook zijn toch komen er op enkele punten verschillen tussen de plattegrond en de vogelvlucht voor. Desondanks vormen zij een zo unieke documentatie van dit

gebouwencomplex voor de grote veranderingen van het midden van de 17de eeuw dat wij bij ieder deel van het gebouw deze tekeningen zullen benutten.

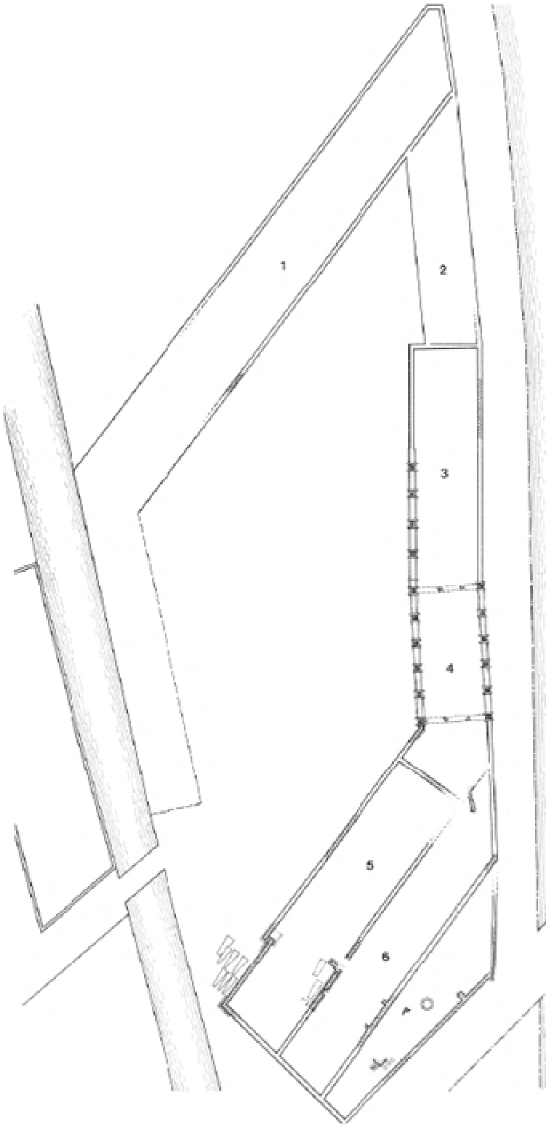

180

Het st.-lucienklooster

Afb. 180. Overzichtstekening, schaal 1:400, van funderingsresten van het St.-Lucienklooster, aangetroffen tijdens de verbouwing van het weeshuis tot museum. Het complex is in de 17de eeuw zo grondig verbouwd dat van de middeleeuwse gebouwen alleen funderingsresten over waren. De kapel (5) bleek een aan de zuidzijde versmald koor te bezitten dat even ver doorliep als de noordvleugel (6) waarin het patershuis was. Ook de westmuur van de kapel werd teruggevonden. Het volgende bij de kapel aansluitende deel van de westvleugel (4) was ouder dan het deel (3). Van het smalle laatste deel van de zuidvleugel (2) werd geen spoor meer gevonden. Wel kon worden vastgesteld dat de breedte van de oorspronkelijke zuidvleugel (1), grenzend aan het Begijnhof, overeenkwam met de later daar aanwezige vleugel.

Afb. 181. Opgraving in 1968 door het instituut van Prae- en Protohistorie in de poortdoorgang van St.-Luciensteeg naar de meisjesplaats en in de kamer voor de regentenzaal. Aangetroffen werden de resten van een aantal ten zuiden van de kapel begraven kloosterlingen. De zuidelijke muur van de koorpartij, welke gefundeerd is met spaarbogen, is op de foto waarneembaar.

Afb. 182. Gedeelte van de vogelvlucht van 1631. Deze vogelvlucht geeft de noordvleugel of patershuis duidelijk weer. De toegang schijnt jonger aangezien hij uitkomt in een gang naast de schouw. (afb. 223). De vensters in het westelijk deel hebben andere bogen dan die in het oostelijke, zodat het mogelijk is dat deze vleugel ook uit twee delen bestaat. Opmerkelijk zijn de goot en dakkapellen alsmede de schoorsteen van het rookhuis.

181

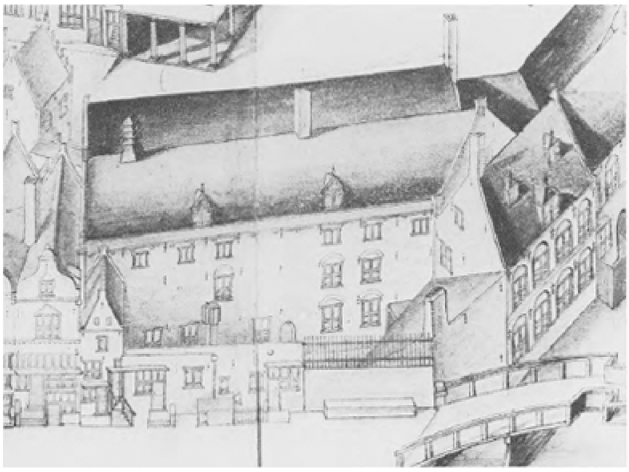

182

183

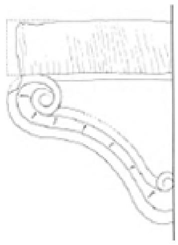

184

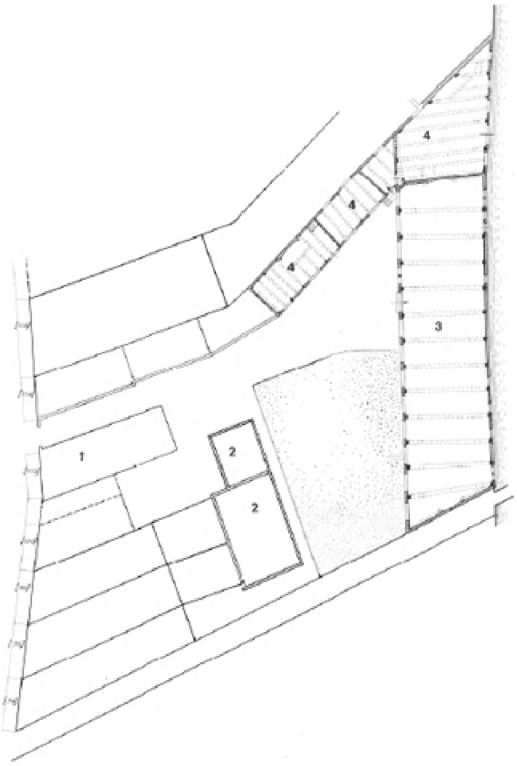

185

Het oudemannenhuis I

Afb. 183-184. Rennaissance console in het Oudemannenhuis van 1545; aangetroffen in de noordwand naast de schouw, als onderdeel van de schoorsteenraveling tussen begane grond en verdieping.

Afb. 185. Plattegrond van het Oudemannenhuis in het laatste kwart der 16de eeuw, schaal 1:400. De tijdens de verbouwing in het gebouw aangetroffen oude balken zijn gestippeld weergegeven. Het oorspronkelijke muurwerk is dubbel gearceerd. Het in later tijd vernieuwde muurwerk dat op de oorspronkelijke plaats staat is enkel gearceerd, terwijl daar de vensteropeningen van de plattegrond van 1631 zijn aangehouden. De parcellering van de huizen aan de Kalverstraat is daaraan ook ontleend. Hoewel de indeling hier later regelmatiger is geworden is de huidige huisnummering toch op de oude parcellering overgebracht. Het in 1422 gestichte Sacramentsgasthuis (1) moet gelegen hebben op Kalverstraat no. 102. De midden 16de eeuwse kohieren vermelden de ingang van het Oudemannenhuis op deze plaats. Achter dit huis, en achter de huizen 94-98 moet later een dwarse vleugel gebouwd zijn als uitbreiding (2). Dit gebouw waarvan de plaats niet precies bekend is, werd nadat in 1545 een nieuw gebouw was opgericht in drie verhuurde woningen gesplitst. Het in 1545 achter op het erf, langs de Begijnensloot nieuw gebouwde Oudemannen- en -vrouwenhuis was een van de grote gestichten van de stad.

In 1572 werd het huis aan de linkerzijde (no. 106) aangekocht. Daarachter waren een aantal verhuurde huisjes die door een gang tussen no. 102 en 106 te bereiken waren. Het huis aan de straat werd verhuurd doch de achterhuisjes (4) werden bij het Oudemannenhuis getrokken. Zij werden gebruikt als bakkerij, keuken en ziekenhuis. De gang naar deze huisjes werd de nieuwe toegang tot het Oudemannenhuis (blz. 121-123).

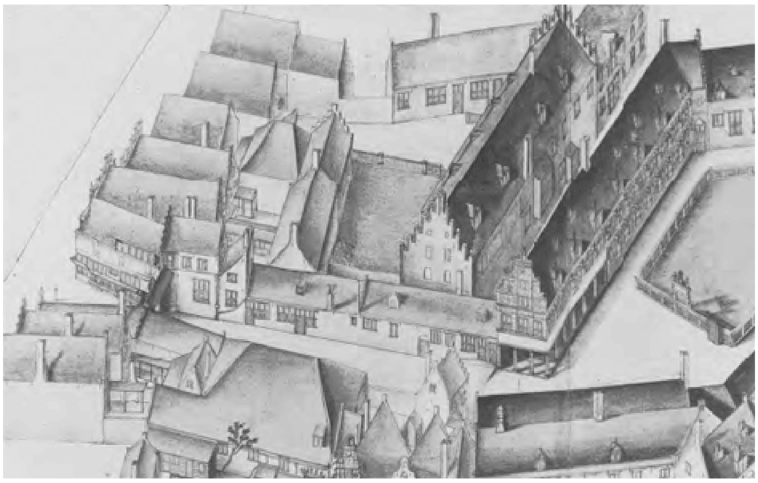

186

187

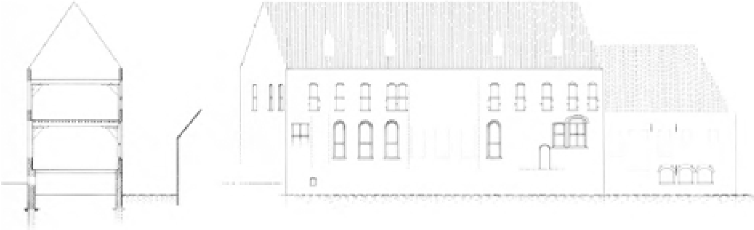

188

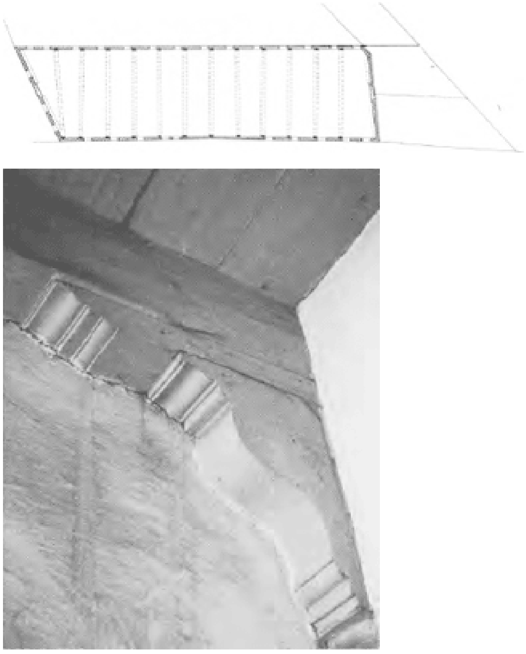

189

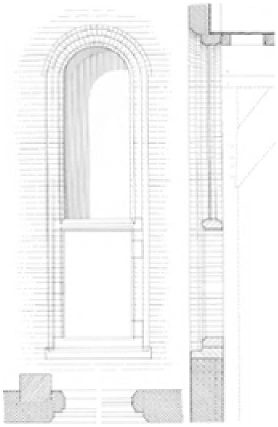

190

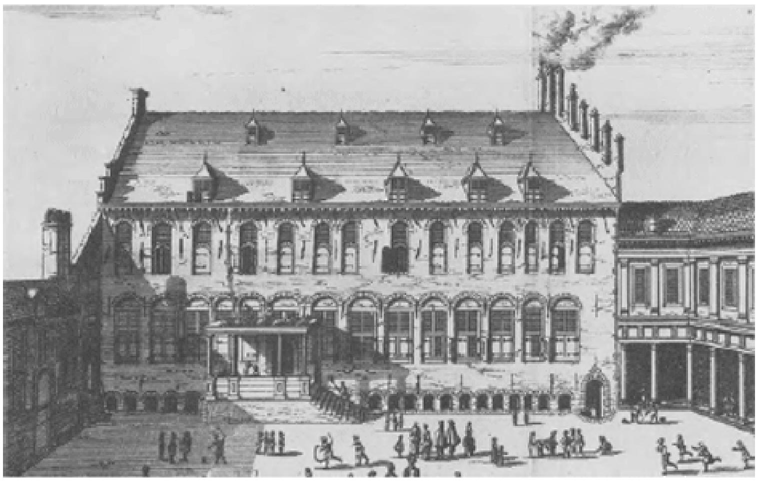

191

Het oudemannenhuis II

Afb. 186-187. Gedeelte van de vogelvlucht en plattegrond van 1631. De gebouwen van het Oudemannenhuis zoals ze op deze tekeningen zijn weergegeven zijn niet meer bij deze instelling in gebruik doch als particulier huis verhuurd.

Nadat in 1601 op een ander terrein een nieuw Oudemannen- en -vrouwenhuis gebouwd was, werd het oude huis verhuurd. In 1622 en 1631 treffen we er Jan van Straaten aan, die een vermogend financier was. Het is mogelijk dat het gebouw voor deze nieuwe bestemming verbouwd is. Waarschijnlijk is de voor het huis lopende stoep met zuilen die een luifel ondersteunen toen aangebracht en vermoedelijk ook de vensters van de begane grond. Vermoedelijk is er aan de indeling van het huis ook het een en ander gewijzigd (blz. 124).

Afb. 188. Plattegrond van de verdieping, achtergevel aan de Begijnensloot en doorsnede, schaal 1:400. Het bij de verbouwing aangetroffen oude muurwerk is dubbel gearceerd. Oude balken zijn in de plattegrond gestippeld en in de doorsnede getrokken aangegeven. Hoewel van de indeling van het Oudemannenhuis, ook op de verdieping, geen enkele aanwijzing gevonden is, werd de constructieve opzet van het gebouw duidelijk. Het pand bezat een houtskelet, waardoor de muren vooral op de verdieping zeer dun konden zijn. De korbeels en sleutelstukken van het houtskelet waren verdwenen. In de kelder was nog een gotisch sleutelstuk, op de verdieping was er één met ojiefprofiel. In de achtergevel en zijgevel werden resten van vensters aangetroffen, die reeds vroeg, vermoedelijk tijdens de verbouwing tot woonhuis in 1601 werden dichtgegemetseld.

Afb. 189. Korbeel uit dit huisje, vermoedelijk uit ca. 1560 (opn. ca. 1960).

Deze korbeels zijn niet allemaal gelijk. Er is er één waarbij het gebombeerde gedeelte van cannelures is voorzien. De rijke uitvoering bewijst dat ze niet gemaakt zijn voor een bakkerij en keuken van een gesticht.

Afb. 190. Venster in de achtergevel van het Oudemannenhuis, begane grond, schaal 1:40. De vensters van de begane grond waren even breed als die van de verdieping, zij hadden echter een bredere omlijsting aangezien de muur dikker was. Bovendien

waren ze aan de bovenzijde half rond. In het bovenste deel was glas in lood, het onderste kon door een luik worden gesloten. Het is merkwaardig dat de vensters precies naast een stijl van het houtskelet stonden. *Afb. 191.* Gedeelte van de gravure van Dapper uit 1663 (zie ook afb. 22). Dit is de enige bron voor onze kennis van de vroegere gedaante van de voorgevel van het Oudemannenhuis. Over het geheel is de gevel te hoog getekend en staan de vensters van de verdieping te dicht op elkaar. Ook de gebogen dorpel tussen boven- en benedendeel van het venster is niet juist. De dicht bij elkaar staande vensters van de begane grond komen ook op de opmeting van 1631 voor. De galerij voor het huis is voor het grootste deel gesloopt, misschien om de kelder meer licht te geven, die in de tijd van de wezen gebruikt werd voor het kuipen en metselen. Rechts is nog een oude topgevel, die op de gravure van de meisjesplaats van Dapper eveneens te zien is (afb. 47). Links is een deel van de bakkerij van de plattegrond van 1631 weergegeven. De pomp is nog aanwezig, evenals het drielichtkozijn en de deur, die ook op de vogelvlucht van 1631 voorkomt. De toegangsdeur tot het volgende vertrek, waarvan wel het raam is afgebeeld, ontbreekt. Wel is de deur in de hoek weergegeven. Zonder veel veranderingen zijn deze huisjes in 1632 ingericht als schoolmeesterswoning.

C. De periode van 1580-1631

De wijzigingen in de eerste tien jaar

De verandering van het Sint-Lucienklooster in weeshuis

Na de Alteratie van 1578 werden de Amsterdamse kloosters met al hun bezittingen door de stad in beslag genomen. Het Sint-Lucienklooster, de Heilige Stede en het Karthuizerklooster werden met hun eigendommen afgestaan aan het weeshuis, dat in het begin van de 16de eeuw in een huis aan de oostzijde van de Kalverstraat gesticht was en dat door het grote aantal wezen in die tijd, dringend behoefte aan uitbreiding had. Voor de overdracht sloten de regenten van het weeshuis een contract met de zestien zusters die nog in het klooster woonden. Deze kregen een levenslang pensioen en mochten blijven wonen in de zes huisjes aan de St.-Luciensteeg die aan het klooster toebehoord hadden. Op 31 maart 1579 vond de officiële overdracht plaats van 'het gehele convent van Sint Lucie met alle den aenkleven, soe van thuynen ende huysingen mitsgaders alle des voorsz convents andere goederen, roerende en onroerende, actien, credieten ende uytstaende schulden...' (Jansen 1962; 6).

Tussen het moment, dat de kloosterzusters voor 1 mei 1579 het gebouw verlieten en het tijdstip waarop de wezen het in 1580 betrokken, kan er heel wat gewijzigd zijn. De gebouwen waren oud en reeds in 1560 werden de reparaties die nodig waren geschat op 300 gld. (van Eeghen 1941; 180). Een groot aantal ruimten was zonder veranderingen te gebruiken; bijgebouwen als de brouwerij, de bakkerij en het koehuis konden alle worden benut. De slaapzalen op de verdieping moeten bruikbaar zijn geweest; hetzelfde gold voor de ziekenzaal en de vertrekken voor het spinnen en weven. Op enkele punten echter waren er wel problemen. Het weeshuis bestond niet uit één huishouding maar was samengesteld uit verschillende eenheden voor jongens, meisjes en kleine kinderen. Bovendien was de kapel voor het weeshuis niet bruikbaar. Zij werd daarom opgedeeld; vermoedelijk werd hierbij de reeds bestaande vloer tussen onder- en bovenkerk door getrokken en werd in de bovenkerk nog een balklaag gelegd. Op de begane grond werden twee ruimten gemaakt; de meisjes- en de jongens 'stoof' (zie blz. 192). Hiermee zijn verwarmde verblijfsruimten bedoeld. Bij de jongensstoof is evenwel geen stookplaats getekend; misschien was deze gecombineerd met de grote schouw van het ernaast gelegen 'middelhuis'.

Feitelijk is het even moeilijk vast te stellen hoe de ruim 200 weeskinderen hier gehuisvest waren als zich een idee te vormen over de wijze waarop voordien de ca. 50 kloosterzusters het gebouw bewoonden. De uitgaven die gedaan zijn om het klooster tot weeshuis in te richten zijn niet bewaard gebleven, zodat ook hieruit geen conclusies kunnen worden getrokken betreffende de inrichting.

De nieuwe toegang aan de Kalverstraat (1581)

Het eerste jaar, fabrieksboek over 1581, geeft voor een totaal bedrag van ruim 4000 gld. aan werk te zien. Hierin zijn begrepen de kosten van een nieuwe boerderij te Amstelveen, die 288 gld. beliepen, waarvan de pachtster Ael Jans de helft betaalde.

Behalve de gewone onderhoudswerkzaamheden blijkt er sprake van een grote bouwcampagne, bestaande uit het vernieuwen van beide huizen aan de Kalverstraat ter weerszijden van de toegang naar het weeshuis en het maken van een nieuwe toegangspoort. Toen in 1770 de regenten van het weeshuis aan de stad een opgave moesten doen van de huizen die in bezit van deze instelling waren, tekenden zij bij het huis ten noorden van de poort aan: ‘is bij 't overgaan van St.-Lucien Clooster gekomen en door 't W.(ees) H.(uis) in ao 1581 gestigt’ (A.B.W. 131). Waarschijnlijk werd dit huis op zijn oude grondvlak geheel nieuw opgetrokken. Het huis aan de zuidzijde van de poort daarentegen kreeg een smallere voorgevel, zodat de opening aan de Kalverstraat werd verruimd en er voor de nieuwe poort een taps toelopend pleintje ontstond. Op de kaart van 1544 ontbreekt dit; de stadskaart van 1597 laat het echter duidelijk zien.

+ De werkzaamheden beginnen met een ploeg van tien heiers, die in totaal vijf dagen, verdeeld over twee weken, werkzaam zijn. Van het allereerste moment af vinden we de timmerman Jan Bruun, die met zijn knechts wekelijks het hoogste bedrag uitgekeerd krijgt. Bij de metselaars ontbreekt een steeds weerkerende centrale figuur; er komen zeven verschillende namen voor waarvan de belangrijkste ‘Jacop die metzeler’ schijnt.

+*Het heiwerk*

+ In totaal krijgt Jan Bruun voor al zijn werk ca. 600 gld. uitgekeerd. Hierbij is ook ander werk dan de beide huizen aan weerszijden van de poort inbegrepen, want ook de boerderij in Amstelveen wordt door hem gebouwd (A.B.W. 446). *+De timmerman Jan Bruun*

De man die na Jan Bruun het duidelijkst uit de rekeningen naar voren komt, is de+ steenhouwer Joost Jansz (Bilhamer). De wekelijkse betalingen aan Mr. Joost en zijn knechten lopen van begin maart tot half juli en komen te zamen op een bedrag van bijna 225 gld. Ook bij hem zijn de betalingen niet gespecificeerd. Op 2 april ontvangt hij naast zijn gewone betaling nog 7½ gld. voor een paar 'poskens' waarmee de zijstukken van een schouw bedoeld zijn. Op 25 april krijgt een andere steenhouwer, Jan Jorissen 9 gld. uitbetaald voor een paar 'posten' en 5 gld. voor een paar 'slegten posten'. Meer werk dan deze paar schoorstenen leverde Jan Jorissen niet. *+Joost Janz Bilhamer*

Opvallend is dat bij de uitbetalingen aan Jan Bruun vrijwel steeds vermeld wordt: voor hem en zijn knechten. Bij de betalingen aan Joost Jansz. wordt deze formulering soms gebruikt doch meestal staat er alleen: 'voor zijn knechten'. Waarschijnlijk is Jan Bruun steeds zelf op het werk geweest en heeft Joost Jansz. slechts enkele onderdelen eigenhandig gehakt. Op 18 mei 1581 ontvangt Joost Jansz buiten zijn wekelijkse betaling nog een bijzondere uitkering: 'betaelt Joost Jansz van avennes steen ende van 3 stuck beeltwerck op gehouwen vtten dit steen 41 gld. 17 st.' Steen van Avesnes is een Noordfranse kalksteen. Deze betaling moet betrekking hebben op het grote reliëf boven de poort en de twee zijreliëfs. In de wekelijkse betalingen wordt Joost Jansz vrijwel steeds aangeduid als steenhouwer; op 17 april echter spreekt men van 'Joost Jansz beelsnyder'.

Om praktische redenen zal men de funderingen van beide huizen niet tegelijkertijd gemaakt hebben; men zal met het tweede huis eerst begonnen zijn toen het eerste al boven de grond was. Op 28 mei ontvangen de timmerlieden 'biergelt' voor het plaatsen van de 'mei', vermoedelijk op het eerste huis. Op 13 mei vinden we dan ook een betaling aan een ploeg van tien man, die weer ca. vijf dagen geheid heeft. Het werk moet hierna snel gevorderd zijn want na eind augustus worden er vrijwel geen betalingen meer gedaan.

+ Van de materiaalaankopen is het evenmin als van het arbeidsloon zeker, wat voor de beide huizen is gebruikt en wat voor ander werk bestemd was. Toch zullen waarschijnlijk vooral de grote partijen voor het werk bij de poort bestemd zijn geweest. De voornaamste houtaankopen vallen in maart. Er worden 7 balken van 2 gld. gekocht, 44 balken van 3 gld. en 20 balken van 5 gld. Balken werden niet alleen gebruikt om de ruimten te overspannen maar ook voor de winkelpui en om er kozijnen uit te maken. *+De materiaalaankopen*

+ Van belang is de post van 19 maart: '... voer 34 balken ende voer 34 stolpen twe stollepe voer een ballyck styck 47 stuevers, 119 gld 17 st.' Zowel een balk als twee stolpen kostten 47 stuivers. Wat onder 'stolp' verstaan werd is niet bekend. Vermoedelijk was het een onderdeel van de houtconstructie; een standvink of een juk. Deze term komt een enkele maal meer voor in de fabrieksboeken. *+De term stolp*

Ook in de posten over de boerderij te Amstelveen komt men in hetzelfde jaar de term stolp tegen; dezelfde houthandelaar die de stolpen voor de huizen aan de Kalverstraat leverde, kreeg betaald voor twee balken die ook daar 47½ stuiver kostten en voor vier stijlen 'tsaemen een balck' en die dus ook 47½ stuiver kosten. Dan volgt: '4 carbeels maecken een stolp', hetgeen weer op de prijs van een halve balk uitkomt.

Daarna worden nog een balk en twee stolpen gekocht die beide evenveel kosten. Ook latere posten in het fabrieksboek waarin deze term voorkomt, lossen het raadsel niet op. Op 15 juli 1582 worden ‘3 stollepen’ verantwoord, die slechts 11 stuiver per stuk kosten. De daarop volgende post betreft twee vijzels, die men geleend heeft. Bij het bouwen van de Karthuizersluis in 1592 werden ook stolpen toegepast. Op 17 september 1604 komt in een grote partij hout voor: ‘45 of 46 stolpen soe groot ende clayn,...’ (zie blz. 145).

Terugkomende op de houtaankopen voor de huizen in de Kalverstraat: op 28 maart worden ‘3 quarten wagenschot ende 62 pruuse delen’ gekocht voor 150 gld. Op 31 maart worden nog 353 delen verantwoord voor 127 gld. Op 3 mei wordt 39 gld. betaald voor twee balken voor ‘de borstweringen anden nieuwen winckels deen lang 45 voeten dander lang 48 voeten’, waarmee de balken bedoeld moeten zijn, die onder de doorlopende raampartijen in de zijgevels kwamen.

+ De aankopen van baksteen geven een inzicht in de vele soorten steen die bij het

+*De steenaankopen*

bouwen van een huis gebruikt werden. De eerste betaling op 28 maart betrof '30.000 enkele hartsteen'. Pas eind mei worden weer stenen verantwoord: bastaardklinker en enkele en dubbele steen. Het grootste bedrag volgt op 5 augustus: 'betaelt an Tobias Martsz voor seeckere dubbele ende enckele stenen pannen ende tegelen.'... 237 gld. 10 st.

Aangezien de posten aan de leidekker in dit jaar zo laag zijn dat ze slechts klein onderhoudswerk kunnen betreffen, lijkt het waarschijnlijk dat de nieuwe huizen met pannen gedekt zijn.

+ Ook in de volgende jaren vindt men nog enkele posten die op de nieuwe huizen betrekking hebben. Op 16 maart 1582 krijgt de glazenmaker 70 gld. betaald voor werk dat hij vermoedelijk het vorig jaar heeft verricht. Het betreft de 'glasen an die nieuwen winckels ende an out werck'. Op 14 juli 1583 werd 39 gld. betaald aan+ 'Bouwe die scilder voer scilderen van die baly die nieuwe winckels ende meer anders'.

+*De afwerking van het huis*

+*Het schilderwerk*

De baly was de leuning van een in dit jaar herstelde brug. De hier genoemde post is de enige betreffende schilderwerk. Het is lang na de bouw, en de vraag rijst of deze huisschilder ook het beeldhouwwerk gepolychromeerd heeft. Een jaar later is er nog een post die hiermee in verband zou kunnen worden gebracht: op 24 september 1584 wordt aan een niet nader genoemd persoon 4 gld. en 10 st. betaald om het 'tefrel vanden poert te verlichten'. De spelling en bedoeling van het laatste woord is niet geheel duidelijk. Men vraagt zich af of er iets bedoeld kan zijn als verluchten of ophalen. Reeds in 1599 behoeft de poort herstellingen, die in dat jaar door Hendrick de Keyser geschieden. Ook werd de poort toen opnieuw geschilderd (zie blz. 148 en 178). In 1620 werd de poort opnieuw hersteld door Huybert de Keyser (zie blz. 153).

De architectuur van de huizen en de poort

Van de gehele aanleg uit 1581 zijn slechts fragmenten bewaard gebleven (zie blz. 160). De poort kreeg een opbouw in 1642; het linkerhuis aan het voorpleintje werd vernieuwd in 1771 en het rechtse huis bleef tot op de huidige dag bestaan; het werd echter gewijzigd in 1785 (zie blz. 325). De indeling van de huizen wordt behandeld in het laatste hoofdstuk dat de huizen van het weeshuis betreft. De gevels vormen zozeer één geheel met de poort dat deze hier niet onbesproken kunnen blijven. Onze kennis van de oorspronkelijke toestand berust voor een groot deel op de plattegrond en de vogelvluchtkaart van 1631 en op enkele tekeningen van de poort (zie blz. 354). De beide nieuwe huizen zullen, hoewel ze slechts een lage verdieping hadden, in hun omgeving geen slecht figuur hebben geslagen; bij de buurhuizen waren er tenminste nog verscheidene zonder verdieping. Zij bezaten moderne voorgevels met gezwenkte toppen, die men kent van diverse afbeeldingen (zie blz. 15). In het midden van de gevel ter hoogte van de verdieping bevond zich de gevelsteen met de weeskinderen die een bord vasthielden. Zij vormden pendanten, hoewel de gevels zelf niet gelijk waren in breedte. De poort heeft men niet in de rooilijn tussen de beide huizen willen plaatsen; deze werd een flink eind naar achteren gezet. De zijgevels van de huizen vormden een inleiding op de poort. De puibalk lag op de hoogte van de lijst onder het tafereel boven de poort, zodat er een perspectivische

binding ontstond tussen gevels en poort. Aan weerszijden trof men in het bakstenen bovendeel een drietal nissen aan van natuursteen. Deze vormden een overgang tussen de beide, in nissen geplaatste, beelden van de voorgevels en de nissen aan weerszijden van het grote reliëf.

+ Het eindpunt van de gehele compositie vormden de poort en het reliëf. De poort en de opbouw erboven zijn twee duidelijk herkenbare onderdelen van één geheel. De boogaanzetten van linker- en rechterkant van de pendanten naast de poort hebben het vermoeden gewekt, dat de poort van elders afkomstig zou zijn of bedoeld zou zijn geweest voor een andere plaats. Noch in het gebouw, noch in de rekeningen zijn aanwijzingen gevonden die de veronderstelling wettigen dat het onderste deel van de poort voor een andere situatie gemaakt werd. De sluitsteen in het midden van de boog en de beide doorhangende stenen ter weerszijden zijn geheel afgestemd op de bovenbouw. Wanneer men dit alles veranderd zou hebben in een reeds gemaakte poort die onderdeel had moeten uitmaken van een doorlopende boogstelling, dan zou men ook de aanzetten van de bogen aan de zijkanten, zo men dit wilde, hebben kunnen wijzigen. Waarschijnlijk zijn deze aanzetten gemaakt ter verkrijging van een

+*De poort*

symmetrie-as door het leeuwemasker en de ring daaronder, welke as een voortzetting is van de nis erboven.

De eenvoud van de poortomlijsting staat in tegenstelling tot de gecompliceerde architectuur van de bovenbouw. De reliëfs uit de voorgevels zijn weer forser en de verdwenen nissen uit de zijgevels lijken, te oordelen naar de oude afbeeldingen, ook groter van schaal te zijn geweest. De opbouw boven de poort is bedoeld als omlijsting van het reliëf. Dit laatste bleek gehakt te zijn in een kalkzandsteen, die uit Noord-Frankrijk, uit de omgeving van Avesnes, afkomstig zou kunnen zijn. Tijdens de+ verbouwingswerkzaamheden in 1968 werd het reliëf van zijn plaats genomen en geconserveerd in het Centraal Laboratorium voor Onderzoek van Voorwerpen *+De restauratie van het reliëf* van Kunst en Wetenschap. Hierbij bleek dat het reliêf uit twee stenen gehakt was en dat midden door de voorstelling een horizontale naad liep. Het bleek zeer gehavend, vooral in de omgeving van de naad. De steen was ernstig aangetast; op verschillende plaatsen werd het reliëf door de verflagen in stand gehouden. Allereerst werd het geheel aan de achterzijde gewapend om beide delen bij elkaar te houden en verdere breuk te voorkomen. Hierna eerst was transport naar het laboratorium mogelijk. Daar werd door de barsten in de verflaag een impregneringsmiddel ingebracht ter+ versteviging van de steen. Daarna pas kon een groot aantal verflagen worden *+De verflaag* verwijderd, waardoor de vormen van het reliëf weer beter zichtbaar werden. Door de slechte toestand van de steen en doordat de onderste lagen slechts fragmentarisch aanwezig bleken werd het niet verantwoord geacht de eerste verflaag bloot te leggen. De enkele lagen die zich onder de thans vrijgelegde bevonden toonden, voorzover te constateren viel, steeds eenzelfde kleur van kleding en hetzelfde onderschrift.

De oorspronkelijke steen is thans opgesteld in het museum. Een gepolychromeerd afgietsel van de toestand van voor de restauratie werd in de poort geplaatst. Hierop zijn de latere reparaties aan het reliëf weggelaten; vermoedelijk weken deze op een aantal punten af van de oorspronkelijke opzet (zie blz. 21). Op vroegere herstellingen in 1600 en 1619 werd reeds gewezen. In later tijd zullen deze reparaties echter nogmaals zijn overgedaan. Zo heeft de weesjongen links op de voorgrond nog tot het begin van de 19de eeuw met uitgestrekte arm de rand om de duif vastgehouden (zie blz. 95). Nadien is, om een minder kwetsbare oplossing te krijgen, een gebogen arm aangebracht, waarbij de hand onder de buis werd gestoken. Aan de rechterzijde van het reliëf ontbrak het rechteronderbeen van de jongen op de voorgrond. Enkele van deze lacunes, die voor het begrip van het reliëf storend waren, zullen door uitneembare delen worden aangevuld.

+ Onder de voorstelling was een strook aangebracht die correspondeerde met het voetstuk onder de nissen, waarin 'Anno 1581' geplaatst is. Het huidige opschrift, *+Het opschrift* dat reeds volgens Dapper (1663) door Vondel was gemaakt en dat op alle bij de conservering gesignaleerde, zich onder de vrijgelegde laag bevindende verflagen werd aangetroffen, schijnt te lang voor de plaatsruimte, waardoor de letters te klein worden. Indien hier van het begin af aan een opschrift is gedacht, kan men nauwelijks meer bedoeld hebben dan de naam van de instelling.

+ Geheel anders is dit met de zijreliëfs. De grote borden waarachter de weeskinderen schuilgaan worden zinloos als er niets op te lezen valt. Het reliëf aan de linkerzijde *+De zijreliëfs* is bij de herbouw van het huis in 1771 geheel vernieuwd, hetgeen er op zou kunnen wijzen dat de steen even slecht moet zijn geweest als die van het grote reliëf. Het

opschrift werd nu niet langer geschilderd maar direct in de steen gehakt (zie blz. 328). Het reliëf aan de rechterkant is nog oorspronkelijk; het is alleen van de voorgevel naar de zijgevel verplaatst. Ook hier zijn van de figuren de uitstekende delen verdwenen. Of op het bord nog een ouder opschrift voorkomt dan de bekende, op Vondels naam staande tekst, zou bij restauratie kunnen blijken (zie blz. 153 en 178).+

+*De compositie van het geheel*

De huizen en de poort vormen niet alleen een architectonische eenheid, maar in veel sterkere mate een iconologische. Het middenreliëf, de nissen in de zijgevels en de weeskinderen in de voorgevels van de huizen vormden een voortdurende collecte in steen. Zij zijn dan ook niet zozeer rond de duif, het wapen of herkenningsteken van het weeshuis gegroepeerd, maar om de aan de ingang van het pleintje opgestelde collectebus. Het was vooral op het offerblok dat men de aandacht van de voorbijganger wilde vestigen. De opstelling doet dan ook denken aan die, welke voor de poort van het Oudemannenhuis blijkens de akte uit 1550 eens per jaar moest plaats

vinden, als tijdens de processie op Palmpasen de twaalf oude mannen en de twaalf oude vrouwen aan weerszijden stonden opgesteld van de binnenvader, die een bord in de hand hield. De wezen stonden er alle dagen, hoewel niet in levenden lijve en in weer en wind (zie blz. 121).

De kunstenaar die deze gehele aanleg ontwierp en die de verantwoordelijkheid draagt, niet slechts voor de grote poort en het reliëf, kan alleen Joost Jansz Bilhamer geweest zijn. Hij leverde al het natuursteenwerk dat voor de huizen nodig was, niet alleen de poort en het grote reliëf, maar ook de zijreliëfs en de toppen van de huizen naast de ingang.

De periode 1582-1589

Na het bouwen van de nieuwe toegang aan de Kalverstraat duurde het tot 1589 eer er weer een bouwwerk van enige omvang ter hand werd genomen. De rekeningen uit de jaren daartussen zijn laag en er schijnt alleen onderhoudswerk te zijn verricht. Het zijn steeds dezelfde mensen, die voor het weeshuis werken. In tegenstelling tot de ene timmerman, Jan Bruun, treft men meer metselaars aan. Onder deze komt Hendrick Gijsbertsz het meeste voor. Ook de leveranciers van materialen zijn vrijwel steeds dezelfde personen. Steen en kalk worden geleverd door Tobias Martsz; de herkomst van de steen wordt daarbij niet vermeld.

+ In 1582 werd in totaal 920 gld. uitgegeven. Het jaar begint met een ploeg van tien heiers, die betaald werden voor ca. 10 dagen 'hayens after ant juck aent water'. Het lijkt voor de hand te liggen dat toen de kade aan de Voorburgwal werd gerepareerd. Er werd steen aangevoerd en gebikt die afkomstig was van het Karthuizerklooster, maar er blijkt niet, of deze ook aan dit werk of mogelijk elders werd gebruikt. Op 22 april ontvangt Jan Bruun 41 gld. voor 'seeckere balck delen sparren ende arbeytsloon tot behoeff van een sout kas in die heylige stede'. Op 16 september ontvangt Joost Jansz steenhouwer 3 gld. 12 st. Op 25 november worden betaald: 'twee sporen+ tot putgallych 5 gld. 10 st.' Gezien de prijs van deze sporen is het mogelijk dat deze post betrekking heeft op de grote putgalg bij de brouwerij die het water uit de schepen aan de Voorburgwal moest halen. Dit te meer, waar er het volgende jaar op 15 juli een+ grote post voorkomt voor de brouwerij, waarbij de brouwkuip wordt hersteld en 125 voet bentheimersteen aangeschaft voor gootsteen. Deze post bedraagt dan 137 gld. terwijl de totale jaarrekening van 1583, 630 gld. beloopt.

+De kade aan de Voorburgwal

+De putgalg

+De brouwerij

In de rekening van 1584 valt alleen de uitgave op 4 maart in het oog, namelijk 94 gld. aan materiaal voor de Heilige Stede, waaronder delen en masten; een groot bedrag op een totale jaarrekening van 659 gld. In 1585 wordt slechts 450 gld. uitgegeven.

Er komen geen bijzondere posten voor; wel worden er drie schoorsteenijzers gekocht voor 2 gld. en 14 st. per stuk. Het eerste was bestemd voor het huis Woerden op het Rokin, het tweede voor de schoorsteen in het kinderhuis en het derde voor de grote keuken.

De rekeningen van 1586, 1587 en 1588 bevatten geen bijzonderheden. Zij belopen resp. slechts 157, 338 en 231 gld.

De nieuwe vleugel langs de Voorburgwal uit 1589

In 1589 volgde er weer een grote bouwcampagne (zie blz. 167). Voor de eerste maal nadat het klooster betrokken was, werd er een vleugel voor de weeskinderen bijgebouwd en deze werd geplaatst op de kade aan de westzijde, die in 1532 eigendom was geworden van het Sint-Lucienklooster en waarvoor de pater van het klooster reeds in 1570 bouwplannen bedacht had.

Het werk van 1589 begon laat in het seizoen. De eerste betalingen in de fabrieksrekeningen vallen in juli; er worden dan grote partijen hout betaald. Zo levert Jacob Sijmons van Molqueren een last balken voor 704 gld. Ook worden er 300 ‘vuren[+] balckgens’ gekocht voor 60 gld. en 500 delen voor 179 gld. Op 22 juli krijgt een ploeg van negen man uitbetaald voor acht dagen heien. Zij hebben dan 124 palen ingeslagen, waarvan er 101 vermeld staan als ‘vueren palen die wij verhaijt hebben’. Op 20 juli komen de eerste betalingen voor stenen: voor baksteen een post van 60 gld. en 18 st.; voor 21000 dubbele harde steen en 2500 dubbele ‘rootsteen’, 8 gld. 10 st.

[+]*Het heien*

De werkzaamheden die onder leiding van de timmerman Jan Bruun en de metselaar

Albert Fransz geschiedden, moeten snel zijn opgeschoten, want op 10 september staat vermeld: ‘betaelt an die gildebroeders van sint joseps geld vant rechten van 25 byntem 1 gld. 17 st.

Aangezien Jan Bruun toen reeds 118 gld. loon ontvangen had, terwijl aan Albert Fransz nog slechts 19 gld. was uitbetaald, lijkt het duidelijk, dat eerst het houtskelet gesteld werd en daarna pas aan het metselwerk werd begonnen. Kort hierop wordt de smid betaald voor de muurankers. Op 23 september krijgen de ‘knegten van Jan Bruun voor die maij ende trechte van die bynten’ 7 gld. betaald.

De posten voor de metselaar zijn tot nu toe zeer gering geweest. Wel werden nog verscheidene steenaankopen gedaan waaronder dubbele Goudse steen en enkele Leidse+ steen. Eerst in oktober vindt men hogere betalingen aan Albert Fransz., maar zijn aandeel in het werk blijft toch ten achter bij dat dan Jan Bruun. Op 15 oktober wordt 84 gld. betaald voor ‘8000 pannen omthuis meede te decken’, waaruit blijkt dat het nog voor de winter onder de kap was. +*De voltooiing*

Bij al deze posten is er geen enkele, die een aanwijzing geeft omtrent de plaats, waar de werkzaamheden aan het weeshuis werden verricht of welke bestemming het nieuwe gebouw zou krijgen. Uit het richten van 25 gebinten, waarvoor het St.-Josephsgilde werd ingeschakeld blijkt, dat het een gebouw van bijna 50 meter lengte moet zijn geweest; alleen aan de Voorburgwal was hiervoor voldoende plaats. Bovendien was deze strook het eerste terrein, dat voor een uitbreiding van het weeshuis in aanmerking kwam. Ook het betrekkelijk geringe getal bakstenen en de lage kosten van het metselwerk wijzen in deze richting. Immers, de achtergevel van deze vleugel stond er reeds: de buitenmuur van de oude kloostervleugel. Bij de gevel aan de Voorburgwal werd de borstwering van de zolder niet in steen maar in hout uitgevoerd. Door dit alles maakte het grote bouwwerk een uiterst sobere indruk, terwijl bovendien de uitgebouwde kokers van de gemakken iedere gevelcompositie tot een illusie maakten. Het was een achtergevel zoals men die ook aan de Begijnensloot had kunnen bouwen.

+ De plattegrond van 1631 geeft een inzicht in het gebruik van de nieuwe vleugel. Het zijn twee ziekenzalen, vermoedelijk één voor jongens en één voor meisjes, met een klein verwarmbaar vertrek er tussen. Deze zalen zijn alleen te bereiken via een gang, die tussen de kelders door naar de grote binnenplaats voert. Aan het noordelijk eind van de nieuwe vleugel ligt de linnenkamer; aan het zuidelijk einde het washuis, dat wellicht direct na de grote vleugel gebouwd zal zijn. Op 8 oktober 1589 wordt 2 gld. betaald ‘vant fundament van washuys te delven’. De nieuwe vleugel van 1589 heeft geen lang leven gehad. Nog geen eeuw later moest hij worden afgebroken omdat de funderingen onvoldoende bleken. Waarschijnlijk zijn bij afbraak een aantal balken van de oude vleugel bewaard en weer toegepast in het zuidelijk stuk van de nieuwere vleugel. Aangezien dit deel smaller was, moeten de balken hiertoe zijn ingekort. +*De indeling*

Tot 1972 bevond zich hier een balklaag van eikenhout met gaten van muurstijlen en korbeels. Doordat de gaten slechts aan een kant volledig waren werd duidelijk, dat de balken secundair verwerkt zijn geweest. De doorsnede van deze balken was ca. 22 × 33 cm.

Op enkele plaatsen werden hierop resten aangetroffen van een beschildering in schablonen van zwart op een enigszins rode ondergrond. Er waren hier en daar krullen

en guirlandes te bespeuren, maar omdat de balken voordat ze voor de tweede maal gebruikt werden, opgeschaafd zijn, werd van de oorspronkelijke versiering maar weinig teruggevonden.

Het nieuwe kantoor uit 1590

Nadat de grote nieuwe vleugel aan de Voorburgwal wind- en waterdicht was gemaakt, begon men nog voor het eind van het jaar met de fundamenten te leggen voor een nieuw project. Dit was vermoedelijk het gebouwtje, dat aan de noordzijde van de nieuwe vleugel grensde en op het portaal en middelhuis aansloot. Nog in december+ 1589 werd door een ploeg van 10 man 7½ dag geheid aan de fundamenten van het 'nieuwe cantoer' (zie blz. 166). +*Het heiwerk*

De laatste zeer hoge betaling aan Jan Bruun betrof niet alleen het hout voor de kap van de nieuwe vleugel, doch ook 'vuire balcken om meede te heijen'. Nadat de jaarrekening van 1589 afgesloten was met een totaal van 3516 gld., opende die van het

volgende jaar met opnieuw drie dagen heiwerk. Op 14 januari 1590 wordt 10 gld. en 8 st. betaald voor 16 vuren balken, die mogelijk nog in het fundament verwerkt zijn. Eind februari schijnt men met het optrekken van het gebouw begonnen te zijn.

Op 4 maart krijgt Jan Bruun het aanvoeren van de balken betaald en vindt men de eerste grote betaling aan de metselaar Albert Fransz. Verder volgen er wekelijks betalingen aan timmerman en metselaar en vindt men aankopen van balken en steen. Eind april ontvangen de knechts van de timmerman, metselaar en leidekker een drinkgeld,+ waaruit men kan concluderen dat het kantoor toen onder de kap was. Op 28 april wordt aan de weduwe van de slotenmaker Jan Cornelisz 154 gld. 3 st. betaald voor ijzerwerk aan 't nieuwe kantoor. Daarna komt Pieter Dirckz kistemaker veelvuldig in de rekeningen voor. Zijn werkzaamheden zijn te omvangrijk om alle betrekking te kunnen hebben op de afwerking van het nieuwe kantoor. Waarschijnlijk maakte hij ook de bedsteden in de nieuwe vleugel. Dat aan de afwerking van het nieuwe kantoor veel aandacht werd besteed, blijkt uit een aantal posten, waarbij wordt vermeld dat ze op deze ruimte betrekking hadden.

+*De afwerking*

Op 10 juni krijgt Albert Fransz 30 gld. betaald voor twee schoorsteenposten, terwijl op 23 juni een schoorsteenijzer wordt gekocht. Op 9 augustus worden ‘6 groene mansstoelen’ aangeschaft voor 9 gld. 10 st., kennelijk bedoeld voor de zes regenten van het huis. Op 21 december 1591 wordt 3 gld. uitgegeven voor een ‘caartstock ende 2 heijligen geeste te snijden’. Hoewel hierbij de bestemming niet vermeld is, rijst het vermoeden dat deze kosten voor de regentenkamer werden gemaakt. Nog enige jaren gaat de afwerking van dit vertrek door. In 1592 schijnt er een kluis gemaakt te zijn. Op 27 juni en 5 september van dat jaar krijgt de slotenmaker Roelof Ottensz bijna 500 gld. betaald voor ‘ijseren dooren aent secret opt niuwe cantoor...’; een drinkgeld voor zijn knechts was hierbij inbegrepen. Op 7 oktober 1592 krijgt Philip de beeldsnijder 3 gld. ‘van 2 cherubsen aent niuwe secret te snijen...’.

Merkwaardig is, dat er reeds vroeg enige reparaties of veranderingen aan het kantoor plaats vonden. Op 17 november 1601 werd er 2 gld. betaald voor ‘den houtte pylaer te draijen onder 't cantoor’ en op 29 november volgt een betaling van 1 gld. 16 st. aan de vijzelaar voor het lenen van vijzels ‘van ons cantoor te viselen...’. Gezien de kosten moet dit werk van geringe omvang zijn geweest. Nadat in 1634 de nieuwe regentenzaal gebouwd werd is het oude kantoor ontruimd. Als in dit deel van de achtervleugel inderdaad het regentenkantoor geweest is, werd het in 1680 met de vernieuwing van deze vleugel afgebroken; het bleef dan alleen bekend uit de plattegrond en de vogelvlucht van 1631 (zie blz. 166). De indeling van dit gebouwtje is op de begane grond nogal gecompliceerd. Er loopt een gang van het portaal naar het water. Van de kleine ruimten aan weerszijden diende er een tot kleine spijskamer, terwijl het andere de ‘cleer kassen’ bevatte. Van het aangrenzende ‘middelhuis’ gaf een spiltrap toegang naar de bovenruimten, waarschijnlijk de plaats van het regentenkantoor. In de gevel ziet men hier vier regelmatig geplaatste kozijnen getekend.

De vernieuwing van het koehuis in 1590

Uit de akte van 1500 betreffende de aankoop van een gang, die van een huis aan de Kalverstraat, thans no. 80, naar de Begijnensloot voerde blijkt, dat het koehuis van het klooster meer naar het noorden lag dan de latere koestal van het weeshuis. Het cartularium van 1557 beschrijft dezelfde situatie uitvoeriger (zie blz. 129). Het kohier van 1569, dat als enige van de midden 16de eeuwse kohieren het voorterrein van het klooster niet overslaat, wekt de indruk dat de toestand dan nog onveranderd is. Na het zuidelijke hoekhuis aan de poort volgen op 'Sinte Lucien erff' een verhuurd huis en een loods die te zamen met een onbebouwd erf voor een hoog bedrag verhuurd werd. Vermoedelijk lagen deze aan de zuidzijde tegen de muur die het klooster van het Oudemannenhuis scheidde. Aan de noordkant van het voorterrein vond men waarschijnlijk het hooihuis dat met het huis ernaast een hoge huur opbracht en twee huisjes die aan weduwen verhuurd waren.

De grote koestal die uit de opmeting van 1631 bekend is, schijnt midden op het voorterrein te zijn gebouwd (zie blz. 164). Waarschijnlijk heeft men hem geplaatst naast het pad van de poort naar de brug over de Begijnensloot. Aan dit pad stond en ook het huis achter de poort en het huis over de sloot. Met het optrekken van de nieuwe

koestal was het beloop van een van de verkaveling afwijkend pad tot richting van de bebouwing geworden, die zich later nog ver in het complex zou doorzetten. Tevens was achter de nieuwe stal een open ruimte ontstaan die als gemeenschappelijk erf bij de zes huisjes aan de St.-Luciensteeg getrokken werd. Het is niet waarschijnlijk dat dit project nog in de laatste jaren van het klooster is uitgevoerd.

Het ligt voor de hand dat de ca. 200 weeskinderen een grotere behoefte aan melk hadden dan het kleine aantal nonnen. Als Pontanus (1614) het weeshuis beschrijft, is het enige onderdeel van het gebouw dat hij noemt, de ‘fraeyen ende groote stal in den welcken voornemelick winter daeghs, behalven de ossen ende veerssen, meestendeel twintich koeyen op stal staen. Hier is oock int besonder eenen bouman ende een dienstmaerte, die welcke boter kaes ende andere dingen tot het ghebruyck...’ van het huis maken.

Hoewel er geen directe vermeldingen over het bouwen van de nieuwe koestal in de rekeningen zijn gevonden, zijn er toch aanwijzingen dat dit in 1590 heeft plaats gehad. Eind oktober en begin november 1589 zijn er enkele uitgaven die betrekking hebben op het maken van een ‘steene juck tegens koehuus over...’. Waarschijnlijk betrof dit de wallekant van de Begijnensloot en hield de verbetering verband met de mogelijkheid tot aanvoer van materiaal in verband met de komende vernieuwing.

Nadat eind april 1590 het nieuwe kantoor voltooid was, vindt men in de rekeningen blijken van een nieuwe bouwactiviteit die vermoedelijk het nieuwe koehuis betrof. Op 12 mei ontvangt een schipper voor een halve Noorse last 337 gld. 10 st. In juni treft men posten aan voor de graver; het heiwerk ontbreekt echter. Eind juni krijgen de timmerman Jan Bruun en de metselaar Albert Fransz weer hoge uitbetalingen, zowel voor arbeidsloon als voor geleverde materialen, die tot in de eerste helft van juli doorlopen. Op 15 juli wordt aan de timmermansknechts biergeld betaald; het hoogste punt zal dan bereikt zijn. Op 5 augustus worden 5500 pannen aangeschaft, terwijl op 18 augustus 175 Pruisische delen en 122 sparren worden betaald. Zowel wat het gebruik van materiaal als wat het bouwtempo betreft lijkt dit alles te kloppen met het koehuis, voor zover dat van de plattegrond en vogelvlucht van 1631 en van de aangetroffen funderingsresten bekend is. Bovendien moet in aanmerking worden genomen dat het gebouwencomplex in hoofdzaak met leien was gedekt en dat ook de nieuwe vleugels over het algemeen leien kregen, behalve enkele buiten het gezicht gelegen delen met een sterk utilitair karakter als de nieuwe vleugel aan de Voorburgwal en het koehuis.+ Na de bouwcampagne ging men over tot het graven van een put, waarvan niet vermeld wordt waar deze lag, maar die zich vermoedelijk in het koehuis heeft bevonden. In 1596 worden allerlei loden pijpen voor pompen aangesloten op een put waarvan uitdrukkelijk wordt gezegd dat hij in het koehuis lag. De put wordt dan met name genoemd en er zijn geen uitgaven gevonden waaruit blijkt dat deze toen gegraven zou zijn. Men kan dan ook vrijwel als zeker aannemen, dat de put in het koehuis in 1590 is gemaakt.

+*Het werk aan de put*

Waarschijnlijk was dit een gewoon onderdeel van het bouwprogramma en was het water van de Begijnensloot toen reeds voor koeien te slecht om te drinken.

Eind augustus 1590 beginnen enkele gravers bovengenoemde put, waarvan wij veronderstellen dat hij in het koehuis lag, te graven, hetgeen drie weken duurt. Op 12 september krijgen zij betaald ‘van de put te sincken’. Op 16 september hebben twee lieden 21 nachten geput, waarschijnlijk om te zorgen dat het water 's nachts niet zo hoog kwam dat men de volgende morgen niet verder kon werken. Op 16

september krijgen de knechts van Albert Fransz een drinkgeld, zodat men kan aannemen dat het metselwerk van de put klaar was. De timmermansknechts krijgen op 2 december hun biergeld voor werk aan de put. In totaal hebben de werkzaamheden in 1590 5385 gld. belopen. Voor de put werden daarna nog enkele uitgaven gedaan; zo werd een touw gekocht en op 13 maart 1591 een lang ijzer. Deze bijzonderheden wijzen er op dat men hier met een gewone open put te maken heeft. In het koehuis is bij de werkzaamheden in 1968 een put aangetroffen doch deze kan ook uit 1716 dateren toen voor de huizen aan de St.-Luciensteeg een nieuwe put gemaakt werd (zie blz. 318). In de rekening van 1593 komt op 14 november het koehuis weer ter sprake bij een betaling voor het dragen van 600 delen van het erf bij het turfhuis 'tot int koehuys'. De aankoop van dit hout en het verwerken ervan gaat schuil in de rekening van Jan Bruun. Misschien heeft men alsnog een zolder boven de koeien aangebracht of een schot om het hooi geplaatst.

+ De nieuwe koestal is te zien op de stadskaarten van 1597 en 1625. Op beide afbeeldingen hebben koehuis en hooihuis afzonderlijke daken. Zeer duidelijk is het gebouw te herkennen op de plattegrond en de vogelvlucht van 1631, waarop het is afgebeeld onder één groot dak, een voorstelling die het meest waarschijnlijk is. Tijdens het funderingsonderzoek in 1964 en het bouwen van het nieuwe restaurant in 1968 werden funderingen van het oude koehuis aangetroffen. Zij waren van baksteen, niet onderheid, maar rustten op balken. Op de plaats van de grote stijlen van het hooihuis vond men verzwaringen. Ook waren er bij de zuidmuren uitmetselingen in een ander rytme; de betekenis hiervan is voorshands niet duidelijk. Opviel, dat de eerste drie traveeën van het hooihuis aan de kant van de Kalverstraat een andere breedte hadden dan de drie traveeën aan de kant van de Begijnensloot. De eerste drie dienden als hooihuis, de andere drie als bedrijfsruimte. Volgens de kaart van 1631 stond hier de ‘bostelkuijp’, waarin het veevoeder werd bereid. De grote stal aan de noordzijde liep aan weerskanten voorbij het hoge bouwlichaam. Op deze uitstekende delen moeten zich zadeldaken met topgevels bevonden hebben. De stal was inwendig 4 meter breed, zodat er slechts één rij vee gestaan kan hebben; de lengte van 28 meter kon aan meer dan 30 koeien plaats bieden. Voor die tijd was het een zeer grote koestal. De mest kan afgevoerd zijn aan de kant van de Begijnensloot op de plaats waar op de kaart van 1631 de asput staat afgebeeld.

+De beschrijving van het koehuis

Deze grote stal liep aan de zijde van de Kalverstraat ver voorbij het hooihuis. Ook aan de kant van de Begijnensloot liep de stal verder door. De vogelvlucht van 1631 toont hier een apart bouwlichaam, terwijl ook de kaart van 1651 een muur tussen dit deel en de rest weergeeft (zie blz. 193). Het koehuis had toen echter reeds een andere bestemming gekregen. Toch is het mogelijk dat zich hier de woning van de boer bevonden heeft en dat de plattegrond uit 1631 op dat punt niet volledig is. Dit grote koehuis was een belangrijk project dat, in samenhang met het boerderijenbezit van het weeshuis buiten de stad, aan betekenis wint. Helaas werden geen gegevens gevonden betreffende de opstand van dit gebouw, dat in 1632 aan het gebruik werd onttrokken en in 1715 werd gesloopt.

+ Waarschijnlijk zijn de woningen van de portier en van de geldophaler korte tijd voor of na het koehuis gebouwd. Ook de eenkamerwoning over de Begijnensloot die in dezelfde richting ligt, zal toen tot stand gekomen zijn. Al deze gebouwen volgen de rooilijn van het koehuis, die sterk afwijkt van het verkavelingspatroon dat tot die tijd hier bestaan moet hebben. Behalve de enkele funderingsresten en de gegevens van de opmeting in 1631 is er over deze hele bouwcampagne niets bekend. Slechts van het huis van de geldophaler werden de resten van de balklaag in de verdieping gevonden; het bezat een houtskelet en een constructie met tussenbalken (zie blz. 164).

+De woningen van de portier en de geldophaler

De verbouwingen aan het eind van de 16de eeuw

De kinderschool en de kindereetzaal uit 1592

In 1938 werden bij herstellingen aan de pilasters van de grote binnenplaats blinde ankers aangetroffen, die secundair waren verwerkt. Zij hadden een brede platte vorm

en hun enige versiering was een ingegoten jaartal met het stadswapen tussen het tweede en derde cijfer. De meeste ankers droegen het jaartal 1592, een enkele 1591 (zie blz. 174). Waar deze ankers de eerste maal verwerkt zijn geweest is niet met zekerheid vast te stellen. Het is zelfs mogelijk dat ze bij de grote verbouwing van 1635 van buiten het weeshuis zijn aangevoerd. Het meest waarschijnlijk is echter dat ze deel hebben uitgemaakt van de vleugel aan de zuidzijde van de grote plaats, die in 1635 gesloopt werd om de nieuwe vleugel met de pilasterarchitectuur te kunnen bouwen.

+ Van deze verdwenen vleugel werd in 1964 een deel van de fundering gevonden. Er was nog een gedeelte aanwezig van een vloer van geel-en-groen geglazuurde plavuizen, die ca. 1,40 m onder het straatpeil van de huidige binnenplaats lag. De plavuizen lagen evenwijdig met de buitengevel, waarvan ook nog een deel bewaard was. De fundering van de loodrecht daar op staande tussenmuur, die op kleine slieten rustte, was duidelijk jonger dan buitenmuur en vloer, aangezien de fundering hoger lag dan het vloerniveau. Op de plaats, waar op de kaart van 1631 een doorgang tussen de beide ruimten te zien is, ontbreekt hier de fundering. Op het moment dat de tussenmuur werd gebouwd, die de lange vleugel in kindereetzaal en kinderschool verdeelde, moet een grote ophoging

+*De funderingsvondsten van de voormalige zuidvleugel*

hebben plaats gevonden. Waarschijnlijk is daarbij het gebouw opgevijzeld, waarbij het houtskelet opnieuw zal zijn verankerd. Deze werkzaamheden kunnen niet over twee jaar verdeeld zijn geweest. Vermoedelijk heeft het werk in 1592 plaats gehad en heeft men daarbij nog een enkel anker van het voorgaande jaar verwerkt.

+ Op de plattegrond van 1631 kan men meer informatie vinden over deze twee ruimten. De 'kinder eet plaets' in het midden van de lange vleugel heeft de schoorsteen aan de kant van de bakkerij. Links van de buitendeur zijn twee normale kruiskozijnen; rechts van de deur ziet men een gewoon kruiskozijn en een zeslichts kozijn afgebeeld. De kinderschool heeft een deur en drie kruiskozijnen. Deze ruimte bezit geen schouw maar+ een kachel in de hoek, die in 1601 zal zijn aangeschaft; op 13 oktober van dat jaar werd nl. 72 gld. 6 st. betaald voor een 'ijsere kagel int cleijne kinderhuijs weegende 851 Lb'. Op 8 december 1602 werd nog een 'cacheloven' gekocht die 955 pond woog en 66 gld. 17 st. kostte. In 1626 leverde Jacop Cornelisz Pot '23 voet pijpen'. Het jaar daarop komt hij in de rekeningen voor met 'eenige pijpen aende cagel' (zie blz. 173). De fabrieksrekeningen geven over deze verbouwing geen inlichtingen. De werkzaamheden van timmerman en metselaar zijn samengevat in enkele grote posten zonder verdere toelichting. In 1591 werd veel minder aan bouwen uitgegeven dan vorige jaren. Het totaal der rekening beliep toen 1947 gld. Daarvan waren vele posten uitgaven, die tot de afwerking van de gebouwen van het vorige jaar behoorden. Ook komt er een post in voor van 600 gld. als eerste betaling van het werk aan de Karthuizersluis. Het jaar 1592 had een hogere fabrieksrekening, in totaal 2937 gld. Hierbij was echter meer dan 1300 gld. voor de Karthuizersluis en 500 gld. voor de kluis in het regentenkantoor begrepen (blz. 142) zodat het overige bedrag, dat voor de gewone jaarlijkse bouwkosten, aanmerkelijk kleiner was dan dat van het jaar daarvoor.

+*De indeling*

+*De kachel*

De nieuwe Karthuizersluis uit 1592

Een van de grote projecten, die in de fabrieksboeken duidelijk naar voren komen, zijn de werkzaamheden aan de Karthuizersluis. In de rekeningen wordt steeds vermeld, wanneer het een betaling voor de sluis betreft; bovendien zijn alle uitgaven aan de sluis nog eens op een afzonderlijk blad samengevoegd. In 1590 werd reeds ruim 100 gld. aan onderhoudswerk uitgegeven, maar eind 1591 begon een algehele vernieuwing.+ De grootste betalingen ontving Adriaan Danckersz die als aannemer schijnt op te treden. Blijkbaar liepen de betalingen over de stad. Op 21 december krijgt Danckersz zijn eerste betaling van 600 gld.; op 28 juni 1592 de laatste, n.l. 405 gld. In totaal ontving hij 1605 gld. in termijnen. Op 6 juni 1592 krijgen zijn knechts drinkgeld als het 'hoidtwerck' van de sluis klaar is. In de posten van bijwerk, die vaak ook betalingen aan andere aannemers inhouden, vindt men alleen houtleveranties en timmermanswerk. Zo werden op 26 april 14 stolpen gekocht voor 42 stuiver per stuk en op 29 april '35 fueren balcken en stolpen'. Ook uit deze posten wordt niet duidelijk wat 'stolpen' zijn (zie blz. 137).

+*Adriaan Danckersz*

De waterbak uit 1593 en de pompen uit 1594 en 1595

De rekening van 1593 beloopt in totaal 3407 gld. Het enige werk dat uit de posten te reconstrueren valt, is het maken van een waterbak. De problemen met het drinkwater werden steeds groter; dit is de eerste waterbak die in het complex werd aangelegd. Waarschijnlijk lag deze bak naast het koehuis dat met zijn grote dak veel water kon leveren. Op de vogelvluchtkaart van 1631 ziet men dat dit gebouw aan de zijde van de St.-Luciensteeg een goot had (zie blz. 165). Aan de andere kant vindt men voor de portierswoning bij de poort een kleine rechthoek, waarmee het deksel van de waterbak bedoeld zou kunnen zijn en tevens een pomp. Op deze plaats bleek een waterkelder te bestaan; deze mat inwendig ca. 2 × 3 meter en was door een tussenschot verdeeld in twee ongelijke compartimenten. De posten die hierop betrekking kunnen hebben zijn+ de volgende. Op 14 augustus worden 25.500 stuks kleine steen aangevoerd uit Friesland. Op 15 augustus krijgen de delvers hun eerste betaling. Op 1 september levert 'Jan Jansz Olij 3 balcken ofte assen om int fundement onder de muier te leggen'. De prijs die hiervoor betaald wordt, 95 gld., wijst uit dat het zeer zware balken geweest moeten zijn. Op 5 september krijgen de knechten van de delvers hun biergeld. Op 18 september wordt een betaling gedaan aan de delvers en de dragers te samen voor 'die kuil van die back'. Misschien hangen de 120 pramen modder, die op 3 oktober afgerekend

+*Friese steen*

worden, hiermee samen. In de eerste helft van september wordt meer dan 500 gld. aan steen betaald. De betalingen aan de metselaar Albert Fransz komen in deze tijd weer wekelijks voor. Op 9 april 1594 worden 'twe hartstienen tot ramens op de waterbacken...' afgerekend.

[+] Nu zouden bakken ter verzameling van water weinig zin hebben zonder de mogelijkheid om dit er weer uit te pompen. In deze jaren treft men voor de eerste [+]*De pompen* maal de pompmaker in de rekeningen aan. In 1595 worden er in het weeshuis verscheidene pompen aangelegd. Er zijn veel uitgaven voor lood met de vermelding: 'tot de pijp inde put int coeijhuijs'. Steeds wordt met veel nadruk de put in de koestal genoemd. Op 7 april 1595 krijgt de pompmaker 'voor drie houte pompen die inde put gestelt' zijn 16 gld. betaald. Op 2 oktober 1596 betaalt men 32 gld. voor werk 'aende lode pomp inde put'. Waarschijnlijk is in die tijd voor het weeshuis het systeem ontstaan van de twee soorten pompwater, dat uit de regenbakken en dat uit de welputten, welk stelsel tot aan het eind van de 19de eeuw heeft voortbestaan.

De fabrieksboeken van de jaren 1594 tot 1597

De fabrieksboeken uit deze periode geven de volgende bedragen die aan het bouwen werden besteed. In 1594, 391 gld.; in 1595, 2105 gld.; in 1596, 2494 gld. en in 1597, 3605 gld.

Ondanks deze vrij hoge uitgaven schijnen er geen belangrijke verbouwingen aan het weeshuis te zijn uitgevoerd. Na de grote wijzigingen van de voorgaande jaren hield men zich voornamelijk bezig met onderhoudswerk aan het uitgebreide huizenbezit. Reparatiewerk aan verhuurde huizen komt dan ook veelvuldig voor; zelden is het echter mogelijk de panden te identificeren. Vaak geven de onderhoudswerken een blik op de bestaande toestand; zo komt er ieder jaar een post terug voor het teren van de[+] luifels en van de brug in het huis. Met deze laatste kan alleen de brug op het eigen terrein over de Begijnensloot bedoeld zijn. Deze werd [+]*De luifels* niet alleen geteerd doch ook jaarlijks met schelpzand bestrooid. De werkzaamheden aan de luifels en de brug werden steeds door een scheepstimmerman uitgevoerd. Op 14 september 1597 wordt 18 gld. betaald voor het teren van '...16 luyfes clain ende grot ende die brug int huys...'. Ook enkele posten van materiaalaankopen zijn het vermelden waard:

Op 2 december 1595 worden er Friese klinkers gekocht. Op 10 november 1596 krijgt de weduwe van Cornelis Danckersz een betaling voor 650 'geglaisde pannen'. Een soortgelijke uitgave treft men in 1598 aan.

Over het algemeen vermelden de fabrieksboeken over de periode van 1581 tot 1600[+] weinig posten over werk aan boerderijen. Na het herstel van het 'lanthuys' van Ael Jans in 1581 komt men eerst op 4 juni 1597 een kleine post tegen, waarin [+]*De boerderijen* Jacop Marten 1 gld. 16 st. ontvangt die hij 'aent lanthuys vertimmert (heeft) opten Hoorn'. Waarschijnlijk was hij een pachter die zelf onderhoudswerkzaamheden had laten uitvoeren.[+] Een ander object van beheer was het Karthuizerklooster, dat toen nog buiten de stadsmuren lag. Men komt het in het begin alleen tegen als plaats, [+]*Het Karthuizerklooster* waar men baksteen haalt, die in schepen wordt geladen en die dan afgebikt wordt. Eerst in 1597 is er daar sprake van nieuwbouw van enige omvang. Hoewel geen

posten voor heiwerk werden gevonden en men daaruit zou kunnen concluderen dat bestaande fundamenten werden gebruikt, geschiedde dit werk als ‘hoopwerk’ of aangenomen werk, hetgeen, evenals de hoge posten voor materialen en arbeidsloon bewijst, dat het werk van grotere omvang betrof dan reparatiewerkzaamheden. Op 4 mei 1597 krijgt de metselaar Albert Fransz 132 gld. betaald voor materiaal en arbeidsloon voor het werk in het Karthuizerhof. Op 6 juli ontvangt Jan Bruijn 218 gld. met een soortgelijke omschrijving, waaraan bovendien toegevoegd is ‘voor cosijnhout’. Op 16 augustus krijgen beiden resp. 67 en 72 gld. betaald voor materialen, arbeidsloon en hoopwerk.

Het nieuwe kinderhuis uit 1598

In 1598 vond er weer een ingrijpende verandering plaats in het weeshuis, namelijk het bouwen van het nieuwe huis voor de kleine kinderen langs de Begijnensloot, aan de oostzijde van de grote plaats. De kleine kinderen kregen hiermee een eigen woning die aansloot bij de zuidelijke vleugel, die in 1592 vermoedelijk werd opgevijzeld en waar toen, of tegelijk met de bouw van het nieuwe kinderhuis, hun school en eetzaal werden ondergebracht. Het is niet bekend of de kleine kinderen voor die tijd verbleven in de

gebouwen die reeds op deze plaats stonden. Mogelijk waren ze ondergebracht in de west- en noordvleugel van het klooster en verwisselden ze eerst nu het gemeenschappelijke huis voor een eigen gebouw. Deze vleugel, hier kinderhuis genoemd, wordt in de bouwrekeningen steeds aangeduid als ziekenhuis. Als zodanig was echter alleen het deel van de begane grond tussen de galerij en de keuken in gebruik (zie blz. 168).

Het nieuwe kinderhuis was een monumentaal gebouw; het belangrijkste dat op het terrein van het klooster tot dan toe was gesticht. In betekenis sloot het aan bij de beide imposante bouwwerken die het weeshuis reeds had opgericht, namelijk de gevel van het oude weeshuis aan de Kalverstraat en de poort van het nieuwe weeshuis.

+ Het is opvallend dat men naast dit grote project ook nog aanzienlijke reparaties aan de bestaande weeshuisgebouwen uitvoerde. Zo werd er in dit jaar ca. 120 rijst leien aangekocht en bovendien nog 8000 Luikse leien, die gezien de hoge kosten voor de leidekker, al verwerkt waren voordat het nieuwe kinderhuis onder de kap was. Uit de aankoop van Luikse leien blijkt tevens dat een deel van de gebouwen toen een maasdekking had, terwijl uit later tijd alleen een rijndekking bekend is.

+De leien voor de herstellingen

De posten voor het nieuwe werk zijn soms afzonderlijk vermeld, vaak ook te herkennen aan hun grote omvang. Op 1 juli 1598 vindt men de eerste betalingen voor het nieuwe werk. Zes puindragers zijn dan enkele dagen bezig geweest met het verwijderen van resten van de oudere bebouwing en de eerste betaling aan een ploeg van 25 heiers heeft plaats. Waarschijnlijk heeft men met twee van dergelijke ploegen tot eind juli+ gewerkt. In totaal werden meer dan 1000 palen aangekocht. Op 28 juli worden nog 47 heipalen extra door de heimeester verantwoord, waarvan '6 palen voor de maet', hetgeen erop zou kunnen wijzen dat men proefondervindelijk de juiste lengte heeft vastgesteld.

+Het heien

Reeds op 29 juli vindt de eerste-steenlegging plaats: 'Betaelt 9 gld. 9 st. dat onder den eersten steen vant niewe sieckhuys' werd gelegd door Jan Jansz Garst, het tweeënhalf jaar oude zoontje van de vader van het weeshuis Jan Garst. Met deze munten gaf men het jaar van de voltooiing aan; het jaartal 1599 stond ook op de gevelsteen vermeld.

+ Intussen komen er ook verscheidene posten voor materialen voor. Begin juli zijn er 9000 moppen en 60 tonnen cement op het werk gekomen. Op 15 juli heeft men 80 eiken balken gekocht voor 6 gld. 12½ st. per stuk. Op 23 augustus worden 63000 'dubbele steen' op het werk gebracht en op 5 september worden 110.000 dubbele steen betaald. De herkomst van de steen wordt niet vermeld. Slechts op 6 september treft men een betaling aan voor het op het werk brengen van een partij Leidse steen. Het werk wordt weer uitgevoerd door de timmerman Jan Bruijn en de metselaar Albert Fransz., waarvan de laatste in het begin de hoogste betalingen ontvangt.+ Mogelijk heeft men tegelijk met dit huis de waterbak aangelegd, die half onder de keuken en half onder de ziekenzaal kwam te liggen en die op de 19de eeuwse rioleringskaart staat aangegeven (zie blz. 259). Op 20 september krijgen twee lieden betaald voor het droog houden van de 'back' gedurende 21 dagen en nachten. Later komen daar nog 6 dagen bij. Op 11 oktober krijgt Albert Fransz een betaling voor 'strijcken van die back...', waarmee het bepleisteren aan de binnenzijde moet zijn bedoeld.

+De materiaalaankopen

+De waterbak

Op 15 augustus van het volgend jaar wordt het lood voor de pomp verantwoord.

+ Aan het eind van het jaar komen de posten voor het natuursteenwerk. Op 24 oktober krijgt de schilder Vrerik Hendrikzn 7 gld. 'van de hartstien te witten,...' Op 26 november wordt 'tslepen van 7 pilairnen..,' en van '7 piedestalen' verantwoord. Twee dagen later worden er '9 capitalen' aangesleept. Op 2 december krijgt de steenhouwer Carel Care zijn eerste betaling van 300 gld. Op 20 januari 1599 volgen nog 100 gld. 'vande pylaren ende andere hartsteen an het niewe werck gelevert'. Over de pilaren werd een houten balk gelegd ter ondersteuning van de bovengevel, waarop het natuurstenen fries geplaatst zal zijn. Op 5 december werd 80 gld. aan de Admiraliteit betaald voor een balk van 56 voeten lang 'ande sijde van de galerije verbesicht'. Aangezien aan deze zijde zes vakken waren wordt een traveemaat van ca. 9 voet waarschijnlijk, hetgeen overeenkomt met ruim 2,50 m. Waarschijnlijk was aan het einde van het jaar de begane grond voltooid. De fabrieksrekening over dit jaar beloopt het hoogste bedrag tot nu toe aan bouwkosten uitgegeven, namelijk 10325 gld. Die van het volgend jaar, waarin de werkzaamheden worden voortgezet, beloopt 6659 gld.

+*Het natuursteenwerk*

+ In 1599 komen er weer verscheidene posten voor betreffende de aankoop van dubbele

+*Dubbele steen*

steen, in totaal ongeveer 100.000 stuks, waarvan een partij als dubbele klinkers wordt aangeduid. Op 5 mei worden nog 16 eiken balken van 6 gld. aangeschaft en op 2 juli 7 balken van 22½ gld. per stuk. In juni wordt de metselaar Albert Fransz door Hans[+] de Vos vervangen. Dat men intussen verder is gegaan met de afwerking blijkt uit [+]*De afwerking* een betaling op 9 juni 1599 als twee schuiten met 'vuylas om de betsteden int nieuwe siekhuijs mede te hoghen' worden aangevoerd en 18 last zand om de nieuwe 'coken mede te hogen'. Deze afwerking werd niet gedaan door de huistimmerman Jan Bruijn. De kistenmaker Vrerik Pietersz maakte 50 'ramens' in het nieuwe huis en kreeg op 3 juli 100 gld. op rekening van de bedsteden. Men vraagt zich af of de grote hoeveelheid wagenschot, die gedurende de gehele tijd van het bouwen werd aangekocht, bedoeld kan zijn geweest voor de bedsteden van het ziekenhuis en van de slaapzalen boven.

Het duurde lang eer de ziekenzaal geheel klaar was, want op 2 oktober krijgt de vrouw van Tobias Martsens een betaling voor estrikken en voor van loodglazuur voorziene plavuizen.

De werkzaamheden aan het gebouw zijn ook verder te volgen. Op 2 juli werd de[+] meiboom geplaatst. In juni had men reeds 41½ rijst leien aangeschaft en van juli [+]*De leidekker* tot september had de leidekker nodig om het nieuwe dak te dekken. Het sluitstuk van het werk was de topgevel. Op 2 september wordt er nog betaald om 'hardtsteen ant huijs' te slepen. Carel Care krijgt bedragen uitgekeerd op 15 en 29 augustus. Tenslotte volgt op 17 november de afrekening van het 'aengenomen werck aent niuwe sieckhuijs' met 468 gld. 5 st. Op 26 januari 1600 komt Carel Care in dit[+] verband nogmaals voor: hij krijgt dan nog 36 gld. uitbetaald 'over verbetering [+]*De gevel* van de gevel'.

Aan het eind van de jaarrekening op 10 oktober 1599 treft men een aantal belangrijke[+] posten aan, die uitwijzen, dat Hendrick de Keyser de ontwerper is geweest van het nieuwe kinderhuis en dat het fries boven de zuilen uit zijn atelier stamt. [+]*Hendrick de Keyser* Deze posten luiden als volgt:

'ditto betaelt aan Heindrick de Keiser vor reste van het kinderwerck boven die galderij de somme van twe hondert guldens	200'
'ditto aen de vorsz vor die personaige boven die poert te versien	6'
'ditto aen de vorsz vort macken van twe patroenen van een ghevel	8 gld. 10 st.'
'ditto aen syn knechts vor bierghelt	4 gld. 10 st.'

[+] Merkwaardig is de mededeling over de personaige boven de poort. De conclusie lijkt gerechtvaardigd, dat reeds toen het reliëf van Joost Jansz Bilhamer moest [+]*Het herstel van de poort* worden hersteld. Dit wordt nog bevestigd door een post van 23 januari 1600, waar Frederick 10 gld. ontvangt van de 'voorpoordt te schilderen'. Hierbij komt nog 3 gld. biergeld[+] voor zijn knechts. Waarschijnlijk is de hier genoemde schilder dezelfde als Vrerick Heyndricksz, die in opdracht van het weeshuis werk deed, dat men [+]*Vrerick Heyndricksz*

aan de gewone huisschilder niet wilde toevertrouwen. Op 10 april 1604 ontvangt hij 2 gld. om de voordeur van het oude weeshuis te schilderen en op 17 april daaropvolgend 8 gld. voor het schilderen van twee schoorsteenposten in de grote kamer. Op 1 augustus 1604 krijgt hij 33 gld. voor het schilderen van de achterkamer in het oude weeshuis. Het laatste bedrag doet vermoeden, dat hij er een plafonddecoratie heeft aangebracht. De nieuwbouw van het kinderhuis ging gepaard met een grote ophoging van het terrein aan de zijde van de Begijnensloot. Er werden zeer veel schuiten zand aangevoerd en op dat tijdstip heeft de binnenplaats zijn huidige niveau gekregen. Mogelijk heeft dit ook gevolgen gehad voor de brug over de Begijnensloot. Bij de nieuwe aanleg van de grote binnenplaats werden ook de omheinde bleek en de pergola aan de westkant aangelegd.

+ Ook over deze tuinaanleg zijn posten te vinden. Op 25 april 1599 wordt 56 gld. betaald voor bogen waar de wijngaard over moet groeien. Op 1 mei krijgt de huisvrouw van Marten Pieters ‘2 gedraeide gevelsierkens’ en ‘9 pylairs’ betaald met 4 gld. 8 st. Hoewel deze onderdelen ook in de ziekenzaal of elders kunnen zijn gebruikt, doen ze toch denken aan het hek om het bleekveld, zoals dat bekend is uit de gravure in Pontanus (zie blz. 172). Op 23 januari 1600 wordt de afwerking van de tuin betaald; twee pramen aarde en ‘negen wijngaerden en camperfolio’ Tevens wordt de wijngaard aan het huis naast de brug gesnoeid. Waarschijnlijk is hiermee het huis bedoeld dat over de Begijnensloot gebouwd was.

+*De tuinaanleg*

De architectuur van het nieuwe kinderhuis

Van het nieuwe kinderhuis, een der eerste gebouwen die van Hendrick de Keyser in Amsterdam bekend zijn, bleef weinig bewaard, (zie blz. 168). In 1685 werd de kap vernieuwd; in het midden van de 18de eeuw kreeg het nieuwe gevels, waarbij ook de balklagen werden gewijzigd. Slechts de fundering en de muur aan de Begijnensloot bleven tot aan de huidige verbouwing intact. Deze muur aan de Begijnensloot werd ook nu vernieuwd, waarbij het poortje met het jaartal 1598, het enige decoratieve element dat van het oorspronkelijke bouwwerk overbleef, met oud materiaal herbouwd werd (zie blz. 303).

+ De fundering van het gebouw was nog in redelijke staat; tussen een roosterwerk van twee dicht bij elkaar gelegen balken waren palen geheid van zeer afwisselende *+De constructie* dikte. Het muurwerk van deze vleugel was niet zozeer gezakt als wel naar de binnenplaats gaan overhellen. De smalle, inwendig weinig meer dan 5 meter brede vleugel was oorspronkelijk lager dan thans. De balklagen zijn bij de 18de eeuwse verbouwing omhoog gebracht. Het gebouw was niet onderkelderd en het had twee vrijwel even+ hoge lagen. Er zijn geen aanwijzingen gevonden dat het een constructie met muurstijlen zou hebben gehad, hetgeen met de zuilengalerij ook niet goed in *+De indeling* overeenstemming zou zijn te brengen. De lange vleugel was door de middenmuur, waarin zich een rookkanaal bevond, op de begane grond en de verdieping in twee ruimten verdeeld. Daarachter, in een knik, lag de keuken, die aansloot bij de lage zuidelijke vleugel. Op de plattegrond van 1631 en de daarbij behorende vogelvlucht zijn verscheidene trappen naar boven te zien. Een ligt er tussen de ziekenzaal en de keuken; de andere ligt links van de voorgevel, buiten het huis. Het poortje met het jaartal 1598 gaf toegang tot een trap; misschien een die naar het water van de Begijnensloot leidde. Op de stadskaart van 1625 kan men op de verdieping verschillende uitgebouwde houten gemakken waarnemen. De ziekenzaal op de begane grond heeft geen eigen gemak. Op welke manier hier de faecaliën werden afgevoerd zonder door de keuken te gaan is niet duidelijk.

+ Het belangrijkste van het gebouw zijn de gevels, die slechts uit enkele afbeeldingen bekend zijn. Helaas tonen deze grote onderlinge verschillen. De *+De gevels* samenhang van zijgevel en voorgevel is vrij groot; de zuilenrij en het fries gaan de hoek om, alleen staan de zuilen in de voorgevel dichter bij elkaar dan in de zijgevel. De lijst onder de vensters van de verdieping loopt rondom door over het gebeeldhouwde fries. De plattegrond en de vogelvlucht van 1631 geven overal gelijke zuilen, terwijl de andere tekeningen een samengestelde pijler op de hoek te zien geven (zie blz. 168). Aangezien er uit de rekeningen bleek dat zeven zuilen en hun basementen tegelijk werden aangevoerd, mag men aannemen dat de pijler op de hoek en de beide halfronde zuilen die bij de muren aansloten, anders van vorm waren en niet als monoliet werden uitgevoerd. De kroonlijst was waarschijnlijk van hout, het fries daarboven van steen.

+ Op de verdieping is de voorgevel geheel anders behandeld dan de zijgevel. De pilasters tussen de kruiskozijnen die aan de voorgevel voorkomen, ontbreken aan *+De verdieping* de zijkant. Het hoofdgestel boven de pilasters is even hoog als de zone van de bogen boven de vensters van de zijgevel. Volgens alle afbeeldingen zijn de zuilen beneden van de Dorische orde. De meeste gravures geven de pilasters op de verdieping zo

schematisch aan dat niet duidelijk is welke orde bedoeld wordt. Alleen Webbers geeft duidelijk een Ionische orde weer (zie blz. 200). Op alle gravures springt het fries van het hoofdgestel hier boven de pilasters naar voren. Bij de gravures van Dapper en zijn navolgers loopt deze voorsprong door over de gehele middentravee.

+ Ook de top is op zeer verschillende manieren weergegeven. De belangrijkste versies zijn de vogelvluchtkaart van Balthasar Florisz uit 1631 en de gravures van Dapper en Webbers, beide uit 1663. De gravure van Dapper maakt een betrouwbare indruk, te meer daar de plaatsing van de wapens in de onderste strook ook op andere gravures voorkomt; alleen heeft hij de onderste strook te laag getekend. Immers het venster in de middentravee moet van gelijke hoogte geweest zijn als de dakkapellen aan de zijgevel. Wanneer men zich deze strook bij Dapper hoger denkt en bij Balthasar Florisz daarentegen lager, dan worden de verschillen tussen deze beide afbeeldingen minder groot. Bij de laatste zouden dan de stenen met ‘Anno 1599’ een verdieping hoger gesteld moeten worden, zoals dit aan de linkerzijde van de geveltekening ook eerst aangegeven is.

+*De geveltop*

+ Met behulp van deze afbeeldingen en enkele aan het gebouw ontleende maten is het mogelijk een reconstructie te tekenen (zie blz. 170). Hierbij zijn twee variaties mogelijk: de ene met alleen Dorische pilasters, de andere met een opklimmende orde. Beide mogelijkheden zijn de op reconstructietekening weergegeven, die met de opklimmende orde komt ons het meest waarschijnlijk voor. De nieuwe gevel van Hendrick de Keyser toont een opmerkelijke overeenkomst met die van het Leidse stadhuis die in 1597 gebouwd werd. +*De reconstructie*

De bouwactiviteit in het begin van de 17de eeuw

De bebouwing aan de zuidzijde van de gang naar de Kalverstraat

Op de plattegrond en de vogelvlucht van 1631 is aan de zuidzijde van de gang die langs het koehuis naar de voorpoort aan de Kalverstraat leidt, een rij gebouwtjes onder één dak te zien. Kleine onregelmatigheden in de architectuur wijzen er op dat ze niet tegelijkertijd gebouwd kunnen zijn (zie blz. 165). Op 17 mei 1600 ontvangt de timmerman+ Jan Willems, de opvolger van Jan Bruijn, 27 gld. voor het maken van een nieuwe trap ‘staende in ons schoemaekers huys’. Het hoge bedrag wekt het vermoeden, dat deze post de trap links van de voorgevel van het kinderhuis betreft. Het huisje over de Begijnensloot, naast het nieuwe kinderhuis, zou dan het schoenmakershuis zijn en vermoedelijk het oudste van de rij. Nadat in 1603 een strook grond van het Oudemannenhuis was verworven ten zuiden van de gang van de Kalverstraat naar het weeshuis, zou kort daarna de rij huisjes gebouwd kunnen zijn waarvan men de indeling zo goed kent uit de plattegrond van 1631 (zie blz. 165). Het dichtst bij de poort was de werkplaats van de glazenmaker. Daarnaast de werkplaats van de schoenmaker, waarbij twee kleine verwarmbare woonvertrekken hoorden; het ene vermoedelijk de keuken, het andere een opkamertje als slaapvertrek. Beide kamers kregen hun licht door grote vensters, die uitkwamen op het huis aan de Kalverstraat dat bewoond werd door Willem de organist. Tussen dit nieuwe schoenmakershuis, waarvan geen bouwrekeningen werden gevonden, en het huis over de Begijnensloot, ligt een gebouwtje met weinig vensters, waarvan de plattegrond van 1631 noch indeling noch bestemming geeft. Mogelijk diende het tot bewaring van de bezittingen van de wezen; later vindt men een ruimte met een dergelijke bestemming steeds in deze omgeving. Ook van dit bouwsel is de tijd van het ontstaan niet bekend. Tenslotte is er nog het huis dat aan deze zijde direct achter de poort was gelegen. Het had een deur buiten de poort die door een gang in het hoekhuis te bereiken was. Er was geen toegang tot het huis op het weeshuisterrein. Oorspronkelijk bestond het uit een kamer met verdieping. Tussen 1625 en 1631 is het plaatsje achter dit huis volgebouwd. Het is niet bekend waarvoor dit huis diende en wanneer het gebouwd is. Het is mogelijk dat hier de schoolmeester woonde, die na de grote verbouwing van 1632 aan de zuidzijde van de jongensplaats een huis kreeg. +*De timmerman Jan Willems*

De herbouw van bakkerij en brouwerij in 1606

Het jaartal 1606 op het poortje van de brouwerij en de post in de rekeningen over het dekken van het dak, leggen het bouwjaar van dit onderdeel vast (zie blz. 174). In de uitgebreide rekeningen van dat jaar zijn er weinig posten aan te wijzen waarvan met zekerheid te zeggen valt dat ze op dit werk betrekking hebben. De brouwerij van het klooster moet hier reeds in 1516 gelegen hebben en werd door het weeshuis op deze plaats voortgezet (zie blz. 120). Een tekening uit het einde van de 16de eeuw (van Eeghen 1941; 96) toont reeds de putgalg voor de watervoorziening van de brouwerij. Van deze oudere brouwerij is misschien de achtermuur naar de zijde van het Begijnhof gehandhaafd en ook de fundering kan opnieuw gebruikt zijn, gezien het ontbreken van posten voor heiwerk in de rekeningen.

+ In juli begint men een waterbak te maken. Op 29 juli 1606 verschijnt de eerste post voor ‘de delvers vande grote back...’, waarvan de betalingen op 6 en 12 augustus weer terugkeren, de laatste maal omschreven als ‘het gadt vande back te graeven...’. In totaal kostte dit gat 32 gld. Direct hierna volgen grote posten aan de metselaar Hans de Vos. De 19de eeuwse plattegrond van de watervoorziening geeft een waterbak onder de brouwerij aan (zie blz. 259). Mogelijk betreffen voorgaande posten deze waterbak.

+*De waterbak*

Op 1 en 4 oktober zijn er enkele uitgaven die gedaan werden in verband met een brand, zoals ‘eenig goet te verdragen inde brant’. Hieruit mag men de conclusie trekken dat de brand het weeshuis zelf heeft getroffen. Op 4 oktober wordt nog een uitgave gedaan om vier last mout naar de mouterij te brengen. Een post die anders in het fabrieksboek niet voorkomt. Men vraagt zich af of de brand dan wellicht niet in de brouwerij heeft plaats gevonden. In dat geval zou men toen tot herbouw hebben kunnen besluiten.

+ Hoe het zij, het bouwen van de nieuwe brouwerij komt eerst enige weken na de brand goed op gang. Op 15 oktober worden 33.500 stenen aangevoerd en een grote hoeveelheid kalk. Op 16 oktober volgt een partij van 40.500 dubbele steen, terwijl op 30 oktober het zagen van 29 vuren balken betaald wordt. Op 4 november worden 600 delen aangevoerd. Op 5 en 11 november worden in totaal ruim 70.000 stenen gebracht. Eveneens op 11 november ontvangt de steenhouwer Carel Care zijn eerste voorschot van 120 gld. Op 10 januari 1607 krijgt hij nog 63 gld. 16 st. voor ‘verscheyde hartstien gelevert an het brouhuys’. Het werk moet nu klaar geweest zijn want op dezelfde datum worden ‘30 duijsent engelse laijen dair het brou en backhuys mede gedect is...’ betaald, namelijk 300 gld. Uit het gebruik van Engelse leien blijkt dat men ook voor dit deel een maasdekking toepaste.

+De materiaalaankopen

+ Van het nieuwe gebouw is alleen het brouwerijgedeelte bewaard gebleven. Het oostelijk stuk, waarin de bakkerij was ondergebracht werd in 1765 door een nieuw bouwwerk vervangen (zie blz. 236). De plattegrond en vogelvluchtkaart van 1631 geeft een goede indruk van het gebouw en de indeling ervan korte tijd na de voltooiing (blz. 173). Van het brouwerijgedeelte is de westelijke topgevel blijkens de thans aanwezige baksteen later grotendeels vernieuwd. De daar aanwezige drielichtskozijnen komen echter al op de vogelvlucht van 1631 voor en zullen nog wel oorspronkelijk zijn. De noordelijke zijgevel van de brouwerij sloot vroeger voor het grootste deel tegen de westvleugel van de binnenplaats aan, waardoor het geen buitengevel was. De twee traveeën waarmee de brouwerij aan de binnenplaats uit kwam zijn blijven bestaan en maken het mogelijk zich een beeld te vormen van het oorspronkelijke uiterlijk van het gebouw. Met zijn waterlijsten, halfronde boog boven de deur en sierlijke ankers sloot het geheel aan bij de architectuur van het kinderhuis.

+Het inwendige

Inwendig heeft het gebouw niets bewaard dat nog aanwijzingen kan geven over een vroeger gebruik; alleen de kap en de balklagen bleven nog geheel intact. De balklagen bestaan uit afwisselend zware en lichte balken die in het muurwerk opgelegd zijn op eenvoudige kraagstenen. De mooie, goed bewaard gebleven kap heeft twee jukken boven elkaar en nummert van oost naar west. Het eerste spant aan de zijde van de verdwenen brouwerij draagt het nummer vier, hetgeen uitwijst dat het gebouw met drie vakken is ingekort. De kap had een wijziging ondergaan in verband met het verbouwen van leien kap tot pannen kap en het aanbrengen van verticaal dakbeschot. Het jaartal 1723 dat tijdens de restauratie van de kap werd gevonden gecombineerd met de initialen H.M. zou het jaar kunnen aangeven waarop dit is gebeurd.

In de muur naar de zijde van het Begijnhof, die door een smalle tussenruimte van de achtergevel van de daar gelegen huizen wordt gescheiden, zijn nog de resten aanwezig van enkele openingen ter ontluchting. Het meest typische onderdeel van de brouwerij+ is het aardige natuurstenen poortje met het jaartal 1606 op de bovendorpel, het enige dat bewaard is gebleven van het vele werk dat Carel Care

+Het poortje uit 1606

voor het weeshuis verrichtte. Dit poortje is vermoedelijk bij de 18de eeuwse verbouwing iets verplaatst, hetgeen blijkt uit het metselwerk en uit de plattegrond van 1631, die de ingang van de brouwerij iets meer naar het oosten, precies in het vierde vak weergeeft. De vogelvlucht van 1631 laat kleine verschillen zien tussen de ingang van de brouwerij en die van de bakkerij. Mogelijk was de eerste iets breder en van natuursteen met het oog op beschadiging door biertonnen.

Het regentessenkantoor uit 1617

In het jaar 1617 moet men een nieuw gebouw aan het weeshuis hebben toegevoegd, waarin men de regentessenkamer onderbracht; hoogstwaarschijnlijk het bouwwerk aan de Voorburgwal, vlak bij de brug in het verlengde van de St.-Luciensteeg. In later tijd is hierin ook steeds de regentessenzaal gevestigd geweest (zie blz. 166).

De posten over het bouwen zijn in de uitgebreide jaarrekening niet met zekerheid aan

te wijzen. Mogelijk zijn de 17.000 dubbele Leidse steen, die op 5 april worden betaald, aan dit gebouw verwerkt. Opvallend evenwel is, dat er geen uitgaven voor funderingswerk worden aangetroffen. De mogelijkheid bestaat dat men van bestaande funderingen gebruik heeft gemaakt; aan de zuidzijde waar het regentenkantoor stond en aan de oostkant, de plaats van het voormalige Paterhuis, behoefde men geen nieuwe funderingen en muurwerk te maken.

+ Eerst op het tijdstip van afwerking worden sommige posten duidelijker. Op 8 november krijgt Salomon Engersz, de kistenmaker die in deze tijd meer in de rekeningen voorkomt, betaald voor wat hij gemaakt heeft 'in thuys ande hoeck van tweeshuys...'. Op 9 december wordt aan Dirk Adriaansz ('stienhouwer') het zeer hoge bedrag van 78 gld. betaald voor twee marmeren (schoorsteen)posten in de 'moeders camer'. Op 29 december ontving de glazenmaker 50 gld. 'vande glasen opte muederscamer' en op 3 januari 1618 wordt de betaling verantwoord van 321 gld. 11 st. aan de steenhouwer Wouter Jacobsz van 699 blauwe en witte Italiaanse vloerstenen. Trijn Cornelis zag haar rekening van 39 gld. 11 st. 'voor beeldwerck op moerscantoor' op 14 juli 1618 voldaan. Uit al deze posten blijkt, dat de regentessenkamer de meest kostbare afwerking kreeg die in het weeshuis tot nu toe werd aangetroffen. De regentessenkamer was te bereiken+ door een tegen de zuidoostelijke hoek geplaatste spiltrap, die uitkwam in het middelhuis naast de trap die naar het regentenkantoor leidde. Dit bracht enige veranderingen met zich mee; op 22 juli 1617, ontvangt een niet met name genoemde beeldsnijder 9 gld. 10 st. 'voor de portalen in het middelhuys te snijen de heylige geesten ende saterscoppen'. Op 9 juni 1618 worden de nieuwe vloerstenen in het middelhuis betaald. De dag daarop krijgt Carel Care nog 470 stenen van 15 duim betaald en op 15 juli leverde hij nog 650 stenen.

+De afwerking

+De wijziging van het middelhuis

De oorspronkelijke toestand van dit nieuwe regentessenkantoor is bekend uit de plattegrond en de vogelvlucht van 1631. De vergaderzaal van de regentessen moet zich, evenals die van de regenten, op de verdieping hebben bevonden. Op de begane grond was de kamer van Mr. Heijndrik, de binnenvader. Daarnaast, door het zelfde voorportaal te bereiken, lag de grote spijskamer, die weer verbonden was met de kleine spijskamer onder de regentenkamer. De kamer van Mr. Heijndrik, die blijkens de bedstede ook als woonkamer diende, lag wel op een strategisch punt. De gevels van dit gebouw blijken op de vogelvlucht van 1631 rijker dan die van de rest van de vleugel te zijn. Boven de kruiskozijnen zijn halfronde bogen geplaatst, waartussen smeedijzeren muurankers. De kap heeft een drietal fraaie dakkapellen; toch is het gebouwtje nog zo eenvoudig dat het aan de zijkanten geen trapgevels heeft.

Hoewel de bestemming weinig veranderde, is het bij de grote verbouwing van de achtervleugel in 1680 ingrijpend gewijzigd. Om het te verhogen is het toen opgevijzeld; er werd een tussenverdieping aangebracht, sindsdien de regentessenkamer. Wagenaar noemt deze kamer een 'net ingestoken vertrek'. Toch lag deze kamer op dezelfde plaats als het eerste moederskantoor, dat nu echter een verdieping hoger terecht kwam en in eenzaamheid weinig veranderde. De mooie zoldering bleef in zicht, maar de schouw verdween helaas (zie blz. 69). De balklaag, oorspronkelijk boven het vertrek van Mr. Heijndrik, kwam nu boven de vernieuwde regentessenkamer te liggen en werd waarschijnlijk toen door een betimmering aan het oog onttrokken. In de 18de eeuw werd deze ruimte nogmaals gemoderniseerd.

De kamer van de binnenvader bleef ook na 1680 beneden; vermoedelijk echter werd hij verlaagd en voorzien van een nieuwe balklaag (zie blz. 242).

Het huizenbezit van het weeshuis en het nieuwe huis aan de St.-Luciensteeg uit 1622

Uit de fabrieksboeken krijgt men de indruk, dat in het eerste kwart van de 17de eeuw veel ten koste werd gelegd om het bezit aan boerderijen en huizen te moderniseren.+ De verbeteringen aan boerderijen blijken in het algemeen niet meer te worden gedaan door de timmerlieden uit de stad maar meer door aannemers uit Weesp, Ouderkerk en elders. Vaak wordt ook aan de pachters betaald voor werk dat in hun opdracht werd uitgevoerd.

+*De boerderijen*

Niet alleen de boerderijen, maar ook het land, de sluizen, dijken en wegen vroegen veel onderhoud. Soms moest het weeshuis een molen laten bouwen of in de bouw ervan meebetalen, zoals in 1611 te Ouderkerk.

+ Aan het huizenbezit in de stad werd veel zorg besteed. De meeste huizen schijnen in-

+*De huizen in de stad*

tensief onder handen genomen te zijn, waarbij het opvalt dat vele werden opgevijzeld. Andere punten van modernisering waren het aanbrengen van pompen en gootstenen. De eerste pomp die vermeld wordt, is die welke in 1594 is aangebracht in het huis ‘De drie Krakelingen’ in de Dirk van Hasseltsteeg. Een enkele maal ook komt het maken van een waterbak voor, zoals in 1618, vermoedelijk aan een boerderij aan de Amstel. Ook aan de schouwen werden voortdurend verbeteringen aangebracht; eerst haardijzers, daarna ook ‘steentjes’, waarmee tegels bedoeld zijn. Omstreeks 1625 worden het ‘gemaelde steentjes’. Zeer veel toegepast worden ook de gedraaide pilaren, waarmee gedraaide spijlen bedoeld zijn. Ouderwetse zaken als het teren van luifels blijven in de rekeningen voorkomen. In mei 1620 is er een jaarlijkse betaling aan de blikslager voor blikken goten.

Men krijgt de indruk, dat de uitgaven aan de huizen in het begin van de 17de eeuw overwegend verbouwingen en reparaties betreffen. Dit wordt anders na de grote stadsuitbreiding van 1614, waardoor een aantal weeshuisgronden binnen de stad komt te[+] liggen. Al direct in 1615 wordt er ‘in de Carthuizers’ druk gebouwd. Op 4 november ontvangt Carel Care 27 gld. 8 st. voor het natuursteenwerk van twee huizen achter het Karthuizerklooster, die mogelijk de beide trapgevels zijn die de stadskaart van 1625 aan de Karthuizerstraat toont.

[+]*Het Karthuizerklooster*

In 1619 wordt er weer gebouwd op het terrein van de Karthuizers. Op 8 maart 1620[+] krijgt Carel Care 74 gld. 11 st. ‘vande gevel te maken mit hartstien’. Op 11 april 1620 ontvangt hij 125 gld. 13 st. ‘van 2 gevels te volleveren’. Vermoedelijk gaat het hier om de twee trapgevels die men op de stadskaart van 1625 en op de grote vogelvlucht van Balthasar Florisz, die nog aanwezig is in het kaartboek van het Burgerweeshuis, afgebeeld vindt. Zij waren van een eenvoudige architectuur. Niet duidelijk wordt of het ontwerp hiervan op naam zou moeten komen van de steenhouwer Care, die dan al twintig jaar voor het weeshuis werkt, of op die van de timmerman of de metselaar. De timmerman Jan Willems is aan het eind van 1613 uit de rekeningen verdwenen en opgevolgd[+] door Cornelis Fransz.; de metselaar Hans de Vos maakte in het voorjaar van 1620 plaats voor Joost de Vos.

[+]*Carel Care*

[+]*De timmerman Cornelis Fransz en de metselaar Joost de Vos*

Ook aan de Keizersgracht bij de Westermarkt wordt in deze tijd door het weeshuis gebouwd.

Inmiddels was het werk aan de twee bovengenoemde gevels ook het laatste, dat Carel Care voor het weeshuis maakte. Op 20 september 1620 ontvangt hij zijn laatste betaling van 20 gld. 17 st. Reeds in 1619 had er een andere steenhouwer voor het weeshuis werk gemaakt, dat mogelijk te delicaat was voor Care. Op 28 september 1619 ontvangt namelijk Huybert Caijser 18 gld. ‘vande parsinagges te repareren die boeven die[+] poirt staen’. Het grote reliëf boven de poort, dat door Hendrik de Keyser in 1600 reeds hersteld was (blz. 148), vroeg klaarblijkelijk opnieuw de aandacht. Waarschijnlijk moest het reliëf na deze reparatie opnieuw geschilderd worden. Het kan zijn dat de post van 26 augustus 1620 daarop betrekking heeft: ‘aen Salomon de la Tombe vande kinderen off te setten en schilderen 96 gld.’. Het is mogelijk dat bij deze opknapbeurt van de weeskinderen, waarbij gezien de prijs ook wel de zijreliëfs betrokken kunnen zijn, de regels van Vondel zijn aangebracht. Een jaar na het werk aan de poort treedt Huybert de Keijser in de plaats van Carel Care. Op 26 augustus 1620 ontvangt hij 93 gld. 6 st. voor ‘stienwerck aen diverse’, op 15

[+]*Het herstel van het reliëf aan de voorpoort*

september 1621 krijgt Huibert Thomasz 85 gld. 12 st. voor het leveren en houwen van steen.

Onder leiding van Huybert de Keijser zou het volgende belangrijke project van het weeshuis tot stand komen. Dit was het huis, dat aan de St.-Luciensteeg gebouwd+ zou worden en dat het jaartal 1622 zou dragen. Voordat dit huis gebouwd kon worden moest echter eerst de Begijnensloot worden overwelfd. Er is een uitbetaling aan Carel Care op 1 juli 1618 gedaan van 48 gld. 9 st. voor steen en arbeidsloon ‘ande bruch int weeshuys gemaikt...’. Een andere brug in het weeshuis dan die over de Begijnensloot was er niet. Wellicht is dit het begin geweest van de latere overkluizing en heeft men op dat moment de brug, die in het verlengde van de gang naar de Kalverstraat lag, in steen overwelfd. Mogelijk hangt hiermee ook de volgende post samen: op 7 december 1619 krijgen de vijzelaars 97 gld. uitbetaald omdat zij ‘het huijs int weeshuys’ tot 6 voet boven de straat hebben opgevijzeld. Het is moeilijk vast te stellen, welk huis dit geweest kan zijn; misschien het kleine huis dat over de Begijnensloot was gezet, naast het koehuis. De verhoging van ruim anderhalve meter kan nodig zijn geweest in

+De brug over de Begijnensloot

verband met de brug en de voortzetting van de overwelving naar de kant van de St.-Luciensteeg.

+ In september 1621 moet men begonnen zijn aan de bouw van het huis in de St.-Luciensteeg dat dit deel van de Begijnensloot aan het gezicht zou onttrekken en dat niet alleen de inkomsten van het huis zou verhogen, maar ook de aangrenzende gebouwen zou verlossen van de stank uit de sloot (zie blz. 340). Op 26 september 1621+ worden 72 masten verantwoord, terwijl op 2 oktober de rekening van het heien, die 118 gld. beloopt, wordt voldaan. Tussen 24 oktober en 13 november worden er 79.000 gele stenen verantwoord, waarvan de eerste partij door een koopman uit Harlingen wordt geleverd en een partij wordt bestempeld als klinkers. Waarschijnlijk zijn deze stenen gebruikt voor de overwelving van de sloot. Cornelis Keizer levert op 3 november 59½ ton 'sement'. Het werk aan het huis ging tegelijkertijd door want nog op 4 december worden steigertouwen aangeschaft. De wekelijkse betalingen aan de timmerman Cornelis Fransz gaan de gehele winter door, maar die aan de metselaar Joost de Vos beginnen weer op 5 februari 1622. Op 5 maart wordt er een rekening van steen en pannen voldaan, hetgeen het waarschijnlijk maakt dat het huis met pannen werd gedekt. Op 12 maart worden 15.000 rode steen betaald, die kennelijk gediend hebben voor de voorgevel. Op 13 april betaalt men Huybert de Keyser 440 gld., die geaccordeerd waren, hetgeen moeilijk iets anders geweest kan zijn dan de betaling van het werk aan de gevel. Op 25 juni 1622 ontvangt de steenhouwer Tomas Gerritsz (de Keyser?) 20 gld. 10 st. Salomon de la Tombe krijgt op 26 juni en 13 augustus 32 gld. 9 st. voor verguldwerk.

+Het huis St.-Luciensteeg 25

+Het heiwerk

Het huis wordt in mei van dat jaar voor de eerste maal verhuurd, nadien zijn er nog enkele nagekomen rekeningen. Op 1 juni wordt door Pieter Ariensz van Delft geleverde blauwe steen betaald. Op 11 juni wordt nog 27 gld. 11 st. vergoed aan Huybert Thomasz de Keyser voor 'taermen gelevert', waarmee vermoedelijk schoorsteenposten met hermenfiguren bedoeld zijn. Op 9 juli wordt aan Thomas de Keiser 7 gld. 19 st. betaald voor geleverde blauwe steen; waarschijnlijk is hier de neef van Hendrick en de zoon van Gerrit de Keyser, bedoeld. Bovendien worden verscheidene paren schoorsteenposten geleverd door Gerrit Tielemans.

De gevel van het huis is nog te zien op twee tekeningen die nagenoeg geheel met elkaar overeenkomen. Ook de indeling van het huis bleef bekend (zie blz. 341). Het is voor de eerste maal sinds de bouw van het kinderhuis in 1599 dat men weer te maken krijgt met een belangrijk stuk architectuur, dat in opdracht van het weeshuis tot stand komt. Het is de eerste gevel die bekend is van Huybert de Keyser. Bij deze gevel is het zeer waarschijnlijk dat de steenhouwer het ontwerp leverde. Dat dit niet altijd het geval was blijkt uit de twee gevels die Hubert Thomasz (de Keyser?) op de Keizersgracht zou maken. Op 17 maart 1622 wordt hij door de meester-timmerman aangeklaagd omdat hij niet klaar is met zijn werk. Als verdediging voert hij aan dat hij onvoldoende maten heeft gekregen van de metselaars (van Dillen - Rijks Geschiedkundige Publicatie 78).

De verandering van het hek om het bleekveld in 1621

In dezelfde tijd dat het huis aan de St.-Luciensteeg werd gebouwd kwam er waarschijnlijk nog een andere verandering tot stand, namelijk een nieuw hek om het bleekveld van het weeshuis (zie blz. 172). Het oude uit 1600, dat men op de gravure van Pontanus ziet, komt op de stadskaart van 1625 al in een gewijzigde vorm voor. De bogen voor de wingerd zijn verdwenen en ook de toegang naar het bleekveld schijnt te zijn veranderd. Het is niet mogelijk met zekerheid vast te stellen wanneer deze wijziging heeft plaats gehad. Er is echter een post in de rekeningen die hiermee verband zou kunnen houden. Op 14 augustus 1621 wordt namelijk aan de stoel- of wieldraaier Jacob Martssen 48 gld. 7 st. betaald voor ‘pijlaeren 249 stuck en eenige knopen’. Het aantal spijlen die het hek telt komt ongeveer met dit aantal overeen. Een betaling voor de poort is helaas niet te vinden. Men vraagt zich af of deze wellicht in een rekening van Huybert de Keyser kan schuilgaan. Het kleine hok rechts van de poort zou een kippenhok kunnen zijn; ook de jongensplaats heeft later een kippenhok bezeten (zie blz. 30).

Een huis in de Kalverstraat uit 1625

De fabrieksrekeningen van 1622-1625 geven veel uitgaven te zien, waarvan er geen te lokaliseren is. Wel is het duidelijk dat de bouwerij in de Karthuizers geregeld doorgaat. Huybert de Keyser is nu de steenhouwer van het huis, die meestal twee maal per jaar in de rekeningen vermeld wordt voor een bedrag van enkele tientallen guldens. In maart 1623 wordt de aankoop van 52 masten verantwoord en kort daarop krijgt de timmerman Cornelis Fransz 20 gld. 12 st. als heiloon voor 48 'paelen'. Voor welk bouwwerk dit was blijkt niet. In 1624 heeft men 16 nachten moeten pompen bij het maken van een waterbak.

In 1625 wordt er aan belangrijker werk begonnen, namelijk het bouwen van een huis aan de Kalverstraat.

+ Het is niet duidelijk wanneer men precies met het werk begonnen is. Op 13 augustus 1625 ontvangt Pieter van Delft 187 gld. 4 st. 'voor een Italiaense vloer', *+De bouwmaterialen* die waarschijnlijk nog niet voor het nieuwe huis bestemd zal zijn geweest. Op 20 september 1625 worden in twee partijen totaal 43.400 Friese steen aangeschaft voor 103 gld. Op 20 en 28 september krijgen de heiers hun loon; in totaal 123 gld. De timmerman Cornelis Fransz en de metselaar Joost de Vos ontvangen wekelijks weer hoge bedragen. Op 8 oktober wordt een partij van 10.000 rode steen betaald, die bij de zelfde leverancier wordt gekocht als de gele steen en wat duurder is. Deze moet bestemd geweest zijn+ voor de voorgevel. Op 11 oktober ontvangt Huijbert de steenhouwer een betaling van 25 gld. op zijn rekening en op 22 november volgt *+Huybert de Keyser* 95 gld. van de 'gevel te maeken inde calverstraet'. Het steenhouwwerk van de gevel heeft dus in totaal 120 gld. gekost. Op 3 december ontvangt hij nog 30 gld. voor twee paar (schoorsteen)posten. Zijn collega Thomas de Keyser krijgt op 6 december 226 gld. 1 st. betaald voor 'blaeuwe stienen'. Op dezelfde dag worden nog 19.000 Goudse stenen gekocht, die goedkoper zijn dan de Friese en waarschijnlijk dienen voor de binnenwanden. Ook betreffende de afwerking vindt men nog enkele posten: Jan van Sluys ontvangt 153 gld. 15 st. voor 'gemaelde steentges in scoorstienen' op 21 februari 1626. Thomas de Keyser krijgt nog 47 gld. 8 st. op 7 maart en Pieter Ariensz van Delft ontvangt op 8 maart 10 gld. 9 st. 'van stienen drumpel'. De kistenmaker Harmen Gerritsen die al eerder in de rekeningen voorkomt, krijgt op 17 maart 55 gld. 16 st. 'voor kistemakerije int nieuwe huys'. Bij de huizen aan de westzijde van de Kalverstraat zullen wij er geen tegenkomen waarvan het waarschijnlijk is dat het in 1625 werd vernieuwd Het kan ook zijn dat deze uitgaven een huis naast de herberg de Keizerskroon betreffen.

Het schijnt dat na het bouwen van dit huis Huybert de Keyser minder voor het weeshuis is gaan werken. Op 14 maart en 18 juli 1626 ontvangt hij nog twee kleine betalingen van ieder 3 gld., daarna treft men hem in de rekeningboeken van het weeshuis niet+ meer aan. In zijn plaats komt dan Thomas de Keyser, die van 15 augustus 1626 tot aan het eind van 1627 zeer dikwijls in de boeken voorkomt. Hij *+Thomas de Keyser* is betrokken bij gebouwen, die op het terrein van het vroegere Karthuizerklooster verrijzen. Eerst in 1628 ontmoet men Huybert de Keyser weer wanneer deze op 3 mei en op 5 oktober telkens vier paar posten levert. De eerste maal kosten deze 43 gld.; de tweede keer 38 gld. 14 st. Gezien de prijs moeten dit slechts eenvoudige schoorsteenposten geweest zijn. De laatste maal dat Thomas de Keyser in de

fabrieksrekeningen voorkomt is op 17 februari 1629, wanneer hij 369 gld. 12 st. uitbetaald krijgt voor 3040 blauwe stenen. Daar de fabrieksboeken niet verder gaan dan medio 1632 geven zij geen uitsluitsel betreffende verdere levering van deze steenhouwers aan het huis. Bij de grote bouwcampagne daarna komen zij niet meer voor.

Aan het weeshuis zelf schijnt er in deze jaren niet veel gewerkt te zijn. Wanneer men de stadskaart van 1625 (zie blz. 128) vergelijkt met de vogelvlucht van 1631 kan men slechts twee verschillen opmerken. Het eerste is het open plaatsje achter het zuidelijke hoekhuis in de Kalverstraat dat in 1625 nog open is en in 1631 bebouwd voorkomt. Het tweede is de keuken op de hoek van de St.-Luciensteeg en de Voorburgwal, die op de kaart van 1625 niet is getekend en in 1631 wel is afgebeeld. Of deze keuken in de tussenliggende jaren gebouwd is of dat men op de stadskaart dit gebouwtje heeft overgeslagen is niet bekend; ook uit de rekeningen wordt dit niet opgelost.

De werkzaamheden op het terrein van het voormalige Karthuizerklooster in 1626 en 1627

Na 1625 gingen de werkzaamheden in het gebied van het Karthuizerklooster in hoog

tempo verder. Vergelijking van de stadskaart van 1625 met een vogelvluchttekening, die Balthasar Florisz omstreeks 1630 maakte van de bezittingen van het weeshuis op dat terrein toont aan, wat er in die tijd veranderd is. Er is een rij huisjes aan de zuidkant van de Karthuizerstraat of Gieterstraat bij gekomen. Van de twee huizen aan de noordzijde van de Karthuizerstraat heeft het grootste een torentje gekregen. Het huis in het midden van het terrein werd voorzien van een topgevel. Het belangrijkste project is echter het grote pakhuis, dat op de noordelijke hoek van de Karthuizerstraat en de Lijnbaansgracht werd gebouwd.

Niet alleen aan de gebouwen werd gewerkt, ook aan de terreinen. Er worden zeer veel schuiten aangevoerd met modder en zand om de tuinen te hogen en er worden verscheidene betalingen gedaan aan tuinlieden. Uit de rekeningen blijkt dat het torentje aan het dubbele huis aan de Karthuizerstraat in 1626 gebouwd moet zijn. Op 17 januari 1627 wordt de loodgieter Salomon Davits betaald voor 'Loot an het torentgen in de cathuysers'. Het steenhouwerswerk van dit torentje moet het jaar daarvoor geleverd zijn door Thomas de Keyser, de enige steenhouwer die dan in de rekeningen voorkomt. De loodgieter kreeg zijn rekening in tegenstelling tot timmerman en metselaar slechts eenmaal per jaar betaald. Dat het torentje al eerder klaar geweest moet+ zijn, zou kunnen blijken uit de betaling die op 31 oktober aan de schilder Salomon (de la Tombe) werd gedaan voor 'vergulden een duijff inde Cath. 1 gld. 10 st.'. *+Salomon de la Tombe*

In 1627 werd in dit gebied veel gebouwd. Op 28 en 29 maart werd in totaal 110 gld. aan heiwerk in de Karthuizers uitgegeven. Er volgen betalingen aan timmerman en metselaar, terwijl ook Thomas de Keyser enige malen in de rekeningen voorkomt. Zijn grootste betaling is die op 22 mei, wanneer hij voor blauwe steen en loon 324 gld. ontvangt. Misschien is toen het grote huis in het midden van de tuin vernieuwd.

Op 3 september 1627 komt er weer een grote post voor heiwerk voor. Aan 22 heiers+ wordt 92 gld. 6 st. uitbetaald 'die de loets inde cathuysers het fondament geheyt' hebben. Op 10 september worden 30.000 Harlinger steen aangeschaft alsmede een kleinere partij rode steen. Op 13 oktober volgt de aankoop van 29.500 Friese klinkers en op 29 oktober worden weer 30.000 'geele vriesse stien' betaald. Uit het loon van opdragen blijkt dat deze partijen ook direct verwerkt werden. Het pakhuis wordt gezet door de timmerman Cornelis Fransz en de metselaar Joost de Vos. *+Het pakhuis*

De kleine hoeveelheid steenhouwerswerk die aan dit gebouw voorkomt wordt weer geleverd door Thomas de Keyser, die op 25 september 61 gld. 4 st. ontvangt voor loon en steen en op 4 december nog eens 36 gld. Daarna volgt op 12 december nog een betaling aan hem van 19 gld. 9 st.

Het is opvallend dat bij dit werk aan de gebouwen op het terrein van de Karthuizers alleen Thomas de Keyser voorkomt en Huybert de Keyser ontbreekt.

De gebouwen op dit terrein die in het begin van de 17de eeuw zijn neergezet, zijn thans alle verdwenen. Van het pakhuis echter is iets meer bekend. Op de vogelvluchtkaart van Balthasar Florisz is dit grote gebouw duidelijk te zien. De voorgevel, die hier onzichtbaar is, werd afgebeeld op Commelins gravure van de geschutgieterij aan de zuidhoek van de Karthuizerstraat en de Lijnbaansgracht. Het was een eenvoudig gebouw met een puntgevel met een klein opzetstuk. Ook van dit werk bij de Karthuizers blijkt uit de rekeningen niet wie de ontwerper was; de

timmerman, de metselaar of de steenhouwer. Van het vele werk dat in opdracht van het weeshuis tot stand kwam waren er slechts enkele belangrijke projecten waarbij de naam van de bouwmeester naar voren kwam. Het waren de poort uit 1581, het ziekenhuis uit 1599 en de gevel aan de St.-Luciensteeg uit 1622 en in al deze gevallen was de ontwerper een steenhouwer.

De familie de Keyser en het weeshuis

Uit de fabrieksrekeningen van de eerste helft van de 17de eeuw blijkt dat verscheidene leden van de familie de Keyser voor het weeshuis gewerkt hebben.

+ Van 1619-1626 komt Huybert de Keyser in de rekeningen voor. Op 15 september 1621 wordt hij Huybert Thomasz genoemd en op 11 juni 1622 voluit: Huybert Thomasz de Keyser. De Huybert de Keyser die tot nu toe bekend was en die bij Hendrick de Keyser het vak geleerd had, ging door voor een zoon van zijn oudere broer Gerrit. Een Huybert Thomasz de Keyser is tot nu toe niet voorgekomen en de familierelatie is ook niet duidelijk, vermoedelijk is hij een achterneef van Hendrick de Keyser geweest. Aangezien voor het weeshuis slechts een beperkt aantal mensen

+*Huybert Thomasz de Keyser*

werken lijkt het waarschijnlijk dat overal waar tussen 1619 en 1626 Huybert in de rekeningen voorkomt deze Huybert Thomasz bedoeld is. Wie de Huybert de Keyser was die in 1624 het natuursteenwerk van een buitenhuis bij Leiden leverde (Oud-Holland 1904; 67) en in 1632 twee schoorsteenposten voor het Wijnkopersgildehuis (Jrbk. Amstelodamum 53, 1961; 172) is nog niet bekend.

+ Naast Huybert de Keyser komt in de fabrieksrekeningen ook nog Thomas de Keyser voor. In 1622 en 1632 is er sprake van een steenhouwer Thomas Gerritsz waarmee waarschijnlijk dezelfde bedoeld is. Het is dan ook meer waarschijnlijk dat in deze tijd de zoon Thomas van Hendricks oudere broer Gerrit voor het weeshuis werkte dan dat zijn eigen zoon, de beroemde schilder Thomas de Keyser, dit gedaan zou hebben. Van het werk van Huybert en Thomas de Keyser voor het weeshuis is niets overgebleven. Gelukkiger waren in dit opzicht Pieter de Keyser, die waarschijnlijk de galerij van 1632 ontworpen heeft (zie blz. 178) en Willem de Keyser, die vermoedelijk de verhoogde gevel boven de poort in de Kalverstraat gemaakt heeft (zie blz. 188). Ook Hendrik de Keyser Jr. zullen we nog in de latere rekeningen aantreffen (zie blz. 191).

+Thomas Gerritsz de Keyser

Tevens moet worden opgemerkt dat de schilder Salomon de la Tombe die van 1620 tot 1637 incidenteel voor het weeshuis werkte een zwager van Hendrick de Keyser was.

De verbouwing van het klooster tot weeshuis *1580-1631*

Afb. 192. De plattegrond van Balthasar Florisz uit 1631 is opnieuw getekend, schaal 1:600, daarbij gebruikmakend van nieuwe opmetingen en van tijdens de werkzaamheden aangetroffen ouder muurwerk. Die delen van het complex waarvan bekend is, of vermoed kon worden, dat ze in de periode van 1580-1631 vernieuwd werden zijn zwart aangegeven. Daaruit blijkt dat men alleen de meest belangrijke gebouwen van het klooster, de westelijke vleugel, de tot woonruimte verbouwde kapel en het patershuis aanvankelijk heeft gespaard, alle nevengebouwen werden reeds in de eerste halve eeuw vernieuwd. Behalve het bouwen van een aantal woningen voor het personeel en dienstgebouwen heeft men voor de weeskinderen twee vleugels voor de kleinste kinderen gemaakt (4 en 5) en twee ziekenzalen voor de grote jongens en meisjes (7c). Van de verschillende verbouwingen die in deze periode geschied zijn is zeer verschillend materiaal beschikbaar, vrijwel geen deel uit deze tijd heeft zijn gevels behouden. Onze kennis gaat terug op de afbeeldingen die er - behalve de documentatietekeningen van 1631 - van bestaan en op de gegevens uit de fabrieksboeken. Over het bouwen van de poort en de beide huizen uit 1581 (1) zijn we vrij goed ingelicht, alleen weten we niet of de achterhuizen 2a en 3a misschien toch ook niet in deze periode tot stand zijn gekomen (blz. 326). Het gehele complex dat met 2 is aangeduid geeft grote problemen. De aangrenzende huizen 2a en 2b volgen dezelfde richting en schijnen tegelijk of na het koehuis gebouwd. Deze van de verkaveling afwijkende richting is doorgezet tot aan het huisje 2f. Dit moet een omvangrijke vernieuwing zijn geweest, die eerder in de weeshuistijd zal zijn geschied dan in de nadagen van het klooster. Het fabrieksboek geeft enkele geringe aanwijzingen dat het koehuis in 1591 zou kunnen zijn vernieuwd (blz. 142). Het moment waarop de bebouwing aan de zuidzijde van de gang tot stand is gekomen is evenmin duidelijk. Dergelijke kleine bouwwerken zijn in de fabrieksboeken zelden te vinden. Het kan zijn dat deze reeks huisjes kort na 1603 tot stand is gekomen toen het weeshuis een driehoekig stuk grond ongeveer op deze plaats van de regenten van het Oudemannenhuis overnam (blz. 150). Over het gebouw van het kinderhuis (4) van 1598 is zeer veel bekend, zowel door de rekeningen als uit afbeeldingen (blz. 146). Wanneer de oude kloostervleugel aan de zuidkant (5) voor kinderschool en eetzaal werd geschikt gemaakt staat niet vast. In deze omgeving opnieuw verwerkte ankers met het jaartal 1592 zouden hiervoor een aanwijzing kunnen zijn (blz. 144). Van de brouwerij en bakkerij staat het bouwjaar 1606 vast, zowel uit de rekeningen als uit het jaartal op een poortje. Van dit deel bleef zelfs een klein fragment muurwerk bestaan (blz. 150). Van de lange vleugel aan de Voorburgwal is weer bijzonder weinig bekend. Enkele indirecte aanwijzingen in de rekeningen maken het waarschijnlijk dat dit uiterst sobere bouwwerk in 1590 tot stand kwam (blz. 140). Het jaar daarop is er sprake van het werk aan het nieuwe kantoor, vermoedelijk de vergaderzaal van regenten. Waarschijnlijk lag deze op de verdieping van het aangrenzend gebouwtje (8) (blz. 141). Hierop sloot de vergaderzaal van regentessen aan die zich in het volgende bouwlichaam (9) bevond en die in 1617 werd afgewerkt (blz. 152). De keuken van het jongens- en meisjeshuis (10) werd gebouwd tussen 1625 en 1631, hetgeen volgt uit de vergelijking van de beide vogelvluchten van Balthasar Florisz. (blz. 155). De kleine huisjes aan de St.-Luciensteeg waarvan de kelders bij het weeshuis in gebruik waren moeten van deze tijd zijn. Dat het fraaie huis over de

Begijnensloot in 1622 gebouwd werd blijkt uit het jaartal in de top dat we op enkele tekeningen kunnen lezen.

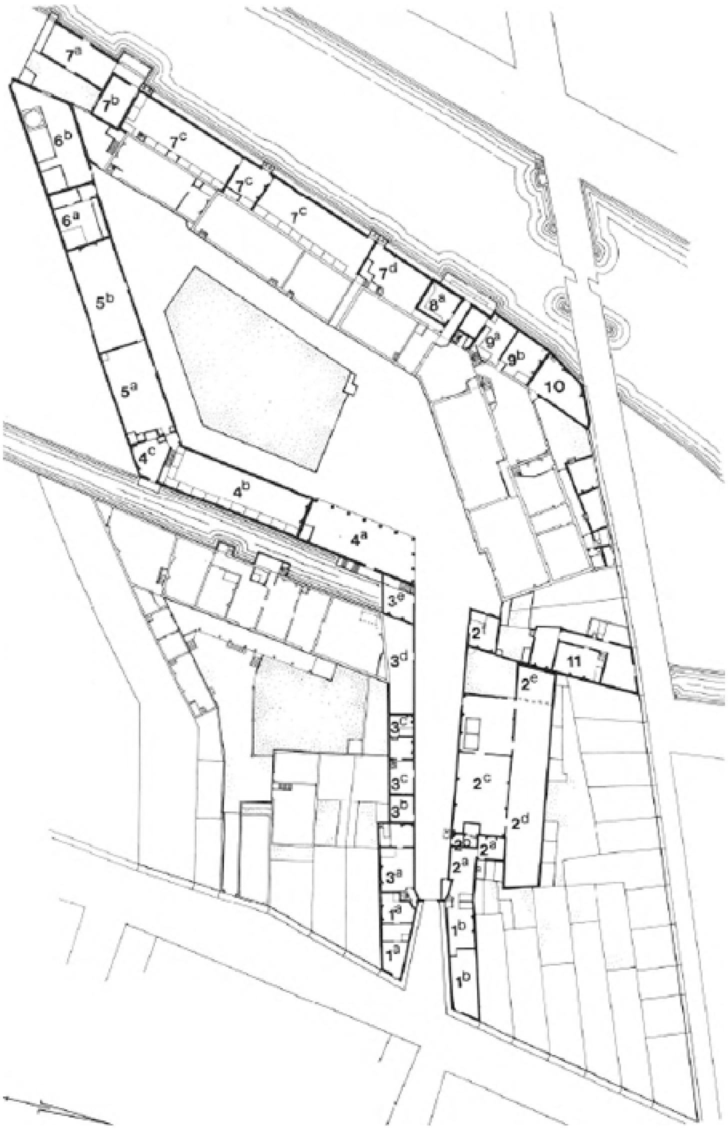

192
LEGENDA

1. *Poort met huizen aan weerszijden, vernieuwd in 1581. 1a en 1b verhuurde huizen aan weerszijden van het voorpleintje.*
2. *Vernieuwing koehuis met omgeving, vermoedelijk in 1591. 2a de woning van de geldophaler, met een entree buiten de poort, 2b woning van de ongehuwde jongensportier met bedstede uitgebouwd in hooivak. 2c hooivak. 2d koestal. 2e mogelijk woongedeelte van de boer. 2f huis over de Begijnensloot, mogelijke voorloper van het boekhoudershuis.*
3. *Bebouwing aan zuidzijde van de gang naar het klooster, geheel of gedeeltelijk na 1603. 3a huis met uitgang buiten de poort, schoolmeestershuis? 3b glazenmakerswerkplaats. 3c werkplaats en woning van de schoenmaker. 3d bestemming onbekend, bergplaats boedels weeskinderen? 3e huis over de sloot, wellicht gebouwd als schoenmakerswoning; later boekhouderskantoor.*
4. *Kinderhuis uit 1598. 4a galerij. 4b kinderslaap zaal. 4c keuken voor het kinderhuis.*
5. *Vermoedelijk in 1592 verbouwde zuidvleugel, 5a kinderschool. 5b kindereetzaal.*

6. *Vleugel uit 1606. 6a bakkerij. 6b brouwerij.*
7. *Achtervleugel uit 1590. 7a timmermanswerkplaats. 7b washuis. 7c ziekenzalen voor de grote jongens en meisjes. 7d linnenkamer.*
8. *Regentenkantoor uit 1591. Beneden; 8a kleerkamer.*
9. *Regentessenkantoor uit 1617, Beneden: 9a spijskamer. 9b woning keukenvader.*
10. *Grote keuken. Gebouwd tussen 1625 en 1631, en gebruikt voor de grote jongens en meisjes.*
11. *Huis over de Begijnensloot 1622. Verhuurd huis, uitkomend in de St.-Luciensteeg.*

193

De poort aan de kalverstraat uit 1581 I

Afb. 193. Deze tekening van de poort aan de Kalverstraat wordt toegeschreven aan Lamberts (G.A.A.) Dit betekent dat hij in de eerste helft van de 19de eeuw werd vervaardigd naar een oudere prent. Deze tekening toont het duidelijkst de oorspronkelijke toestand van het huis naast de poort en is niet in tegenspraak met andere gegevens (blz. 325). De band tussen de poort en de gevel blijkt uit het reliëf van de weesjongen dat toen nog in de voorgevel stond. Ook de zijgevel bevatte een drietal nissen.

Afb. 194. Het gedeelte van de poort is nauwkeuriger uitgewerkt dan de rest van de tekening. Het geeft evenals de aquarel van H.P. Schouten (afb. 9) een van de oudste afbeeldingen van dit belangrijke onderdeel.

Afb. 195. Deel vogelvlucht 1631. De zijgevel van het huis aan de andere zijde van het pleintje is alleen bekend uit de vogelvlucht van 1631 en minder nauwkeurig uit de stadskaart van 1625 (afb. 196). Ook hier zien we drie nissen, waarvan de ene die niet door de, jongere?, dakkapel wordt bedekt nog een bekroning boven de gootlijst heeft. Op beide vogelvluchttekeningen staat de poort vrij in de ruimte. Er was een dwarsdakje achter om de deuren tegen de regen te beschermen.

Afb. 197. Gedeelte van de plattegrond van 1631. Het blijkt dat de scheve richting van de zijgevels van de huizen bij de poort stopt en alleen bedoeld is om een voorpleintje te maken. Achter de poort is een portiershokje.

194

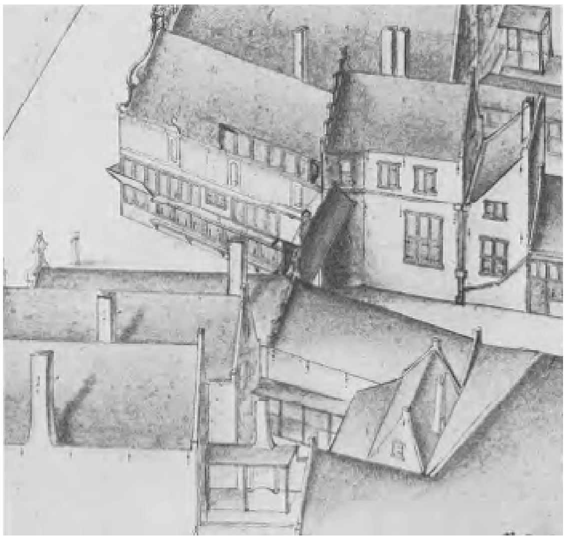

195

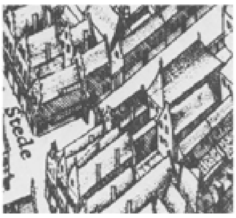

196

197

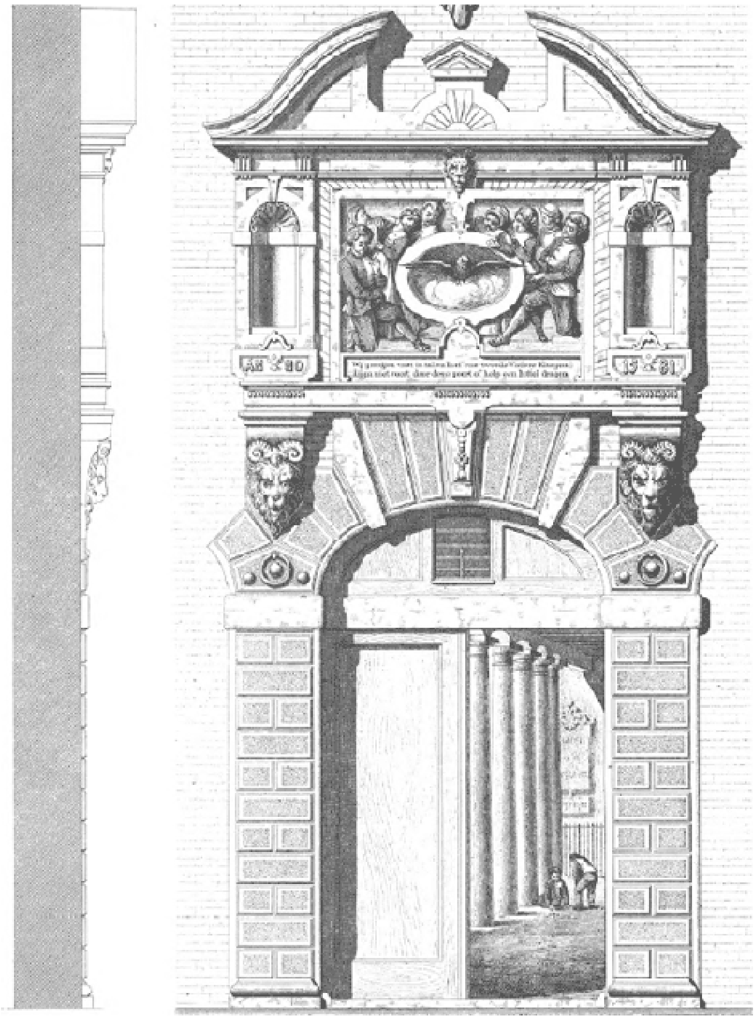

198

199

De poort aan de kalverstraat uit 1581 II

Afb. 198. De opmeting van de jongenspoort (schaal 1:25) die Jacob Olie voor 1873 maakte en die gepubliceerd werd in de reeks ‘Afbeeldingen van oude bestaande gebouwen’ beeldt de poort uit als zelfstandig object, los van de omgeving. Door de vele verbouwingen in later tijd was de band met de aangrenzende huizen verloren gegaan. Er is een verschil tussen de sobere omlijsting van de poort en de gedetailleerde decoratie rond het tafereel erboven. De boogaanzetten aan de buitenzijde van de poort hebben aanleiding gegeven tot het vermoeden dat de poort voor een andere plaats zou zijn gemaakt. Zij dienen echter om de leeuwenmaskers te ondersteunen en de assen van de nissen daarboven op te vangen. Opvallend is ook het gebroken fronton dat vroeger vrij in de ruimte stond. Het grote reliëf, thans door een afgietsel vervangen (afb. 14), vormde het centrale punt van de gehele aanleg. Tezamen met de zijreliëfs was het geleverd door de beeldhouwer Joost Jansz (Bilhamer). Aangezien deze al het natuursteenwerk van huizen en poort maakte kunnen wij hem beschouwen als de architect van de gehele aanleg (blz. 140).

Afb. 199. Het bovenstuk van de poort, met het grote reliëf (opn. 1960).

Onder de verflagen zijn veel scheuren en herstellingen verborgen. Enkele reparatiestukken zijn hier reeds verdwenen. Eerst na het verwijderen der verflagen kon het oorspronkelijke werk worden blootgelegd (afb. 15).

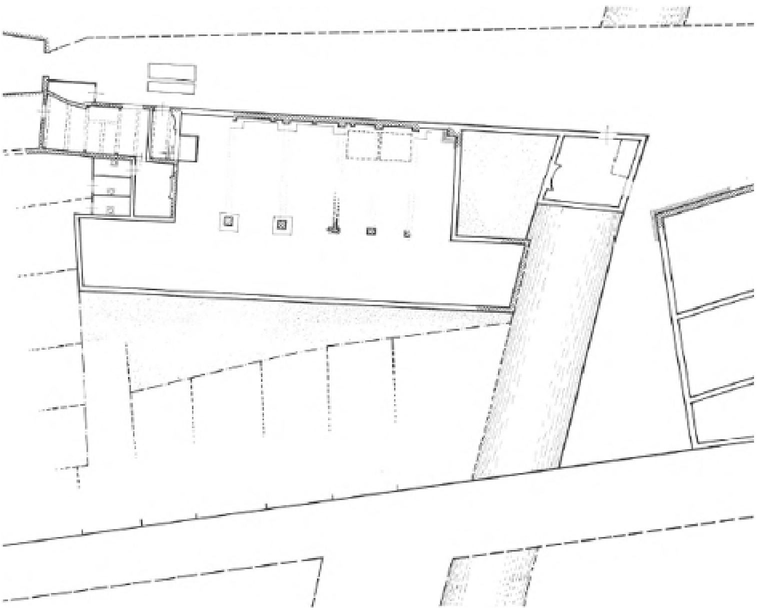

200

Het koehuis

Afb. 200. Bij de algehele vernieuwing van dit gedeelte werden in 1968 enkele resten van de fundering van het oude koehuis aangetroffen (schaal 1:250, gevonden muurwerk dubbel gearceerd). Het fundament van de muur aan de gang naar de Kalverstraat werd voor een deel blootgelegd. Uit de muurverzwaringen viel af te lezen waar de stijlen van de gebinten gestaan hadden. Zij correspondeerden met de poeren aan de kant van de stal. Van het huis naast de poort, was enig muurwerk bewaard gebleven, en een deel van het houtskelet. Ook van het westelijk deel van de stal, aan de Begijnensloot kwamen funderingen aan het licht.

Afb. 201. Gedeelte van de vogelvlucht van 1631. In tegenstelling tot de stadskaart van 1625 (afb. 178) toont deze vogelvlucht, koestal en hooivak onder een dak, een constructie die het meest waarschijnlijk voorkomt, gezien de lage zijmuren van de koestal. Wel is het westelijk eind van de koestal met een apart dak getekend.

Afb. 202. Gedeelte van de plattegrond van 1631. De opgravingen bevestigden de juistheid van deze plattegrond. Ook het verschil tussen de drie oostelijke vakken (voor de hooiberging) en het westelijk deel waar de kuipen voor het veevoer stonden, tekende zich af in de gebintsafstand. In tegenspraak met de vogelvlucht is echter het ontbreken van een muur tussen de koestal en het westeind met het aparte dak (blz. 142).

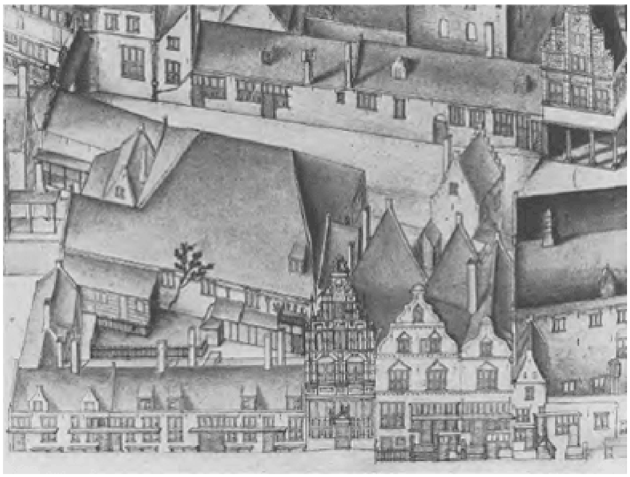

201

202

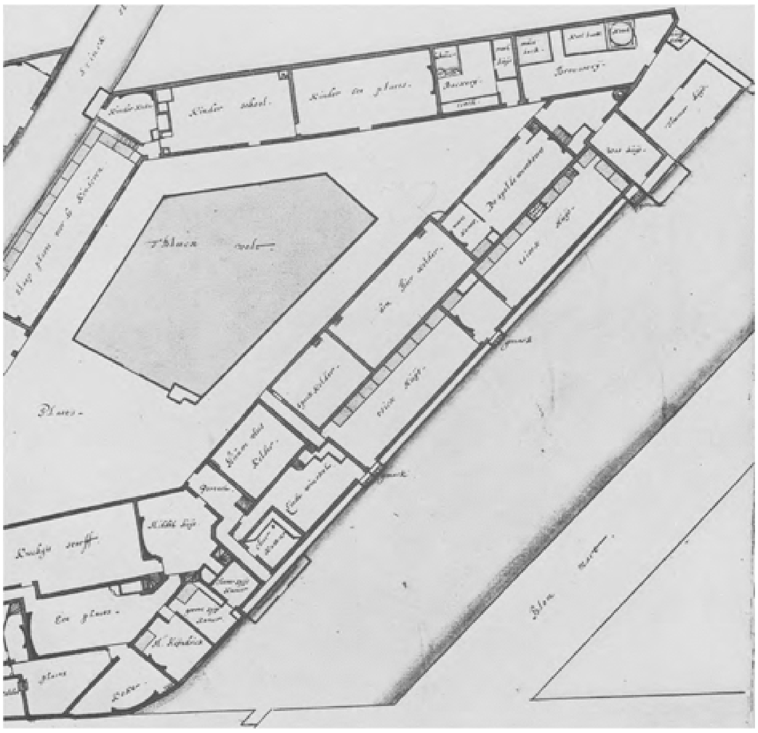

203

De vleugel langs de nieuwezijds voorburgwal uit 1590

Afb. 203 en 204. Rechterdeel van de plattegrond en van de vogelvlucht uit 1631. De lange vleugel die in 1590 gebouwd werd op de kade tussen de oude kloostervleugel en het water is alleen uit deze tekeningen bekend. Reeds in 1680 werd hij wegens bouwvalligheid gesloopt. De indeling van de begane grond is op de plattegrond weergegeven. De zolder daarboven heeft een houten borstwering en vermoedelijk een vlieringvloer, gezien de dubbele rij dakkapellen. Aan de zijde van de brug is een reeks gekoppelde dakvensters, hetgeen op een verbouwing wijst. Aan de zijde van het Begijnhof is het washuis onder hetzelfde dak. Het timmerhuis voor de brouwerij is een apart gebouwtje (blz. 140).

Aan de noordzijde liggen twee aparte gebouwtjes. Het rechtse bevatte vermoedelijk op de verdieping het regentenkantoor dat in 1591 werd afgewerkt (blz. 143). In het linker gebouwtje was op de verdieping de regentessenzaal, beneden was de woonkamer van Mr. Heijndrik, de binnenvader. Waarschijnlijk kwam dit gebouw in 1617 tot stand. (blz. 152). De architectuur van dit gebouwtje dat naast de brug over de Nieuwezijds Voorburgwal stond, was iets rijker dan die van de oudere vleugel aan het water. De muurankers, de bogen boven de vensters en de dakkapellen gaven een zekere verlevendiging; trapgevels ontbraken echter.

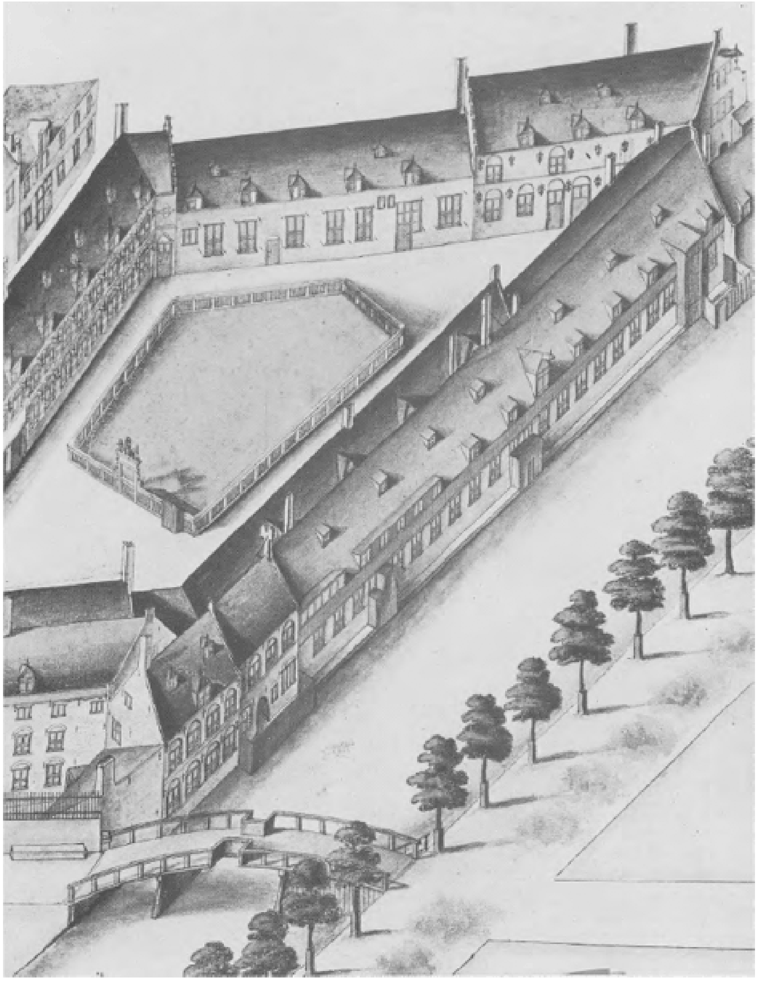

204

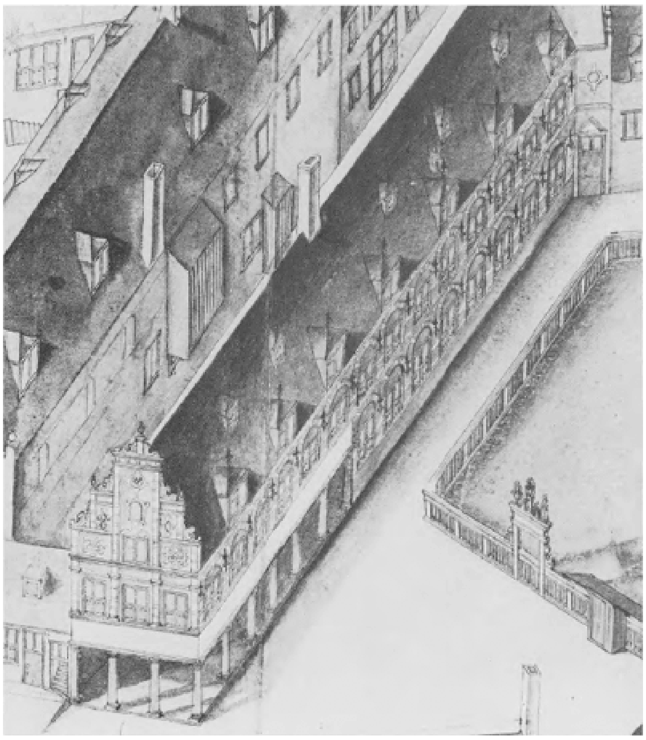

205

Het kinderhuis uit 1598

Afb. 205 en 211. Gedeelten van de vogelvlucht en plattegrond van 1631, waarop het kinderhuis is aangegeven. Voor de kennis van deze vleugel die door Hendrick de Keyser ontworpen was, zijn deze documenten van veel betekenis. In de rekeningen wordt dit gebouw in zijn geheel steeds aangeduid als het 'sieckhuys'. Vermoedelijk is dan ook de slaapzaal tussen de galerij en de keuken een ziekenzaal geweest tenzij men de verdieping voor de zieken bestemd heeft.

Afb. 206 en 207. Poortje met jaartalsteen in linkerzijmuur (opn. 1938). De linkerzijmuur was het enige deel dat de verbouwing in de 18de eeuw overleefde. Het poortje kwam onder de galerij uit en gaf toegang tot een trap naar de Begijnensloot.

Afb. 208. De voorgevel van het nieuwe kinderhuis uit de vogelvlucht van 1631. De grote witte band boven de zuilen, waarin zich de kroonlijst en het gebeeldhouwde fries bevonden, bewijst dat deze gevel niet erg nauwkeurig is weergegeven (blz. 149). Ook de plaats van het jaartal in de topgevel is niet juist weergegeven. Bovendien zijn de trappen van de topgevel van gelijke hoogte hetgeen ook minder waarschijnlijk is.

Afb. 209. Gedeelte van gravure van meisjesplaats naar Commelin (1693). De afbeelding bij Commelin die een verbeterde uitgave van Dapper is heeft deze gevel vrijwel ongewijzigd overgenomen, alleen in het linkerwapen is verschil.

Afb. 210. Gedeelte gravure van Webbers (afb. 234). Links het kinderhuis.

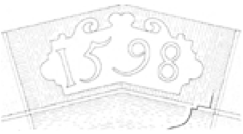

206

207

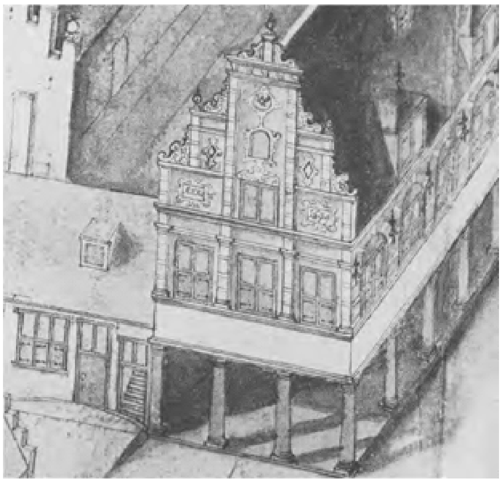

208

209

210

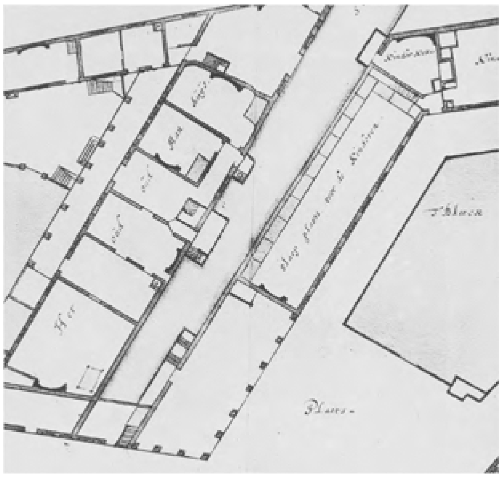

211

Reconstructie van de gevels van het kinderhuis

Afb. 212 en 213. Reconstructietekeningen

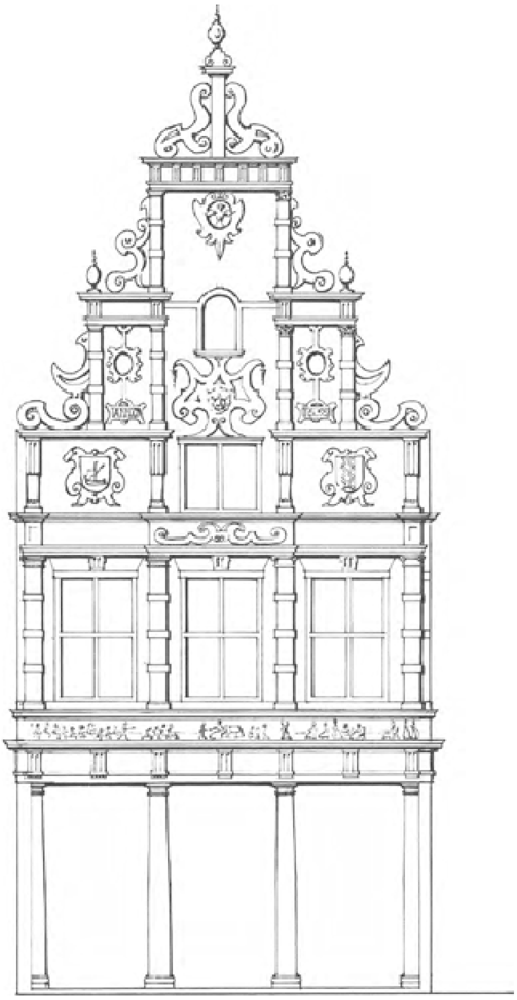

212

van voor- en zijgevel. Voor deze reconstructie is naast de afbeeldingen van Balthasar Florisz en Dapper-Commelin, vooral gebruik gemaakt van de gravure van Webbers (1664) (afb. 234). De breedte van de voorgevel is bekend uit het huidige gebouw, de lengte van de zijgevel is ook vrij nauwkeurig vast te stellen. De hoogte van de zijgevel volgde uit de gravures van Dapper en Webbers en kwam vrijwel overeen met de hoogte van de brouwerij uit 1606 die vermoedelijk sterk bij deze gevel aansloot. De afbeeldingen tonen geen verschil in hoogte tussen de vensters van begane grond en verdieping. De hoogte van hoofdgestel boven de zuilen en het gebeeldhouwde fries daarboven hangt samen met de bogen boven de vensters van de zijgevel. Waarschijnlijk lag het houten hoofdgestel boven de zuilen iets lager dan op onze reconstructie getekend is, waardoor de balken beter konden worden opgevangen en het gebeeldhouwde fries daarboven iets hoger werd. Op de verdieping vinden we in de voorgevel een strek boven de kozijnen en een hoofdgestel op de plaats van de bogen van de zijgevel. De onderste trap van de top, waarover de meningen der tekenaars nogal verschillen, wordt bepaald door de hoogte van het zolderkozijn, ongeveer gelijk aan de helft van het kruiskozijn beneden. De meeste

afbeeldingen geven in de onderste trap rechts het stadswapen zodat we vermoeden dat Balthasar Florisz daar een fout maakte. Over het bovenste deel van de gevel lopen de meningen minder uiteen. Op de linkerhelft der tekening zijn Dorische pilasters getekend, rechts Ionische en Korinthische, zoals Webbers weergeeft.

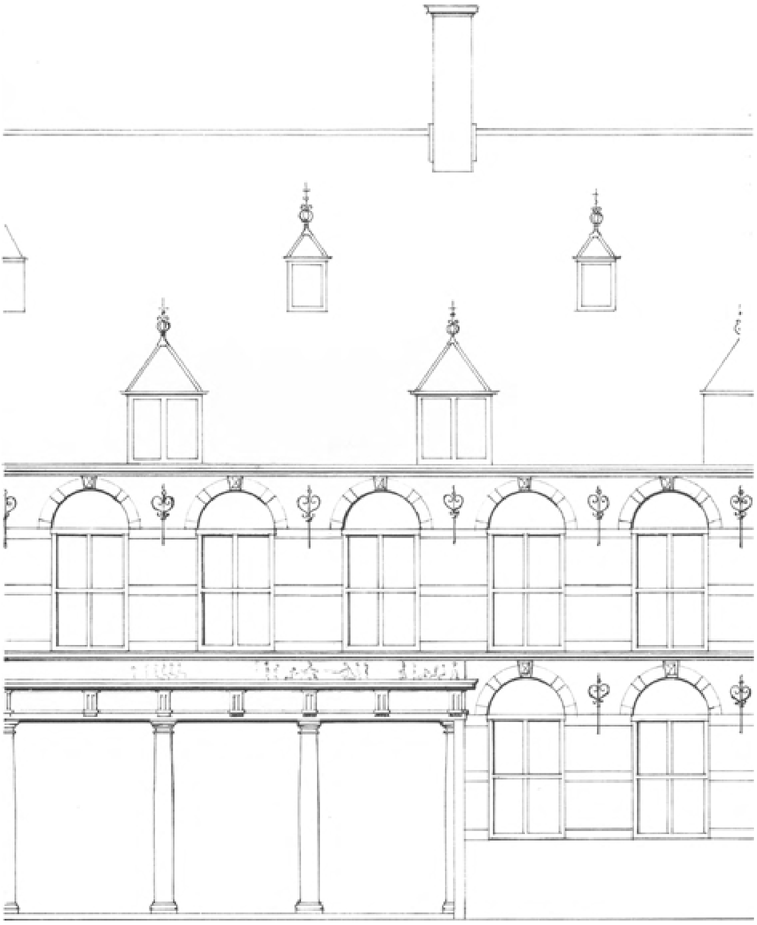

213

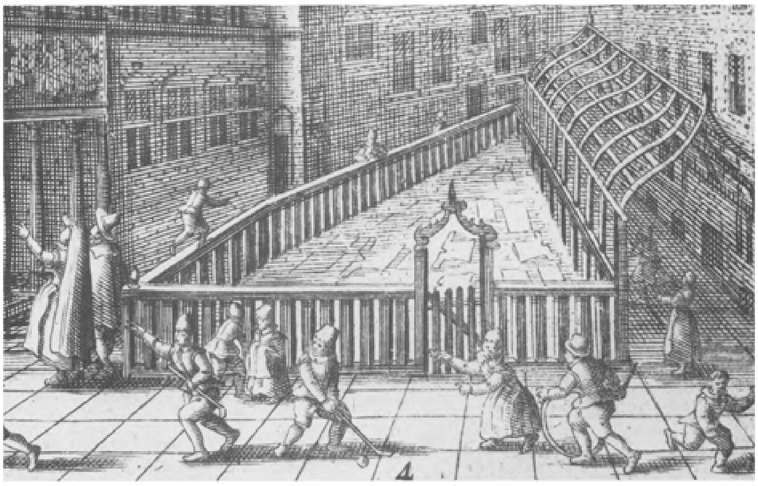

214

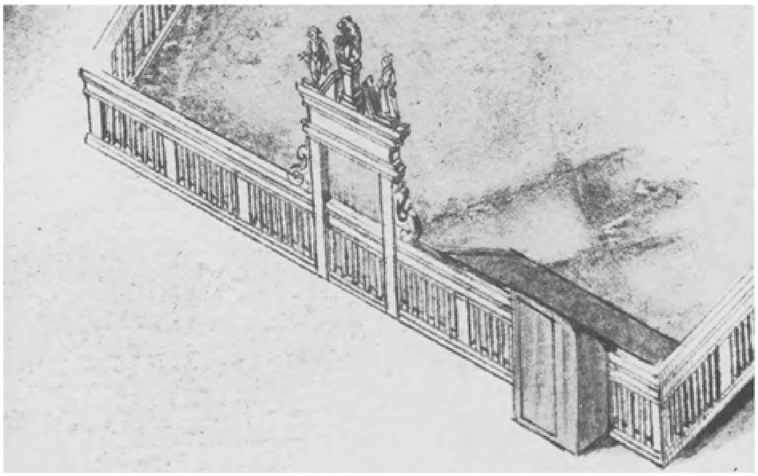

215

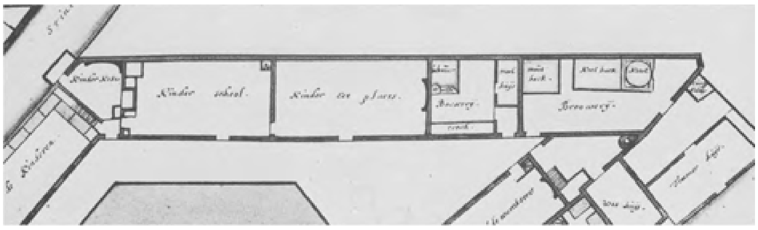
216

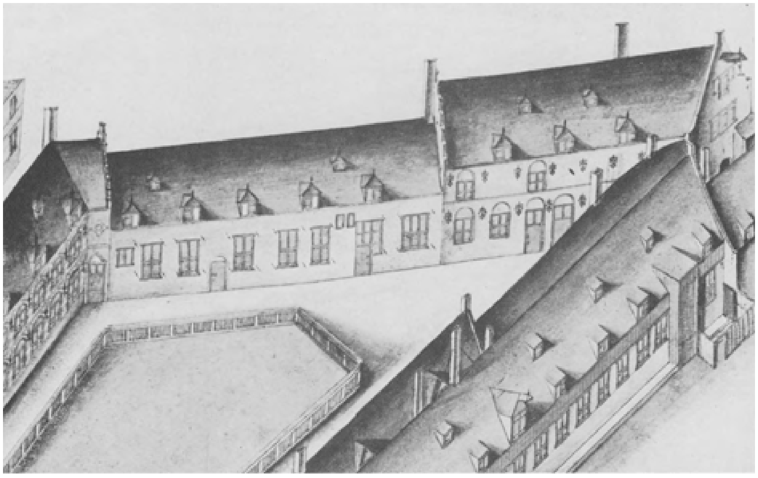
217

Het bleekveld en de zuidelijke vleugel

Afb. 214. Afbeelding van het bleekveld naar de gravure van Pontanus (1614) (afb. 46). Met het bouwen van het kinderhuis in 1598 heeft het terrein van de binnenplaats zijn huidige hoogte gekregen. Daarbij werd het bleekveld dat er tijdens het klooster al geweest was opnieuw aangelegd en door een hek tegen de spelende jeugd beschermd. Aan de westzijde (rechts) was een pergola waarlangs wijn moest groeien. Aan de voorzijde was een driehoekige speelplaats, die aan de oostkant (links) even lang was als de galerij. *Afb. 215*. Detail van bleekveld uit de vogelvlucht van 1631. Het hek van het bleekveld is hier zo heel anders dan bij Pontanus dat het vermoedelijk sindsdien vernieuwd is.

Waarschijnlijk is dit in 1622 gebeurd (blz. 154). Ook aan de achterzijde is nu een driehoekige plaats gevormd waardoor de eetzaal der kleine kinderen een voorplaats kreeg. *Afb. 216 en 217*. Zuidelijke vleugel op de plattegrond en vogelvlucht van 1631. De zuidvleugel bestaat uit twee delen, het lage linkerdeel waarin de school en de eetzaal van de kleine kinderen zijn ondergebracht en het hogere gebouw van bakkerij en brouwerij rechts. De linkervleugel is vermoedelijk in 1592, op de bestaande fundamenten hoger opgetrokken (afb. 219) (blz. 144).

218

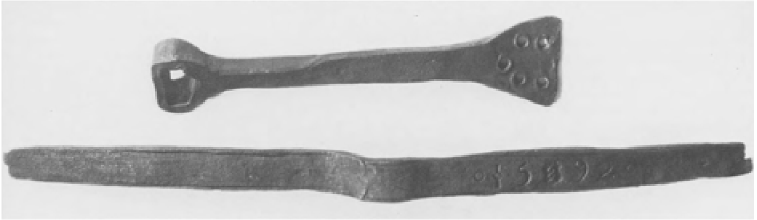

219

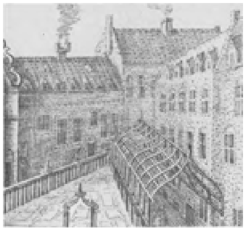

220

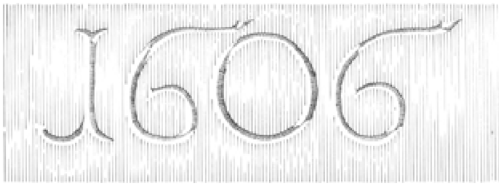

221

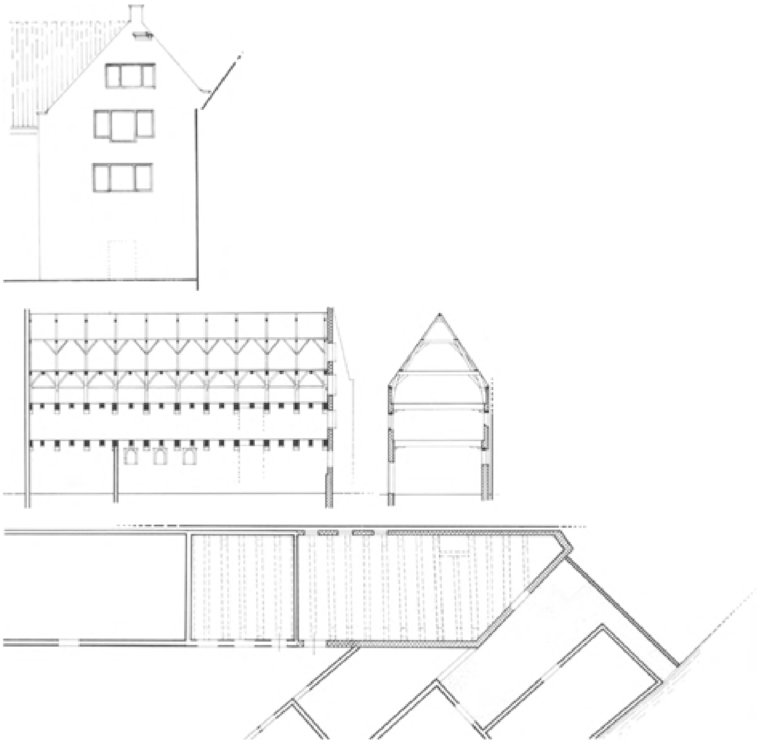

222

De bakkeru en brouwerij uit 1606

Afb. 218. Gevelfragment van de brouwerij (opn. 1936). Aangezien de bakkerij in 1765 gesloopt werd en de brouwerij tegen een oude kloostervleugel aansloot is er slechts een klein deel van de gevel over. Hierin bevindt zich geen oorspronkelijk venster, aangezien de verdieping boven de brouwerij vermoedelijk als bergzolder diende en weinig ramen had. Er is wel een enigszins verschoven poortje met jaartal 1606. *Afb. 219*. Een van de ankers met ingegoten jaartal (1592) die bij de herstelling

van de pilastergevels van de grote binnenplaats in 1938 werden aangetroffen en die vermoedelijk zijn toegepast, bij het lage deel van de zuidvleugel dat in 1635 gesloopt werd toen de nieuwe zuidvleugel gebouwd werd. *Afb. 220*. Fragment van de gravure van Pontanus, met de oudste afbeelding van de brouwerij. *Afb. 221*. Jaartal op de bovendorpel van het natuurstenen poortje van de brouwerij. *Afb. 222*. Plattegrond, langsdoorsnede en dwarsdoorsnede van de brouwerij, schaal 1: 250. Het nog aangetroffen muurwerk is dubbel gearceerd. De plattegrond is aangevuld met behulp van de plattegrond van 1631. De houtconstructie in het brouwerijgedeelte is nog aanwezig (het eerste spant draagt no. 4), die in het vroegere bakkerijgedeelte is gecompleteerd. In de muur naar het Begijnhof zijn enkele ventilatie-raampjes.

D. De grote verbouwing van het weeshuis in de periode van 1631-1656

De gebouwen om de jongensplaats

De uitbreiding van het weeshuis met de jongensplaats in 1632

Na het bouwen van de vleugel langs de Voorburgwal in 1589 en het nieuwe kinderhuis in 1598 had het weeshuis geen noemenswaardige uitbreiding ondergaan. Toch was het aantal wezen voortdurend gestegen. Pontanus vermeldt in 1611 ongeveer 500 weeskinderen, terwijl dit aantal in 1629 tot 700 gestegen was (A.B.W. 3). Op 20 maart 1631 besluiten de regenten om de koeien te verkopen en op de plaats van het koehuis een kinderhuis te bouwen (Jansen 1962; 8). Waarschijnlijk is de goedkeuring van Burgemeesters, die voor de uitvoering van een dergelijk besluit nodig was, uitgebleven en heeft dit de stoot gegeven om de zaak groot aan te pakken. Men zal het wenselijk hebben gevonden, de grotere jongens en meisjes te scheiden, hetgeen mogelijk werd door het vroegere Oudemannenhuis, dat nu verhuurd was aan Jan van Straten, bij het weeshuis te trekken. Tegen het eind van het jaar werd vanwege de Thesaurieren Ordinares der stad aan het bestuur van het Oudemannenhuis aangezegd, de huur te beëin digen ten behoeve van 'de Regenten van de Arme Weeskinderen binnen deser Stede tot vergrootinge van 't Weeshuys' (A.B.W. 527). Tevens werden een tweetal huizen in de Kalverstraat, die aan het Oudemannenhuis hadden behoord, aan het weeshuis overgedragen. Het was in verband met deze uitbreiding en de toekomstige verbouwing, dat+ Balthasar Florisz van Berckenrode een opmeting van het complex maakte en daarbij een vogelvluchttekening (zie blz. 129 en 192). In december 1631 en in augustus 1632 ontving hij betalingen van resp. 40 en 235 gld., die hiermee verband zouden kunnen houden (van Eeghen 1941; pl. VI). *+De opmeting 1631*

Door deze plattegrond en vogelvlucht kan men zich een beeld vormen van de werkzaamheden van de grote verbouwing. Men begon met het bruikbaar maken van het nieuw verworven deel. Hiertoe werden de huisjes aan de zuidzijde van de gang van de Kalverstraat naar het weeshuis gesloopt, zodat de plaats voor het Oudemannenhuis+ bereikbaar werd. Deze ruimte werd nog vergroot door het afbreken van de achterhuizen van de panden aan de Kalverstraat, waarmee ook de vleugel die vermoedelijk het voorgaande Oudemannenhuis is geweest, verdween (zie blz. 121). Achter deze huizen werd een nieuwe muur gebouwd, die evenwijdig liep aan de voorgevel van het Oudemannenhuis. Het bleekveld verdween en het gehele voorplein werd bestraat. Het grote gebouw van het Oudemannenhuis uit 1545, aan de Begijnensloot, was vermoedelijk nog in goede conditie en als aanzienlijke woning goed onderhouden. Bovendien was dit gebouw niet in eigendom aan het weeshuis overgedragen; het werd door de regenten gehuurd voor 1300 gld. per jaar. Eerst in 1662 ging het voor 26.000 gld. over in het bezit van het weeshuis. Dit zal de reden zijn waarom aan dit gebouw zo weinig+ is veranderd. Het werd ingericht tot jongenshuis. De grote zaal aan de noordkant bleef intact en zal zijn ingericht als regentenkamer. Reeds in 1634 verloor hij deze functie en werd hij ingericht tot administratiekantoor. Vaak echter wordt hij later nog aangeduid als het oude regentenkantoor. De andere tussenwanden in het voormalige Oudemannenhuis werden gesloopt zodat er een grote zaal ontstond, die als eetzaal werd ingericht. Op de verdieping moet een grote slaapzaal gemaakt zijn. De smalle vleugel aan de zuidzijde, *+De jongensplaats* *+Het jongenshuis*

die op de opmeting van 1631 nog een bakkersoven toont, werd ingericht tot+ woning van de schoolmeester van de jongens. In de nieuwe gebouwen was echter geen plaats voor een school voor de jongens. Deze verkreeg men door aan de noordkant van de nieuwe plaats, op eigen grond, een galerij te bouwen met een school er boven. Op deze manier kreeg men niet alleen ruimte voor een school, maar tevens had de binnenplaats+ nu, evenals de oude, een galerij; een nuttig element bij het buiten spelen op regenachtige dagen.

+*Het schoolmeestershuis*

+*De galerij en de school*

Nog meer ruimte werd gevonden door het overbouwen van de Begijnensloot tussen het tot jongenshuis ingerichte Oudemannenhuis en het kinderhuis. Waarschijnlijk heeft deze overbouwing in perioden plaats gevonden. Op de kaart van 1651 schijnt de overbouwing van de Begijnensloot reeds voltooid. Aan het noordelijk deel naast het regentenkantoor werd een ruimte gemaakt voor het bergen van de boedels der weeskinderen, hetgeen waarschijnlijk voordien in een van de huisjes aan de gang gebeurde.

Ten noorden van de regentenkamer bleef nog een kleine ruimte over voor de schoenmakerswerkplaats.

De rekeningen over de verbouwing in 1632

De uitgaven voor de uitbreiding van het weeshuis vindt men apart geboekt als 'Staet van onse Timmeragien aen het vergrooten van het Weeshuijs Ao 1632' (A.B.W. 448). Hoewel alle posten betrekking hebben op het weeshuis, lopen de uitgaven aan de verbouwing van het gehuurde deel en die aan het nieuwe schoolgebouw door elkaar. Bovendien is ook hier zowel bij lonen als materialen zelden aangeduid op welk onderdeel ze betrekking hebben. De rekeningen beginnen met enkele niet gedateerde posten+ van materiaalaankopen, waaronder 200 heimasten voor 27 st. per stuk; 1250 Noorse delen, gezaagd en ongezaagd, voor 505 gld. 17 st.; 300 Zweedse delen voor 375 gld. en een groot aantal middelnagels. Op 19 april worden 94.5000 moppen voor 7 gld. 5 st. per duizend gekocht. Op 18 mei wordt 200 gld. betaald voor een partij hout.+ Op 5 juni verschijnen de eerste kosten van arbeidsloon. Wekelijks komen er dan vrij hoge betalingen voor aan de timmerman Andries Pietersz en de metselaar Jacob Jansen. Deze laatste kwam in de loop van 1631 in de plaats van Joost de Vos, die meer dan twintig jaar voor het huis gewerkt had. De timmerman Andries Pietersz Holloch, zoals die aan het eind van de rekeningen in enkele posten genoemd wordt, werkte nu voor het eerst in het weeshuis. De vroegere timmerman Cornelis Fransz komt zowel in de normale onderhoudsrekeningen van 1632 als in de rekeningen over de uitbreiding van het weeshuis naast hem voor, doch steeds voor minder hoge bedragen. In het begin moeten slechts werkzaamheden aan de bestaande gebouwen en wellicht ook aan de overbouwing van de sloot hebben plaats gevonden. Hierop wijzen ook de aankoop van 50 ribben van 3 duim, de 30 ribben van 2 duim en de 20 ribben van 2½ duim, die met 50 balkdelen van 2 duim voor 142 gld. aan een houtkoper in Zaandam op 27 juli betaald werden. Zij kunnen alleen gediend hebben voor de reparatie van de vloeren van het vroegere Oudemannenhuis, de enige plaats waar vloerconstructies van moer- en kinderbinten voorkwamen. De 'gebacken steentges', d.w.z. tegels, die op 25 augustus voor 405 gld. werden aangeschaft zullen ook bij de verbouwing gebruikt zijn. Het nieuwe deel komt eerst laat op gang. Op 26 juli krijgt de weeshuisvader, Mr. Hendrick, een bedrag vergoed, dat hij heeft uitgegeven voor het steenbikken. Op 8 september blijken de weeskinderen 100.000 stuks steen te hebben gebikt en gekruid, hetgeen pro memorie in de rekeningen voorkomt. De puindragers die het afval naar de Amstel en het Karthuizerklooster hebben gebracht en die ook hebben gebikt krijgen op dezelfde dag 37 gld. 14 st.

+*De materiaalaankopen*

+*De werklieden*

Het verloop van de funderingswerkzaamheden van de nieuwe vleugel blijkt uit enkele posten. Op 24 juli ontvangt de graver een voorschot van 50 gld. Op 31 juli krijgen de+ heiers voor 7½ dag heien 249 gld. 11 st.; op 7 augustus ontvangen zij nog eens 116 gld. 4 st. Eind augustus krijgt de graver weer 25 gld. voorschot uitgekeerd, mogelijk voor het dichtgooien van de funderingsput. Begin september worden er nog 50 heimasten van 26 st. het stuk betaald en '6 grote masten ijder 40 gld'. Aan gewone heimasten was men waarschijnlijk te kort gekomen en de grote masten kunnen gebruikt zijn om er funderingsbalken uit te maken.

+*Het heiwerk*

De wekelijkse betalingen aan timmerman en metselaar in augustus en september zijn hoog. Waarschijnlijk heeft men eerst de gebikte steen in de fundering en daarna de in april aangekochte moppen verwerkt. Op 15 september ontvangt een houtkoper 67 gld. 19 st. voor de 'capravens'. Van 8-15 september worden er 97.500 klinkers in zes[+] partijen afgerekend. Zij zijn goedkoper dan de moppen en kosten 4 gld. per duizend. Het is niet duidelijk of deze klinkers voor de gevels van de nieuwe school werden gebruikt dan wel voor de bestrating van het plein. In dezelfde periode wordt veel zand aangevoerd en op 15 september ontvangt de graver 85 gld. 'tot volle betalingh van zijn[+] arbeijtsloon van dese soomer hier int huijs verdient'. Daarop volgt: 'aende straetmaker vereert voirt leggen van beijde de plaetsen..., 18 gld.'.

[+]*Het metselwerk*

[+]*De stratenmaker*

Op 28 september komt er een kleine post voor van 5000 Friese rode steen, die 4 gld. en 11 st. het duizend kosten. Het is een hoeveelheid die toereikend is voor de bogen boven de zuilen. De leverantie van de steen van de gevel en de pannen van het dak zouden ook begrepen kunnen zijn in de twee grote posten aan de steenkoper Hendrik Dommer, die 385 gld. 17 st. op 18 oktober ontvangt en 293 gld. op 12 januari 1633.

In de tekeningen ontbreken de posten voor de leidekker, daardoor lijkt het aannemelijk, dat het pannendak, dat reeds op de tekening van 1797 voorkomt, er van[+] het begin af geweest is. Op 16 oktober wordt aan 'Pieter de Ceijser, stadtssteenhouwer' 49 gld. 5 st. betaald zonder een nadere vermelding. Op 20 oktober volgt een betaling aan Mr. Wiggert de smid van 650 gld. 14 st. Een maand later ontvangt hij nog eens 297 gld. 8 st. en op 1 juni 1633 nog eens 175 gld. 7 st. Op 23 oktober wordt er[+] 25 gld. 2 st. betaald aan sparren. Dat men aan de afwerking bezig was blijkt uit de wekelijkse posten van de kistemaker, Reyer Volckertsz. Op 3 november wordt er 420 gld. 7 st. betaald aan 'steentges' en op 6 november Thomas Gerritsz (de Keyser) 'beeltsnijder' 15 gld. Op 26 november wordt de loodgieter Salomon Davitsch 389 gld. betaald, en op 4 december 1632 de glazenmaker 164 gld. 3 st.

[+]*Pieter de Keyser*

[+]*De afwerking*

Aan het einde van de rekening zijn nog enkele belangrijke posten te vinden. De blikslager Jacob Tonisz ontvangt 39 gld. 10 st. voor 'die houders ande glasen'. Frans de schilder krijgt 26 gld. 'voort portail'. Op 19 november krijgt Mr. Reyner 'voor schilderen ende vergulden' 60 gld. Op 22 november ontvangt de steenhouwer Mr. Pieter van Delft een betaling van 1775 gld. voor 'blauwe drumpels vloerstienen pijlairen en andere hardestien'. Op 15 januari 1633 krijgt hij nog eens 300 gld.

[+] De nieuwe timmerman, die de galerij en de school bouwde, Andries Pietersz Hollogh, was niet jong meer. Toen hij op 9 mei 1598 met Giert Jacobsdr trouwde, was hij 22 jaar en woonde hij in de St.-Jorissteeg. Op 30 mei 1607 ondertrouwde Andries Pietersz, weduwnaar van Geertgen Jacobsdr en wonende op het Rusland, met Hendrikje Gerrits vermoedelijk is hij eind 1633 overleden (Meded. G.A.A.).

[+]*Andries Pietersz Hollogh*

Alleen uit het laatste deel van zijn leven is werk van hem bekend. Hij moet dan een grote aannemer zijn, want deze werken vallen alle in dezelfde tijd. Het zijn de Lutherse kerk aan het Spui, waarvan de bouw in februari 1632 begon (Jrbk. Amstelodamum 36, 1939; 98). Bij het Huidekopersgildehuis aan het Rusland dat in dezelfde tijd zal zijn gebouwd, is hij met een grondtransactie verbonden (Jrbk. Amstelodamum 32, 1935; 97). Ook werd de grote zaal van het Wijnkopersgildehuis uit 1633 door hem gebouwd (Jrbk. Amstelodamum 53, 1961; 172). Het is niet uitgesloten dat hij bij enkele van deze gebouwen als ontwerper is opgetreden. Voor de galerij van het weeshuis denkt men echter eerder aan een andere architect. De steenhouwer Pieter Adriaansz van Delft die een groot bedrijf had en zelfs een grafmonument te Lübeck leverde (Jrbk. Amstelodamum 10, 1912; 187) kan ook de ontwerpen hebben gemaakt. Het meest waarschijnlijke is echter dat de betaling van 49 gld. 5 st. aan Pieter de Keyser een afrekening geweest is voor diens werk als architect van deze galerij.

De nieuwe galerij en jongensschool uit 1632

De nieuwe galerij opende met elf bogen naar de jongensplaats, knikte aan het einde naar het zuiden en sloot met twee traveeën op het jongenshuis aan. Deze twee traveeën zijn iets smaller dan die van het lange deel (zie blz. 197). Bij het bouwen van de galerij heeft men kennelijk het koehuis willen ontzien, hoewel dit niet meer als zodanig dienst deed, maar werd ingericht als timmerloods voor de jongens. De

achtermuur van de galerij liep niet evenwijdig aan de buitenwand van de koestal, waardoor een schegvormige ruimte tussen beide gebouwen ontstond. Op het breedste deel hiervan, dicht bij de Begijnensloot, werd de trap gemaakt, die toegang gaf tot de school.

De galerij en de school hebben zich waarschijnlijk niet verder uitgestrekt dan tot waar de kolommen liepen, zodat er tussen de weeshuispoort uit 1581 en de galerij een open plaats was. Vaststaat dat de gevel boven de poort van 1642 dateert en de balken boven dit deel van die in het andere deel verschillen. Bij de bogen is er een afwisseling van smalle hoge balken van 24 × 32 cm op de plaats van de kolommen en brede platte balken van 34 × 11 cm in het midden van de bogen. In het oostelijk deel van de galerij echter waren de balken gelijk. Met de beide plaatsen, die in 1632 blijkens de aangehaalde post werden bestraat, kunnen de grote plaats naast de galerij en de kleine plaats voor de galerij bedoeld zijn. De bogen liepen niet door bij de knik waar het lange en korte deel van de galerij elkaar ontmoeten. Zowel de balklaag als de muur erboven rustten op een zware onderslag, die vermoedelijk door een zuil werd ondersteund. Bij het plaatsen van het gedenkteken voor Van Speyk in 1831 is de situatie hier gewijzigd. Uit de tekening van 1651 blijkt dat op korte afstand voor de galerij een hek stond.+ De galerij was gefundeerd op een moderner manier dan tot nu toe bij het complex

+*De funderingswijze*

werd gebruikt; niet meer een aantal dunne palen binnen een roosterwerk geslagen, maar telkens twee dikkere palen op een afstand van ongeveer 1 m. Daarover waren zware platen gelegd, waarop het muurwerk rustte. Deze lagen ruim 1,50 m onder het straatniveau van de plaats. Aan de zijde van de binnenplaats waren bogen gemetseld voor de funderingsmuur, waarop een trede gelegen heeft voor de zuilen. Het onderste deel van het muurwerk van de galerij, nog te zien aan de zijde van de meisjesplaats, bestond uit grove steen van 25 × 12,5 × 5 cm, mogelijk afkomstig uit afbraak of van de in het begin aangekochte partij moppen. Daarboven ongeveer halverwege de verdieping, ging men over op een kleinere steen van 16 × 8 × 4 cm.

De vloer van de galerij moet volgens enkele teruggevonden resten uit tegels van natuursteen+ steen hebben bestaan. Aan het eind was een grote doorgang naar de meisjesplaats. Toen de galerij gebouwd werd was dit nog de enige toegang naar dit deel van het weeshuis. De uit zware blokken natuursteen bestaande omlijsting van deze doorgang is nog bewaard gebleven. In de opening bevond zich een grote paneeldeur, die vermoedelijk in zijn geheel open kon en daarbinnen een loopdeur met halfronde bovenkant, althans als de gravures op dit punt de juiste toestand weergeven (zie blz. 36). Deze doorgang heette de rode deur.

+De poort naar de meisjesplaats

De architectuur van de gevels is slechts op enkele punten gewijzigd. De houten gootlijst dateert uit de tijd dat het dak vernieuwd werd in 1896. Voordien zullen er een natuurstenen architraaf, een bakstenen fries en een houten kroonlijst zijn geweest, zoals nu nog aan de zijde van de meisjesplaats gevonden wordt en zoals ook op de tekening uit 1797 te zien is (zie blz. 30). De meeste kozijnen behielden hun vorm, slechts een vijftal aan de westzijde werd in 1860 naar beneden verlengd. Blijkens de oude tekeningen hadden de vensters een enkel draaibaar glas-in-lood raam met daarachter ijzeren of houten stijlen.

+ Een duister punt vormen de basementen van de zuilen. Deze bestaan uit een vierkant piedestal, waarop onder de zuil een ronde manchet. Op de ontwerptekeningen voor het monument van Van Speyk vindt men deze situatie al; op oudere afbeeldingen ziet men gewone basementen, maar veel waarde mag men daar ook niet aan hechten. De huidige oplossing van de zuilvoet is uniek en wekt de indruk dat de basementen door het spelen der kinderen beschadigd zijn en daarna werden afgehakt. Aanwijzingen dat de zuilen vroeger een normaal basement gehad hebben zijn niet aan het licht gekomen. Bij die op de hoek, grenzend aan het muurwerk, zou men dit kunnen verwachten. Op een der zuilen komen de letters EA voor met het jaartal 1710. De rekeningboeken geven geen uitsluitsel over wat er toen is gebeurd. Misschien zijn toen de basementen veranderd of zijn de ijzeren lantaarns aangebracht, die op de oude tekeningen te zien zijn.+ De maten van de zuilen en pilasters van de gevels van de galerij geven inzicht in de compositie. De zuilen zijn met kapiteel en het ronde deel van het basement 312 cm hoog, hetgeen overeen komt met 11 Amsterdamse voeten (311,3 cm). De onderkant van de zuilen heeft een middellijn van 39 cm en past derhalve acht maal op de hoogte, waaruit blijkt dat voor de onderste zuilen ook de Dorische orde gekozen is, en niet de Toscaanse. De afstand tussen de zuilen is, hart op hart gemeten, viermaal hun breedte, zodat twee traveeën een vierkant vormen met de hoogte van de zuil. De afstand van het kapiteel van de zuil naar het basement van de pilaster erboven, bedraagt 59 cm, gelijk aan anderhalf maal de diameter van de zuil.

+De zuilbasementen

+De maatvoering

Wanneer men in plaats van bogen een hoofdgestel zou hebben toegepast, dan zou men volgens het ordeboek van Vignola dat hier gebruikt is, een hoogte van twee maal de zuildiameter hebben moeten nemen, waardoor het basement van de pilasters hoger geplaatst zou zijn geworden. De pilasters van de verdieping zijn 33 cm breed, hetgeen overeenkomt met de diameter van de bovenzijde van de zuilen. De hoogte van de pilaster bedraagt iets meer dan tien voet, gelijk aan negen maal de diameter. De afstand tussen de pilasters is 146 cm en komt overeen met de halve zuilhoogte. Het veld tussen de pilasters bestaat dus uit twee vierkanten boven elkaar. De hoogte van het hoofdgestel bedraagt, gemeten aan de zijde van de meisjesplaats waar het grotendeels nog oorspronkelijk is, ongeveer 70 cm. Dat is ruim twee maal de hoogte van de diameter van de pilaster en komt dus vrijwel overeen met het ordeboek. Het meest oorspronkelijke deel van het hoofdgestel, de stenen architraaf, is precies zoals het behoort, gelijk aan de halve diameter.

De compositie van de gevel en de toepassing der zuilenorde zijn betrekkelijk eenvoudig.

Bijzonder is echter het vervangen van de kroonlijst door de reeks gedrukte bogen met de consoles van de pilasters ertussen.

De gebouwen om de meisjesplaats

Archivalische gegevens over de vernieuwing van de grote binnenplaats in 1634 en 1635

Tot nu toe waren de oude gebouwen van het voormalige St.-Lucienklooster vrijwel geheel intact. Men had zich beperkt tot het bijbouwen van nieuwe vleugels op plaatsen, die onbebouwd waren of waar kleinere dienstgebouwen stonden. Er was daardoor een zeer onregelmatig complex ontstaan. In 1633 zou het grootste project uit de bouwgeschiedenis van het weeshuis worden aangevat; de algehele vernieuwing van de hoofdvleugels van het vroegere klooster, waardoor een binnenplaats die architectonisch één geheel was, zou ontstaan. Waarschijnlijk gaf de ouderdom van de kloostervleugels aanleiding tot deze vernieuwing. In het Receuil van de regent Wiltschut uit 1692 (A.B.W. 3) wordt medegedeeld, dat het weeshuis door ouderdom vervallen was en dat het convent, de kerk, het priesterhuis en twee huizen werden afgebroken.

De nieuwbouw bood niet meer ruimte dan men voordien bezat. De nieuwe zuidvleugel, die dwars over de oude binnenplaats gebouwd werd, was iets ruimer dan de kinderschool en eetplaats, die er voor moesten wijken; de gebouwen die in de plaats kwamen van de westelijke vleugel en de kapel waren zelfs lager dan hun voorgangers. In de loop van 1633, vermoedelijk spoedig nadat de jongens overgeplaatst waren naar hun nieuwe afdeling, moet men begonnen zijn plannen te maken voor de vernieuwing van het gedeelte voor de meisjes en de kleine kinderen.

+ De regenten besluiten op 9 oktober 1633 'dat men volgens de wille van de Heeren Burgemeesteren sal maken een tweede uitgangh voor de meysgens, die uitcomen sal in de St. Luciensteeg. Ende dat men daertoe sal aentasten de huysingen naest Mr Steven staende in de selve steegh ende den uitgangh voorts open maken in naester manier als den uitgangh van het knechtgenshuys is, mitsgaders noch affbreeken de resterende cleyne huysges in deselve steegh staende tot vergrootingh van een plaets voor de coocken' (Jansen 1962; 10). Aangezien de fabrieksboeken niet verder gaan dan 1632 ontbreken de bouwrekeningen van deze grote nieuwbouw. Er zijn slechts enkele losse posten te vinden in het Nieuwe Memoriaal van 1598-1652 (A.B.W. 167), een boek waarin allerlei afrekeningen en verschotten aan de belangrijkste materiaalleveranciers en aannemers vermeld staan. Ook zijn er enkele gegevens te vinden in het Rapiamus van Uytgeeff, 1620-1650 (A.B.W. 213). Door deze gegevens is het verloop van het werk enigszins te volgen. Naar het bovengenoemd Receuil vermeldt, is de eerste betaling in+ verband met deze nieuwbouw gedaan op 23 juni 1633 en de laatste eind januari 1636. De totale kosten hebben volgens deze opgave 62.267 gld. bedragen.

+De uitgang naar de St.-Luciensteeg

+De materiaalaankopen

In de herfst van 1633 worden reeds bouwmaterialen ingeslagen. Zowel eikehout als zandsteen wordt gekocht te Zwolle. Op 12 oktober 1633 koopt men daar 12 sommers voor 550 gld. Op 22 oktober wordt een partij eikehout van 170 gld. betaald

en op 26 oktober verantwoordt men '15 Eycke sommers ofte balcken' voor 660 gld. De bestemming van het aangekochte materiaal wordt nergens vermeld, zodat het niet zeker is, dat dit eikehout in het weeshuis werd verwerkt. Het laat zich echter denken dat het werd gebruikt om er tijdens de winter de kozijnen van vensters en deuren van te maken, hetgeen dan onder leiding van de timmerman van het weeshuis in de tot timmerloods ingerichte koestal zal hebben plaats gevonden. De betalingen aan Andries Pietersz Hollogh lopen door tot 21 oktober 1633. Op 14 december 1633 wordt zijn opvolger, de timmerman Pieter Intesz vermeld (A.B.W. 213).

Van de natuursteen is het zo goed als zeker dat deze voor het weeshuis werd gebruikt; aan de bezittingen buiten het weeshuis werd weinig natuursteen verwerkt. De voorbereidingen van het werk zijn dan ook het best te volgen in de posten over de te Zwolle aangekochte zandsteen. Bij de steenleveranties staan alleen de hoeveelheden opgegeven, de prijzen ontbreken. De opgave begint met 1 december 1633 als 19 blokken van tezamen 366 voet worden vermeld. Op 22 februari 1634 volgen 40 blokken van 692¾ voet. Daarna volgen er gedurende het gehele jaar 1634 dertien steenzendingen van in totaal bijna 150 blokken (A.B.W. 167, f. 428).

Een nauwkeuriger indruk van het verloop van het werk geven de betalingen aan Pieter van Delft, de enige steenhouwer die bij het werk betrokken was. De uitbetalingen

beginnen met een klein voorschot van 100 gld. op 22 oktober 1633, waarna een groter volgt van 600 gld. op 22 december. Op 7 januari 1634 ontvangt hij weer 100 gld. en eveneens op 22 februari. Daarna gaat het werk veel sneller blijkens een voorschot van 300 gld. op 17 maart. Op 1 april is er een betaling aan hem van 800 gld. voorschot voor vloerstenen, die hij voor het huis gekocht heeft. Dan gaan de betalingen weer geregeld door met nog een hoogtepunt in juni en juli (A.B.W. 167; f. 426). Naast de voorschotten aan Pieter van Delft vindt men een opgave van enkele afrekeningen. Uit één daarvan blijkt, dat hij ook blokken steen heeft gekocht bij Pieter de Keyser en Hannus Hartjens. Zijn eindafrekening op 24 december 1634 betreft arbeidsloon, vloeren en hoopwerken van alle steenhouwers en geleverde steen. In totaal is er tot dat moment 3736 gld. aan natuursteenwerk uitgegeven (A.B.W. 167; f. 427).

+ Reeds vroeg in het jaar 1634 moet men met het bouwen begonnen zijn. De post van 305 gld. die op 1 december 1633 aan Dirck Claesz werd uitbetaald heeft waarschijnlijk betrekking op de leverantie van de heipalen; deze houthandelaar leverde namelijk ook de palen voor de galerij op de jongensplaats (A.B.W. 167; f. 430).

+Het begin van het bouwen

Volgens het 'Receuil' was men in maart 1634 met de afbraak begonnen. Op 25 maart krijgt de graver zijn loon betaald (A.B.W. 213). De eerste steenlegging vond plaats op 4 april 1634 door Gerrit Hasselaar, de zoon van de voorzitter van het regentencollege Klaas Hasselaar. Op dat moment moet de fundering van het eerste deel gereed zijn geweest. Dit was de noordvleugel, waarin de nieuwe regentenzaal zou komen en die ongeveer lag op de plaats van de vroegere kapel. Aangezien de nieuwe vleugel een iets andere richting had dan de oude, kon men de eerste travee van de nieuwe westelijke vleugel tegelijk bouwen zonder dat daarvoor de oude kloostervleugel behoefde te worden afgebroken. Zowel in het metselwerk als in de kap was de naad tussen de+ eerste en tweede bouwfase terug te vinden. Op 8 april beginnen de betalingen aan de metselaar Jacob Jansen en de timmerman Pieter Intesz. Deze laatste was de opvolger van de inmiddels vermoedelijk overleden Andries Pietersz.

+Andries Pietersz Hollogh en Pieter Intesz

Omstreeks juli 1634 zal de noordelijke vleugel vrijwel klaar geweest zijn. De loodgieter Salomon Davitsch krijgt op 29 juli 600 gld. betaald en op 2 september nog eens 400 (A.B.W. 167; f. 439). De uitbetalingen aan de loodgieter vinden vrijwel steeds plaats aan het eind van het werk. Dat men tegelijkertijd doorging met het bouwen van de westelijke vleugel bewijst de betaling voor het graven voor de fundamenten (A.B.W. 213) en de rekening van 600 gld. op 31 augustus aan de houtkoper Dirck Claasz voor 'verscheyden masten' (A.B.W. 167; f. 426). Het steenhouwwerk aan de nieuwe vleugel was waarschijnlijk al in juli gereed gekomen. Ook het bouwen van dit deel zal snel gegaan zijn, want in november 1634 zijn er weer enkele posten voor de loodgieter, die tezamen 800 gld belopen.

Nadat in 1634 de noordelijke vleugel en waarschijnlijk ook de westelijke voltooid zullen zijn geweest, kon men het jaar daarop de zuidelijke vleugel bouwen. De keuken, de kinderschool en de eetzaal voor de kleinere kinderen, die zich in de vleugel langs het Begijnhof bevonden, moesten daartoe worden afgebroken. Men kon de nieuwe zuidvleugel niet geheel op eigen terrein bouwen; de stad dwong het Begijnhof een stuk grond te verkopen. Dit stuk, dat voor het Begijnhof in een afgelegen hoek lag, kreeg voor het weeshuis betekenis toen de oude vleugel gesloopt was. Op 10

mei 1635 vond de overdracht plaats van een stukje grond van 800 vierkante voet (ruim 60 m^2) van het Begijnhof aan het weeshuis (A.B.W. 138). Hierdoor kon achter de nieuwe zuidelijke vleugel nog een redelijke plaats komen.

+ Ook over het bouwen van de nieuwe zuidelijke vleugel treft men enkele posten aan. Op 21 februari 1635 krijgt de leverancier van heipalen, Dirck Claasz 403 *+Het tweede gedeelte* gld. betaald, zodat men zou kunnen concluderen dat toen de fundering gemaakt werd. In 1635 zijn er weer hoge betalingen aan de timmerman Pieter Intesz en de metselaar Jacob Jansen. Er is zelfs een tweede metselaar, Pieter Bogaert, die ook aanzienlijke bedragen ontvangt. Ditmaal vindt men de steenaankoop vermeld. Uit Leiden worden van begin maart tot 7 juli 15 partijen baksteen gestuurd, meest van 12.000 stuks, à raison van 4 gld. per 1000. Slechts de beide eerste partijen, tezamen 38.500 stuks, die aan de fundering verwerkt zullen zijn, zijn goedkoper.

Het werk boven de grond nam ruim 180.000 stenen (A.B.W. 167; f. 447). Aan het eind van het werk gekomen kocht men op 8 juni 1635 bij Hans Rogier ‘ses coopere croonen

met hare ijsers en vergulde cnoopen' voor 281 gld.; in de drie nieuwe vleugels waren ook zes ruimten (Obreens Archief 7, 1890; 280).

In juni 1635 wordt nog een partij van 185.000 Leidse stenen aangekocht; wellicht heeft deze gediend voor de bestrating van het grote binnenplein, waar de stratenmakers de maand daarop aan werkten (A.B.W. 213).

Het oude bleekveld, dat nog uit de tijd van het klooster was overgebleven werd nu opgeruimd. Evenals de jongensbinnenplaats werd die voor de meisjes geheel bestraat. Het valt op dat men bij deze grote bouwcampagne dezelfde namen tegenkomt als bij het bouwen van de nieuwe galerij. De metselaar Jacob Jansen vindt men ook hier weer evenals de steenhouwer Pieter van Delft, alleen voor de timmerman is er een ander gekomen.

+ De nieuwe timmerman Pieter Intesz, die in de opgetekende uitgaven een bescheiden plaats tussen de anderen inneemt, moet op het werk een belangrijk *+Pieter Intesz* man geweest zijn. Toen het gebouw klaar was werden hem vier zilveren schalen geschonken. Op één van de schalen, die bewaard is gebleven, komt de volgende inscriptie voor: 'De Reghenten voor 't Weeshuis getrou - Schencken Pieter Intis d'Meester vant gebou - Vier Silveren Schaelen wel gemaeckt - voor 't loflyck timmeren hooch bedaeckt Ao 1635'. In het midden van de schaal staan de vier regenten gegraveerd, met hun namen: Frans de Neve, Claes van Campen, Cornelis Jacobsz Weger en Claes Hasselaer (zie blz. 216). Deze in de schaal gegraveerde voorstelling is ontleend aan het regentenstuk van Abraham de Vries.

Wie is deze Pieter Intesz, die met een dergelijk vorstelijk geschenk vereerd werd? Op 28 april 1618 ging de uit Dokkum afkomstige huistimmerman Pieter Intens, weduwnaar van Baefge Gerrits, in ondertrouw met Jannetje Jans (meded. G.A.A.). In het kohier van de tweehonderdste penning over 1631 vindt men in de Egelantierstraat Pr Intesz timmerman voor 15 gld. aangeslagen. Voor het weeshuis werkte Pieter Intesz reeds een enkele maal, eer hij eind 1633 de timmerman Andries Pietersz. Hollogh opvolgde. Op 12 maart 1633 ontving hij reeds een betaling (A.B.W. 167). Pieter Intesz maakte nog meer voor het weeshuis dan alleen de grote binnenplaats. In 1635 bouwde hij blijkens de volgende posten een boerderij: '12 Mey 1635 Pieter Intesz onze timmerman op rekeningh van den stolp opt lant dat Claes de Vries gebruyckt 600 gulden; 30 Juny hem noch op rekeningh gesonden 600 gld.; 29 July betaelt andie rietdecker 265 gld. 10 Augustus aen hem betaelt 735 gld. (A.B.W. 167: f. 450). In 1636 krijgt hij betaald: 'op rekeningh vant angenomen huys van Willem Claesz (A.B.W. 167: f. 459). Van 1637 tot 1639 was hij bezig aan het bouwen van de schouwburg aan de Keizersgracht, welk werk in opdracht van het weeshuis geschiedde. Op 6 mei 1638 verkoopt Pieter Intesz, huistimmerman, het huis Brouwersgracht 39, dat hij waarschijnlijk op speculatie gebouwd zal hebben. De gevel die nog bestaat, is van een eenvoudige, voor die tijd zeer traditionele architectuur (Jrbk Amstelodamum 7, 1909; 85). In 1648 heeft Pieter Intesz Staets het huis Herengracht no. 249 gebouwd in de trant van Vingboons (Grachtenboek, E. van Houten 1962).

Ondanks de vier zilveren schalen en zijn vele activiteiten kan men Pieter Intesz toch moeilijk beschouwen als de ontwerper van de grote binnenplaats van het weeshuis. Bovendien was op het moment dat het ontwerp gemaakt werd en het steenhouwwerk reeds in uitvoering was, Andries Pietersz Hollogh nog de meester-timmerman van het huis. De vraag wie dan wel als ontwerper van deze

binnenplaats kan worden beschouwd is niet moeilijk te beantwoorden. Er was maar een bouwmeester, die in 1633 deze+ architectuur kon ontwerpen: Jacob van Campen. Reeds Weismann opperde de suggestie, dat niet Intesz maar Van Campen als de ontwerper moest worden beschouwd (A.W. Weissman, Geschiedenis Nederlandsche Bouwkunst 1912; 398). Latere schrijvers namen deze voor de hand liggende veronderstelling niet over. Dit is temeer merkwaardig, omdat het Amsterdamse Accijnshuis heel lang op naam van Jacob van Campen bleef staan, alleen reeds omdat zijn achterneef Nicolaas van Campen accijnsmeester was, hetgeen hij echter eerst werd, nadat het gebouw was voltooid. Dezelfde Nicolaas van Campen was van 1631 tot zijn dood in 1638 regent van het weeshuis en bezorgde in die functie vermoedelijk Jacob van Campen in 1636 de opdracht tot het ontwerp van de nieuwe schouwburg (Mbld Amstelodamum 44, 1957; 100). Niets ligt dan ook meer voor de hand dan te veronderstellen dat Nicolaas van Campen zijn achterneef heeft uitgenodigd, de plannen voor het Burgerweeshuis te ont-

+*Jacob van Campen*

werpen. Deze veronderstelling wordt bevestigd door een post in het Nieu Memoriael, waarin op een lijstje van uitgaven van de voorzitter van het regentencollege Confrater Hasselaar op 13 november 1634 de volgende post voorkomt: ‘13 ditto voor zijn Edele: aen Jacob Van Campen betaelt 300 gulden’ (A.B.W. 167; f. 444).

Volledigheidshalve dient vermeld te worden, dat er blijkens het kohier van 1631 in Amsterdam nog een andere Jacob van Campen woonachtig was; een zoon van de oom van de architect Cornelis van Campen, welke laatste ook wel bij transacties met het weeshuis betrokken is geweest. Aangezien deze betaling aan Jacob van Campen juist in de tijd van het bouwen van de binnenplaats valt, en dit een afgerond bedrag is waarbij geen transactie wordt vermeld, lijkt de veronderstelling gewettigd dat deze post vergoeding van het werk van de architect Jacob van Campen betreft.

De drie nieuwe vleugels van 1634 en 1635

+ De nieuwe binnenplaats verschilde in alle opzichten van de toestand van voor de verbouwing (zie blz. 200). De uiterst onregelmatige bebouwing op een zeer scheef grondvlak, moest wijken voor drie vleugels onder één kroonlijst en met gelijkvormig behandelde gevels. Men heeft getracht een zo gelijkmatig mogelijk binnenplein te krijgen en al was dit, gezien de vorm van het terrein niet geheel te verwezenlijken, toch springen de afwijkingen van de rechte hoek weinig in het oog.

+De hoofdvorm van de nieuwe binnenplaats

+ Aan de westzijde van de plaats kwam de hoofdvleugel van tien traveeën met aan weerskanten een zijvleugel van elk zeven traveeën. De benadering van het gebouw vanuit de Kalverstraat lijkt dan ook de belangrijkste. Zo belangrijk was in elk geval de hoofdtoegang door de galerij, dat men de noordelijke vleugel in de richting hiervan heeft gelegd en de ingang naar de westelijke vleugel in het verlengde van de galerij. Deze belangrijkste toegang tot het gebouw bleef daardoor dicht in de buurt van zijn oude plaats. De ruimte erachter hield de historische naam van ‘middelhuijs’. Van hier uit kon men de keukens, de eetzaal en de werkzalen van de meisjes bereiken alsmede het moederskantoor en de regentenzaal.

+De westvleugel

De hoofdvleugel bevatte op de begane grond behalve dit niet meer dan drie traveeën brede middelhuis, een eetzaal met zeven vensters. Op de verdieping had deze vleugel, evenals de andere, slaapzalen.

De plaats voor de nieuwe hoofdvleugel verkreeg men door twee delen van de westelijke kloostervleugel af te breken. Het derde, zuidelijke deel, bleef intact. De knik, die de afgebroken vleugels vroeger ten opzichte van elkaar hadden, werd weggewerkt; de nieuwe vleugel werd recht en sloot daardoor niet volkomen aan bij de achtervleugel.+ De kelders van de vroegere kloostervleugel kwamen niet terug, alleen de nieuwe noordelijke vleugel werd onderkelderd. Deze vleugel werd vrijwel geheel in beslag genomen door de regentenzaal met zijn voorportaal en de archiefruimte er achter. Verder was hier de doorgang naar de St.-Luciensteeg en de portierswoning. Het is niet duidelijk hoe deze nieuwe vleugel aansloot bij de oudere gebouwen. Hij is zo gelegd, dat het oostelijk deel van het patershuis kon blijven bestaan. Waarschijnlijk is dit gehandhaafd tot in 1732 op deze plaats een nieuwe keukenvleugel verrees (zie blz. 229).+ Bij het situeren van de nieuwe zuidelijke vleugel, die dwars over het voormalige bleekveld kwam te liggen, moest men

+De noordvleugel

+De zuidvleugel

rekening houden met twee vaste punten: aan de zijde van de binnenplaats moest men uitkomen aan het eind van de lange vleugel van het nieuwe kinderhuis uit 1598 en aan de achterzijde op de hoek van de westelijke hoofdvleugel. In deze vleugel lag een enkele ruimte, de grote eetzaal van de kleine kinderen. Op de samenkomst van de zuidelijke en de oostelijke vleugel was de keuken die nu ook vernieuwd werd.

+ De constructie van het gebouw was zeer eenvoudig. De fundering bestond uit palen, die aan het boveneinde 22 cm breed waren. Zij stonden twee aan twee, ongeveer een meter van elkaar en waren overspannen door 7 cm hoge planken, die twee meter onder het straatniveau lagen. De funderingsmuren waren van zware steen (24 × 12 × 5,5 cm). Binnen deze muren was het gebouw aangeaard, waarover aardwulven, teneinde op de begane grond tegelvloeren te kunnen aanleggen. Boven de grond werd een kleiner steenformaat gebruikt en in de gevels aan de plaats werd geslepen baksteen toegepast. Omdat men bij de westgevel de oude fundering vermoedelijk niet geheel heeft kunnen verwijderen, heeft men deze trachten te versterken door er palen langs te slaan, hetgeen tot verzakking heeft geleid.

+*De constructie*

Wat de balklagen betreft: alleen boven de doorgangen naar de St.-Luciensteeg en naar de achterplaats heeft men kinderbinten toegepast. Bij de andere ruimten zijn normale balklagen aangetroffen. Boven de begane grond lagen de balken ver uiteen in onderlinge afstanden van ca. 140 cm. De balken in de as van de penanten waren iets zwaarder dan die boven de middenstijl van de kruiskozijnen. Op de verdieping lagen er tussen de zwaardere balken, die ook hier samenvielen met de penanten en die de spanten droegen, twee dunnere tussenbalken. Aan de noord- en de westvleugel werden balken toegepast afkomstig uit afbraak, blijkens sporen van pengaten van sleutelstukken en muurstijlen. Waarschijnlijk waren deze afkomstig van de kloostergebouwen, die voor de nieuwe vleugels hebben moeten wijken.

De gevels

[+] De hoogte van de onderkant van de architraaf boven de pilasters tot het oorspronkelijk straatniveau bedraagt ca 8,50 m (zie blz. 202). Dit komt vrijwel overeen met 30 Amsterdamse voet (8,493 m). Tussen het basement van de pilasters en de straat komt een merkwaardig plint voor, dat 18,5 cm hoog is. Het behoort niet tot het basement en is ook geen piedestal. Door latere verhoging van het straatniveau ligt het enigszins verzonken in de grond, waardoor het nog meer als laatste lid van het basement werkt. De pilaster is, met basement en kapiteel, 8,30 m hoog, hetgeen overeenkomt met iets meer dan 10 maal de pilasterbreedte, die 81,5 cm bedraagt. De afstand tussen de pilasters is 2,56 m hetgeen gelijk is aan 9 voet en iets meer dan drie maal de breedte van de pilaster. De kroonlijst bedraagt met zijn 1,75 m hoogte ruim een vijfde van de hoogte van de pilasters en meer dan twee maal de pilasterbreedte. Uit de[+] details van kroonlijst, kapiteel en basement blijkt, dat het ordeboek van Scamozzi, dat in 1615 te Venetië was verschenen, werd gebruikt. De breedte van de pilasters, die in tegenstelling tot zuilen naar boven toe niet smaller worden, heeft men bepaald naar de bovendiameter van een zuil van gelijke hoogte, die 83 cm zou bedragen. Dat men de pilasters nog iets smaller heeft gemaakt, zal zijn oorzaak hebben in de kapitelen met hun uitstekende krullen, die anders te breed zouden zijn geworden.

[+]*De pilasters*

[+]*Vincent Scamozzi*

Het basement van de pilasters is behoudens het plintstuk, geheel volgens het voorbeeld[+] van dit ordeboek. Het kapiteel echter wijkt op belangrijke punten af. Men kan het als een originele vondst beschouwen dat, met het voorbeeld van Scamozzi als uitgangspunt, een betere oplossing werd gevonden. Dit door Van Campen geïntroduceerde pilasterkapiteel is later in ons land zoveel toegepast, dat men aan de virtuositeit ervan gemakkelijk voorbijgaat.

[+]*Het kapiteel*

Het gebruik van overhoekse Ionische voluten bij pilasters brengt de moeilijkheid mee, dat waar de pilaster geen ronde doorsnede heeft, de voluten door de grote breedte van het voorvlak, naar opzij worden gedrukt. Men heeft dit op twee manieren willen tegengaan, namelijk door de pilaster zo smal mogelijk te maken en door de gespleten voluut te kiezen, waardoor de hoeken van de pilaster in deze ruimte passen en de voluut aan weerszijden om de pilaster heen grijpt (zie blz. 205). Het doel was de spil van de voluut met de zijkant van de pilaster te laten samenvallen hetgeen ook bij de zuil het geval is.

Op nog een ander punt is dit kapiteel verder ontwikkeld dan het voorbeeld van Scamozzi. De spiraal van de voluut loopt bij deze dood in de eierlijst. Hier echter zet de buitenlijn van de voluut zich voort onder de dekplaat van het kapiteel, zodat de beide voluten over de eierlijst heen met elkaar verbonden zijn. Een vroeger stadium van deze kapitelen vindt men aan het Huis ten Bosch te Maarssen, dat in 1628 zeer waarschijnlijk ook naar de plannen van Van Campen is gebouwd (Bulletin Kon. Ned. Oudh. Bond 65, 1966; 142). Het Ionische pilasterkapiteel vertoont ook hier de overhoeks geplaatste gespleten voluten. De bovenkant van de voluut loopt nog, evenals bij Scamozzi, geheel in de eierlijst teniet. Bij het kapiteel van de nieuwe gevels van de meisjesplaats is de volgende stap gedaan met bovengenoemde oplossing. Van belang voor de geschiedenis van het ontstaan van deze kapiteelvorm is, dat men hier te maken heeft met een zeer nauwkeurig gedateerd voorbeeld. Het jaartal 1634 gecombineerd met de letters HF en W achter op het kapiteel van de pilaster rechts van de deur, kan in verband met het voorkomen van soortgelijke kapitelen bij andere gebouwen belangrijk blijken (zie blz. 204).

Het schijnt alsof niets de aandacht mocht afleiden van de pilasters en hun hoofdgestel.

De architectuur bestaat louter uit een herhaling van gelijke traveeën zonder onderdelen als uitspringende middenrisalieten met frontons, ingangspartijen etc. Opvalt dat tegenover de zware lijst aan de bovenkant, de pilasters aan de onderzijde niet op een doorlopend basement zijn geplaatst, maar op een buitengewoon laag plint staan. De keuze van de Ionische orde voor de pilasters van de meisjesplaats tegenover de Dorische orde van die voor de jongensplaats is geheel volgens de regels van de ordeboeken. Naast de alles overheersende pilasters hebben de gevels elementen in de vorm van+ portalen en vensters, waarvan de detaillering eveneens zoveel mogelijk is ontleend aan het ordeboek van Scamozzi. Het duidelijkst blijkt dit bij het grote portaal naar de St.-Luciensteeg, waarvan de Ionische pilasters aan weerszijden een herhaling zijn van de grote pilasters. In de keuze van hoogte en breedte van dit portaal was men geheel vrij. De bovenzijde van de kroonlijst ligt ter halverhoogte van de grote pilasters. De kleine pilasters ter weerszijden van de poort zijn ver uit elkaar geplaatst om niet te veel aan metselwerk naast de poort te krijgen. Hierdoor is de doorgang wijder geworden dan noodzakelijk, zodat daarbinnen nog een zandstenen deuromlijsting met een architraafprofiel werd aangebracht. Het hoofdgestel boven de poort is volgens de Ionische orde, maar eenvoudiger van uitvoering dan dat van de grote pilasters omdat het voorbeeld van de orde voor de portalen gebruikt is (zie blz. 207).

+*De portalen*

De huidige toestand laat boven de poort een groot veld van baksteen zien, dat de indruk wekt, deel uitgemaakt te hebben van een herstelling. Nergens in de gehele gevelcompositie komt een dergelijk groot baksteenveld voor. Bovendien zijn de kleinere ingangen alle bekroond door beeldhouwwerk. Waarschijnlijk heeft deze poort ook een decoratie gehad, vermoedelijk van dezelfde gedaante als die, welke thans nog aanwezig is in de 18de eeuwse vleugel er tegenover, die een kopie is van de 17de eeuwse vleugel. Ook bij de beide kleine portalen, die volkomen gelijk zijn en waarvan het ene de hoofdtoegang van het huis is en het andere naar de achterplaats leidt, is de orde voor de poorten toegepast. Het architraafprofiel gaat met een sprong op de hoek langs de zijkant van de deur naar beneden; de kroonlijst draagt een fronton. De hoogte van de doorgang is, geheel volgens de regel voor de Ionische orde, iets meer dan twee maal de breedte.

+ Bij de vensters zijn dezelfde profielen gebruikt als die, welke bij de portalen voorkomen. Het profiel van de architraaf is hier rond gevoerd. De kruiskozijnen hebben bovendien nog een kroonlijst aan de bovenzijde met weglating van het fries, dat bij de portalen is gebruikt. Het kruis is in de 18de eeuw uit de kozijnen verwijderd; men vond de pengaten van de kalven. Het bleek dat de onderste openingen van het kruiskozijn hoger zijn geweest dan de bovenlichten; zij waren destijds even hoog als de tweelichtskozijnen van de verdieping. Ook bij de vensters zien we de sprong in het architraafprofiel aan de zijkant bij de hoeken. Op de gravure van Webbers komt deze sprong ook voor bij de dakkapellen, waarvan er vroeger boven iedere vensteras één geplaatst was (zie blz. 200).

+*De vensters*

De regentenzaal en het middelhuis

Niet alleen voor de gevels, ook voor het interieur werd het ordeboek van Scamozzi gebruikt (zie blz. 213). De belangrijkste ruimte was de regentenzaal, waarvan de westelijke wand, waar zich de schouw bevond, als een geheel werd ontworpen. De andere wanden waren zonder enige decoratie en bedoeld als plaats voor schilderijen. Van twee doeken is het waarschijnlijk dat ze voor deze ruimte werden gemaakt; van drie andere is het zeker.

+ Het eerste, het regentenstuk van Abraham de Vries is gedateerd op 1633. Het geeft de regenten weer onder wier leiding de grote verbouwing tot stand kwam (zie blz. 84). De grote afmetingen van het schilderij doen vermoeden dat het bestemd was voor de blinde wand aan de noordzijde.

+*De plaats van de regentenstukken*

Het tweede doek was een regentessenstuk. Op 7 december 1633 werd voor 20 gld. doek gekocht 'daer de moeders op geschildert sullen werden' (Obreens Archief 7, 1890; 279) waarschijnlijk slaat dit op het doek van Jacob Adriaansz Backer, dat aan de oostelijke wand van de regentenzaal kwam te hangen (zie blz. 85). De maten ervan (238 × 274) doen veronderstellen dat het voor deze plaats vervaardigd is. Het vertoont een denkbeeldig interieur met dezelfde klassieke architectuur als aan het gebouw is nagestreefd.

De drie schilderijen die voor deze ruimte gemaakt zijn, vormen samen één geheel; zij zijn geplaatst in de westelijke wand boven de schoorsteen en de beide deuren ernaast en vormen samen één voorstelling, namelijk een zeeslag. Op 22 april 1634 werd 'Aen Mr Verwer voor schilderen van de slach op Slaeck' 250 gld. betaald (Obreen 7, 1890; 279).

Uit alles blijkt dat reeds eind 1633 de maten van de regentenzaal vastlagen en ook+ dat de westelijke wand al geruime tijd voor het begin van de bouw uitgetekend moet zijn geweest. Deze schouwwand is zeer nauwkeurig gecomponeerd en vormt een samengesteld geheel. De hoogte is in twee gelijke vlakken verdeeld door een over de volle breedte doorlopende kroonlijst, die onderdeel uitmaakt van het hoofdgestel boven de schouw. De breedte is door zeven gedeeld waarvan de schouwboezem drie delen in beslag neemt en de zijstukken ieder twee.

+De wand van de schouw

Bij de schouw is weer het hoofdgestel van de portalen toegepast, echter met een vlak fries en een uitgewerkte tandlijst. Dit hoofdgestel is vrij hoog, ongeveer een vierde van de zuilhoogte. Aan de bovenzijde van de wand vindt men een even hoog hoofdgestel dat echter gedetailleerd is volgens de grote orde en daardoor rijker van uitvoering. Het architraafprofiel van dit hoofdgestel is omgevoerd tot omlijsting van de schilderstukken, waarbij het aan de hoeken verspringend is uitgevoerd. De zuilen van de schouw zijn gemaakt volgens de Ionische orde naar Scamozzi, met dit verschil, dat ook hier de voluten gespleten zijn en de bovenzijde ervan evenwijdig blijft lopen aan de dekplaat. Achter deze zuilen staat tegen de wand een Ionische pilaster waarvan het basement van gelijke breedte is als dat van de zuil, doch de bovendoorsnede van het kapiteel iets breder. Deze pilaster werd met de rug tegen een recht kantstuk geplaatst dat zo breed is, dat het basement en de voluten er tegenaan kunnen lopen. Boven het pilasterkapiteel en boven het kantstuk daarachter springt de kroonlijst van de schouw iets uit. De eerste sprong is gering en loopt dood boven in de kroonlijst; de tweede is veel groter en zet zich voort naar de boezem erboven. Waarschijnlijk hebben de regentenzaal en de beide aangrenzende vertrekken reeds in de bouwtijd een vlakke houten zoldering gekregen; de aansluiting met de bovenlijst van de schouw wijst in deze richting.

+ Het middelhuis is na de regentenzaal de ruimte waaraan het meeste aandacht werd besteed, en die nog veel van het oorspronkelijk karakter bewaard heeft (zie blz. 210). Ook hier zijn de vier wanden nog niet met elkaar in harmonie. Die naar de binnenplaats bezat een deur en twee vensters die op de gevel waren afgestemd maar niet op de ruimte binnen; bovendien was het ene raam dichter bij de dwarsmuur geplaatst dan het andere. Over de lange wand aan de overzijde ontbreken gegevens. Deze wand kan bijna niet anders dan onregelmatig geweest zijn. Waarschijnlijk bleef de achtervleugel intact, zodat men hier gebonden was aan de openingen voor de gang naar het water en naar het trappenhuis.

+Het middelhuis

Ook bij het middelhuis was de meeste aandacht besteed aan de korte wand. Beide wanden waren hier gelijk, maar het schijnt dat die aan de rechterzijde het uitgangspunt is geweest voor dit ontwerp. Hier was men immers gebonden aan de openingen. De linkerdeur in deze korte wand diende tot afsluiting van de gang naar de keuken, de rechterdeur leidde via de archiefruimte naar het regentenkantoor. Achter het tweelichtskozijn met roosterwerk bevond zich een driehoekige ruimte waarin zich een gemak voor de regenten heeft bevonden.

De drie elementen die aan deze wand noodzakelijk waren, schijnen uit overwegingen van symmetrie aan de overzijde herhaald. Opvallend is dat men deze drie onderdelen niet in één compositie verenigd heeft. Hoe dicht deze elementen ook bij elkaar stonden, zij werden niet in een betimmering opgenomen.

+ Bij het detailleren van de deuren werd weer gebruik gemaakt van het ordeboek van Scamozzi, nu niet voor de Ionische orde maar voor de Korintische. Waarschijnlijk heeft men deze gekozen omdat alleen bij de Korintische orde een uitgewerkt voorbeeld van een dergelijke deuromlijsting in dit boek voorkomt. +*De deuren*

De vier oorspronkelijke deuren zijn van importantie. Door een raamwerk van opgelegde latten heeft men een paneeldeur gesuggereerd, waarvan de panelen door rozetten en bossingen verrijkt zijn. De vorm van deze deuren is ontleend aan het ordeboek van Serlio. Dergelijke deuromlijstingen kwamen ook voor aan het einde van de meisjeszaal en de kindereetzaal.

De poort aan de St.-Luciensteeg

Het is duidelijk dat de poort aan de St.-Luciensteeg ondanks het grote jaartal 1634 dat het tijdstip van plaatsing aangeeft, op zichzelf veel ouder is (zie blz. 208). Aan het project van de drie nieuwe vleugels ontbreekt een jaartalsteen, zodat men mag aannemen dat men bij deze poort eerder het jaartal van het maken van de doorgang heeft willen aangeven dan dat van het object zelf. Het maken van deze doorgang was dan ook een forse ingreep in de St.-Luciensteeg, waarbij twee huizen moesten worden afgebroken zodat er een pleintje voor de poort ontstond dat enige gelijkenis had met de ingang aan de Kalverstraat. Zoveel zorg als er aan de toegang aan die zijde was besteed, zo weinig aandacht schonk men echter aan de nieuwe entree. Nu was het huis aan de linkerkant, dat over de sloot was gebouwd nog heel nieuw en de vrijgekomen zijgevel zal men zo goed mogelijk hebben opgelapt. Aan de rechterzijde waren vermoedelijk nog delen van het oude patershuis blijven staan die men van plan was te zijner tijd door iets anders te vervangen (zie blz. 230). Maar ook de grote vleugel van het regentenkantoor toonde naar het nieuwe plein even onverschillig zijn achterkant als de zuidvleugel dat deed naar de achterplaats.

Aan de zijde van de binnenplaats werd de doorgang naar de St.-Luciensteeg zorgvuldig opgelost; naar de buitenkant was er een vrijwel blinde muur met een verplaatste poort. Wagenaar vermeldt dat deze poort afkomstig is van de stadstimmertuin, die in+ 1630 moest wijken voor de nieuwe huizen aan de Doelenstraat. De poortjes van de stadstimmertuin werden toen verplaatst naar de ingang van het weeshuis in de St.-Luciensteeg en naar het Atheneum aan de Oudezijds Voorburgwal (Wagenaar, deel II; 45). Dit laatste droeg het jaartal 1631; bij de restauratie in 1920 bleek dit een verandering van het jaartal 1571. In dat laatste jaar werd het poortje gemaakt voor de stadstimmertuin. Op de stadskaart van 1597 is het van de achterzijde weergegeven, de opstand steekt boven de muur uit. Deze kaart laat zien dat er twee van dergelijke poortjes waren. Op de kaart van 1625 zijn zij reeds in onbruik. Achter tegen de muur zijn dan kleine gebouwtjes verrezen. Wel kan men de bekroningen van de gesloten poortjes nog duidelijk boven de muur herkennen. In gebruik is op dat moment alleen een ingang op de hoek van de Turfmarkt en de Doelenstraat. Op de kaart van 1597 is niet te zien of deze derde ingang dan al aanwezig is.

+De poorten van de stadstimmertuin

Dat de stadstimmertuin over zoveel toegangen beschikte kan men mogelijk verklaren doordat het terrein in verschillende etappes is verworven. Vermoedelijk heeft men twee maal een nieuwe ingang dichter bij de hoek gemaakt, hetgeen zou kunnen verklaren waarom er zulke grote verschillen tussen de poortjes zijn: de poort aan de St.-Luciensteeg is iets groter dan die voor het Atheneum maar heeft een lagere bekroning. Er is nog een poortje geweest, in hoofdopzet meer gelijkend op dat voor het Atheneum. Het stond in de muur voor de nieuwe Kloveniersdoelen, die omstreeks 1633 in de Doelenstraat was gebouwd en werd door Reinier Vinckeles en Jan de Beijer getekend. Het leek zeer sterk op het Atheneum-poortje.

Mogelijk is, dat dit nu verdwenen poortje van de Kloveniersdoelen als pendant van het laatste aan de Turfmarkt heeft gestaan en dat de poort aan de St.-Luciensteeg die verschilt van deze twee, op de hoek stond en het jongste was. Helaas is er onder de verf geen ouder jaartal dan dat van 1634 voor de dag gekomen. De poort is opgebouwd uit zandsteen en steen uit de omgeving van Dinant. Het is niet te zien

dat er bij de overplaatsing naar de St.-Luciensteeg iets meer zou zijn gewijzigd dan het jaartal.

De afronding van de grote verbouwing

De boekhouderswoning uit ca. 1636

Op de grote verbouwing van 1632-1635 volgden een paar kleinere werken, die als een voltooiing van het geheel te beschouwen zijn, maar die toch geen deel uitmaakten van de oorspronkelijke opzet (zie blz. 216). Een van de eerste van deze projecten moet het boekhoudershuis zijn geweest. Dit gebouw is in de plaats gekomen van het kleine huis dat over de Begijnensloot gebouwd was. Waarschijnlijk werd dit oudere huis niet door de boekhouder bewoond; in ieder geval heeft het vernieuwde huis sedert zijn bouw als woning voor de boekhouder, die meestal notaris was, gediend. Over de bouw zijn geen gegevens bekend. Het is duidelijk dat het tegen de regenten-

vleugel werd aangebouwd en dus jonger moet zijn dan 1634. Op een kaart van 1651 komt het reeds voor. Waarschijnlijk is het zeer kort na de voltooiing van het grote werk aan de meisjesplaats gebouwd. In de jaren 1636 komen de timmerman Pieter Intesz en de steenhouwer Pieter van Delft nog geregeld in het Memoriaal voor.

Vermoedelijk is toen dit huis gebouwd. Van 1637-1639 werd door dezelfde aannemers die de grote verbouwing van 1634-1635 hadden uitgevoerd, weer naar de plannen van Van Campen en in opdracht van het weeshuis de schouwburg aan de Keizersgracht vernieuwd. Men mag aannemen dat toen het werk aan het weeshuis voltooid was.+ Ondanks alle latere wijzigingen staat de oorspronkelijke indeling van het boekhoudershuis wel vast. Er was een voorhuis met aan de linkerkant vermoedelijk een kleine zijkamer. Daarachter kwam de binnenhaard met een grote stookplaats tegen de achterwand; vermoedelijk de keuken. Mogelijk was hier een venster of deur naar het voorplein aan de St.-Luciensteeg en een deur en venster naar de plaats aan de andere zijde. Rechts van het voorhuis was een ruime zijkamer met stookplaats. Aangezien deze laatste ruimte, in tegenstelling tot het voorhuis en de binnenhaard niet over de Begijnensloot gebouwd was, kon hier een kelder worden gemaakt die door een deur van buitenaf te bereiken was.

+*De indeling*

Op de verdieping herhaalde deze indeling zich, de hoogte van de vertrekken wees uit dat de ruimten hier ook voor woondoeleinden gebruikt werden.

De twee zo verschillende bouwlichamen, het huis en de zijkamer, kwamen niet in de gevel tot uitdrukking. Er was hier een regelmatige gevel met een dwarsdak alsof het een dubbel huis gold. Dit leidde er toe dat het achterste dakschild van de zijkamer zeer stijl moest worden. De voorgevel van het huis sloot in hoogte aan bij de westelijke gevel van de jongensschool en ook de natuurstenen architraaf, het bakstenen fries en de houten kroonlijst werden hier doorgezet. De gevel van het boekhoudershuis en die van de school werden aan elkaar gekoppeld door een hoog opgetrokken tuinmuur, waarin zich beneden een poort bevond, die toegang gaf tot de plaats, behorend bij het boekhoudershuis.

+ Ondanks zijn eenvoud heeft de vijf assen brede gevel een originele opzet die men weinig elders ziet. De penanten zijn zwaarder gemaakt en markeren een indeling waarbij brede en smalle vensters elkaar afwisselen. De smalle vensters werden in later tijd dichtgemetseld, waardoor een aanwijzing betreffende de oorspronkelijke hoogte van de kozijnen bewaard bleef.

+*De gevel*

De werkzaamheden van de boekhouder-notaris vonden waarschijnlijk niet in dit huis plaats. Het kleine huis er recht tegenover was het notariskantoor, terwijl in de vroegere regentenzaal in het jongenshuis de administratie werd gehuisvest. Achter het notariskantoor, in de ruimte die over de Begijnensloot gebouwd was, bevond zich de bergplaats van de boedels van de wezen. Het pleintje voor het boekhoudershuis, een aparte uitstulping van de meisjesplaats, had door deze bestemming een eigen karakter.

De verhoging van de jongenspoort in 1642

Er zijn enkele posten bekend die betrekking hebben op de verhoging van de poort aan de Kalverstraat (zie blz. 218). De Rapiamus van Uytgeeff (A.B.W. 213) vermeldt+ op 4 juli 1642: 'aen Willem de Keijser als blijckt bij zijn reeckeninge daervan geven voor haertsteen aen de poordt aen het jongeshuijs voor aende calverstraet daervan fraeter Lindeman en Alewijn over hebbe te commanderen, daer over volcoomen laest hebbe, en de reeckeninghe bij frater Abraham Alewijn overzien en hem gecordt daerin, hij is te vreede geweest en betaeldt 225 gld'. Op 28 januari 1643 werd betaald 'Aen Jelis Wybrantsz. voor een copere werelt boven de poort vant Weeshuys 7 gld. 4 st. (A.B.W. 213).

+*Willem de Keyser*

Ondanks de korting werd nog een hoog bedrag voor het hardsteenwerk aan Willem de Keyser betaald. Het lijkt mogelijk dat hiervoor zowel het wapen als het fronton vervaardigd kunnen zijn. Dat het optrekken van een gevel boven de poort in de Kalverstraat een onderdeel was van een groter project dat bestond uit de verlenging van de jongensschool boven de galerij blijkt uit de volgende post in de fabrieksrekening van 1641. 'Den eersten junie betaelt aen Henrick Barentsz haijmeester voor't haijen vande poort nae't timmerhuijs met 40 mannen te samen voor't arbeijtsloon 39 gld. 5 st.' (A.B.W. 239).

De koestal was in gebruik als timmerhuis zodat dit de fundering van het westelijke

stuk van de galerij betrof. De overige posten voor deze uitbreiding gaan schuil in de hoge maandelijkse uitgaven aan de timmerman Pieter Intesz en de metselaar Pieter Bogart. Op 19 juli 1642 ontvangt de schilder Pelgrum de Groot 8 gld. 2 st. ‘voor de poort te verwen’. Op 17 december 1642 wordt aan Dirck Adriaensz van Delft 272 gld. 11st. betaald ‘voor Sweetse steenen’. In Juni 1641 waren reeds 2660 ‘glaesde pannen’ aangekocht (A.B.W. 239).

Aan deze verbouwing is een raadsel verbonden. De verhoogde gevel boven de poort werd ook opgetrokken voor het achterhuis aan de noordkant er van. Deze woning van de geldophaler werd nu door een ingebroken plaatsje van het huis aan de Kalverstraat gescheiden. Hoewel men hier een zijstuk van de verhoging optrok, dat hoog boven de nok van het dak van de geldophaler uitstak, was het toch onzichtbaar achter het huis aan de Kalverstraat.

Heeft de zuidzijde ook een dergelijk zijstuk naast het fronton gehad? Dit zou dan verdwenen kunnen zijn met de vernieuwing van dit huis in 1771. Of heeft men er over gedacht de beide huizen aan weerszijden van het toegangspleintje te slopen en op die manier een monumentaler entree te krijgen.

Het jongensziekenhuis van 1645

Reeds enkele jaren later ondernam men een nieuwe vergroting van het jongenshuis (zie blz. 335). Op 8 augustus 1645 kochten de regenten een huis in de Kalverstraat aan, dat ten zuiden van het jongenshuis was gelegen. Dit huis werd gekocht van Agneta Pelsers, weduwe van Hendrik Brouwer, welke laatste van 1632-1636 Gouverneur-Generaal van Oost-Indië was en daarna admiraal in dienst van de West-Indische Compagnie. In de overdracht wordt het omschreven als ‘een huijs, erve en pachuys staende in de Calverstraete,..., streckende voor van de straet tot aghter aen de Bagijnesloot (A.B.W. 527). Het weeshuis had voor eigen gebruik slechts interesse in het pakhuis; het huis voor aan de Kalverstraat werd verhuurd. Dit pakhuis was nieuw gebouwd in 1622, hetgeen blijkt uit de aankoop door Brouwer van 32 voet van een halve muur van het Oudemannenhuis, die met het oog op het bouwen van dit pakhuis tot gemene muur werd gemaakt (zie blz. 334). Waarschijnlijk was het huis voor aan de straat ook omstreeks deze tijd vernieuwd. Het Receuil vermeldt dat dit pakhuis ‘werd gebruykt en is geapropirieert tot het sieckhuijs van 't groot jongenshuijs’. Waaruit dit geschikt maken tot ziekenzaal bestond is moeilijk vast te stellen. Mogelijk zijn daarbij de balklagen iets verlegd, want de vloer van de begane grond van deze ruimte lag gelijk aan die van de ernaast gelegen ruimte in het jongenshuis. Ook zal er een schouw gemaakt zijn, die ruggelings grensde aan die in het naastgelegen vertrek in het jongenshuis. Boven de begane grond had het pakhuis nog een verdieping en een kap, die echter al lang voor de huidige verbouwing door een plat dak was vervangen.

Op de kaart van 1651 staat in dit deel ingeschreven: ‘provisyhuis’ (zie blz. 193).

Waarschijnlijk is daarmee de bestemming van het onder de ziekenzaal gelegen onderhuis bedoeld.

Twee niet-uitgevoerde projecten uit het midden van de 17de eeuw

In het archief van het Burgerweeshuis bevindt zich een declaratie betreffende een+ bezoek van Pieter Post in 1646 die echter eerst na zijn dood in 1669 kan zijn ingediend. Deze luidt: ‘Declaratie van vacatie voor de weesvaders vant weeshuijs tot Amsterdam gedaen bij Pieter Post za., in sijn leven Architect van de doorl. heeren princen van Orangien, Anno 1646 den 19 April geweest bij de vaders in 't Weeshuijs ende inspectie oculair genomen om een keucken, snyhuys eedtplaets en kelder te maecken 3 gld’. Aangezien Pieter Post voor zijn bemoeiingen zes gulden per dag rekende, kan hij hier niet meer tijd aan besteed hebben dan een halve dag.

+*Pieter Post*

De keuken, het snijhuis voor het brood en de eetplaats voor de supposten waren op de hoek van de Voorburgwal en de St.-Luciensteeg gelegen. Waarschijnlijk was de situatie hier na het bouwen van de nieuwe regentenvleugel nog onvoltooid en was een deel van het oude patershuis blijven staan. Misschien wilde men nu ook op dit punt tot een afronding van de grote verbouwing komen. Hoewel Pieter Post vroeger al eens voor het weeshuis had gewerkt; hij maakte namelijk decorschilderingen voor de schouwburg (van Eeghen, 1957; 101), zal hij waarschijnlijk opnieuw met het wees-

huis in aanraking zijn gekomen via Abraham Alewijn. Voor diens broer Frederik Alewijn bouwde Post de buitenplaats Vredenburgh in de Beemster, terwijl hij tevens zijn stadshuis ‘de Sonnewijser’ op de Herengracht (thans no. 182) verbouwde. De regent van het weeshuis Abraham Alewijn woonde daar dichtbij op de Herengracht (thans no. 174). Misschien heeft ook hij Pieter Post voor zich laten werken of hem anders althans gekend van het werk voor zijn broer.

Het schijnt echter dat er niets gekomen is van veranderingen in de omgeving van de keuken van het weeshuis. Hierbij kan hebben meegespeeld het feit, dat er in deze tijd plannen beraamd werden ter verbreding van de St.-Luciensteeg. Door de stadslandmeter Cornelis Danckerts de Rije werden hiertoe twee kaarten getekend. Op de grootste kaart staat het gehele weeshuiscomplex summier aangegeven (zie blz. 193). Hoewel deze kaart minder uitvoerig is dan de opmeting uit 1631 laat hij toch zeer goed zien, hoeveel er in de tussenliggende jaren is veranderd. Tevens is er een aparte kaart van het deel van de St.-Luciensteeg tussen Kalverstraat en Begijnensloot, die echter niet meer details geeft dan de grote (zie blz. 344). Deze laatste tekening is gesigneerd en gedateerd 1651, terwijl er in dat jaar ook een betaling aan deze landmeter werd gedaan (A.B.W. 214). In dezelfde tijd is er ook twee maal een post van een+ betaling aan Philip Vingboons. Op 31 januari 1651 ‘Aen Philip Vingboons architec, als pr. rekening 43 gld. 2 st.’ (Obreen Archief 7, 1890; 280) en op 25 januari 1653, waarbij Vingboons een rekening indient van 42 gld. 15 st. (A.B.W. 240). Deze laatste betaling kan het project van de huizen langs de te verbreden St.-Luciensteeg betreffen, dat bewaard bleef en onmiskenbaar Vingboons’ hand van tekenen toont (zie blz. 342). Hoewel de stad ten behoeve van dit plan enkele huizen onteigende en aan het weeshuis overdroeg, is het toch niet tot een uitvoering ervan gekomen.

+*Philip Vingboons*

Het beschilderde plafond van de regentenzaal uit 1656

Het werk, dat men als de voltooiing van de grote verbouwing van 1634-35 kan beschouwen, is de verfraaiing van de regentenzaal en de beide aangrenzende vertrekken in 1656. Deze verbetering bestond in hoofdzaak uit het aanbrengen van geschilderde plafonds (zie blz. 220). In 1656 werd de vermoedelijk al aanwezige houten zoldering in de regentenvleugel beschilderd.

Zowel in de ‘Rapiamus van Uytgeeff’ als in de ‘Ontfang en uytgift van 7 jaren Ao+ 1656-1661’ (A.B.W. 214 en 241) zijn de uitgaven hiervoor geboekt. De schilder Mattheus van Pillecum te Haarlem vervaardigde het decoratieve schilderwerk; in de regentenzaal, vlak bij de grote schoorsteen, signeerde hij zijn werk: M. Pilcum. Op 19 en 30 oktober 1656 werd hij betaald voor het schilderen ‘van de festoenen int kantoor en vertrecken’ en ook ‘van schilderen van het nieu kantoor met de 2 vertrecken’. Op 23 april 1657 volgt een betaling voor het ‘schilderen van een schoorsteenmantel met eenige deuren en lijsten Verff gout en arbeytsloon in 't nieu cantoor’. In totaal verdiende hij hiermee bijna 400 gld. Dat hij alleen het decoratieve werk maakte,+ blijkt uit een post van 18 november waarbij Cornelis Holsteyn 400 gld. ontvangt ‘voor de drie ovalen aende solder in het nieu kantoor te schilderen’. Ook Philip Vingboons kreeg voor zijn werk in de jaren 1655 en 1656 een betaling

+*Mattheus van Pillecum*

+*Cornelis Holsteyn*

van 138 gld. 7 st. (Heppner 1947; 55). Het is zeer goed mogelijk dat het ontwerp van de totale decoratie niet door een der beide schilders is gemaakt maar door de architect Vingboons. Dat zulk werk door architecten werd verricht, blijkt uit soortgelijke ontwerpen die Pieter Post enige jaren eerder had gemaakt voor het huis 'de Sonnewijser' aan de Herengracht (Archief Rijksdienst Monumentenzorg).

Het voorvertrek heeft thans een nieuwe verflaag, waaronder geen sporen van een ornamentschildering zijn aangetroffen. Op het vlakke plafond van de regentenzaal zijn drie doorkijken geschilderd: een ronde en twee achthoekige, met een illusionistische blik in de hemel. Het centrale motief vormde de ronde doorkijk met een compositie van de bekroonde Liefde en het opschrift 'Liefde ist Fondament'. De doorkijk aan de zijde van de schoorsteenmantel toont de Barmhartigheid, weergegeven in het kleden van kindertjes in de rood-zwarte weeshuispakjes en met het opschrift: 'Wij sijn Barmhartigh'. Het achtkant aan de voorzijde van de zaal toont een groep collecterende engeltjes, met het opschrift: 'Weest Mildadich'. Rond het centrale motief zijn de wapens van de regenten met hun namen geschilderd: A. Alewijn, W. van Erpecum, F. Roeters, W. Kieft, H. Vastricx, I. Trip. Naar aantal dienstjaren was de volgorde

in het college de volgende: Abraham Alewijn, Willem IJsbrant Kieft, Willem van Erpecum, Hendrik Vastricx, Frans Roeters en Jacobus Trip.

+ De plafondschildering in het kantoor achter de regentenkamer is eveneens nog intact. Op de vlakke zoldering is hier op kunstige wijze een casetteplafond geschilderd. In het middenveld bevindt zich weer een achtkant met in de hoeken bouquetten van bloemen en vruchten die de seizoenen uitbeelden. *+Het plafond in de achterkamer*

+ Tijdens de herstellingen in 1974 zijn aan de schouw nog schilderingen blootgelegd, die de indruk maken ouder te zijn dan de decoratie van 1656 (zie blz. 215). Op de houten panelen aan weerszijden van de schoorsteenboezem bleek een kandelaber geschilderd, waarvan die aan de zijde van de vensters het inschrift PROMETHEVS draagt. Op het schoorsteenfries kwamen engeltjes met guirlandes voor den dag, die op de onderste laag geschilderd lijken. *+De schoorsteendecoratie*

+ Op 14 november 1637 werd een betaling van 132 gld gedaan aan de schilder Salomon de la Tombe, die wel verguldwerk voor het weeshuis heeft verricht en die in 1620 het beeldhouwwerk boven de poort opnieuw schilderde (zie blz. 153). Het is mogelijk dat deze betaling betrekking heeft gehad op het schilderwerk van de schouw of ander decoratief schilder- of verguldwerk, dat samenhing met de afwerking van de grote verbouwing. Het kan ook zijn dat deze post de afrekening was van een of meer van de drie, niet nader geïdentificeerde, schilderstukken uit de inventaris van het weeshuis (zie blz. 91). Men zou deze stukken wat afmeting en voorstelling betreft eerder afkomstig denken uit de toen gebouwde boekhouderswoning dan uit het weeshuis. Ze kunnen echter ook later aan het weeshuis zijn geschonken. *+Salomon de la Tombe*

Het derde kwart van de 17de eeuw

Ook in de jaren van rust, die op de voltooiing van de regentenzaal volgden, blijven de uitgaven voor verbouwing en onderhoud doorgaan. Uit de rekeningen van de jaren 1662 en 1664 blijkt dan als timmerman van het huis op te treden Douwe+ Arentsz en als metselaar Cornelis Pietersz (A.B.W. 169). De 'architect' Philip Vingboons' ontvangt in januari 1663 een afrekening van 9 gld. en in januari 1665 een van 29 gld. - 10 st. De steenhouwer Hendrick de Keyser (junior) krijgt 47 gld 15 st. op 4 november 1662 'voor steen en arbeijtsloon aent huijs de keijserskroon tot de gevel'. Uit welke post blijkt dat aan de gevel van het oude weeshuis honderd jaar na zijn ontstaan restauraties nodig waren (zie blz. 12). *+Philip Vingboons*

Op 10 augustus 1662 is een betaling geboekt van 201 gld. 10 st. aan Cornelia van der Beets, weduwe van Dirck van Delft de jonge voor blauwe en Italiaanse steen en arbeidsloon. Hieruit blijkt dat deze firma die zoveel werk aan het huis geleverd had nog steeds de klandizie bezat. Opmerkelijk is ook de post van 18 gld die op 28 mei 1664 werd geboekt voor de 'luifelteerder' die daarvoor 24 luifels en een afdak geteerd had.

223

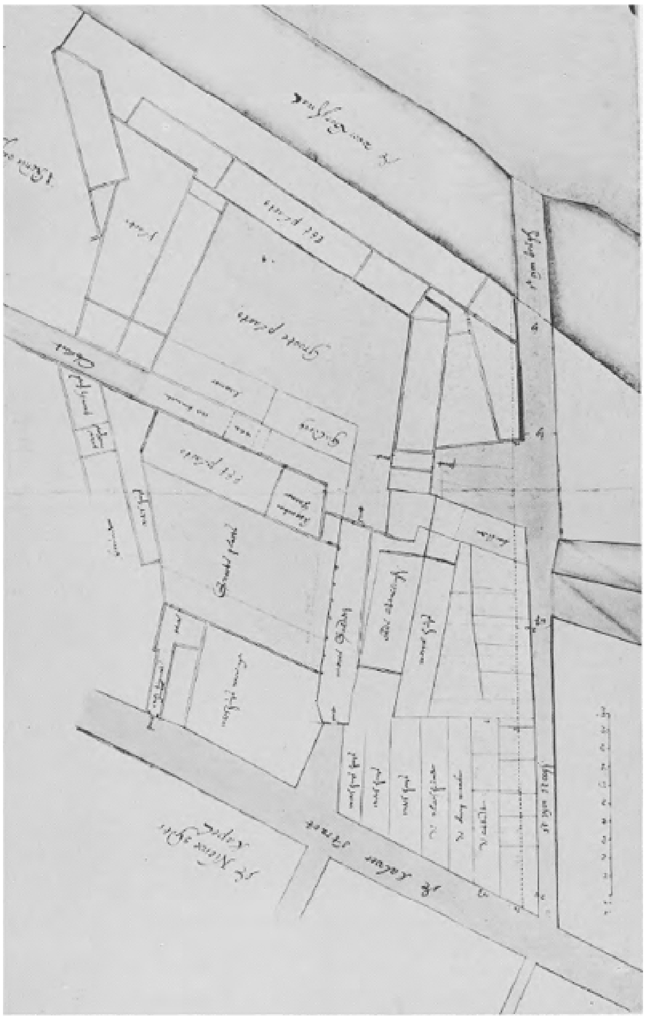

224

De grote verbouwing van 1632-1645

Afb. 223. Plattegrond door Balthasar Florisz van Berckenrode in 1631 gemaakt ter voorbereiding van de verbouwing.

Afb. 224. Schematische kaart van het weeshuiscomplex in verband met het plan tot de verbreding van de St.-Luciensteeg uit 1651. Hierbij behoort een detailblad getekend door C. de Rije 1651 (blz. 344).

Afb. 225. Algemene overzichtskaart van de verbouwingen van 1632-1645, samengesteld aan de hand van beide voorgaande kaarten, met behulp van nieuwe opmetingen schaal 1:600. De nieuwe onderdelen van het complex zijn door zwart muurwerk aangegeven.

Terwijl men eerst overwoog om het weeshuis uit te breiden op de plaats van het koehuis ontstonden nieuwe mogelijkheden door het bijtrekken van het vroegere Oudemannenhuis. Hierdoor konden de grote jongens en meisjes worden gescheiden. In 1632 werd het Oudemannenhuis voor de jongens ingericht, die in het oude gebouw hun eetzaal (1e) en slaapzalen kregen. Op de plaats van de verbindingsgang tussen de oude binnenplaats en de Kalverstraat werd een galerij met een school erboven gebouwd (1a) Door afbraak van de huisjes aan de gang en de achterhuizen van de panden aan de Kalverstraat ontstond een ruime binnenplaats. In de smalle vleugel aan de zuidkant vond de schoolmeester onderdak (1g) (blz. 176). De koestal en het hooihuis werden ingericht als timmerwerkplaats. De Begijnensloot die nu binnen het complex kwam te lopen werd overkluisd, waarbij tevens enige ruimten tussen het jongenshuis en het kinderhuis gemaakt konden worden (1d en 1f). In 1634 begon men met de algehele verbouwing van de oude binnenplaats. De westvleugel van het klooster werd voor het grootste deel afgebroken evenals de vroegere kapel, het patershuis en enkele huizen aan de St.-Luciensteeg, waardoor men een tweede ingang kon maken. In de plaats daarvan kwamen drie nieuwe vleugels, die een nieuwe binnenplaats omsloten van minder scheve vorm als de oude. De nieuwe noordvleugel (2abcd) kwam niet op de plaats van de kapel doch kreeg dezelfde richting die de galerij op de jongensplaats had. De westvleugel (2e en 2f) werd aan deze kant twee vensters langer.

Dwars over het bleekveld werd een nieuwe zuidvleugel gebouwd waardoor een kleine achterplaats ontstond die enigszins werd vergroot doordat men een stukje van het Begijnhof afnam (2i). De nieuwe gebouwen aan de nu gevormde meisjesplaats waren niet groter dan de oude doch boden wel meer aanzien.

Het bleekveld was vervangen door een bestrating en de nieuwe plaats met één vleugel van Hendrick de Keyser en drie welke door Jacob van Campen ontworpen moeten zijn, was van een grote monumentaliteit, (blz. 180) Na deze grote veranderingen volgden er nog een aantal afrondingen die niet alle exact te dateren zijn. Tussen de meisjesplaats en de galerij van de jongensplaats werd vermoedelijk in 1636 over de Begijnensloot een nieuw boekhoudershuis gebouwd (3) (blz. 187). Zoals blijkt liepen de galerij en jongensschool in het begin niet helemaal door tot aan de poort van de Kalverstraat en is dit gebouw in 1642 naar hier verlengd (4). Bij deze uitbreiding zal het fronton boven de poort aangebracht zijn (blz. 188). In 1645 werd het jongenshuis uitgebreid met een kleine ziekenzaal waarvoor men een aangrenzend pand aan de Kalverstraat moest aankopen (blz. 189 en 335).

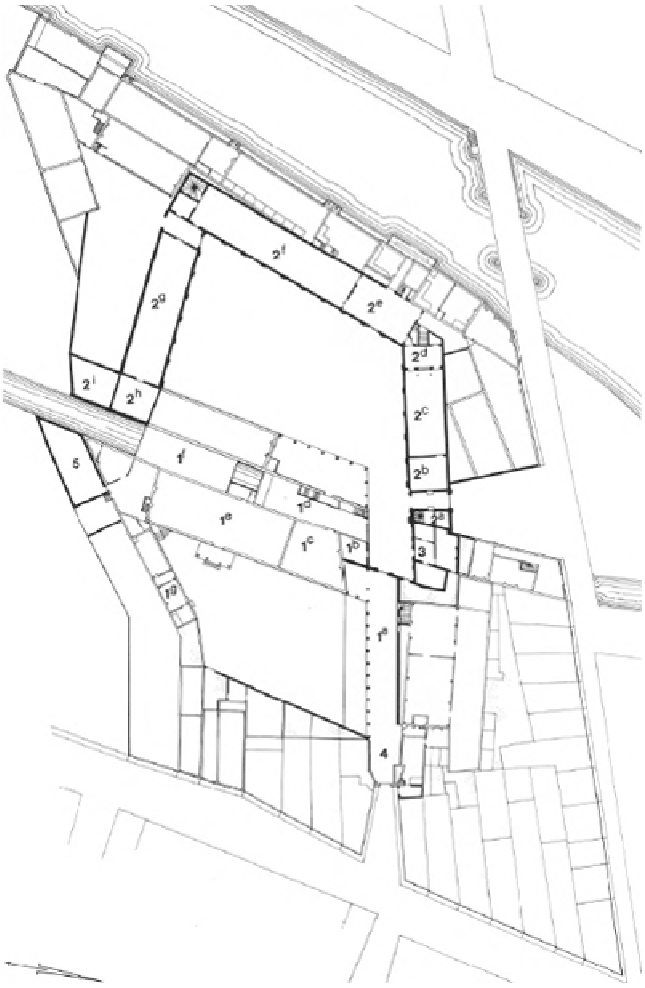

225
LEGENDA

1. *De uitbreiding van het weeshuis met het voormalige Oudemannenhuis in 1632. 1a. Nieuwe galerij met daarboven de jongensschool. 1b nieuwe schoenmakerswoning, in plaats van die aan de zuidzijde van de gang. 1c grote zaal uit het huis van Jan van Straaten (het voormalige Oudemannenhuis) van 1632-34 regentenkantoor. 1d nieuwe ruimte over de Begijnensloot, gebruikt als opslagplaats voor boedels van weeskinderen, aan de voorzijde was het kantoor voor de boekhouder. Door deze ruimte was het regentenkantoor (1c) te bereiken, 1e jongenseetzaal. Zowel de brood- als warme maaltijden voor de jongens werden klaar gemaakt in het meisjeshuis. Zij moesten door het nieuwe voorportaal (2c), over de plaats onder de galerij door, via de gang achter 1d worden aangevoerd. If ruimte over de Begijnensloot gebruikt als uitbreiding van het kinderhuis (kinderschool). 1g als schoolmeesterswoning ingerichte zuidvleugel.*
2. *De algehele vernieuwing van de meisjesplaats 1634-1635. 2a woning van de portier van de meisjespoort aan de St.-Luciensteeg. 2b vertrek voor de regentenzaal, 2c de nieuwe regentenzaal, 2d 'Cas-Comptoir', 2e portaal of 'middelhuis', 2f meisjeseetzaal, 2g kindereetzaal, 2h kinderkeuken, 2i washuis.*
3. *Het nieuwe boekhoudershuis uit ca. 1636*
4. *Latere uitbreiding van de jongensschool tot aan de poort in 1642.*

5. *In 1645 aangekocht buurhuis waarvan het pakhuis aan de Begijnensloot tot jongensziekenzaal werd ingericht. Het eten voor deze jongensziekenzaal werd betrokken van de keuken van het ziekenhuis voor de meisjes.*

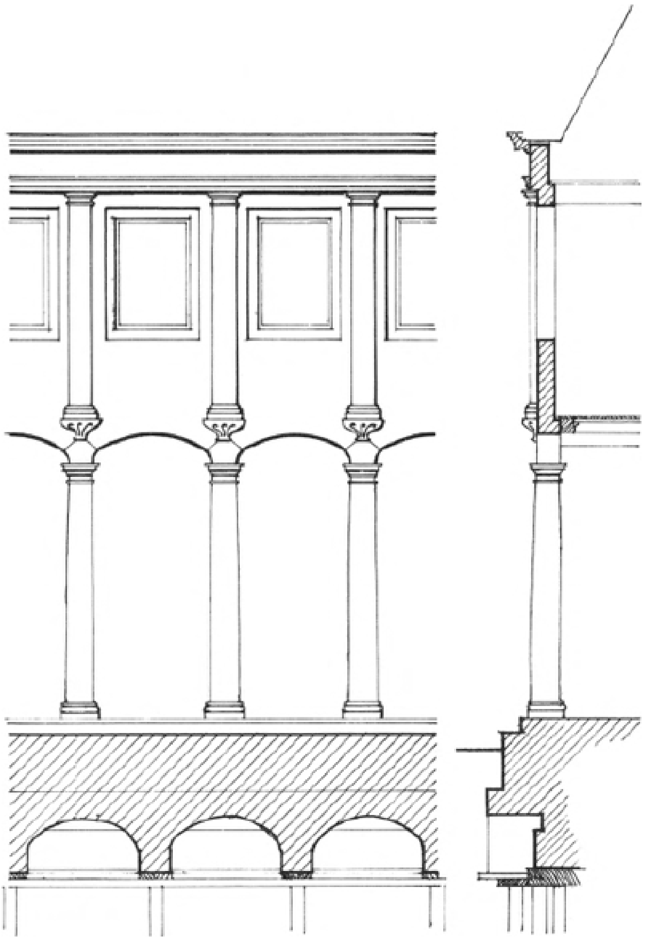

226

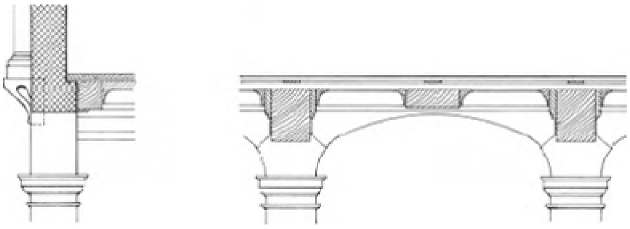

227

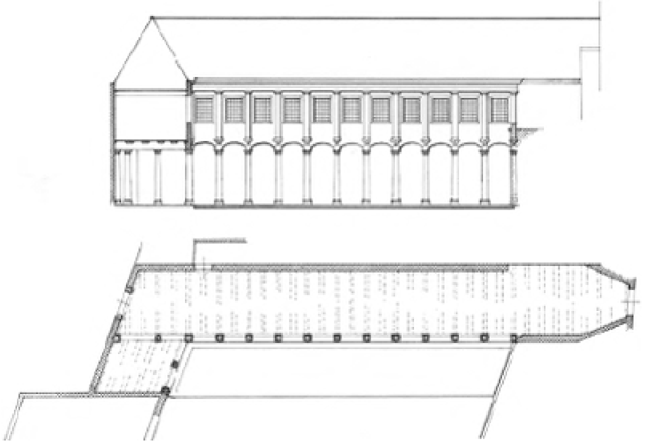

228

De galerij en jongensschool uit 1632 1

Afb. 226. Galerij van de jongensplaats, twee traveeën, schaal 1:50. *Afb. 227*. Details van de galerij 1:25. *Afb. 228*. Reconstructietekening van de galerij. Schaal 1:250.

Oorspronkelijk bezat de nieuwe galerij een pannen dak zonder dakkapellen, vermoedelijk een hoofdgestel met natuurstenen architraaf, bakstenen fries en houten kroonlijst, zoals dat aan de westgevel nog voorkomt (afb. 43). De houten kozijnen bezaten een enkel naar buitendraaiend glas-in-loodvenster. Daarachter waren houten of ijzeren spijlen. De school was waarschijnlijk bereikbaar door een trap achter de galerij, die zich bevond in de ruimte tussen de galerij en de timmerloods. Niet geheel duidelijk is hoe de zuilen geplaatst waren tussen de gang en de twee traveeën die bij het jongenshuis aansloten. Bij het plaatsen van de gedenksteen voor Van Speyk is de situatie hier veranderd (blz. 262). Aangezien hier op de verdieping een muur was, zal er een zuil hebben gestaan volgens het ritme der balken. Opmerkelijk is dat het systeem van smalle hoge balken bij de zuilen en brede smalle tussenbalken bij de bogen, over dit deel was doorgezet hoewel er geen bogen waren (blz. 178).

229

230

231

232

233

De galerij en jongensschool uit 1632 11

Afb. 229. De galerij bij het begin van de restauratie (opn. ca. 1965). Het dak en de gootlijst waren in 1896 vernieuwd, een vijftal vensters waren in 1860 verlaagd, doch verder had de gevel van de galerij de tijd bijzonder goed doorstaan.

Afb. 230. Bij het onderzoek der funderingen in 1964 werd voor de galerij een fundering van bogen aangetroffen waarop de stoeptreden gerust moeten hebben.

Afb. 231. Fundering van een van de huisjes aan de zuidzijde van de gang die voor het bouwen van de galerij en de aanleg van de jongensplaats gesloopt zijn. Het

gemetselde riool dat van de huizen van de Kalverstraat naar de Begijnensloot loopt is weer jonger afb. 326).

Afb. 232 en 233. Kapitelen van de zuilen en consoles van de pilasters (opn. 1974). De plaatsing van Dorische pilasters op Dorische zuilen kan aan de voorgevel van het oudere kinderhuis ook zijn voorgekomen. De overgang tussen beide, met flauwe bogen waar men een hoofdgestel zou verwachten is zeer ongebruikelijk. De hoekoplossing gaf hier extra moeilijkheden. Een vraagpunt blijft de oorspronkelijke vorm van de basementen van de zuilen. De huidige eenvoudige vorm, voor het eerst afgebeeld op een tekening in 1831 (afb. 332) zou een latere vereenvoudigende herstelling kunnen zijn (blz. 178).

234

235

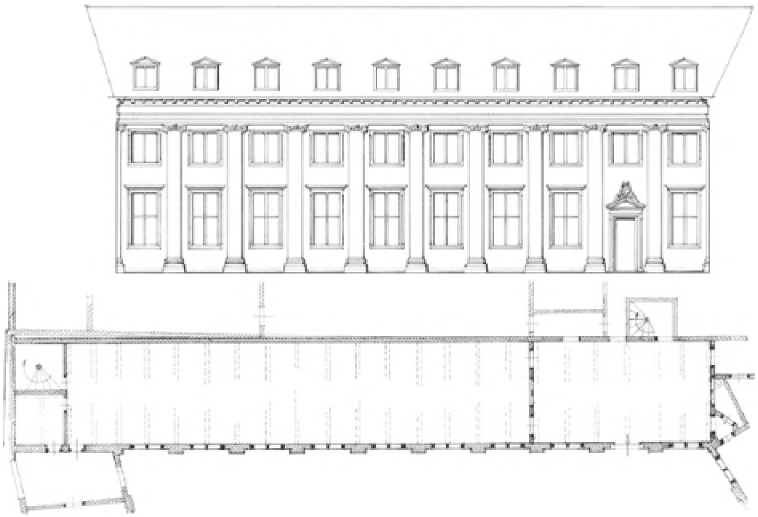

236

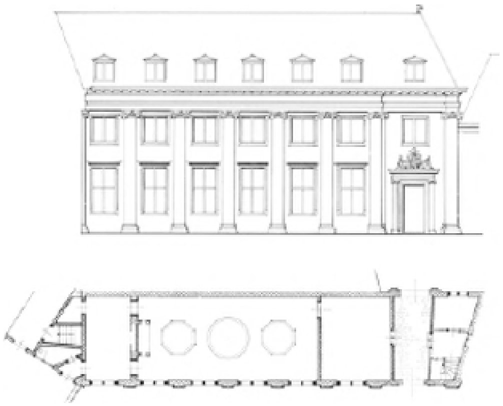

237

De drie nieuwe vleugels van de meisjesplaats uit 1634

Afb. 234. De kleine gravure van Webbers (1664) geeft een beter beeld van de meisjesplaats na de grote verbouwing dan de grote gravure van Dapper (1663). Verschillende onderdelen zoals de deuren, de architraaflijst om de kozijnen, de overhoekse kapiteelvoluten, het vrijwel ontbreken van pilasters in de hoeken en het gedeeltelijk verdwijnen van de dakkapellen achter de kroonlijst aan de rechterzijde bewijzen dat hier sprake moet zijn geweest van een eigen, en betere, observatie.

Afb. 235, 236 en 237. Reconstructie van de oorspronkelijke toestand van zuid-, west- en noordgevel van de meisjesplaats. Schaal 1:250.

De pilastergevels van de nieuwe meisjesplaats zijn goed bewaard gebleven. Voor de oorspronkelijke venstervorm waren voldoende aanwijzingen (blz. 180).

Hierdoor was het mogelijk een beeld te vormen van de gevels zoals ze door Jacob van Campen ontworpen zijn (blz. 182).

De pilasterorde van de meisjesplaats

De gevels waren zeer gelijkmatig, men was erin geslaagd de traveemaat vrijwel gelijk te maken. Bij de noordvleugel maakte men daartoe aan het eind een bredere travee waarin de uitgang naar de St.-Luciensteeg was opgenomen. Het portaal in deze travee kreeg een eigen pilasterstelling. Wellicht is het bekroond geweest door beeldhouwwerk van gelijke aard als dat van het tegenoverliggende portaal (afb. 312). Het zou denkbaar zijn geweest dat men in 1634 niet deze pilasterorde zou hebben toegepast doch de architectuur van het kinderhuis zou hebben doorgezet en daarmee vier gelijke gevels om de binnenplaats zou hebben gevormd. Dan had men ook de vensters van de verdieping als kruiskozijnen uitgevoerd. Dat men hier een zeer hoge begane grond en een gewone verdieping maakte is omdat men het interieur aan de gevels van Jacob van Campen heeft aangepast. De pilasterorde was nog niet anders toegepast dan met lage vensters op de verdieping. Men heeft ernaar gestreefd de kroonlijst boven de benedenvensters precies halverwege de hoogte van de bovenste kroonlijst te leggen (blz. 184). *Afb. 238*. Pilaster van de meisjesplaats (opn. ca. 1965).

Afb. 239 en 240. Reconstructie van gedeelte van de westgevel, schaal 1:50 Aan de gevels waren slechts de beglazing en de deuren veranderd terwijl de dakkapellen in aantal waren gehalveerd. Van de uitgebroken kruisen uit de benedenvensters waren de aanzetten nog aanwezig zodat de reconstructie daar geen moeilijkheden bood. De dakkapellen zijn ontleend aan de thans nog aanwezige, die verschillen met die van afb. 234. De gravure van Webbers toont aan dat de deuren een zelfde paneelindeling bezaten als de deuren in het middelhuis (afb. 258).

Doordat zij hoger waren was er een vast bovenstuk aangebracht.

De onderdorpel van de vensters lag zo hoog dat ook volwassenen vrijwel niet uit konden kijken, er waren geen luiken in de benedenvensters.

238

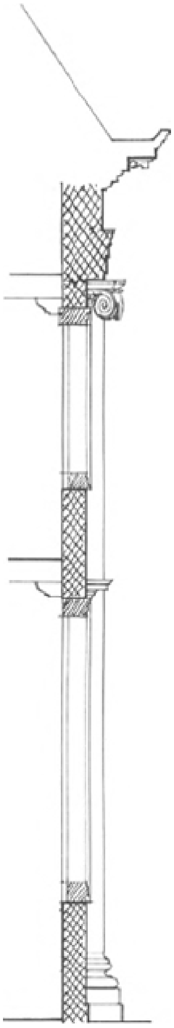

239

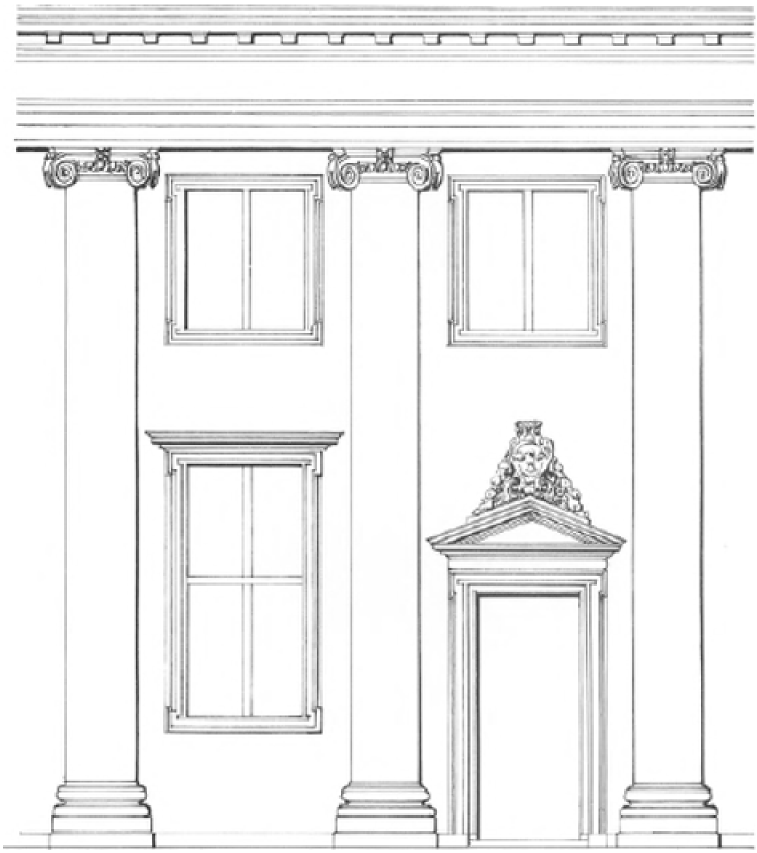

240

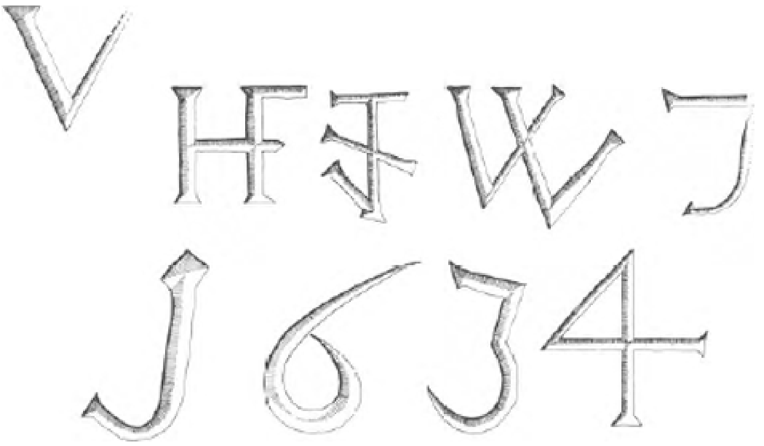

241

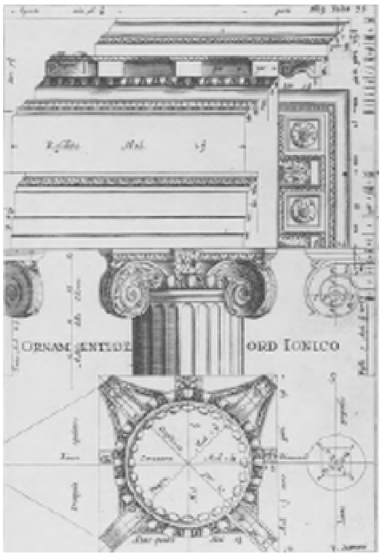

242

243

Kapiteel en hoofdgestel

Afb. 241. Jaartal, meesterteken, letters en cijfers gehakt in de ruwe achterkant van het kapiteel van de pilaster rechts van de deur van het middelhuis. Vermoedelijk initialen van de maker en links en rechts datum van plaatsing. Waarschijnlijk is dit het eerste kapiteel wat werd gesteld (5 juni of juli?).

Afb. 242. De Ionische orde naar het, in 1615 te Venetië, verschenen ordeboek van Vincent Scamozzi (ed. 1658, Amsterdam).

Afb. 243. Kapiteel en hoofdgestel van de meisjesplaats, waaruit de invloed van Scamozzi blijkt (opn. ca 1965).

Afb. 244. Opmeting van het hoofdgestel aan de meisjesplaats. Het fries is iets lager dan het ordeboek aangeeft, vermoedelijk het gevolg van het aantal lagen baksteen.

Afb. 245 en 246. Kapiteel van de westvleugel (opnamen 1975).

Afb. 247. Opmeting van een kapiteel.

Schaal 1:25. Dit kapiteel vertoont verwantschap met dat van de schouw in de regentenzaal (afb. 263).

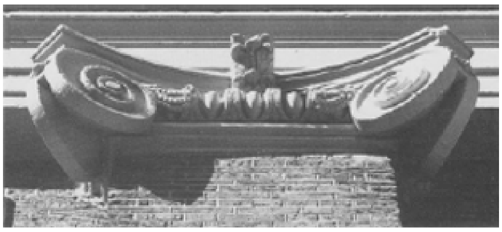

245

246

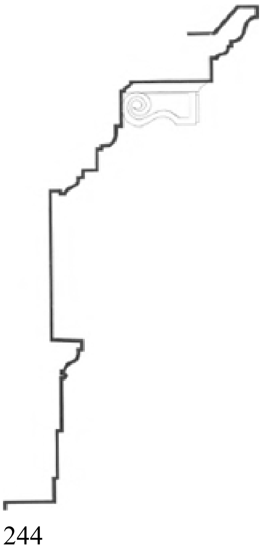

244

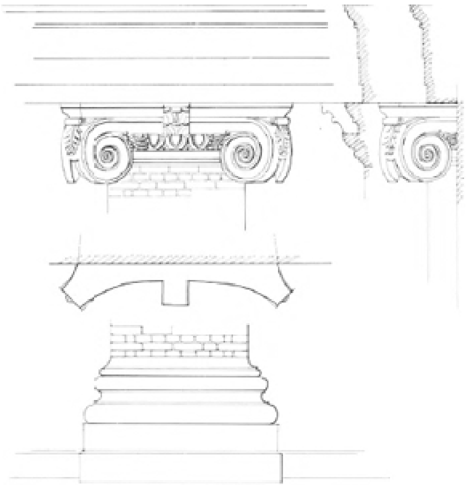

247

248

249

De portalen aan de meisjesplaats

Afb. 248. Het ingangsportaal naar het middelhuis (opn. 1938). Bij de deuren en vensteromlijstingen is de kleine Ionische orde toegepast die voor portalen en vensters bedoeld was. Waarschijnlijk is het deurkozijn binnen het portaal later aangebracht en sloot de deur vroeger tegen het natuurstenen architraafprofiel.

Afb. 249. Beeldhouwwerk boven het portaal naar de achterplaats (opn. 1974). Boven de portalen van de west- en zuidvleugel is het wapen van het weeshuis, de duif geplaatst. Dit wordt bekroond door een lauwerkrans, eronder is een meisjesmasker en daarnaast twee nogal grove vruchtenslingers. *Afb. 250*. Het portaal voor de uitgang naar de St.-Luciensteeg (opn. 1936). Ook hier is de kleine Ionische orde toegepast, om de brede travee op te vullen zijn pilasters naast de poort geplaatst met moderne kapitelen (afb. 245).

Boven de poort was vroeger vermoedelijk ook beeldhouwwerk, nu jonger metselwerk met de gedenksteen voor de regent Faas Elias uit 1860 (blz. 266).

250

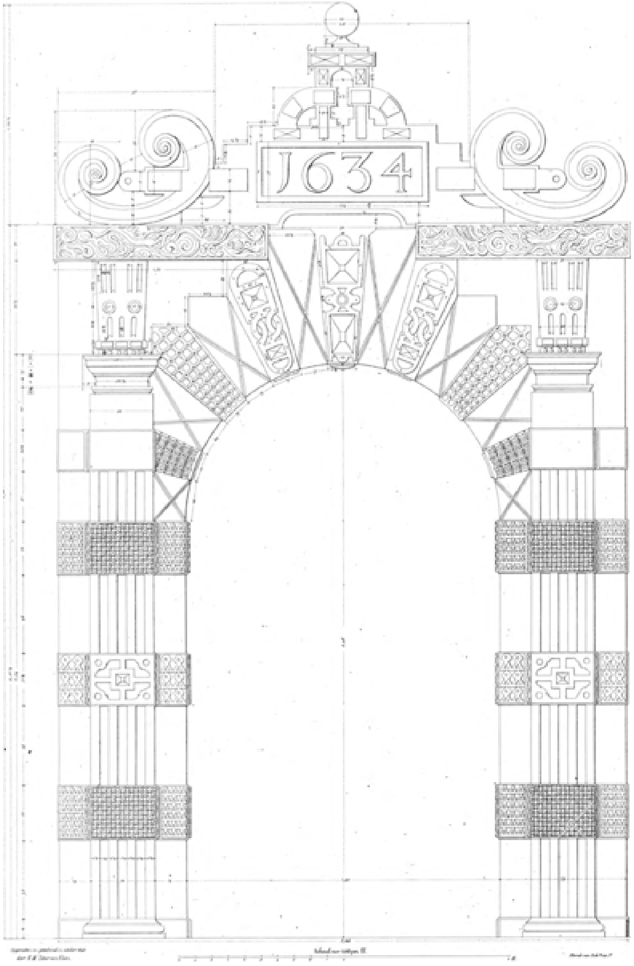

251

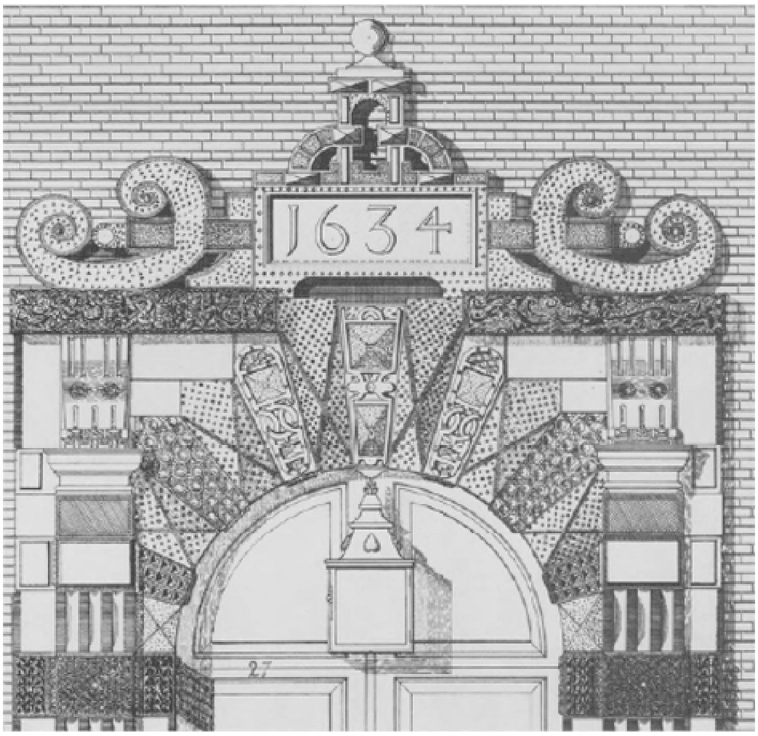

252

De poort aan de St.-Luciensteeg

Afb. 251. Opmeting van de poort aan de St.-Luciensteeg door H.M. Tetar van Elven. 1848, gepubliceerd in 'Afbeeldingen van oude bestaande gebouwen 1863'. *Afb. 252*. Gedeelte van een opmeting van deze poort uit 1942, door de dienst der Publieke Werken.

Afb. 255 en 254. Twee zijblokjes van deze poort naar de opmeting 1942.

De herkomst van de poort die in 1634 naar het nieuw gevormde pleintje aan de St.-Luciensteeg werd overgebracht en daar in een blinde muur werd geplaatst, staat niet helemaal vast. Waarschijnlijk is het een van de toegangen tot de stadswerf geweest en dateert hij van omstreeks 1575. Het is niet ondenkbaar dat zich op de plaats van het jaartal een hogere opbouw met het stadswapen bevonden heeft. De bekroning van deze opbouw zou in de nieuwe opstelling lager geplaatst kunnen zijn, direct boven het jaartal (blz. 186).

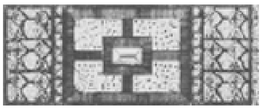

253

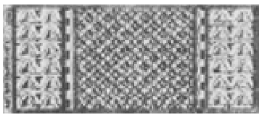

254

255

256

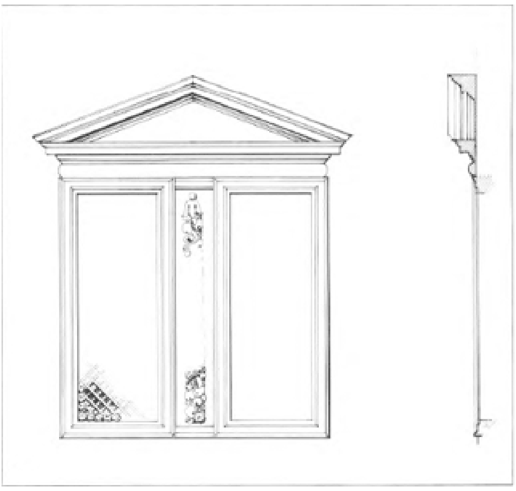

257

Het middelhuis I

Afb. 255. Deur van het middelhuis naar de meisjeseetzaal (opn. 1964). *Afb. 256*. Tweelichtskozijn tussen middelhuis en eetzaal (opn. 1964). *Afb. 257*. Opmeting van het tweelichtskozijn, schaal 1:25.

Afb. 258. Opmeting van de deur, schaal 1:25.

Afb. 259. Houten console onder de balklaag, schaal 1: 5.

Afb. 260. Opmeting van kroonlijst en console van deur in middelhuis.

Afb. 261. Ornament voor deur of raam van de Korinthische orde naar Vincent Scamozzi (uitgave 1658, Amsterdam).

De onderdelen van het middelhuis zijn waarschijnlijk ook door Jacob van Campen ontworpen. Weer is gebruik gemaakt van het ordeboek van Scamozzi. Terwijl de portalen aan de gevels naar de Ionische orde gedetailleerd zijn is hier de Korinthische orde toegepast (blz. 186).

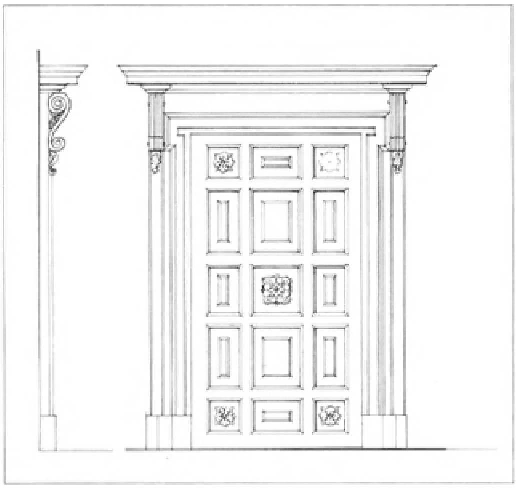

258

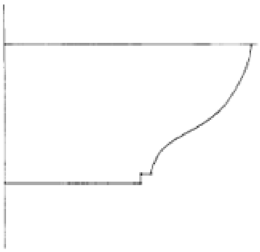

259

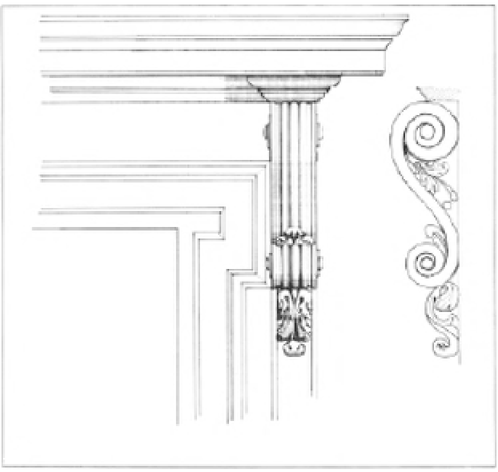

260

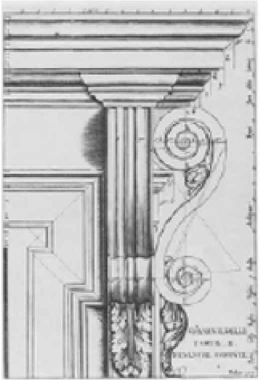

261

262

Het middelhuis II

Afb. 262. De zuidelijke wand van het middelhuis, waarachter zich de meisjeseetzaal bevond (opn. 1975).

De beide korte wanden van het middelhuis zijn aan elkaar gelijk, waarbij die aan de noordzijde bepalend voor de indeling is geweest. Aan die zijde waren twee deuren en een middenvenster nodig (afb. 83), aan de overzijde niet. Het schijnt dat de beide korte wanden geen samenhang met de twee lange wanden vertoonden.

Bij de opbouw van deze wand bevindt zich de kroonlijst boven de deuren precies halverwege de hoogte van de ruimte.

Hiermee is eenzelfde uitgangspunt gekozen als bij de gevels, waar de lijst boven de vensters halverwege de hoogte van de grote kroonlijst lag (blz. 202).

Ook de schouwwand van de regentenzaal wordt door een lijst te halver hoogte in twee gelijke delen gedeeld. De deuren zijn vrijwel twee vierkanten hoog. Het middenvenster is, gemeten langs de omlopende architraaf, precies vierkant.

Voor de restauratie waren deuren en omlijstingen groen geschilderd. Oudere verfresten daaronder zijn niet ontdekt.

Naar analogie van het stadhuis van Jacob van Campen zijn de omlijstingen thans gemarmerd en de deuren roodbruin gesausd.

Voor de restauratie bezat deze ruimte een marmeren vloer met zwarte tegels voor de deuren en in het midden. De ouderdom hiervan was niet vast te stellen. Thans is een soortgelijke vloer aangebracht, doch met meer zwart marmer.

De balklaag boven deze ruimte was zeer eenvoudig. De zware balken lagen ver uit elkaar en werden ondersteund door eenvoudige houten consoles. Eerst in de 19de eeuw is er stucwerk tussen de balken aangebracht. Oorspronkelijk moet de houten zoldering een donkerder tint bezeten hebben.

In de linkerhoek bevindt zich de ketting waarmee de bel op de binnenplaats geluid kan worden.

263

Het kapiteel uit de regentenzaal

Afb. 263. Het marmeren kapiteel van de schouw, overhoeks gezien (opn. 1974).

Afb. 264. Opmeting van het kapiteel; onderaanzicht. Schaal 1: 3½. Het Ionische zuilkapiteel van de schouw is op dezelfde wijze gedetailleerd als de kapitelen van de grote pilasters aan de binnenplaats en die van de poort naar de St.-Luciensteeg. Deze kapitelen zijn in 1634 tot stand gekomen. De aanwijzingen van Scamozzi zijn in zover opgevolgd dat de overhoekse voluten, die zijn ordeboek voorschrijft gevolgd zijn. Op twee belangrijke punten is er echter van het voorbeeld afgeweken.

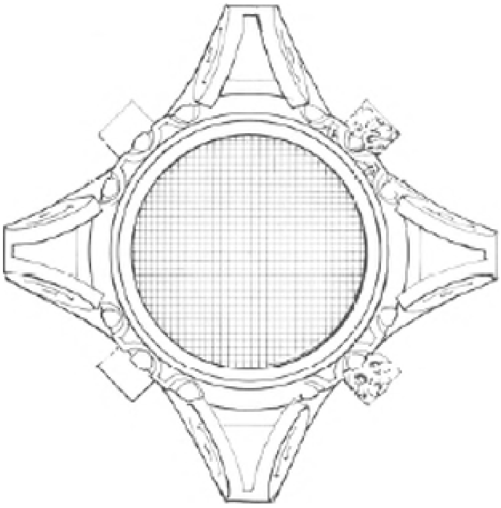

264

In de eerste plaats heeft men de buitencirkel van de voluut niet in de eierlijst teniet laten lopen (vergelijk afb. 242 en 245). De voluten gaan over in het kussen boven

de eierlijst, zoals dat naar aanwijzingen van de ordeboeken van Serlio en Vignola gebruikelijk was. In de tweede plaats is de overhoekse voluut gespleten, waardoor de zijkanten van de krul niet, zoals bij Scamozzi, evenwijdig lopen, doch uit elkaar wijken. De gespleten voluut op de hoeken is bij het Korinthische kapiteel normaal. Bij het composiete kapiteel komt het ook een enkele maal voor. Hier is de gespleten overhoekse voluut bij het Ionische kapiteel toegepast. Deze oplossing gaf het voordeel dat bij de pilasters de overhoekse voluten dichter tegen de schacht konden worden aangedrukt, zodat de middelpunten van de voluten met de buitenlijn van de pilaster samenvielen.

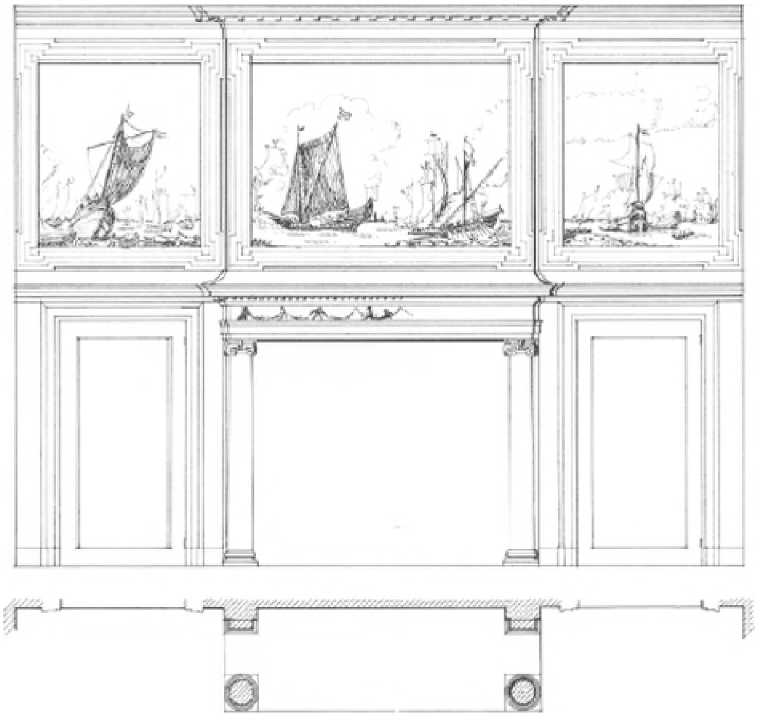

265

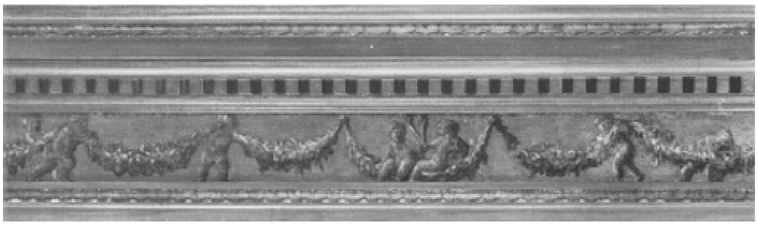

266

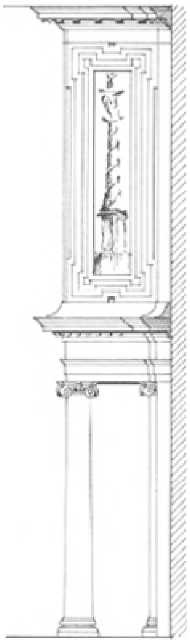

267

268

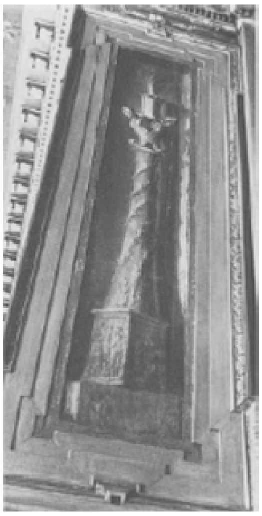

269

De schoorsteenwand van de regentenzaal

Afb. 265. De schoorsteenwand van de regentenzaal, met een reconstructie van de oorspronkelijke plaatsing van ‘de Slag op de Slaak’ (blz. 185). Schaal 1: 33.

De schoorsteenwand is de tweede wand, in het interieur van de vleugels van Jacob van Campen, die als een geheel ontworpen is. Ook hier is weer het ordeboek van Scamozzi gevolgd, waaruit voor de schouw de Ionische orde voor de portalen, die ook bij de ingangen op de binnenplaats gebruikt werd, is toegepast.

Bovenaan de wand is de kroonlijst van de grote Ionische orde gebruikt. Achter de 18de eeuwse wapenborden waren omgecorniste architraafprofielen aanwezig, zoals die zich ook op de schoorsteenboezem bevinden, waarin de zijstukken van ‘de Slag op de Slaak’ precies passen.

De deuren naast de schouw hebben grote panelen en verschillen daardoor van de deuren van de binnenplaats en van het middelhuis. Het lijkt niet uitgesloten dat zij bij de modernisering van de zaal in 1656 zijn gewijzigd (blz. 190). Doordat de pilasters tegen de achterwand van de schouw aan de bovenzijde breder zijn dan de zich iets verjongende zuilen, springt ook het bovenstuk van de schouw aan de achterzijde iets uit.

Afb. 266. Geschilderd fries op de schoorsteen (opn. 1975).

Afb. 267. Zijkant van de schoorsteen met beschilderd paneel.

Afb. 268. Beschilderd paneel aan de linkerzijkant van de schouw (opn. 1975). Kandelabermotief met inschrift:

PROMETHEVS.

Afb. 269. Beschilderd paneel aan de rechterzijkant van de schouw (opn. 1975). Bij de restauratie van de schouw kwamen in 1974 enige onbekende schilderingen voor de dag op het fries en op de houten panelen aan weerszijden van de boezem. Waarschijnlijk behoren deze tot de oorspronkelijke opzet en niet tot de de nieuwe decoratie van 1656 (blz. 220).

Zilveren schaal

Afb. 270 en 271. Zilveren schaal. Hoog 18 en diameter 18. (Rijksmuseum Amsterdam; bruikleen van Historisch museum Rotterdam) (Voet, 1912, no. 28). Ingegraveerde middenvoorstelling naar regentenstuk 1633 (afb. 111) met daaromheen de inscriptie: ‘D. Reghenten voor t' Weeshuis getrou; Schencken Pieter Intes' d' Meester vant' gebou; Vier Silveren Schaelen wel gemaeckt. Voor t'loflyck Timmeren hooch bedaeckt Ao 1635.’

Pieter Intesz was de meester timmerman

270

271

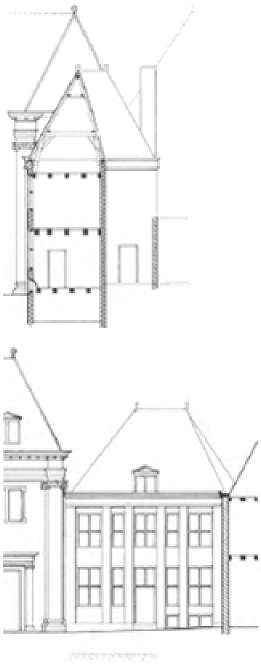

272

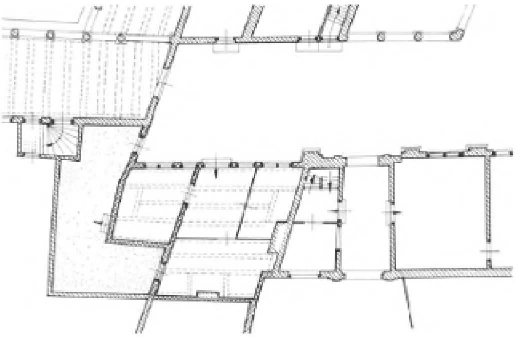

273

onder wiens leiding de nieuwe vleugels van de meisjesplaats werden opgetrokken (blz. 182).

Het boekhoudershuis

Afb. 272 en 273. Reconstructie van gevel en plattegrond van het boekhoudershuis, schaal 1:250. *Afb. 274*. Het boekhoudershuis bij de aanvang van de restauratie (opn. 1964). *Afb. 275*. Het boekhoudershuis met het pleintje ervoor (opn. ca. 1963).

Het huis voor de boekhouder-notaris werd gebouwd omstreeks 1636, nadat de vernieuwing van de meisjesplaats voltooid was. Het sloot niet aan bij de meisjesplaats, doch wel bij de achtergevel van de galerij aan de jongensplaats, waarvan de kroonlijst werd voortgezet. De indeling van de gevel werd bepaald door de vooruitspringende muurdammen. Oorspronkelijk zijn hier kruiskozijnen geweest en in de smalle velden naast de middentravee halve kruiskozijnen. Aangezien deze in de 19de eeuw waren dichtgemetseld kon hier de hoogte van de kruiskozijnen nog worden vastgesteld. De indeling van het huis was aan de hand van de bewaard gebleven balklagen nog in hoofdzaken vast te stellen. De deur in het midden van

274

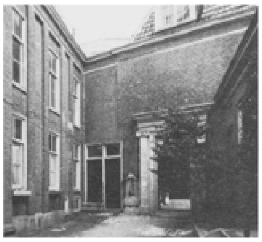

275

de gevel gaf toegang tot een voorhuis, waaraan links een zijkamer grensde.

Daarachter was de grote, daagse kamer en keuken met een stookplaats tegen de achterwand. Rechts was een uitgebouwde zijkamer. Aangezien dit het enige deel van het huis was dat niet boven de Begijnensloot lag kon hier een kelder worden gemaakt. Deze was toegankelijk van de keukenplaats naast het huis. Deze plaats die in de 18de eeuw reeds werd bebouwd, kwam met een eigen deur uit op het pleintje voor het boekhoudershuis (afb. 38). Tussen deze deur en de poort naar de jongensgalerij stond een pomp, mede ten dienste van dit huis, op dezelfde wijze als ook bij het schoolmeestershuis op de jongensplaats een pomp was (afb. 25). De verdieping van het boekhoudershuis zal een soortgelijke indeling hebben bezeten als de begane grond. Het was dan ook het grootste huis binnen het weeshuiscomplex. De boekhouder, tot 1812 tevens notaris, vertegenwoordigde in het huis het hoogste gezag na de regenten.

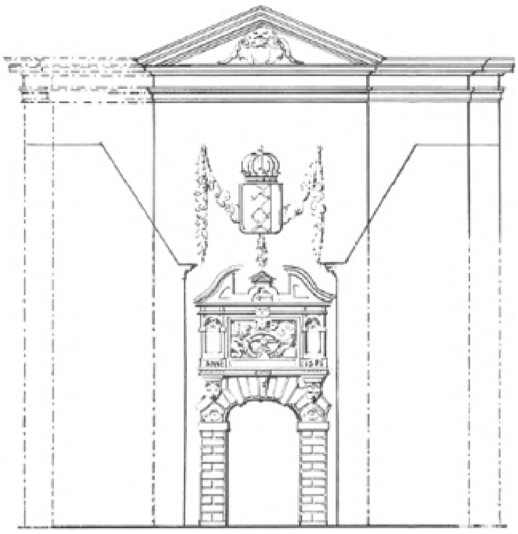

276

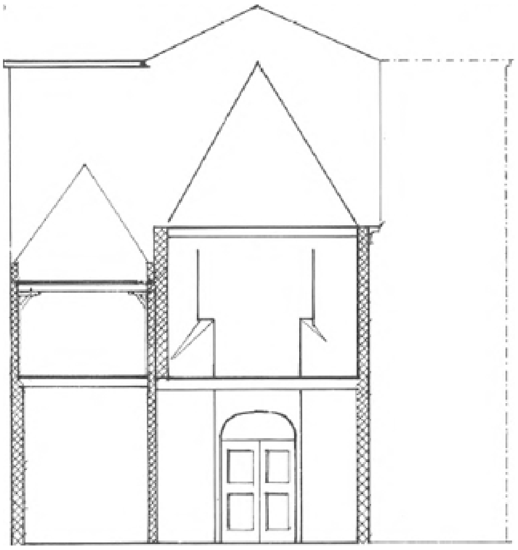

277

De bovenbouw van de poort in de Kalverstraat uit 1642

Afb. 276. De poort in de Kal verstraat met een schematische aanduiding van de verbouwing van 1642, schaal 1: 100. *Afb. 277*. Doorsnede over de galerij en het huis van de geldophaler na de verbouwing van 1642 schaal 1:100. *Afb. 278*. Muurgedeelte boven de poort (opn. 1938).

Door de betaling van het stadswapen aan Willem de Keyser en enkele andere uitgaven is het thans zeker dat de muur boven de poort in 1642 werd opgetrokken. Nu is het merkwaardig dat deze muur zich ook uitstrekt voor het huis van de geldophaler rechts van de poort. Dit muurgedeelte is alleen om esthetische redenen gebouwd doch is niet te zien.

Doordat het linkerhuis in 1771 geheel werd vernieuwd is het niet meer na te gaan of aan deze zijde ook een zijmuur gebouwd werd. Het rechterzijstuk wekt de indruk alsof het bouwplan van 1642 omvangrijker is opgezet dan het tenslotte werd uitgevoerd. Men kan zich afvragen of het wellicht in de bedoeling heeft gelegen om de beide huizen ter weerszijden van de poort te slopen en een groter voorplein te maken.

Het bouwen van een nieuwe gevel boven de poort hing samen met het verlengen van de galerij en de daarboven gelegen jongensschool in de richting van de Kalverstraat. De gevel boven de poort was het enige van deze uitbreiding dat zichtbaar was; de zijgevels van dit nieuwe deel van de galerij gingen schuil tussen de huizen achter de poort. Hoewel er uitgaven over het heiwerk voor deze uitbreiding bekend zijn (blz. 188), is er toch op onvoldoende wijze gefundeerd. Het lijkt erop alsof men de balken van de verdieping aan de noordzijde heeft opgelegd in de muur van het huis van de geldophaler en alleen aan de zuidkant een nieuwe muur heeft gebouwd (afb. 224 en 277). Ook bij de bestaande poort moet men de fundering onvoldoende versterkt hebben, waardoor ernstige zettingen zijn opgetreden.

278

279

280

De decoratie van de regenten-zaal in 1656

Afb. 279. Het plafond van de regentenzaal (opn. 1974).

Afb. 280. Achtkant het dichtst bij de schoorsteen; het kleden der weeskinderen (opn. 1974).

Afb. 281 en 283. Regentenwapens met bloemenranken; rond het middenstuk (opn. 1974) (z.o.z.).

Afb. 282. Centraal middenstuk van plafond (opn. 1974) (z.o.z.).

Afb. 284. Eerste achtkant met voorstelling van het collecteren (opn. 1974). Bij een verfraaiing in 1656 werden de plafonds van de regentenzaal en de beide aangrenzende vertrekken beschilderd. Het decoratieve schilderwerk geschiedde door Mattheus van Pillecum. De figuren in het ronde middenstuk en in de beide achtkante doorkijken van de vergaderzaal zijn van de hand van Cornelis Holsteyn.

In 1974 zijn deze plafonds gerestaureerd.

Het plafond van de zaal is bij de schouw gesigneerd: M. van Pillecum. Rond de middencirkel zijn de zes wapenschilden van de regenten uit 1656 met de volgende naamlinten: ‘I. Trip; H. Vastricx; W. Kieft; A. Alewijn; W.V. Erpecum; F. Roeters.’ In het achtkant bij de schouw zijn engeltjes die twee weeskinderen kleden en een lint met op schrift: ‘Wij sijn barmhartigh’. In de middencirkel is de figuur van de liefde met opschrift op lint: ‘Liefde ist Fondament’.

In het tweede achtkant zijn collecterende engeltjes met op een lint: ‘Weest mildadich’.

281

282

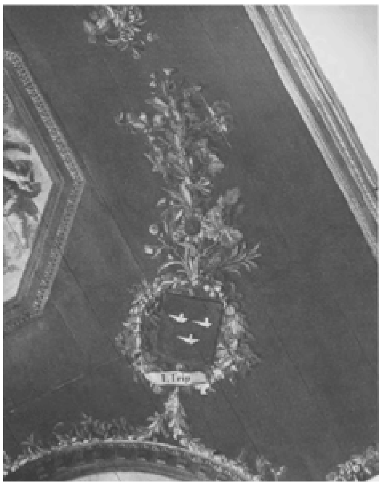

283

284

285

De zoldering van het achtervertrek

Afb. 285. Deur van regentenzaal naar ‘Cas-Comptoir’ (opn. 1975). De decoratie van de deur bestaat uit een cirkelmotief met enkele slingers. Wellicht zijn de deuren aan weerszijden van de schouw in 1956 door deuren met een paneel vervangen, om deze beschildering te kunnen aanbrengen.

Afb. 286. Het plafond van het ‘Cas-Comptoir’ (opn. 1974). Het vertrek achter de regentenzaal kreeg een decoratieve schildering met een sterk architectonische inslag. Op het vlakke plafond werden balken geschilderd die een cassettezoldering sugereren. In het midden een achtkant met daaromheen de symbolen van lente, zomer, herfst en winter.

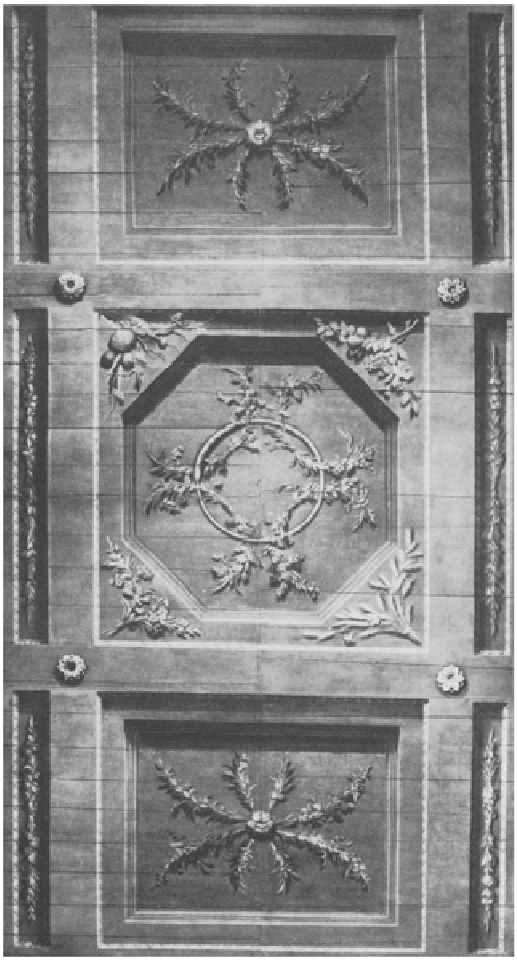

286

E. Het weeshuis in de periode van 1680-ca. 1800

De werkzaamheden in het laatste kwart der 17de eeuw

De vernieuwing van de vleugel aan de Nieuwezijds Voorburgwal

Buiten de zorg voor de gang van zaken in het huis hadden de regenten hun aandacht nodig voor de vele beleggingen waaruit het weeshuis zijn inkomsten trok. Een van de grootste projecten die het weeshuis op dit gebied heeft ondernomen was de woningbouw in het Noortsche Bosch. De grond hiertoe, gelegen in de nieuwe stadsuitleg, werd door de stad aan het weeshuis en aan de gasthuizen ter beschikking gesteld. Deze aanvaardden hiermee de verplichting hier huizen te bouwen naar een model, vermoedelijk ontworpen door Philip Vingboons. Het weeshuis voegde hierdoor 73 huizen toe aan zijn bezit.

Ondanks dit grote project schijnen er toch ook nog plannen tot wijzigingen aan het huis geweest te zijn. Op 12 februari 1671 besluiten de regenten met de architect Vingboons te spreken over het maken van een tekening voor de brouwerij van het Burgerweeshuis (A.B.W. 188). Later hoort men er niets meer over; de oude brouwerij staat er nog; het project zal dus niet tot uitvoering zijn gekomen. Waarschijnlijk begon toen reeds een andere, grote verbouwing zijn schaduw vooruit te werpen, namelijk de vernieuwing van de gehele achtervleugel.

Op het naambord van regenten en regentessen, dat loopt van 1680-1709 vindt men deze vernieuwing toegelicht met de volgende passage:

‘Ao 1680. Het weeshuis aan de sijde vande lucijenburgwal van 't Bagijnhof af tot aan de Lucijesluis door ouderdom niet alleen vervallen maar ook selfe van onderen uitgespat sijnde, is het selve agtervolgens de resolutie en het goedvinden vande Ed. Heeren Burgemeesteren afgebrooken en door Orde van de bovenstaande hr. Regenten vernieuwt. Van welk gebouw op den 20 Augusty 1680 den eersten steen is gewijd aan 't eijnde bij 't Bagijnhof door Willem Six de Jonge.’

De oude vleugel die van zijn fundamenten was ‘afgeset’ werd afgebroken, ‘van niuws gehijt en 't niuw gebouw in plaas van 't oude gemaakt waar van den uijtgift van 17 augustus voorsz tot den eersten februari des jaars 1682 bedraagt een somme 27372 gld. 18 st.’ (Receuil A.B.W. 3).

De rekeningen van de nieuwe vleugel bleven bewaard onder de titel ‘Specificatie van de geheel uytgift aengaende het nieuwe gebouw aan het meysjens weeshuys streckende langhs het water van de steene brugh tot aen het bagijnen hof’ (Jansen 1962; 12). De eerste betaling geschiedde op 17 augustus 1680 aan Jan Gerritsz. mastecooper, die 212 masten geleverd had à 1 gulden per stuk. Deze masten moeten gebruikt zijn voor de nieuwe gevel aan de Voorburgwal; aan de achterzijde benutte men de achtermuur van de vleugel uit 1634.

Het bouwen vond plaats onder leiding van de meester-metselaar Cornelis Goethart en de meester-timmerman Dirck Janse. Willem van Cuyck leverde het steenhouwwerk aan[+] plinten en neuten. In het voorjaar van 1681 is men aan de afwerking bezig. De beeldhouwer Jacob de Vries uit de Huydenstraat krijgt dan voor vier hele en twee halve ‘Ionica capiteelenr’ die hij op 13 maart en 23 april 1681 geleverd heeft *f* II, -. Waarschijnlijk hebben deze zes Ionische kapitelen gediend voor de drie schouwen in de nieuwe vleugel. De beeldhouwer Bartholomeus Eggers ontvangt in juli 1681 *f*

[+]*De afwerking*

150, - voor het in steen houwen van het wapen van Amsterdam. De kosten van de steen belopen *f* 27, -. Dit wapen vormt nog steeds het hart van de lange gevel aan de Voorburgwal. Waarschijnlijk werd alle houtwerk, waaronder de balklagen, in het interieur geverfd, want er worden hoge bedragen betaald aan de schilder (A.B.W. 137, 138 en 255).

In de zalen op de begane grond zullen stenen vloeren zijn aangebracht op ‘aardwulven’. Willem van Brederoo levert ‘Sweedts steenen’ waarmee men waarschijnlijk de fraaie rode tegels aanduidt, die in de 17de eeuw veel werden gebruikt. Waarschijnlijk werden deze tegels afgewisseld met blauwe hardsteen want ook de blauwsteenkoper Jacob Vollenhof krijgt een betaling voor levering van vloerstenen in de periode van 8 februari tot 6 december 1681. Dit is de laatste post over het werk, dat vermoedelijk in november van dat jaar voltooid werd.

In de rekeningen worden vrijwel geen namen vermeld van vertrekken. Het bestek

over de afwerking van het gebouw geeft een volledige informatie over het gebruik van de ruimten in de nieuwe vleugel (zie blz. 242).

Waarschijnlijk berustte de leiding over het bouwen bij de meester-timmerman. Aan het+ eind van het werk, 18 november 1681 vindt men de volgende post: 'Aen Dirck Jansz.

+De timmerman Dirck Jansz

ons Timmerman voor zyn dienst aengesien hij van het arbytsvolck niets getrocken heeft en buitentijds veel moeite gehadt heeft met het nieuw gebouw vereert *f* 200, -'.

Het is echter de vraag of men deze meester-timmerman ook als de bouwmeester moet beschouwen. Ook Pieter Intesz, hoewel hij 'vereert' werd met vier zilveren schalen, was niet de architect van de grote binnenplaats. Uit de betaling aan Dirck Jansz kan alleen de conclusie getrokken worden, dat hij belast was met de leiding van het werk; niet dat hij het ontwerp leverde. Ook bij het bouwen van de vier huizen in de Kalverstraat in 1696 in opdracht van het weeshuis is Dirck Jansz betrokken.

+ Degene die in deze jaren voor het weeshuis de tekeningen maakte was Philip Vingboons, wiens naam zowel bij de huizen van de St.-Luciensteeg (1652) als bij die van het Noortsche Bosch voorkomt. Het gesprek over de tekening van de brouwerij, die hij in 1671 voor het weeshuis maakte, kan geleid hebben tot de plannen voor de nieuwe vleugel. De brouwerij lag namelijk in de uiterste zuidhoek aan de kant van het Begijnhof; mogelijk moest de nieuwe brouwerij meer naar voren komen te liggen, op de plaats van het niet meer gebruikte timmerhuis. Vingboons kan toen het meest rechtse paviljoen van de gevel ontworpen hebben, dat het begin zou kunnen zijn geweest van de algehele vernieuwing.

+Philip Vingboons

De indeling en de gevels van de nieuwe vleugel

Niet de gehele vleugel die achter de nieuwe gevel aan de Voorburgwal schuil gaat was nieuw (zie blz. 242). Het noordelijk deel (aan de linkerzijde), het uit 1617 daterende kantoor werd opgevijzeld, zodat het een verdieping hoger werd. De regentessenzaal werd daarna niet meer als zodanig gebruikt. Op de begane grond er onder bleef echter de woning van de binnenvader. Tussen deze twee ruimten kwam nu de nieuwe kamer voor de regentessen, volgens Wagenaar 'een net ingestoken vertrek'. Hoewel de nieuwe kamer dus op dezelfde plaats en hoogte bleef als de oude, veranderde hij toch geheel van aanzien. Dit nieuwe vertrek werd versierd met een schildering, waarop de wapens van de regentessen uit die periode zijn afgebeeld (zie blz. 87).

+ Naast deze ruimte kwam in het lange middendeel van de vleugel het snijhuis, waar de broodmaaltijden werden klaargemaakt. Dit snijhuis was waarschijnlijk niet rechtstreeks verbonden met het middelhuis, maar via de gang naar het water, die uitkwam op een poortje.

+De indeling

Verder bestond het lange middendeel uit drie grote zalen; de twee eerste bestemd tot werklokaal voor het linnen- en 'spelde' werk, de derde als ziekenzaal voor de grote meisjes. Waarschijnlijk was de oude vleugel op dezelfde wijze ingedeeld. Nadat in 1645 in een nieuwe jongensziekenzaal was gemaakt, werd de oude ruimte voor de 'spelde wercksters' ingericht (zie blz. 166).

De moeilijkheid doet zich voor dat niet bekend is waar de scheidingswand tussen de beide les- en werklokalen heeft gestaan. De wand, waartegen twee ruggelings geplaatste schouwen, bevindt zich thans niet precies in het midden van het lange middenstuk van de nieuwe vleugel en dus ook niet onder de schoorsteen op het dak. Wel vond men op dit punt een 17de eeuwse paalfundering. In het opgaande werk echter werden geen sporen gevonden van een eventueel opschuiven van deze tussenmuur met een vensterbreedte. De ziekenzaal die vijf vensterassen breed was heeft, vermoedelijk uit overwegingen van symmetrie, een zelfde poortje gekregen als er aan het eind van de gang naast het snijhuis staat.

Het poortje naar de ziekenzaal werd vermoedelijk reeds vroeg aan het gebruik onttrokken; bij de laatste verbouwing kwam achter de baksteenvulling een oorspronkelijk opgeklampte deur voor den dag. De ziekenzaal was te bereiken via de erachter gelegen vleugel, waarin zich de ziekenkeuken en de kamer van de ziekenmoeder bevonden.

Aan het zuidelijk einde van het lange middenstuk (aan de rechterkant) was weer een hoger paviljoen. Op de begane grond bevonden zich hier twee washuizen; het eerste diende tot washuis voor het meisjesziekenhuis, het tweede tot wasruimte van het grote meisjeshuis. Reeds op de plattegrond van 1631 hebben zij beide dezelfde vorm en dient het eerste ook reeds als washuis.

Het gebruik van de verdieping in het middendeel is onbekend. In het linkerpaviljoen was de regentessenkamer; in het rechter bevonden zich waarschijnlijk linnenkamers.

De tweede verdieping en de zolders van de beide paviljoens kunnen bezwaarlijk anders dan tot berging en als droogzolders hebben gediend.

+ Het hoger optrekken van beide zijpaviljoens moet bijna zeker gebeurd zijn uit een oogpunt van gevelcompositie. Dit moet nogal ingrijpend zijn geweest. Het regentessenkantoor moest worden opgevijzeld - hetgeen ook inwendig veel veranderingen nodig maakte - en het rechterpaviljoen schijnt bovenin niet anders te hebben gehad dan een droogzolder. De vraag rijst waarom, als men zoveel moeite deed om twee hogere hoekpaviljoens te krijgen, men deze dan niet gelijk maakte? Het is niet onmogelijk dat er tijdens de uitvoering iets aan het ontwerp veranderd werd. Wanneer men zich links een paviljoen denkt van gelijke afmetingen als dat aan de rechterkant, komt men precies uit bij de hoek van de St.-Luciensteeg. In dat geval had men niet alleen het regentessenkantoor maar ook de keuken bij de verbouwing moeten betrekken.

+De gevelcompositie

Deze gevel heeft lang zijn oorspronkelijk uiterlijk behouden (zie blz. 242). Eerst na 1823 werden kruiskozijnen vervangen door nieuwe vensters met een onderdorpel die lager lag, waardoor de verhoudingen ingrijpend werden gewijzigd (zie blz. 278). Toen in 1884 de N.Z. Voorburgwal werd gedempt, werd het basement van de gevel, die oorspronkelijk in het water had gestaan, aan het gezicht onttrokken, waardoor hij aan expressie inboette (zie blz. 52).

Enige onderhoudswerken aan het eind van de 17de eeuw

Van de altijd voortgaande reparaties aan het weeshuis werden enkele opgetekend in het eerdergenoemd Recueil, hetgeen waarschijnlijk voortkomt uit het feit, dat ze werden uitgevoerd ten tijde van regent Wiltschut die dit overzicht heeft samengesteld.

+ Over het vernieuwen van de kap van het jongenshuis en van het kinderhuis vermeldt hij het volgende: ‘In den jaare 1683 in maart hebben de regenten laten afbreeken de cap van het gewesene oude mannenhuys welk huys werd gebruykt tot de eetzaal en slaapplaats van de groote knegjens en daar voor betaalt over reparatie zedert de voorsz tijt tot den 24 januarie des jaars 1684 een som van f. 5212-14. Inden jaare 1685 van juny+ tot september is de cap van het klijne kinderhuys waarin mr. Dirk Verhoeven school hout alsoo deselve op verschijde plaatsen door outhijt vergaan was en perykellig van inte storten met nuwe binten en dakvensters en nuwe kapribben op eenige plaatsen gerepareerd etc welke reparatie is betaalt met f. 1308-10’.

+De kap van het jongenshuis

+De kap van het kinderhuis

Op de gravure van Commelin van het jongenshuis is inderdaad een ander dak te zien dan op de afbeelding door Dapper. De trapgevels aan weerszijden zijn verdwenen en er zijn nieuwe, enigszins grove dakkapellen gekomen, die ook na de vernieuwing van de gevel in de 18de eeuw zijn blijven bestaan (zie blz. 26 en 40).

De werkzaamheden aan het dak van het kinderhuis, dat in 1599 naar plannen van Hendrick de Keyser gebouwd was, zijn minder ingrijpend geweest; hier ziet men geen veranderingen, vergeleken bij eerdere afbeeldingen.

+ Een ander belangrijk project was het maken van een grote waterbak op de meisjesplaats. De ontwerptekening hiervoor is bewaard gebleven (A.B.W. 138). De bak, die zes kelders had die met elkaar in verbinding stonden, verkeert nog steeds in goede staat.

+*De waterbak*

Hij kon ca. 800 ton water bevatten en kostte *f* 1861, - (Jansen 1962; 14) (zie blz. 258). Waarschijnlijk leverde deze bak ook water voor de pomp in de middelste pilaster van de westvleugel. Het afvalwater vloeide door een gemetseld riool naar de Voorburgwal. Het is niet bekend wanneer deze pomp gemaakt is (zie blz. 259).

De nieuwbouw uit het begin van de 18de eeuw

De vernieuwing van de huizen aan de St.-Luciensteeg en van de timmerloods in 1716

Het eerste grote project in de 18de eeuw was de vernieuwing van de huizen aan de St.-Luciensteeg (zie blz. 317). Hiertoe waren reeds verscheidene plannen gemaakt. Nu de plannen tenslotte werden uitgevoerd, ontstond aan de St.-Luciensteeg een lange, monumentale gevel, die zeker als een van de belangrijke groepen van woonhuizen van de stad bekend zou zijn geweest indien hij op een plaats had gestaan waar hij als een geheel was waar te nemen.

De nieuwe huizen hadden meer achterruimte nodig dan hun voorgangers waartoe men

een deel van het vroegere koehuis, dat sedert de verbouwing van 1632 als timmerloods dienst had gedaan, moest slopen. Het best wordt men over de gang van zaken ingelicht+ door de volgende vermelding op het naambord van regenten en regentessen van 1708-1734. 'Alle de Huizen, het Weeshuis toebehoorende staande in de Luciesteeg, door Ouderdom zodanig vervallen zynde, dat de Reparatien zeer lastig en de Revenuen gering waaren, hebben de zes bovenstaande REGENTEN geresolveert onder approbatie van haar Ed. GROOT ACHTB. DE HEEREN BURGEMEESTEREN, zoals die inden Jaare 1715 regeerende waaren dezelve Huizen te weeten van Lucie Sluis af tot de Kalverstraat, het hoekhuis daaronder begreepen af te breeken en vervolgens op de grond daar de oude stonden dertien nieuwe Huizen te bouwen van welke gebouwen de eerste steenen gelegt zijn; namentlyk, op de 15 Juny 1716 aan de Noorderhoek van het huis in de Kalverstraat door JACOB VAN DER WAEYEN, de jonge zoon van den Regent JACOB VAN DER WAEYEN en op den 00 Juny 1716 aan de Noorderhoek van het eerste huis aan de Lucie Sluis door WILLEM VAN HOESEN, zoon van den Regent LEONARD VAN HOESEN.' De tekst vervolgt in een andere letter:

+*De tekst op het wapenbord*

'Alzo het oude Pakhuis ter occasie van de nieuwe Timmeragie in de Luciesteeg voor een gedeelte moetende afgebroken en herbouwt werden, niet in staat bevonden was om de hout materialen van het Weeshuis op het zelve zonder gevaar te kunnen bergen, hebben de bovenstaande REGENTEN geresolveert het zelve oude Pakhuis geheel af te breeken en een nieuw in de plaatse te zetten.'

De regenten in het jaar 1716 waren Mr. Pieter Nuyts, Jacob van der Wayen, Gerard Rogge, Leonard van Hoesen, Mr. Joan van Heuvel en Pieter Roos. Op het grote regentenstuk van Arnold Boonen vindt men hen afgebeeld (zie blz. 86). Hun prachtlievendheid blijkt ook uit een nieuw wapenbord dat zij lieten maken (zie blz. 96).

+ Hoewel de gevel aan de St.-Luciensteeg deze lust tot rijkdom wel tot uitdrukking bracht, was het nieuwe pakhuis dat voor het oude koehuis in de plaats kwam, zeer eenvoudig. Aan de zuidkant kon men gebruik maken van de achterwand van de galerij, aan de noordzijde kwam een nieuwe muur. De topgevels aan oost- en westkant zijn sinds de vernieuwing van het dak in 1896 verdwenen. Zij zijn te zien op de wijkkaart uit 1761 (zie blz. 14). Merkwaardig is, dat Schouten op de tekening van de meisjesplaats een trapgevel afbeeldt (zie blz. 37), een minder waarschijnlijke situatie. Inwendig was het gebouw tweebeukig. De standvinken die de onderslag in het midden droegen, zijn in 1860 door stalen kolommen vervangen. De plaats van de standvinken was uit de pengaten in de onderslagbalk en uit de fundering te reconstrueren. Om de trap van de galerij naar de school werd een raveling in de balklaag gemaakt. Daardoor was de plaats van de trap nog vast te stellen, ook nadat hij reeds lang was verdwenen. Hoe de verdieping van dit houtpakhuis te bereiken was, kon niet meer worden vastgesteld; waarschijnlijk door middel van een eenvoudige laddertrap (zie blz. 244).

+*De timmerloods*

Aan de oostkant van de timmerloods lag een kleine ruimte die op de kaart van ca. 1860 als kantoor staat aangegeven. Van dit vertrekje was nog een wand met twee kruiskozijnen over. In het houtpakhuis waren de zeven vensteropeningen op de verdieping nog intact; op de begane grond waren er drie dichtgemetseld en vier door het aanbrengen van grotere vensters verdwenen. Uit de lange hoge vorm van de ramen en uit vergelijking met de kruiskozijnen in het kantoortje zou men kunnen

afleiden dat hier oorspronkelijk tweelichtskozijnen zijn toegepast. In deze tijd is het nog gebruikelijk, de moderne schuifvensters te beperken tot de woonverdiepingen van de huizen en kruiskozijnen te gebruiken voor de utiliteitsbouw.

De nieuwe timmerloods besloeg een kleiner oppervlak dan het vroegere koehuis, waardoor de huizen eromheen meer ruimte kregen. Niet alleen de percelen aan de St.-Luciensteeg, ook de woning van de geldophaler aan de noordkant van de poort in de Kalverstraat kreeg een grotere achterplaats. De bijzonder kleine woning van de portier werd in de timmerloods uitgebouwd, een toestand die misschien voordien in het koehuis al was ontstaan (zie blz. 244).

De nieuwe timmerloods liep minder ver naar het westen door dan het vroegere koehuis, waardoor de plaats naast het boekhoudershuis werd vergroot. Op deze vergrote plaats werd een onderkelderd vertrek gebouwd dat waarschijnlijk heeft gediend als keuken. Of dit tegelijk met de bouw van de nieuwe houtloods is gebeurd, valt niet te zeggen.

Zowel het nieuwe pakhuis als de huizen aan de St.-Luciensteeg werden gebouwd door

de metselaar en de timmerman van het weeshuis. Dit waren grote aannemersbedrijven uit de stad, die al het werk voor het huis uitvoerden. Als metselaar komt men in deze+ periode - vanaf de bouw van de vier huizen in 1696 - Leendert Tak tegen. Hij ontvangt een extra betaling voor de tekeningen, die hij voor de huizen aan de St.-Luciensteeg maakt (zie blz. 318), zodat men hem wel als de ontwerper mag beschouwen. De+ timmerman was Jan van der Streng, die Pieter van der Streng was opgevolgd nadat deze in 1713 was gestorven. Deze laatste was weer de opvolger van Dirck Jansz, die in 1696 nog bij het bouwen van de vier huizen in de Kalverstraat voorkwam.

+De metselaar Leendert Tak

+De timmerman Jan van der Streng

Tegelijk met het bouwen van het nieuwe pakhuis en de huizen aan de St.-Luciensteeg werd een groot riool gemaakt, waarop alle huizen in deze hoek loosden (zie blz. 259). Waarschijnlijk had er eerder langs het oude koehuis ook reeds een riool gelegen. Ook werden alle nieuwe huizen met loden pijpen aangesloten op de put in de houtloods.

Hieruit blijkt hoezeer de huizen aan de St.-Luciensteeg en de nieuwe timmerloods één project zijn.

De herbouw van de herberg de Keizerskroon in 1725

Een volgend bouwproject, van genoeg betekenis om vermeld te worden op het naambord van regenten, was de vernieuwing van het gebouw van het oude weeshuis aan de oostzijde van de Kalverstraat (zie blz. 13). Aan de lijst van de regenten in 1725 is toegevoegd:

‘Alzo de Herberg de KEIZERSKROON het Weeshuis toebehoorende, door ouderdom zulks vervallen en overgezakt was dat te duchten stondt dat ten eenighen tyde geheel zoude konnen instorten en door geene reparatien herstelbaar was; hebben de Zes bovenstaande REGENTEN geresolveerd, onder approbatie van hunne Ed. Groot Achtb. de HEEREN BURGEMEESTEREN, het voorsz huis ten gronde toe af te breeken (blyvende het gebouw van den Afslag, mids zo oud niet was, in weezen) en een volkomen nieuw in deszelfs plaatse te zetten, van welk huis de eerste steenen geleid zijn den 14 Mey 1725 aan den Zuiderhoek door Jonkh. ELBERT TESTART, oudste Zusters Zoon van de Regent Mr WIGBOLT SLICHER E.F. en aan den Noorderhoek door Jonkhr JAN HENRIK KERCKRINCK oudste Zusters Zoon van den Regent BALTHAZAR HUYDECOPER’.

De regenten in dat jaar waren: Jacob van der Wayen; Gerard Rogge, Philips van der Ghiessen, Mr. Wigbolt Slicher E.F., Balthasar Huydecoper en Joan Lucas Bouwens.

Het werk werd uitgevoerd door de timmerman Jan van der Streng en de metselaar+ Cornelis Tak, die Leendert Tak inmiddels was opgevolgd. In juni 1725 kreeg de heibaas uitbetaald. Op 14 november krijgt ‘Ignatius van Logteren voor t Steene Beeldwerk aan 't huys de Kyserskroon’ f 830, -. Hiermee moet de groep weeskinderen bedoeld zijn, die de gevel vroeger bekroonde en die thans in het Rijksmuseum wordt bewaard.

+Cornelis Tak Ignatius van Logteren

Wie van de betrokken ambachtslieden het ontwerp voor dit gebouw maakte blijkt niet uit de rekeningen.

De waterkelder op de jongensplaats 1729 en 1730

In het archief van het Burgerweeshuis bleef een ontwerptekening bewaard van de waterbak op de jongensplaats, die bestaat uit twaalf onderling verbonden compartimenten en die de grootste is van het hele huis (zie blz. 258). Helaas is niet aangegeven in welk jaar dit ontwerp is gemaakt (A.B.W. 138). De staatboeken vermelden hoge uitgaven in de jaren 1729 en 1730 waarbij in enkele posten wordt meegedeeld, dat ze kosten betreffen aan de regenbak en aan het riool. Dat het hier omvangrijker werk betreft dan reparaties, blijkt uit de hoge post voor het graafwerk. Het lijkt dan ook het meest waarschijnlijk dat deze posten betrekking hebben op genoemde grote regenbak in de jongensplaats. Het riool moet dan de afwatering zijn, die de huizen in de Kalverstraat ten zuiden van de weeshuispoort verbindt met de Begijnensloot. Een blik op de rioleringskaart van ca. 1860 toont aan dat dit riool waarschijnlijk met het bouwen van de grote waterput is verlegd (zie blz. 259).

De modernisering van de regentenzaal in 1731

Enkele posten in de rapiamus van de dagelijkse uitgaven (A.B.W. 224) brengen aan het licht, dat de regentenzaal in 1731 enigszins gemoderniseerd moet zijn. Op 16 januari 1732 is een betaling geboekt van *f* 233-18 aan Jan van der Streng voor ‘differente

wageschotten aan de Nieuwe Camer'. Op 30 januari daaropvolgend ontvangt de+ weduwe Jan Hardenbergh *f* 144, - voor 18 stoelen 'gelevert opt Comptoir'. 'De nieuwe kamer' was een naam voor de uit 1634 daterende regentenzaal, die in 1656 ook in de rekeningen gebruikt werd (zie blz. 190). Hoewel deze naam later niet meer zoveel voorkomt, bleef men het administratiekantoor in het jongenshuis, dat van 1632-1634 als regentenzaal gefungeerd schijnt te hebben, steeds betitelen met 'het oude regentencomptoir', een naam waarmee Wagenaar het in 1765 ook nog aanduidt.

+De stoelen

De stoelen, die hier geleverd worden voor het 'comptoir' zullen bestemd geweest zijn voor de regentenzaal. Hoewel men bij 'comptoir' ook nog zou kunnen denken aan de genoemde ruimte in het jongenshuis of zelfs aan de regentessenzaal, mag men aannemen dat deze beide ruimten met een uitgebreider benaming zouden zijn aangeduid. Bovendien was er slechts één vertrek dat later een dergelijk groot aantal stoelen bezat, namelijk de regentenzaal. Zijn dit de stoelen met getorste poten en spijlen waarvan er thans, de voorzittersstoel met armleuningen meegerekend, nog twintig over zijn en die steeds in de regentenzaal stonden? Aangezien stoelen van dit model al voorkomen op het regentenstuk van 1716 is het mogelijk dat men eerder een zestal van deze stoelen heeft aangeschaft en in 1732 dit aantal met 18 heeft uitgebreid (zie blz. 79).

Hoewel deze stoelen, behalve die om de tafel, volgens de gewoonte tegen de muren van het vertrek geplaatst werden, mag men toch de 'differente wagenschotten' van Jan van der Streng niet in verband brengen met de noodzaak van een lambrizering ter bescherming van de wand. De betimmering, die alleen aangebracht is aan de zijde van de+ vensters, houdt klaarblijkelijk verband met het vervangen van de kruiskozijnen door schuifvensters. Waarschijnlijk is dit de eerste vleugel van de binnenplaats, waarbij de kruiskozijnen verdwenen. De uitvoering is hier iets rijker dan bij de overige vleugels, doordat er natuurstenen dorpels onder de kozijnen werden gemaakt.

+De nieuwe vensters

+ Nadat deze modernisering was voltooid, werden op het middelste penant de wapenschilden van de regenten van 1732 aangebracht (zie blz. 97). In dat jaar waren er bij uitzondering maar vijf regenten. De betaling van deze wapens werd niet gevonden. Aangezien Ignatius Van Logteren in deze tijd de beeldhouwer van het huis was, lijkt het aannemelijk, dat hij ze heeft gesneden. Wel vermeldt de rapiamus in april 1733 een betaling van *f* 45-8 aan de wapenschilder Jaques Estienne Benoit, een vrij hoog bedrag in vergelijking met de *f* 10, die deze schilder in 1737 ontvangt voor het schilderen van de wapens van de heren Hooft en De Witt, vermoedelijk op het grote wapenbord van 1716. Ook werd in augustus 1732 *f* 13 betaald aan Lucas Berk voor het schoonmaken van de schilderijen in dit vertrek.

+De wapenschilden

Al deze posten hebben duidelijk betrekking op de grote regentenzaal, die door het vervangen van de kruiskozijnen met glas in lood door schuifvensters, een heel andere atmosfeer kreeg. Het is moeilijk vast te stellen wat er nog meer gebeurde. Op 30 december 1731 wordt aan de steenhouwers Hendrik Knoop en Zoon *f* 479-18 betaald voor het afgelopen jaar. Aangezien zij ook de vensterdorpels geleverd zullen hebben is dit bedrag te laag voor ook een nieuwe vloer. Wel blijft het mogelijk dat toen in de 17de eeuwse schouw de marmeren 18de eeuwse stookplaats is aangebracht. Deze oplossing werd in Amsterdam in die tijd meer toegepast wanneer men een monumentale schouw wilde sparen en toch de verbeterde rookafvoer van de 18de eeuwse schoorsteenvorm wilde benutten (zie afb. blz. 65).

De nieuwe bakkerij en het rookhuis uit 1732

In 1732 werd wederom een grote nieuwbouw ter hand genomen, ditmaal in de hoek bij de regenten- en de regentessenkamers, die sinds de verbouwing van 1634-1635 onafgewerkt was gebleven (zie blz. 245). Pieter Post was hiervoor reeds in 1646 naar het weeshuis gekomen. Op een nog onbekend tijdstip moet de bakkerij van de zuidvleugel naar hier zijn verplaatst. In 1732 krijgt de huurder van Kalverstraat 88, H. Janse, Mr bakker een half jaar loon uitbetaald, omdat in zijn huis met turf uit het weeshuis brood was gebakken tijdens de vernieuwing van de bakkerij. Ook het rookhuis, de plaats waar in de slachtmaand het vlees van de voor het weeshuis geslachte ossen werd gerookt, werd vernieuwd.

Door het nieuwe gebouw kon men nu in deze hoek orde scheppen. Er ontstond een nieuwe vleugel die evenwijdig liep aan de regentenzaal en met een uitstekend deel bij het voorplein aan de St.-Luciensteeg. Ook de muur langs de St.-Luciensteeg zal in deze

periode vernieuwd zijn. Onveranderd bleef de keuken op de hoek, een waarschijnlijk zo onmisbare ruimte, dat hij aan de modernisering ontsnapte.

+ Eerst op 6 augustus 1732 ontvangt de heibaas Cornelis IJsbrands *f* 332-15 voor het heien van 112 masten en 18 juffers. Hierbij werden twee juffers voor een mast gerekend, 'tot het nieuwe Rookhuys en Backerije'. *+Het heiwerk*

Casper Claesz krijgt op dezelfde dag *f* 148-10 voor graafloon aan de fundamenten van de bakkerij en het rookhuis (A.B.W. 263). Hierna volgen in de staatboeken zeer hoge posten voor de metselaar Cornelis Tak en wat minder hoge voor de timmerman Jan+ van der Streng. Op 29 oktober 1732 en op 21 januari 1733 ontvangen de houtleveranciers Maarten en Cornelis van der Streng hoge bedragen voor hout, dat aan het nieuwe werk is gebruikt, terwijl Pieter van der Streng, die men vrijwel jaarlijks in de rekeningen aantreft, voor ijzerwerk thans *f* 944-11 te vorderen heeft. De rooimeester Jan van Sutphen krijgt op 3 december *f* 11-12 voor zijn bemoeiingen. De steenhouwer Hendrik Knoop ontvangt op 4 februari 1733 *f* 346, waarschijnlijk voor vloersteen. *+De materiaalaankopen*

+ Aangezien deze nieuwe vleugel in 1880 en 1884 ingrijpend werd veranderd (zie blz. 269), bieden de plattegrond van het weeshuis uit ca. 1860 (zie blz. 259) en de toestand van voor de verbouwing in 1880 (zie blz. 154) veel steun bij de reconstructie. *+De indeling*

Het rookhuis lag in het smalle uitspringende voorstuk. Daarnaast, op de hoek van de grote vleugel, was de bakkerij gevestigd, die te bereiken was door een deur uit de St.-Luciensteeg. In deze vleugel, evenwijdig aan de regentenzaal, lagen verder nog naast de brouwerij een provisieruimte of kleine keuken, een woonkamer voor een van de suppoosten en een suppoosten-eetzaal. Beide laatste vertrekken waren uitgevoerd als opkamer zodat er nog een kelderachtige ruimte beneden lag. Het gebouw had twee verdiepingen, waarvan de eerste enkele kleine vensters bezat en de tweede vrijwel geheel gesloten was. De eerste verdieping kan bestemd geweest zijn voor het opslaan van voorraden als peulvruchten e.d.; de tweede is waarschijnlijk in gebruik geweest als turfzolder.

Op de tekening van Jan de Beijer, waarop de vleugel aan het pleintje staat afgebeeld (zie blz. 244), ziet men op de eerste verdieping een kozijn met beneden een luik en boven een venster. Waarschijnlijk is dit venstertype ook gebruikt in de lange gevel aan de keukenplaats. De enkele oorspronkelijke vensters, die daar nog aanwezig waren, hebben een soortgelijke maat. De beide verdiepingen hadden een hijsluik in de uitgebouwde dwarsvleugel aan de zijde boven de binnenplaats. Men krijgt hieruit de indruk dat het rookhuis zich alleen op de begane grond bevond.

De hoofdvleugel was gedekt door een pannendak, de uitgebouwde dwarsvleugel had een platte afdekking.

Het is opmerkelijk dat men aan deze vleugel, die op een zeer belangrijk punt lag, zo weinig architectonische eisen heeft gesteld. Vergeleken met de vleugel langs de Voorburgwal en de huizen langs de St.-Luciensteeg was het een vrij nonchalant gebouw.

Wellicht heeft het gesloten karakter van dit deel en de bedrijfsbestemming de bouwers er in doen berusten, dat hier een soort van achterkant aan de openbare weg kwam te liggen.

Met het bouwen van deze vleugel was de buitenzijde van het weeshuis tenslotte geheel vernieuwd.

De vernieuwing van de regentessenkamer ca. 1735

Het is niet gelukt aan de hand van de verschillende uitgavenposten het jaar vast te stellen, waarin de regentessenkamer werd gemoderniseerd. De gang van zaken is waarschijnlijk als volgt geweest.

Direct na de modernisering van de regentenzaal moet men begonnen zijn met het bouwen van de nieuwe vleugel aan de keukenplaats. Deze sloot aan op het hoge noordelijke deel van de vleugel aan de Voorburgwal. Waarschijnlijk was er op de begane grond, waar de woning van de binnenvader lag, hierdoor ook enige modernisering nodig. De vernieuwing van de stookplaats en de vensters op de begane grond moet de vernieuwing van deze elementen op de verdieping vrijwel noodzakelijk hebben gemaakt. Bovendien valt een vernieuwing van de regentessenzaal na die van de regenten te verwachten.

De modernisering van de regentessenzaal was ingrijpender dan die aan de kamer voor de regenten. Niet alleen werden de vensters vernieuwd; tevens werd een lambrizering

rond het gehele vertrek aangebracht en werd er een nieuwe, monumentale schouw geplaatst. Een belangrijk element was de fraai gesneden lijst voor de spiegel, thans nog alleen bekend van foto's. Voor de overdracht van het gebouw is deze spiegel helaas ontvreemd. Deze lijst, in een late Lod. XIV-stijl, was van een hoge kwaliteit en waarschijnlijk+ geleverd door Ignatius van Logteren. Het staatboek van 1736 vermeldt namelijk een betaling aan de weduwe van Van Logteren van *f* 105. Bedrag en tijdstip maken het mogelijk dat hiermee de betaling voor deze lijst plaats vond (zie blz. 68).

+Ignatius van Logteren

De moderniseringen van de binnenplaatsen in het midden van de 18de eeuw

De vernieuwing van het jongenshuis in 1739

De modernisering van het gebouw ging in de 18de eeuw zo geleidelijk verder, dat het moeilijk valt een volledig beeld hiervan te krijgen. Bovendien werd er veel werk uitgevoerd in de eigen werkplaats, hetgeen zich dan voor een deel aan de rekeningen onttrok.

+ Het jaar 1736 toont een hoog bedrag aan onderhoud (*f* 11.253-6). In dat jaar vindt men op 31 juli een post met een omschrijving. Hendrik Knoop ontvangt dan een bedrag van *f* 900-6 voor 528 marmeren vloerstenen voor de meisjeseetzaal. Stond dit werk op zichzelf of werd de meisjeseetzaal geheel gemoderniseerd en voorzien van nieuwe schuifvensters? Er zijn in dat jaar zeer veel betalingen aan Jan van der Streng en ook de glazenmaker Abraham ten Osselaar komt maandelijks in de rekeningen voor, echter niet met zulke hoge bedragen. Ook aan de ‘steentjesbakkers’ (tegelbakkers) Willem van der Kloet en Dk Huurman en aan de huisschilder Anthony Aardewijn komen hoge betalingen voor.

+De modernisering in de meisjeseetzaal

+ Bij het jongenshuis zou de wens om ook daar schuifvensters te maken, de aanleiding geweest kunnen zijn tot het vernieuwen van de gevel. De vensters op de begane grond waren namelijk nauwelijks te vervangen door schuiframen zonder de gevel te slopen, terwijl er bij de smalle vensters op de verdieping zoveel sloopwerk nodig zou zijn geweest, dat men even goed alles kon afbreken. In 1739 maakte men hier dan ook een geheel nieuwe voorgevel, waarbij de oude fundering werd gebruikt en ook kap en balklagen intact bleven.

+De gevel van het jongenshuis

Op 2 september 1739 ontvangt Hendrik Kuijster voor het vijzelen van de jongenseetzaal *f* 103-8. Waarschijnlijk heeft hij de gestutte balken zo opgedraaid, dat ze vlak kwamen te liggen.

In deze maanden, beginnend met juli, krijgt Cornelis Tak hoge uitkeringen per maand, hetgeen uitwijst dat men met het metselwerk bezig is. Ook Jan van der Streng dient dan hoge rekeningen in.

+ Op 28 oktober wordt aan ‘Jan van Logteren Beeldhouwer voor Hardsteen en arbeydsloon aan de jongens Eetsaal’ *f* 220 betaald. Casper Claesz krijgt voor het graven van het fundament onder de stoep van de jongenseetzaal *f* 31-16.

+Jan van Logteren

Dat men intussen het gebouw was blijven gebruiken, bewijst de *f* 50-8, die op 31 oktober betaald wordt voor het huren van zeilen, die bij de jongenseetzaal zijn

gebruikt. In al deze posten gebruikt men de term jongenseetzaal voor het gehele jongenshuis.

Aan het eind van het seizoen, op 31 januari 1740, dient de firma Hendrik Knoop & Zoon steenhouwers, een rekening in van *f* 755-13. Waarschijnlijk betrof deze het normale steenhouwerswerk van de gevel, als de onderdorpels van de vensters en de stoeptreden. De betaling aan Jan van Logteren zal dan betrekking hebben gehad op de zandstenen omlijsting van de hoofdtoegang.

+ Het volgend jaar geeft nog enkele posten, die betrekking kunnen hebben op de afwerking. In de jongenseetzaal komen dan 387 witte vloerstenen van 25½ duim, die *f* 2-17 per stuk kosten en waarvoor op 6 juni 1749 *f* 1.113-14 betaald wordt. Op 7 december 1740 ontvangen Bartholomeus Muilman Sr. en Jr. voor 22.000 Engelse leien van *f* 20 per duizend, *f* 440. Het ligt voor de hand dat men het dak, dat uit 1683 dateerde, nadat de gevel geheel was vernieuwd, weer opnieuw heeft gedekt. Hier moet dus een maasdekking gebruikt zijn, hetgeen vroeger ook al eens bleek uit de aankoop van Luikse leien (zie blz. 147).

+*De afwerking*

Aan het eind van dit werkjaar krijgt Hendrik Knoop nog een betaling van *f* 68-18

waarvan men zich zou kunnen afvragen of deze op de schouw in het administratiekantoor betrekking zou kunnen hebben. Dit is de meest verzorgde ruimte in het jongenshuis, voorzien van betimmerde plafonds en een lambrizering onder de vensters.+ De nieuwe gevel van het jongenshuis bezat een voor Amsterdam grote breedte; hij lijkt dan ook meer op die van een buitenhuis dan op die voor een stadshuis (zie blz. 246).

+De gevel

Het ontbreken van een hardstenen basement versterkt dit effect nog. De keldervensters zijn hier ook geheel in baksteen uitgevoerd en aan de onderkant van de gevel is slechts een bescheiden hardstenen plint aangebracht. De middenpartij van drie traveeën is aan weerszijden begrensd door geblokte pilasters. De zijstukken, van elk vier vensters, hebben aan weerszijden niet anders dan een brede muurdam. Ook de gootlijst is bescheiden door het ontbreken van het fries. Beslist storend, vooral boven het middendeel, is de plaats van de dakkapellen, die evenals de kap, gehandhaafd bleven.

In hoofdopzet is de gevel betrekkelijk traditioneel evenals een aantal onderdelen. Men denke hierbij aan de fraaie grote Lod. XIV-schouw in het administratiekantoor; dezelfde stijl tonen de balusters van de stoep.

Geheel anders is het portaal van Van Logteren, dat volledig in Lod. XV-stijl werd uitgevoerd. De ornamenten boven aan de pilasters, thans verdwenen, waren te oordelen naar oude afbeeldingen, ook in die stijl uitgevoerd. Aangezien Van Logteren ook in hout werkte is het niet onwaarschijnlijk dat ook deze van zijn hand waren.

Voor Amsterdam is dit portaal een vroeg voorbeeld van het gebruik van Lod. XV-vormen. Het Burgerweeshuis bezit nog een ouder werk van Jan van Logteren, dat nog+ uitbundiger de nieuwe stijl vertegenwoordigt, met name een wapenbord van regenten.

+Het naambord van Jan van Logteren

In het staatboek van 1737 komt een betaling voor van *f* 122-10 aan 'Jan van Lugteren voor het snijen van het nieuwe naambord der Heeren Regenten'. Het bord, dat de wapens van de regenten uit dat jaar draagt, is steeds in de regentenzaal bewaard gebleven (zie blz. 99). Dit is het eerste werk dat Jan van Logteren, die zijn vader Ignatius na diens dood opvolgde, voor het weeshuis maakte.

Het vermoeden is gerechtvaardigd, dat Van Logteren alleen verantwoordelijk is voor het ontwerp van de poort en dat de wel zeer traditionele gevel ontworpen is door Cornelis Tak of door Jan van der Streng.

Het administratiekantoor was niet via de stoep en de hoofdingang te bereiken. Men kon er slechts komen van het pleintje voor het boekhoudershuis. Het notariskantoor dat hier stond moet in deze tijd ook gemoderniseerd zijn. Ook hier kwamen een royale stoep en een brede deur in een Lod. XIV-stijl. Waarschijnlijk heeft deze vernieuwing tegelijk met die van het jongenshuis plaats gevonden of anders toch kort daarna.

De vernieuwing van het kinderhuis in 1744 en 1745

In de jaren 1744 en 1745 worden er weer hoge bedragen aan het weeshuis besteed, zonder dat de staatboeken vermelden waaraan wordt gewerkt. Ook de rapiamus geeft daarover geen inlichtingen.

De uitgaven wijzen uit, dat er van een verbouwing sprake moet zijn. De funderingswerkzaamheden ontbreken en er wordt een zeer hoog bedrag betaald aan de vijzelaar. Ook vallen de buitengewoon hoge posten aan natuursteenwerk op.

Dit alles wijst op een vernieuwing van de gevels van het kinderhuis. Het werk was ingrijpender dan het vernieuwen van de gevel van het jongenshuis, aangezien de balklagen en de kap moesten worden opgevijzeld om een gelijke verdiepinghoogte te krijgen met de andere vleugels van de binnenplaats (zie blz. 252.)

In de architectuur van deze gevel sloot men zich geheel aan bij de drie vleugels uit 1634, hetgeen een kostbare zaak was. In juli 1744 worden de maandelijks terugkerende betalingen aan de metselaar Cornelis Tak en de timmerman Jan van der Streng zeer hoog, hetgeen tot december doorgaat. Op 18 november 1744 ontvangen de steenhouwers+ Hendrik Knoop en Zoon *f* 1.690 voor geleverde steen. Op 31 januari 1745 dienen zij nog een afrekening in van *f* 326-13. Op 6 december ontvangen Hendrik Kuyter en Leendert van der Horst *f* 593-1 ‘voor 't gebruyk van vijsels en arbijtsloon’.

+*De materiaalaankopen*

De baksteen, voor de verbouwing wordt geleverd door Matthijs van Zon de Jonge, die hiervoor *f* 1.487-13 ontvangt. De gewone steenleverancier van het weeshuis, de Wed. Gerrit de Jong ontvangt *f* 261-13. Blijkbaar is men niet in een jaar klaar gekomen, want in 1745 komt men van mei tot oktober weer hoge posten tegen voor de metselaar en de timmerman. Matthijs van Zon levert voor *f* 1.566-8 steen en de Wed.

Gerrit de Jong voor *f* 190. Op 31 januari 1746 krijgt Hendrik Knoop over het afgelopen jaar *f* 881-6. In totaal is er dan in deze beide jaren voor ruim *f* 33.000 aan het weeshuis uitgegeven.

Op 26 mei 1745 werd er een betaling van *f* 40 gedaan aan 'Jan van Logteren mr+ beeldhouwer'. Nu kwamen er aan het nieuwe werk twee poorten voor met beeldhouwwerk erboven. Bij de kleine poort aan de binnenplaats was dit beeldhouwwerk een exacte kopie van dat aan de beide andere portalen. Waarschijnlijk zal men Van Logteren daarvoor niet nodig gehad hebben. De grote poort die op het boekhouderspleintje tegenover de ingang aan de St.-Luciensteeg lag heeft een grote bekroning met daarin centraal het stadswapen. Deze decoratie maakt een 17de eeuwse indruk.

+Het beeldhouwerk van de poort

Mogelijk is dit beeldhouwwerk een inventie geweest van Van Logteren in 17de eeuwse trant; het bedrag is echter aan de lage kant voor een dergelijk omvangrijk stuk werk.

Meer voor de hand ligt, dat de poort aan de overzijde, waarnaar deze poort gekopieerd is, ook een dergelijk stuk beeldhouwwerk met een wapen heeft gehad, dat zoals al het andere werk, door de firma Knoop werd gekopieerd. Mogelijk ook moet men daarbij niet denken aan het stadswapen maar aan het wapen van het weeshuis, de duif in stralenkrans, zoals die ook op de andere poorten voorkomt. De betaling aan Van Logteren zou dan op iets geheel anders betrekking hebben. Zijn werk kan ook gezocht worden in de regentenzaal; het jaar daarvoor, op 20 mei 1744 had men *f* 125 betaald aan David Itswaart voor het schoonmaken van de schilderijen in deze kamer.

Ook het jaar 1746 gaf nog een hoge jaarrekening te zien, waarin men nog een post tegenkomt voor de steenkoper Matthijs van Zon van *f* 964-6 en een betaling van *f* 616-4 aan de firma Hendrik Knoop. Was men toen nog steeds bezig aan de afwerking van het vernieuwde kinderhuis of werd het laatste stukje van dit gebouw, dat op de achterplaats uitkwam, toen vernieuwd? Men kan zich moeilijk voorstellen dat, terwijl men van vrijwel de gehele vleugel de balklagen en de kap omhoog bracht, men dit bij het laatste deel achterwege zou hebben gelaten. Waarschijnlijk heeft men dit kleine hoekje hierbij gelijk maar onder handen genomen of anders toch binnen niet al te lange tijd daarna.

+ Deze grote en kostbare verbouwing bracht in het inwendige van het kinderhuis geen verandering, alleen werden de vertrekken hoger en lichter. De middenmuur met de schoorstenen, die de vleugel in twee delen splitste bleef op zijn plaats. De galerij die zich tot nu toe aan de noordzijde van deze deelmuur had bevonden werd tot een gesloten ruimte. Waarschijnlijk heeft dit verandering gebracht in het gebruik van deze ruimte, die voordien gebruikt werd als speelgelegenheid tijdens regen en nu, als de erachtergelegen over de sloot gebouwde loods, diende voor de berging van boedels van weeskinderen

+De indeling

+ De betekenis van deze verbouwing is voornamelijk in de gevels gelegen. Men heeft klaarblijkelijk de modernisering van deze vleugel, die zoals bij alle delen van het weeshuis zou hebben bestaan uit het vervangen van kruiskozijnen door schuifvensters, aangegrepen om aan het contrast waarin deze gevel stond met de drie andere een eind te maken en een volledig homogene binnenplaats tot stand te brengen. De aansluiting aan de honderd jaar oudere architectuur is zo nauwkeurig doorgevoerd,

+De gevels

niet alleen in de vormgeving doch ook in de gebruikte materialen, dat niet te zien is dat de vierde vleugel zoveel jonger is. Ook in details als het beeldhouwwerk boven de poorten sloot men zich exact bij het oudere voorbeeld aan.

Doordat de bestaande vleugels op het moment dat de vierde vleugel gebouwd werd op de begane grond reeds schuifvensters bezeten moeten hebben, kreeg de nieuwe gevel deze ook. Eveneens zal het aantal dakkapellen op de oudere vleugels toen reeds gehalveerd zijn, want bij de nieuwe vleugel zien we een dakkapel om de andere travee. De hijsgelegenheden bij twee van deze dakkapellen bewijzen dat de zolders voor berging dienden. Alleen heeft men het dak van de nieuwe vleugel geen leibedekking gegeven, zoals blijkt uit de tekening van H.P. Schouten ruim dertig jaar na de bouw gemaakt (zie blz. 252). Alleen voor de noordelijke kopgevel had men niet direct een voorbeeld. Dit werd opgelost door de brede ingangstravee, die er recht tegenover lag, te herhalen. Hierdoor ontstond als het ware een poort die de toegang naar de meisjesplaats van de kant van het pleintje voor het boekhoudershuis markeerde. De rijk gedetailleerde gevel van Hendrick de Keyser werd vervangen door een gevel van een enkele travee (zie blz. 252).

De herstellingen aan de Begijnensloot in 1758

In de jaarrekeningen van omstreeks het midden van de 18de eeuw komen er voortdurend grote reparaties aan het weeshuis voor. Duidelijk blijkt dat in deze periode vaak gewerkt wordt aan de Begijnensloot. Men kan dit concluderen aan vrij hoge, telkens terugkerende betalingen aan gravers. Waarschijnlijk was de sloot volgeslibt en moest hij steeds worden uitgegraven; een moeizaam karwei, omdat de sloot voorzover hij door het terrein van het weeshuis liep, vrijwel geheel overkluisd was.

+ Op 8 maart 1758 stelden de regenten een aantal 'Consideratiën weegens het droogmaken en dempen van de Bagijnensloot' in handen van de burgemeesters. Hierin werd gewezen op de grote vervuiling daarvan, veroorzaakt doordat vele secreten van de huizen in de Kalverstraat er op uitliepen.

+Het plan tot demping

In een van de huizen van het weeshuis in de Kalverstraat oefende een vleeshouwer zijn bedrijf uit; via het riool loosde hij afval en bloedbakken op de sloot. De doorstroming in de sloot werd bovendien nog belemmerd doordat men het gewelf onder het huis aan de St.-Luciensteeg had moeten stutten. Waar het totaal vervuilde water tenslotte uit dit ondergronds gewelf tevoorschijn kwam, bij de St.-Luciensteeg, heerste een dergelijke ondraaglijke stank, dat men moeite ondervond met het verhuren van de huizen. De directeur van het stadsfabrieksambt, G.F. Meybaum, ontried de algehele demping van de sloot, op technische gronden. Een uitgebreide reparatie volgde in de jaren 1759-1760. De fundamenten van het gewelf boven de sloot werden daarbij+ over het gehele weeshuisterrein drie voeten dieper gelegd. Bij de werkzaamheden aan de vleugels bij de Begijnensloot viel te constateren dat het onderste deel van het metselwerk later was aangebracht. De fundering aan weerszijden werd verbonden door koppelbalken (zie blz. 258). Tevens werd het noordelijkste deel van de sloot - ten noorden van de St.-Luciensteeg - nu ook overwelfd, zodat de stank in deze omgeving afnam. (Jansen ca. 1960, p. 15, 16). De kosten van deze werkzaamheden, die voornamelijk door Leonard Tak en Jan van der Streng werden uitgevoerd, worden in de staatboeken apart vermeld. De uitgaven aan het weeshuis kwamen hierdoor beide jaren te zamen, uit boven *f* 46.000.

+De uitdieping van de sloot

De problemen rond de Begijnensloot moeten diep in het complex, dat zich met riolering en secreten uitstrekte van de Kalverstraat tot aan de achterplaats van het weeshuis, hebben ingegrepen. Vermoedelijk heeft men in deze periode alles wat van het ondergrondse stelsel, dat in zovele jaren was opgebouwd, bekend was, in kaart+ gebracht. Een van de employés van het weeshuis, Willem Vonk, die belast was met het ophalen van de huren en het toezicht op de gebouwen, was tevens landmeter.

+De opmeting van het weeshuis door Willem Vonk

In 1759 vervaardigde hij twee tekeningen van het complex; een plattegrond en een met de gevels. Wagenaar noemt deze beide tekeningen bij zijn beschrijving van de vergaderzaal van de regenten in 1765. Op 2 januari 1760 vermeldt het staatboek:

'Willem Vonk Landm: van Holland en Westvriesland voor uijtmeeting en affteekening en Stantteekening en verdere onkosten vant B:W: in 2 Caarten aan Regenten en Regentessen opgedragen en present gedaan voor een douceur *f* 420.' Helaas zijn deze beide tekeningen thans onvindbaar. Van Vonk bleef niets anders

bewaard dan de summiere tekening, die het beloop van de Begijnensloot onder het weeshuiscomplex aangeeft.

De houten galerij met kasten op de jongensplaats uit 1762

Na de reparaties aan de Begijnensloot volgde het bouwen aan de jongensplaats van de galerij met de kastjes, waarin de weesjongens hun persoonlijke bezittingen konden bergen (zie blz. 248). Het is niet bekend of deze galerij een voorganger heeft gehad; geen der stadsbeschrijvers maakt daarvan melding. Op de plattegrond van Cornelis Danckertsz de Rij uit 1651 staat op deze plaats met zilverstift 'galderij' geschreven en zijn een paar palen ingetekend. Vermoedelijk was het een soort prieel of staketsel waarlangs planten konden groeien; deze galerij was bovendien veel breder dan de latere (zie blz. 193).

Nog aan het eind van 1761 moet men een begin hebben gemaakt met het bouwen van+ de nieuwe kastengalerij. Op 31 januari 1762 ontvangt de graver *f* 89 en wordt aan Wijnand van Leeuwen, Mr. Heywerker, voer het inslaan van 50 masten *f* 62-10 betaald. Reeds op 3 maart 1762 ontvangt Leonard Tak *f* 219-18 en op 6 april een soortgelijk bedrag. De betaling aan Jan van der Streng heeft op 3 maart een aparte

+*Het heiwerk*

post voor 'de Nieuwe Kassen' die dan nog slechts *f* 218-4 groot is, maar de volgende maand *f* 882-10 bedraagt en tenslotte in mei en juni nog resp. *f* 92 en *f* 35. Na juli komt Jan van der Streng niet meer in de rekeningen voor.

+ Op 1 september wordt de eerste betaling aan de timmerman Dirk Heijdeman vermeld en op 6 oktober dienen de executeurs-testamentair van Jan van der Streng een rekening van *f* 404-5 in, wegens arbeidsloon over juli. Aan het eind van het jaar komen weer enkele posten voor, die betrekking kunnen hebben op deze bouwerij. De steenhouwer Herman Poggeman, die in 1758 in de plaats was gekomen van Jan Knoop, krijgt *f* 572-19, mogelijk voor de stoep onder de galerij. De huisschilder Antony Aardewijn ontvangt een groter bedrag dan gewoonlijk, namelijk *f* 718-19. Dit laatste is te verklaren door het vele schilderwerk aan de nieuwe galerij. Aan de stratenmaker wordt *f* 50 betaald. Met de galerij, die vrijwel onveranderd is gebleven werd tegelijkertijd een klein gebouwtje in de zuidoosthoek van de binnenplaats opgetrokken, dat aansloot+ bij de schoolmeesterswoning. In 1696 was er, tegelijk met het bouwen van de nieuwe huizen aan de Kalverstraat, op deze plaats een gebouwtje geprojecteerd dat een voorganger van de nu gebouwde glazenmakerswerkplaats zou kunnen zijn (zie blz. 358) Een dergelijke werkplaats kan men reeds vinden op de plattegrond van 1631. Vermoedelijk heeft deze zich na de grote verbouwing van de jongensplaats in 1632 in de zuidelijke vleugel bevonden, naast de woning van de schoolmeester.

+De timmerman Dirk Heijdeman

+De glazenmakerswerkplaats

De nieuwe gevel van het schoolmeestershuis

Het oude schoolmeesterhuis aan de zuidkant van de jongensplaats, dat op de gravures van Dapper en Commelin voorkomt en daar naar het schijnt, niet zeer nauwkeurig werd weergegeven, zou de 18de eeuw niet overleven zonder voorzien te zijn van een nieuwe gevel en zonder inwendig te zijn gemoderniseerd (zie blz. 250). Hierbij bleef de balklaag van het oudere huis bewaard, evenals de ernstig verzakte achtergevel. De nieuwe voorgevel bleek bij het funderingsonderzoek niet onderheid, doch opgetrokken op de zeer diep liggende fundering van het oudere huis. Er is een naad tussen het muurwerk van de glazenmakerswerkplaats en dat van de schoolmeesterwoning, hetgeen weinig zegt; ook bij vernieuwing in hetzelfde jaar ligt het voor de hand, dat men het ene onderdeel afmaakt, eer men aan het andere begint.

De grote gelijkheid in de venstervorm en het feit, dat de kap over het lage deel van de schoolmeesterswoning en de werkplaats van de glazenmaker uit een geheel bestaat, maakt het toch zeer waarschijnlijk, dat de modernisering van dit huis ook in 1762 heeft plaats gevonden. De rekening van dat jaar, in totaal *f* 17195-13, laat hier ruimte voor. Aan het eind van de jaarrekening komen dan ook een aantal posten voor, die op de afwerking van het huis betrekking kunnen hebben. Er wordt *f* 77-7 betaald+ aan behangsels. De beeldhouwers De Ruyter en Riemersma ontvangen *f* 51-2, terwijl de spiegelkopers I. en N. le Normant *f* 56 krijgen. Aan het eind van 1763 komen weer enkele soortgelijke posten voor. De beeldhouwers De Ruyter en Riemersma ontvangen dan *f* 33-6, terwijl de spiegelkopers le Normant *f* 18-10

+De behangsels en de spiegels

uitbetaald krijgen. Deze combinatie van beeldhouwers en spiegelkopers wekken het vermoeden, dat de beeldhouwers de omlijsting van de spiegel gemaakt hebben.

Het is mogelijk, dat ook deze laatste post betrekking heeft op de afwerking van de woning van de schoolmeester.

De put en de pomp op de meisjesplaats uit 1763

De jaarrekening over 1763 beliep *f* 13.575-13, een hoog bedrag, waarvan wederom niet is vast te stellen aan welke projecten dit precies werd besteed. Slechts een post geeft enige verheldering: Op 7 december ontvangt de graver *f* 163-9 voor een put op de 'meydenplaats' en een riool in de eetzaal. Met dit laatste kan men de beide pijpleidingen bedoeld hebben, die dwars door de eetzaal van de meisjes en door de breischool naar de gemakken aan de Voorburgwal leidde. Het putwater was minder goed dan het water uit de regenbak en werd blijkens de plattegrond van ca. 1860 veelal gebruikt voor pompen bij de gemakken (zie blz. 259). Waarschijnlijk kwam het uit de put, die toen wat meer naar het zuiden op de plaats gemaakt kan zijn. Alles bij elkaar schijnt het een nogal gecompliceerde zaak geweest te zijn waarop een groot deel van de uitgaven van dat jaar betrekking zal hebben gehad. Het is een van de vele ondergrondse werkzaamheden, waarvan de omvang niet meer is vast te stellen.

De vernieuwing van de achterplaats in 1765

De rekening van 1764 toont het zeer hoge bedrag van *f* 17.624-1, dat aan het weeshuis werd verwerkt, ook weer zonder een aanwijzing aan welk deel ervan. Belangrijk is dat Leonard Tak verdwijnt en er in juli, augustus en september betalingen worden gedaan+ aan zijn weduwe. Op 1 oktober komt er ook een nieuwe metselaar in dienst, Cornelis Twisk. Wat het komend jaar gebouwd wordt is precies bekend. Wagenaar beschrijft in dat jaar het Burgerweeshuis en deelt daarin mee, dat op de achterste plaats de keuken van het meisjesziekenhuis en de wolwinkel worden vernieuwd.

+De metselaar Cornelis Twisk

Op 1 mei 1765 krijgt de meester-graver Jurriaen Notmeijer *f* 94-6 en op 5 juni nog eens *f* 195-19 uitbetaald. Op dezelfde dag wordt in de rekeningen vermeld: ‘Wijnand+ van Leeuwen voor 't heijen van 101 Pr masten tot vernieuwing der keuken van 't meijsjes ziekenhuys en kamer van de ziekenmoeder mitsgaders van de wollewinkel. 4¼ dag: arb:loon a *f* 72 = *f* 306. Het regten van de heij *f* 10. Ophaalen der masten *f* 5-10.’

+Het heiwerk

In totaal werd dit *f* 321-10. Op 26 juni ontvangen ‘Rooymeesters voor salaris aan de nieuwe gebouwen *f* 21-12’.

Hierna begonnen de grote uitgaven aan het bouwen. De timmerman Dirk Heijdeman en de metselaar Cornelis Twisk ontvangen tot het einde van het jaar maandelijks hoge bedragen, waarbij die aan de metselaar van juli tot november gemiddeld ongeveer+ twee maal zo hoog zijn als die aan de timmerman. De leveranciers van het hout zijn Simon Outman, Pieter Smit en Floris Kat. De steenkoper M. van Son dient aan het eind van het jaar zijn rekening in; deze bedraagt dan *f* 5.308-11. Die van de Mr. Steenhouwer H. Poggeman beloopt *f* 778-1, terwijl de ijzerkoper *f* 619-17 ontvangt De weduwe van de Mr. smid Hk Warnars die sinds 1759 het werk van haar man aan het weeshuis voortzette, ontvangt *f* 1.109-3, een bedrag dat in verhouding tot de werkzaamheden in dat jaar niet ongewoon hoog genoemd kan worden. Het totaal van de rekening over 1765 beloopt *f* 27.824-13.

+De materiaalaankopen

+ Waarschijnlijk is men direct nadat deze beide vleugels vernieuwd waren, doorgegaan met het maken van de grote waterbak op de kinderplaats. De rekeningen van het jaar 1766 met een totaal van *f* 14.302-7, geven aanwijzingen in deze richting. De graver Jurriaan Notmeyer krijgt zeer hoge bedragen uitgekeerd: in mei *f* 287-4 en in juni *f* 53-9- Ook de metselaar Cornelis Twisk heeft in juni een hoge rekening, die ook de volgende maanden aan de hoge kant is. De steenkoper Mattijs van Son dient zijn rekening over 1766 eerst in juni 1767 in; deze bedraagt dan *f* 3.736-6. Tenslotte zijn er dan nog de posten voor de stratenmaker en de pompenmaker.

+De waterbak

De hieruit gebleken activiteit, te zamen met het feit dat er niet werd geheid terwijl een zeer omvangrijke ontgraving plaatsvindt, maken het vrijwel zeker, dat er een waterbak gebouwd werd. Men mag aannemen, dat dit de bak op de kinderplaats is geweest.

Nadat de nieuwe vleugel aan de zuidzijde van de achterplaats, die als wolwinkel diende,+ gebouwd was en de waterbak aangelegd, kon het fraaie smeedijzeren hek worden geplaatst, dat de achterplaats in twee delen splitste; het oostelijk deel als speelplaats voor de kleinere kinderen, het westelijk deel meer een bedrijfsgedeelte, een plaats bij de beide washuizen en bij de boter- en bierkelder. Uit de rekeningen blijkt niet met zekerheid wanneer het gemaakt is; de rekeningen van de smid zijn

+Het smeedijzeren hek

ieder jaar hoog. Op 8 april 1767 krijgt de smid Pieter Warnars die sindsdien voor het weeshuis zal werken, zijn jaarrekening betaald over 1766 met het wel zeer hoge bedrag van *f* 1507. Waarschijnlijk heeft dit bedrag toch betrekking op bovengenoemd hek, dat uitgevoerd is in een sierlijke Lod. XV stijl (zie blz. 256).

De gebouwen van de ziekenkeuken en de wolwinkel

De vernieuwing van de ziekenkeuken zal zijn reden hebben gehad in bouwvalligheid van de oude (zie blz. 254). Het nieuwe gebouw werd niet groter dan zijn voorganger en bovendien kreeg het vrijwel dezelfde indeling Op de plattegrond van 1631 zien we hier het vertrek van de speldewerksters met een moederskamer erbij. Wanneer dit ziekenkeuken geworden is, is niet bekend. In elk geval zal dit de keuken geweest zijn nadat de speldewerksters een onderkomen hadden gevonden in de nieuwe vleugel langs de Voorburgwal die in 1680 gebouwd is (zie blz. 224).

De plattegrond van ca. 1860 (zie blz. 277) geeft de indeling van de ziekenkeuken na de nieuwbouw te zien. De moederskamer heeft een venster; de keuken heeft er twee; achter het vierde venster bevinden zich enkele bijruimten.

Aan de voorzijde kreeg dit geheel vernieuwde gebouwtje een deftig aanzien met vier vensters; de deur in de zijgevel was door een kleine gang met de keuken verbonden. Deze deur kwam uit op een door een muur afgescheiden deel van de achterplaats, waaraan behalve deze keuken twee washuizen en het dodenhok lagen.

Wagenaar vermeldt de bestemming van het vertrek boven de keuken; hier was de[+] kamkamer, die aldus logisch aansloot aan de slaapzalen van de grote meisjes. De eenvoudige schouw uit dit vertrek, dat later tot strijkkamer werd ingericht, bleef nog bewaard. Deze ruimte was geheel betegeld; zoals gewoonlijk waren deze ‘steentjes’ geleverd door de erven van de steenbakker Willem van der Kloet (zie blz. 254).

[+]*De kamkamer*

Schuin tegenover het nieuwe ziekenhuis werd de nieuwe wolwinkel gebouwd op de plaats, waar voordien de bakkerij stond. Waarschijnlijk al sedert de grote verbouwing van 1634-1635, in ieder geval na de veranderingen van 1680, was de bakkerij overgebracht naar de keukenvleugel. Ook de brouwerij werd niet meer gebruikt en diende alleen nog als opslagplaats voor bier en boter. Mogelijk was de bakkerij op dit tijdstip reeds als ‘wollewinkel’ in gebruik. Vermoedelijk grensde hieraan een kleine aanbouw op de plaats van de vroegere zuidvleugel, die in 1635 werd gesloopt. Op de plaats van de oude bakkerij en de restanten van de vroegere zuidvleugel werd in[+] 1765 de nieuwe wolwinkel gebouwd. Evenals de ertegenover liggende ziekenkeuken kreeg dit gebouw vier assen. Omdat de deur aan de rechterzijde smaller was dan een venster, werden de overige drie vensters hier iets breder dan bij het ziekenhuis. In de hoogte hadden zij echter alle dezelfde maat, zodat hun ruiten slechts weinig breder werden. De vensters van de verdieping behielden hier de oorspronkelijke ruitverdeling. De zijgevel van deze nieuwe aanbouw was schuin geplaatst om de kinderspeelplaats een meer rechthoekige vorm te geven. Hier trof men twee vensters aan van dezelfde breedte als die aan de voorkant (zie blz. 50 en 254). Of de deur in deze gevel oorspronkelijk was, kon niet worden vastgesteld.

[+]*De gevels van de wollewinkel*

[+] De deur aan de zijkant van het gebouw gaf toegang tot de ruimte, waarin een trap naar het ruime vertrek boven de wollewinkel voerde. Volgens Wagenaar was de verdieping bestemd voor archiefbewaarplaats. Het is niet duidelijk of de trap tot dit archief bereikt kon worden via de wollewinkel of door een toegang aan de kinderspeelplaats. In de ruimte beneden aan de trap was een insteekverdieping gemaakt. De archiefruimte was een hoog vertrek met een stookplaats. Boven de brouwerij waren de woning van de kleermaker en die van de wollemoeder, die de leiding hadden over de wollewinkel. Deze waren te bereiken door een trap vanuit de wolwinkel. Tegelijk met het bouwen van de ziekenkeuken en de wollewinkel veranderde men de toegangspoort naar de achterplaats en plaatste men het reeds genoemde smeedijzeren hek tot afsluiting van de kinderplaats. Hierdoor verkreeg men een zo regelmatig mogelijk pleintje, waarvan de vier zijden op elkaar waren afgestemd. Op deze wijze is men erin geslaagd, althans een deel van de rommelige achterplaats een wat geordender aanzien te geven.

[+]*De indeling*

Het einde van de 18de eeuw

De bouwmeesters van het weeshuis in de 18de eeuw

Na de vernieuwing van de achterplaats in 1765 blijven de jaarlijkse uitgaven aan het gebouw betrekkelijk gelijk. In het laatste kwart van de 18de eeuw blijft het bedrag in het algemeen beneden *f* 10.000, hetgeen er op wijst dat niet veel meer dan de gewone onderhoudswerken werden uitgevoerd. Slechts enkele jaren komen met hogere bedragen voor in de rekeningen, wederom zonder nadere aanduidingen betreffende de werkzaamheden.

Naar het schijnt werden in deze eeuw zowel het onderhoudswerk als de grotere verbouwingen verricht door de gewone bazen van het huis. Het Burgerweeshuis was in onderhoud bij een timmermans- en een metselaarsfirma in de stad, die veelal als vertrouwde familiezaken een grote continuïteit hadden. In de eerste helft van de 18de eeuw waren dat respectievelijk de firma's Van der Streng en Tak.

+ Van de timmerman Pieter van der Streng en de metselaar Leendert Tak, die aan het begin van deze eeuw in de staatboeken voorkomen, is niet veel werk bekend. In 1713 werd Pieter van der Streng opgevolgd door Jan van der Streng, die bijna 50 jaar lang de zaken van het weeshuis zou behartigen. In deze periode vallen de belangrijkste

+*Leendert Tak*

+ veranderingen die in deze eeuw plaats vinden. In 1716 bouwde Jan van der Streng met Leendert Tak het grote huizenblok en het daarachter gelegen pakhuis aan de St.-Luciensteeg, waarbij Van der Tak dan betaald wordt voor het maken van de 'plattegrond', waarmee het ontwerp zal zijn bedoeld (zie blz. 318). Met diens opvolger,+ Cornelis Tak, bouwde Van der Streng zeer veel; in 1725 de nieuwe 'Keizerskroon'; in 1731 de modernisering van de regentenkamer; in 1732 de nieuwe vleugel aan de keukenplaats; in 1738 drie nieuwe huizen voor het weeshuis in de derde Weteringdwarsstraat bij de Vijzelgracht; in 1739 de nieuwe gevel van het Jongenshuis; in 1744 de aanpassing van het kinderhuis aan de overige architectuur van de meisjesbinnenplaats. Ignatius en Jan van Logteren voerden bij verschillende van deze projecten het beeldhouwwerk uit. Uit de rekeningen blijkt niet wie de ontwerpen voor de gebouwen leverde; vermoedelijk de timmerman of de metselaar.

+Jan van der Streng

+Cornelis Tak

+ Nadat Cornelis Tak in 1746 was overleden, werd hij opgevolgd door Coenraad Hoeneker. Hoewel deze een van de grootste metselaarsbazen van de stad was, die ook ontwerpen maakte, heeft hij het weeshuis niet lang tot klant gehad. In 1756 maakte hij weer plaats voor Leonard Tak, waarmee het metselaarswerk weer door deze familie werd waargenomen. Met Coenraad Hoeneker bouwde Jan van der Streng in 1750 de huizen Kalverstraat 80-82 (zie blz. 321); met diens opvolger Leonard Tak werden de herstellingen aan de overwelfde Begijnensloot verricht; in 1762 de houten galerij op de Jongensplaats gebouwd en tenslotte de gevel van de schoolmeesterswoning+ vernieuwd. Dit was het laatste werk van Jan van der Streng voor het weeshuis. Als hij begin augustus 1762 overlijdt, noemt Bicker Raye hem een 'seer groot makelaar en timmermansbaas',... 'Laatende seer veel geit naar'. (Jaarboek Amstelodamum 33, 1936; 182). Jan van der Streng was makelaar sedert 1716 en woonde in een fraai huis Herengracht 435 dichtbij het Koningsplein, dat hij in 1729 zelf gebouwd had (Jaarboek Amstelodamum 2, 1903; 115 en 3, 1905; 107). In het archief van het huis 'Vogelenzang' bleef een ontwerptekening voor het huis 'het Klooster' van zijn hand bewaard. In 1731 bouwde hij ook de huizen Keizersgracht 606, 608 en 610. Niet alleen was hij de vaste timmerman van het Burgerweeshuis doch ook van het Oudemannen en vrouwenhuis, een instelling, waarmee het weeshuis voor wat de schouwburg en de huizen in het Noortse Bosch betreft, nauw samenwerkte. In 1754 maakte hij een plan tot vernieuwing van het Oudemannenhuis. Dit plan werd echter niet uitgevoerd maar vervangen door een ander, dat van de burgemeester Rendorp. Ondanks de vele veranderingen die zich aan het weeshuis ten tijde van Jan van der Streng voltrokken, is zijn persoonlijkheid als ontwerper toch niet duidelijk geworden. Wel blijkt, dat hij zijn familie bij de leveranties aan het weeshuis betrok. Sinds 1712 leverde Anthonis van der Streng het timmerhout; na 1715 Marten en tenslotte was het Jacobus van der Streng. Wanneer deze laatste in 1750 is overleden, bepalen de regenten dat de leveranties van gezaagd grenenhout zullen worden opgedragen aan Simon Outmans en Pieter Smit, terwijl de levering van gezaagd eikenhout door Jan van der Streng zal geschieden. Na diens dood werd alle hout geleverd door Simon Outmans.

+Coenraad Hoeneker

+Jan van der Streng

Het benodigde ijzer voor het werk van de smid werd sedert 1728 geleverd door Pieter van der Streng.

+ Na het overlijden van Jan van der Streng werd Dirk Heijdeman tot timmerman van het huis benoemd. Zijn aanstellingscontract van 13 augustus 1762 vermeldt,

+Dirk Heijdeman

dat hij de administratie moest voeren over hout, spijkers en ijzerwerk. Bovendien moest hij weesjongens onderrichten in timmeren en bouwen en les geven in de ‘Teeken, Bouwen Meetkunst’. Wagenaar zegt hierover: ‘Die 't Huistimmeren leeren worden, door den Meester Timmerman van 't Weeshuis, in de maanden November, December, January en February, twee avonden ter weeke, in de Teken- Meet- en Bouwkunde onderweezen’. Het is niet bekend of deze lessen voordien ook door Jan van der Streng gegeven zijn.

+ Heijdeman werkte in het weeshuis slechts korte tijd samen met Leonard Tak. Deze overleed terwijl men bezig was met het vernieuwen van de achterplaats; in oktober+ 1765 werd hij vervangen door Cornelis Twisk, die in 1782 werd opgevolgd door zijn zoon Gerrit Twisk.

+*Leonard Tak*

+*Cornelis en Gerrit Twisk*

Aan het weeshuis zelf gebeurde in hun ambtsperiode niet zo veel; slechts in 1779 werd de oven van de bakkerij vernieuwd. Buiten het huis waren er wel enkele belang-

rijke projecten. In 1770 werd de schouwburg ingrijpend verbouwd, hetgeen geschiedde[+] naar de plannen van de stadsarchitect Cornelis Rauws. In hetzelfde jaar bleken de drie panden ten zuiden van de weeshuispoort, Kalverstraat 94-96-98, bouwvallig te zijn geworden. De timmerman en de metselaar van het weeshuis kregen opdracht om een bestek en begroting voor deze nieuwbouw te maken, welke stukken door de Thesaurieren der stad, na advies van directeur Rauws, werden goedgekeurd. Op 8 juli 1771 werd de eerste steen gelegd voor deze drie huizen (zie blz. 328).

[+]*Cornelis Rauws*

Dirk Heijdeman bleef voor het weeshuis werken totdat hij op 12 november 1788 werd[+] opgevolgd door Benjamin van Itterson. Deze bleef in dienst tot 1797. In dat jaar vermelden de rekeningen Abraham Gravink, die reeds in 1798 weer wordt opgevolgd[+] door Gerrit Dresselhuijs, die voor geruime tijd het timmermansambt in het weeshuis zou uitoefenen. Van deze laatste is nog een aantal tekeningen bewaard gebleven (zie blz. 279).

[+]*Benjamin van Itterson*

[+]*Gerrit Dresselhuijs*

Aan het eind van de 18de eeuw lopen de jaarrekeningen steeds meer terug en schijnt er niets meer te zijn ondernomen dan het gewone onderhoud van de gebouwen.

Een project voor verandering van de jongensziekenzaal uit 1797

Uit de laatste jaren van de 18de eeuw stamt een verbouwingsplan van het jongensziekenhuis,[+] gesigneerd: Van der Hart May 1797 (zie afb. 278). Het is merkwaardig, dat een dergelijk uiterst bescheiden verbouwingsplan door de stadsarchitect zelf ontworpen werd. Het zou een van de vele kleine veranderingen aan het gebouw zijn geweest, die naar men zou verwachten, door de timmerlieden van het huis ontworpen en uitgevoerd zouden zijn. Gezien de wijze van tekenen en het bijschrift, is de signatuur van Van der Hart niet het bewijs van de stedelijke goedkeuring maar wel degelijk de ondertekening van een door hem opgesteld plan. Het voorstel behelsde het lage driehoekige stuk, dat zich bevond tussen het jongenshuis en het pakhuis, dat in 1645 tot jongensziekenhuis was ingericht, met een verdieping te verhogen. De toelichting op het plan geschreven, luidt als volgt: ‘Project met opzichten eenige veranderingen aan het Ziekenhuis en aanbehooren in het Burger Weeshuis bij de Jongenszijde. A.

[+]*Abraham van der Hart*

De geele coleur waar mede een gedeelte van dit Plan is onderscheiden geeft het Formaat op van de zolder daar boven dewelke door een afzonderlijk Dak is overdekt: zijnde dit gedeelte maar eene Verdieping hoog en behoort waarschijnlijk nog tot de eerste Gebouwen, terwijl de wederzijdse gedeeltens in later tijd vernieuwt en als toen hooger zijn opgetrokken als het voorschreevene, zodat deze zolder thans genoegzaam van geen gebruik is; weshalve bij deze worde voorgesteld: om dat voorschreevene gedeelte insgelijks met nog eene verdieping hooger te doen optrekken, ofte anders (hoe gebrekkig ook) gebruik te maken van de zoldering onder het oude Dak. Wordende deze hoogere opbouwing voorgesteld in het plan B (hieronder) hetwelk, als gelegen zijnde boven het Plan, of gedeelte A, met dergelijke eene coleur als gemeld is, is onderscheiden. N.B. hetgeene met *zwart* is geteekend vertoont de verschikking die men in dit Project heeft willen voorstellen, en ook nieuwe muuren’.

Het project van Van der Hart gaf een regelmatige bovenruimte met elf kribben, de driehoekige ruimte eronder werd door gangen verdeeld. De kleine scheve kamer

voor de ziekenmoeder, die in de lagere zijvleugel was gelegen, werd in de genoemde driehoekige ruimte uitgebreid. Ook de kamer voor de ziekenmoeder van de kleine kinderen, die hier in deze driehoekige ruimte lag, werd vergroot; tevens werd daar een trap naar boven geprojecteerd. Een nieuwe toegang tot deze afdeling werd gevonden in de hoek van het jongenshuis.

Waarschijnlijk is het plan van Van der Hart niet uitgevoerd. De jaarrekening is met *f* 7184-14 niet hoger dan normaal zodat men in elk geval aan het plan met behoud van het oude dak de voorkeur moet hebben gegeven. Ook toont de tekening van 1818 de deur naar de moederskamer nog op de oude plaats en ontbreekt die in de hoek van het jongenshuis (zie blz. 28). Deze tekening is niet zonder meer een kopie naar Fouquet (1787) aangezien men bij de schoolmeesterswoning de nieuwe deur wel heeft getekend. Later is men vermoedelijk op het verbouwingsplan van Van der Hart teruggekomen, want de toegang naar de ziekenafdeling in de hoek van het jongenshuis is op een onbekend tijdstip toch aangebracht.

Het burgerweeshuis in de periode van 1680-ca. l800

Afb. 287. Kaart met overzicht van de tussen 1680 en 1800 vernieuwde delen. De in deze periode herbouwde huizen zijn met zwaardere lijnen aangegeven. Schaal 1:600.

In de periode van de grote uitbreiding en verbouwing in het tweede kwart van de 17de eeuw had het weeshuis de omvang en structuur gekregen die het nadien behouden zou. De volgende fasen van de bouwgeschiedenis tonen een ander karakter. Er komen geen uitbreidingen meer tot stand en er vindt voorlopig geen verandering in indeling en gebruik meer plaats. De periode van 1680-1800 is een tijdperk van consolidatie en modernisering. Er waren twee problemen, de slechte funderingen van de oudere delen en, na ca. 1730, het vervangen van de kruiskozijnen door schuiframen. In deze periode werden vrijwel alle gebouwen die ouder waren dan de grote verbouwing van 1632-1635 vernieuwd. Ook de huizen om het weeshuis aan St.-Luciensteeg en Kalverstraat werden om dezelfde reden in dit tijdperk, op vier stuks na, herbouwd. Voor deze werkzaamheden werden zelden architecten aangetrokken, het ontwerp en de uitvoering geschiedde door de vaste timmermans- en metselaarsbaas bij wie het weeshuis in onderhoud was.

Het eerste project uit deze periode was het vernieuwen van de verzakkende vleugel aan de Nieuwezijds Voorburgwal in 1680 (1). Hoewel deze lange vleugel een verdieping erbij kreeg bleef hij laag, zowel ten opzichte van zijn lengte als ten opzichte van de huizen in de omgeving.

Door middel van hoekpaviljoens met attieken heeft men het silhouet wat levendiger gemaakt (blz. 224). Hierop volgden een aantal grote onderhoudswerken. In 1683 werd de kap van het jongenshuis vernieuwd (blz. 226), in 1685 de kap van het kinderhuis (blz. 226). In verband met de steeds grotere drinkwaterproblemen in de stad werd in 1692 een grote waterkelder op de meisjesplaats gemaakt. In de 18de eeuw zouden ook op de beide andere plaatsen soortgelijke kelders worden aangebracht. In 1696 maakte bouwvalligheid het nodig de vier huizen Kalverstraat 100-106 te vernieuwen (blz. 331). In 1716 volgden om dezelfde reden de huizen aan de St.-Luciensteeg. De herbouw daarvan had tot gevolg dat ook de oude tot timmerloods ingerichte koestal bezweek en vervangen werd door een nieuwe timmerwerkplaats met houtzolder (3) (blz. 227). Deze nieuwe werkplaats had een kleiner grondvlak en maakte het mogelijk dat de aangrenzende huizen wat groter werden (3). In 1725 werd, ook vanwege bouwvalligheid, het oude weeshuis, nu de herberg de Keizerskroon in de Kalverstraat, geheel vernieuwd (blz. 228). Een der weinige projecten die niet hun oorzaak vonden in verzakking, was de keukenvleugel die in 1732 naast de regentenzaal werd gebouwd (2), waarmee een oud probleem werd opgelost. Hoewel deze uitkwam aan het pleintje van de St.-Luciensteeg bleef het een sober stuk utiliteitsbouw (blz. 229). Na ca. 1730 begon men de binnenplaatsen te moderniseren, waarbij de kruiskozijnen vervangen werden door schuifvensters. Dit leidde ertoe dat in 1739 het jongenshuis van een geheel nieuwe gevel werd voorzien (6) (blz. 231) en het kinderhuis in 1744 zo verbouwd werd dat de gevels aansloten bij de andere binnenplaatsgevels (blz. 232). In 1759 waren grote herstellingen aan de overkluisde Begijnensloot noodzakelijk (blz. 234). De jongensplaats kreeg met de nieuwe kastwand (4a) en de modernisering van de zuidvleugel (5) in 1762 zijn definitieve vorm (blz. 234). De derde binnenplaats werd in 1765 opgeknapt, waarbij twee vleugels werden herbouwd en een fraai hek werd

aangebracht (blz. 236). In de Kalverstraat werden in 1750 de panden 80 en 82 herbouwd (blz. 321); in 1771 moesten de drie huizen ten zuiden van de jongenspoort wegens bouwvalligheid worden vernieuwd (blz. 328). Daarna vond er in de 18de eeuw geen verbouwing van betekenis meer plaats.

287
LEGENDA

1. *Nieuwe vleugel aan de Voorburgwal uit 1680. 1a washuis voor het Grote Meisjes Huis. 1b washuis voor het Meisjes Ziekhuis. 1c ziekenzaal voor de grote meisjes. 1d 'spelde wercks winckel' (breischool). 1e 'linne winckel' (linnen naaischool). 1f snij huis (voor de bereiding van de broodmaaltijden van de grote meisjes en jongens), 1g provisie ruimte, later verenigd met 1h, woning van de getrouwde keukenvader en -moeder.*
2. *Keukenvleugel uit 1732. 2a rookhuis. 2b bakkerij. 2c kleine keuken, 2d woonkamer van een ongetrouwde keukenvader. 2e suppoosteneetzaal.*
3. *Nieuwe timmerloods uit 1716. 3a nieuwe woning voor de jongensportier. 3b timmerwerkplaats. 3c nieuwe keuken voor het boekhoudershuis.*
4. *Kastwand op de jongensplaats uit 1762.*
5. *In 1762 verbouwde zuidvleugel. 5a glazenmakerswerkplaats. 5b woning schoolmeester.*
6. *Jongenshuis, in 1739 van een nieuwe gevel voorzien. 6a jongenseetzaal. 6b het oude regentenkantoor (administratieruimte).*
7. *Kinderhuis in 1744 verbouwd. 7a het 'Pand', bergplaats voor boedels. 7b kinderschool. Tussen 7a en 7b gang om het eten naar het jongenshuis te brengen. 7c washuis van het kinderhuis.*

8. *In 1765 vernieuwde vleugels aan de achterplaats. 8a keuken voor de meisjesziekenzaal en kamer van keukenmoeder; erboven de kamkamer. 8b 'wolwinkel', naaischool voor wollekleren (kleermakerij); er boven archiefbewaarplaats.*

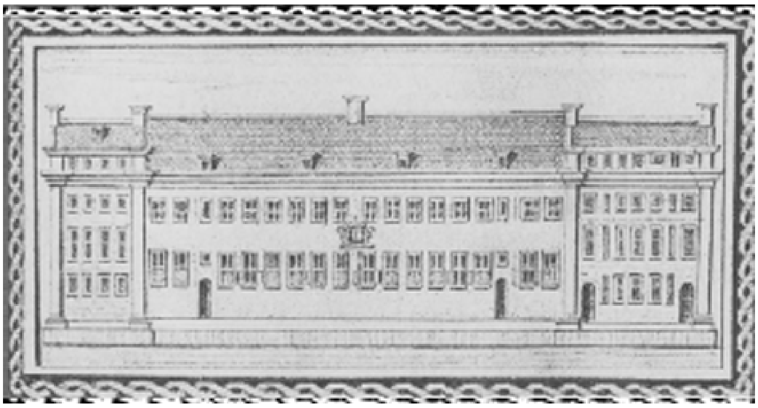

288

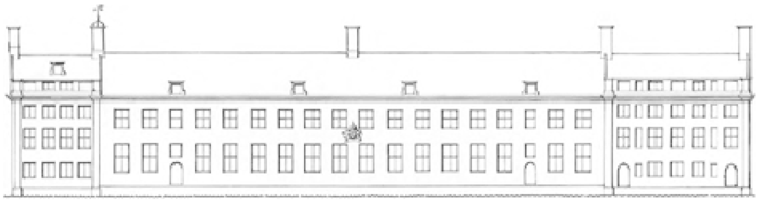

289

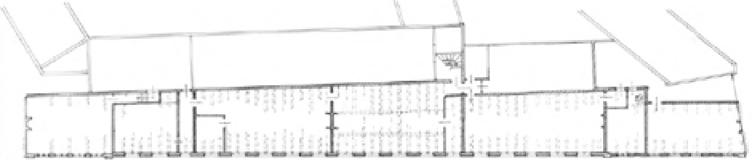

290

De vleugel aan de Nieuwezijds Voorburgwal uit 1680

Afb. 288. De gevel aan de Voorburgwal op het naambord van 1818 (afb. 137). De achtergevel is dan, behalve vermoedelijk de regentessenkamer links, nog in het bezit van kruiskozijnen.

Afb. 289. Reconstructie van de oorspronkelijke toestand van de achtergevel aan de hand van een opmeting en aanwijzingen aan het gebouw, schaal 1:400.

Afb. 290. Schematische plattegrond van de achtervleugel, schaal 1:400.

Afb. 291. Wapensteen in het midden van de achtergevel, gemaakt door Barthelomeus Eggers (opn. 1975) (blz. 224).

De vernieuwing van de achtervleugel was een kwestie van bouwvalligheid. Op de begane grond kwam geen verandering in de bestemming van de vertrekken. Wel kreeg de nieuwe vleugel er een verdieping bij. Van de oude vleugel werden nog delen gespaard. Het regentessenkantoor aan de linkerzijde werd opgevijzeld waarbij het een nieuwe onderverdieping kreeg. Ook schijnen van de oude vleugel verscheidene tussenwanden en grondgewelven van de vertrekken waarop de vloeren rustten gespaard te zijn gebleven. Hierdoor kwam er in de indeling weinig verandering. Nieuw waren de gehele achtergevel, de balklagen en de kap. De eerste betalingen het heiwerk betreffende werden gedaan in augustus 1680. De rekeningen van de steenhouwer en 'sieraetwerker' Willem van Kuijck van september tot december 1680 wijzen uit dat men in de herfst achtergevel en dak optrok (A.B.W. 138). Er werd slechts weinig Bremersteen aan het gebouw gebruikt. Het plint van de gevel vergde 244 voet. Boven de houten lijst van het linkerpaviljoen kwamen 26¼ voet plint en nog twee stukjes onder de buitenste 'pilasters'. De attiek werd bekroond door 26¼ voet 'sommasie lijst lijt op de borsweering van de gaelderij' en nog twee dekstukjes van 3 voet 3 duim op de buitenste 'pilasters'. Aan het rechterpaviljoen was de deklijst tussen de 'pilasters' 47¼ voet lang. De vijf gelijke schoorstenen kregen elk een plint en deklijst van Bremersteen; de laatste 8 duim hoog en 'nade Ionische order gemaeckt'. Het metselwerk van de uit moppen opgetrokken gevel geschiedde door de metselaar Cornelis Goethart, terwijl de kruiskozijnen en ander timmerwerk door de timmerman Dirck Janse verzorgd werden. Goethart tekende ook de rekeningen van Willem van Kuijck voor akkoord en nam op 18 februari 1681 het afwerken van de nieuwe vleugel aan. Uit het bestek daarvan blijken veel bijzonderheden. De oude schoorsteen boven het moederskantoor en de keuken moest worden afgebroken en vervangen door een van 'het selfde fatsoen' als de andere. Op het moederskantoor (de nieuwe regentessenzaal) moesten schoorsteenposten worden gesteld en een Italiaanse vloer gelegd, waarmee waarschijnlijk een vloer van wit en zwart marmer bedoeld is.

Verder moest men in dit vertrek 'steentijes' (tegels) 'sette naebelieven van de moeders en pleisteren'. 'De kamer boven het moederkantoor moest worden bepleisterd, de nieuwe trap naar het kantoor moest geheel met tegels worden bezet. In de linnenwinkel (de eerste grote zaal in de middenvleugel) moest een oude schoorsteen worden gesloopt, de gaten in de oude muur moesten worden gestopt, een put en een secreet worden gemetseld en worden gevloerd. De muren kregen 'rondom steentijes borswerinshooghten en te rapen en te pleisteren'. In het volgende vertrek de 'spelde wercks winckel' (breischool) moest de vloer worden opgenomen en weer in basterdcement gelegd, een put worden gemetseld en tegels tot

borstweringshoogte. In de laatste grote zaal van de middenvleugel het ‘sieck huys’ moest een ‘semente’ kelder worden gemaakt, de vloer worden gelegd en de tegels weer tot borstwerinsghoogte worden aangebracht. In het washuis naast de ziekenzaal moest weer een put en secreet worden gemetseld en worden gevloerd. De muren die vermoedelijk nog gedeeltelijk de oude waren moesten worden beraapt en gepleisterd. In de laatste ruimte, het washuis van de grote meisjes moest worden gevloerd en er moest een borstwering worden aangebracht van geel en groene plavuizen (tuimelaars). Over de verdieping wordt weinig meegedeeld, er zouden daar zes dwarsmuren worden opgetrokken, kennelijk op de plaats van de muren beneden. Ook moest er een muurtje om de trap komen, de gaten in de oude muur moesten worden gestopt, er moest worden geraapt en gepleisterd, terwijl er steentjes in de schoorsteen en ‘haertijes’ moesten worden gelegd. Over de bestemming van de ruimten op de verdieping blijkt niets. Het deel boven het washuis werd het eenvoudigst afgewerkt. Hier had men de oude balken van de afgebroken vleugel verwerkt en het bestek vermeldt alleen ‘Bovent washuys twee vierkante met solder en vlierin te pleisteren.’ Het dak van het gehele gebouw was gedekt met pannen die aan de binnenkant werden afgestreken. De afwerking van het gebouw was sober. Wij hebben de indruk dat de vloeren van de benedenvertrekken die de metselaar moest leggen of herleggen op de gebruikelijke wijze van baksteen zijn geweest. Aangezien er zowel Zweedse (rode) vloerstenen als blauwe vloerstenen werden aangeschaft moeten er ook vertrekken zijn geweest, die de veel voorkomende combinatie van blauwe en rode tegels bezaten (blz. 224).

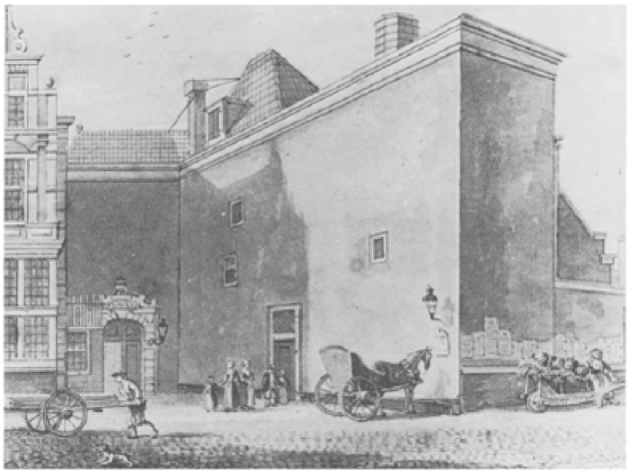

292

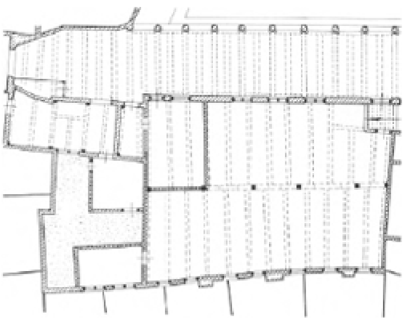

293

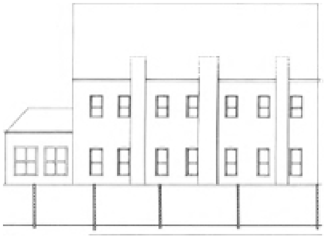

294

De timmerloods uit 1716

Afb. 293 en 294. Reconstructie plattegrond en noordgevel van de timmerloods uit 1716. Het muurwerk dat in 1716 gebouwd werd is dubbel gearceerd. Schaal 1:250.

Toen men de huizen aan de St.-Luciensteeg in 1716 vernieuwde kon dit alleen wanneer een stuk van het oude koehuis dat als timmerloods werd gebruikt werd gesloopt. Dit leidde ertoe dat een nieuw ‘pakhuis’ gebouwd werd. Het grondvlak hiervan was kleiner, maar er was een verdieping bijgekomen die gebruikt zal

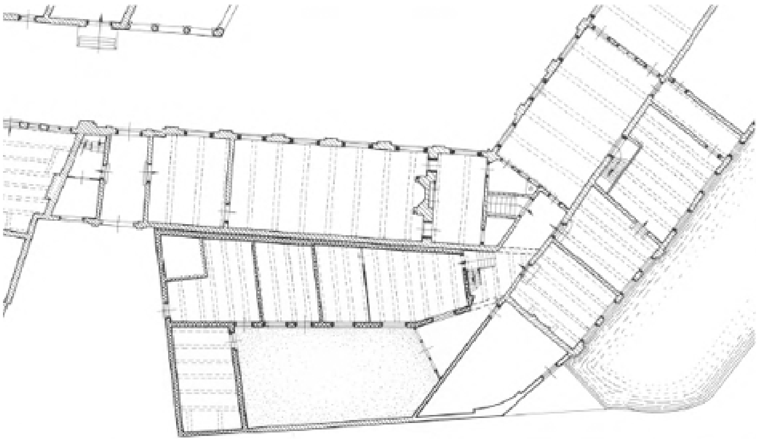

295

296

zijn voor opslag van hout. Het was een tweebeukig gebouw met een rij standvinken in het midden en een uitgebouwd kantoortje. De portierswoning is vergroot (blz. 227).

De keukenvleugel uit 1732

Afb. 295 en 296. Reconstructie plattegrond, doorsnede en gevel van de nieuwe vleugel, schaal 1:250. Het muurwerk uit 1732 is dubbel gearceerd.

In 1732 werd, evenwijdig met de regentenzaal, een nieuwe vleugel gebouwd, waarin een aantal dienstruimten waren ondergebracht. Aan de kant van de meisjespoort lag de bakkerij waar een bakker driemaal in de week voor het weeshuis kwam bakken. De bakkerij had een eigen uitgang aan het pleintje voor de poort. Voor de bakkerij lag het rookhuis, waar vlees van het voor het weeshuis geslachte vee geconserveerd werd. Naast de bakkerij lag de kleine keuken. Daarbij sloten twee vertrekken aan die iets hoger waren gelegen. Het eerste was het slaapvertrek voor een suppoost, het tweede de suppoosteneetzaal, onder was een kelderruimte. Het gebruik van de zolders is niet duidelijk. In de reconstructie zijn op de eerste zolder vensters getekend zoals de tekening van de Beijer toont (afb. 292).

297

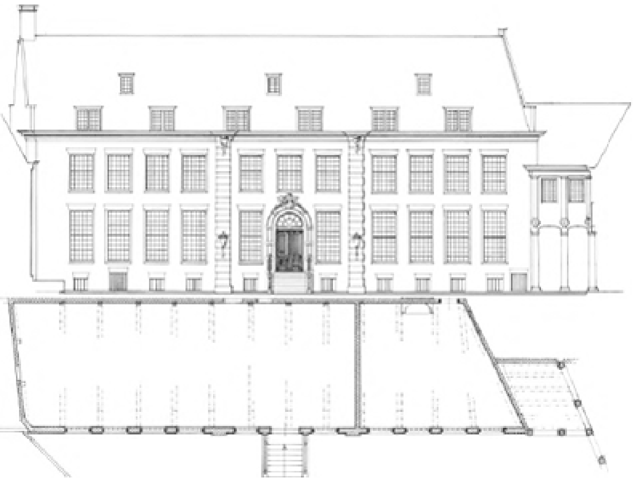

298

299

300

301

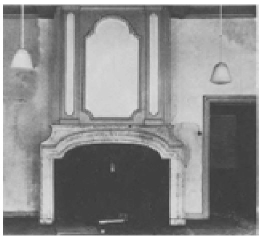

302

De gevel van het jongenshuis uit 1739

Afb. 297. De gevel van het jongenshuis (opn. 1974).

Afb. 298. Reconstructie van de oorspronkelijke toestand van de gevel van het jongenshuis. Schaal 1:250.

De gevel van het jongenshuis werd in 1739 vernieuwd, waarbij het dak met de dakkapellen van het oude huis bleven bestaan (zie afb. 23). De oorspronkelijke vorm is geheel vast te stellen (blz. 231).

Het ingangsportaal

Afb. 299, 300 en 301. Het ingangsportaal en details (opn. 1974). Het zandstenen ingangsportaal vormt een contrast met de overigens zo sobere gevel. De weinige andere versieringen zoals de consoles onder de gootlijst, boven de pilasters zijn verdwenen. Het zandstenen portaal werd geleverd door de beeldhouwer Jan van Logteren. Reeds in 1737 had deze een naambord voor regenten in Lod. XV-stijl geleverd (zie afb. 142).

Het oude regentenkantoor

Afb. 302. Schouw in het oude regentenkantoor (opn. ca. 1963). Tegelijk met het vernieuwen van de gevel moet deze ruimte die naast de jongenseetzaal vier vakken in beslag nam, gemoderniseerd zijn. Er werd een lambrizering aangebracht, de moer- en kinderbinten zoldering werd omkleed. Tegen de achterwand werd een brede schouw aangebracht, die in tegenstelling tot het portaal in de gevel nog geheel in Lod. XIV stijl was uitgevoerd.

303

304

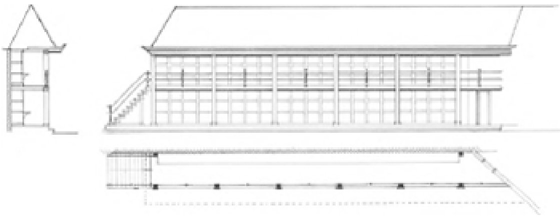

305

De galerij met kastjes uit 1762

Afb. 303. De galerij (opn. 1974).

Deze galerij met verdieping die in 1762 gebouwd werd bevatte 120 kastjes waarin de weesjongens hun persoonlijke bezittingen konden bergen. Toen Wagenaar in 1765 het weeshuis beschreef waren er 141 grote jongens. Aan deze galerij is slechts weinig veranderd. In het derde kwart van de 19de eeuw is een dubbele trap-opgang naar de verdieping in het midden van de galerij gemaakt (afb. 341). Deze trap is thans weer verwijderd.

Het is niet duidelijk hoe de situatie aan deze zijde van de jongensplaats was, voordat de galerij in 1762 gebouwd werd (blz. 234). Op de kaart van 1651 staat hier vaag een galerij getekend (afb. 224). De tekening van Schouten is echter de eerste die een blik op deze zijde van de binnenplaats geeft, zodat niet bekend is of de 18de eeuwse galerij een voorganger bezat. Na 1762 werd deze dubbele galerij vaak getekend en vermeld. Door de hoge galerij werden de achtergevels van de huizen aan de Kalverstraat grotendeels aan het oog ontrokken, van de lagere achterhuizen zijn alleen de schoorstenen nog te zien. Er was nog een andere band tussen de galerij en de huizen: onder de nieuw gefundeerde en onderheide galerij liep het riool dat het afvalwater van deze huizen verzamelde en afvoerde naar de Begijnensloot (blz. 259).

Afb. 304. Gezicht op de jongensplaats, tekening van H.P. Schouten.

Afb. 305. Reconstructietekening van de galerij met kastjes, Schaal 1:250.

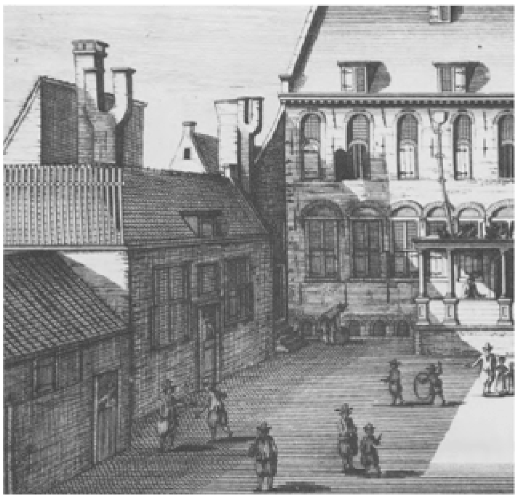

306

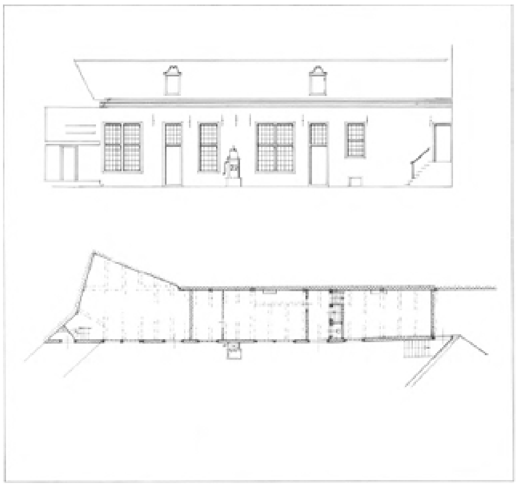

307

Het schoolmeestershuis

Afb. 306. Gedeelte van de gravure van de jongensplaats van Commelin (2de druk, 1726). Het schoolmeestershuis dat Commelin in 1693 afbeeldt verschilt in details sterk van de weergave bij Dapper (afb. 22). Zo geeft Dapper aan weerszijden van de deur een drielichtskozijn en Commelin een normaal kruiskozijn. Uit de vogelvlucht en plattegrond van 1631 blijkt dat Dapper vermoedelijk op dit punt gelijk heeft gehad (afb. 186).

Afb. 307. Reconstructie van de gevels van het schoolmeestershuis na de verbouwing in de 18de eeuw. Schaal 1:1250. Tussen de gravure van Commelin (1693) en de tekening van Schouten (ca. 1775; afb. 304) moet het huis een nieuwe gevel hebben gekregen. Waarschijnlijk is dit in 1762 gebeurd tegelijk met het bouwen van de galerij. In elk geval stamt de links bij deze woning aansluitende glazenmakerij en schilderswerkplaats uit dat jaar. Bij de schoolmeesterswoning werd alleen de gevel vernieuwd. Het dak en het houtskelet bleven grotendeels intact. Met behulp van de

tekening van Schouten en die van 1818 (afb. 26) is dan de gevelindeling na de 18de eeuwse verbouwing eenvoudig te bepalen. Inwendig is het een eenvoudig huis, dat heel wat kleiner is dan het boekhoudershuis. Links van de gang achter de voordeur is de daagse kamer of keuken, waarvan het dubbele venster op de plaats uitziet en waarschijnlijk even breed is als het vroegere drielicht was. Dan volgt een klein vertrek dat voor 1818 een deur naar buiten kreeg en als bijkeuken gediend zal hebben.

Rechts is een opkamer boven een kelder. Dit vertrek heeft aan de plaats slechts één raam. Mogelijk was er nog een venster aan de achterkant (blz. 235). De pomp aan de voorgevel die reeds op de tekeningen van 1631 voorkomt (afb. 187) is tussen 1860 en 1936 verplaatst.

Afb. 308. Het schoolmeestershuis (opn. 1963). Omstreeks het midden van de 19de eeuw heeft de opkamer er een raam bijgekregen en is hij met een verdieping verhoogd (blz. 260).

Afb. 309. Rechtergangwand na het slopen van de linkergangwand (opn. 1964). Uit deze gangwand naar de opkamer blijkt dat het inwendige in de 18de eeuw ook werd gemoderniseerd.

308

309

310

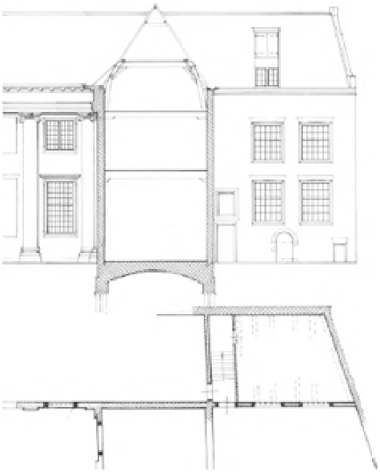

311

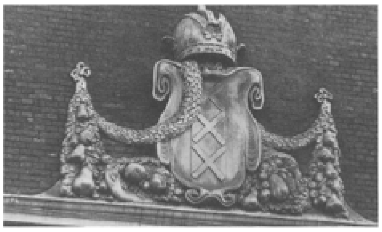

312

313

De verbouwing van het kinderhuis

Afb. 310. Tekening van H.P. Schouten van de meisjesplaats van omstreeks 1775 (afb. 39). Bij de grote verbouwing van van 1744 werden de balklagen en de kap omhoog gebracht en op de oude fundering nieuwe gevels opgetrokken die volkomen aansloten bij de andere vleugels (blz. 232).

Ook het portaal voor de gang waardoor men het eten in de jongenseetzaal kon brengen werd gelijk aan de twee andere portalen. Alleen gaf men deze nieuwe vleugel geen leiendak meer en liet men de daken in de hoek niet omlopen. Om tot een zelfde pilasterafstand te komen als bij de andere vleugels werden bij de hoeken volledige pilasters geplaatst.

Afb. 311. Reconstructie van een deel van de gevels van het kinderhuis, schaal 1:250. Het korte deel van deze vleugel aan de achterplaats, de woning van de kindermoeder, is vermoedelijk terzelfder tijd vernieuwd.

Afb. 312. Beeldhouwwerk boven het portaal in de gevel aan de korte zijde.

De vormgeving maakt het waarschijnlijk dat men hier een 17de eeuws voorbeeld heeft gekopieerd. Dit kan zich dan alleen bevonden hebben boven het portaal aan de overkant, waar het zeer goed zou passen (afb. 237) (opn. 1975).

Afb. 313. Poort in de noordgevel (opn. 1936). Een functie schijnt dit portaal niet gehad te hebben, het was een copie van dat er tegenover bij de uitgang naar de St.-Luciensteeg (blz. 245).

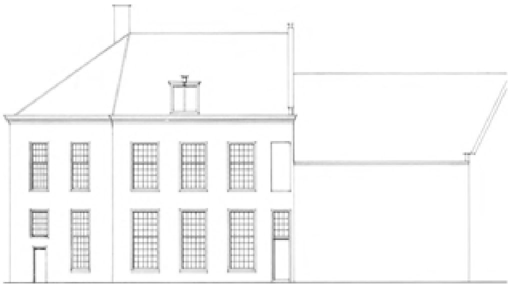

314

315

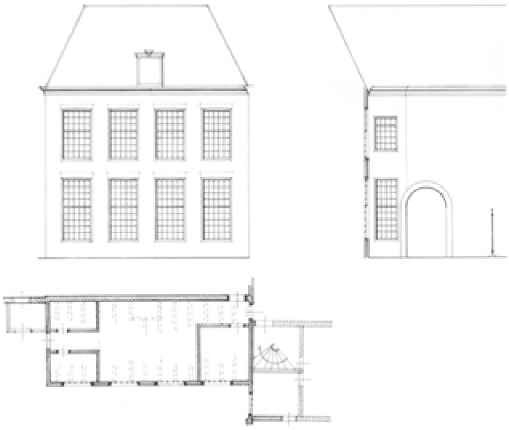

316

317

Vernieuwing achterplaats in 1765

Afb. 314. Reconstructie van de gevel van de wolwinkel met oorspronkelijke vensterindeling. Schaal 1:250.

Afb. 315. Gevel van de wolwinkel en van de ziekenkeuken (opn. 1975).

Afb. 316. Reconstructie van de gevel van de ziekenkeuken. Schaal 1:250.

Afb. 317. Schouw van de kamkamer, na 1868 strijkkamer (opn. 1936).

De ziekenkeuken

De ziekenkeuken en de wolwinkel werden tegelijk gebouwd, het heiwerk van beide gebouwen dat 101 Pruisische masten gevergd had werd voldaan op 5 juni 1765. De nieuwe ziekenkeuken was op de plaats gekomen van het laatste deel van de westelijke kloostervleugel (blz. 130) dat reeds dezelfde functie had bezeten: ziekenkamer met kamer voor de ziekenmoeder en boven-kamkamer (blz. 236).

Hoe weinig verandering deze vernieuwing bracht leert een blik op de kaart van 1761 (afb. 6), waar een soortgelijk gebouwtje te zien is. Ook de plattegrond uit 1631 (afb. 223) wijst uit dat er weinig aan de indeling gewijzigd werd. Alleen liep de nieuwe vleugel van 1765 niet meer door tot aan de brouwerij die nu aan de zijkant geheel vrij kwam te staan.

Doordat het nieuwe gebouwtje van 1765 zijn ingang opzij had kreeg het een zeer gelijkmatige gevel (afb. 61).

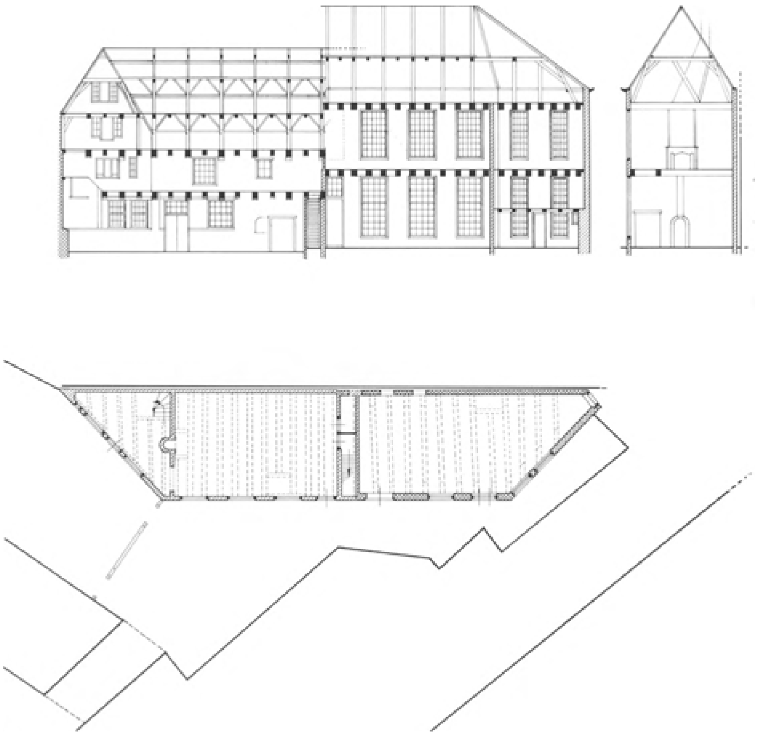

318

De wolwinkel

Afb. 318. Het gebouw van wolwinkel en brouwerij naar de opmeting van 1964.
Plattegrond; langsdoorsnede naar de gevel aan de binnenplaats te zien: Dwarsdoorsnede over de wolwinkel naar het oosten. Schaal 1:250.

Door zijn grillige vorm heeft de achterplaats altijd een weinig duidelijke structuur gehad. In deze plattegrond liggen het Begijnhof en de zuidzijde boven.

Het oudste deel van de achtervleugel, de brouwerij uit 1606, is dubbel gearceerd.

Deze brouwerij ligt thans rondom vrij, doch is moeilijk te zien (afb. 218). De nieuwe wollewinkel ligt links van de brouwerij en heeft een merkwaardige geknikte gevel, waarvan op de punt het smeedijzeren hek aanloopt dat de plaats in tweeën deelt (afb. 315). De langsdoorsnede die naar de vensters aan de zuidkant genomen is, geeft de brouwerij links en de wollewinkel rechts.

In 1765 werd van het gebouw van bakkerij en brouwerij uit 1606 het bakkerijgedeelte gesloopt. Reeds voor 1732 was dit niet meer als zodanig in gebruik. Het is mogelijk dat hier reeds voor 1765 de wolwinkel gevestigd was. De kleermaker en de wollemoeder die hier toezicht hielden woonden boven de brouwerij die nog slechts gebruikt werd als bierkelder. In het nieuwe gebouw kwam boven de wolwinkel een nieuwe archiefbewaarplaats. De oorspronkelijke indeling en de vensterplaatsing van het driehoekige deel zijn niet bekend (blz. 237).

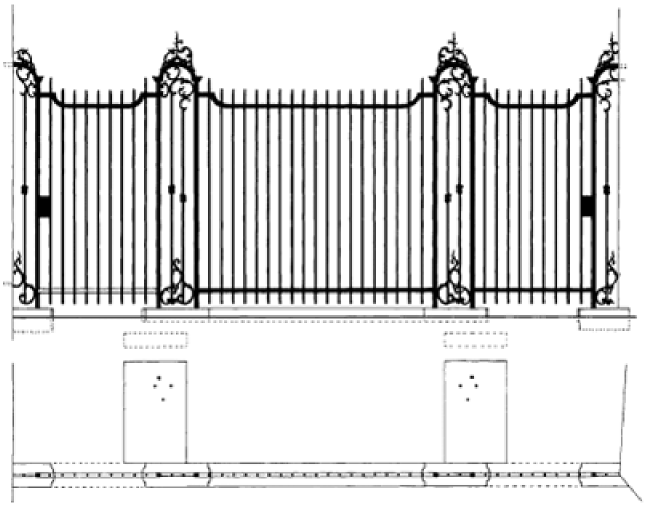

319

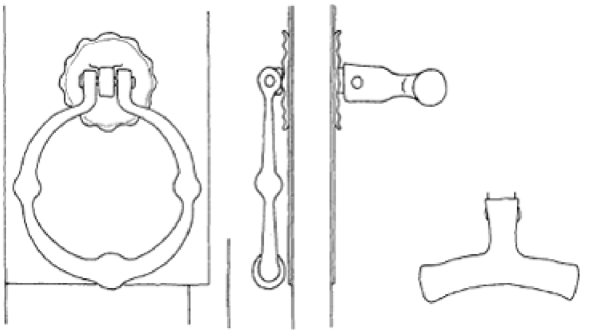

320

321

322

Het hek op de achterplaats

Afb. 319. Opmeting van het hek op de achterplaats. Schaal 1:50.

Afb. 320. Details van het handvat.

Afb. 321 en 322. Details van het smeedwerk van de penanten tussen de velden.

Het is niet bekend wanneer dit hek gemaakt is en wie het heeft ontworpen.

Waarschijnlijk is het een onderdeel van de vernieuwing van de achterplaats geweest. Op 31 januari 1766 presenteert de smid Hendrik Warners een rekening van *f* 1109.38 en krijgt de ijzerkoper Henr. Beke *f* 619.17 betaald. Nu werkte Hendrik Warners al vanaf 1748 voor het weeshuis en hij bleef in de rekeningen voorkomen tot 1768, in welk jaar we Pieter Warners in de rekeningen aantreffen. Meestal krijgen de smid en de ijzerkoper jaarlijks een bedrag van ca. *f* 500 betaald. Wanneer er veel gebouwd wordt is dit bedrag meestal nog hoger. Het is dan ook niet met zekerheid te zeggen dat in genoemde betaling het hek begrepen is. Het hek heeft een gesloten middengedeelte en links en rechts een doorgang. De voetenmaat waarop het is

ontworpen is vast te stellen. In de 18de eeuw bezat men een grote voorliefde voor smeedijzeren hekken. In het weeshuisarchief is een bestek voor een hek bewaard, dat niet gesigneerd of gedateerd is (A.B.W. 138), doch dat naar het handschrift te oordelen ook uit het midden van de 18de eeuw zou kunnen zijn. Het schijnt een concept bestek waarop geen aanbesteding is gevolgd. Dit hek zou 20 voet en 6 duim breed hebben moeten worden en geplaatst zijn 'tussen twee opgaande gebouwen'.

Het zou verdeeld worden in vijf velden waarvan het middelste en breedste veld, 7 voet en 10 duim zou worden en twee 'van elkander draaiende deuren' zou krijgen. De zijvelden, twee aan iedere kant, zouden tussen de stijlen drie voet breed worden.

Dit hier beschreven hek zou 9 voet hoog geworden zijn. Verder wordt er naar een tekening verwezen. De maten wekken het vermoeden dat dit hek bedoeld is als entree van het voorplein van de schouwburg. Waarschijnlijk zijn de plannen hiertoe gerezen met de verbouwing van 1770. Helaas wordt ook hier niet vermeld wie het ontwerp van het hek gemaakt heeft.

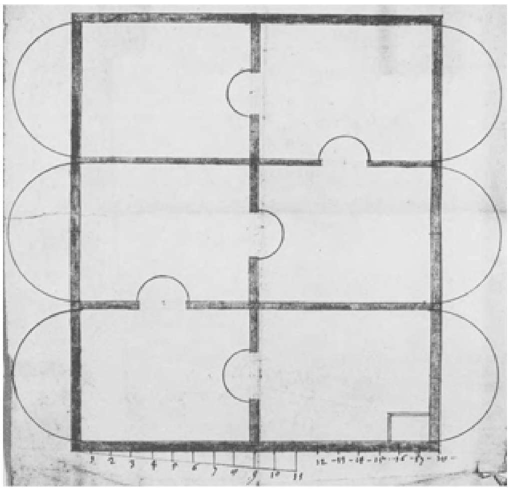

323

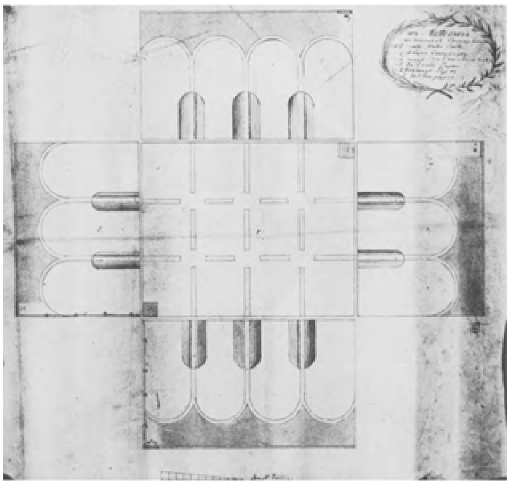

324

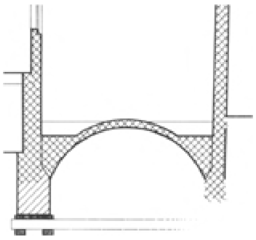

325

Waterkelders en rioleringen

Afb. 323. Ontwerptekening waterkelder meisjesplaats uit 1692 (blz. 226).

Afb. 324. Ontwerptekening waterkelder jongensplaats uit 1729 (blz. 228).

Afb. 325. Schematische weergave van de verdieping van de overwelfde Begijnensloot. De ondermetseling van de bestaande muren in 1759 is enkel gearceerd aangegeven. Daaronder de nieuwe koppelconstructie (blz. 234).

Afb. 326. Gecorrigeerde rioleringsplattegrond, naar tekening ca. 1860. Schaal 1:600 (blz. 276).

Reeds in de 16de eeuw leverde de watervoorziening problemen. Omstreeks 1600 betrok men het water uit welputten, regenwaterbakken en waterschuiten. Bij nieuwe gebouwen werd sindsdien meestal een regenwaterbak gebouwd. In de 18de eeuw werden overal grote waterkelders gemaakt ook op de binnenplaatsen van het weeshuis (blz. 236). De waterlopen werden steeds meer tot riolen. De overwelfde Begijnensloot liep als een hoofdriool door het complex en moest in 1759 worden verdiept (blz. 234). Op de rioleringskaart blijkt hoe iedere huizengroep: St.-Luciensteeg zuidzijde (1716), Kalverstraat 80-82 (1750), Kalverstraat 94-98 (1771) en Kalverstraat 100-106 (1696), zijn eigen systeem heeft van putwater, regenbakken en rioleringen.

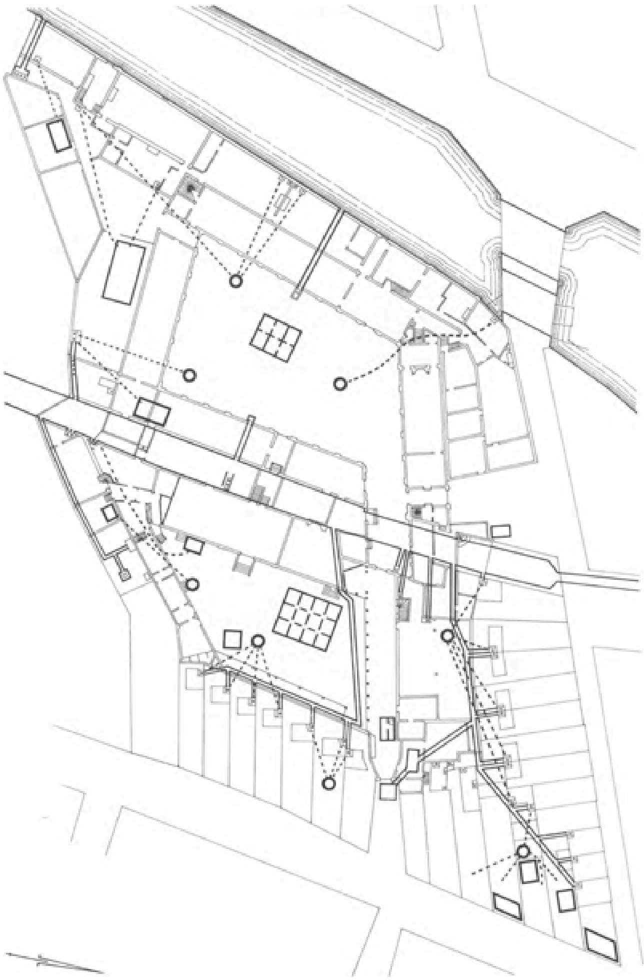

326

F. De veranderingen in de periode van ca. 1800-1960

De positie van het weeshuis

Het weeshuis in het begin van de 19de eeuw

De 19de eeuw begon voor het weeshuis onder buitengewoon moeilijke omstandigheden. In 1811 besloot de Prefect van het Departement van de Zuiderzee, de burgerwezen in het Aalmoezeniersweeshuis onder te brengen om de kosten te verlagen. Slechts door de uitgaven van het weeshuis te beperken, kon men aan deze dreiging ontkomen.

(Maandblad Amstelodamum 1940; 129). Van nog ernstiger aard leek de situatie na 1822. De Landsregering besloot in dat jaar alle weeshuizen die van de overheid afhankelijk waren, op te heffen en de kinderen onder te brengen in de nieuwe koloniën in Drente. De kinderen van het Aalmoezeniersweeshuis moesten door deze maatregel Amsterdam verlaten. De regenten van het Burgerweeshuis echter weigerden van dat moment af iedere steun van de stad. Hierdoor en door het invoeren van versoberingen waardoor het weeshuis uit eigen middelen in stand kon worden gehouden, wisten zij de wezen voor deportatie naar Drente te behoeden. Zelfs de offerbus bij de poort mocht onder deze omstandigheden niet meer op de openbare weg blijven staan. Hij werd in 1828 binnen de poort geplaatst.

+ Uiteraard kwamen in deze moeilijke jaren geen grote veranderingen aan het gebouw tot stand. De opzichter Dresselhuijs deed een aantal voorstellen, waarvan de meeste onuitgevoerd bleven. Van een plan uit 1816 voor een nieuwe keuken op de plaats van de suppoosteneetzaal bleven de tekening (zie blz. 279) en de toelichting bewaard (A.B.W. 138). Wel werd in dat jaar een trap gemaakt die van uit het voorvertrek van de regentenzaal naar de slaapzaal van de kleine meisjes liep (zie blz. 279). Het ontwerp voor de nieuwe vensters in de achtergevel uit 1823 werd eerst later, in gewijzigde vorm, uitgevoerd (zie blz. 278 en 264). Vermoedelijk omstreeks 1840 kwamen er enige van dit soort kleine veranderingen tot stand. De toegang tot het jongensziekenhuis werd toen gemaakt zoals van der Hart voorgesteld had (zie blz. 278). Ook de daarbij aansluitende schoolmeesterswoning werd gedeeltelijk hoger opgetrokken (zie blz. 251).

+*Gerrit Dresselhuijs*

Het kan zijn dat de bedreigde toestand waarin het weeshuis steeds verkeerde, de regenten, die van nu af aan zonder het college der regentessen het huis bestuurden, ertoe bracht alle gelegenheden aan te grijpen om de belangstelling voor de instelling te wekken of te vergroten. Hoe het ook zij, het blijkt dat het Burgerweeshuis zich in de 19de eeuw mocht verheugen in een groeiende aandacht.

Het aanzien van het weeshuis in de 19de eeuw

De belangstelling voor het Burgerweeshuis was gedurende de 19de eeuw zeer groot.

Bij vorstelijke bezoeken aan de stad Amsterdam werd steeds een bezoek aan het weeshuis ingelast. Ook verschillende buitenlandse schilders toonden grote belangstelling voor de wezen in hun typische klederdracht.

+ Het bijzondere kostuum dat zij droegen is de gehele 19de eeuw door tot aan het tijdstip van het afleggen (ca. 1920) een onderwerp geweest van publikaties. Koning Lodewijk Napoleon gelastte namelijk in 1808 dat de kleding der weeskinderen in het gehele land meer in overeenstemming moest worden gebracht met de gangbare. Met tegenzin besloten de regenten om nieuwe kleren 'van het zelfde fatsoen en stoffage te laten maken, alleen met weglating der roode coleur, alsmede de blauwe broeken, dus geheel zwart' (de Ridder; 1920; 47 en 1965; 248). Op 21 juni 1809 werden de zwarte uniformen voor de eerste maal gedragen. Toen op 25 februari 1816 Koning Willem I met zijn zoon Prins Frederik het weeshuis bezochten, gaf de koning te kennen dat hij het herstel van de oude uniformen zou toejuichen. De regenten richtten daartoe een verzoek aan de burgemeesters en van 4 augustus 1816 af liepen de kinderen weer in hun oude dracht; alleen bij de jongens kwam de blauwe broek niet terug; zij behielden de zwarte. +*De kleding*

+ Op 26 augustus 1818 besloten de regenten gevolg te geven aan een andere suggestie van de koning en de grote jongens voortaan te laten slapen in hangmatten in plaats van in de houten kribben waarin zij met zijn tweeën of drieën sliepen. Om de hangmatten te kunnen betalen besloot men te bezuinigen op de kleding. Iedere +*De hangmatten*

hangmat was voorzien van een matras, een kussen en een deken, 's Ochtends moesten volgens het reglement de matrassen dwars over de hangmatten worden gelegd om te luchten.

+ In 1820 werd het 300-jarig bestaan van het Burgerweeshuis met zekere luister gevierd. In de Nieuwezijds Kapel werd voor deze gelegenheid een herdenkingsbijeenkomst gehouden, waarbij de banken werden verzet en amphitheaters werden opgericht. De bijeenkomst op 6 april 1820 werd bijgewoond door de Koning en de Koningin, de Groothertogin van Saksen, de Prins van Oranje en Prins Frederik.

+Het 300- jarig bestaan

's Avonds was er in ‘de Keizerskroon’ een ‘brillant Diné’, waarbij Prins Frederik tegenwoordig was. Van het weeshuis waren de beide poorten geïllumineerd.

Voor de kinderen waren er voorstellingen: er werd gegoocheld en er was een marionettentheater, 's Middags werden zij aan tafel bediend door de dienstmaagden van de regenten en aten zij van borden, die speciaal voor deze gelegenheid werden gebakken in de Plateel Bakkerij te Delft. Deze borden waren beschilderd met in blauw de letters B W A Anno 1820. Ook op lepels, vorken en messen waren deze letters aangebracht; hiervan zijn, in tegenstelling tot de borden (zie blz. 101), geen exemplaren meer over. Tevens werden enkele gedenkglazen voor deze gelegenheid vervaardigd.

Op 7 april was er een maaltijd voor de suppoosten en hun vrouwen. De uitgaven in verband met de herdenking beliepen volgens de ‘Secrete Cassa’ *ƒ*3811,16.

Ruim tien jaar na deze herdenking kwam het weeshuis opnieuw in de belangstelling door de dood van de voormalige burgerwees J.C.J. van Speyk. De Van Speyk-cultus heeft het Burgerweeshuis in die tijd een extra dimensie gegeven.

+ In boeken en plaatwerken beginnen afbeeldingen te verschijnen van de weeskinderen in hun bijzonder kostuum, meestal tegen een gefantaseerde achtergrond. Reeds in de ‘Verzameling der Kleederdrachten in de Nordelijke Provincien van het Koningrijk der Nederlanden’, die de uitgever Buffa te Amsterdam naar tekeningen van H. Greeven in 1828 uitbracht, werden drie Amsterdamse weesmeisjes in de klederdracht van de verschillende weeshuizen in de stad afgebeeld. Omstreeks het midden der eeuw zijn er litho's vervaardigd door J. Madou, B. Van Hove, J. Striening en J. Hilverdink.

+De klederdracht in de schilderkunst

De grote weesjongens worden in de prenten van na 1840 afgebeeld met een lange broek. In de tweede helft van de 19de eeuw worden weesmeisjes een geliefkoosd onderwerp in de schilderkunst. Het oudst bekende is het geschilderde portret van een weesmeisje, door de schilder H.E. Vinke jr. in 1857 vervaardigd (zie blz. 92). In 1876 verzoekt de Duitse schilder Max Liebermann een schets te mogen maken van de meisjeseetzaal; later vraagt hij om een meisjeskostuum (A.B.W., N.A. 4). Op beide verzoeken wordt gunstig beschikt. Van Liebermann zijn een aantal voorstellingen met weesmeisjes bekend. In 1880 biedt de Parijse schilder Graaf A. Mniseck door bemiddeling van zijn vriend Maschhaupt de regenten een groot stuk aan van een door hemzelf geschilderd weesmeisje ten voeten uit (zie blz. 93; A.B.W., N.A. 5). Waarschijnlijk heeft hij gebruik gemaakt van een model in het kostuum van een weesmeisje. Wanneer in 1884 mejuffrouw Schwartze verzoekt een weesmeisje te mogen uitschilderen, wordt dit geweigerd; wel wordt haar een kostuum van een meisje te leen aangeboden (A.B.W., N.A. 6). In 1889 krijgt de portretschilder Th. Rikoff te München op zijn verzoek een jongenspak en een meisjeskostuum

toegezonden. Ook het verzoek van mevrouw Van Mingelen om ten behoeve van haar nichtje, die schilderes in Den Haag is, voor enige dagen een meisjescostuum te mogen lenen, wordt ingewilligd. In 1890 krijgt de Academie voor Beeldende Kunsten te 's-Gravenhage voor enige tijd een weesmeisjeskostuum in bruikleen (A.B.W., N.A. 6). In 1892 wordt aan Mr. J. van Someren Brand toegestaan, afbeeldingen van de kleding der wezen te maken ten behoeve van zijn artikel in Elseviers Maandschrift. In hetzelfde jaar schildert de Fransman Gabriel Nicolet een groep weesmeisjes in de naaikamer (A.B.W., N.A. 6; Eigen Haard 1899; 87). Wanneer echter eveneens in hetzelfde jaar mevrouw Blooker Greidanus vraagt, een meisjeskostuum te mogen kopen om daarmee een beeld te kleden in de Cacaotent van Blooker op de tentoonstelling te Chicago, wordt dit verzoek afgewezen (A.B.W., N.A. 6). Ook de commandant van het Leger des Heils die in 1899 verzoekt om een jongens- en een meisjeskostuum voor de tentoonstelling van nationale klederdrachten te Londen, krijgt nul op het rekest (A.B.W., N.A. 7).

De kleding van de weesmeisjes als schilderkunstig onderwerp vindt haar voortzetting in het werk van N. van der Waaij (1855-1936), professor aan de Rijksacademie te

Amsterdam. Veel van zijn werk is atelierwerk, dat figuranten in weeshuiskleding in een gefantaseerde omgeving weergeeft. Er zijn echter tekeningen en schilderijen van zijn hand, die het weeshuis of delen ervan als achtergrond of object hebben; zij geven soms situaties of delen van het gebouw weer waarvan geen andere afbeeldingen bestaan (zie blz. 70 en 73).

Het monument voor Van Speyk uit 1831

In de strijd tegen de Belgen sneuvelden twee mannen, die een deel van hun jeugd in het Burgerweeshuis hadden doorgebracht: Jan Carel Josephus van Speyk op 5 februari 1831 en Meindert Nantzing op 10 december 1832. Vooral de zelfverkozen dood van Van Speyk maakte diepe indruk en werd ervaren als een daad van nationale betekenis. Behalve het door de stadsbouwmeester J. de Greef ontworpen grafmonument in de Nieuwe Kerk, moest er ook in het Burgerweeshuis een gedenksteen komen. Op 20 oktober 1831 kon de gedenksteen worden onthuld (de Ridder 1952; 44). Gerrit Lamberts maakte een tekening van deze plechtigheid, waarbij de gehele jongensplaats door een groot tentzeil werd overspannen en een decoratie was aangebracht van een groot aantal vlaggen. In de ‘Secrete Cassa’ vindt men in 1831 een bedrag geboekt van *f* 2402, dat de regenten betaald hadden aan het vervaardigen van het monument en aan de onthulling daarvan. Vermoedelijk zijn de werkelijke kosten hoger geweest aangezien velen belangeloos hun medewerking verleenden (zie blz. 284).

Aan het eind van het jaar werden een drietal prenten in aquatint uitgegeven, waarop de gedenkplaat en de omgeving zijn afgebeeld (zie blz. 280). Mogelijk zijn dit ook de drie onderscheiden tekeningen van het monument geweest, die twee dagen voor de onthulling aan de achterkant werden ingemetseld. Het eerste ontwerp zou het kleine prentje zijn dat de steen met de flankerende zuilen weergeeft en dat een afwijkende letterplaatsing op de gedenksteen te zien geeft. Dan zijn er een ontwerptekening van de steen en een grote perspectieftekening van de steen in zijn omgeving. Ook deze laatste prent geeft een toestand weer, die niet zonder meer bestaan kan hebben, aangezien er een vlak plafond op te zien is dat niet goed aansluit bij de bogen boven de zuilen aan de zijde van de binnenplaats (zie blz. 364).

+ Deze tekeningen wijzen uit, dat er in 1831 meer gebeurd moet zijn dan het plaatsen van een gedenkplaat alleen. De stadsarchitect J. de Greef heeft een kleine herdenkingsruimte ontworpen als omlijsting van de gedenkplaat. Hiertoe werd de ongebruikte hoek van de galerij benut, die op de tekening van Ziesenis uit 1797 nog dichtgemetseld is (zie blz. 30). Deze ruimte had een zeer scheef grondplan. Dit werd symmetrisch gemaakt door het aanbrengen van een schuine wand aan de zijde van de Begijnensloot, waardoor een achterwand ontstond, die precies ruim genoeg was als omlijsting van de gedenkplaat. Om de blik hierop vanuit de galerij te verbeteren werd een grotere interval in de zuilenafstand gemaakt. Het vermoeden rijst dat hier een oorspronkelijke zuil is weggenomen. In elk geval zijn de twee zuilen aan weerszijden van de doorkijk anders dan de andere en vermoedelijk in 1831 gemaakt. Uit de tekeningen blijkt dat men zich van het verband tussen de zuilenstelling en de gedenkplaat bewust is geweest. Eert eenvoudig hek maakte het betreden van deze ruimte onmogelijk. De tegelvloer, die hier was aangebracht en die tot de

+*De stadsarchitect J. de Greef*

verbouwing aanwezig is geweest, loopt in de perspectieftekening door tot in de galerij. Of dit in werkelijkheid ook het geval is geweest is de vraag.

Op nog één punt dient de aandacht te worden gevestigd. Voor de eerste maal zijn de basementen van de zuilen hier getekend in de vorm, waarin zij zich thans nog bevinden. De vierkante basementblokken zijn al ingestoept. Niet duidelijk is of de basementen sinds Ziesenis ze tekende zijn veranderd, of dat ze op deze tekening voor de eerste maal juist zijn weergegeven.

+ Vijfentwintig jaar na het plaatsen van deze gedenksteen werd er een marmeren plaat aan toegevoegd met de volgende regels:

+*De gedenkplaat van 1856*

> ‘AAN AMSTELS BURGERWEES, WIENS RIDDERLIJKE HAND,
> VOOR DE EER VAN VORST EN VADERLAND,
> DE LONT SLOEG IN HET KRUID TEN KOSTE VAN ZIJN LEVEN.
> AAN HEM, DIE NEERLANDS VLAG, GESCHONDEN EN VERSCHEURD,
> AAN DE OVERMAGT NIET VEIL KON GEVEN

DAN IN ZIJN BLOED GEKLEURD....
VAN SPEYK HEEFT, TROUW TOT IN DEN DOOD,
EN TROUW AAN 'T KLEED ALS KIND GEDRAGEN,
ZIJN VLAG, BIJ 'T LAATST VAARWEL! GEDOOPT IN ZWART EN ROOD.
EN ZOO DEN EUVELMOED IN 'T AANGEZIGT GESLAGEN
TOEN WAS DE DRIEKLEUR 'S VIJANDS BUIT,
HALF ROOD GEVERWD IN 'T BLOED, HALF ZWART GEBRAND IN 'T KRUID!

27 Augustus 1856
J.H. Burlage.

Ook aan Meindert Nantzing die in dezelfde oorlog sneuvelde, werd de herinnering levend gehouden. In een houten wandkastje werden zijn sabel, ordetekens en epauletten bewaard.

Het bouwkundig beheer van het weeshuis in de 19de eeuw

In deze periode werden geen nieuwe delen aan het weeshuis toegevoegd of oudere stukken herbouwd. Wel werden er enkele zeer ingrijpende inwendige verbouwingen uitgevoerd, die echter naar buiten weinig spreken. De veranderingen uit deze periode zijn daarom moeilijker te omschrijven dan die uit de tijd daarvoor.

Het aantal wezen nam geleidelijk af; een aantal werkzaamheden die tot dan toe in het huis werden gedaan als timmeren, broodbakken etc. werden uitbesteed en er kwamen nieuwe voorzieningen, voortvloeiend uit veranderde inzichten. Niet alleen had men meer plaats nodig voor sanitaire installaties; ook de behoefte aan ruimte voor school, gymnastiek en recreatie was groter geworden. De woningen die in het weeshuis waren ondergebracht werden in aantal verminderd, maar de overgebleven appartementen werden aanzienlijk vergroot.

+ Van deze periode bleven twee plattegronden bewaard, waarin de bestemming van de vertrekken is aangegeven. De eerste is de plattegrond, die H. Moeton omstreeks 1860 vervaardigde, de tweede is een opmeting uit 1938 van A.A. Kok, waarbij - ook van de verdieping - het gebruik van de vertrekken is vermeld (zie blz. 277, 286 en 288).

+De plattegronden van 1860 en 1938

Meer echter nog dan de veranderingen in het gebruik van bepaalde ruimten en de grote verbouwingen in dit tijdperk, zou het onderhoud van het gebouw zijn stempel erop drukken.

De veranderingen die een voortdurend onderhoud meebrengen, zijn in de geschiedenis van een gebouw altijd het moeilijkst te achterhalen. In de 19de eeuw werd het onderhoudswerk niet meer als voordien, door een vaste timmerman en metselaar tegen daggeld verricht. In de Franse tijd moesten, in opdracht van de stad, de uitgaven aan de stedelijke instellingen van weldadigheid worden beperkt. Dientengevolge werd er van nu af een bestek van het onderhoudswerk gemaakt, dat daarna werd aanbesteed. Van 1813 af werd het onderhoud van het weeshuis voor *f* 3.800, - per jaar gegund aan de vroeger vaste timmerman van het huis Gerrit Dresselhuijs (A.B.W. 303). In latere jaren blijft dit bedrag gehandhaafd; een enkele

maal komen er extra uitgaven bij, zoals het herstel van het kinderhuis, in 1840 door de timmerman A. van Monsjou verricht (A.B.W. 138).

Later wordt het onderhoudsbedrag teruggebracht tot *f* 3.700, -, voor welke som de aannemers De Valk en De Flines omstreeks 1850 het jaarlijkse onderhoud uitvoeren. Nu de relatie met de timmerman en de metselaar een andere was geworden dan in de 18de eeuw en het werk als aangenomen werk werd uitgevoerd, was er meer toezicht nodig dan de regenten of de boekhouder konden uitoefenen. Op 19 november 1854+ besluiten de regenten om H. Moeton aan te stellen als bouwopzichter met een jaarsalaris van *f* 800, - en vrije woning in het aan het weeshuis toebehorende pand Looierstraat no. 44 (A.B.W. 50). In 1879 wordt Moeton opgevolgd door zijn zoon H. Moeton Jr. Deze stierf in 1895 na een langdurige ziekte. Op 4 december 1895 besloten regenten P. Heyn als zijn opvolger te benoemen op een traktement van *f* 1.100 per jaar met woning en *f* 1.500 zonder vrije woning. In de tijd van de beide Moetons werd het onderhoud voor perioden van drie jaar uitbesteed. Hun opvolger P. Heyn maakte hieraan een eind, doordat hij in de gelegenheid was het tempo van het onderhoud te versnellen en een geleidelijk gegroeide achterstand in te halen (A.B.W., N.A. 3). De bouwkundige opzichters van het weeshuis hadden niet alleen het toezicht over het onderhoudswerk maar ook de leiding van enkele grote verbouwingen. Tevens ont-

+*De opzichters*

wierpen zij een aantal nieuwe puien en gevels voor huizen, die tot de bezittingen van het weeshuis behoorden.

+ Bij het onderhoudswerk schijnt gedurende lange tijd één lijn te zijn gevolgd. Zo werden de vensters van het weeshuis voorzover zij aan vernieuwing toe waren, vervangen door een venstertype met een wat groter slag ruiten dan de 18de eeuwse bezaten. Bij de grote vensters gaf dit een indeling van vier ruiten in de breedte, bij de smallere van drie. De eerste maal dat een dergelijke ruitverdeling wordt gebruikt, is bij het veranderen van de gevel aan de Voorburgwal, zoals blijkt uit de ontwerptekening. Deze tekening, die niet gesigneerd of gedateerd is, ligt in een omslag, waarop vermeld staat dat dit de gevel aan de Boommarkt is, zoals deze eruit zou zien na het aanbrengen van de nieuwe ramen, geprojecteerd in 1823 (zie blz. 278). Of dit project toen ook is uitgevoerd is niet bekend. In elk geval zijn soortgelijke vensters in deze gevel aangebracht. Hierbij zijn niet alleen de kruiskozijnen uitgenomen maar werd ook de onderdorpel van de vensters enigszins verlaagd. Het is merkwaardig dat men bij de reparaties aan het weeshuis bewust dit traditionele venstertype heeft aangehouden en moderner empire vensters met hun grote ruiten heeft vermeden. Deze laatste werden wel toegepast bij de huizen die het weeshuis in de Kalverstraat bezat (zie blz. 353). Binnen het weeshuis kreeg alleen de woning van de boekhouder vensters van deze soort. De veranderingen van de vensters van het weeshuis op bovenvermelde manier gaven het gebouw een meer gelijkmatig uiterlijk en bonden de verschillende perioden van het gebouw sterker tot een geheel.

+De wijziging van de vensters

+ Ook op het punt van dakbedekking koos men op de duur een groter uniformiteit. De belangrijkste delen van het complex waren gedekt met leien; minder belangrijke en ook de jongere vleugels hadden pannen. Omstreeks 1900 heeft men in verschillende fasen het gehele weeshuis met platte geglazuurde pannen gedekt, waardoor het gebouw een grotere eenheid kreeg.

+De dakbedekking

Door de vele werkzaamheden die de bouwkundige opzichters in deze tijd voor het weeshuis verrichtten, is het mogelijk enig inzicht te krijgen in hun kwaliteiten op het punt van ontwerpen. In het weeshuis waren zij gebonden aan bepaalde situaties of vormen; de werkzaamheden die zij buiten het huis aan de overige bezittingen van deze instelling verrichtten, spreken veelal duidelijker taal.

+ De opzichter H. Moeton, die in 1854 werd aangesteld, leidde de grote verbouwing van de jongensslaapzalen in 1860. Behalve het vroege gebruik van staalconstructies valt hierover weinig te zeggen. Zijn verbouwing van de jongenseetzaal in 1876 is alleen nog bekend van een foto (Buiten 1909; 66). Ook de dubbele trap naar de kastengalerij moet hij hebben ontworpen (zie blz. 284). Van de bezittingen buiten het weeshuis zijn de gevel Kalverstraat 88 uit 1873 en de nog niet gedateerde gevel van het huis Kalverstraat+ 106 vermoedelijk van zijn hand (zie blz. 354 en 361). Van zijn zoon H. Moeton Jr., die het werk na de dood van zijn vader in 1879 overnam en voortzette tot 1895, is veel meer bekend, vooral doordat de bouwaanvragen bij Bouw- en Woningtoezicht sinds 1880 bewaard zijn gebleven. Zo waren er in het weeshuis de verbouwing van de keuken, het middelhuis en het hek aan de Voorburgwal. Buiten het weeshuis zijn er nog een aantal gevels en een groot aantal door hem ontworpen winkelpuien bekend (zie blz. 348). Vermoedelijk ontwierp hij de huizen aan de Vijzelgracht, die in 1879 en 1886 in opdracht van het weeshuis werden vernieuwd (A.B.W., N.A.; 5). De gevel van het nieuwe boekhoudershuis,

+H. Moeton

+H. Moeton Jr.

St.-Luciensteeg 23 uit 1883, vertoont veel overeenkomst met deze huizen (A.B.W., N.A.; 6). Zeer interessant is zijn ontwerp voor de verbouwing van de huizen Kalverstraat 80-82 uit 1883 (zie blz. 350). In het archief van Bouw- en Woningtoezicht bleef een aantal ontwerpen voor puien in de Kalverstraat en vooral in de St.-Luciensteeg van hem bewaard (zie blz. 360).

De opvolger van H. Moeton Jr., P. Heyn, schijnt een meer praktisch bouwkundige geweest te zijn. Behalve de verbouwingstekening voor de timmerloods uit 1896 zijn er geen tekeningen van hem bekend. De puien van de huizen rond het weeshuis werden in zijn tijd dan ook door architecten van buitenaf ontworpen.

De grote verbouwingen in de tweede helft van de 19de eeuw

De veranderingen van de slaapzalen in 1860-1862

Na een periode van rust in de eerste helft van de 19de eeuw brak omstreeks 1860 een

tijdperk aan, waarin zich veel veranderingen aan het weeshuis gingen voltrekken.

De eerste grote verbouwing betrof de slaapgelegenheid van de jongens. In 1857 waren er nog 500 wezen, minder dan de helft van het aantal dat het weeshuis in de tijd van zijn grootste bezetting had gekend (de Ridder 1920; 37). Hoewel het aantal der weeskinderen geleidelijk daalde, oordeelde men ruimer slaapplaatsen voor de jongens noodzakelijk. Het systeem van het slapen in hangmatten scheen bovendien niet meer te voldoen.

+ Het was vooral de regent Jhr. Mr. G. Faas Elias, die de zaken van het gebouw behartigde en die met de bouwopzichter H. Moeton plannen beraamde, hier verbeteringen aan te brengen. De notulen van de regentenvergadering van 22 februari 1860 vermelden, dat hij met de opzichter het weeshuis aan die zijde menigmaal heeft nagegaan om een oplossing te vinden. Die was alleen te bereiken, wanneer de woning van de binnenvader zou worden verplaatst. Deze lag in het jongenshuis boven het administratiekantoor en zou nu komen in de hoek van de galerij boven het monument van Van Speyk en in een deel van de vroegere school boven de galerij. Op deze wijze kon de slaapzaal in het jongenshuis worden vergroot. Tevens kon men, door de muur tussen de vroegere school en de houtzolder boven de timmerloods weg te breken, een tweede slaapzaal verkrijgen. De nieuwe woning van de binnenvader kwam dan zeer gunstig te liggen tussen de beide slaapzalen in. Beide zalen zouden plaats kunnen bieden aan 170 tot 180 ijzeren kribben. De heer Faas Elias was bereid de aankoop van deze kribben met bedden, dekens en lakens zelf te bekostigen als aandenken aan zijn 'genoeglijk en langdurig regentschap' (A.B.W. 51).

+Het voorstel tot verbouwing

+ Het voorstel tot deze verbouwing werd goedgekeurd en de uitvoering ter hand genomen. Op 12 september werd besloten de grote werkjongens te laten slapen op de vergrote zaal in het jongenshuis en op de zolder daarboven. De schooljongens zouden onder toezicht van een oudere werkjongen slapen op de nieuwe zaal. Op de zogenaamde 'pluiszolder' zouden die jongens komen 'welke in hunne bedden onreinheid doen'. Deze zolder was waarschijnlijk gelegen boven het jongensziekenhuis. Op 26 september konden de voltooide ruimten door de regenten worden geïnspecteerd.

+De uitvoering van de verbouwing

Besloten werd een marmeren plaat aan te brengen ter herinnering aan de schenking van+ de heer Faas Elias. Deze gedenksteen heeft zich tot aan de grote verbouwing in 1960 e.v. bevonden op de meisjesplaats boven de poort naar de St.-Luciensteeg. Hij droeg het volgend opschrift: 'Ter dankbare herinnering/aan hetgeen/in het belang der verpleegden/door de trouwe en milde zorge/van Jhr. Mr. G. Faas Elias/Ao MCCCLX/in het 44e jaar van zijn regentschap/is/ ontworpen en daargesteld/3 October 1860'. Dit was de dag, waarop de slaapzalen in gebruik werden gesteld.

+De gedenksteen van Faas Elias

De tekeningen waarvan in de notulen sprake is zijn niet bewaard gebleven.

Waarschijnlijk is de uitvoerige doch slordige plattegrond, die H. Moeton vervaardigde en waarop ook de riolering van het complex staat aangegeven, in dit verband vervaardigd (zie blz. 366). Tevens is hier met cijfers het gebruik van de ruimten aangegeven. Doordat deze plattegrond alleen bekend is van een niet te reproduceren foto werden met behulp daarvan een rioleringskaart getekend (zie blz. 259) en een kaart van de indeling van het gebouw (zie blz. 276).

+ Bovendien beschikken wij over een uitvoerige beschrijving van de jongensslaapkamer van voor en na de vertimmering van de hand van de opzichter H. Moeton, waaraan het volgende is ontleend:

+De beschrijving van de toestand voor verbouwing

De voormalige jongensslaapzaal bevond zich in het jongenshuis boven de eetzaal en werd gebruikt door 35 jongens, die in hangmatten sliepen. De zaal was ruim 20 m lang en bezat zeven schuiframen aan de voorzijde, in de achtergevel enkele draairamen en naar het dak twee luchtkokers. In de hoek bij de trap was een secreet met appartementen en een waterbak. De zaal werd ontsierd door onregelmatig omtimmerde balken met hun sleutelstukken en korbeels. Naast deze slaapkamer was de woning van de vader en moeder die de ruimte boven het administratiekantoor besloeg en evenals deze ruimte vier vensters aan de voorgevel breed was. Deze woning bestond uit een woonen een slaapkamer, die onderling door een stenen muur waren gescheiden doch slechts door een houten schot van de jongenszaal. Naast deze kamer lag in de hoek van de galerij, boven het monument van Van Speyk een zolder, die in gebruik was bij de schoenmaker en waarvan de vloer ca. 1,50 m lager lag dan die van de jongensslaapzaal. Door een stenen muur was deze ruimte gescheiden van de ruimte boven de galerij,

waarin zich de oude tekenschool bevond. Deze had tien vensters aan de kant van de binnenplaats waarvan de onderramen schuivend waren. De tekenschool was door een anderhalf steens dikke muur gescheiden van een zolder, die zich boven de timmerloods bevond en die diende tot berging van houtwaren. Deze mat 10,60 bij 11,40 m en had zeven draairamen aan de zijde van de St.-Luciensteeg.

+ De slaapzaal in het jongenshuis werd nu vergroot met de woning van de vader en moeder. Dezen kregen een nieuwe woning op de zolder van de schoenmaker en in het aangrenzende deel van de oude of tekenschool. Hiernaast liep een gang die de bestaande slaapzaal in het jongenshuis verbond met de nieuwe in de timmerloods. Via een gemakkelijke trap kon men van het jongenshuis deze lager gelegen gang bereiken. Het nieuwe appartement van de vader en moeder kreeg vijf vensters aan de zijde van de binnenplaats, die langer werden gemaakt dan de vroegere schoolramen waren. Deze woning was door een trap vanuit de galerij te bereiken.

+De toestand na de verbouwing

Op 12 maart 1860 werd een aanvang gemaakt met het wegbreken van de muur tussen de tekenschool en de zolder boven de timmerloods en het aanbrengen van een ijzeren onderslag op deze plaats. Hierbij bleek dat de vloer in de timmerloods 28 cm hoger lag dan die van de oude tekenschool. Men besloot nu de balklaag in de loods te laten zakken, waarbij de ‘staande vinken’ waarop de balklaag en een deel van de daarboven gelegen zolder rustten, werden vervangen door ijzeren kolommen (zie blz. 77).

+ De nieuwe slaapruimte was van binnenplaats tot achtergevel bij de St.-Luciensteeg gemeten, 15,50 m diep en 11,50 m breed. Er werd een gestucadoord plafond in aangebracht. Aan de zijde van de binnenplaats kwam het licht door vijf naar beneden schuivende vensters; aan de kant van de St.-Luciensteeg waren vijf tuimelramen. De zaal was verder toegerust met twee luchtkokers die boven het dak uitkwamen en had twee secreten en een waterbak.

+De nieuwe slaapzaal

Het deel van de vroegere tekenschool aan de zijde van de poort aan de Kalverstraat bleef nog als zodanig in gebruik; men kon het bereiken over een trap in de woning van de jongensportier. Aan de kant van de binnenplaats werd het verlicht door drie vensters.

+ De vergrote slaapzaal in het jongenshuis werd ook gemoderniseerd. Hiertoe werd hij ontdaan van de onregelmatige balken, korbeels en sleutelstukken en daarna geschilderd en gestucadoord. Van de elf vensters aan de binnenplaats maakte men de bovenlichten, om de andere, schuivend naar beneden en kwamen er in totaal drie luchtkokers naar het dak. Aan de achterzijde werd een smalle gang afgescheiden, die het trappehuis achter het jongenshuis verbond met de gang langs de nieuwe vaderswoning en daardoor met de nieuwe slaapzaal.

+De modernisering van de oude slaapzaal

De toelichting van Moeton geeft een beeld van de omvang van dit werk, dat naar buiten weinig sprak. Slechts het verlengen van de vijf vensters van de jongensgalerij ten behoeve van de nieuwe woning van de vader, was alles wat naar buiten bleek van de grote verandering. Toch had men hierbij diep ingegrepen in de structuur van het gebouw, waarbij tevens een aantal eenheden onderling werden verbonden. Het oude systeem van een aantal afzonderlijk functionerende, naast elkaar staande gebouwen om een drietal binnenplaatsen, werd hierbij voor de eerste maal aangetast. Men kon nu voortaan op de verdieping van het trappenhuis boven de Begijnensloot

doorlopen tot boven de timmerloods, hetgeen het begin inluidde van een geheel nieuw gebruik.

+ De verbetering van de meisjesslaapzalen waartoe op 19 maart 1862 werd besloten, was een werk van geringer omvang (A.B.W. 52). Er behoefden hiertoe geen veranderingen in de bouwkundige structuur te worden aangebracht. De regent Faas Elias bekostigde ook deze verbetering uit eigen vermogen. De slaapzaal van de grote meisjes boven de eetzaal en die van de kleine meisjes boven de regentenzaal werden gestucadoord en geschilderd. De vroegere houten kribben werden vervangen door ijzeren ledikanten en het geld dat verkregen werd door verkoop van de oude kribben werd besteed voor een zolderpers. Op 8 oktober 1862 konden de beide meisjesslaapzalen weer in gebruik genomen worden.

+De verbetering van de meisjesslaapzalen

Zowel de verbeteringen aan de jongens- als aan die aan de meisjesslaapzalen werden voorafgegaan door het aanleggen van een was- en badkamer. Op 24 april 1861 besluiten de regenten een dergelijke ruimte te laten maken bij de meisjesslaapzalen zoals die in 1859 reeds aan de jongenszijde was ingericht.

Deze gehele verbouwing was zo omvangrijk, dat een nieuwe inventaris werd opgemaakt,

die begint met de volgende aanhef: 'Ten gevolge van de vele verbouwingen en veranderingen in het gesticht en de departementen zijn de Inventarissen geheel opnieuw weder opgenomen moeten worden, zoo wegens het afschaffen der hangmatten en het daarvoor in de plaats stellen van ijzeren een persoons krebben voor de jongens als het doen wegvallen der groote houten tweeslapens krebben in ijzeren eenpersoons ledikanten voor de meisjes en kinderhuiskinderen' (A.B.W. 150a).

De verbetering van de eetzalen

+ In 1855 werd de meisjeseetzaal gemoderniseerd, waarbij deze ruimte vermoedelijk een nieuwe vloer kreeg en gestucadoord en geschilderd zal zijn. Mogelijk is toen ook het houten schot geplaatst, dat de lange zaal in twee delen splitste. Later was slechts het deel dat het dichtst bij het middelhuis lag nog in gebruik als eetzaal. Het overige deel werd gebruikt als recreatieruimte. Op 28 november 1855 werd de vernieuwde zaal met enige plechtigheid in gebruik genomen (A.B.W. 51).

+De meisjeseetzaal

+ In 1863 werd de jongenseetzaal onderhanden genomen. Op 29 april 1863 besloot men dat voor Pinksteren een aanvang gemaakt zou worden met het schilderen en verbeteren van deze zaal. Bij deze gelegenheid werden ook de nieuwe tafels en banken gemaakt.

+De jongenseetzaal

De regent Faas Elias stelde voor mevrouw Bicker-Borski, echtgenote van de overleden regent Bicker, die reeds enkele malen had aangeboden het weeshuis een geschenk te geven, te vragen om tinnen borden, zodat iedere jongen en elk meisje uit een eigen bord kon eten en niet meer gevieren uit een kom. De borden en lepels, die door mevrouw Bicker aan het weeshuis werden geschonken, waren gemerkt met de initialen van haar overleden echtgenoot, P.H. Bicker (zie blz. 105). Op 15 juli 1863 werd de geschilderde jongenseetzaal weer in gebruik genomen en werd voor de eerste maal op alle afdelingen gegeten van de nieuwe tinnen borden (A.B.W. 53).

Het opknappen van de jongenseetzaal en de invoering van de tinnen borden was het laatste werk dat op initiatief van Jhr. Mr. G. Faas Elias tot stand kwam.

Enkele verfraaiingen tussen 1865 en 1890

Het schijnt dat de belangstelling van de regent J. Backer Jr. die na Jhr. Faas Elias met het beheer van het gebouw belast was, meer uitging naar esthetische verfraaiingen.

Toen in 1865 de Begijnensloot werd gedempt en vervangen door een riool, had dit voor het weeshuis geen gevolgen; het bracht in het overkluisde deel van de sloot binnen het weeshuisgebied geen verandering. De regenten maakten dan ook geen bezwaar tegen de voorgenomen demping (Jansen 1962; 17).

+ Zeer belangrijk voor het aspect van het weeshuis was de aanleg van een plantsoen op de meisjesplaats. Op 1 februari 1865 werd besloten tegen het voorjaar enig bloemhout en heesters te planten op de verbeterde plaats (A.B.W. 53). Op de tekening hiervan van 1879 maken we voor het eerst kennis met het nieuwe plantsoen dat er dan nog zeer jong uitziet (zie blz. 282). Op de oudste foto's is te zien hoezeer

+Het plantsoen op de meisjesplaats

de aanplant uitgroeide tot een stemmig geheel, dat de sfeer van de eertijds zo strakke binnenplaats verzachtte (zie blz. 283).

Voor de jongensplaats vond men een plantsoen waarschijnlijk minder verkieslijk. De tekening van 1879 toont daar nog het bestrate binnenplein en tevens valt op, dat de kastwand aan de zijde van de Kalverstraat een monumentale opgang heeft gekregen in het midden. Wanneer deze opgang werd gemaakt is niet bekend (zie blz. 284).

Dat men in het algemeen behoefte kreeg aan meer groen op de binnenplaatsen+ blijkt uit het kleine tuintje voor de woning van de boekhouder. In de regentenvergadering van 7 april 1880 wordt de heer Backer bedankt voor het laten aanleggen van de tuin bij het kantoor (A.B.W., N.A. 5). Dat ook dit kleine groenoppervlak een grote verandering in het uiterlijk aanzien teweeg bracht, bewijzen de latere afbeeldingen (zie blz. 37).

+Het tuintje van de boekhoudersplaats

+ Op 22 december 1875 werd de vloer van de jongenseetzaal ter sprake gebracht. Deze was belegd met gele klinkers, die nu vernieuwd moesten worden. De heer Backer drong aan op een vervanging door gefigureerde tegels. Hoewel de kosten hiertoe meer bedroegen, ging de vergadering op 2 februari 1876 met het plan en de tekening hiervoor akkoord (A.B.W., N.A. 2 en 4).

+De vloer van de jongenseetzaal

+ In 1879 werd de regentenzaal gerestaureerd, ‘waarbij men getracht heeft den Oud-Hollandschen stijl te bewaren’ (Backer 1880; 18). De kosten hiervan werden bestreden

+De restauratie van de regentenzaal

uit het fonds, dat de in 1873 overleden regent Crommelin ter verfraaiing van het weeshuis had nagelaten. Deze beliepen in totaal *f* 2.524,38. De werkzaamheden bestonden uit het aanleggen van een parketvloer, het aanschaffen van twee Deventer kleden, van nieuwe gordijnen en van reparaties aan meubilair. Geleidelijk aan ging men voort met de verfraaiing van dit vertrek. In 1881 werden nog twee speeltafels aangeschaft en op een veiling werd een eetservies gekocht. In 1878 en 1879 werd het weeshuis vereerd met een koninklijk bezoek; mogelijk moet men de wens deze kamer op te knappen hiermee in verband brengen. De regentenzaal werd in zijn nieuwe staat voor de eerste maal uitgetekend (zie blz. 64).

⁺ Hoezeer men zich in dit tijdperk bewust was van de charme van het oude gebouw boven een modern gesticht, blijkt wel uit het boekje dat de regent J. Backer Jr. in 1880 over het weeshuis liet verschijnen. Op blz. 17 schrijft hij: 'Het gebouw, voor de huisvesting der Weezen bestemd, is van grooten omvang en behoudens enkele gebreken, hoogst doelmatig. Ofschoon het ten deele is zamengesteld op de grondslagen en uit overblijfselen van gebouwen, vroeger tot andere doeleinden bestemd, lijdt toch het geheel hierdoor geen schade, en de in het oog vallende onregelmatigheid, in strijd met de bouworde van de jongste tijden, geeft zelfs aan zeer velen een niet ongevalligen aanblik en een aangenamen indruk. In stede van bij het binnentreden eene ruime woning aanstonds geheel te kunnen overzien, indien het oog slechts de rechte lijnen der hoog opgetrokken gevels volgt, verliest men zich hier vaak bij het doorwandelen van de tallooze portalen en gangen, waaraan eenheid ontbreekt, doch die telkens verrassende en soms schilderachtige gezichten opleveren, de lucht vrij doen doorstroomen en licht allerwegen laten schijnen. Nog wordt dit voor een woning van zoovele zielen onschatbare voordeel, verhoogd door de inrichting der gebouwen, die, ruim uit elkander gelegen, uit slechts twee hoog opgetrokken verdiepingen bestaan. De eerste dient tot verblijf gedurende den dag, de tweede uitsluitend tot slaapplaats der kinderen en suppoosten.'

⁺De beschrijving van het weeshuis in 1880

⁺ Uit deze regels spreekt meer begrip voor het karakter van het oude gebouw dan uit het rapport van de stadsingenieur bij de demping van de Voorburgwal in 1884. Deze wees erop dat het weeshuis nu een gevel van 82 m lengte aan een zeer belangrijke verkeersweg zou krijgen; hij sprak de hoop uit dat dit voor de regenten aanleiding mocht zijn het gebouw aan deze zijde van een monumentale gevel te voorzien, passend bij de voorname straat, die daar in wording was (Jansen 1962; 18). Als steeds in zijn geschiedenis toonde het weeshuis zich naar de zijde van de Voorburgwal weinig geinteresseerd. De regenten hadden besloten zich niet te voegen bij hen, die tegen de demping protesteerden en schenen alleen belangstelling te hebben voor de invloed die deze zou hebben op de riolering van het gesticht. Over een nieuwbouw aan deze zijde schijnen zij geen moment te hebben gedacht. Er werd van de stad een strook grond gehuurd van de gedempte Voorburgwal ter breedte van een normale stoep voor de⁺ huizen en hiervoor werd een hek geplaatst (A.B.W. 138). Het ontwerp van dit hek werd enige malen in de regentenvergadering besproken, het werd geplaatst op kosten van het weeshuis (A.B.W., N.A. 5). Tussen het hek en de gevel zou ook hier weer een plantsoen komen (zie blz. 55).

⁺De demping van de Nieuwezijds Voorburgwal

⁺Het hek

⁺ Er is nog een project waaruit de instelling in die tijd duidelijk blijkt: de nieuwe trap van het middelhuis naar de meisjesslaapzalen. Op 12 januari 1887 kreeg H. Moeton Jr. opdracht tot het maken van deze trap, waarvan de tekeningen reeds in

⁺De nieuwe hoofdtrap naar het meisjeshuis

een vroegere vergadering waren goedgekeurd. Tot die tijd was er een kleine trap geweest, waarschijnlijk meer bestemd om de regentessenkamer te bereiken, dan om als toegang te dienen tot de slaapverdieping. De voornaamste opgang tot de slaapzalen zal vermoedelijk de trap geweest zijn, die grensde aan de meisjeseetzaal. De nieuwe trap nu gaf de achterwand van het middelhuis een monumentaliteit die het twee en een halve eeuw had moeten ontberen. Een opgang in de hal voerde door een brede portiek naar een bordes, vanwaar twee sterk draaiende traparmen naar boven liepen. Zozeer heeft men getracht in de stijl van de hal te blijven, dat tegen de achterwand van het bordes een schijndeur werd geplaatst in de vorm van de deuren van de hal. Merkwaardig is, dat het portiek in de achterwand dat toegang gaf tot het bordes, aan weerszijden een Korinthische zuil kreeg, waarmee men een opmerkelijk begrip toonde voor de orde, waarin de hal was uitgevoerd (zie blz. 285).

+ Een zelfde aanpassing blijkt ook uit de omtimmering waarmee de 'rode poort' tussen

+*De omtimmering van de rode poort*

de meisjes- en de jongensplaats op een onbekend tijdstip werd voorzien. Op oude afbeeldingen vertoont deze poort een zware hardstenen omlijsting. Deze is thans nog aan de zijde van de jongensplaats te zien. Aan de kant van de meisjesplaats echter werden hier houten Ionische pilasters met een kroonlijst voor geplaatst, overeenkomend met die aan de poort naar de St.-Luciensteeg (zie blz. 37).

Op de achterplaats werden twee portieken gemaakt, waarmee de zalen van de kleine kinderen werden geopend naar de speelplaats. De uitvoering hiervan was iets vrijer, aangezien er geen voorbeeld in de omgeving was (zie blz. 50).

Ondanks deze enkele uitingen van een aangepaste lust tot verfraaien, bleef het gebouw zowel uit- als inwendig zeer eenvoudig en gingen de ‘pronkstukken’ op in het grote+ geheel. Een van die rijkere onderdelen was de gaslantaarn (zie blz. 283), die de voormalige burgerwees, de loodgieter J. Hoogbruin in 1890 aan zijn vroegere tehuis schonk met het verzoek deze te plaatsen op de meisjesplaats. Deze lantaarn was door hem onder andere materialen aangekocht voor amotie uit de fabriek van de firma Bruyn & Zn (A.B.W., N.A. 6).

+De lantaarn van de meisjesplaats

De veranderingen in het gebruik gedurende de tweede helft van de 19de eeuw

Behalve de zorg voor de uiterlijke stijl van het gebouw, valt deze periode op door een voortdurende verandering in het gebruik van het complex. Veelal ging deze niet gepaard met een verbouwing en werden vertrekken alleen anders gebruikt, waardoor het proces van gebruiksverandering moeilijk te reconstrueren is.

+ Een voorbeeld van een dergelijke verandering in bestemming zonder een verbouwing was de inrichting van een was- en strijkinrichting in 1868. De was van het weeshuis, die al 130 jaar lang bij de blekersfamilie Hafkamp te 's-Graveland werd gedaan, moest nu onopgemaakt worden teruggezonden om in het weeshuis te worden gestreken. Dit laatste werd beschouwd als een uitbreiding van het onderricht, dat tot dan toe voor de meisjes uit naaien en breien had bestaan (A.B.W. 55). Om ruimte te vinden voor de nieuwe strijkkamer werd de 84-jarige kammoeder ontslag aangeboden met behoud van salaris en woonruimte in het weeshuis. In 1869 werd haar kamer, die aan de achterplaats boven de keuken van het meisjesziekenhuis lag, samen met het aangrenzende vertrek aan de Voorburgwal, tot was- en strijkkamer ingericht. Aan het gebouw behoefde daartoe niets te worden veranderd (zie blz. 75 en 76).

+De was- en strijkinrichting

+ Wel ingrijpend was de verbouwing van het keukengedeelte in 1880 en 1885. In 1880 werd de oude keuken, die tussen 1625 en 1631 moet zijn gebouwd (zie blz. 128), tenslotte opgegeven en vervangen door een nieuwe. Men had hiervoor reeds meermalen plannen gemaakt (zie blz. 279); de oplossing werd nu gevonden door het rookhuis, dat zich in de uitstek van de vleugel uit 1732 bevond te laten vervallen en een deel van de vroegere keukenplaats te overbouwen (zie blz. 245). De omvang van de werkzaamheden is bekend uit het project dat H. Moeton Jr hiervoor vervaardigde en dat als bouwaanvrage bewaard is gebleven bij Bouw- en Woningtoezicht (zie afb. 284). Hieruit blijkt dat het gebouw van de oude keuken op de hoek van de St.-Luciensteeg en de Voorburgwal werd herbouwd en met een verdieping verhoogd.

+De verbouwing van de keuken

Deze verdieping kreeg vensters in 18de eeuwse vorm, zoals deze ook voorkwamen in de ernaast gelegen regentessenkamer. Deze verbouwing, die op 9 juni 1880 werd aanbesteed, kostte *f* 7.580,- (A.B.W., N.A. 5).

Op 8 maart 1885 woedde er een hevige brand op de zolders boven het keukengedeelte waar de brandstoffen lagen opgeslagen (A.B.W., N.A. 6). Op de regentenvergadering van 11 maart werd besloten tot onmiddellijk herstel van de keuken en tot opheffing van de bakkerij. De veranderingen, gevolg van deze brand, waren groot. De ruimte van de voormalige bakkerij werd verkleind ten gunste van de ernaast gelegen kleine keuken, waar gekookt werd voor de suppoosten. Door verplaatsing van de muur tussen deze beide ruimten moet de suppoostenkeuken het karakter gekregen hebben, dat uit latere afbeeldingen bekend is. In deze ruimer gemaakte kleine keuken kregen de oudere weesmeisjes nu ook kookles (zie blz. 71).

Ook aan de zolders waar de brand gewoed had, werden toen waarschijnlijk grote veranderingen aangebracht. De balklaag tussen de eerste en de tweede zolderverdieping werd gesloopt, zodat hier een hoge ruimte ontstond, die gebruikt werd tot uitbreiding van de slaapgelegenheid voor de kleine meisjes die boven de regentenzaal lag. Daar deze zolders weinig vensters hadden, werden hier nu een drietal grote kruiskozijnen geplaatst.

Voortdurend vonden in het weeshuis ook veranderingen plaats waarvoor slechts kleine verbouwingen nodig waren en waarvan het tijdstip nog niet bekend is. Omstreeks het+ midden van de 19de eeuw moet het gymnastiekonderwijs zijn ingevoerd, waarvoor het zogenaamde 'pand', dat wil zeggen het deel van de oostelijke vleugel dat vroeger galerij was geweest, werd benut (A.B.W., N.A. 6). In 1892 werd besloten het Slöjd-onderricht in te voeren, waarvoor de jongensdroogzolder (de ruimte boven het 'pand') werd bestemd. De jongenskleding zou nu voortaan worden gedroogd op de zolder boven de slaapzaal van de grote jongens.

+Het gymnastiekonderwijs

+ Ook het steeds in omvang toenemende archief werd in 1887 verplaatst van de verdieping boven de vroegere wollewinkel op de achterplaats naar een ontruimde kinderslaapzaal in de oostvleugel van de meisjesplaats.

+Het archief

Het is opvallend, dat de veranderingen in het gebruik zich in hoofdzaak afspeelden op de verdiepingen van het weeshuis; op de begane grond bleef vrijwel alles bij het oude. Een andere verandering van meer ingrijpende aard was het inrichten van een nieuw+ badhuis voor de grote meisjes en de kleine kinderen. Op 17 februari 1892 werd het ontwerp hiervoor goedgekeurd. Het voorhuis of de keuken van het meisjesziekenhuis aan de achterplaats werd hiertoe gedeeltelijk benut en uitgebreid met een scheve hoek aan de kant van de brouwerij (A.B.W., N.A. 6). Dit stuk is zo zorgvuldig aangebouwd, dat het niet te onderscheiden is van het 18de eeuwse deel. De keuken van het meisjesziekenhuis werd gehalveerd maar bleef wel gehandhaafd. Ook de kamer van de ziekenmoeder bleef voorlopig nog intact; later was hier de polikliniek gevestigd.+ In 1895 werd in de ruimte boven de vroegere regentessenkamer het 'kabinet van naturaliën' geplaatst, geschonken door de erven van J.F. Eilers, waarmee dit vertrek als museum werd ingericht. Door het feit, dat het slechts te bereiken was via de kamer van de 'groothuismoeder', leidde het op den duur een vergeten bestaan (de Ridder 1973; 174). Ook de regentessenkamer zelf, die de gehele 19de eeuw door vrijwel ongebruikt was gebleven door het ontbreken van een college van regentessen, had hierdoor een enigszins museaal karakter gekregen. Een voorstel, in 1895 bepleit, om dit vertrek in te richten tot huiskamer voor de kleine meisjes (10-14 jaar), werd echter toch niet aangenomen (A.B.W., N.A. 6). Wel is deze ruimte blijkbaar gebruikt als catechisatiekamer.

+Het meisjesbadhuis

+Het kabinet J.F. Eilers

Opvallend is dat in het laatste kwart van de 19de eeuw vrijwel alle trappen in het huis vernieuwd zijn.

Door de vele grote en kleine veranderingen had het complex geleidelijk een andere structuur gekregen. Het bestond niet langer uit afzonderlijke gebouwen om de binnenplaatsen; er was op vele punten een inwendige communicatiemogelijkheid ontstaan met een daaruit voortvloeiende grotere samenhang.

De woningen in het weeshuis

Niet alleen aan de verschillende afdelingen van het weeshuis, ook aan de woningen van het inwonend personeel voltrokken zich grote wijzigingen; alle in het huis aanwezige appartementen werden in de 19de eeuw vergroot (zie blz. 286 en 288).

+ De woning van de hoofdonderwijzer aan de zuidzijde van de jongensplaats werd uitgebreid met een verdieping boven de opkamer. Aangezien de trap naar dit vertrek reeds op de plattegrond van ca. 1860 voorkomt, moet deze vergroting voordien hebben plaats gevonden (zie blz. 277). Ook hier heeft men zich weer nauwkeurig aangepast bij de oudere architectuur. Later werd deze woning vergroot met de ernaast gelegen glazenmakerswerkplaats, waarin de keuken werd ondergebracht. Reeds in 1880 was dit appartement niet meer in gebruik bij de hoofdonderwijzer; volgens de beschrijving van het weeshuis door Backer, woonden in dat jaar alle onderwijzers buiten het huis; wel had het weeshuis toen nog eigen scholen binnen het gebouw. In later jaren werd deze woning gebruikt door de jongensvader.

+De woning van de hoofdonderwijzer

+ Het boekhoudershuis op de meisjesplaats bij de 'rode poort' werd nog ingrijpender veranderd. Sinds 1812 was de boekhouder geen notaris meer en in 1894 kreeg hij de titel van directeur. Dit huis is steeds de grootste woning binnen het weeshuis geweest.

+Het boekhoudershuis

Behalve de ingang aan de binnenplaats, was er een tijdlang een afzonderlijke toegang aan het pleintje aan de St.-Luciensteeg. Na de dood van Jan Eybergen, de boekhoudernotaris, besloten de regenten op 11 september 1744 de ingang buiten de poort te doen vervallen (Jansen 1962; 13). Waarschijnlijk is toen op deze plaats het uitstek ge-

bouwd, dat op de tekening van Jan de Beijer (zie blz. 244) reeds te zien is. Dit uitstek werd in 1880 tegelijk met de verbouwing van de keuken gewijzigd, naar de plannen van H. Moeton Jr. (zie blz. 285). Het boekhoudershuis werd in 1883 uitgebreid met het huis St.-Luciensteeg 23, dat tot die tijd apart verhuurd werd. Dit huis aan de St.-Luciensteeg werd onder leiding van H. Moeton Jr. verbouwd. Hierbij werden de balklagen verlegd, zodat er een onderhuis - vermoedelijk de keuken - en een bel-etage ontstonden. Er kwam een nieuwe voorgevel zonder ingang. Zowel op de beletage als op de verdieping kwam een suite, bereikbaar door een trappehuis tussen de oude en de nieuwe boekhouderswoning. Het nieuwe huis had een mooi uitzicht op dat deel van de Nieuwezijds Voorburgwal, dat de naam Pijpenmarkt droeg.

In het oude huis van de boekhouder werd de begane grond grotendeels gebruikt om de portierswoning uit te breiden. Slechts de zijkamer bleef als spreekkamer bij het huis betrokken. De verdieping ervan bleef in gebruik als slaapruimte voor het gezin van de boekhouder. Door al deze veranderingen ontstond er een groot en wijdlopig huis.

+ Ook de naastgelegen woning van de portier werd aanmerkelijk vergroot. Oorspronkelijk bestond deze slechts uit een woonkamer met een kelder eronder en een verdieping erboven. Later volgde een uitbreiding met een grote slaapkamer op de verdieping boven het huis en de ernaast gelegen poort. Op de begane grond kreeg de portierswoning er een grote woonkamer bij in het boekhoudershuis, later nog verruimd door een serre aan de binnenplaats (zie blz. 37).

+De woning van de portier naar de meisjesplaats

+ De kleine woning van de schoenmaker die tegenover de boekhouder woonde en die voorkomt op de plattegrond van ca. 1860, werd ontruimd. Op deze plaats kwam nu een spreekkamer voor het administratiekantoor.

+De schoenmakerswoning

+ De woning van de keukenvader, die zich steeds had bevonden onder het voormalige regentessenkantoor op de hoek van de Voorburgwal en de St.-Luciensteeg, kreeg er in 1880 met de verbouwing van de keukenvleugel een grote slaapkamer bij in de opbouw boven de oude keuken (zie blz. 54 en 284).

+De woning van de keukenvader

Verscheidene woningen werden niet alleen uitgebreid, maar veranderden ook van+ plaats. De woning van de binnenvader van de jongens, die in 1860 opschoof van het jongenshuis naar de galerij kwam reeds ter sprake (zie blz. 265). De kleermakerswoning die sinds de 18de eeuw bij de wollewinkel op de zolder van de oude brouwerij had gelegen, werd in 1890 opgeheven en ingericht tot pakzolder, waarschijnlijk voor+ berging van turf (A.B.W., N.A. 6). De 'wollemoeder' die daar in de 18de eeuw eveneens gehuisvest was, bezat blijkens de latere plattegronden twee vertrekken op de verdieping van de vleugel langs de Voorburgwal. Iets ruimer waren de beide kamers daarnaast+ van de 'strijkmoeder', die waarschijnlijk in 1868 tegelijk met de inrichting van de strijkkamers hiertoe waren ingericht (zie blz. 289).

+De woning van de binnenvader De kleermakerswoning

+De woning van de wollemoeder

+De woning van de strijkmoeder

Vanouds lagen er aan de noordzijde van de jongenspoort twee woningen. De grootste+ was van de geldophaler en had een uitgang op het jongensvoorplein. Op 19 augustus 1769 besloten de regenten deze toegang, na de dood van de suppoost Jan ter Heege, te sluiten (Jansen 1962; 13). Evenals bij de meisjespoort was deze dienstwoning nu+ alleen van binnenuit te bereiken. De woning van de portier die op de plattegrond van 1631 als een bijzonder kleine kamer met een in de hooiberg uitgebouwde bedstede te herkennen is, werd later met een ruimte in het koehuis

+De woning van de geldophaler

+De woning van de jongensportier

of timmerloods vergroot. Aan het eind van de 19de eeuw werd de portier gehuisvest in de woning van de vroegere geldophaler. Op 15 maart 1891 namen de regenten het besluit om de portierswoning aan de jongenskant te verbouwen, hetgeen door de aannemer Knippenberg werd uitgevoerd (A.B.W., N.A. 6). Bij de verbouwing van de timmerloods in 1896 blijkt de oude portierswoning daar niet meer aanwezig; ter plaatse wordt daar dan een trappehuis gemaakt. De indeling die het portiershuis in 1891 of 1896 heeft gekregen is bekend uit de opmeting van A.A. Kok uit 1938 en weergegeven op de tekening van de huizen van dit deel van de Kalverstraat (zie blz. 337).

De verbouwing van de timmerloods in 1896

Het eerste werk dat de nieuwe bouwopzichter P. Heyn, die in 1895 was aangesteld, voor het weeshuis zou verrichten, was de verbouwing van de vroegere timmerloods. Reeds in 1860 was deze gewijzigd door het inrichten van een slaapzaal op de verdieping en het vervangen van de houten standvinken door een ijzerconstructie. Waarschijnlijk is daarna de benedenruimte nog als timmerwerkplaats in gebruik gebleven (zie blz. 77).

In 1896 werd een bouwvergunning aangevraagd betreffende de timmerloods aan de noordzijde van de jongensplaats, voor vernieuwing van de trap en de kap en de inrichting tot conversatiezaal (B.W.T.). In de hoek van de loods, die eens tot de portierswoning had behoord, werd nu een trappehuis geprojecteerd; het ruimste van het weeshuis. Het voerde naar de slaapzaal van de kleinere jongens en naar de grote zolder daarboven, waarvan de bestemming niet bekend is. Het gaf bovendien toegang tot een schoollokaal dat in de galerij boven de poort was blijven bestaan, maar dat in 1900 werd ingericht tot kleermakerij.

Aangezien tegelijk met de dubbele kap van de timmerloods ook de kap van de galerij werd vernieuwd, ontstond er een uitgebreide zolder, gedekt door een groot plat dak.

Aan de zijde van de jongensplaats moest een tweetal grote dakkapellen zorgen voor de verlichting, terwijl ook aan de kant van de St.-Luciensteeg dakkapellen aanwezig waren. De schuine kanten van dit dak werden gedekt met de zwartgeglazuurde platte pannen, die later overal in het weeshuis werden toegepast. In de benedenzaal, die als conversatievertrek voor de oudere jongens werd ingericht, werd een houten vloer gemaakt en, aan de onderzijde der balklaag, een gestucadoord plafond. Aan de zijde van de St.-Luciensteeg werden twee grote, minder fraaie vensters aangebracht. Ook aan de kant van de galerij werden de vensters vernieuwd (zie blz. 198). In deze ruimte werd het twee jaar tevoren uit het Fonds Crommelin aangekochte schilderij van de heldendood van Van Speyk opgehangen.

De laatste fase van de weeshuisgeschiedenis

De veranderingen van 1896 tot 1908

De nieuwe opzichter P. Heyn begon een grote campagne tot verbetering van de onderhoudstoestand van het gebouw. In dit tijdperk werden vrijwel alle daken voorzien van nieuwe platte pannen, hetgeen het complex meer eenheid gaf. De voornaamste werkzaamheden onder zijn leiding geschied, volgen hier (A.B.W., N.A. 401).

In 1897 werd het dak van het jongenshuis hersteld en met nieuwe pannen belegd. In 1898 werden voornamelijk inwendige herstellingen uitgevoerd aan de meisjeswasplaats, de vloer van het kinderhuis en het gymnastieklokaal. In 1899 verbeterde men de privaten van het kinderhuis en het meisjeshuis. Op de meisjesplaats werden de kozijnen+ van de woning van de directeur hersteld en werden er zeven paar nieuwe ramen met binnenomtimmering gemaakt. Ook dit huis werd van nieuwe pannen voorzien. In 1900 werd de kap van de vleugel aan de Voorburgwal gedekt met nieuwe pannen. De kleermakerij, de vroegere wollewinkel, werd verplaatst naar het deel van de oude tekenschool bij de jongenspoort. De vrijgekomen ruimte van de wollewinkel aan de achterplaats+ werd nu ingericht tot gymnastiekzaal. Tevens werden hier de goten hersteld en platte pannen aangebracht, zowel in het deel van de voormalige wollewinkel als in de aangrenzende vroegere brouwerij en de ertegenoverliggende vleugel van de strijkkamer. Het oude gymnastieklokaal in het 'pand' werd ingericht als derde schoollokaal.

+Het herstel van het boekhoudershuis

+Het herstel van de brouwerij en de wollewinkel

In 1901 werd het meisjesziekenhuis verbouwd en werd een kamer voor de ziekenmoeder gemaakt in de ruimte ernaast, die er door een trap mee werd verbonden. De voormalige kamer van de moeder werd ingericht tot polikliniek. In 1902 werden de kilgoot en de dakvlakken tussen de beide vleugels aan de westzijde van de meisjesplaats vernieuwd. In dat jaar werd ook een nieuwe vloer van Amerikaans grenenhout in de suppoostenkamer gelegd. In 1903 werd een deel van het kinderhuis aan één kant+ gedekt met platte pannen en werden op last van de schoolopziener de bovenramen in de schoollokalen schuivend gemaakt. Tevens werd het jongensziekenhuis verbouwd en+ werd op de jongensplaats een bank gemaakt om de in 1898 geplante Wilhelminaboom. In 1904 werden op de jongensplaats de daken en goten boven de kasten en de keuken en aan de woning van de vader vernieuwd. In 1905 werden de nieuwe trappen van de jongenseetzaal naar de slaapzaal gemaakt en werd de kap boven de 'pluizenzolder' geheel gesloopt en door een platte afdekking vervangen. In 1906 moest de stenen vloer,+ die sedert 1876 de jongenseetzaal sierde, geheel worden gesloopt en de vloer eronder grotendeels vernieuwd. Er werd een nieuwe balklaag gelegd met een vloer van Amerikaans grenenhout; er kwam een tochtportaal en de deuren werden vernieuwd. Tevens werd hierbij het houten plafond verwijderd en werden de balken omtimmerd en de velden ertussen gestucadoord.

+Het dak van het kinderhuis

+De Wilhelminaboom Het dakherstel van de kastwand en de vaderwoning

+De verandering in de jongenseetzaal

+ In 1907 werd de woning van de directeur - het in 1883 vergrote boekhoudershuis - geheel opgeknapt. Het achterhuis werd weggebroken tot verkrijging van licht en zon, de keuken naar boven verplaatst, een nieuwe toegang gemaakt naar de St.-Luciensteeg en tenslotte de plaats overdekt. Waarschijnlijk is met het ‘achterhuis’ het stuk bedoeld, dat na 1715 tussen de boekhouderswoning en de nieuwe timmerloods werd geplaatst.

+De verbouwing van de directeurswoning

Van dit gebouw werd de verdieping afgebroken, op de begane grond kwam de keuken, met een eigen deur tussen de voordeur van het huis en de pomp ernaast (zie blz. 37).

Tenslotte werd alles gestucadoord, behangen en geschilderd en er werden nieuwe closets geplaatst. De kosten van deze opknapbeurt bedroegen bijna f 4.000,-.

+ Van de meisjesplaats werden de leien verder afgenomen en vervangen door platte pannen, een werk, dat tot in 1908 doorging. In dat jaar werden ook het platte dak boven de spreekkamer en de toegang tot het kantoor tegenover het oude boekhoudershuis vernieuwd, wat betreft de balklaag zowel als de mastiekbedekking. Het interieur van de spreekkamer werd gesloopt en hersteld.

+De daken van de meisjesplaats

De werkzaamheden van omstreeks 1900 hadden het huis weer in zijn geheel op peil gebracht. In de periode van 1896-1905 werd een bedrag van *f* 99.332, - aan het gebouw besteed, waarvan *f* 52.202, - als kosten voor het normale onderhoud beschouwd konden worden. De gemiddelde onderhoudspost bedroeg *f* 5.000, - per jaar. De opzichter Heyn achtte dit bedrag niet te hoog voor oude gebouwen met een oppervlakte van 3.000 m^2 en een inhoud van 40.000 m^3. Hij sprak de verwachting uit, dat wanneer men maar door zou gaan met het aanbrengen van telkens kleine verbeteringen, de gebouwen nog lang gebruikt zouden kunnen worden (Jansen 1962; 14). Met deze opvatting is het beleid van de laatste vijftig jaar geschetst.

Nadat de gebouwen in een goede staat van onderhoud waren gebracht en het huis inwendig was aangepast aan het kleinere aantal wezen en er tevens enkele moderne voorzieningen waren getroffen, kon het weer geruime tijd mee.

Het weeshuis in de 20ste eeuw

Deze vele kleine veranderingen brengen ons bij de tijd die bekend is van de eerste fotoseries en maken het mogelijk deze oudste foto's te dateren. Het weeshuis dat ons hierop getoond wordt is niet een oude instelling waar op de verborgen binnenplaatsen de tijd heeft stilgestaan, maar een in vele opzichten modern instituut dat juist enkele ingrijpende renovaties achter de rug heeft. De afgebeelde interieurs van de eetzalen en de kleine keuken vertonen nergens een werkelijke ouderdom, hoewel ze een stemmingsbeeld geven dat zeer ‘oud-Hollands’ aandoet. Men was er blijkbaar in geslaagd om bij de vele wijzigingen de atmosfeer van het gebouw te ontzien. Bovendien hebben de tekeningen van Van der Waaij, die veelal een archaïserend karakter hadden en vaak gepubliceerd werden er toe bijgedragen het historische karakter van het weeshuis op de voorgrond te schuiven. Toch was het leven in het weeshuis minder ouderwets dan dit algemeen gangbare beeld zou doen verwachten.

Aan de lichamelijke opvoeding van de wezen werd veel aandacht besteed (zie blz. 270).+ In 1903 werd het korfbalspel ingevoerd, op de jongensplaats gespeeld door jongens en meisjes (de Ridder 1973; 175). Dit uit Zweden afkomstige spel werd voor het eerst+ in 1902 in ons land gespeeld en was hier dus een novum. In 1908 werd het herstellingsoord te Bergen aan Zee gebouwd; de kinderen konden hier in verschillende groepen zomers vier weken buiten zijn. Voordien werden kinderen voor wie men dat nodig oordeelde, in de zomermaanden uitbesteed in het Badhuis voor Minvermogenden te Zandvoort. Ook de bouw van het herstellingsoord te Bergen aan Zee geeft een indruk van de moderne instelling van het weeshuisbestuur (de Ridder 1920; 51).

+Het korf balspel

+Het herstellingsoord, Bergen aan Zee

Door vermindering van het aantal wezen en het verlies van bestemming van diverse vertrekken, werd het weeshuis steeds ruimer voor een kleiner wordende groep. Zo werd sinds 1914 de eigen school opgeheven (de Ridder 1973; 175). In de eerste wereldoorlog en de periode daarna zal er weinig aan het huis veranderd zijn. Een punt dat toen de gemoederen bezig hield, was het afschaffen van de historische klederdracht, waartoe in 1919 werd besloten (Buiten 1919; 571). Het was een stap die door velen werd betreurd maar desondanks wel werd begrepen. Het is niet onmogelijk dat het schoolgaan buiten het weeshuis dit besluit heeft verhaast (de Ridder 1920; 48).

Een verandering in het uiterlijk aanzien van het gebouw was in deze jaren het aanbrengen van oude gevelstenen van afgebroken huizen in de blinde muur aan de

+ St.-Luciensteeg. In 1922 was te Amsterdam een vereniging opgericht met het doel deze stenen voor ondergang te behoeden. Tijdens de bouwactiviteiten te Amsterdam in deze periode werd een groot aantal exemplaren verworven. In 1923 is er overleg gaande tussen de heer C. Visser van deze vereniging, de regent W.F.C. Druyvesteyn en de stadsarchivaris Dr. Joh. C. Breen over het plaatsen van 32 stenen in de muur van het weeshuis. Men vraagt en verkrijgt toestemming van het regentencollege en van burgemeester en wethouders van Amsterdam. Het jaar daarop, in mei 1924 wordt de laatste hand gelegd aan het inmetselen van de stenen aan de korte kant van de muur aan het plein. De stemmen die hierover opgaan zijn enthousiast. In 1927 gaat de vereniging, wier eigendom de gevelstenen zijn, op in het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap. Bij deze gelegenheid worden de nog resterende stenen uit het bezit ingemetseld in de lange muur aan de St.-Luciensteeg.

+De gevelstenen van de St.-Luciensteegmuur

+ In 1932 is de achterwand van het pleintje aan deze steeg, waarin zich het poortje naar de meisjesplaats bevindt, van pleisterwerk ontdaan.

+De ontpleistering van de muur

+ Hoewel er weinig wijzigingen bekend zijn van de periode na de Eerste Wereldoorlog is de verhoging van de vloer van de meisjeseetzaal en van het door een houten schot daarvan gescheiden woonvertrek, waartoe in 1928 een bouwvergunning werd aangevraagd, van voldoende belang om te vermelden. Door deze hogere vloer werd het noodzakelijk, direct achter de deuren van de hal naar de eetzaal kleine trapjes te maken. De ophoging van de vloer maakte de ruimten prettiger te bewonen; men kon nu uit de ramen kijken. De verhouding van vloer tot venster werd nu meer gelijk aan de situatie, zoals die in de regentenkamer steeds geweest was.

+De wijziging van de meisjeseetzaal

Van zeer groot belang is, dat men in 1936 de toestand van het gebouw in ruim 100+ foto's heeft vastgelegd. Deze foto's, die in het Gemeente-Archief te Amsterdam worden bewaard, geven interieurs van de meeste ruimten. Doordat in diezelfde jaren ook een opmeting van het gebouw met de plattegronden werd gemaakt, krijgt men hiervan voor de eerste maal een volledig beeld.

+De fotodocumentatie 1936

+ Tegen het einde van de dertiger jaren waren er herstellingen nodig die het normale onderhoud te boven gingen. Men wendde zich hiervoor tot de bekende restauratiearchitect A.A. Kok, die in 1938 een opmeting van het gebouw maakte, waarop het gebruik van de vertrekken staat aangegeven (B.W.T.). Er waren een aantal gebreken ontstaan die nu werden aangepakt. In de pilasters van de meisjesplaats bevonden zich blinde ankers die door roestvorming grote vernielingen aanrichtten. Zij werden uitgenomen en door koperen ankers vervangen. Hierbij kwamen de oude ankers met ingegrifte jaartallen 1592 aan het licht (zie blz. 174). De pilasters werden met nieuwe handgevormde steen hersteld. Het natuursteenwerk werd van de verflaag ontdaan. De gevel van de brouwerij werd ontpleisterd en er werd een onderzoek ingesteld naar de fundering onder de verzakkende muur tussen de beide vleugels ten westen van de meisjesplaats. In 1940 waren deze herstelwerkzaamheden voltooid.

+De opmeting in 1938

+ Ook aan het inwendige van het huis werden enkele verbeteringen aangebracht. Misschien hing dit samen met het opnemen van de stadsbestedelingen in het Burgerweeshuis, waartoe in 1940 werd besloten (Maandblad Amstelodamum 1940; 129). Het lag toen reeds in de bedoeling voor beide instellingen, het Burgerweeshuis en de Inrichting voor Stadsbestedelingen die voortgekomen was uit het Aalmoezeniershuis, een nieuw tehuis te bouwen. Dat deze samenvoeging niet tot

+De inwendige verbeteringen

ingrijpende veranderingen heeft geleid blijkt uit vergelijking van de opmeting van 1938 met die, welke in 1942+ door de Dienst der Publieke Werken werd gemaakt. Deze laatste opmeting, die door de oorlogsomstandigheden niet geheel is voltooid, geeft niet alleen de plattegronden van het gebouw, maar ook een aantal gevels en doorsneden. Het gebruik van de vertrekken is hierop echter niet aangegeven (zie blz. 287 en 289).

+*De opmeting in 1942*

De veranderingen, die sedert 1938 zijn op te merken, zijn bijzonder gering. De jongensslaapzaal, die in 1938 nog de gehele oppervlakte van het jongenshuis besloeg, behoudens de smalle gang die naar de woning van de binnenvader boven de galerij en de slaapzaal van de kleine jongens boven de timmerloods voerde, is verkleind door een aantal kasten en een grotere badgelegenheid. Verder zijn de nevenruimten van het meisjesziekenhuis gewijzigd en is de strijkkamer op de verdieping verkleind. Alle veranderingen in en kort na de Tweede Wereldoorlog geschiedden in overleg met A.A. Kok.

Na deze oorlog concentreerde alle aandacht zich op het nieuwe gebouw, dat naar de

plannen van A.E. van Eyck werd gebouwd op een terrein aan het IJsbaanpad bij de Amstelveenseweg, dat eigendom van het Burgerweeshuis was. Na de voltooiing van dit gebouw werd het weeshuis in 1960 ontruimd.

Het oude gebouw, waaraan de laatste tijd weinig was veranderd, bood nog een menselijke en gezellige indruk zolang het in gebruik was. Na de ontruiming echter was het inwendig kil, lelijk en droefgeestig. Een aantal foto's geven de toestand in die tijd weer.

Het Burgerweeshuis in de periode van ca. l800-1960

Afb. 327. Bewerkte plattegrond van ca. 1860 waarin de bestemmingen van de vertrekken zijn aangegeven. Schaal 1:600. De originele plattegrond is onvindbaar en er bestaat slechts een fotografische opname van uit 1936 (G.A.A.) toen de kaart achter glas in één der vertrekken moet hebben gehangen. Deze opname is te vaag om een reproduktie mogelijk te maken.

De tekening is niet gedateerd doch moet omstreeks 1860 gemaakt zijn. Als schaal is aangegeven 1:241, hetgeen er op wijst dat een oudere tekening als uitgangspunt heeft gediend. Toch geeft deze plattegrond in een aantal opzichten de situatie uit het midden van de 19de eeuw weer. Op veel punten is hij slordig en onvolledig, vaak is een onjuist aantal vensters weergegeven of ontbreken muren. Behalve voor de indeling van het gebouw is hij van belang voor de riolering en de uitgebreide legenda die het gebruik van de vertrekken op de begane grond noemt.

Deze merkwaardige, thans onvindbare plattegrond geeft ondanks de vele onvolkomenheden zeer veel informatie over het Burgerweeshuis zoals het geworden was na een lang groeiproces; kort voor een periode van diepgaande veranderingen. Voor de duidelijkheid zijn deze gegevens hier op twee kaarten overgebracht, een met de aanduiding van de riolering etc. (afb. 326) en een met de indeling van het gebouw en de bestemming van de vertrekken (afb. 327).

Het gebruik van het huis was nog precies hetzelfde als Wagenaar het in 1765 had beschreven. Er is geen eeuw waarin zo weinig aan het complex schijnt te zijn veranderd als in de periode tussen 1765 en 1860. Enkele verbouwingen die aan het begin van de 19de eeuw voorgenomen werden kwamen niet tot uitvoering (blz. 260). De oprichting van de gedenksteen van Van Speyk in 1831 was het belangrijkste dat in deze tijd plaatsvond (blz. 262). Na 1860 zou er een periode aanbreken die tot ca. 1910 zou duren, waarbij het huis een algehele modernisering zou ondergaan. In die tijd werden vooral inwendig ingrijpende veranderingen doorgevoerd. De verschillende veranderingen zijn op te sporen door de kaart van ca. 1860 te vergelijken met die van 1942 (afb. 344 en 345). Hieruit blijkt niet ten volle hoe ingrijpend het gebruik van het huis veranderd is. De periode van ca. 1860-1960 werd gekenmerkt door een steeds toenemende ruimtebehoefte per individu. Dit ging gepaard met een sterk dalend aantal weeskinderen. Indien dit niet het geval was geweest, zou nieuwbouw noodzakelijk zijn geworden en zou men de oplossingen niet binnen de bestaande muren hebben kunnen vinden. De groeiende ruimtebehoefte uitte zich op veel punten. Doordat nu voor het eerst ieder kind een eigen bed kreeg moesten de slaapzalen worden uitgebreid. Dat men niet langer met vier tegelijk, uit een schotel at, doch elk van een eigen bord ging gepaard met modernisering van de eetzalen. Tevens werd in het gebouw ruimte voor conversatiezalen en gymnastiek gevonden, terwijl andere functies, zoals de ambachten: timmeren, metselen en kuipen niet meer in het huis werden uitgeoefend. Ook verdween de bakkerij. Niet alleen de weeskinderen kregen meer ruimte ter beschikking; de dienstwoningen in het huis werden in aantal verminderd doch in omvang uitgebreid. Deze veranderingen voltrokken zich geleidelijk, vaak met weinig bouwkundige ingrepen. De voornaamste verbouwingen volgen thans.

In 1860 werden de beide jongensslaapzalen verbeterd (blz. 264). In 1865 werd de meisjesplaats beplant (blz. 267). In deze tijd werden ook de eetzalen gemoderniseerd

(blz. 267). In 1880 werd een nieuwe keuken gemaakt en in 1885 de keukenvleugel na brand volkomen verbouwd. In 1883 werd de woning van de boekhouder uitgebreid tot aan de St.-Luciensteeg (blz. 270) en in 1896 werd de timmerloods van een nieuwe kap voorzien en verbouwd tot conversatiezaal voor jongens (blz. 271). Aan het begin van deze eeuw was het weeshuis een geheel gemoderniseerde instelling die er toch in geslaagd was veel van de traditie te bewaren (blz. 273). Nadien kwam het eind van het gebruik van het complex door de wezen in zicht, hetgeen evenals de beide oorlogen grotere verbouwingen afremde.

327
LEGENDA

1. De ingang aan de St.-Luciensteeg. 2. Voorvertrek. 3. Regentenkantoor. 4. Achtervertrek. 5. Het rookvertrek. 6. Broodbakkerij. 7. Kleine keuken. 8. Slaapkamer .... 9. Suppoosten eetkamer. 10. Kookkeuken voor het Jongens- en Meisjeshuis. 11. Wasch-Huis. 12. Vertrekken voor de Keuken Vader en Moeder. 13. Brood en snijhoek. 14. Middelhuis. 15. Regentessenkantoor. 16. Grote meisjes eetzaal. 17 en 18. Linnen Winkel met slaapkamer voor de Moeder. 19 en 20. Breiwinkel. 21 en 22. Meisjes Ziekenhuis en Kookkeuken. 23. Slaapkamer meisjes ziekenmoeder. 24. Dooden huis. 25. Wasch huis voor het Ziekenhuis. 26. Wasch huis voor het Meisjeshuis. 27. Bierkelder. 28. Boterkelder. 29. Wollewinkel. 30. Eetzaal voor kleine kinderen. 31. Kinderen waschhuis. 32. Kookkeuken van het kinderhuis. 33. School voor de kinderen. 34. Kinderen speelschool. 35. Het Pandt. 36. Het Hok of Loods. 37. Kantoor voor den Notaris of den Boekhouder. 38. Het oude kantoor. 39. Woning voor den schoenmaker.
44 tot 48. Woning voor den Notaris. 48. Woning voor den Portier. 49 en 50. Ingang en Portaal van het Jongenshuis. 51 en 52. Woning voor den Geldophaalder. 53 en 54. Wooning voor den Portier vant Jongenshuis. 55. Het Koehuis of de Timmerloods. 56. Kantoor der Timmerwerf. 57. Communicatie van het Jongens- en meisjeshuis. 58. Jongens eetzaal. 59. Kookkeuken van het Jongens Ziekenhuis. 60. Slaapkamer voor de Zieken en 62 v.d. Moeder. 61. Berghok. 63-65. Wooning der Hoofdonderwijzer. 66. Glazenmakers Winkel. 67. Schilder Winkel. 68. Kuipers Kelder. 69. Metsel Kelder.

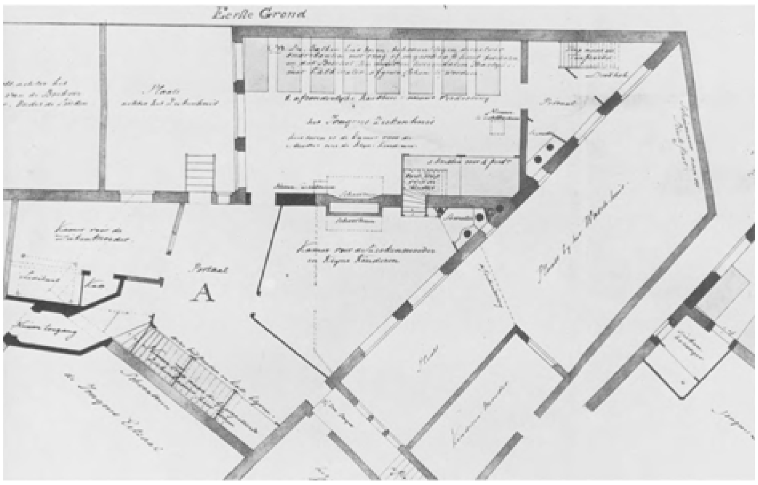

328

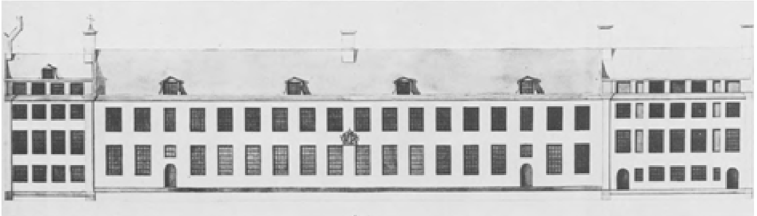

329

Het verbouwingsplan van de jongensziekenzaal uit 1797

Afb. 328. Gedeelte van een ontwerptekening gesigneerd A. van der Hart. May 1797. Met als opschrift: 'Project met opzichten eenige veranderingen aan het Ziekenhuis en aanbehooren in het Burger Weeshuis bij de Jongenszijde'. Deze tekening verduidelijkt een zeer ingewikkelde hoek van het weeshuis, die bovendien later nogal veranderd is. Dit deel moest nu met een verdieping verhoogd worden, zodat hier naast de jongensslaapzaal en daarmee door een deur verbonden, een tweede ziekenzaal met elf bedden zouden kunnen komen. In de jongensslaapzaal zou een hokje voor de 'ziekenbezorger' worden uitgebouwd. De nieuwe muren waren, evenals op de begane grond, zwart aangegeven.

De nieuwe vensters in de achtergevel

Afb. 329. Plan tot verandering van de vensters in de achtergevel (A.B.W. 138). Volgens de omslag waarin dit plan zich bevindt zou het in 1823 zijn gemaakt. Vermoedelijk is ook dit project door Dresselhuijs getekend. De achtergevel was een der weinige delen van het huis waarin de kruiskozijnen tot nu toe waren gebleven. Waarschijnlijk is dit plan niet uitgevoerd, en werd later een ander plan verwezenlijkt.

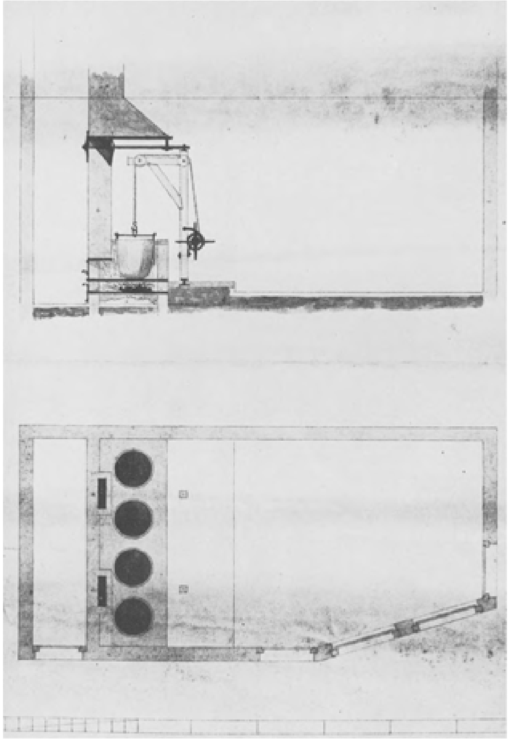

330

Het keukenproject van 1816

Afb. 330. Plan voor een nieuwe keuken op de plaats van de suppoosteneetzaal (A.B.W. 138). Uit de begeleidende nota blijkt dat ook dit plan door G. Dresselhuijs is gemaakt. Bij dit niet uitgevoerde plan zou de grote keuken ondergebracht worden in de vleugel naast de regentenzaal. De vloer tussen de suppoosteneetzaal (afb. 327 no. 8 en 9) en de daaronder gelegen kelder zou worden verwijderd. De keldervloer zou worden opgehoogd, zodat er een ruimte zou ontstaan van gelijke hoogte als de ernaast gelegen kleine keuken. De nieuwe schoorsteen en de fornuizen zouden worden gefundeerd op een roosterwerk dat binnen de bestaande muren moest worden aangebracht. Er zou plaats zijn voor vier grote kookpotten, die aan hefbomen konden worden opgehesen. Vanuit een gang aan de achterzijde die op de binnenplaats uitkwam konden de vuren gestookt worden.

Reeds meermalen waren er voorstellen gedaan tot verbetering van de oude keuken van het weeshuis. Aangezien dit voorstel uit een periode van ernstige bezuiniging stamt is het mogelijk dat het de bedoeling was een goedkopere wijze van voedselbereiding te verkrijgen en een ‘Rumfordse’ soepkokerij te maken. Uit de plattegrond van 1860 (afb. 327) blijkt dat het plan niet werd uitgevoerd.

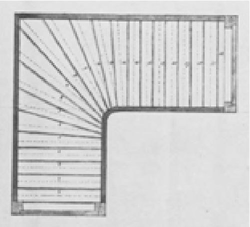

331

De nieuwe trap van 1816

Afb. 331. Ontwerp voor een trap (A.B.W. 138). In 1816 werd onder leiding van de timmerman van het weeshuis G. Dresselhuijs een trap gemaakt van het vertrek voor de regentenkamer naar de meisjesslaapzaal. Deze trap begon bij de buitendeur van dit vertrek en klom in de hoek naar boven (zie afb. 344). Aan boven- en benedenzijde was hij door een deur afgesloten.

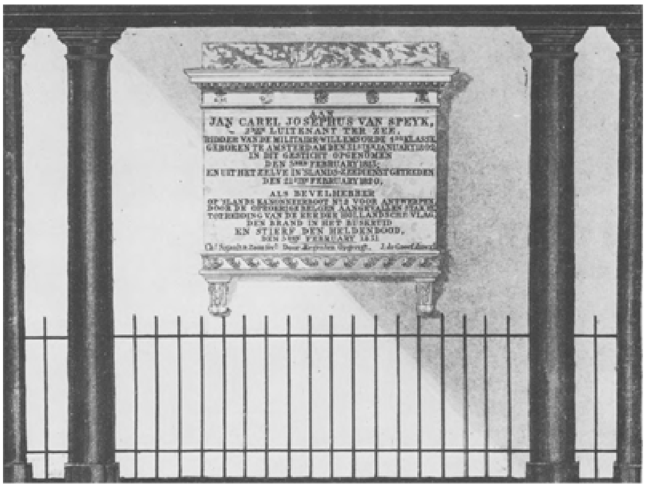

332

De gedenksteen voor van speyk

Afb. 332. Ontwerp voor de gedenksteen van Van Speyk, Aquatint (G.A.A.).

Afb. 333. Ontwerp voor de gedenksteen, Aquatint (G.A.A.). De bovenste afbeelding waar de steen met omgeving is weergegeven is vermoedelijk het eerste ontwerp. De tweede afbeelding die de steen op zichzelf te zien geeft, toont geen wijzigingen in de vormgeving van de steen doch wel in de plaatsing van de letters. Op afb. 334 en op de uitgevoerde steen is deze laatste indeling aangehouden, alleen is er een kleine vereenvoudiging van de streep tussen de letterblokken aangebracht. De inscripties in de steen wijzen uit dat deze is ontworpen door de stadsarchitect J. de Greef en uitgevoerd door de steenhouwer Chr. Sigault.

333

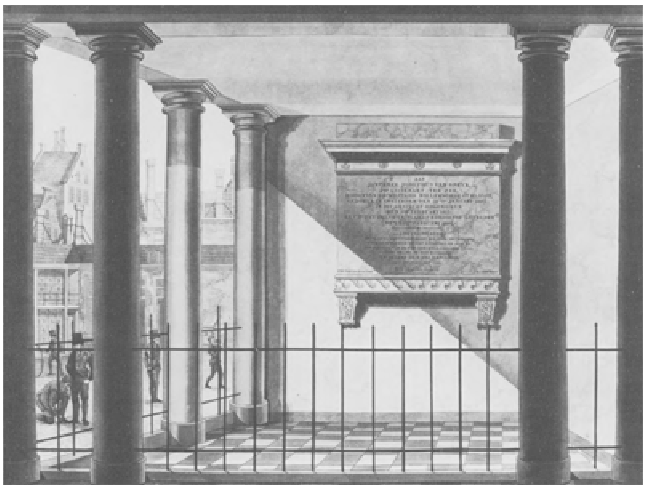

334

De plaats van de steen

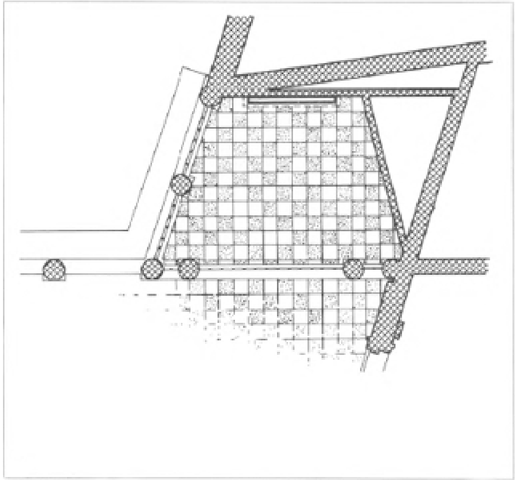

335

Afb. 334. De gedenkplaats voor Van Speyk, Aquatint (G.A.A.).

Afb. 335. Plattegrond van de gedenkplaats, schaal 1:80. Bij het plaatsen van een gedenkteken voor Van Speyk volstond men niet met het inmetselen van een steen in een bestaande muur. Er werd een aparte ruimte voor ontworpen in het korte stuk van de galerij aan de jongensplaats. Door twee muren werd de scheve hoek veranderd in een perspectivisch werkende ruimte. Er werden twee nieuwe zuilen aan weerszijden geplaatst. De ruimte werd door een hek afgesloten en betegeld. Op de tekening zijn in de jongensgalerij tegels gesuggereerd waarvan het de vraag is of ze er geweest zijn. Deze hele aanleg is vermoedelijk door de Greef ontworpen.

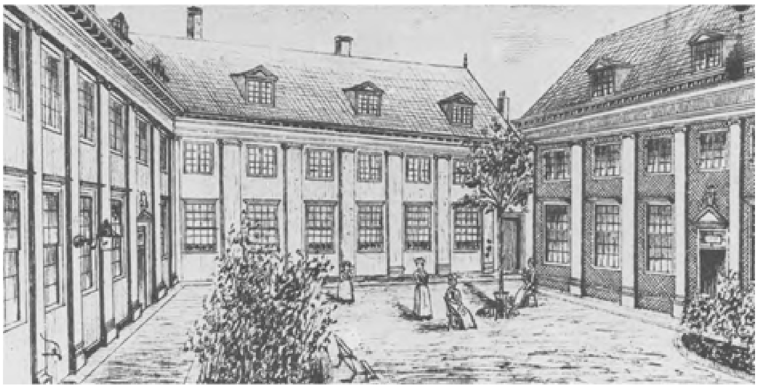

336

De meisjesplaats in de 19de eeuw

337

Afb. 336. Tekening van de meisjesplaats naar het noorden uit 1879. Onderdeel van een oorkonde (blz. 93).

Afb. 337. Trapportiek uit 1887 in de ingangshal van het meisjeshuis (opn. 1936).

Afb. 338. De meisjesplaats naar het zuiden (opn. 1938).

Afb. 339. De bank op de meisjesplaats (detail opn. 1936). In 1865 was er een begin gemaakt met de beplanting van de meisjesplaats waarbij in het midden een kastanje kwam en langs de kanten enig bloemhout. De tekening van 1879, die reeds de huidige vierdeling van de vensters aangeeft, laat zien dat de beplanting toen nog klein was. De foto's uit 1938 geven een ander beeld. Verder werd de plaats nog aangekleed door de lantaarn uit 1890 (blz. 109) en de grote bank om de boom uit ca. 1900, welke zomers van een baldakijn was voorzien (blz. 267).

338

339

De jongensplaats in de 19de eeuw

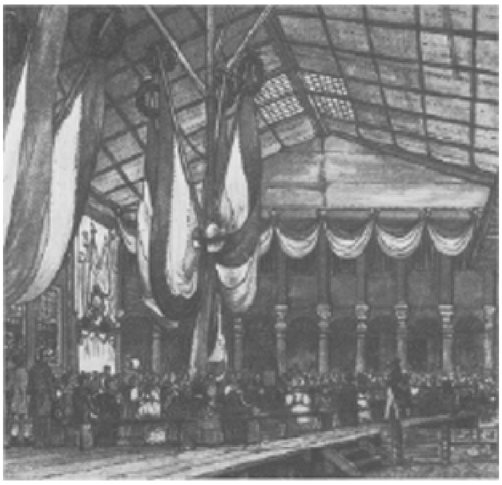

340

Afb. 340. Gezicht op de jongensplaats tijdens de onthulling van het monument voor Van Speyk. Tekening G. Lamberts 1831. Van de jongensschool boven de galerij zijn de vensters uitgenomen zodat de ijzeren of houten tralies zichtbaar zijn. Ook bij de slaapzalen aan de meisjesplaats waren dergelijke tralies (afb. 338).

Afb. 341. Tekening van de jongensplaats op de oorkonde van 1879 (blz. 93). De veranderingen op de jongensplaats, sinds de tekening uit 1797 (afb. 29) waren gering. Boven de zuilengalerij was in 1860 achter de hoge vensters de woning van de binnenvader gemaakt. De overige vensters waren ook veranderd in schuiframen. De galerij met kastjes heeft een dubbele opgang aan de voorzijde gekregen waarvan het bouwjaar nog niet bekend is (blz. 264).

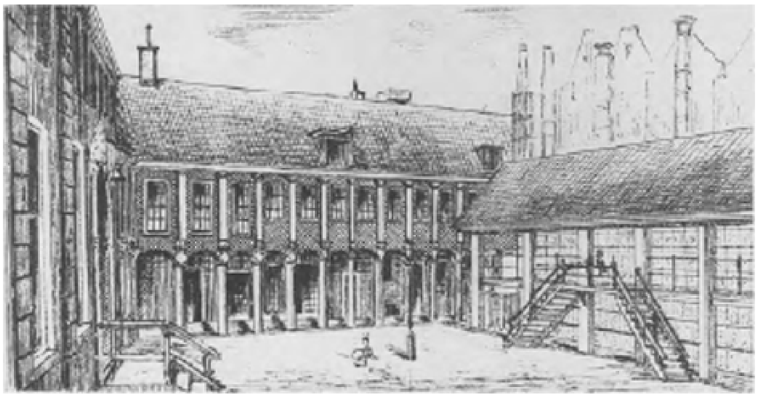

341

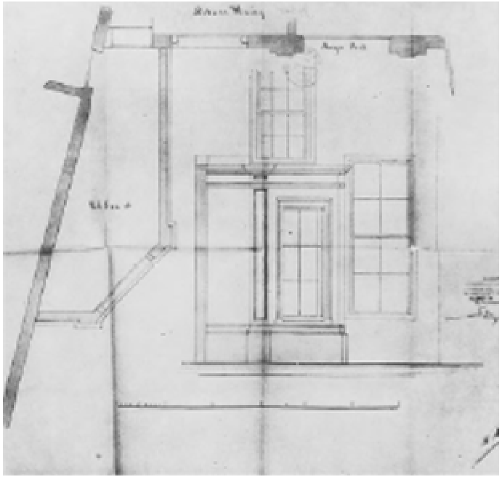

343

Twee ontwerpen uit 1880

Afb. 342. Gedeelte van de ontwerptekening voor veranderingen in de keukenvleugel. H. Moeton Jr. 1880.

In 1880 werd tenslotte een nieuwe keuken gemaakt. Het vroegere rookhuis op de hoek van het pleintje voor de meisjespoort en de St.-Luciensteeg werd hiervoor ingericht en vergroot met een deel van de keukenplaats. De bakkerij bleef intact terwijl de kleine keuken tot provisieruimte werd ingericht. De suppoostenkeuken zou nu onder de vroegere regentessenzaal komen in de woonkeuken van de keukenvader en -moeder. Het is de vraag of de verplaatsing van de suppoostenkeuken is uitgevoerd, aangezien deze zich later nog op de oude plaats bevindt en vergroot is met een deel van de in 1885 buiten gebruik gestelde bakkerij (blz. 269).

Afb. 343. Plan tot verbouwing van het uitstek van de boekhouderswoning naast de meisjespoort. H. Moeton Jr. 1880. Dit uitstek dat van oudere tekeningen bekend is (afb. 67 en 70) zou worden opgeknapt.

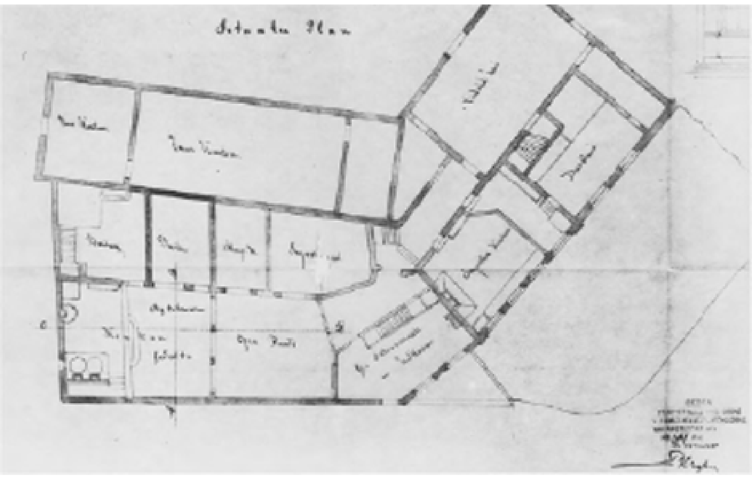

342

Het weeshuis omstreeks 1940

Afb. 344. Begane grond van het weeshuis naar de opmeting van de Dienst der Publieke Werken 1942. In de laatste fase van de geschiedenis van het Burgerweeshuis werden twee opmetingen van het complex gemaakt. De eerste was die van A.A. Kok uit 1938, bestaande uit twee bladen, begane grond en verdieping, waarbij de bestemmingen van de vertrekken zijn ingeschreven. De tweede is de opmeting van Publieke Werken uit 1942 waarbij het gebruik der ruimten niet vermeld is.

Wij zullen de vertrekken van de plattegrond van 1942 nagaan in de volgorde van de nummers van de plattegrond van ca. 1860 (afb. 327) en de bestemmingen van 1938 daarbij vermelden. Het begin is bij (1) Entree Poort meisjes. Dan volgen het voorkantoor (2), de regentenzaal (3) en het bijvertrek regentenzaal (4). Het vroegere rookhuis (5) was in 1880 met de helft van de binnenplaats verbouwd tot grote keuken. De broodbakkerij (6) was gewijzigd in een kleine traforuimte. De kleine keuken (7) was vergroot in 1885 en diende als suppoostenkeuken. Daarop volgde het kantoor van de keukenvader (8), terwijl de aangrenzende eetzaal van suppoosten (9) nu gebruikt werd als kamer van de keukenvader. De vroegere grote keuken (10) was gedegradeerd tot schillenvertrek, terwijl het washuis (11) onder een boog van de brug met de demping van de Voorburgwal verdwenen was. Van de beide vertrekken voor de keukenvader en -moeder die onder de vroegere regentessenzaal lagen (12) was er nog een als zodanig in gebruik terwijl de andere aan sanitair was opgeofferd en tevens een verbinding vormde met het door de grote trapaanleg van 1887 verkleinde, en door een schot in tweeën gedeelde broodsnijhuis. Het van een monumentale trap voorziene middelhuis (14) heette nu hal. De gang naar het water werd nu een doorloop naar twee toiletten. De slaapkamer van de linnenmoeder (18) was tot bergplaats geworden. De bestemming van de linnenkamer (17) waarin achter een reeks toiletten gebouwd zijn vermeldt Kok niet. De grote meisjeseetzaal (16) was door een schot verkleind tot een vertrek van vier vensters waarvan de vloer was verhoogd. Het deel daarachter was evenals de vroegere brei winkel (19) in gebruik als conversatiezaal. De smalle kamer van de breimoeder (20) was nu het vertrek voor de ziekenverzorgster geworden. Het meisjesziekenhuis (21) was in twee meisjesziekenzalen verdeeld. De kamer van de ziekenmoeder (23) was ingericht als polikliniek. De keuken voor de ziekenzaal (22) was nog in verkleinde vorm aanwezig terwijl de rest van deze ruimte in 1886 vergroot was tot badhuis. Het eerste washuis (25) was doorloop geworden. Van het tweede washuis (26) was een ruimte als lijkenhuis afgenomen, de rest was brandblusbergplaats. De bierkelder (27) was ingericht tot timmerwerkplaats, de boterkelder (28) was spoelkeuken geworden en de wollewinkel (29) gymnastieklokaal. In het kinderhuis was de grote eetzaal (30) door een schot in twee delen gesplitst, waarvan het verste stuk, naast het ronde poortje, kindereetzaal was en het andere kinderspeelplaats. De keuken voor het kinderhuis (32) was een hal geworden, daarachter boven de Begijnensloot was nu de keuken. Boven het washuis (31) was de woning van de kindermoeder. De kinderschool (33) was gesplitst in twee babyzalen. De kinderspeelschool (34) was opgedeeld in een badkamer en wasvertrek voor het jongenshuis en een kleine keuken voor de babyzalen. Na een hal volgde op de plaats van het pand (35) een schoollokaal dat op de plaats van het hok (36) een ruimte voor leermiddelen bezat. Het boekhouderskantoor (37) was tot een entree voor het kantoor (38) geworden. De schoenmakerswoning (39)

was met een deel van het vroegere boekhouderskantoor tot spreekkamer verbouwd. De woning voor de boekhouder (40, 45, 46, 47) was nu directeurswoning en geheel verbouwd. Het huis aan de St.-Luciensteeg 23 was er bijgetrokken. Het huis had drie ingangen, een naar het pleintje waar de uitstek (47) was verdwenen en twee naast elkaar, een voor het huis en een voor de keuken naast de pomp bij de poort naar het jongenshuis (57). De woning van de portier (48) was uitgebreid met het grootste deel van het boekhoudershuis, waarin een grote kamer was gemaakt. De directeur had slechts de zijkamer als spreekkamer behouden. Bij de ingang in de Kalverstraat (49, 50) was de woning van de geldophaler (51, 52) portierswoning geworden. Het grootste deel van de vroegere portierswoning (54) was ingericht tot trappenhuis naar de jongensslaapzalen.

De aangrenzende timmerloods (55) was in 1896 ingericht tot conversatie- en biljartzaal. De jongenseetzaal (58) was als conversatie- en eetzaal in gebruik en werd tussen 1938 en 1942 nog door een schot verdeeld. In de scheve ruimte tussen deze grote eetzaal en de jongensziekenzaal (60) met bijvertrek (61) lag in 1938 nog een eetzaal (59). De kamer van de ziekenmoeder (62) was kantoor van de jongensvader geworden. Diens woning sloot daarbij aan in de zuid vleugel (63, 64 en 65). Deze vroegere hoofdonderwijzerswoning was inmiddels uitgebreid met een nieuwe keuken op de plaats van de vroegere glazenmakers- en schilderswinkel (66).

Wanneer we trachten de veranderingen van de periode 1860-1940 af te lezen in de plattegrond dan gaat dit beter uit de wijzigingen die zich in de bestemming hebben voorgedaan dan uit de bouwkundige ingrepen. Het blijkt dat er in deze periode geen nieuwe gedeelten gebouwd zijn en dat ook de veranderingen aan het bestaande gebouw beperkt zijn.

Wat de bestemmingen betreft zijn de belangrijkste elementen zoals de keukens, eetzalen, ziekenzalen en woningen op hun plaats gebleven. Op het tweede plan echter zijn er een aantal veranderingen die het beeld van het leven in het huis meer gewijzigd hebben dan het gebouw. Van belang is dat de ambachten vrijwel geheel verdwenen. Er waren geen glazenmaker en schilder meer in huis en de schoenmaker verdween en de kleermaker werd naar een zolder verbannen. De weesjongens leerden niet langer in het huis timmeren, metselen en kuipen. De meisjes gingen niet meer op naai- en breischool. Wel waren er ruimten bestemd voor het gymnastiekonderricht en voor sanitaire doeleinden. Wat echter opvalt is dat veel van de vroegere werkruimten zijn ingericht als conversatiezalen.

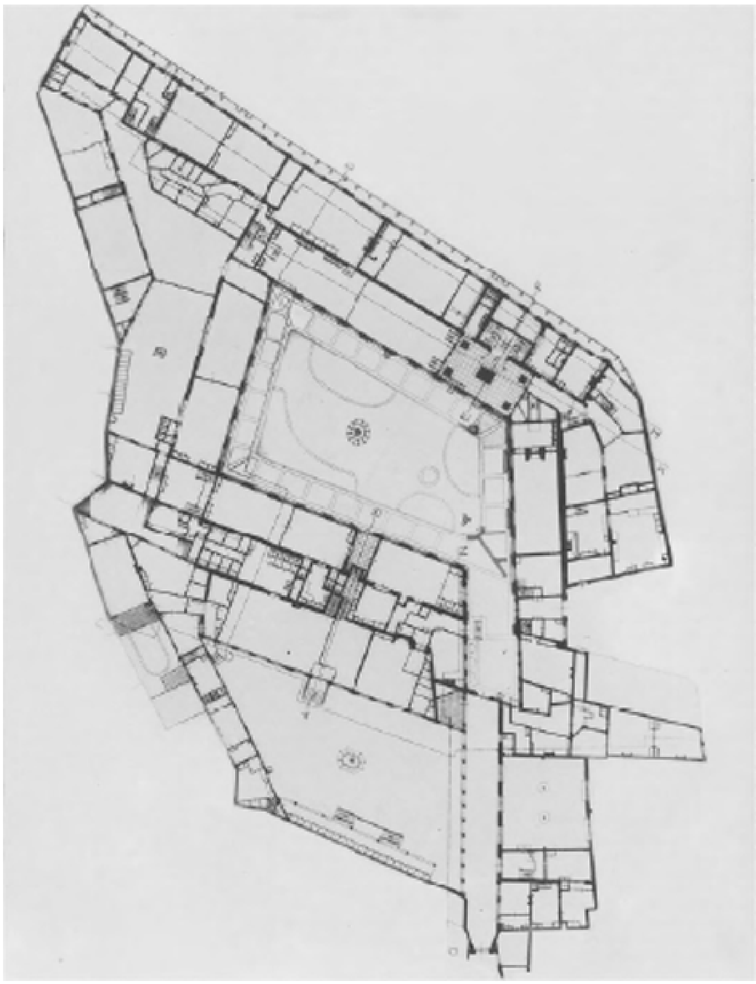

344

Het weeshuis omstreeks 1940 II

Afb. 345. Plan van de verdieping volgens de opmeting van Publieke Werken 1942. De opmeting van Kok uit 1938 en die van P.W. uit 1942 waren de eerste tekeningen van de verdieping van het weeshuis. Weer zullen we bij de opmeting van P.W. de bestemming van de vertrekken die Kok in zijn tekening aangeeft noemen. Wij zullen ter oriëntatie de cijfers die de plattegrond van ca. 1860 voor de benedenste vertrekken aangeeft vermelden en daarbij weer dezelfde volgorde aanhouden.

De portierswoning naast de meisjespoort bezat op de verdieping een grote slaapkamer (1). Boven de regentenzaal c.a. (2, 3 en 4) was de kleine meisjesslaapzaal, sinds 1816 toegankelijk door een trap uit 2. In 1889 werd het grote rookkanaal van de schouw van de regentenzaal vervangen door een ronde pijp. Na de brand van 1885 werd in de keukenvleugel naast de regentenzaal een tweede kleine meisjesslaapzaal gemaakt (7, 8 en 9). Aan de zijde van het pleintje was hier een dienstbodenkamer (6) toegankelijk door een trap uit de suppoostenkeuken. Boven de keuken was een plat en boven dat deel dat vroeger rookhuis (5) was een zolder. Het in 1880 boven de oude keuken (10) gebouwde vertrek was slaapkamer van de keukenvader. De vroegere regentessenkamer (12) was meisjescatechisatielokaal. Achter de trap (13) lag de zitkamer van de moeder van het meisjesgroothuis, vanwaar men met een klein trapje naar het museum boven de regentessenkamer ging. Boven het middelhuis tegenover de trap lag de slaapkamer der meisjesgroothuismoeder en naar de zijde van de regentenzaal sloot daar haar huiskamer bij aan welk vertrek een schoorsteentje had in de hoek tegen de pilaster. De grote meisjesslaapzaal (16), in 1938 nog een ruimte even groot als de eetzaal beneden oorspronkelijk was, blijkt in 1942 door een schot verdeeld en aan de kant van het middelhuis met een venster te zijn verkort. In de achtervleugel was naast de trap een garderobe van een venster breed, een wasplaats van twee, dan volgde de slaapkamer der wollemoeder en daarop haar huiskamer. Boven de breiwinkel (19 en 20) vond men de huis- en slaapkamer der strijkmoeder. Boven de ziekenzaal (21) was de strijkwinkel waar aan het eind een vertrek voor de strijkmoeder van afgescheiden was. Ook de kamkamer (22 en 23) was in 1868 tot strijkwinkel ingericht. Boven de beide washuizen (25 en 26) waren in 1938 drie slaapkamers, waarvan twee voor verpleegsters en één reserve, daarboven waren toen twee vertrekken die als beddenzolder dienden. In 1942 was de toestand op de verdieping gewijzigd. Boven de brouwerij (27 en 28) was de woning van kleermaker en wollemoeder in een turfzolder veranderd; boven de wolwinkel (29) was de archiefbergplaats een epidemiekamer geworden waarnaast in de hoek een kleine kleedkamer voor de gymnastiekzaal was. In de vleugel boven de kindereetzaal (30) waren twee kinderslaapzalen. Daarop volgde een hal, waarvan aan de zijde van het Begijnhof de kindermoeder een slaapkamer had die boven haar zitkamer en het washuis (31) was gelegen. In de grote vleugel van het kinderhuis volgde een kleine kinderslaapzaal van drie vensters (33) een archiefruimte van twee vensters (33) en na een portaal de slöjdzolder boven het pand (35). Ook hier wijzen kleine veranderingen in de plattegrond op een verandering van gebruik tussen 1938 en 1942. De directeurswoning had op de verdieping het oude boekhoudershuis (45 en 46) nog geheel in gebruik evenals de door een trappehuis daarmee verbonden suite aan de St.-Luciensteeg. Bij de poort aan de Kalverstraat had de portierswoning op de verdieping een slaapkamer (51 en 53). Het voorste deel van de galerij dat nog lang

dienst had gedaan als tekenschool was nu kleermakerij. Het middenstuk van de galerij was met de zolder boven de timmerloods (55) sinds 1860 de kleine jongensslaapzaal. In de hoek van de galerij lag sedert dat jaar de woning van de jongensvader die bestond uit een slaap- en zitkamer met enkele nevenruimten. Achter deze woning liep een gang, waarin zich een aantal hoeken bevonden. Tussen deze gang, de kleine jongensslaapzaal en de directeurswoning was op de verdieping een open ruimte. De inkijk hierin van het pleintje voor het boekhoudershuis was door een hoge muur afgescheiden. In het jongenshuis was in 1938 op de verdieping nog alleen de grote jongensslaapzaal, slechts de gang die een voortzetting was van de gang achter het huis van de jongensvader was hier vanaf genomen. In 1942 waren hier meer nevenruimten afgescheiden. Boven de Begijnensloot waren de opbouw boven het boekhouderskantoor en de ernaast gelegen schoenmakerswoning verdwenen. Dicht bij het trappehuis was een jongensleerkamer (36). Na het trappehuis volgde een open plaats en daarna een catechisatielokaal voor jongens. De scheve ruimte (59) tussen jongenshuis en ziekenzaal was in gebruik als beddenzolder. De ziekenzaal bezat geen verdieping meer, getekend is slechts de vide van de begane grond. In de zuidvleugel van de jongensplaats was de opkamer der woning van de binnenvader hoger opgetrokken met een logeerkamer. Aan de zijde van de plaats had dit vertrek een muur met twee vensters, aan de achterzijde slechts een schuin dakschild. Het laatste deel van de zolder boven de keuken (66) was ingericht tot kamer voor de dienstbode.

Bij de verdieping van het gebouw is de toestand van 1940 niet met die van 1860 te vergelijken, aangezien een plattegrond uit die tijd ontbreekt en we over het gebruik van ruimten vroeger niet volledig zijn ingelicht. Toch zijn er enkele aspecten die daar duidelijker blijken dan op de de begane grond. Het belangrijkste is de verbeterde inwendige communicatie. Beneden bleef een deel van het verkeer als vanouds over de binnenplaatsen lopen. Boven was een onderlinge verbinding der ruimten eerder nodig. Deze verbinding kan mede in de hand gewerkt zijn door de uitbreiding der slaapzalen. Bij de jongensafdeling kon men binnendoor van voor bij de poort aan de Kalverstraat tot aan de zolder boven de ziekenzaal. Ook bij de meisjesafdeling is er een volledige communicatie die er oorspronkelijk niet geweest schijnt. Niet alleen in horizontale zin, ook in verticale richting was de communicatie verbeterd. Zowel bij de jongensals bij de meisjes- en kinderafdeling waren er nieuwe en ruimere trappenhuizen aangebracht.

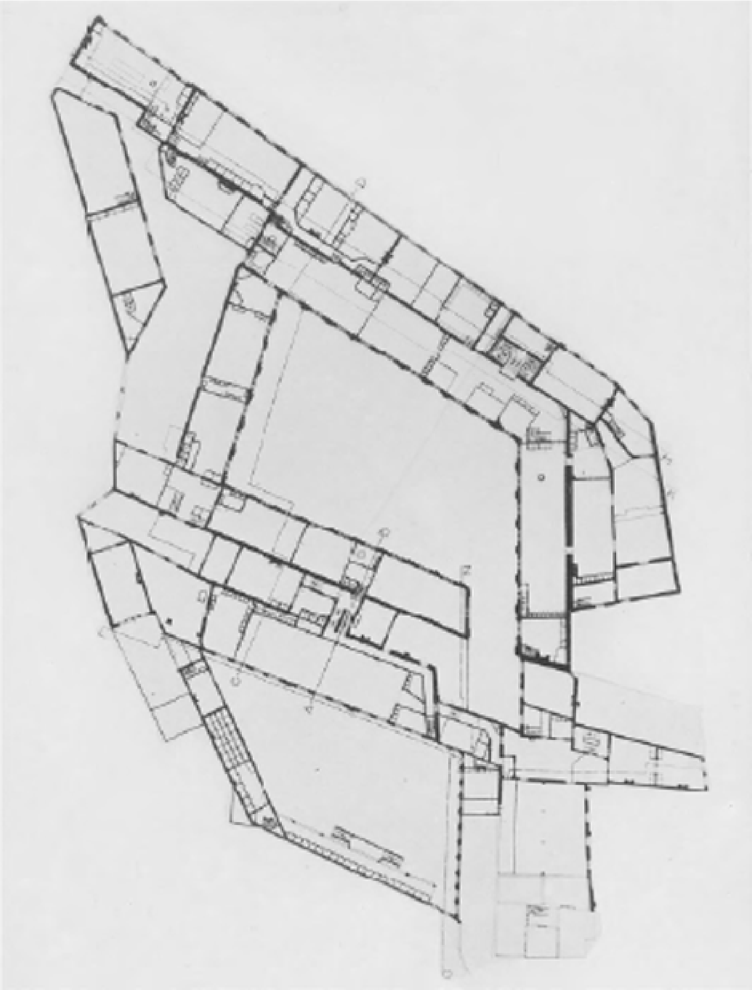

345

G. De inrichting van het gebouwencomplex tot museum, 1960-1975

De voorbereidende werkzaamheden

Op 7 februari 1962 besloot de gemeenteraad de gebouwen van het voormalige Burgerweeshuis voor *f* 3.000.000, - aan te kopen en te bestemmen voor het Amsterdams Historisch Museum. Bij deze koop waren de aangrenzende huizen in de St.-Luciensteeg en in de Kalverstraat niet begrepen. Slechts het tot dienstwoning ingerichte huis St.-Luciensteeg 23 behoorde erbij. Voor het eerst sinds 500 jaar werd de randbebouwing van het complex gescheiden. Op 20 februari 1963 voteerde de raad *f* 1.500.000, -+ om de eerste noodvoorzieningen te kunnen uitvoeren en de voorbereiding van de restauratie te beginnen. In september 1963 werd een gedeelte van dit bedrag, groot *f* 975.000, - door de Provincie goedgekeurd en konden de eerste maatregelen worden genomen. De werkzaamheden zouden worden uitgevoerd door de Dienst der Publieke Werken naar plannen en aanwijzingen van de architecten B. van Kasteel en J. Schipper, in nauw overleg met de directie van het Amsterdams Historisch Museum en met het Gemeentelijk Bureau voor de Monumentenzorg.

+Het krediet voor de noodvoorzieningen

Het eerste krediet was bestemd voor het slopen van de recentere toevoegingen en het ontpleisteren van de muren, het onderzoek van de funderingen en de restauratie van de kappen, ten einde verder verval tegen te gaan. Intussen zou het plan tot inrichting van het museum worden opgesteld (zie blz. 300).

+ In januari 1964 werd met het sloopwerk begonnen. Jongere scheidingswanden, kasten, badgelegenheden en toiletten, plafonds en dekvloeren werden weggehaald. Tevens werden alle muren van pleisterwerk ontdaan. De bebouwing boven de overwelfde Begijnensloot, tussen het jongenshuis en de oostvleugel van de meisjesplaats, werd geheel verwijderd. Bij dit onderzoek bleek het houtwerk van het gebouw in een veel slechtere toestand te zijn dan werd vermoed. Vooral de zolderbalklaag had op veel punten geleden door lekkages van de goten. Belangrijke aanwijzingen betreffende de bouwgeschiedenis kwamen niet voor den dag, slechts op enkele punten werd een aanvulling van de kennis verkregen. Ook aanwijzingen voor het herstelplan, dat al in grote lijnen vaststond toen met de sloping werd begonnen, werden niet verkregen.

+Het sloopwerk

+ Het onderzoek van de fundering op ruim twintig punten nam vrijwel het gehele jaar 1964 in beslag. De punten werden daar gekozen, waar de bovenbouw zettingen of scheuren vertoonde. Sommige van deze verzakkingen waren al oud zoals die van de poort aan de Kalverstraat en die van de westelijke vleugel aan de meisjesplaats. Geen van deze zakkingen was echter tot rust gekomen. Het onderzoek gaf een getrouw beeld van de ontwikkeling van de Amsterdamse funderingswijze. De korte, binnen een roosterwerk geheide paaltjes bleven in gebruik tot na 1600. Bij de vernieuwing van 1632-35 werden lange heipalen met daarop gelegde horizontale funderingsplaten gebruikt. De oude funderingen hadden in het algemeen enige zetting ondergaan, omdat de palen te kort waren. Bij de jongere waren de palen voldoende lang, doch de horizontale verbindingen te zwak. Doordat de oude funderingswijze op veel plaatsen nog aanwezig bleek en ook bij jongere gedeelten soms opnieuw was gebruikt, terwijl bovendien de nieuwere funderingen zeer verschillend van kwaliteit waren, werd besloten tot een geheel nieuwe fundering voor het totale complex. Dit inzicht

+Het funderingsonderzoek

had+ ingrijpende gevolgen voor de restauratie. Een nieuwe fundering opende de mogelijkheid het gehele complex, dat vrijwel nergens in het bezit van kelderruimte was, in zijn geheel te onderkelderen, hetgeen zowel uit een oogpunt van depotruimte als van ruimte voor leidingen min of meer een noodzaak zou blijken. Temeer daar de ruimte in de kappen door de noodzakelijke klimaatregeling minder bruikbaar bleek dan men aanvankelijk had gehoopt.

+De vernieuwing van de fundering en de onderkeldering

+ Het herstel van de daken, dat de grootste post van het eerste krediet vormde, kwam langzamer op gang dan de bedoeling was. In de eerste plaats waren er problemen met de dakbedekking aangezien de zwart geglazuurde pannen niet in voldoende hoeveelheid te krijgen waren, ten tweede was het de vraag in hoever het mogelijk zou zijn de kappen te herstellen zonder een definitief inrichtingsplan, waardoor het gebruik van de zolders nog niet vaststond. Problemen van extra ramen bij de niet in het oog vallende dakvlakken waren in dit stadium nog niet op te lossen. Toch werd reeds één voor het gebouw zeer belangrijke beslissing genomen, namelijk het terugbrengen van de

+Het dakherstel

leibedekking aan de drie 17de eeuwse vleugels van de meisjesplaats. Het was het enige deel van het gebouw, waarvan deze bedekking van oude foto's bekend was. Bovendien werd op een deel van het dakbeschot nog de aftekening van de Rijnse dekking teruggevonden, zodat een zeer exacte reconstructie mogelijk was. De vierde vleugel van de binnenplaats, die uit de 18de eeuw stamt en die nooit een leien dak heeft gehad, kreeg dit ook nu niet.

In het najaar van 1964 werd het eerste deel van het kapherstel aanbesteed aan de firma Z. Deenik, die ook verder het werk zou uitvoeren. Dit eerste deel betrof de bedaking van de gebouwen rond de achterplaats. In 1965 werd met de daken aan de dubbele vleugel tussen de westzijde van de meisjesplaats en de Nieuwezijds Voorburgwal voortgegaan. Tegen het eind van 1966 was het dakherstel voltooid. Tenslotte werd de kap van de vleugel waarin zich de regentenzaal bevond gerepareerd.

Toen de dakbedekkingen waren verwijderd en de kappen van de buitenkant konden worden bezien, bleek dat de toestand waarin zij verkeerden slechter was dan men had verwacht. Ook de kroonlijsten en goten verkeerden in een veel slechtere conditie dan aanvankelijk werd verondersteld. Voor deze werkzaamheden die met behulp van de+ bouwkraan werden uitgevoerd, moest het plantsoen op de meisjesplaats wijken en ook de oude kastanje, precies honderd jaar na de aanleg. Het uitvoeren van het werk met behoud van de beplanting was niet mogelijk. Wel was het aanvankelijk de bedoeling het groen te sparen, maar dit stuitte op te veel praktische bezwaren en geleidelijk aan begon zich een beeld van de meisjesplaats te ontwikkelen, dat neigde naar de oudere toestand met algehele bestrating.

+*De verwijdering van het plantsoen op de meisjesplaats*

Het programma van eisen en het verbouwingsplan

Nog voordat de noodvoorzieningen en het onderzoek van het gebouw op gang waren gekomen, was het programma van eisen geformuleerd en waren de eerste schetsen voor het verbouwingsplan gereed. Zij zijn de uitgangspunten geworden voor de verdere+ werkzaamheden. In maart 1964 kon dit schetsplan voor de eerste maal worden gepresenteerd, waarna het zijn tocht langs de diverse commissies begon en bij raadsbesluit van 25 mei 1966 werd aanvaard.

+*Het schetsplan*

Dit plan omvatte de ruimtelijke indeling van het complex; het sprak zich nog niet uit over de wijze waarop de onderdelen gerestaureerd zouden worden. Omdat er behalve de regentenkamers en de aangrenzende vertrekken weinig interieurelementen waren die ontzien moesten worden of die richting konden geven aan een nieuwe vormgeving, kon men met grote vrijmoedigheid ten opzichte van het bestaande gebouw tewerk gaan. Doordat de afzonderlijke naast elkaar staande gebouwen nu een eenheid moesten worden en een inwendige ruimte-ontwikkeling tot stand moest komen die er niet geweest was, moest de oorspronkelijke structuur van het complex wel worden aangetast. Aan nieuwe trappehuizen en een aantal doorbraken viel niet te ontkomen.+ Als een eerste vereiste werd aanvaard, dat de binnenplaatsen van het gebouw vrij toegankelijk zouden moeten zijn en niet slechts zouden worden opengesteld voor museumbezoekers. Doordat het mogelijk bleek de derde binnenplaats een opening te geven naar het Begijnhof, zou een voetgangerscircuit ontstaan dat in het hart van de stad, als rustpunt naast de drukke Kalverstraat van

+*De openstelling van de binnenplaatsen*

grote betekenis werd geacht. Om dit voetgangersdomein nog meer verschillende mogelijkheden te bieden, werd op+ de plaats van de Begijnensloot een passage geprojecteerd in de vorm van een galerij voor schuttersstukken. Men kon hier door het museum heen lopen zonder het museumcircuit te raken. Ook voor het andere, voordien doodlopende deel van de Begijnensloot zou deze nieuwe doorgang door het weeshuis van betekenis zijn. Bovendien werd in het gebouwencomplex dit structuurelement, dat eens de beide kernen waaruit het ontstaan was uit elkaar gehouden had, nu weer duidelijker herkenbaar (zie blz. 11).

+*De schuttersgalerij*

Het scheiden van het vrij toegankelijke openbare terrein en de museumzalen had op de verdieping en in de kelders van het gebouw vrijwel geen invloed; op de begane grond bracht het enkele ingrijpende gevolgen mee. Daar werden het jongenshuis en de vroegere timmerloods afgesneden van de overige museumruimte. Tevens was er een probleem bij de doorgang van de meisjesplaats naar de achterplaats, waar de museumverbinding ondergronds moest lopen.

Bij de indeling van de ruimte bepaalde de bestaande vorm de functie. Het restaurant werd gesitueerd achter de galerij van de jongensplaats, waar vroeger het koehuis en de

+ timmerloods hadden gestaan. Hier zouden de meeste bezoekers van het museum of van de binnenplaatsen passeren. Aangezien het nodig was hier een geheel nieuw gebouw te zetten, werd besloten dat lager te maken en de hoofdvorm van het vroegere koehuis te herstellen. Hierdoor zouden de huizen aan deze donkere steeg aan de achterzijde meer licht krijgen en ook beter te zien zijn. Door deze verlaging was het niet mogelijk de aula, die dicht bij het restaurant moest liggen, daarboven te leggen. De aula werd ondergebracht in het jongenshuis, dat diende voor exposities. De vroegere ziekenzaal ten zuiden daarvan werd beneden bestemd voor expeditie en als toegang tot de in de kelder gelegen depots; daarboven werden deze ruimten gebruikt voor museale doeleinden. De vleugel aan de zuidkant van de jongensplaats, de voormalige woning van de hoofdonderwijzer, zou worden ingericht voor de educatieve dienst etc. De museumcollectie die de geschiedenis van Amsterdam permanent en in chronologische volgorde zou presenteren, werd geprojecteerd in de vleugels rond de meisjesplaats, waarvan de westelijke dubbel was. Als ingang hiertoe werd de hoofdtoegang van het meisjeshuis met de erachter gelegen hal gekozen. De noordelijke vleugel zou niet in het museumcircuit worden opgenomen. Hier lag beneden de regentenzaal met zijn nevenruimten en op de verdieping zouden dan de bibliotheek en het prentenkabinet kunnen worden ondergebracht. In het aansluitende boekhoudershuis kwam de directeurskamer, terwijl staf en secretariaat zouden komen in de ruimte van de vroegere school boven de jongensgalerij.

+De indeling

De installaties van de luchtbehandeling zouden komen te staan in de kelders onder de plaats van de keuken, terwijl in de bebouwing rond de achterplaats enkele restauratieateliers en personeelsverblijven konden worden ondergebracht.

+ Tijdens de uitwerking en uitvoering van de plannen zou deze indeling, die in hoge mate door het gebouw bepaald was, voor het grootste deel worden aangehouden. Slechts op enkele punten zouden er later wijzigingen in het programma komen. Het Joods Historisch Museum zou buiten het Burgerweeshuis blijven; de geprojecteerde gastenverblijven werden niet uitgevoerd. Slechts op één onderdeel zijn vele varianten overwogen,+ namelijk bij de kelderplattegrond. Op dit punt was er veel variatie mogelijk wat betreft het al dan niet onderkelderen van sommige vleugels. Ook is overwogen om op de meisjesplaats een grote depotkelder te maken, die los van de omringende oude gebouwen zou blijven. Mede in verband met de moeilijkheden van de toegangen en met het oog op de kosten werd dit plan niet uitgewerkt. Over het algemeen zijn de kelders iets hoger gelegd dan in het eerste ontwerp was voorzien. Doordat de onderdorpel van de vensters vrij hoog lag was een iets hoger kelderniveau mogelijk. De verwarmingsruimte werd geheel bovengronds, op de vroegere keukenplaats aangelegd. Een punt dat bij de uitwerking van de plannen een grote rol zou spelen, was de+ installatie voor de luchtbehandeling. De specifieke eis voor een museum, dat de lucht-vochtigheid slechts tussen bepaalde grenzen mag liggen, maakte de aanpassing van dit gebouw aan zijn nieuwe bestemming zeer gecompliceerd. Het bracht problemen van technische aard met zich mee als de mogelijkheid van condensvorming bij kappen, balkkoppen en vensters en het gaf tevens grote ruimtelijke vraagstukken op te lossen. Niet alleen werd veel van de nieuwgewonnen ondergrondse ruimte weer opgeeist door deze luchtbehandelingsinstallatie, maar ook het opgaande werk gaf moeilijkheden in verband hiermee. Op veel plaatsen moesten de muren verdikt worden om de kanalen

+De uitwerking van de plannen

+De kelders

+De luchtbehandeling

te kunnen bergen; de vaak smalle vleugels van het oude gebouw werden door deze dikkere muren nog smaller. Bij de dubbele vleugels met blinde tussenmuren konden deze kanalen in de nieuwe scheidingswanden worden geborgen. Maar in verschillende gevallen moesten de penanten tussen de vensters worden verzwaard, waardoor deze in het interieur een geheel andere plaats gingen innemen.

Al deze omstandigheden, de doorbraken en de nieuwe trappen, de hogere kelders en de dikkere muren, waren er de oorzaak van, dat van de oude ruimtelijke verhoudingen van het gebouw weinig overbleef.

+ De gesprekken over de restauratie concentreerden zich in hoofdzaak op het probleem van de vensters. Op de vroegere meisjesplaats werden in 1966 enkele modellen gemaakt voor de reconstructie van de kruiskozijnen op de begane grond. Vooral sinds bekend geworden was dat deze plaats beschouwd kon worden als een der vroege werken van Jacob van Campen, nam de neiging tot reconstructie van de 17de eeuwse toestand van dit meest monumentale deel van het complex toe. Met het weer aanbrengen van leien

+De kruiskozijnen van de meisjesplaats

op de daken had men de eerste stap in die richting gezet en met het verdwijnen van de beplanting ging het architectonisch effect van de grote plaats weer sterker spreken, hetgeen men wilde bestendigen door het plein geheel te bestraten. Alleen de indeling van de vensters van de begane grond week nog van de 17de eeuwse toestand af.

Een reconstructie van deze vensters, waarvoor in de kozijnen de aanwijzingen werden gevonden, bracht vele problemen mee. De oostelijke binnenplaatsgevel, die uit de 18de eeuw dateert en nooit kruiskozijnen heeft bezeten kon bezwaarlijk, nu ruim twee eeuwen later, alsnog van kruiskozijnen worden voorzien. Ook zou men dan de gevel aan de Voorburgwal, die zijn kruiskozijnen tot in de 19de eeuw heeft behouden, deze weer terug hebben moeten geven, hoewel de mogelijkheid bleef bestaan deze gevel geheel apart te zien en hem meer als onderdeel van het stadsbeeld te beschouwen dan als achtergevel van de vleugel van de meisjesplaats.

Veel van deze historische problemen kwamen nauwelijks in discussie omdat men het voorstel van het terugbrengen van de kruisen in de kozijnen niet zag als een herstel van de 17de eeuwse venstervorm, maar meer als een moderne variant daarvan met dezelfde architectonische werking. Het lag namelijk niet in de bedoeling een beglazing van glas in lood toe te passen. Uit een oogpunt van lichteffect in de museumruimten en met het oog op de door de luchtbehandeling noodzakelijk geworden dubbele beglazing, werd daarvan bij voorbaat afgezien.

De vraag in hoeverre men een architectonisch effect kan terugroepen door herstel van de hoofdvorm en met negeren van het oorspronkelijke materiaal en afwerking, deed zich ook hier voor. Het voorstel was tenslotte niet zo overtuigend dat het de eindstreep haalde.

De andere mogelijkheid, het herstel van de 18de eeuwse ruitverdeling in het gehele complex is nimmer ernstig overwogen. Door noodzaak van de dubbele ruiten zouden de kosten van de beglazing zeer veel hoger geworden zijn, terwijl het verschil in effect met de huidige venstervorm gering was. Tenslotte bleef de ruitverdeling, die men in de 19de eeuw voor het gehele complex gekozen had en die vooral op de grote meisjesplaats bijzonder voldeed, gehandhaafd.

De uitvoering van de werkzaamheden

Aanvankelijk werd overwogen om na het technische herstel van de daken door te gaan met de werkzaamheden aan de meisjesplaats, mede in verband met de noodzaak, de installaties bij de keukenplaats in een vroeg stadium aan te brengen. Aangezien echter de bedragen, die in de komende jaren beschikbaar konden worden gesteld beperkt schenen, werd aan het herstel van de gebouwen rond de jongensplaats, die minder omvangrijk waren en die gemakkelijker apart gebruikt konden worden, voorrang De eerste fase gegeven. Deze eerste fase zou alle gebouwen aan deze binnenplaats moeten omvatten alsmede de nieuwe kelder onder de toekomstige 'schuttersgalerij'. Het herstel van het boekhoudershuis en een deel van de ruimte voor de installaties aan de keukenplaats zouden gelijktijdig daarmee moeten worden uitgevoerd.

Het was van het begin af duidelijk, dat deze werkzaamheden diep in de bestaande bebouwing zouden ingrijpen en voor een groot deel uit nieuwbouw achter de oude+ gevels zouden bestaan. Het ontworpen restaurant was een geheel nieuw bouwwerk dat het grondvlak van de timmerloods uit 1715 combineerde met de doorsnede van het oudere koehuis. In deze hoek zouden slechts de voorgevel van de galerij aan de jongensplaats en de gevel waarin zich de poort aan de Kalverstraat bevond, gehandhaafd kunnen worden.

+*Het restaurant*

+ Even omvangrijk zou het werk aan het jongenshuis worden. De slechte toestand van het houtwerk en van de achtergevels alsook de voorgenomen verdieping van de kelder, maakte een algehele vernieuwing nodig. Daarbij werd overwogen het gebouw totaal af te breken om daardoor de jongensplaats van de zijde van de Begijnensloot toegankelijk te maken voor vrachtauto's. Hoewel de 18de eeuwse gevel op de 16de eeuwse fundering geplaatst was, bleek de toestand hiervan nog zo goed, dat van deze ingreep werd afgezien. Wel werd besloten alleen de gevel te handhaven en de resten van de 16de eeuwse houtconstructie niet als bindend te gebruiken voor de aanleg van de nieuwe balklagen.

+*De vernieuwing van het jongenshuis*

Reeds in de eerste opzet van het verbouwingsplan was men voornemens de ingang van het tot expositieruimte ingerichte jongenshuis aan de korte zijde onder de galerij te

plaatsen. Het binnenkomen aan een zijkant van dit gebouw was noodzakelijk om de zaal goed te kunnen gebruiken. Bovendien werd de verbinding met het restaurant er+ beter door. Hiervoor moest de gedenksteen voor Van Speyk worden verplaatst en ging de om deze steen aangebrachte gedenkruimte verloren. Tevens werd de hoofdtoegang tot het jongenshuis buiten gebruik gesteld. Bij de uitwerking van de plannen voor dit deel werd het administratiekantoor dat zich steeds aan deze zijde in het jongenshuis bevonden had en dat een van de weinige nog gave 18de eeuwse interieurs van het weeshuis bezat, niet meer hier teruggebracht, hoewel dit in het eerste schetsontwerp nog wel in de bedoeling had gelegen. De detaillering van deze ruimte was echter moeilijk te combineren met het daar geprojecteerde moderne trappehuis.

+De verplaatsing van de gedenksteen voor Van Speyk

+ Op 25 mei 1966 stelde de gemeenteraad het krediet voor deze eerste fase beschikbaar en op 20 oktober daaraanvolgend werd door de wethouder voor de Kunstzaken officieel een begin gemaakt met de vernieuwing van de fundering. Men begon met die voor het restaurant en een jaar later, op 3 oktober 1967 kon de burgemeester het begin van het werk boven de grond inluiden door het inmetselen van een gedenkkoker onder een der spantpoten. Tijdens de bouw van het restaurant werd de gevel op zuilen van de galerij door een stutconstructie overeind gehouden. Alles wat zich achter deze gevel bevond werd vernieuwd, ook het dak erboven. Aangezien daar kamers gemaakt zouden worden werd er een dakkapel meer aangebracht dan vroeger het geval was. Ook de gevel aan het pleintje aan de Kalverstraat werd grotendeels gehandhaafd en gerestaureerd.

+Het verloop van de werkzaamheden

+ In de scheefgezakte stand van de poort werd geen verandering gebracht. Het in slechte toestand verkerende reliëf van de weeskinderen werd in september 1968 uitgenomen en vervoerd naar het Laboratorium voor Onderzoek van Voorwerpen van Kunst en Wetenschap om aldaar geconsolideerd te worden. Besloten werd in de poort een kopie te plaatsen en het oude reliëf een plaats te geven in het museum (zie blz. 139).

+De poort en het reliëf

Kort nadat de bouw van het restaurant en de aangrenzende galerij aan de jongensplaats een aanvang had genomen, werden voorbereidingen getroffen om met het+ werk aan het jongenshuis te beginnen. Nadat het in 1966 geheel was opgemeten werd het gebouw behoudens de voorgevel en een deel van de zijgevel gesloopt. Bij het onderzoek was een deel van de oude balklagen en muurstijlen bloot gekomen en tevens in de achtergevel en in de noordelijke zijgevel een aantal oude vensters. Slechts dat deel van de zijgevel, dat aan de galerij grensde, kon blijven bestaan. Besloten werd om daar en in het te herbouwen stuk van de zijgevel enkele voorbeelden van de oude vensters te handhaven of te herplaatsen.

+De werkzaamheden aan het jongenshuis

+ Bij het schoonmaken van de Begijnensloot werd het gewelf dat zich boven het deel tussen het jongenshuis en het kinderhuis had bevonden, weggenomen. De overwelving over het noordelijke deel van de vroegere waterloop onder het boekhoudershuis en het huis St.-Luciensteeg 25 bleek een zo gaaf stuk vroeg-17de eeuwse utiliteitsbouw, dat besloten werd dit deel te respecteren (zie blz. 35). Dit bracht echter grote problemen met zich mee omdat het leidingnet van de luchtbehandelingsinstallatie nu geheel anders moest worden gemaakt dan men aanvankelijk van plan was.

+De Begijnensloot

Bij de werkzaamheden aan de kelders onder de schuttersgalerij en het jongenshuis ontstond een grote bouwplaats, die zich uitstrekte van de op zichzelf staande gestutte gevel van het jongenshuis tot aan het kinderhuis toe (zie blz. 302). Van dit laatste gebouw was slechts de achtergevel uitgenomen. De reeds herstelde kap en de balklagen werden door een steunconstructie op hun plaats gehouden. Ook de voorgevel van dit gebouw aan de meisjesplaats werd door een voorlopige fundering ondersteund, aangezien[+] het grondwater voor het maken van de onderkeldering tot ver onder de nog aanwezige paalfunderingen van 1598 was weggepompt. Bij het slopen van de achtergevel van dit gebouw werd getracht het poortje van 1598 in zijn geheel af te breken en te herplaatsen. Dit experiment slaagde niet geheel; later is het met zoveel mogelijk gebruik van het oude materiaal weer opgebouwd.

[+]*De onderkeldering van het kinderhuis*

Nadat de kelders onder het jongenshuis, de schuttersgalerij en het kinderhuis voltooid waren, kon begonnen worden met de herbouw van het jongenshuis en ook met de achtergevel van het kinderhuis. Intussen werd ook gewerkt aan de restauratie van de schoolmeesterswoning aan de zuidzijde van de jongensplaats. Onder deze vleugel werd een nieuwe fundering van betonpalen aangebracht en een kruipruimte gemaakt in verband met de leidingen. Van het opgaande werk konden de gevels en een groot deel

van het houtwerk, zoals belangrijke onderdelen van het houtskelet, bewaard blijven. Het deel van deze vleugel, dat aan de kant van de Kalverstraat grensde, de vroegere glazenmakerswerkplaats, werd met een vertrek van de schoolmeesterswoning ingericht tot ruimte voor diaprojecties. De aangrenzende kastwand werd geheel gerestaureerd.

+ De jongensplaats werd opnieuw bestraat; de linde uit 1898 bleef hier staan en de bank uit 1904 werd gerestaureerd.

+Het herstel van de jongensplaats

+ Bij de werkzaamheden van de eerste fase was ook het herstel van het boekhoudershuis betrokken. De gevel en de kap van dit huis konden hersteld worden; de vloeren en de balklagen moesten voor een groot deel worden vernieuwd.

+Het boekhoudershuis

+ Voor de aanleg van de luchtbehandelingsinstallatie waren grote ontgravingen nodig op het pleintje aan de St.-Luciensteeg en in de poort van daar naar de meisjesplaats. Op deze plaatsen werden medio 1968 de funderingsresten aangetroffen van het patershuis en van het koor van de kloosterkapel. Hierbij werd tevens een deel van het kloosterkerkhof ten zuiden van de kapel gevonden. De resten hiervan lagen 2 m onder de huidige bestrating. Zij zijn gedocumenteerd door het Instituut voor Prae- en Protohistorie. Ondanks enkele vertragende factoren, vooral bij de funderingen, verliep de eerste fase volgens plan, zodat op 20 november 1969 het eerste deel van het herstelde Burgerweeshuis door Koningin Juliana geopend kon worden.

+De ontgraving van het pleintje van de St.-Luciensteeg

+ Op de eerste fase volgde geen duidelijk afgebakende tweede. Het werkprogramma werd ingesteld op een voltooiing van het gehele complex in 1975. Men ging verder met het werk aan de vroegere keukenplaats. Achter de muur met de gevelstenen aan de St.-Luciensteeg werden de verwarmingsinstallaties van het gehele complex geplaatst. In deze muur moest een deur gemaakt worden om de ketels naar binnen te kunnen brengen en later te kunnen vernieuwen. De voormalige keukenplaats werd nu geheel bebouwd en kreeg een kap, die de vleugel uit 1732 enigszins aan het gezicht onttrok, maar overigens het aanzien van deze hoek niet minder levendig maakte.

+De werkzaamheden aan de tweede fase

Tevens werd verder gewerkt aan het herstel van het kinderhuis en het project van de+ nieuwe ‘schuttersgalerij’. De overkapping van dit element dat zoveel mogelijk een open karakter moest krijgen als voortzetting van de openbare weg, baarde veel zorgen in verband met de materiaalkeuze. Eerst in 1972 kon deze galerij voor het publiek worden geopend.

+De overkapping van de schuttersgalerij

Vrijwel tegelijk met het kinderhuis werd de daarbij aansluitende zuidelijke vleugel van de meisjesplaats hersteld en onderkelderd. Daarop volgde de verbouwing van de lange dubbele vleugel aan de westzijde van de meisjesplaats en langs de Voorburgwal. De werkzaamheden hier waren weer zeer ingrijpend. De verzakte tussenmuur werd tot in de fundering gesloopt; de reeds herstelde kappen en zolderbalklagen door een stutconstructie opgevangen en de kelders van beide vleugels als één geheel uitgevoerd.

Daarna werd de middenmuur die de kanalen van de luchtbehandelingsinstallatie bevat en die daardoor vrij massief geworden is, weer opgetrokken. Ook de restauratie van het verlengde van deze vleugel langs de achterplaats werd aangevat.

Bij deze herstellingen is grote aandacht besteed aan het historisch aspect van de gevels; de interieurs werden geheel aangepast aan het nieuwe gebruik. Slechts bij enkele+ ruimten kon het uiterlijk van de restauratie meer naar voren komen. De regentenzaal werd ontdaan van het parket en kreeg een nieuwe marmeren vloer.

+De regentenzaal

Aangenomen werd dat deze ruimte eertijds ook een dergelijke vloer gehad zal hebben; helaas werden geen aanwijzingen over de vormgeving gevonden. De schilderingen op het plafond werden schoongemaakt en geconsolideerd door de restaurateur H. Dik. In de kamer voor de regentenzaal werden geen resten van plafondschilderingen aangetroffen; blijkens de rekeningen moeten deze er echter wel zijn geweest. Ook de beschilderde zolder in het vertrek achter de regentenzaal werd hersteld.

+ In de hal of het middelhuis, dat de entree tot het museumgedeelte zou gaan vormen, werden de beide monumentale zijwanden hersteld. Deze ruimte was aangetroffen met een marmeren vloer, waarin voor de deuren en in het midden zwarte tegels lagen, een situatie die ongeveer is aangehouden. Onder de groene kleur van het houtwerk werden geen andere verflagen aangetroffen. Naar het voorbeeld van het paleis op de Dam werden de omlijstingen gemarmerd en de deuren rood gesausd. Van de achterwand was niets bekend, zodat een nieuwe indeling werd ontworpen.

+*De hal of het middelhuis*

+ Ook van de regentessenzaal bleef zoveel mogelijk het oorspronkelijke karakter gehandhaafd. Helaas was de oude spiegel, die speciaal voor deze kamer gemaakt is met het

+*De regentessenzaal*

schild met de duif, reeds voor de overdracht van het weeshuis aan de stad ontvreemd.

Het vertrek werd hierdoor van zijn belangrijkste sieraad beroofd. De hierboven gelegen ruimte behield nog veel van zijn oorspronkelijke aspect door de oude balkenzoldering.

+ De restauratiewerkzaamheden aan de gevels van de grote binnenplaats waren niet zeer omvangrijk. Alle schuifvensters moesten worden vernieuwd, alleen reeds vanwege de dubbele ruiten. Aangezien alle ruiten precies even groot moesten worden, werden de verschillen in maat, mede die, welke door zettingen waren ontstaan, opgevangen in het raamhout, dat hierdoor op sommige plaatsen een enigszins schegvormig beloop kreeg. De eikehouten kozijnen bleven grotendeels intact. Het natuursteenwerk werd van de vele verflagen ontdaan en opnieuw geschilderd. Door de zettingen in de loop der tijden en vermoedelijk ook door de werkzaamheden aan de kap, kwamen de natuurstenen blokken van de architraaflijst boven de kapitelen vrij onregelmatig te liggen, hetgeen niet bij het karakter van de architectuur past. De kwaliteit van de natuurstenen omlijstingen van de portalen was nogal verschillend; bovendien vertoonde de van verf ontdane steen geen verwering, zodat alles erop wees, dat deze natuurstenen delen van oorsprong af geverfd zijn geweest.

+De gevels van de meisjesplaats

+ Het herstel van deze binnenplaats werd voltooid met de nieuwe bestrating, die eind 1974 tot stand kwam. Voor de eerste maal was de binnenplaats weer te zien als de grote, niet verdeelde, strakke ruimte, die nog goed bekend is van oude prenten van voor 1865.

+De bestrating van de meisjesplaats

+ Als laatste deel van de restauratie kwam de achterplaats aan de beurt, waar de gebouwen van de brouwerij en de wollewinkel nog onderhanden genomen moesten worden. Deze apart gelegen vleugel werd niet onderkelderd maar wel opnieuw gefundeerd en voorzien van een kruipruimte. Dit stuk werd bestemd tot restauratie-werkplaats. Het fraaie smeedijzeren hek dat deze plaats in twee delen splitste is thans aan de scheiding van het Begijnhof geplaatst en daarbij iets ingekort.

+De achterplaats

Enigszins apart van de restauratie van het Burgerweeshuiscomplex staat het herstel van het pand St.-Luciensteeg 23, het enige huis van de randbebouwing, dat bij het gebouw is blijven behoren. Aangezien dit huis lang als tekenkamer voor de restauratie heef dienst gedaan, kon de verbouwing hier eerst laat plaats vinden. Eind 1974 kwam deze tot stand.

+ Reeds van het begin van de verbouwing af heeft het plan bestaan de laat-19de eeuwse gevel van de directeurswoning te slopen en te vervangen door een gevel in de oude vorm, zodat de eenheid van het blok uit 1716 weer hersteld zou zijn. Hoewel de gevel van 1883 zijn verdienste had en ook kenmerkend was voor een episode uit de geschiedenis van het weeshuis, bleef de baksteengevel, bovendien nog zonder voordeur, een storend element in een gehele straatwand van huizen met houten puien. Een reconstructie, die weer één geheel van het blok maakte, was mogelijk. Hierdoor ontstond op de begane grond weer een winkelruimte, die in gebruik werd genomen door de firma Posthumus, welke gevestigd was in het huis St.-Luciensteeg 25. De ruimte daarboven, alsmede die in het laatstgenoemde buurpand van no. 25 konden bij de directieruimten van het museum worden gevoegd.

+De St.-Luciensteeg 23

De historische waarde van het complex na de verbouwing

[+] De drie binnenplaatsen van het Burgerweeshuis hebben hun oude aspect bij de restauratie behouden. Men is er in geslaagd tijdens de verbouwing en de onderkeldering de gevels overeind te houden en te herstellen, waarbij slechts weinig aan het uiterlijk veranderde en men aan het bouwen van replica's kon ontkomen. Slechts de bestrating van de binnenplaats moest worden vernieuwd; dit zal echter ook tijdens het bestaan van het weeshuis geregeld gebeurd zijn. Alleen de bestrating van de meisjesplaats kreeg een ander karakter; hier verdween immers het plantsoen en werd de historische toestand van voor 1865 hersteld.

[+]*De binnenplaatsen*

Niet alleen voor Amsterdam, ook voor ons land vormen deze drie binnenplaatsen met het daarbij aansluitende Begijnhof een unicum. De Nederlandse architectuur toont meer een spel van gevels aan straten en grachten en heeft in veel mindere mate gelegenheid gehad zich bezig te houden met de vormgeving van binnenhoven e.d. Deze binnenplaatsen zijn dan ook het sieraad van het Burgerweeshuis. Vrijwel steeds wordt het afgebeeld, gezien vanaf een binnenplaats. Vanuit dit standpunt bezien is het gebouw dan ook weer geheel intact.

+ Achter de gevels echter is er weinig meer dat aan het weeshuis van vroeger herinnert.

Er is een levend en boeiend gebouw met een vaak verrassende ruimtewerking ontstaan, zonder associaties aan de vroegere keukens, eetzalen, schoollokalen en slaapzalen. De wezen zijn verdwenen; het enige dat nog rechtstreeks aan hen herinnert zijn de kastjes, waar de jongens hun persoonlijke bezittingen in plachten te bergen en de wat melancholiek aandoende gedenkplaat van Van Speyk.

+Het interieur

Aan de regenten bleven meer herinneringen bestaan. De beide regentenzalen met hun aangrenzende vertrekken en met hun collecties, zijn nog geheel bewaard.

De atmosfeer van een museum met zijn verzorgde afwerking van de ruimte, zijn kostbare inventaris en zijn constante temperatuur, sluit zich gemakkelijker aan bij deze regentenvertrekken die binnen het vroegere weeshuis al een enigszins museaal karakter hadden, dan bij de vertrekken van de weeskinderen. Daar was dan ook niets meer aanwezig dat te behouden en te gebruiken viel en dat de sfeer hiervan had kunnen continueren.

+ Het proces van een algehele verandering achter de oude gevels dat zich door het wijzigen van de bestemming en door de verbouwing in een zeer snel tempo voltrok, was voordien al lang aan de gang. Sedert de tweede helft van de 19de eeuw hadden er vele verschuivingen binnen het complex plaats gehad en waren verscheidene onderdelen, die tot die tijd als afzonderlijke eenheden naast elkaar hadden bestaan, inwendig aaneengeregen tot één gebouw. Dit proces is met de laatste verbouwing voltooid; men kan het gehele gebouw nu binnendoor bereiken. De binnenplaatsen, vroeger de centrale verbindingsruimten, konden daardoor worden afgestaan aan het openbare voetgangersverkeer.

+De samenvoeging van de afzonderlijke gebouwen

Door al deze veranderingen is de verhouding tot de gebouwen ook gewijzigd. Wanneer men zich losmaakt van de aantrekkingskracht die de nieuwe waardevolle inhoud uitoefent, en ook afziet van de geslaagde aanpassing van een oud gebouw aan een hedendaags gebruik, om zich op het vraagstuk van de historische waarde van het complex na de inrichting tot museum te beperken, dan komt men tot de conclusie dat ook hier, als steeds bij restauraties, vele banden met het verleden moesten worden doorgesneden om er enkele te kunnen behouden. In het inwendige van het gebouwencomplex zijn geen vondsten meer te verwachten die nog aanwijzingen zullen geven over de vroegere gebruikers. Vele ruimten, waarin wij ons het leven van toen nog konden voorstellen, moesten dermate worden gewijzigd, dat oude prenten en foto's ons veelal dichter bij het verleden brengen dan een bezoek ter plaatse.

+ Nu is het vervangen van herkenningspunten van vroegere bewoners door een stempel van het eigentijdse gebruik een proces, dat zich bij ieder oud gebouw door de tijd afspeelt en dat ook nodig is om het bruikbaar te houden. Door die veranderingen wordt de oude architectuur geleidelijk aan losgemaakt van de oorspronkelijke functie en doordat het architectuurbeeld geen herkenning of beleving hiervan meer meebrengt, wordt het meer ervaren als een doel in zichzelf. Het lijkt nu dan ook alsof de bouwmeesters van vroeger meer gewerkt hebben om de architectuur vooruit te brengen dan om hun medemensen te huisvesten.

+Het losmaken van de gevels en de inhoud

+ Wanneer men zich bewust is van deze vertekening, die de tijd in het historische beeld heeft aangebracht, dan kan men zich verdiepen in die aspecten van het gebouw, die nog authentiek en vrijwel ongeschonden tot ons komen.

+De authentieke onderdelen

Het gebouw van het Historisch Museum als uiting van Amsterdamse architectuur

Men komt zo het gebouw van het Historisch Museum beziend, niet alleen tot een overzicht betreffende het ambacht van metselaars en timmerlieden gedurende enkele eeuwen, zoals het oude muurwerk, de balklagen, vensters en kappen ons dat geven, doch men vindt hier ook het werk van de belangrijkste bouwmeesters van de stad uit alle perioden naast elkaar. Er is geen gebouw in Amsterdam dat zozeer een van de belangrijkste specimen van iedere periode kan tonen als het Historisch Museum dat daarbij blijft boeien door de nog vele onopgeloste vragen.

+ Immers, het is mogelijk de oorspronkelijke vensters van het Oudemannenhuis van 1545 te vergelijken met de zeer weinige andere voorbeelden die de stad nog bezit van ramen uit die tijd. Men kan er aan twijfelen of de fraaie korbeels van de huisjes aan de zuidzijde van de jongensplaats uit het derde kwart van de 16de eeuw zijn. Men kan zich afvragen hoe de aanleg van de poort aan de Kalverstraat die Joost Jansz.

+*De 16de eeuw*

Bilhamer in 1581 maakte precies werd bedoeld. Op welk moment de bekende opschriften zijn aangebracht valt ook nog niet met zekerheid te zeggen.

Vrijwel even oud als de toegang aan de Kalverstraat zou de poort aan de St.-Luciensteeg kunnen zijn die in 1634 naar daar werd verplaatst. De oorspronkelijke situatie, het bouwjaar en de maker kunnen nog lang een vraagpunt blijven.

+ Het volgende tijdperk waarin vele leden van de familie de Keyser bij het werk aan het weeshuis betrokken werden stelt ook zijn problemen. Van het nieuwe kinderhuis dat Hendrick de Keyser bouwde bleef alleen het kleine poortje met het jaartal 1598 over. Het werpt de vraag op of een bouwmeester uit die tijd alle onderdelen van een gebouw ontwierp of zich beperkte tot de gevels. Van Huybert en Thomas de Keyser bleef in het huidige gebouw niets bewaard, van de steenhouwer Carel Care slechts het poortje van de brouwerij met het jaartal 1606. We kunnen ons afvragen of Pieter de Keyser werkelijk het ontwerp maakte voor de galerij en jongensschool uit 1632. Tot nu toe is van hem geen ander bouwwerk bekend dan de bekroning van de Westerkerkstoren te Amsterdam. Nog moeilijker is het na te gaan in hoeverre Willem de Keyser als ontwerper betrokken was bij de verhoging van de poort in de Kalverstraat in 1642.

+De 17de eeuw

Duidelijker schijnt de positie van Jacob van Campen, die zonder twijfel de geestelijke vader is van de drie vleugels van de meisjesplaats die in 1634 en 35 werden gebouwd. Maar ook hier roept het gebouw nog talrijke vragen op. Werd de Ionische orde gebruikt omdat deze het vrouwelijk karakter van de meisjesplaats zou onderstrepen? Het schijnt dat men hier de voorschriften van de ordeboeken volgde: bij de jongensplaats was de Dorische orde toegepast en bij de Schouwburg die Jacob van Campen in 1637 voor het weeshuis bouwde, de Korintische. Het Ionische kapiteel van de meisjesplaats schijnt van een nieuwe inventie en zou door van Campen ontworpen kunnen zijn. Verder kan men zich nog steeds verdiepen in de maatvoering van de deze afgewogen gevelarchitectuur en deze vergelijken met die van het Mauritshuis in Den Haag dat vermoedelijk iets jonger is. De conclusie zou dan kunnen zijn dat alleen Jacob van Campen dit laatste gebouw ontworpen kan hebben en dat het 17de eeuwse klassicisme niet in Den Haag, doch in Amsterdam werd geboren.

Het merkwaardige, kort na de vernieuwing van de meisjesplaats gebouwde, boekhoudershuis roept bijna nog meer problemen op. De door muurdammen gelede gevel behoort tot een kleine groep gebouwen die omstreeks 1635 in Amsterdam gebouwd werden en waarvan de architectuur wellicht ook samenhangt met de neiging tot de grote zuilen.

Men zou zich kunnen afvragen of Philip Vingboons, hoewel zijn plan voor een reeks van negen huizen aan de St.-Luciensteeg niet doorging, niet ook ander werk voor het weeshuis heeft verricht, zoals bijvoorbeeld het ontwerpen van de plafondschildering van de regentenzaal en het maken van een plan voor de lange stille gevel aan de zijde van de Voorburgwal die in 1680 werd gebouwd. Al deze vragen staan nog open.

+ In de 18de eeuw kan men het werk van de vaste metselaars en timmerlieden van het weeshuis, als Cornelis van der Tak en Jan van der Streng zien verrijzen naast dat van de grote bouwmeesters uit de 17de eeuw. Het beeld van wat zij voor het weeshuis maakten is niet compleet, wanneer men de vernieuwing van de huizen aan de Kalverstraat en de St.-Luciensteeg niet mede in beschouwing neemt. In 1739 ziet

+De 18de eeuw

men de Lodewijk XV-stijl in Amsterdam zijn intrede doen aan het portaal van het jongenshuis dat Jan van Logteren maakte. Deze stijl bleef lang in gebruik zoals de hardstenen pomp naast de 'rode poort' en het smeedijzeren hek op de achterplaats tonen.

Hoewel het nog steeds niet bekend is wanneer deze onderdelen tot stand zijn gekomen moeten ze van omstreeks 1770 dateren. Het ijzeren hek dat zich thans niet meer op zijn oorspronkelijke plaats bevindt en iets is ingekort, is in de stad een zeldzaam element. Het hangt samen met de vele hekken die de Amsterdammers bij hun buitenplaatsen oprichtten.

Ook vindt men in het gebouwencomplex het bewijs dat de architectuur niet altijd streeft naar wat nieuw is. De oostelijke vleugel van de meisjesplaats die in het midden van de 18de eeuw de architectuur van de drie vleugels uit 1634 herhaalt, is een van de meest duidelijke voorbeelden van trouw aan een gegeven thema.

+ Uit het begin van de 19de eeuw is er alleen het goed afgewogen monument voor Van Speyk, ontworpen door de stadsbouwmeester Jan de Greef, dat thans enigszins als een

+*De 19de eeuw*

uit de lijst gehaald schilderij in een hoek is gehangen en zo een der weinige onderdelen van de architectuur is, die onder de nieuwe bestemming van het gebouw geleden hebben.

Uit de tweede helft van de 19de eeuw, een tijdperk waarin vader en zoon Moeton zoveel aan het weeshuis hebben gewerkt, is weinig overgebleven. Bij een restauratie moeten de jongste perioden het steeds het meest ontgelden, niet alleen omdat ze in vele gevallen nog geen algemene waardering genieten, maar ook omdat het werk uit die tijd het meest aan de oppervlakte ligt, en zich veelal bevindt op die plaatsen, waar de wijziging van gebruik telkens opnieuw veranderingen noodzakelijk maakt. Uit het tijdperk van de Moetons vindt men echter nog iets terug in de winkelpuien aan de St.-Luciensteeg en in enkele gevels aan de Kalverstraat.

Ongehinderd door verkeer of nieuwbouw kan men thans het werk van vele bouwmeesters, timmerlieden en metselaars op zich laten inwerken jn het besef, dat in dit gebouwencomplex in de loop der tijden vrijwel de gehele Amsterdamse architectuur vertegenwoordigd is.

In dit opzicht is het een plaats gebleven, waar een groot deel van de Amsterdamse historie verankerd ligt en die thans toegankelijker is geworden dan ooit.

346

347

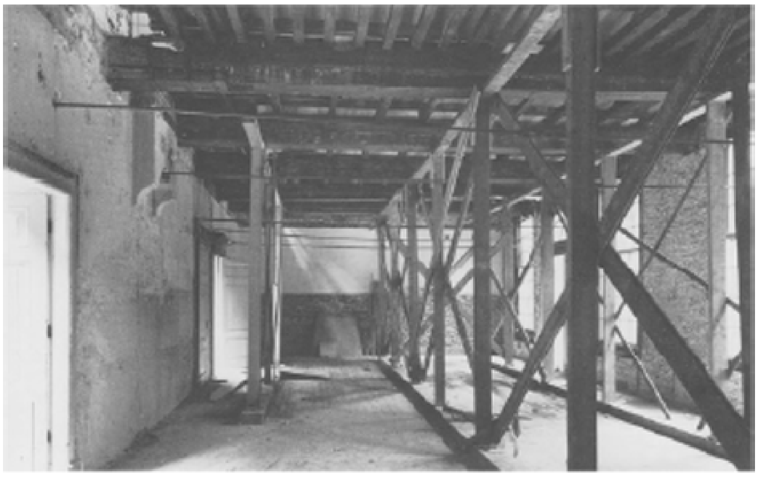
348

349

350

Het gebouw tijdens het onderzoek

Afb. 346. De breiwinkel, later conversatiezaal in de vleugel aan de Voorburgwal (opn. 1964). Op de grond de aardgewelven waarop de vloer rustte, rechts de muur van de meisjeseetzaal uit 1634.

Afb. 347. Schouw uit de kamer van de keukenvader, onder de regentessenzaal (opn. 1964). Ca. 1885. Zoals zoveel interieurs in het weeshuis was ook dit vertrek aan het eind van de 19de eeuw gemoderniseerd.

Afb. 348. De jongenseetzaal met de resten van het houtskelet van het Oudemannenhuis uit 1545 (opn. 1964).

Afb. 349. De meisjeseetzaal naar het middelhuis gezien (opn. 1964). Ook de linkerwand bleek in 1634 geheel te zijn vernieuwd. De eindwand was gelijk van vormgeving als in het middelhuis. In 1928 was de vloer omhooggebracht.

Afb. 350. De kindereetzaal uit 1635 naar het oosten (opn. 1964).

351

352

353

354

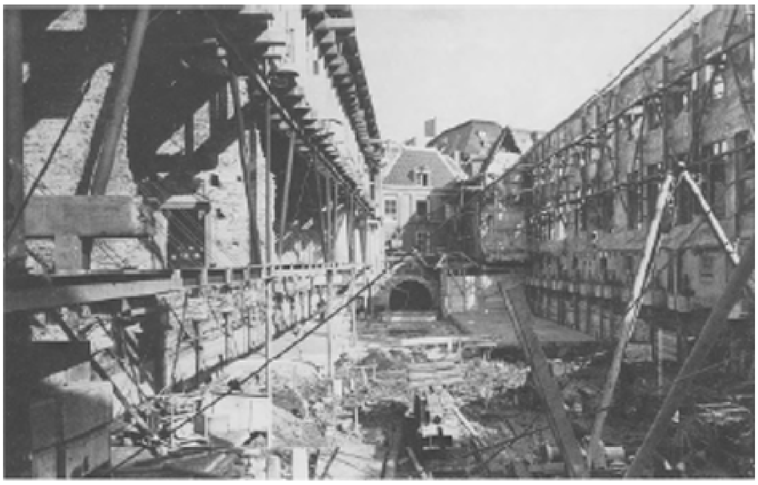

355

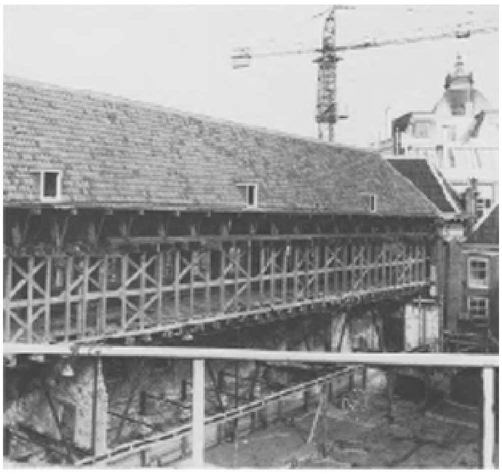

356

Het complex tijdens de verbouwing

Afb. 351. Aanzicht van het gewelf onder het boekhoudershuis (opn. 1968). De overwelfde Begijnensloot was voor de verbouwing niet toegankelijk.

Afb. 352. Funderingsonderzoek meisjeshuis (opn. 1964). De buitenmuur van het meisjeshuis rustte gedeeltelijk op de oude kloostermuur en voor een deel op nieuwe palen.

Afb. 353. De voorgevel van het jongenshuis van de achterzijde na afbraak van het gebouw (opn. 1968).

Afb. 354. Het westelijke eind van de zuilengalerij aan de jongensplaats gestut tijdens de bouwwerkzaamheden (opn. 1968).

Afb. 355. De bouwplaats tussen het kinderhuis en de gevel van het jongenshuis op de plaats van de huidige schuttersgalerij (opn. 1968).

Afb. 356. Het kinderhuis tijdens de vernieuwing van de muur langs de vroegere Begijnensloot (opn. 1968).

Het ronde poortje naar de kinderplaats (G.A.A.)

5. De huizen rondom het weeshuis

Inleiding

+ De geschiedenis van de huizen aan de St.-Luciensteeg en de Kalverstraat, die aan de achterzijde aan het weeshuis grenzen, is van het begin af nauw verbonden geweest met die van de instellingen op het achterterrein. Het St.-Lucienklooster en het Oudemannenhuis zijn ontstaan en uitgebreid in een woonhuisverkaveling. Geleidelijk aan werden de huizen uit de omringende bebouwing verworven. Het weeshuis voltooide tenslotte dit proces zodat het gehele bouwblok in het bezit van deze instelling kwam. Eerst in recente tijd zijn het gebouwencomplex op het binnenterrein en de huizen aan de rand weer van elkaar gescheiden.

+*De randbebouwing*

De samenhang tussen de huizen en de instellingen bestaat historisch bezien van het eerste moment af. Alleen door van deze totaliteit uit te gaan is het mogelijk een poging te wagen, het middeleeuwse verkavelingspatroon te reconstrueren.

+ De eerste vijf erven die na 1414 door het klooster op het eiland tussen Begijnensloot en Voorburgwal werden gekocht, hebben blijkens de akten doorgelopen tot de Kalverstraat (zie blz. 114). De erfscheidingen staan scheef op deze straat omdat zij de verkavelingsrichting volgen van de landen aan de westzijde van de Amstel. Naar de Kalverstraat toe wordt deze schuine richting iets minder dan verder landinwaarts, hoewel er veel verschil is in de scheefheid van de erven aan de westkant van de Kalverstraat.

+*De vijf erven ten zuiden van de St.-Luciensteeg*

+ De parcellering op het eiland tussen de Voorburgwal en Begijnensloot is door het Begijnhof en het klooster thans geheel uitgewist. De richting van de vroegere perceelsgrenzen daar kan men nog vaststellen aan de Begijnhofkerk, de noordgrens van het Begijnhof en aan de richting van de verdwenen kloosterkapel. De percelen hadden hier een andere richting dan die van de Kalverstraat. Het punt waar ze ombogen of knikten is niet meer vast te stellen. Bij de huizen ten zuiden van het weeshuiscomplex, zoals Kalverstraat 108, ligt de knik direct achter de bebouwing. Bij de huizen aan deze straat ten noorden van de St.-Luciensteeg valt hij samen met de Voorburgwal. Waar het knikpunt van de erfscheiding gelegen heeft bij de eerste vijf erven die het klooster kocht en die van het eiland doorliepen tot aan de Kalverstraat is niet meer na te gaan. Er is slechts één aanwijzing en wel de scheef geplaatste noordelijke zijgevel van het Oudemannenhuis. Waarschijnlijk is deze op een perceelsgrens gebouwd (zie blz. 123). Uit de richting ervan, vrijwel evenwijdig met de St.-Luciensteeg blijkt, dat de erven van de Kalverstraat hier over een grote lengte zonder knik naar achteren hebben doorgelopen. Voor het gebied van de St.-Luciensteeg tot hier zal de knik dan ook samengevallen zijn met de Begijnensloot. Op het terrein van het latere Oudemannenhuis moet dit breekpunt in de erven zich meer naar de kant van de Kalverstraat hebben bevonden.

+*De richting van de verkaveling*

+ Helaas zijn de koopakten van de erven ten behoeve van het Oudemannenhuis niet bewaard gebleven. Dit maakt het moeilijk vast te stellen of de erven die het klooster tussen 1414 en 1423 op het eiland verwierf, correspondeerden met de percelen aan de Kalverstraat ten zuiden van de St.-Luciensteeg. Op het eerste perceel dat het St.-Lucienklooster in 1414 verwierf, werd aan de Kalverstraat het Oudemannenhuis

+*De perceelsbreedte*

gesticht (zie blz. 121). Het vijfde erf dat werd aangekocht lag achter Kalverstraat 80-82 (zie blz. 320).

Uit deze weinige gegevens blijkt dat er enkele zeer brede erven tussen het eerste en het vijfde erf moeten zijn geweest. Vermoedelijk was het tweede erf, naast het Oudemannenhuis, even breed als de latere vier percelen Kalverstraat 94-100 en het derde erf even groot als de drie huizen met de gang ernaast die in 1480 door het St.-Lucienklooster werden gekocht (zie blz. 114).

+ Waarschijnlijk hebben de beide grote stadsbranden de ontwikkelingen in dit gebied verhaast. Het huis op het erf Kalverstraat 80-82 was in 1422 verbrand. Het Oudemannenhuis moest in 1422 tegenover de kapel der Heilige Stede gebouwd worden, terwijl het derde erf dat het klooster in december 1422 verwierf wordt aangeduid als 'dair Claes Heynen soen up plach te woenen' (zie blz. 116). Misschien is zowel de stichting van het Oudemannenhuis als de uitbreiding van het klooster door de brand bevorderd. Dat ook de stadsbrand van 1452 hier gewoed heeft blijkt uit de stukken over een rente op Kalverstraat 108 (A.B.W. 527).

+De stadsbranden

+ Waarschijnlijk vond in de loop van de 15de eeuw, wellicht mede gestimuleerd door de stadsbranden, een verdichting van de bebouwing plaats. Op het tweede erf ontstonden aan de zijde van de Kalverstraat vier percelen, op het derde erf waren in 1480 drie huizen en op het vijfde erf in 1500 twee panden. Het is mogelijk dat deze splitsing alleen aan de kant van de Kalverstraat plaats vond en dat de achterterreinen aan de zijde der Begijnensloot ongedeeld bleven.

+De verdichting van de percelen

+ De vroegere aanwezigheid van de brede percelen blijkt ook nog uit de vele gangen tussen de huizen. De eerste gang achter Kalverstraat 80 liep niet door tot aan de straat, de tweede gang werd steeds belangrijker en groeide uit tot de hoofdingang van het Burgerweeshuis. De derde gang, de poort van het eerste Oudemannenhuis, was al na 1572 buiten gebruik. De vierde gang, een slopje tussen de huizen, werd nadien de toegang tot het Oudemannenhuis.

+De gangen

+ Van de middeleeuwse woonhuizen die op deze verkaveling werden gebouwd is meer bekend dan over dergelijke huizen elders in de stad; de opmeting van 1631 waarin alle huizen die op dat moment tot het weeshuis behoorden werden opgenomen, levert ons deze informatie. Voor de geschiedenis van de huizen is deze opmeting al even belangrijk als voor die van het weeshuis.

+De middeleeuwse huizen

+ De grotere middeleeuwse stadshuizen hadden een driedelige plattegrond. Het waren lange huizen met achtereenvolgens een voorhuis, een binnenkamer en een achterkamer. Dit type werd ook nog toegepast bij de twee huizen die in 1568 gebouwd werden aan de St.-Luciensteeg (27, naast 25), een huis bij de weeshuispoort (Kalverstraat 94) uit 1581 en in 1622 bij het huis dat boven de Begijnensloot werd opgetrokken (St.-Luciensteeg 25). De oudste huizen van dit type lagen aan de Kalverstraat, zij waren niet onderkelderd en bezaten geen verdieping. De hier genoemde jongere voorbeelden hadden alle een verdieping, terwijl alleen de huizen St.-Luciensteeg (27) kelders hadden. In enkele gevallen blijkt dat boven de achter het voorhuis gelegen binnenkamer+ een hangkamer of ingestoken vertrek was, dat zijn licht uit het voorhuis of uit de achterkamer kreeg. Bij de huizen Kalverstraat 86 en 88 (zie blz. 352) kwam een dergelijke insteek voor; evenals bij Kalverstraat 94 uit 1581 (zie blz. 354) hebben de andere huizen ook dergelijke insteken gehad. Het is opvallend dat Vingboons ze in 1652 nog toepast bij zijn ontwerp voor een nieuwe huizenrij aan de zuidkant van de St.-Luciensteeg (zie blz. 342).

+De huizen met driedelige plattegrond

+De hangkamers

+ De achterkamers van deze huizen met driedelige plattegrond hebben zeer verschillende afmetingen. De meeste zijn vrij vierkant en soms ingericht tot keuken. Bij het huis St.-Luciensteeg 25 was dit blijkens de kaart van 1631 de oorspronkelijke toestand, terwijl dat bij de huizen Kalverstraat 86 en 88 in de 19de eeuw (nog?) het geval was. De huizen Kalverstraat 84 en 100 hadden een lange achterkamer waarvan men zich afvraagt of deze ooit als keuken in gebruik was. Men moet daarbij in beschouwing nemen dat de huizen met enig achterterrein behalve de keuken in het huis, ook nog+ een keuken op het achtererf hadden. De ouderdom van de achterkeukens is nog niet vastgesteld. Bij beide huizen Kalverstraat 80-82 was reeds in het midden der 16de eeuw tegen de kloostermuur achter aan het erf een ‘loots’ gebouwd (cart. 58).

+*De achterkamers*

+*De achterkeukens*

Bij het huis Kalverstraat 106 werd in 1617 een achterkeuken vermeld die door een binnenplaats van het huis was gescheiden en reeds voordien was gebouwd (zie blz. 330). Over het algemeen schijnt het bouwen van een achterkeuken bij een huis met driedelige plattegrond omstreeks 1600 te zijn toegenomen.

In het algemeen waren deze huizen met driedelige plattegrond zo smal dat er weinig gangen worden aangetroffen. Op de kaart van 1631 heeft het huis Kalverstraat 88+ een gang langs de binnenkamer en achterkamer. Het aangrenzende pand no. 86 heeft op de tekening slechts een gang langs de binnenkamer. Aangezien deze tekening niet is afgemaakt zou men zich kunnen voorstellen dat de gang hier langs de achterkamer heeft doorgelopen. Het huis St.-Luciensteeg 25 tenslotte had slechts een gang langs de binnenkamer. Naast deze veelvuldig voorkomende driedelige plattegrond worden slechts weinig voorbeelden gevonden van de tweedelige huisaanleg. De huizen Kalverstraat 96-98 bezitten een tweedelig voorstuk doch ook een aparte achterkamer.

+De gangen in de huizen

+ De huizen St.-Luciensteeg 13-23 zouden tot het tweedelige type kunnen behoren (zie blz. 338). Zij onderscheiden zich daarvan echter doordat in de eerste ruimte een schouw en een bedstede zijn aangebracht. Men heeft hier te maken met kamerwoningen waarbij aan de achterzijde een tweede klein vertrek is toegevoegd. Het is niet duidelijk of men in dit vertrek een kleine bijkeuken moet zien, dan wel een verwarmbare kleine ruimte om te zitten. In ieder geval is dit een gebruikelijke aanleg voor de middeleeuwse grotere woonkamer.

+De huizen met een tweedelige plattegrond

+ Door de vele open gangen tussen de huizen van de Kalverstraat konden achter de huizen vaak achterkamers worden gebouwd, bestemd om verhuurd te worden. Op de kaart van 1631 zijn daar al nauwelijks meer voorbeelden van te vinden. Bij de weeshuispoort komen er enkele voor maar deze zullen van omstreeks 1600 dateren. Aan weerszijden van deze poort is er zulk een woning van twee vertrekken met een deur buiten de poort (zie blz. 161). Wellicht een van de kleinste huisjes van de stad was de portierswoning van het weeshuis met een in het hooihuis uitgebouwde bedstede.

+De achterhuizen of gangwoningen

Daartegenover lag het schoenmakershuis met zijn werkplaats en twee verwarmbare vertrekjes (zie blz. 133). Soortgelijke huisjes moeten er ook gelegen hebben bij het steegje dat toegang werd tot het Oudemannenhuis. Doordat enkele van deze woninkjes in 1572 bij het Oudemannenhuis zijn getrokken en later gebruikt zijn als schoolmeesterswoning van het weeshuis, zijn dit de enige achterhuisjes van de Kalverstraat die tot op de huidige dag zijn blijven bestaan (zie blz. 132).

+ Het vroegere Oudemannenhuis was ten tijde van de opmeting van 1631 een der grootste huizen van de stad en bezat een voor Amsterdam vrij zeldzame aanleg van een op het achtererf gelegen groot huis met een toegangspoort aan de straat (zie blz. 124). Het contrast in ruimte met de andere huizen is bijzonder opvallend.

+Het huis met de poort

+ Karakteristiek voor het jongere woonhuis zou een type worden dat naast een tweedelig voorstuk, een binnenplaats en achterkeuken bezit. De eerste voorbeelden hiervan zouden de huizen Kalverstraat 96 en 98 kunnen zijn die van omstreeks 1575 kunnen dateren. Een bijzondere omstandigheid was dat daar het gebouw van het vroegste Oudemannenhuis tot achterhuis verbouwd kan zijn (zie blz. 124).

+Het 17de eeuwse woonhuistype

Het grote huis aan de Kalverstraat (no. 108) dat Hendrik Brouwer in 1623 liet bouwen en dat later bezit van het weeshuis zou worden, toont dit nieuwe type. In één opzicht sloot Kalverstraat 108 bij de omringende huizen aan, namelijk in het ontbreken van een kelder (zie blz. 360). Daartegenover stond dat het huis boven de pui drie verdiepingen kreeg en daarmee ver moet hebben uitgestoken boven de lage huizen in de omgeving. Hoewel het terrein ruimte genoeg bood, werd hier niet meer

de driedelige plattegrond gekozen maar een tweedelige, met opkamer en kelderkamer daaronder. Achter het huis was een keuken met vermoedelijk twee vertrekken erboven die uitzicht hadden op een tuin. De ruimte die direct boven de keuken lag kan door een gang met de opkamer verbonden zijn geweest. De plattegrond die voor dit huis werd gekozen zou navolging vinden bij de huizen die in de 17de en 18de eeuw rond het weeshuis gebouwd zouden worden.

Doordat het weeshuis geleidelijk alle omringende huizen in bezit had gekregen geschiedde, toen deze huizen in verval raakten, de vervanging niet langer op kleine schaal, zoals nog in 1581 de twee huizen naast de poort en in 1621 het huis aan de+ St.-Luciensteeg (25) over de Begijnensloot. De projecten voor vernieuwing kregen steeds groter omvang. In 1652 ontwierp Philip Vingboons een rij van negen nieuwe huizen aan de zuidzijde van de St.-Luciensteeg. Deze huizen zouden worden onderkelderd en konden daardoor achter het voorhuis geen opkamer met kelderkamer krijgen (zie blz. 342). Wel kwam er waar mogelijk achter het huis een plaatsje met keuken. Bij de grootste huizen zou er boven de achterkeuken een kamertje komen en

+*Het plan voor negen huizen van Philip Vingboons in 1652*

werd de trap tussen huis en achterhuis in gelegd. Hoezeer deze huizen met hun geringe diepte, hun sterke ontwikkeling in de hoogte en hun door een trap verbonden achterhuizen een afwijking vormden van de middeleeuwse traditie, zij werden toch niet het uitgangspunt bij de vernieuwing voor de omringende huizen van het weeshuis in de komende tijden.

+ De eerste grote vernieuwing aan de rand die wel werd uitgevoerd was de herbouw van vier huizen in de Kalverstraat (100-106) in 1696. Hier werd op kleinere schaal het type toegepast, dat het grote buurhuis (no. 108) in 1623 had gekregen en dat geleidelijk aan gemeengoed geworden was (zie blz. 358).

+De huizen Kalverstraat 100-106 uit 1696

Achter het voorhuis waren hier de opkamer en de kelderkeuken, terwijl achter het huis een plaatsje was met een keuken op hetzelfde niveau als de kelderkeuken. Ook het voorhuis was hier onderkelderd. Dit huistype, nu geschikt gemaakt voor het gewone winkelhuis, werd het uitgangspunt bij alle vernieuwingen in de randbebouwing die het weeshuis zou ondernemen.

Van omstreeks 1700 dateert een ontwerp van vijf soortgelijke huizen in nog kleiner formaat, dat vermoedelijk een voorstudie vormde voor de grote vernieuwing van de+ St.-Luciensteeg. In 1716 werd de hele huizenrij aan de zuidzijde, waarvoor Vingboons reeds plannen had gemaakt, tenslotte toch vernieuwd (zie blz. 346). Weer koos men hiervoor het bovenomschreven type woning maar nu zonder topgevels aan de voorkant en samengevat onder een lange lijst en een dwarsdak.

+De dertien huizen aan de zuidzijde van de St.-Luciensteeg uit 1716

Aan de achterkant bezaten deze huizen nog een reeks traditionele puntgevels. Voor de eerste maal werd hier in de randbebouwing van het weeshuis gebruik gemaakt van schuifvensters. Een traditioneel element dat weinig in het geheel paste waren de houten onderpuien van de huizen in dit blok.

+ Enkele jaren later, in 1725, liet het weeshuis ook het voormalige weeshuisgebouw, de herberg ‘de Keizerskroon’ aan de overzijde van de Kalverstraat, vernieuwen. Ook hier maakte de topgevel plaats voor een kroonlijst die echter op dezelfde hoogte geplaatst werd als de top van de vroegere trapgevel (zie blz. 12).

+De lijstgevels

De beide huizen Kalverstraat 86 en 88 werden vermoedelijk kort daarop zo verbouwd dat de daken schuil gingen achter een schijnverdieping met dwarsdak. Ook hier kwam weer een lijstgevel die twee huizen tot een geheel maakte.

Toch was het alsof de Kalverstraat zich tegen het indringen van de lijstgevels verzette.+ Veel nieuwe huizen uit de 18de eeuw kregen weer een topgevel. Toen het weeshuis in 1750 de panden Kalverstraat 80-82 liet vernieuwen sloot men ook daarmee niet aan bij de lijstgevel die het hoekhuis in 1716 tezamen met het blok aan de St.-Luciensteeg had gekregen, maar men keerde terug tot de topgevel in zijn zwierige 18de eeuwse vorm (zie blz. 350). Hetzelfde vond plaats bij de drie huizen ten zuiden van de jongenspoort die in 1771 herbouwd werden. Hierbij doorbrak men de traditie wel op een ander punt: inplaats van de houten onderpui, tot dan toe steeds gebruikt voor de winkelhuizen, koos men thans voor een geheel stenen gevel (zie blz. 357).

+De topgevels

Na uitvoering van al deze projecten was vrijwel de gehele randbebouwing vernieuwd.

Alleen de huizen Kalverstraat 84, 86, 88 en 90 waren niet in deze periode herbouwd.

+ De huizen rond het weeshuis waren nu alle van hetzelfde type; er was geen verschil meer in de vorm van de woningen aan de St.-Luciensteeg en die aan de Kalverstraat en ook weinig verschil in huur. Het lange driedelige middeleeuwse huis had plaats gemaakt voor huizen met een tweedelige plattegrond en een achterkeuken. De nieuwe huizen waren wel veel hoger dan de oude. Zij hadden alle dezelfde indeling: die van de vier woningen die men in 1696 gebouwd had. Achter het voorhuis waren een opkamer en een kelderkeuken. Onder het voorhuis een kelder en erboven een woonverdieping.

+*Het winkelhuistype*

De functie van de tweede verdieping was gevarieerd. Bij de huizen van 1696 aangeduid als kleerzolder. Hij had daar een hijsluik in de gevel evenals op het bouwplan van de vijf huizen. Bij het grote huizenblok aan de St.-Luciensteeg, in 1716 gebouwd, werd de tweede verdieping bij vrijwel alle huizen voor woondoeleinden gebruikt. De latere woningen hadden hier op de tweede verdieping gewone vensters.

De tussen 1696 en 1771 vernieuwde huizen om het weeshuis waren in het bezit van schuiframen behalve het blok van de eerste vier woningen, dat nog kruiskozijnen had. Aanvankelijk hadden deze schuifvensters een zeer kleine ruitverdeling.

+ In de 19de eeuw ging men er toe over grotere ruiten daarvoor in de plaats aan te brengen. Het blok huizen in de St.-Luciensteeg kreeg, zoals de weeshuisgebouwen,

+*De schuifvensters*

vensters met een grotere ruitverdeling maar van hetzelfde type. In de Kalverstraat echter paste men schuifvensters met slechts twee ruiten in de breedte toe, zogenaamde empire vensters, die men deftiger vond. Waarschijnlijk heeft de herberg 'de Keizerskroon' als eerste van de bezittingen van het weeshuis in de Kalverstraat dit venstertype in 1820 gekregen, waarna de overige huizen volgden.

+ Ook de onderpuien verloren hun kleine ruiten en de uitstalluiken in de benedenvensters. De stijlen van de houten pui liet men staan en daartussen werden vensters geplaatst met zo min mogelijk onderverdeeld glasoppervlak. Voorbeelden van dergelijke puien, waarbij alleen de stijlen nog aan het oude stramien herinneren, zijn in tekening bewaard gebleven van de huizen Kalverstraat 84 (zie blz. 352) en St.-Luciensteeg 7 en 19 (zie blz. 348).

+De puien

+ Omstreeks 1870 kwam een nieuwe puivorm in zwang, waarbij het bovenste deel van de gevel werd opgevangen op een ijzeren balk die op zij-penanten rustte. De deur werd bij smallere huizen meestal aan de zijkant geplaatst. Deze puien kregen een kroonlijst aan de bovenkant en tegen de penanten werden vaak rijk geornamenteerde pilasters geplaatst. Het waren ontwerpen op zichzelf die meestal weinig verband hielden met de bovenbouw. De bouwaanvragen tonen dan ook aan dat meestal alleen de pui werd getekend. Op deze manier ontstond een vaak zorgvuldig ontworpen portaal, waarop de bovenbouw rustte en werd de gevelwand in tweeën gedeeld; het onderste deel in de schaal van de voetganger en bedoeld om van dichtbij gezien te worden en het bovenste, meer aansluitend bij het totale straatbeeld. Het was vooral de opzichter H. Moeton Jr. die in de periode van 1879-1896 veel puien van de huizen van het weeshuis op dezelfde manier wijzigde en daardoor de straatwanden om het weeshuis een nieuw aanzien gaf (zie blz. 347).

+De puien met pilasters en kroonlijst

+ Omstreeks 1900 eindigde de periode van deze op de klassieke vormgeving geïnspireerde onderpuien en brak er een tijd aan waarbij men de staalconstructie niet langer verborg en tevens trachtte de puien zo doorzichtig mogelijk te maken. Bovendien werd de onderdorpel van het glas verlaagd om een ruimere blik in de uitstalkast te waarborgen. De pui van het hoekhuis Kalverstraat-St.-Luciensteeg uit 1903 en de puien die in 1906 aan weerszijden van de jongenspoort aan de huizen van Kalverstraat 88, 90 en 94 ontstonden, zijn daarvan voorbeelden (zie blz. 348 en 356).

+De 20ste eeuwse puien

Na deze periode volgde opnieuw een tijdperk van zwaardere onderpuien met gebruik van veel hout, zoals de pui van St.-Luciensteeg 25 uit 1915 en die van Kalverstraat 96 uit 1918 (zie blz. 357). Geleidelijk aan kwam ook de Amsterdamse School in zwang.

Voorbeelden: de nieuwe winkelpui van Kalverstraat 80-82 uit 1916 en de pui van Kalverstraat 100-106 uit 1927.

Doordat de nieuwe puien niet meer zoals aan het eind van de 19de eeuw door één man, de opzichter van het weeshuis, werden ontworpen maar door verschillende architecten en er meer stromingen in de architectuur naast elkaar optraden, ging de eenheid van de periode daarvoor verloren, alleen aan de St.-Luciensteeg bleef deze nog enigszins bewaard.

+ Het bleef tenslotte niet bij het vernieuwen van de onderpuien. Ook inwendig vonden er in deze winkels grote veranderingen plaats. Het voorhuis alleen was niet meer voldoende voor de verkoop. De ruimten erachter werden daar ook bij

+De inwendige veranderingen in de winkels

betrokken. Langzamerhand ontstond de neiging twee panden aan elkaar te voegen en ook de verdieping tot verkoopruimte in te richten. Het eerste belangrijke project in deze richting was de samenvoeging van de huizen Kalverstraat 80 en 82, waarbij op de begane grond de gehele tussenmuur verdween en ook het pand St.-Luciensteeg 5 werd bijgetrokken (zie blz. 350).

+ Minder ingrijpend waren voorshands de koppeling van de percelen Kalverstraat 88 en 90 in 1888; van de huizen Kalverstraat 100 en 102 in 1900; van de winkels Kalverstraat 104 en 106 in 1908 en de toevoeging in 1924 van St.-Luciensteeg 1 en 3 aan het complex van de firma Gerzon, dan reeds bestaande uit de panden Kalverstraat 80, 82 en St.-Luciensteeg 5. Een zeer grote ingreep was echter de samenvoeging in 1927 van de huizengroep Kalverstraat 100-106 tot een warenhuis, waarbij alleen de oude voor- en achtergevels bewaard bleven.

+*De samenvoeging van de percelen*

De huizen aan de St.-Luciensteeg voor de nieuwbouw in 1716

Het hoekhuis Kalverstraat 78 en de vier achterhuizen aan de St.-Luciensteeg

+ Uit een rente op het huis Kalverstraat 80 die in het bezit is gekomen van het St.-Lucienklooster blijkt dat het hoekhuis Kalverstraat 78 op 6 oktober 1422 behoorde aan Robbe Gheritsz (cart. 62). Op 31 augustus 1452 wordt Coptgyn Smit als eigenaar genoemd (cart. 55). In de 15de eeuw wordt de St.-Luciensteeg ook Copgen Smitsteeg genoemd (van Eeghen 1941; 175).

+Het hoekhuis Kalverstraat 78

De oudste belastingkohieren (A.R.A.) van 1546 en 1553 vermelden Zijvert in den Ham als eigenaar van dit huis. In 1559 krijgt Aef Wijnincx hier een aanslag en in 1562 Nyes Jacobs. Waarschijnlijk waren deze beide laatsten huurders want het kohier van 1563 vermeldt Zijvert in den Ham nog als eigenaar van de vier verhuurde huisjes die achter het hoekhuis lagen. Het kohier van 1569 wijst uit dat Jan Harmans het huis dan voor 70 lb huurt van Jacob Aertsz. Bij de verkoop van het huis Kalverstraat 80 in 1598 blijkt dit hoekhuis te behoren aan de erven van Jacob Jacobsz smeersmouter. In 1609 is het blijkens de verkoop van het eerste achterhuisje, eigendom van de schoenmaker Claes Willemsz. Op 3 mei 1638 verkoopt diens weduwe, Grietje Boelens, het huis aan de ‘koeckebacker’, Cornelis Huygen van Ravesteyn. Bij de onteigening ten behoeve van de voorgenomen verbreding van de St.-Luciensteeg was deze laatste verplicht het huis op 1 juli 1652 over te dragen aan het Burgerweeshuis (A.B.W. 527).

+ De vier achterhuizen behoorden blijkens het kohier van 1562 toen nog bij het hoekhuis; zij waren eigendom van Zijvert in den Ham en waren verhuurd aan Steven Evertsz voor 22 lb, aan Geesgen Elberts voor 23 lb, aan Trijntjen voor 20 lb en aan Peter Petersz voor 23 lb. Het kohier van 1559 vermeldde geheel andere bewoners. Alleen Peter Petersz komt ook dan voor doch betaalde slechts 15 lb. In de drie andere huizen wonen dan Albert de ‘maickelaer’ voor 18 lb, Willem Petersz ‘tymerman’ voor 18 lb en Henrick Henricxz ‘backer’. Geleidelijk moet dit bezit uit elkaar zijn geraakt want in het begin van de 17de eeuw zijn de huizen in verschillende handen, vermoedelijk zijn zij dan eigendom van de bewoners. Uit de overdrachten blijkt dat ze in het bezit van gemene muren waren. De huizen waren alle even lang als het hoekhuis breed was, namelijk 19 ½ voet. Hun breedte was blijkens de opmeting uit 1651 15 ½, 13, 18 en 17½ voet (zie blz. 344).

+De vier achterhuizen

+ Het eerste achterhuis aan de St.-Luciensteeg werd op 14 december 1609 overgedragen aan de schoenmaker Claes Willemsz die het hoekhuis aan de Kalverstraat reeds bezat. Zijn weduwe Grietje Boelens moest het in 1652 afstaan aan het weeshuis (A.B.W. 534).+ Het tweede achterhuis was blijkens de bovengenoemde overdracht van het eerste huis uit 1609 eigendom van Marten Pietersz ‘wieldrayer’. Op 7 april 1637 verkoopt Jacob Martensz ‘roedrager’ het huis aan Jan Cronenburgh ‘cruydenier’. Deze laatste moest het op 1 juli 1652 aan het weeshuis overdoen (A.B.W. 534).

+Het eerste huis aan de St.-Luciensteeg

+Het tweede huis

+ Het derde huis aan de St.-Luciensteeg behoorde eveneens aan de wieldraaier Marten Pietersz. Op 3 juni 1627 verkopen zijn erfgenamen het huis ‘daer het spinnewiel inde gevel staet’ aan de kuiper Bartholomeus Dircxz. Ook deze moet zijn huis op 1 juli 1652 aan het weeshuis afstaan (A.B.W. 534).

+Het derde huis

+ Het vierde huis in de steeg werd op 10 mei 1639 door de erfgenamen van de damastwerker Henrick Carels verkocht aan Jan Martensz 'appelmeeter'. Bij de onteigening in verband met de verbreding van de steeg moest ook hij zijn huis op 1 juli 1652 aan het weeshuis overdragen (A.B.W. 534). Het weeshuis heeft daarna de vijf huizen niet afgebroken doch verhuurd, eerst in 1716 zou de algehele vernieuwing plaats vinden.

+*Het vierde huis*

De zes kamerwoningen aan de St.-Luciensteeg

+ Op het hoekhuis met zijn vier achterhuizen volgden een reeks diepere percelen waarop zes verhuurde huisjes gebouwd waren. Ook deze schijnen eens in één hand te zijn geweest. In 1467 komen Claes Jacobsz, Fye Jacobsdr en Alijdt Jacobsdr tot scheiding en deling van dit gemeenschappelijk bezit, dat dan bestaat uit een koehuis, drie kamers en een onbebouwd erf (zie blz. 117). Claes krijgt het koehuis dat op de hoek naast de Begijnensloot lag en de daarnaast gelegen 'vuyterste camer'. De beide zusters behouden in gemeenschappelijk eigendom 'die twee anderen innerste cameren mit dat lege erffve dair an geleghen' (A.B.W. 112, cart. 254). Claes Jacobsz verkoopt zijn kamer en het koehuis direct door aan het klooster. Op 5 januari 1488 verkoopt Peter Hering 'die

+*De oudste eigenaren*

snyer' aan Jacob Petersz een kamer met een erf die gelegen was tussen het bezit van het klooster aan de westzijde en Dirck Egbertsz aan de oostzijde (cart. 255).

Vermoedelijk is dit het onbebouwde erf uit de eerste akte, waarop een kamer was gebouwd doch dat voor het andere deel nog niet bebouwd was. Dirck Egbertsz zou dan de eigenaar van het hoekpand met de achterhuizen zijn geweest, terwijl de beide middelste kamers al in het bezit waren van het klooster. In 1495 verklaart Jacob Petersz dat de zusters van St.-Lucia de gehele koopsom van de 'drie cameren mit een leghe erffve' voldaan hebben (cart. 255).

Het kan zijn dat hier steeds sprake is van zes percelen: een koestal op de hoek van de sloot en een daarbij behorende kamer, de twee middelste kamers en een leeg erf van twee percelen breed. Dit laatste was in 1467 geheel onbebouwd; in 1488 was hier één kamer, terwijl het andere deel nog niet bebouwd was.

Op de plattegrond en vogelvlucht van 1631 blijken er tussen de huisjes enige onderlinge verschillen te bestaan (zie blz. 338). Het is duidelijk dat zij niet als één blok door het klooster zijn herbouwd. Mogelijk zijn de beide middelste blijven staan en zijn op de plaats van het koehuis en het onbebouwde erf omstreeks 1500 nieuwe huisjes gebouwd. Van de beide huisjes die het dichtst bij de Kalverstraat zijn gelegen, is het rechtse waarschijnlijk gebouwd tussen 1467 en 1488 en het linkse, na de aankoop door het klooster in genoemd jaar. Omstreeks 1600 is dit waarschijnlijk naar achteren verlengd.+ In de kohieren uit het midden van de 16de eeuw worden de zes door het klooster verhuurde huisjes vermeld. Het kohier van 1561 geeft, gaande van de Kalverstraat naar het westen, de volgende huurders: Griete Dircx, Jannetgen Arys, Frans Jacobsz. Geert Jans, Henrick Gerytsz en Frans Roelen. De eerste vier huisjes werden voor 15 lb verhuurd, de beide laatste voor 16 lb. De indruk, dat ze verhuurd werden aan alleenstaanden die er geen beroep in uitoefenden, wordt versterkt door gegevens uit de andere kohieren. Men treft er veel vrouwen als huurders aan en bij de mannen wordt het beroep niet genoemd.

+De bewoners

+ Bij de overdracht van de kloostergebouwen aan het weeshuis in 1579 werden de zestien nog aanwezige nonnen ondergebracht in deze zes huisjes waarin zij tot hun levenseinde mochten wonen 'maer langer niet' en een toelage ontvingen. Voor het weeshuis was dit in de eerste jaren een bijzonder onvoordelige zaak (van Eeghen 1965; 122). Uit het 'huysboek' van het weeshuis (A.B.W. 367) blijkt dat in het begin van de 17de eeuw de meeste huisjes nog door zusters bewoond waren. Deze woonden toen twee aan twee in de huisjes. In een opgave van de huizen van het weeshuis uit 1634/5 (A.B.W. 131) hebben vier van deze huisjes al een andere bestemming. Als huurders treffen we dan aan Philip Jansz 'pennekoper'; Nanning Jansz 'wieldrajer'; Baefje Mieuwes en Jan Trap.

+De huisvesting van de nonnen

+ Merkwaardig is dat men ondanks deze gemengde bewoning volgens de plattegrond van 1631 nog een gemeenschappelijk achtererf bezat. Mogelijk is deze toestand ontstaan met het bouwen van een nieuw koehuis dat in 1591 plaats gevonden kan hebben (zie blz. 142). Voordien kunnen de erven hebben doodgelopen tegen de gang achter Kalverstraat 80 en later tegen het koehuis van het klooster.

+Het achtererf

+ Onze kennis over deze zes huisjes berust voornamelijk op de plattegrond en vogelvlucht van 1631 (zie blz. 338 en 339). Hierbij moet worden opgemerkt dat de gevelindeling van de vogelvlucht niet klopt met die van de plattegrond. Verder geeft de opmeting van 1651 nog aanwijzingen over de afmetingen van de percelen

+De gegevens betreffende de zes huizen

(zie blz. 344). In de bouwmuur van het perceel St.-Luciensteeg 23 bleek bij de verbouwing van 1974 de rechterbouwmuur van het middeleeuwse huis nog aanwezig (zie blz. 339). Het bleek daarbij dat de achterkamer, die veel lager was dan het voorvertrek, bij het rechtse huis na 1631 nog was verhoogd.

+ De zes huizen hadden een vrijwel gelijke plattegrond, die van groot belang is aangezien hij bij middeleeuwse rijenhuizen meer voorkomt. Er was een grote voorkamer met stookplaats en bedstee, in welke ruimte de voordeur uitkwam. Daarachter onder het lage dak was een kleiner vertrek dat ook een stookplaats bezat, maar dat minder diep was en ook minder breed, door een gang naar het achtererf die er langs liep. In deze kleine achterkamers was nauwelijks plaats voor een bedstede. Slechts bij de huisjes aan de uiteinden van de rij, waar men een iets bredere achterkamer kon maken, was hier een bedstede aangebracht.

+*De indeling*

+ De beide middelste kamers hadden een tot in details gelijke plattegrond en schijnen

+*De twee middelste kamers*

tegelijk gebouwd. De schoorstenen waren gekoppeld op de gemene muur. Op de plattegrond zijn de voordeuren vermoedelijk op de verkeerde plaats getekend; zij liggen daar aan de zijde van de schoorstenen, terwijl het waarschijnlijker is dat zij aan de andere kant in het verlengde van de gang naar achteren waren geplaatst, zoals zij ook op de vogelvlucht zijn getekend.

+ De twee linkse huisjes zijn verschillend van opzet. Het rechtse sluit zich in hoofdopzet aan bij de middelste, al ligt de trap hier op een andere plaats en is er geen gang naar achteren getekend. Het meest linkse huisje heeft een driedelige plattegrond zoals bij grotere huizen gebruikelijk was. Evenals bij het buurhuis ligt de deur naar het vertrek erachter tussen de bedstede en de trap in. Op deze manier is de verspringende perceelsgrens aan de linkerkant gebruikt. Tussen de voorkamer en het achtervertrek ligt hier een kleine ruimte, waarvan het karakter niet duidelijk is. Op de plattegrond komt hier geen schoorsteen voor, terwijl de vogelvlucht hier juist een zeer grote schoorsteen toont. De plattegrond geeft ook hier de beide deuren aan de schouwzijde weer, hetgeen een zeer ongebruikelijke toestand is. Op de vogelvlucht liggen de deuren aan de zijde van de doorloop en de trappen, hetgeen een waarschijnlijker situatie zou zijn.

+De twee linkerkamers

+ Van de beide rechtse huisjes sluit het eerste weer geheel bij de middelste aan wat betreft de indeling ervan. Ook de plaatsing van de trap, die over de bedstede heen loopt is eender. Het rechter huis wordt naar achteren toe breder, waardoor aan de voorzijde een voorhuis kon worden afgescheiden en aan de achterkant in de lange achterkamer een bedstede aangebracht. Op de plattegrond zijn de voordeuren hier goed getekend.

+De twee rechterkamers

Het huis boven de Begijnensloot, St.-Luciensteeg 25 (1622)

+ De oorspronkelijke gevel van dit huis is bekend uit de vogelvluchttekening van 1631 en uit de tekening van Jan de Beijer (zie blz. 56 en 340). Aangezien beide afbeeldingen vrijwel met elkaar overeenkomen mag men aannemen dat ze betrouwbaar zijn. Het huis lag op een zeer in het oog springend punt tegenover het noordelijke stuk van de Begijnensloot waardoor de gevel goed kon worden opgenomen. Hij droeg de jaartalsteen 1622, hetgeen het mogelijk maakte in de fabrieksboeken enkele posten aan te wijzen die waarschijnlijk op de bouw betrekking hadden. Het blijkt dan dat Huybert Thomasz de Keyser voor het natuursteenwerk betaald werd; hij zal dus ook wel de gevel ontworpen hebben (zie blz. 154).

+De gevel

Het huis werd in 1622 ter plaatse geheel nieuw opgetrokken boven de overwelfde Begijnensloot. De plattegrond is bekend uit de opmeting van 1631. Tevens geeft de tekening van de bestaande toestand van voor de verbouwing van 1915 veel informatie (zie blz. 337). Bij de verbouwing in 1975 bleek het huis, dat van nieuwe gevels was voorzien en aan de achterzijde was ingekort, nog een deel van zijn oude kap en balklagen te hebben bewaard.

+ Het huis bezat een driedelige plattegrond. Er was een ondiep voorhuis, waarachter een binnenkamer met een gang ernaast. Voor in de gang was aan de linkerkant de spiltrap die in de kamer was uitgebouwd. Aan deze kant van de kamer was ook een bedstede, zodat de binnenkamer uit het voorhuis geen licht kon krijgen; er was

+De indeling

slechts plaats voor een klein kijkraam. Uit de doorsnede van 1915 blijkt dat zich boven de gang een insteek moet hebben bevonden. De gang liep niet verder dan de achterkamer. Deze was niet door een stenen muur van de binnenkamer gescheiden. De+ binnenkamer kan alleen van deze kant licht hebben gekregen. De achterkamer was een ondiep en hoog vertrek. De gootsteen in de hoek wijst uit dat hij als keuken gebruikt werd. Naast de schouw was geen plaats voor een bedstede en in de binnenkamer kon men deze niet uitbouwen omdat dit lage vertrek anders in 't geheel geen licht zou hebben gekregen. De bedstede werd uitgebouwd op de achterplaats, waar zich in de hoek ook een gemak bevond.

+*Deze achterkamer*

Het huis bleek niet te zijn uitgevoerd met houtskelet; boven de begane grond was een balklaag van moer- en kinderbinten, boven de verdieping een normale balklaag.

Op de verdieping was een kleine voorkamer boven het voorhuis en vermoedelijk een grote achterkamer die boven de twee achterste vertrekken van de begane grond was gelegen.

Op enkele punten is echter geen duidelijkheid. Toen het huis gebouwd werd stond er al een pand aan de rechterzijde van de sloot, dat ook aan het weeshuis behoorde. Op

de plattegrond van 1631 ziet men dat de achterkamer in het buurhuis is uitgebouwd. Mogelijk was dit huis naar de zijde van de sloot gaan overhellen en heeft men met de overwelving van de sloot en met de bouw van het nieuwe huis hier een nieuwe gemene muur opgetrokken.

+ Dat dit laatste in 1622 inderdaad bij de verbouwing was betrokken blijkt uit de zijkamer, die het nieuwe huis boven de Begijnensloot in dit buurhuis kreeg. In deze zijkamer werd wel een bedstede aangebracht doch geen schoorsteen. Achter de zijkamer was een kleine ruimte waarin een trapje dat vermoedelijk naar de kelder geleid zal hebben. Voor het huis boven de Begijnensloot was dit de enige mogelijkheid om een kelderruimte te krijgen.

+*De zijkamer*

Toen in 1634 het pleintje voor de nieuwe ingang aan de St.-Luciensteeg werd aangelegd en de beide buurhuizen gesloopt werden, verloor het huis boven de sloot ook zijn zijkamer. Waarschijnlijk werd het huis over de sloot toen ingrijpend verbouwd en verkleind. De achterkamer werd afgebroken om meer ruimte te krijgen voor het nieuwe boekhoudershuis, waardoor een nieuwe achtergevel nodig werd.

Het pand schijnt lange tijd vrijwel onveranderd te zijn gebleven. Op de tekening van 1818 hebben alleen de kruiskozijnen plaats gemaakt voor schuiframen met kleine roeden (zie blz. 95).

De twee huizen op de plaats van het pleintje, St.-Luciensteeg 27

Deze beide huizen zijn omstreeks 1567 gebouwd op een erf tussen de kerk en de Begijnensloot. Op 3 juli 1568 wordt een vroegere overeenkomst van 4 maart 1566 bevestigd tussen het klooster en Jan Braecker. Beide partijen hebben gezamenlijk twee huizen laten bouwen tussen de kerk en de straat (van Eeghen 1941; 173). In een van beide zullen Jan Braecker en zijn vrouw levenslang kosteloos wonen. Na hun dood zal het huis met alles wat erin spijkervast is, aan het klooster komen. Deze huizen stonden naast de toen nog niet overwelfde Begijnensloot. Het klooster moest sindsdien precario betalen voor een uitstek aan de oostzijde van het nieuwe huis over de sloot (van Eeghen 1941; 158).

Beide huizen, die in maart 1634 werden gesloopt om een nieuwe uitgang van het weeshuis aan de St.-Luciensteeg mogelijk te maken, zijn goed bekend van de plattegrond en de vogelvlucht van 1631 (zie blz. 340). Het linker huis onderging enkele veranderingen bij het bouwen van het buurhuis over de sloot in 1622. De zijkamer die hier gezien de voorgevel wel oorspronkelijk zal zijn geweest, werd toen bij het nieuwe huis boven de sloot getrokken.

+ De plattegronden vertonen hier weer de drievoudige indeling met voorhuis, binnenkamer en achtervertrek. De binnenkamers hebben een gecombineerd rookkanaal. Zij worden kennelijk verlicht van uit de zijde van het voorhuis aangezien de trappen en de bedsteden aan de achterkant liggen. De achtervertrekken hebben zulke smalle achtergevels dat er van die zijde ook niet veel licht te verwachten valt. In de achterruimten zijn geen schoorstenen getekend; het is mogelijk dat ze op de plattegrond zijn vergeten; op de vogelvlucht ontbreken ze echter ook. Misschien waren deze vertrekken te smal voor het aanbrengen van een schoorsteen en werden

+*De indeling*

ze gebruikt als bijkeuken. In dat geval zouden de binnenkamers als keukens in gebruik moeten zijn geweest.

Van de verdieping is weinig bekend; de grote vensters aan de voorzijde maken duidelijk dat zij niet als pakzolder diende maar vermoedelijk als woonruimte werd gebruikt.

De vogelvlucht toont echter geen extra schoorstenen zodat niet duidelijk wordt of hier de stookplaatsen waren. De zolders moeten een borstwering hebben gehad en vrij ruim geweest zijn. Er zijn echter geen hijsbalken en de zolderluiken lijken meer te hebben gediend voor verlichting dan voor het laden van goederen. Merkwaardig is het luik in het linker huis, dat misschien later werd ingebroken. De beide panden waren blijkens de geveltekening onderkelderd. De smalle kelderdeuren bewijzen dat deze kelders niet voor opslag van goederen dienden; de klapluiken naast de vensters doen vermoeden dat hier woonkelders bedoeld zijn met winkels aan de voorkant. Het ‘huysboek’ (A.B.W. 365), wijst uit dat de kelders apart verhuurd werden.

+ De architectuur van de voorgevels is opvallend. Er zijn horizontale banden, vermoedelijk een muizentand van baksteen, en boven de vensters driehoekige frontons die op soortgelijke wijze uitgevoerd lijken. De topgevels hebben over het benedendeel een groot ojief. Het linker huis heeft daarenboven nog een hol en een voluut. Beide toppen

+*De gevels*

worden bekroond door een klein gebogen fronton. Deze geveltoppen vertonen enige gelijkenis met die van de Waag te Enkhuizen (1559).

Een merkwaardig element is de regenpijp die op de vogelvlucht van 1631 zo zorgvuldig is uitgebeeld en waardoor het water van de goten werd afgevoerd; ergens op de keukenplaats moet een waterkelder zijn geweest waarheen de pijpen leidden.

De drie huisjes naast de keukenplaats

De vogelvlucht van 1631 toont drie kleine huisjes aan de St.-Luciensteeg die tussen de kloostergebouwen en de straat ingeklemd staan (zie blz. 339). De plattegrond is op dit punt minder duidelijk aangezien deze de kelderverdieping geeft en ons niet inlicht over de indeling van de huisjes. In het 'huijsboek' (A.B.W. 365) zijn deze huisjes te herkennen omdat erbij vermeld staat dat ze in mei 1634 werden afgebroken voor de vergroting van de keukenplaats.

+ Het meest linkse huisje werd aangeduid als het huis dat eertijds 'het patershuysgen plach te wesen'. Dit huisje grensde aan de beide voorgaande huizen die in maart 1634 werden afgebroken voor de aanleg van het pleintje voor de nieuwe poort. Het is niet voor te stellen dat dit bijzonder kleine huisje eens de hele paterswoning is geweest.

+Het patershuisje

Bovendien werd dit deel van de St.-Luciensteeg in 1532 gerooid door de patershof, terwijl het huisje op de kaart van 1544 nog niet voorkomt. Waarschijnlijk is het een uitbreiding van het patershuis geweest, mogelijk een toegang van de straat naar de woning van de pater die in de noordvleugel naast de kapel gelegen moet hebben.

+ Van de beide huisjes naast het patershuisje waren de kelders volgens het huisboek, bij het weeshuis in gebruik. De huisjes kunnen uit niet veel meer dan een voorhuis en een kamer bestaan hebben. Zij bezaten een naar achteren afhellend dak en schijnen later tegen de muur te zijn gebouwd, vermoedelijk eerst na 1571 toen de pater van het klooster grote bouwplannen beraamde (zie blz. 119). De beide huisjes hebben een gecombineerde stookplaats bezeten, waarvan de ingewikkelde schoorsteen bekroning doet vermoeden dat men op dit punt wel eens moeite met de trek had.

+De twee huisjes achter de muur

Een niet uitgevoerd plan tot verbreding van de St.-Luciensteeg (1651)

In 1651 werd door de stad het plan ontworpen om de St.-Luciensteeg aan de zijde van het weeshuis te verbreden. Er zijn twee tekeningen bewaard gebleven die op dit project betrekking hebben (zie blz. 193 en 334). Beide tonen dezelfde hand, een van beide draagt de handtekening van de stadslandmeter Cornelis Danckertsz de Rije en het jaartal 1651 (A.B.W. 138). Het was de bedoeling de St.-Luciensteeg, die aan de zijde van de Kalverstraat 11 voet breed was, in zijn geheel op 20 voet breedte te brengen. Hiertoe zou de muur bij de keukenplaats iets opgeschoven moeten worden, hetgeen slechts een kleine ingreep zou zijn. Bovendien zouden alle huizen aan de zuidzijde van de steeg moeten worden afgebroken. Het is niet duidelijk waarom men de steeg niet aan de noordkant heeft willen verbreden waar de straatlengte korter

was en men bovendien in het verlengde kwam van het westelijk deel, dat reeds 20 voet breed was. Waarschijnlijk heeft men de medewerking van het weeshuis op prijs gesteld om de operatie vlot te doen verlopen. Mogelijk ook was de bebouwing aan de zuidzijde meer aan vernieuwing toe. Om het plan te kunnen uitvoeren moest de stad het huis op de zuidhoek van de Kalverstraat en de St.-Luciensteeg met de vier achterhuizen en het buurhuis in de Kalverstraat onteigenen.

+ Op 28 juni 1652 besloten de burgemeesters dat de overdracht van de huizen op de getaxeerde waarde niet zou geschieden aan de stad maar aan het weeshuis (Jansen, 1962; 20). Op 1 juli 1652 vond de overdracht plaats van de zes huizen aan het weeshuis, dat daarvoor *f* 35.300 moest neertellen.

+De onteigening van zes huizen

+ Er zijn plannen bewaard gebleven van negen nieuwe huizen die aan de verbrede St.-Luciensteeg gebouwd zouden worden. Zij bevinden zich in een verzameling bouwkundige tekeningen op het Gemeente-archief van Amsterdam (zie blz. 342). Het staat niet vast dat zij ooit deel hebben uitgemaakt van het Burgerweeshuisarchief. Uit de aanduiding Calverstraat en St.-Sijensteeg op een der plattegronden en uit de samenhang met de tekeningen van De Rije blijkt onmiskenbaar, dat het een project voor deze situatie betreft. De architectuur, de manier van tekenen en het handschrift wijzen uit dat Philip Vingboons, die in deze tijd meer voor het Burgerweeshuis werkte, de ontwerper ervan was (zie blz. 190). Op 25 januari 1653 ontving hij 42 gld. 15 st. (A.B.W. 240).

+Het bouwplan van negen nieuwe huizen

+ Uit de beide plattegrond-tekeningen van De Rije blijkt, dat het de bedoeling is geweest de perceelsindeling aan de verbrede steeg terug te brengen in een min of meer gelijke toestand als voordien. Op het gesigneerde project dat slechts een deel van het weeshuis weergeeft en het oudste van beide kaarten moet zijn, is er op de plaats van het hoekhuis geen nieuwe verkaveling getekend (zie blz. 344). Verderop aan de steeg is door de bestaande parcellering heen een nieuwe getekend. Op de plaats van de zes smalle percelen kwamen nu vijf nieuwe, met een breedte van 18 voet. Merkwaardigerwijs is men bij de verdeling uitgegaan van de oude grens tussen het hoekerf en de zes huizen. In de grote tekening van de verbreding die vermoedelijk jonger is (zie blz. 193), werd langs de gehele zuidzijde van de St.-Luciensteeg, een nieuwe indeling getekend. Op de plaats van het hoekhuis en het buurhuis aan de Kalverstraat is een nieuw hoekhuis met drie achterhuizen geprojecteerd. De achtergrens van dit nieuwe perceel is nu naar het westen opgeschoven en ligt op de plaats van de achtergrens van het tweede huis aan de Kalverstraat (80). De vijf huizen op de diepere erven die nu volgen zijn iets smaller dan in het eerdere voorstel. Zij zijn 17 voet breed, terwijl het meest rechtse is versmald van 20 voet tot 18 voet. Het aangrenzende huis dat over de Begijnensloot gebouwd was zal men vermoedelijk niet hebben willen slopen maar alleen inkorten. Op het ernaast gelegen pleintje voor de poort zijn drie huizen geprojecteerd, waarvan de voorgevels 16 voet breed zijn en de achtergevels slechts 9 voet.

+De nieuwe verkaveling

Het bouwplan van Philip Vingboons (1652)

+ Het bewaard gebleven ontwerp van Vingboons gaat uit van de op het grote plan getekende verkaveling. Er zijn vier bladen: het hoekhuis met zijn drie achterhuizen in plattegrond, een met de gevels daarvan aan de St.-Luciensteeg en een met de vijf aangrenzende huizen in plattegrond alsmede een met de voorgevels van deze laatste groep (zie blz. 342). Het is mogelijk dat dit project niet compleet bewaard is gebleven; waarschijnlijk zal ook de gevel in de Kalverstraat getekend zijn geweest. Mogelijk hebben er nog twee bladen bestaan, met het huis over de Begijnensloot met een nieuwe gevel en de drie geprojecteerde huizen op het pleintje aan de St.-Luciensteeg. Het is echter niet zeker of de regenten deze suggestie van de grote plattegrond ook nader hebben laten uitwerken.

+Het ontwerp van de nieuwe huizen

Het niet uitgevoerde project voor de nieuwe bebouwing toont een staalkaart van verschillende oplossingen voor de topgevels, waaruit men een variant kon kiezen. De drie huizen achter het hoekhuis aan de Kalverstraat zijn 3 voet breder dan de vijf overige, de voordeur kon daardoor midden in de pui komen. Achter de vrijwel gelijke gevels gaan huizen van zeer verschillende typen schuil, hetgeen zijn oorzaak vond in de afwijkingen in diepte van de percelen.

+ Buiten deze reeks valt het hoekhuis aan de Kalverstraat, dat met zijn grote hoogte en breedte een royaal pand is. In de plattegrond is de bestemming van de vertrekken ingeschreven en tevens soms die van de ruimte erboven of daar beneden vermeld. Door deze gegevens met de tekening van de zijgevel te combineren, krijgt men een vrij volledig beeld van het huis. Het voorhuis bevindt zich op de hoek van de Kalverstraat en de St.-Luciensteeg; er is een voordeur aan elke kant van de hoekstijl.

+Het hoekhuis in de Kalverstraat

In het voorhuis is de trap naar boven, die aansluit bij een hangkamer over het achterste deel van het voorhuis. Tegen de zijmuur van het voorhuis is een ‘banck waaronder de packkelders ingang is’. In de zijgevel ziet men de ingang van de pakkelder, die alleen het voorste deel van het huis beslaat. Naast het voorhuis is een zijkamer, die met een grote lichtpui op de Kalverstraat uitkomt. Er is hier een stookplaats en een in de achterkamer uitgebouwde bedstede. Achter het voorhuis ligt over de volle breedte van het huis de woonkamer, waarin staat aangetekend: ‘Hieronder sal d'ordinary koocken wesen so dat dit een dagelyx verblijf is en boven de sael’. Een trap voert van dit vertrek naar de eronder gelegen kelderkeuken; daarnaast in de hoek is een bedstede.

De dagelijkse kamer bezit een vijflicht aan de zijde van de steeg; de keuken daaronder komt er met twee vensters op uit. Langs de stoep zou een muur of hek komen om de vensters te beschermen.

De grote zaal boven de dagelijkse kamer is te bereiken langs de trap in het voorhuis. In de zijgevel is de vloerhoogte van de erachter liggende vertrekken aangegeven, waaruit blijkt dat de vensters van de daagse kamer boven de vloer uitsteken, zodat er een vensterbank in de zaal zou moeten komen. De grote zaal is een hoog vertrek met

twee vensters aan de zijde van de steeg. Het schijnt dat de beide verdiepingen geheel als pakzolders bestemd zijn; de hijsluiken in de zijgevel en de vorm van de vensters wijzen daarop. De kap boven dit brede huis zou geen borstwering krijgen; de dakkapellen staan daardoor hoog in het dakvlak en niet op de gootlijst.

+ Achter het hoekhuis zijn drie achterhuizen geprojecteerd die 20 voet breed en 24 voet diep zouden worden. Aan de achterzijde konden zij geen licht krijgen; hiervoor zijn ze geheel op de voorkant aangewezen. De puien zijn hier minder hoog dan bij het hoekhuis. Achter het voorhuis ligt een 'binnencamer' of 'binnenhaert', waarboven een hangkamer is geprojecteerd. Deze laatste zou slechts een laag vertrek zijn geworden. In de binnenhaard zijn een bedstede en een schouw, waarachter men het rookkanaal van een stookplaats uit de kelder getekend ziet. Het kan echter ook zijn dat men een aparte woonkelder heeft willen maken. Waarschijnlijk was ook hier de keuken van het huis in de kelder geprojecteerd. De trap naar boven begint in het voorhuis en onder deze trap is plaats voor een trap naar de kelder. In de voorgevel is de kelder toegankelijk door een uitgebouwd pothuis van waaruit hij ook licht zou krijgen. De eerste verdieping van het huis schijnt bestemd te zijn voor woondoeleinden, terwijl de tweede verdieping en de zolder voor berging zouden moeten dienen.

+De drie achterhuizen

De gevels van de volgende vijf huizen zijn iets smaller dan de voorgaande, zodat ze geen symmetrische pui-indeling hebben, hetgeen ook zou kunnen samenhangen met de gang naast de achterkamer. Door de grotere ontwikkeling in de diepte konden ouderwetse elementen als hangkamers achterwege blijven.

+ De twee huizen aan de linkerzijde van deze groep zijn op de diepste erven geprojecteerd. Zij konden zelfs een achterhuis krijgen dat door een binnenplaats van het voorhuis is gescheiden. De trap is hier geprojecteerd tussen voorhuis en achterhuis in.

+De twee huizen met achterhuizen

Achter de 'winckel oft voorhuys' is de 'Beste camer' in het bezit van bedstede en schouw. Ook hier ziet men weer een rookkanaal dat uit de kelder komt. Aangezien de keuken zich in het achterhuis bevindt, rijst het vermoeden dat hier een aparte kelderwoning voorzien is. Deze behoefde niet alleen zijn licht van de voorzijde te krijgen; dit kon ook van de 'oopen plaets' komen. Op deze plaats is een gemak. In het achterhuis vindt men 'onder cooken boven een camerken'. In de plattegrond is kennelijk over dit kamertje heen getekend, aangezien er een rookkanaal van beneden komt. Over het gebruik van de verdiepingen van het huis krijgen we geen informatie; de eerste verdieping zal slaapvertrekken bevat hebben; de tweede en de kap zullen voor pakzolders bestemd zijn geweest.

+ De twee volgende huizen van deze groep van vijf tonen een minder diepe plattegrond. De open plaats tussen voor- en achterhuis ontbreekt. Er is slechts een plaatsje opzij van de keuken, waar in een hoek het gemak nog kon staan. Er zou hier een 'cooken met een afdack' komen. De keuken zou een grote schouw, een gootsteen met pomp en een bedstede krijgen. De kamer achter het voorhuis zou niet als de 'Beste Camer' gebruikt worden maar als 'daegs Caemer'. De trap is in dit plan weer naar het voorhuis teruggekeerd. Ook hier wijst het rookkanaal dat uit de kelder komt op de mogelijkheid van een woonkelder.

+De twee huizen met achterkeuken

+ Het laatste huis van deze reeks, dat aan het huis over de Begijnensloot zou grenzen, heeft door zijn scheve plattegrond een enigszins afwijkende indeling.

+Het laatste huis

Achter het 'voorhuys oft winckel' vindt men hier weer de 'Beste Caemer' die licht ontvangt van een open plaats aan de zijkant. Naast deze beste kamer ligt een grote keuken met schouw, gootsteen en bedstee. De trap bevindt zich hier weer in het voorhuis. Er is een 'opgang' naar de verdieping en ook een verbinding met de kelder, aangeduid met 'naar de provisy'. De uit de kelder komende schoorsteen is doorgestreept hetgeen het vermoeden wekt dat hier geen aparte kelderwoning bedoeld was.

Hoewel deze plannen niet zijn uitgevoerd geven ze toch door de grote variatie van plattegrondtypen, hun gedetailleerde uitwerking en de vele bijschriften, een zeer goed beeld van woonhuizen aan een smalle straat uit het midden van de 17de eeuw; een type huizen waarvan minder bekend is dan van de grote grachtenhuizen.

Wat de juiste gang van zaken in 1652 is geweest, is nog niet bekend. Vaststaat dat de St.-Luciensteeg niet verbreed werd en dat ook de plannen voor deze huizen niet zijn uitgevoerd. Zeker is ook dat in december 1652 vijf huizen aan de St.-Luciensteeg opnieuw verhuurd werden (A.B.W. 138). Waarschijnlijk hebben de regenten vanwege de hoge kosten afgezien van het grote project en de door de stad onteigende huizen verhuurd.

Een bouwplan voor vijf huizen (ca. 1700)

In de verzameling bouwkundige ontwerpen van het Gemeente-Archief Amsterdam, waar zich het vorige plan bevindt, wordt ook een ontwerp voor vijf huizen aangetroffen waarvan de herkomst onbekend is. Het bestaat uit twee bladen; het ene met gevels en plattegronden, het andere met een op groter schaal getekende doorsnede (zie blz. 344 en 345). De tekeningen geven geen aanwijzingen over de ontwerper of over de plaats van bestemming. Dat het een ontwerp voor een concrete situatie is, bewijzen de afmetingen van het stuk grond; dit is namelijk 59 voet breed en heeft percelen van verschillende diepte.

Het lijkt niet onwaarschijnlijk dat men ook hierin een project tot vernieuwing van de huizen in de St.-Luciensteeg moet zien, echter zonder dat daarbij gedacht is aan een straatverbreding. Het is mogelijk dat men van de zes kamerwoningen de middelste vier heeft willen vernieuwen. De beide huizen aan de uiteinden zijn iets groter en verkeerden+ op dat tijdstip misschien in betere conditie. In elk geval waren de vier middelste percelen volgens de meting van 1651 precies 59 voet breed. Niet alleen zouden deze nieuwe huisjes smaller worden dan de bestaande en niet breder zijn dan de minimummaat die de stadskeur toeliet; ze werden ook minder diep. De achtergrens van het erf viel samen met de achtergevel van de vroegere huisjes. Doordat er nog een heel klein plaatsje achter de nieuw te bouwen pandjes zou komen, werden ze iets korter dan die er nog stonden. In hoogte overtroffen zij deze echter aanmerkelijk. Wanneer inderdaad dit bouwproject voor deze plaats is ontworpen, moeten de regenten van het Burgerweeshuis van plan zijn geweest de gemeenschappelijke ruimte erachter bij het weeshuis te trekken. Ook is echter mogelijk dat men met de nieuwbouw niet te dicht bij het bouwvallige, als timmerloods gebruikte koehuis heeft willen komen.

+*Het grondstuk*

+ Het bouwplan toont in de meest beknopte vorm het type dat het weeshuis voor de huizen rondom toepaste. Het eerst is dit gebruikt bij de vier nieuwe woningen in de Kalverstraat (100-106) die in 1696 vernieuwd werden. De indeling van dit vijftal lijkt zo zeer op die van de Kalverstraat, dat voor de bespreking van het gebruik van de diverse ruimten, daarheen verwezen kan worden (zie blz. 331). Het enige verschil ligt in het ontbreken van een keuken achter de plaats en in de geringere afmetingen. De toppen schijnen van een iets jonger type dan die aan de Kalverstraat, zodat het waarschijnlijk is, dat dit ontwerp iets later tot stand kwam. Vermoedelijk moet men er een voorloper in zien van de grote vernieuwing van alle huizen in de St.-Luciensteeg, waartoe in 1715 werd besloten.

+*De indeling*

De huizen aan de St.-Luciensteeg na 1716

De vernieuwing van de huizen aan de zuidzijde van de St.-Luciensteeg (1716)

+ In de vergadering van regenten van 4 september 1715 werd besloten om de elf huizen aan de zuidkant van de steeg, waartoe ook het hoekhuis aan de Kalverstraat behoorde, af te breken en door nieuwe te vervangen. Zij waren zeer bouwvallig en kostten teveel aan reparatie. Uit de bewoordingen valt op te maken dat dit plan reeds enige jaren in overweging moet zijn geweest (Jansen 1962; 20). Waarschijnlijk hield

+*De voorbereiding*

de aankoop van het huis Kalverstraat 84 in 1712 ook reeds verband met deze plannen, omdat een deel van het achtererf daarvan gebruikt werd als bouwterrein. De regenten Pieter Nuyts en Gerard Rogge gingen de zaak bespreken met de burgemeesters, die toestemming gaven, doch geen subsidie van de stad in het vooruitzicht stelden. Wel werd erop aangedrongen dat men 'sufficant' moest bouwen met deugdzame materialen doch met de meeste 'mesnagie'. De dertien nieuwe panden die op deze plaats verrezen kostten *f* 46.537, -. De plannen tot verbreding van de steeg, die sinds 1651 bestonden, blijken nu tot een minimum te zijn teruggebracht.

+ In februari 1716 begonnen de werkzaamheden die onder leiding stonden van de timmerman Jan van der Streng en de metselaar Leendert Tak. De eerste posten betroffen houtaankoop en werk van Jan van der Streng. Waarschijnlijk werden de vensters, puien en trappen klaar gemaakt. Op 8 juli wordt de eerste betaling voor graafloon gedaan en op 30 juni ontvangt de metselaar Leendert Tak zijn eerste betaling. Sindsdien komt hij maandelijks met hoge posten in de rekeningen voor.

+*De aanvang van het werk*

Volgens het opschrift op het regentenbord werd op 15 juni de eerste steen gelegd op de hoek bij de Kalverstraat en ook een aan het andere einde bij het huis naast de over-

+Het heiwerk

+De materiaalaankopen

welfde Begijnensloot (zie blz. 227). Men had toen nog maar een begin gemaakt met de+ funderingswerkzaamheden, want op 19 augustus vindt een grote betaling aan de graver plaats en op 20 oktober wordt de rekening van de heibaas Daniel Mulder groot *f* 990.14, in éénmaal voldaan. Dat men dan echter al volop aan het opgaande werk+ bezig is bewijzen de hoge posten voor Leendert Tak. Op 19 september worden ook de rekeningen van de steenkopers betaald. Hendrik Yssendorp ontvangt *f* 2.165, -, Gerrit de Jongh *f* 1.565.14, en Jan van Oirschot *f* 789.9. Het smidswerk vergt in deze tijd eveneens hoge bedragen. Aan het eind van 1716 ontvangt Jan Gijseling *f* 733.18 voor hardsteenwerk.

Ook aan het achterterrein werd gewerkt. Het bouwvallige koehuis dat gebruikt werd als timmerloods is vermoedelijk ontruimd en afgebroken nadat het houtwerk voor de huizen zal zijn gemaakt. Op 2 november ontvangt Adolf Mijling *f* 225. - voor het inkorten van zijn huis ten behoeve van het nieuwe werk. Waarschijnlijk is hiermee een kleine verandering aan het achterhuis van Kalverstraat 84 bedoeld.

+Het riool en de put

+ Op 28 november ontvangt de graver *f* 175.9.- voor het graven van het riool voor het nieuwe werk en *f* 66.- voor de waterput achter de nieuwe huizen. Aangezien dit riool voor een deel en de put geheel binnen het oude koehuis liggen en ook binnen de in 1717 op die plaats gebouwde timmerloods, mag men aannemen dat het bouwvallige koehuis op dat moment reeds was gesloopt. Riool en put zijn bij de huidige werkzaamheden aangetroffen en komen voor op de plattegrond van ca. 1860 (zie blz. 259).

+De nieuwe rooilijn

+ Op 12 december 1716 kwamen de vier rooimeesters van de stad op verzoek van de regenten van het Burgerweeshuis naar de St.-Luciensteeg om vast te stellen hoeveel grond het weeshuis in de steeg had ‘laten leggen’. Bij het huis over de Begijnensloot was de rooilijn 5 duim teruggelegd, en bij de hoeken van de ‘cornissinge in het midden van de steeg’ 23 duim van de buitenste kant gemeten. De metselaar Leendert Tak verklaarde hun dat er op de hoek bij de Kalverstraat 19 duim was blijven liggen. De verbreding van de steeg was dus zeer gering. Wel blijkt uit deze getallen dat de oude rooilijn enigszins gebogen moet zijn geweest (A.B.W. 138). Op 2 januari 1717 ontvangen de rooimeesters *f* 36.- voor het rooien van de huizen.

+De afwerking

+ In 1717 gaan de posten betreffende de afwerking nog lang door. Hendrik en Abraham Isendorp ontvangen in april *f* 339.10.- voor witte vloerstenen en Willem van der Kloet *f* 670.4.- voor witte ‘steentgens’. De laatste betaling op 31 juli wordt gedaan aan Christoffel Asvalk, die *f* 489.6.- ontvangt voor het schilderen van de huizen.

+Het ontwerp van Leendert Tak

+ Van veel belang is de verantwoording op 30 juni 1717: ‘aan Leendert Tak voor een Recognitie wegens zijn continuele presentie op 't nieuwe werk en 't maken van een plattegront der nieuwe huysen’ *f* 40.-. Hieruit blijkt dat men Leendert Tak als de ontwerper van dit huizenblok kan beschouwen. Tak was ook betrokken bij het bouwen van de vier huizen in de Kalverstraat in 1696, het lijkt mogelijk dat ook het ontwerp van de vijf niet-uitgevoerde huizen van zijn hand is (zie blz. 317). Dit nieuwe huizenblok sluit zich wat betreft plattegrond en indeling volkomen daarbij aan. In de voorgevel zijn echter twee nieuwe elementen gekomen: de gootlijst en dwarskap die alle daken verbergt en de schuifvensters. Er staat bij de betaling aan Leendert Tak zo uitdrukkelijk vermeld dat dit voor de plattegrond is, dat ondanks alles de

vraag rijst of+ deze andere en meer moderne gevel toch niet van de veel jongere Jan van der Streng zou kunnen zijn. Dit ontwerp zou zo goed in diens werk passen. Toch is het waarschijnlijker dat de schrijver van de rekening met plattegrond het gehele ontwerp bedoelde, temeer waar een soortgelijke betaling aan Jan van der Streng ontbreekt.

+*Jan van der Streng*

De indeling van de huizen uit 1716

+ De indeling van de huizen is bij een aantal nog bewaard gebleven, bij andere te herkennen uit de opmetingstekeningen bij aanvragen om bouwvergunning. Een belangrijke aanvulling van onze kennis vormt de 'memorie van de huijsen in de St. Luciesteegh, hoe dezelve verdeelt zijn en wat commoditeyten daar in gemaakt zijn' (A.B.W. 138). Hierin zijn alle kasten, bedsteden en dergelijke opgesomd die in overleg met de huurders gemaakt zijn en die in de huurprijs zijn doorberekend. Deze gegevens, gecombineerd met de tekeningen geven ons een exact beeld van de indeling van de huizen (zie blz. 346, 347 en 348). De meeste huizen van het type dat het weeshuis steeds toepaste bij de randbebouwing en dat we ook bij het bouwplan van de vijf huizen aantroffen (zie blz. 345). Er is een voorhuis met daarachter een benedenkamer, die in die gevallen

+*De indeling*

waar geen keuken op de binnenplaats is als zodanig wordt gebruikt, en een opkamer die de mooiste kamer van het huis is. Daarboven zijn twee bewoonde verdiepingen en een zolder. De huizen achter het hoekhuis missen de opkamer, de keuken ligt hier geheel in de kelder, achter het voorhuis is een trap en de voornaamste kamer ligt op de verdieping. Bij de huizen van het normale winkelhuistype wordt de benedenkamer⁺ achter het voorhuis vaak 'binnehaert' genoemd. De opkamer, een enkele maal aangeduid als 'saaltje', bevatte veelal een 'alcove' (zie pag. 347). *⁺De gevels*

Niet alleen de indeling, ook de gevels laten zich zeer goed reconstrueren (zie blz. 346). De asymmetrische indeling van de puien volgt uit de oudste bouwaanvragen. Het blijkt dat telkens twee panden eikaars spiegelbeeld zijn. Het brede venster lag aan de schoorsteenzijde van het huis, het smalle aan de kant waar de trap was.

⁺ Over de huurders van deze huizen zijn we vrij goed ingelicht. Er is een lijst van de eerste huurders uit 1717 waarbij helaas de beroepen niet vermeld zijn (A.B.W. 138). De eerste jaren wordt meestal volstaan met een iets lagere huur, wij zullen hier alleen het hoogste en laatste bedrag vermelden. De tweede opgave is die uit het kohier van 1742 en tenslotte is er de lijst van huurders uit 1770 (A.B.W. 131). *⁺De huurders in de 18de eeuw*

⁺ Het huis Kalverstraat 78 werd in 1717 voor *f* 600 verhuurd aan Barend Box, in 1742 voor *f* 575 aan de lakenwinkelier Coenr. Bannier, in 1770 voor *f* 550 aan de lakenkoper Hendrik Buttelman. Dan volgden de drie achterhuizen aan de St.-Luciensteeg 1, 3 en 5. *⁺Kalverstraat 78*

⁺ St.-Luciensteeg 1 werd in 1717 voor *f* 325 verhuurd aan Isaak Slamp, in 1742 voor *f* 275 aan de wed. J. Boele met een kousenwinkel, en in 1770 voor *f* 225 aan Barend Quak met een koffie-en-theewinkel. *⁺St. Luciensteeg no. 1*

⁺ St.-Luciensteeg 3 werd in 1717 voor *f* 325 verhuurd aan Frans de Mey, in 1742 voor *f* 315 aan de koekebakker Herm. Schade, in 1770 voor *f* 250 aan de koekebakker Frans Wijlacker. *⁺No. 3*

⁺ St.-Luciensteeg 5 werd in 1717 voor *f* 360 verhuurd aan Wilhelmus van Campen, in 1742 is hier geen aanslag, in 1770 is het voor *f* 350 verhuurd aan de bontwerker George Benjamin Kreitzig. Hierna volgen de grotere huizen aan de steeg. *⁺No. 5*

⁺ St.-Luciensteeg 7 werd in 1717 voor *f* 425 aan Isaack Souman verhuurd, in 1742 voor *f* 375 aan de boekhandelaar Rudolph Brouwer en in 1770 voor *f* 440 aan de knopenmaker Pierre le Pelletier. *⁺No. 7*

⁺ St.-Luciensteeg 9 werd in 1717 voor *f* 499 verhuurd aan Jan Duruve, in 1742 voor *f* 435 aan de linnenwinkelier J. Saudanis en in 1770 voor *f* 425 aan de grutter Claas van Hoeck. *⁺No. 9*

⁺ St.-Luciensteeg 11 werd in 1717 voor *f* 475 verhuurd aan Maria Relingh, in 1742 voor *f* 375 aan J. Foubert met een snuifwinkel, in 1770 voor *f* 420 aan Jean Foubert met een garen- en lintwinkel. *⁺No. 11*

⁺ St.-Luciensteeg 13 werd in 1717 voor *f* 475 verhuurd aan Paulus Renouard, in 1742 voor *f* 440 aan J. Lombart met een Franse winkel en in 1770 voor *f* 425 aan de kleermaker Gerard Schreuder. *⁺No. 13*

⁺ St.-Luciensteeg 15 werd in 1717 voor *f* 450 verhuurd aan Nicolais Pinart, in 1742 voor *f* 425 aan de kleermaker Anth. Marmet en in 1770 voor *f* 475 aan Jan van der Plas met een stoffenwinkel. *⁺No. 15*

+ St.-Luciensteeg 17 werd in 1717 voor *f* 450 verhuurd aan Ludewina Swanenburg, in 1742 voor *f* 450 aan de apotheker Bachard Corsiberg en in 1770 voor *f* 475 aan de wed. François Quien met een garen- en lintwinkel. +*No. 17*

+ St.-Luciensteeg 19 werd in 1717 voor *f* 500 verhuurd aan Jan Kool, in 1742 voor *f* 475 aan de wed. Bouman met een boekwinkel en in 1770 voor *f* 550 aan Pierre François Chatenier met een snuifwinkel. +*No. 19*

+ St.-Luciensteeg 21 werd in 1717 voor *f* 550 verhuurd aan Gerrit Schrijver, in 1742 voor *f* 525 aan Ernst Stuart met een rouwwinkel en in 1770 voor *f* 475 aan de apotheker Bernardus Herderschee. +*No. 21*

+ St.-Luciensteeg 23 werd in 1717 voor *f* 500 verhuurd aan Pieter de Haas, in 1742 voor *f* 530 aan de kleermaker P. de Boer, bij wie de koopman Jerem. Kingma inwoonde en in 1770 voor *f* 550 aan de keurslijfmaker Louis le Quesne. +*No. 23*

+ St.-Luciensteeg 25, het huis over de Begijnensloot uit 1622, werd in 1742 verhuurd voor *f* 550 aan de zilversmid J. Hoesel en in 1770 voor *f* 550 aan de boterkoper Wijtze Pietersz. +*No. 25*

De latere veranderingen van het huizenblok aan de St.-Luciensteeg

Ondanks de verschillende soorten winkels moet het huizenblok een uniform uiterlijk hebben gehad. Geleidelijk aan moet daar verandering in zijn gekomen doordat de+ winkelpuien onafhankelijk van elkaar gewijzigd werden. *+De wijziging van de puien* Dit proces zal niet ingrijpend zijn geweest. Vermoedelijk heeft men de stijlen laten staan en alleen de deuren en winkelvensters daartussen veranderd. In de tweede helft van de 19de eeuw kwam er echter een nieuwe mode, waarbij men boven de pui een kroonlijst aanbracht, die rustte op pilasters aan de zijkant. Hierdoor werd het benedendeel van de gevel een zelfstandig bouwwerk en werd de straat enigszins onderverdeeld in een benedenzone, die als een interieur op de voetgangers berekend was en een bovenzone. Vooral in een smalle straat als de St.-Luciensteeg was dit effect duidelijk waarneembaar (zie blz. 349). In korte tijd werden vrijwel alle puien vernieuwd; de meeste naar het ontwerp van de opzichter van het weeshuis H. Moeton Jr.

+ De grote afwisseling in de puien vond geen voortzetting in het bovenste deel van de gevels. Dit werd van nieuwe vensters voorzien, hetgeen bij alle huizen tegelijk *+De wijziging van de vensters* op een nog niet nader vastgesteld tijdstip gebeurde. Evenals bij de gebouwen van het weeshuis werden de 18de eeuwse vensters met hun kleine ruiten hierbij vervangen door een ruitindeling van groter formaat. Enkele huizen van het blok kregen dakkapellen.

Slechts eenmaal is de gevel van dit bouwblok in zijn volle lengte te overzien geweest, namelijk tijdens de nieuwbouw voor Gerzon aan de overzijde van de St.-Luciensteeg (zie blz. 347). Ondanks al deze veranderingen was de hoofdopzet van de gevel, de monumentale stenen bovenbouw die op houten puien rustte, bewaard gebleven.

Slechts op één punt werd dit stramien verlaten, toen in 1883 het huis St.-Luciensteeg 23 bij het huis van de boekhouder van het weeshuis werd getrokken en daarbij een nieuwe gesloten stenen gevel zonder houten pui kreeg.

+ De veranderingen sinds 1880 zijn in het Archief van Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam bewaard gebleven. Hierdoor was een reconstructie van de toestand *+Bouwaanvragen* ca. 1900 mogelijk (zie blz. 348).

De huizen Kalverstraat 80-90

Kalverstraat 80-82

+ Vermoedelijk vormden beide percelen in het begin van de 15de eeuw één erf. Doordat op dit erf een rente rustte, die eigendom werd van het St.-Lucienconvent *+De 15de eeuwse gegevens* zijn de oudste gegevens in het cartularium bijgeschreven. Op 6 oktober 1422 verklaart Willem Ruyschen soon dat hij een erf gepacht heeft van de weduwe van Jan Jan Heyntges zoens zoen zoals het ‘betimmert was voir den brande’ (cart. 62). Dit erf liep van het midden der Kalverstraat tot aan de Begijnensloot. Het achterste deel, over de sloot gelegen, werd op 20 juli 1423 door de erfgenamen van Jan Jan Heyntgensz zoen aan het St.-Lucienconvent verpacht (zie blz. 116). Dit deel van het

erf was 18 voet breed; het deel aan de Kalverstraat moet breder zijn geweest, aangezien hier later twee huizen opgebouwd zijn.

+ De pacht die Willem Ruyschenz moest betalen bedroeg zes Wilhelmus schilden. Deze werd gedeeltelijk verkocht op 14 maart 1441 en kwam op 31 januari en 31 mei 1450 geheel in het bezit van het klooster (cart. 62 en 247). Deze rente is blijven rusten op de huizen Kalverstraat 80-82, die elk jaarlijks drie Wilhelmusschilden aan het klooster moesten betalen. De erven bij deze huizen liepen aan het eind van de 15de eeuw al niet meer door tot de Begijnensloot. Achter het noordelijke huis lag een gemeenschappelijke gang die naar een gemak aan de slootkant leidde. Deze gang werd in 1501 door het klooster aangekocht, die daarmee het gehele terrein achter de huizen in bezit kreeg (zie blz. 117).

+De rente op het erf

Kalverstraat 80

+ In 1501 blijkt de 'barduyrwercker' Dirck Petersz eigenaar van dit huis te zijn. Deze wordt opgevolgd door Jan Bril, die het heeft verkocht aan Peter Remmentsz 'den glaesemaicker'. Aan de achterzijde van het erf was een 'loots' getimmerd tegen de muur van het koehuis van het klooster en van de laatste van de zes verhuurde kamers aan de St.-Luciensteeg (cart. 58).

+De oudste eigenaren en bewoners

Het kohier van 1546 vermeldt als eigenaar van dit huis, Cornelis van Delft. In de

volgende kohieren van 1553, 1559 en 1562 treffen we hier de glazenmaker Pieter Remmetsz aan, die blijkens het kohier van 1569 eigenaar van dit huis was dat een huurwaarde bezat van ca. 30 lb. Het kohier van 1585 geeft de schoenmaker Dirck Cornelisz als bewoner. Op 23 februari 1598 verkoopt Dirck Henricxz Dorst het huis ‘t blauwe ruytgen’ daarin bijgestaan door zijn zoon Cornelis Dircksz en zijn zwager Cornelis Cornelisz aan de schoenmaker Arent Willemsz. Het erf grensde aan de achterzijde aan ‘Sinte Lucien convents hoyhuys’. Een omschrijving die vermoedelijk aan een oudere akte ontleend is (A.B.W. 527).

Bij de overdracht van het buurhuis no. 78 in 1638 blijkt Aert Willems hier nog te wonen. Bij de onteigening van deze huizen door de stad moet zijn zoon de leerverkoper Abraham Aertsz het huis op 1 juli 1652 aan het weeshuis overdragen. Na[+] deze aankoop zou Abraham Aertsz zich in het buurhuis vestigen en het weeshuis zou dit huis verhuren. Uit de stukken over het buurhuis (no. 82) volgt dat het huis [+]*De onteigening in 1652* no. 80 in het midden van de 17de eeuw, ‘de Vergulden Schoen’ heette. Blijkens het kohier van 1741 woonde hier de schavenmaker H. Vromans, die f 470.- huur betaalde.

In 1750 werd dit huis, tegelijk met het buurhuis no. 82, door het weeshuis vernieuwd.

Kalverstraat 82

[+] Dit huis behoorde in 1500 aan de weduwe Lysbeth Vrancken en haar kinderen (zie blz. 117). Het kohier van 1546 noemt Hillegont Vrancken en dat van 1553, Styn [+]*Het huis in de 16de eeuw* Vranckendr als eigenaars. In het cartularium van het St,-Lucienklooster uit 1557 wordt vermeld dat Styn Vrancken eigenares is van het ‘Lysbeth Vrancke huijse’ dat naast dat van Peter Remmetsz was gelegen. Zij was een jaarlijkse rente van drie Wilhelmus schilden aan het klooster schuldig. Tevens wordt vastgesteld dat zij ‘oick van outs een loots heeft anden convents muere’: aan welke muur zij geen eigendom had. Later kwam het huis in handen van Henrick ‘de costere’ van het Begijnhof die de ‘loots’ zonder toestemming van het convent nog wat verhoogde (cart. 58v).

Deze laatste bewoonde het huis niet want het kohier van 1559 vermeldt hier Mr.

Lambert Frederixz. Het kohier van 1562 deelt mee dat Evert Pietersz het huis huurt van Hendrik Cornelisz voor 58 lb. In 1569 is de eigenaar nog dezelfde maar de huurder[+] is Cornelis Pietersz. Het kohier van 1585 noemt hier Jan Pietersz. Bij de verkoop van het buurhuis no. 80 in 1598 wordt als belending aan de zijde van no. 82 de [+]*De 17de eeuwse eigenaren* smid Wolphert Gerritsz opgegeven. Het kohier van 1631 noemt hier Isaeck de Vries.

De knoopmaker Ysaeck de Vries verkocht het huis op 21 juni 1652 aan de leerkoper Abraham Aertsz, wiens huis, Kalverstraat 80 door de stad was onteigend. Naar aanleiding daarvan werd een kwestie met de belending aan het weeshuis op 15 juli[+] 1653 opnieuw omschreven door notaris Nicolaes Henrixz (A.B.W. 138). [+]*Het achterhuis*

Het bleek dat Isaack de Vries het reeds bestaande achterhuis had laten verbouwen met gebruikmaking van een muur van het weeshuis, namelijk de zijmuur van het meest oostelijk huis van het blokje van zes verhuurde huizen aan de St.-Luciensteeg. Voor[+] deze muur en de loden goot daarop was precario aan het weeshuis verschuldigd.

Toen het weeshuis in 1655 het huis Kalverstraat 84 aankocht waren er nog meer [+]*De ‘haert’ en de pomp* zaken over het vroegere huis van Isaack de Vries te regelen. Beide huizen hadden

een gemene muur 'de drie lichten staende inde haert vant huijs' van Isaack de Vries mochten niet worden 'betimmert nochte verdonckert'. Bovendien behield dit huis het recht zijn pompwater uit de put van het buurhuis te betrekken mits de onderhoudskosten door beide partijen gedragen zouden worden. Aangezien de 'haert' de ruimte achter het voorhuis is vermoeden we dat het huis van de Vries iets boven het buurhuis uitstak en op deze wijze licht kon scheppen (A.B.W. 527).

+ Op 10 februari 1712 werd dit huis aan het weeshuis overgedragen voor *f* 9360.-.17 door de erven van Abraham Aerts (van der Voort). Het droeg toen de naam; de Drie Lelien'. Het weeshuis verhuurde dit huis. In 1741 betaalde de boekhandelaar Cornelis van Tongerloo *f* 500 per jaar voor dit pand.

+De aankoop door het weeshuis

Kalverstraat 80 en 82 na de vernieuwing in 1750

+ In het midden van de 18de eeuw waren de huizen zo bouwvallig dat ze op last van de burgemeesters vernieuwd moesten worden, hetgeen een bedrag van *f* 14887.-. 18 zou vergen. Het is duidelijk dat de huizen geheel herbouwd waren aangezien ze volgens de kaart van 1651 (zie blz. 193) niet gelijk van breedte waren en de rekeningen een hoog

+De herbouw in 1750

bedrag aan heiwerk vermelden. De huur was door de vernieuwing niet hoger geworden, terwijl de boekhandel op no. 82 in het nieuwe pand was teruggekeerd. De huurderslijst van 1770 wijst uit dat op no. 80 Arij Valk een oesterwinkel hield en *f* 500 huur per jaar betaalde; terwijl op no. 82 de wed. C. van Tongerloo, boekverkoopster *f* 525 aan huur betaalde.

+ De indeling van de vernieuwde huizen is alleen bekend uit de summiere opmeting voor de verbouwing in 1883. Ook hier zien we de gebruikelijke indeling van een voorhuis met een benedenkamer en opkamer daarachter. Achter de huizen waren plaatsjes en achterkeukens. Er zijn twee woonverdiepingen en een zolder geweest (zie blz. 350).

+De indeling van de nieuwe huizen

+ Het feit dat men de huizen bekroonde met twee topgevels verdient enige aandacht. Bij het hoekhuis (no. 78) dat in 1716 vernieuwd was had men reeds een lijstgevel toegepast. De timmermansbaas die aan dit huizenblok had meegewerkt Jan van der Streng was nog in dienst van het weeshuis en bouwde met de metselaar Coenraad Hoeneker in 1750 de beide nieuwe huizen (zie blz. 238). Schijnbaar vond men voor+ de Kalverstraat de topgevel toch meer geëigend dan de lijstgevel (zie blz. 354).

+De gevels

+De verbouwing van 1883

In 1883 werden de huizen ingrijpend gewijzigd. In dat jaar werd de apotheek van Pieter Lourens Gude, die geruime tijd op no. 82 gevestigd was geweest, opgeheven door het overlijden van de eigenaar. Op no. 80 had E.B. Vieth een winkel in huishoudelijke artikelen. Met het weeshuis sloot hij een contract voor een tienjarige huur van beide panden en het huis St.-Luciensteeg 5 tot een bedrag van *f* 2500 per jaar. De beide huizen zouden worden samengevoegd naar ontwerp van H. Moeton Jr (zie blz. 350). Alles wat deze verbouwing meer zou kosten dan *f* 15.000 zou door Vieth worden betaald (de Ridder 1969; 105).

Bij de verbouwing van 1883 haalde men de scheidingsmuur op de begane grond weg en verving deze door een rij kolommen. De grote ruimte werd verwarmd door een vrij in de ruimte staande kachel. Een grote trap achter het rechtse huis leidde naar de verdiepingen. Aan de voorzijde kwam een indrukwekkende pui en ook aan de kant van de St.-Luciensteeg werd een etalage van een soortgelijke vorm aangebracht.

In 1899 kwam er een nieuwe huurder voor deze winkel, Adolf Francken, met een magazijn van horloges, pendules en bronzen (de Ridder 1969; 105). In 1916 richtte de herenmodezaak van Gerzon hier een filiaal in, waarbij de pui zowel aan de zijde van de Kalverstraat als aan die van de St.-Luciensteeg naar de plannen van A. Moen werd vernieuwd. Tot de verbouwing van 1969 is deze pui, in de trant van de Amsterdamse School, blijven bestaan.

Kalverstraat 84

+ Het erf ten zuiden van het perceel Kalverstraat 80-82, behoorde in 1422 aan Hillegont, de weduwe van Arent Jansz. (cart. 62). In een akte van 31 augustus 1452 wordt zij nog als belending aan de zuidzijde opgegeven, hoewel aan de noordkant dan een nieuwe eigenaar genoemd wordt (cart. 55).

+De oudste eigenaren

Mogelijk was het erf van Hillegont breder dan het perceel Kalverstraat 84 thans is.

Het kan zijn dat ook dit erf een dubbel perceel was en dat een van de drie huizen die het klooster in 1480 aan de zuidzijde ervan verwierf oorspronkelijk tot het erf van Hillegont heeft behoord. In ieder geval heeft het reeds in 1480 zijn huidige breedte. Het behoort dan aan Godevaert Thaems. Niet alleen was dit perceel smal, het liep ook niet door tot de Begijnensloot. Reeds in 1500 blijkt het achterterrein in bezit+ te zijn van het klooster (zie blz. 117).

In het kohier van 1546 wordt Truye Peters als eigenares van het huis vermeld. In 1563 vindt men hier 'Dieloff Aenszn heer Wm Janszn', waarvan de eerstgenoemde de eigenaar en de tweede de huurder is. In 1559 woont hier Willem Jacobszn bergervaerder. In 1562 en 1569 is het huis eigendom van de weduwe Anna Dircx, die er woont. De huurwaarde is dan 30 lb. In 1585 woont er Cornelis Theusz; het kohier vermeldt erbij dat hij vertrokken is. Uit een nota (A.B.W. 138) van 1 juni 1635 blijkt+ dat in dit huis al een slager woonde. In het huis was een put waaruit het buurhuis no. 86, dat aan het weeshuis toebehoorde en waarin een blauwverver woonde, met een loden pijp water mocht onttrekken. Deze pijp was eigendom van het weeshuis. Er lag een goot tussen de huizen van de slager en de blauwverver: 'In welke guet zij uytwateren door ons geweesen koehuys inde stincsloot'.

+De 16de eeuwse bewoners

+De vleeshouwerij

+ Op 22 januari 1655 werd het huis no. 84 'daert vliegende kint in de gevel staet' door de

+Aankoop door het weeshuis in 1655

erfgenamen van de vleeshouwer Jacques Pietersz voor *f* 9360. -. 17 aan het weeshuis overgedragen (A.B.W. 527). Uit de bepaling dat de drie lichten in de 'haert' van het huis aan de noordzijde (zie blz. 321) niet bebouwd mochten worden, welke bepaling ook in deze akte werd overgenomen, veronderstellen wij dat het huis no. 84 in 1655 nog niet in het bezit van een verdieping was. Bij de overdracht in 1655 bleek het huis te zijn belast met een 'outeygen' van een Wilhelmus schilt per jaar. In 1662 werd het het huis voor *f* 325. - aan de vleeshouwer Albert Michielsz verhuurd (A.B.W. 169).

In 1741 betaalde de vleeshouwer Bar. Staphorst hier *f* 450 huur per jaar. In de huurderslijst van 1770 treffen we de vleeshouwer François France aan met een huur van *f* 475. Bij de problemen rond de Begijnensloot in 1758 speelde de stank van de afval[+] van deze slagerij een grote rol (zie blz. 234). Tot in onze eeuw behield het huis zijn oude karakter. In 1904 werd de onderpui gemoderniseerd (zie blz. 352). In 1931 werd het huis geheel verbouwd naar plannen van J. van Laren voor de firma Albert Heyn. Het huis kreeg een nieuwe gevel en werd samengevoegd met St.-Luciensteeg 7.

[+]Verbouwingen

[+] De opmetingstekeningen bij de bouwaanvragen geven ons enige informatie over het oorspronkelijke huis. De spiltrap loopt niet verder door dan de eerste verdieping, van daar gaat een andere trap naar zolder. Waarschijnlijk is dit huis met een verdieping verhoogd nadat het weeshuis het buurhuis aan de noordzijde in 1712 verworven had. De wijkkaart van 1761 toont het huis met een topgevel die uit het begin van de 18de eeuw zou kunnen dateren (zie blz. 14). Zowel de plattegrond als de doorsnede toont een duidelijk verschil tussen de voorste en de achterste helft van het huis. Het achterste deel bestaat uit een royale achterkamer waar een gang langs loopt die naar de achterplaats voert waar zich de keuken bevindt. Het voorhuis heeft op de tekening van 1931 een buitengewoon grote diepte; vermoedelijk is op dat moment reeds het voorhuis met de kamer erachter verenigd tot een grotere winkelruimte. Ook dit huis zal hebben bestaan uit een voorhuis met binnenkamer en insteek, waarachter een grote achterkamer, die blijkens de gang ernaast niet als keuken is gebruikt. Bij een verhoging in het begin van de 17de eeuw kunnen de kinderbinten door tussenbalken zijn vervangen. Het huis bezit een oude achtergevel.

[+]Bouwgeschiedenis

Kalverstraat 86-88

Op 16 december 1422 verpachtten de erven van Claes Heynensz een erf, dat van het midden der Kalverstraat tot aan aan de Voorburgwal liep, aan het St.-Lucienklooster dat daarmee het derde perceel verwierf (zie blz. 116). Aan de noordkant grensde het aan Hillegont, de weduwe van Arent Jansz en aan de zuidzijde aan Andries Andriesz. Het voorste deel van dit erf, tussen Kalverstraat en Begijnensloot, moet weer in particuliere handen zijn geraakt,.

De drie huizen die thans de nos 86-88-90 dragen, werden op 22 juni 1480 door het[+] klooster gekocht van Jacob Ysbrantsz (zie blz. 117). Aan de zuidzijde van deze huizen was een gang naar de Kalverstraat, waarvan niet bekend is of deze alleen in gebruik was bij het hoekhuis of dat ook de andere huizen hier recht van doorgang hadden. Bij de overdracht bepaalde de stad dat het klooster deze huizen niet zelf in

[+]De aankoop door het klooster

gebruik mocht nemen. Het achtererf heeft het wel voor eigen doeleinden gebruikt, aangezien reeds in 1500 het koehuis van het klooster aan de achterzijde van het erf van no. 80 grensde (zie blz. 320). De huizen aan de Kalverstraat werden steeds verhuurd+ en brachten vrijwel gelijke huur op, variërend van 30-40 lb. In het eerste huis, no. 86, treft men in 1553 Thonis Gerytsz aan; in 1559 de stoelmaker Arent Cornelisz en daarna in 1562, 1569 en 1585 Vredryck Pietersz. Het huis no. 88 is in 1553, 1559 en 1563 verhuurd aan Harman Arentsz van Doesburch en in 1569 en 1585 aan de koekebakker Claes Engelsz. In dit huis zou drie eeuwen lang een bakkerij gevestigd blijven. Een lijst van huurders van 1634/5 vermeldt op 86 wed. Jan van Doresla en op no. 88 Jan Jansz backer (A.B.W. 131). Blijkens de nota van 1635 in verband met de pomp naar de put van het buurhuis (blz. 323) was Jan van Doresla een blauwverver.+ Op de kaart van 1651 staat in het eerste perceel geschreven 'blaauwverver' en in het tweede 'de backer'. In 1741 vindt men als huurders op no. 86 de makelaar P. van Dort, die ook een sitsenwinkel hield en *f* 450 huur betaalde en op no. 88 de bakker H. Janse met *f* 500 huur. De huurderslijst van 1770 vermeldt op no. 86 Marten van Rossem met een chitsenwinkel waarvoor f 450 huur werd betaald en op no. 88 de broodbakker Jan Woutman die *f* 525 huur betaalde (A.B.W. 131).

+*De 16de eeuwse huurders*

+*De latere bewoners*

[+] In het begin van de 19de eeuw (ca. 1830) werd een plan gemaakt voor een algehele verbouwing dat gesigneerd is: Fikkert (A.B.W. 138) (zie blz. 353). Dit plan dat niet werd uitgevoerd, geeft aanwijzingen over de in die tijd bestaande toestand van beide huizen. In 1873 werd het pand no. 88, dat tot die tijd in gebruik was bij bakker Kammeyer, verbouwd door de aannemer C. Rietsnijder voor *f* 9220. -, vermoedelijk naar plannen van H. Moeton (A.B.W. N.A. 4) (zie blz. 354). In 1874 werd het gehuurd door de zadelmakerij Verweegen & Kok, die in 1888 het hoekpand (no. 90) erbij trok. In 1906 diende deze firma een bouwaanvrage in tot vernieuwing van de onderpui van de panden 88-90 met stalen kolommen, naar plannen van Ir. H. Slot. In 1924 werd ook het pand no. 86 bijgetrokken.

[+]De 19de eeuwse verbouwingen

[+] Van alle huizen uit de omringende bebouwing van het weeshuis zijn er geen, waarvan de geschiedenis zover bekend is als van deze percelen. Zij staan getekend op de plattegrond van 1631 en de toestand die daar is weergegeven komt vrijwel onveranderd overeen met de 19de eeuwse opmeting; bij het huis no. 86 ook nog met de opmeting van 1924. Mogelijk was de indeling van de nos. 86-88 al oud op het moment dat ze in 1631 voor de eerste maal werden opgemeten. Uit het archief van het weeshuis blijkt niet dat ze zouden zijn herbouwd. Dat het klooster deze panden nog in het midden van de 16de eeuw zou hebben laten vernieuwen is niet waarschijnlijk, gezien de slechte financiële toestand waarin het verkeerde en de voor de Kalverstraat niet bijzonder hoge huur die uit de midden-16de eeuwse kohieren blijkt. Wanneer het klooster deze huizen vernieuwd heeft, zou dit moeten hebben plaats gevonden kort na de aankoop ca.

[+]De bouwgeschiedenis

1500. Waarschijnlijker echter is dat zij nog dateren van voor de aankoop door het klooster in het midden van de 15e eeuw. Ook het ontbreken van een verdieping en kelder wijst op een grote ouderdom.

[+] Het best zijn we ook hier ingelicht over de plattegronden. De niet volledige opmeting van 1631 toont in beide gevallen achter het voorhuis twee vertrekken (zie blz. 352). Slechts bij het huis no. 88 dat als bakkerij in gebruik was, komt een stookplaats voor in de achter het voorhuis gelegen binnenkamer. Op de vogelvlucht is ook bij het eerste huis (no. 86) geen schoorsteen getekend. Bij de achterste vertrekken ontbreken de stookplaatsen zowel in de plattegronden als op het dak. Merkwaardig echter is die onder het open afdakje achter het huis no. 86, zowel op de plattegrond als in de vogelvlucht zeer nauwkeurig weergegeven. In dit huis woonde een blauwverver en het is mogelijk dat deze stookplaats met dit of een ander bedrijf te maken heeft.

[+]De plattegronden uit 1631

[+] De bestaande toestand van het verbouwingsplan van ca. 1840 geeft nog vrijwel dezelfde indeling weer. Deze situatie is tot uitgangspunt gekozen bij de tekening van de huizen in het bouwblok Kalverstraat-St.-Luciensteeg, waarbij bovendien de keukenindeling in de achterkamers uit het verbouwingsplan is overgenomen, (zie blz. 337).

[+]De plattegronden uit ca. 1840

De doorsnede over het huis no. 86 bij het verbouwingsplan van 1924 toont aan dat er boven de binnenkamer een insteek is geweest (zie blz. 352). Deze binnenkamer ligt dan iets lager dan het straatniveau, waarschijnlijk als gevolg van verhoging van de Kalverstraat, zoals die nog in 1862 plaats vond. Aan de voorzijde van het huis was boven de pui een gevel gebouwd waarop een dwarse kap. De wijkkaart uit 1761 toont aan dat deze verbouwing, vermoedelijk nodig omdat de geveltoppen bouwvallig

werden, toen reeds had plaats gevonden; de uitvoering ervan geschiedde omstreeks het midden van de 18de eeuw en wel bij beide panden tegelijk (zie blz. 15). Ook de tekening van Lamberts geeft deze situatie weer.

+ In de schematische voorstelling gemaakt naar de doorsnede uit 1924 zijn de duidelijk latere veranderingen weggelaten (zie blz. 352). Er ontstaat dan een huis met een voorstuk zonder verdieping en achter het voorhuis een binnenkamer met insteek daarboven, dan volgt een achterkamer die wel een verdieping heeft. Op het verbouwingsplan van ca. 1840 zijn bij beide huizen de achterkamers aangegeven als keuken.

+De schematische reconstructie van de doorsnede

De panden 86-88 tonen grote overeenkomst, ook op het punt van de trapaanleg.

Zowel de tekening uit 1631 als die uit het begin van de 19de eeuw laat een steektrap zien tegen de linkermuur, die half voor de gang naar achter staat. Uit de genoemde doorsnede van no. 86 blijkt dat deze trap niet verder ging dan de insteek. Ook no. 88+ blijkt volgens de verbouwingstekening van ca. 1840 een insteek te bezitten. De trap naar boven lag hier evenals bij no. 86 loodrecht op de as van het huis tegen de wand van de achterkamer.

+De insteek

+ Het valt te begrijpen dat er plannen ontstonden om deze beide lage huizen, die alleen aan de voorzijde een bovenvertrek hadden, op de normale hoogte te brengen. Het helaas niet gedateerde plan van Fikkert dat omstreeks 1840 in opdracht van het Burgerweeshuis moet zijn gemaakt, voorzag hierin. Er is een oplossing waarbij wordt voorgesteld de voorgevels met een verdieping te verhogen en er is een voorstel met een geheel nieuwe gevel. In beide gevallen echter werd de benedenverdieping slechts weinig veranderd; de driedelige plattegrond en de insteek boven de binnenkamer bleven daarbij gehandhaafd. Op de eerste en tweede verdieping zou de trap in het midden komen, zodat er een voor- en een achterkamer zouden ontstaan. Het is merkwaardig dat men hier aan een verhoging van de bebouwing gedacht heeft zonder afbraak en verbetering van de fundering, hetgeen in 1873 bij het pand no. 88 ook inderdaad gebeurd schijnt te zijn. De funderingen van deze huizen zullen dan ook, in tegenstelling tot die van vrijwel alle andere middeleeuwse huizen aan de Kalverstraat die in het bezit van het weeshuis kwamen, van goede kwaliteit geweest zijn. Het huis no. 86 is een der weinige in de Kalverstraat die thans nog voor een deel slechts een verdieping hoog zijn.

+Het plan uit ca. 1840

Kalverstraat 90

+ Het meest zuidelijke huis van het drietal dat het St.-Lucienklooster in 1480 verwierf, lag naast de gang die hier tussen de huizen naar het achtererf voerde. De kohieren van 1553 en 1559 wijzen uit dat het klooster dit huis verhuurde aan de mandenmaker Pieter Jansz. In 1562 had de mandenmaker Claes Albertsz het gehuurd voor 30 lb terwijl het kohier van 1569 hier meester Dirck als huurder noemt, die 32 lb betaalt.

+De 16de eeuwse huurders

Dit laatste kohier is het enige dat de bebouwing aan de gang naast dit huis vermeldt. De wed. Machtelt betaalt hier 4 lb huur, de wed. Aeff Geryts 11 lb. Jan Claesz huurt hier een huis en een ‘hoeyhuis’ voor 20 lb.; Maarten Heyndricx een loods en een onbebouwd erf voor 23 lb., terwijl Vreeck Gerytsz er een huisje huurt voor 4 lb.

+ Een dergelijke bebouwing achter een huis met gang ernaast treft men in de Kalverstraat verscheiden malen aan. Dat het kohier van 1563 deze bebouwing niet vermeldt wekt de indruk dat het klooster toen wellicht nog niet tot verhuren was overgegaan.

+De bebouwing op het

Van het hooihuis en het koehuis (de loods uit het kohier van 1569) is dit te begrijpen. De vier verhuurde huisjes echter, waarvan er drie naast elkaar genoemd worden en een vierde meer apart schijnt te liggen komen voor onder het hoofd ‘op Sinte Lucien erff’. We krijgen de indruk dat de oude voorhof van het klooster, aan de oostkant van de Begijnensloot gelegen, nog precies eender was als hij in het cartularium van 1557 werd beschreven (zie blz. 120). Dit zou eerst veranderen toen het weeshuis hier zijn hoofdtoegang maakte en met een poort afsloot.

In 1581 werd het huis no. 90, met de poort en het huis aan de andere kant van de gang vernieuwd (zie blz. 136). Het kohier van 1585 noemt de bewoners van deze huizen niet.

+ In de lijst van 1634/5 treffen we op no. 90 Robert Henricxz aan (A.B.W. 131).

In 1662 was het huis verhuurd aan Jan Reijniersz Vos, schoolmeester, voor *f*310, - (A.B.W. 169).

+De huurders in de 17de en 18de eeuw

In 1742 was het perceel no. 90 voor *f* 525 verhuurd aan de zilversmid J. de Laet.

In 1770 houdt Guillaume Bernard hier een galantery winkel waarvoor hij *f* 500 huur betaalde (A.B.W. 131). Op 6 april 1785 gaven de regenten aan een nieuwe huurder toestemming om de voor- en zijgevel te verbouwen en te voorzien van schuiframen en het reliëf van de stenen weesjongen van de voorgevel naar de zijkant te verplaatsen (de Ridder 1969; 105).

In het begin van de 19de eeuw was er een boekwinkel in het pand met een uitgebouwde etalage aan de zijde van het pleintje voor de poort, zoals te zien is op de prent van Hilverdink (zie blz. 18).

+ In 1888 werd het hoekhuis in gebruik genomen door de lederwinkel van de firma Verweegen en Kok, die op no. 88 gevestigd was. +*Verbouwingen*

In 1906 kregen de beide panden een nieuwe stalen onderpui naar ontwerp van Ir. H. Slot. In 1968 werden beide panden opnieuw verbouwd en verdween Verweegen en Kok uit de Kalverstraat.

+ Van het in 1581 gebouwde huis zijn de gevels bekend van de wijkkaart van 1761 (zie blz. 355), de tekening van Schouten van de Wijde Kapelsteeg (zie blz. 15) +*De gevels* en van de aan Lamberts toegeschreven tekening (zie blz. 355). De laatste geeft het meest duide-

lijke beeld van het huis en wijkt in geen enkel opzicht af van de andere tekeningen.

Aangezien Lamberts het huis voor de verbouwing van 1785 niet getekend kan hebben heeft hij mogelijk een oudere, thans niet meer bekende, tekening gekopieerd. Van een dergelijke tekening vermeld in een veilingcatalogus is de verblijfplaats onbekend (Wurfbain e.a. in 1912, no. 971). Het oorspronkelijke uiterlijk van het huis met het reliëf in de voorgevel en de drie nissen in de zijgevel kwam reeds ter sprake bij de aanleg van de weeshuispoort van 1581 (zie blz. 136).

Het huis Kalverstraat 90 behield zijn oorspronkelijk aspect tot aan de verbouwing waartoe in 1785 toestemming werd gegeven. Dat deze ook werd uitgevoerd bewijst de tekening van Jacob Cats uit 1793, die de Wijde Kapelsteeg en de weeshuispoort afbeeldt vanuit het zelfde punt als Schouten dit doet. Het huis heeft dan in de voorgevel twee schuifvensters gekregen en ook in de zijgevel hebben de luiken in de nissen plaats gemaakt voor schuifvensters met in het midden het reliëf. Aan de zijkant is reeds een uitgebouwde winkelkast te zien; de top is veranderd in een puntgevel.

+ Zoveel als er van het uiterlijk van dit huis bekend is, zo weinig weten we van de indeling. Het is de vraag of de achterkamer die binnen de poort valt ook in 1581 gebouwd werd en tot het huis behoorde. Gezien de afwijkende richting van dit deel zou men kunnen denken aan een achterhuis dat gebouwd is tegelijk met de vernieuwing van het koehuis (zie blz. 143). Waarschijnlijk heeft men in 1581 de oude huisjes voorlopig gehandhaafd en deze, aangezien zij binnen de weeshuispoort lagen, als dienstwoningen gebruikt. Bij de vernieuwing van het koehuis die in 1590 plaats gevonden kan hebben zullen dan de portierswoning en het huis van de geldophaler ook vernieuwd zijn. De laatste zal een deur buiten de poort hebben gekregen die in de zijgevel van het huis Kalverstraat 90 werd geplaatst; op de plattegrond van 1631 is deze te zien. Op die deze plaats ligt ook de trap naar boven.

+De indeling

Wanneer de achterkamer iets jonger is dan het huis en er ook niet bij behoorde, dan besloeg het in 1581 gebouwde huis slechts het deel tot aan de poort. De plattegrond van 1631 toont hier slechts twee ruimten: een bijzonder lang voorhuis en een achterkamer met stookplaats. Het lijkt alsof deze huisplattegrond niet geheel af is. In het kleine uitstekende rechthoekje in de scheidingswand naast de vensters zou de trap gelegen kunnen hebben, ongeveer op dezelfde plaats als in het huis aan de andere kant van het pleintje. Men vraagt zich af of er aan de achterzijde van het voorhuis niet een binnenkamer was afgescheiden; een aanleg die men bij het huis aan de andere kant van de poort nog zal ontmoeten. Ook de tekening van Lamberts toont een kort voorhuis met daarachter een kelderkamer en een opkamer (zie blz. 160).

De huizen Kalverstraat 94-108

De huizen Kalverstraat 94-96-98 in de middeleeuwen

Op de plaats van de huidige groep van drie huizen, Kalverstraat 94-98, en nog een vierde huis daarbij gerekend, kan in het begin van de 15de eeuw een breed erf gelegen

hebben dat eigendom was van Andries Andriesz. Dit perceel zette zich voort+ over het eiland tussen de Begijnensloot en de Voorburgwal. Aan de achterkant was er een deel afgesplitst, waarop een apart huis stond. Het gedeelte op het eiland was het tweede perceel dat het klooster verwierf, hetgeen in 1415 en 1416 plaats vond (zie blz. 116). Over het deel van het perceel aan de Kalverstraat is weinig bekend.

+De eigenaars uit het begin van de 15de eeuw

Wanneer in 1480 het klooster de groep van drie huizen (thans Kalverstraat 86-90) aankoopt, wordt Marten IJsbrantsz als buurman aan de zuidzijde vermeld (zie blz. 117). Het is niet na te gaan of hij het erf over de volle breedte in bezit had of slechts een deel.

Uit de verdere geschiedenis is het echter waarschijnlijk dat het brede erf steeds in één hand gebleven is. Vermoedelijk omstreeks 1500 kan dit erf in bezit zijn gekomen van de kerkmeesters van de kapel der Heilige Stede die aan de overzijde van de+ Kalverstraat lag. Zij waren tevens de regenten van het Sacramentsgasthuis of Oudemannenhuis dat in 1422 ongeveer op de plaats van het latere huis Kalverstraat 102 moet zijn gesticht (zie blz. 121). De achterzijde van het erf werd bij dit gasthuis getrokken dat uitgebreid werd met een nieuw gebouw. De vier huizen die op het voorste deel van het erf gebouwd waren werden ten behoeve van de kapel verhuurd.

+Verwerving door de kerkmeesters der Heilige Stede

Ook hier zien we weer hoe de achtererven van de huizen een andere bestemming kregen.

Het kohier van 1546 noemt deze huizen niet. Uit de kohieren over de volgende jaren blijkt dat de vier huizen volgend op de drie van het St.-Lucienklooster aan de Heilige Stede behoren. No. 94 wordt in 1553 verhuurd aan Kerstant Jacobsz; in 1559 en 1563 aan Jacob Ballemaker die 42 lb betaalt en in 1569 aan Steven Pietersz tegen 48 lb.

+ Achter dit hoekhuis is een huis dat de helft aan huur doet vergeleken met de voorste huizen. In 1553 woont hier Appolonia Jacobsdr; in 1559 een 'minnemoer'; in 1563 wordt het huis voor 18 lb verhuurd aan Harman Rieuwertsz en in 1569 voor 20 lb aan Griete Roemers.

+De 16de eeuwse huurders

Het huis no. 96 is in 1553 voor 26 lb verhuurd aan Henrick Sijmonsz; in 1559 betaalt Henrick de glazenmaker 38 lb; in 1563 is Adriaen Gerytsz de huurder en in 1569 treft men hier meester Willem aan, die 42 lb huur betaalt.

Het huis no. 98 wordt in 1553 voor 21 lb verhuurd aan Hillegont Jansdr; in 1559 woont er Mr Jan Berenz die 30 lb huur betaalt en in 1562 en 1569 heer Jan Perchijn met 35 lb huur.

Het vierde huis dat in het bezit was van de kerkmeesters der Heilige Stede werd in 1554 overgedragen aan het Oudemannenhuis (zie blz. 329). De drie overige gingen in 1579 over in het bezit van het weeshuis.

De huizen Kalverstraat 94, 96 en 98 in de 17de en 18de eeuw

+ Het huis op de hoek van de gang naar het vroegere klooster werd in 1581 door het weeshuis vernieuwd (zie blz. 136). Het is daarbij aan de voorkant versmald, waardoor een scheef toelopend pleintje voor de poort ontstond. De oorspronkelijke voorgevel van dit huis is slechts bekend uit de schematische aanduiding op de wijkkaart van 1761.

+Het huis Kalverstraat 94 uit 1581

Ook hier stond het beeld van het weeskind in de voorgevel. Meer is bekend over de+ zijgevel die zeer goed afgebeeld is op de vogelvlucht van 1631 (zie blz. 354). Het inwendige van het huis lijkt vrij uitvoerig weergegeven op de plattegrond van 1631 (zie blz. 354). Er is een voorhuis met daarachter een kleine binnenkamer waarin geen schoorsteen is getekend. Dan volgt een achterkamer met een schouw en een bedstede.

+De indeling

Uit de tekening van de zijgevel blijkt dat er boven de binnenkamer een insteek was.

De ruimte op de verdieping heeft weinig licht en schijnt gebruikt voor berging. Op de zolder zijn een reeks vensters getekend, die een aanwijzing kunnen zijn van slaapvertrekken. Het huis is een bescheiden voorbeeld van het traditionele huistype met driedelige plattegrond.

+ Het kleinere huis achter het hoekhuis is waarschijnlijk na 1581 gebouwd. Vermoedelijk is het in het begin van de 17de eeuw vernieuwd en heeft het daarbij, evenals het huis van de geldophaler aan de andere kant van de poort, een eigen buitentoegang gekregen. Door de achterkamer van het hoekhuis was daartoe een gang gebroken waarin zich ook een trap naar boven bevond. Aanvankelijk bestond deze woning uit een kamer met verdieping en een open plaatsje erachter, dat op de stadskaart van 1625 nog onbebouwd is. In 1631 is hier echter een vertrekje

+Het achterhuis

bijgebouwd. De woning heeft evenals die aan de andere kant van de poort, geen toegang binnen het weeshuis.

Mogelijk was hier de schoolmeester gehuisvest die na 1631 zijn huis kreeg aan de zuidzijde van het jongensplein.

+ De beide huizen Kalverstraat 96 en 98 tonen op de kaart van 1631 vrijwel gelijke plattegronden en opstanden. In de 16de-eeuwse kohieren waren ze niet gelijk van huur. Het schijnt dan ook dat ze na 1569 vernieuwd zijn. Bovendien maken de plattegronden met het voorste huis met twee ruimten, een binnenplaats en achterhuis een jonge indruk. Bij de middeleeuwse huizen gaf men de voorkeur aan een driedelige plattegrond (zie blz. 306).

+De huizen Kalverstraat 96-98

+ Een mogelijk punt voor datering vormen de gevels. De vogelvlucht van 1631 toont hier, van de achterzijde gezien, trapgevels met ingesneden trappen, hetgeen in de 17de eeuw niet meer werd toegepast (zie blz. 354). Op de wijkkaart van 1761 is de gevel van no. 98 nog afgebeeld met gotisch aandoende bogen in de top (zie blz. 355). Het is echter zeer de vraag in hoeverre deze aanwijzingen betrouwbaar zijn.

+De gevels

+ Van belang in dit verband is de verkoop van een ‘houck erffs’ door het Oudemannenhuis aan het weeshuis, in 1603 (A.B.W. 527). Dit stuk grond was gelegen achter de huizen aan de Kalverstraat die toen eigendom van het weeshuis waren en wordt omschreven als ‘streckende vande gemene muer vant bleyckvelt van t voorsz oudemannen huijs tot ande keucken vande huysinge van tweeshuys t' welck jegenswoordich bewoont

+De uitbreiding van het achtererf in 1603

wordt bij mr Willem organist'. Dit huis moet het huis no. 96 zijn dat sinds 1569 bewoond werd door Willem Aertsz de organist van de Nieuwe Kerk, en waaraan steeds reparaties voorkomen in de fabrieksboeken (A.B.W. 446). Het grondstuk is op de kaart van 1631 gemakkelijk te herkennen als de plaats achter de keuken van Kalverstraat 96, waarop ook het huis van de schoenmaker met vensters uitkomt. Aan de noordzijde is begrenzing niet nader aangeduid dan als het weeshuis. Gezien het hoge bedrag dat hiervoor betaald werd *f* 1.000.- lijkt het ons niet uitgesloten dat het terrein tot aan de gang liep, zodat men nu de huisjes aan de zuidzijde daarvan kon bouwen (zie blz. 150). Dat men dit bedrag alleen zou hebben uitgegeven voor de keukenplaats van Mr. Willem is minder waarschijnlijk. Wel blijkt uit deze overdracht dat vermoedelijk toen deze achterkeuken er al stond. Het is dan ook niet waarschijnlijk dat het weeshuis+ deze beide huizen heeft laten bouwen nadat het in 1579 eigenaar ervan geworden was. Vermoedelijk zijn deze beide huizen gebouwd tussen 1569 en 1578 toen zij nog in het bezit van de kerkmeesters der Heilige Stede waren. De achterhuizen kunnen gevormd zijn door het tweede Oudemannenhuis dat na 1550 tot aparte woonkamers was ingedeeld. Indien dit oudere gebouw daarvoor niet werd gebruikt dan moeten de achterhuizen er tegen aan gebouwd zijn (zie blz. 121).

+Vermoedelijke bouwtijd

+ De lijst van huizen uit 1634/5 (A.B.W. 131) noemt op no. 94: Otto Jansz 'koussekoper'; op no. 96: de weduwe van Jacob Willemsz en op no. 98: Salomon Abrahams 'vlaskoper. De lijst van verhuurde huizen uit 1662 noemt op no 94: Otto Jansz van den Wijngaert met *f* 245 huur; op no 96: Antonij Verhelle, "lakenkoper en bereijder" met *f* 400 huur en op 98: Dirck en Jan Kieff met *f* 300 huur (A.B.W. 169).

+De latere bewoners

Het kohier van 1742 vermeldt op no. 94: J. Wijngaert, vischopzetter van de markt met *f* 400,- huur, op no. 96 de kruidenier Matth. Cousijns met *f* 450,- huur en op no. 98 de zevenmaker Ancojard d. Greijs die *f* 500.- huur betaalde. Zijn familie woonde hier al lang want op de kaart over de vernieuwing van de buurhuizen in 1695 wordt hier Leender de Grijs als bewoner vermeld (zie blz. 358). De huurderslijst van 1770 geeft de volgende huurders op. Het hoekhuis no. 94 werd voor *f* 280.- gehuurd door de wed. P. Dorsman, die een 'Gaas en balance winkel' hield, no. 96 werd voor *f* 450.- gehuurd door Francois le Tellier met een catoenwinkel en no. 98 voor *f* 400.- door wed. Nicolaas Streep met een gaaswinkel (A.B.W. 131).

De vernieuwing van de huizen Kalverstraat 94-96-98 in 1771

De huizen verkeerden in het midden van de 18de eeuw in een slechte staat, want op 1 maart 1769 besloten de regenten om deze drie huizen 'zeedert veele jaaren om hun oudheid ter vertimmering gedestineerd' eerlang te slopen. Het bestek en de begroting die door de timmerman en de metselaar van het weeshuis waren opgemaakt, werden door de Thesaurieren der stad op advies van Directeur Rauws goedgekeurd.

+ Op 8 juli 1771 werd op de hoek van de Kalverstraat en het pleintje de eerste steen gelegd door Jhr. Pieter van der Lijn, zoon van een van de regenten (Jansen 1962; 21).+ De materiaalaankopen De uitgaven voor de nieuwe huizen zijn temidden van de onkosten aan de andere huizen van het weeshuis terug te vinden; ze zijn afzonderlijk vermeld. Doordat de rekeningen per maand of per jaar werden voldaan

+De eerste-steenlegging

+De materiaalaankopen

vindt men alleen de namen van hen die aan het bouwen hebben meegewerkt, men krijgt echter weinig informatie over het verloop van de bouwerij. Het werk werd uitgevoerd door de timmerman Dirk Heijdeman en de metselaar Cornelis van Twisk. Gezien de betalingen aan de graver en aan de heibaas Wijnand van Leeuwen is het duidelijk dat de huizen van de grond af vernieuwd zijn. De steen werd geleverd door Matthijs van Son en de witte muurtegels door de Erven Van der Kloet. De steenhouwersfirma wed. H. Poggeman ontving aan het eind van 1771 *f* 2726.4.- en aan het eind van 1772 *f* 1084.7.- op rekening van de nieuwe huizen. Aangezien er geen andere steenhouwers bij betrokken waren moet deze firma+ ook de drie topgevels hebben geleverd. Ook zal de nieuwe weesjongen, die een plaats kreeg in de zijgevel, uit dit atelier afkomstig zijn. Dit beeld was een kopie van het reliëf dat vroeger de voorgevel sierde. Waarschijnlijk is het de bedoeling geweest dit beeld over te plaatsen, maar verkeerde het daarvoor in te slechte toestand of is het verongelukt. Het opschrift dat voordien geschilderd was, werd in de steen gehakt.+ De drie huizen waren zo gebouwd dat ze van gelijke grootte waren; de afschuining die voordien alleen het hoekhuis smaller maakte, werd verdeeld, zodat de voorgevels iets smaller werden dan de achtergevels (zie blz. 336). De woningen kregen weer het

+*De toppen*

+*De indeling*

gewone type van de huizen rondom het weeshuis. Er waren een voorhuis met een kelder eronder en een opkamer met benedenkamer. Achter de plaats lag een keuken die een verdieping had die vanuit de opkamer te bereiken was. Boven het voorhuis bevonden zich twee verdiepingen die, gezien hun hoogte en hun vensters, als woonruimten gediend kunnen hebben. Slechts de zolder schijnt voor berging bestemd te zijn geweest. De aan G. Lamberts toegeschreven tekening vult onze kennis over de oorspronkelijke toestand van de gevels aan. Hoewel men hier met winkelhuizen te maken heeft treft men toch een gesloten winkelpui aan. Er zijn twee schuifvensters met luiken in het onderste deel en een voordeur met een glazen bovendeur (zie blz. 160).

+ De oudste bouwaanvragen geven deze toestand al niet meer weer. Daar zijn de huizen reeds in het bezit van winkelpuien die nadien veranderd worden. *+De latere verbouwingen*

Kalverstraat 94 werd verbouwd in 1906, waarbij de winkelpui is ontstaan die tot 1965 intact bleef. De plattegrond uit 1906 zal nog veel van de oorspronkelijke toestand bewaard hebben (B.W.T.).

Kalverstraat 96 kreeg in 1904 de winkelpui die nog bekend is van de oudste foto's (zie blz. 356). In 1918 werd het pand verbouwd door J. Roodenburg voor de firma Boldoot. Toen ontstond de pui die de latere veranderingen overleefd heeft (B.W.T.). De plattegrond en doorsnede van dit perceel zijn ontleend aan de opmeting voor de verbouwing van 1918 (zie blz. 357).

Bij het huis Kalverstraat 98 werd in 1883 een nieuwe onderpui aangebracht (zie blz. 356). Sinds 1888 was hier een klokkenwinkel gevestigd die door Cronenberg en Stroethof begonnen, door De Wilde en Brokke werd voortgezet tot 1969 (de Ridder 1969; 106). In 1927 werd het huis inwendig gewijzigd. De plattegrond van voor deze verbouwing is gebruikt op de overzichtstekening (zie blz. 336).

Kalverstraat 100 voor 1696

+ Op 9 maart 1554 dragen de ‘heyligerstede meesters’ dit huis over aan de ‘regenten van theylich sacraments gasthuys over de heyliger stede’. Het huis was ‘geteyckent mit de Letter B’. Aan de zuidzijde ervan lag de gang van het genoemde gasthuis en aan de noordkant de huizen van de Heilige Stede. Het erf strekte zich uit van de ‘middelstraet tot aghter anden huysingen vant voorsz gasthuys dwelck toude gasthuys placht+ te wesen’ (A.B.W. 527). Het kohier van 1553 noemt hier als bewoner Jan Berenz die een zeer hoge huur van 66 lb aan ‘theylige sacraments gasthuys’ betaalde. Vermoedelijk had Jan Berenz zowel het voormalige Oudemannenhuis als het huis aan de straat in gebruik en wellicht is daarom dit laatste uit het bezit van de Heilige Stede aan het Oudemannenhuis overgedragen. Reeds in 1559 is Jan Berenz naar het buurhuis, Kalverstraat 98, verhuisd en is zijn vorig huis gesplitst. Het gedeelte aan de straat was blijkens de kohieren van 1559 en 1562 voor 32 lb verhuurd aan Lysbeth+ Willems. In 1569 betaalt Harman Gerytsz hier 30 lb huur. In 1632 werd dit huis aan het weeshuis overgedragen (zie blz. 176). Volgens de opgave van 1634/5 is het verhuurd aan de blauwverver Albert Segersz (A.B.W. 131). In 1662 betaalde zijn weduwe Marijtje Lamberts nog *f* 270 huur voor dit huis (A.B.W. 169).

+Verkoop aan het Oudemannenhuis

+De huurders

+Overdracht aan het weeshuis

Kalverstraat 102

⁺ Waarschijnlijk is dit het perceel waarop in 1422 door Dirc Hollant een gasthuis werd gesticht, tenzij dit gasthuis van het begin af op het achtererf lag en alleen door een gang met de Kalverstraat was verbonden (zie blz. 121). In het midden van de 16de eeuw was dit huis in particuliere handen. De kohieren van 1546 en 1553 geven hier Jan Michiels op met een huurwaarde van 12 en 15 lb. In 1559 woont hier Wouter Barentsz met een huurwaarde van 29 lb. Het kohier van 1562 geeft bovendien twee achterhuizen die te zamen 20 lb opbrengen en door mr Wouter 'snijder' verhuurd werden. Deze laatste woonde in het huis aan de straat. In 1569 worden de huizen verhuurd door Jan Pietersz 'int swarte cruijs'. 'De achterhuizen brengen 13 lb op, het voorste huis dat aan Claes Claesz verhuurd is 28 lb. Waarschijnlijk is het huis voor 1572 door het Oudemannenhuis gekocht want bij de aankoop van het buurhuis in dat jaar wordt deze instelling als belending genoemd. In 1632 kwam dit huis aan het weeshuis (zie blz. 176). In de huurderslijst van 1634/5 treffen we de kruidenier Jacob Bos aan (A.B.W. 131). In 1662 is het huis voor *f* 236 verhuurd aan Jan Cornelis "ijserkramer" (A.B.W. 169).

⁺*Het eerste Oudemannenhuis*

De drie achterkamers in het voormalige Oudemannenhuis

Het voormalige Oudemannenhuis was nadat in 1545 het nieuwe gebouw in gebruik was genomen vermoedelijk getrokken bij het huis van Jan Berensz in de Kalverstraat (no. 100). Nadien blijkt het in drie woningen te zijn gesplitst (zie blz. 121). Het kohier van 1559 noemt de drie huisjes voor de eerste maal, zij zijn dan verhuurd aan Jan Pot (13 lb); Sipken Cornelisz (13 lb) en Geer Symons (11 lb).

Het kohier van 1562 vermeldt deze huisjes bij de gang naar het klooster tussen nos. 92 en 94 in. Daar huren dan meester Peter Boom voor 11 lb; Jan Jansz bierdrager voor 16 lb en Dirck Aertsz voor 16 lb hun kamers van het Oudemannenhuis.

In het kohier van 1569 vindt men op de plaats van no. 102: ‘Tarme oude mannenhuys’ met een ‘slopgen’. Daarna volgen de drie achterhuizen. De ‘vaers van toudemannenhuys’ verhuren de kamers voor 8 lb aan Hillegont Cornelis; voor 15 lb aan Jan Jansz en voor 14 lb aan Harman Adriaensz.

+ Uit het kohier van 1569 blijkt dat het Oudemannenhuis toen nog zijn oude toegang bezat. Eerst na de aankoop van het huis Kalverstraat 106 in 1572 kan de situatie op dit punt zijn gewijzigd en kunnen de verhuurde kamers bij de aangrenzende huizen in de Kalverstraat zijn getrokken.

+*De gang tussen de huizen*

Kalverstraat 104 en 106

Op de plaats van Kalverstraat 104 lag de gang naast het huis Kalverstraat 106. Blijkens een rentebrief op het buurhuis aan de zuidzijde behoorde het perceel in 1448 aan Willem die Cuper (zie blz. 333). In 1553 was het eigendom van Jan Michielsz die in het buurhuis aan de noordkant woonde en Kalverstraat 104-106 voor 18 lb aan de bakker Cornelis Jansz verhuurde.

+ In het kohier van 1559 vindt men op deze plaats Jan Michielsz ‘varckendrijver’ met een aanslag van 20 lb met de toevoeging ‘de voors Jan Michielsz woningen achter zyn huys’; samen blijken deze een huurwaarde van 35 lb te hebben. In 1563 heeft het huis van Jan Michiels een huurwaarde van 24 lb. Er blijken acht huisjes achter te staan die in huur variëren van 9 tot 13 lb en in totaal 89 lb opleveren. In 1569 wordt deze situatie het uitvoerigst beschreven. Het gehele complex behoort dan aan Hessel Harmansz die het huis aan de straat verhuurt aan Joost Heyndricx voor 54 lb. Dan volgt weer het ‘slopgen’ waarin hij zeven huisjes heeft waarvan er vijf verhuurd zijn voor 8 lb en een voor 10 lb. Eén leegstaand huisje wordt voor 2 lb aangeslagen. In 1572 werd dit huis dat de naam ‘de Builkist’ droeg aangekocht door het Oudemannenhuis. Aan de zuidzijde grensde het aan Pieter Jacob Haefgens, aan de noordkant aan het Oudemannenhuis. Het liep van de Kalverstraat tot aan de Begijnensloot. Op het achtererf stonden een aantal huisjes die ten dele werden verhuurd en verder ingericht tot ‘Bakhuis, tot een zomerkooken, en tot een Pesthuis’ van het Oudemannenhuis (Wagenaar 1765, Dl. II; zie blz. 302).

+*Kalverstraat 106 in de 16de eeuw*

Op deze wijze bleef een deel van de achterhuisjes bestaan, eerst als bijgebouwen van het Oudemannenhuis en later van het weeshuis. Uit de kohieren blijkt dat het aantal huisjes hier tussen 1559 en 1563 is vergroot. Waarschijnlijk stamt de houtconstructie van de nog bestaande huisjes uit deze tijd (zie blz. 134).

+ De regenten van het Oudemannenhuis verkochten dit pand op 27 november 1617 aan Thonis Woltersz garentwinder. De uitvoerige bepalingen die bij de overdracht gemaakt werden geven veel informatie over het huis en wijzen uit dat het toen reeds de vorm had die de opmeting van 1695 te zien geeft (zie blz. 358). Het voorste deel van het huis, voorzover de poort van het Oudemannenhuis ernaast liep mocht hoger worden opgetrokken, 'het achterste gedeelte met den achterkoocken over de plaetse' moest altijd zo blijven als het was. Aan de noordzijde van het huis mochten geen vensters worden gemaakt. Bovendien moesten de 'houte schermen, tegenwoordich aende noordtzijde van de voorsz. achterkoocken, ende plaetse van dezen huyse staende' gehandhaafd blijven. Ook de put waaruit dit huis en het voormalige Oudemannenhuis hun water trokken moest met het luchtgat altijd zo blijven als hij was. Het huis bezat een vrije waterlozing via het terrein van het buurhuis Kalverstraat 108 (A.B.W. 527). Op 26 mei 1635 werd dit huis door Anneke van der Hoey, weduwe van de garentwijnder+ Thonis Wolter overgedragen aan het weeshuis (A.B.W. 527). Het droeg toen de naam het Wargaren. In 1662 was dit huis voor *f* 287 verhuurd aan de chirurgijn Hr. Jan Swart (A.B.W. 169).

+Verkoop door het Oudemannenhuis

+Aankoop door het weeshuis

De toestand van de huizen Kalverstraat 100-106 in 1695

De stukken betreffende de vernieuwing van de vier huizen Kalverstraat 100-106 geven ook enige informatie over de tot die tijd bestaande toestand. Alleen van het eerste huis (no. 100) ontbreken de gegevens; het zal aanvankelijk niet de bedoeling geweest zijn+ dit huis ook te vernieuwen. Er is een schematische opmeting van de drie panden 102-106 en een nota over de constructiegebreken, die werd uitgebracht door de timmerman en de metselaar van het weeshuis Dirck Janse en Leendert Tack. Deze nota is gedateerd 6 december 1695. De opmeting zal uit dezelfde tijd zijn (A.B.W. 138). Het rapport betreft de twee bouwvallige huizen in de Kalverstraat. Het eerste van dit tweetal was no. 106, het huis aan de zuidkant van de vroegere Oudemanhuispoort, bewoond door+ de boekhandelaar J. van Royen. De plattegrond wijst uit dat het een lang en smal huis was, inwendig nog geen 11 voet breed (zie blz. 358). Het voorhuis was 14¼ voet lang; dan volgde ‘het camertje aghter het voorhuys’ dat 13¾ voet lang was en de ‘groote camer’ daarachter, die een lengte had van 26½ voet. Uit de stadskaart van 1625 en uit de vogelvlucht van 1631 blijkt dat de achterkamer iets lager was dan het voorste deel van het huis. Achter dit lange huis met driedelige plattegrond lag een kleine plaats met daarachter een keuken, waarschijnlijk een laag gebouwtje dat op de vogelvlucht van 1631 niet getekend is. Uit de weliswaar zeer summiere plattegrond waarop de trap en de stookplaatsen ontbreken, blijkt toch uit de plaatsing van de deuren, dat de looplijn aan de linkerzijde lag. Het is niet waarschijnlijk dat bij dit smalle huis nog een gang van de kamers was afgescheiden. Het toelichtende rapport vermeldt dat het huis aan de voorzijde goed gestut was, doch ‘het fondement onbequaem om het opstal te dragen, soodat door die oorsaeck de sijtmuer scheurt en deure en vensters onbequaem om wel te sluyten en daerom oock niet lang soude kunne soo bestaen’. Bij de grote achterkamer die apart genoemd wordt, kwam hetzelfde euvel voor.

+De nota over de bouwvalligheid van twee panden

+De indeling van Kalverstraat 106

Het grote verschil in huurwaarde van dit huis tussen de jaren 1563 en 1569, in welke tijd het ook van eigenaar verwisselde, doet veronderstellen dat het pand in die tussentijd of geheel vernieuwd werd, of vergroot met een achterkamer en een keuken. De indeling, bekend van de opmeting uit 1695, dateert waarschijnlijk uit die tijd.

+ Het tweede huis van deze plattegrond, op de plaats van de vroegere gang, kan nog niet oud geweest zijn toen het werd opgemeten; in 1651 bestond het nog niet (zie blz. 193). In de lijst van huurders uit 1662 komt het nog niet voor (A.B.W. 193).

+De indeling van Kalverstraat 104

De nota vermeldt dit huis niet bij de bouwvallige percelen Het zeer smalle huis is slechts 7¼ voet breed. De afscheiding tussen het voorhuis en de ‘camer’ is niet getekend. Uitgebouwd op de achterplaats ligt de keuken terwijl het erf omloopt achter de beide buurhuizen aan de noordzijde. Het is mogelijk dat hier nog een aantal vertrekken lag. Het zou kunnen zijn dat dit huis alleen maar bestond uit ruimten op de begane grond. Het voorste deel aan de Kalverstraat zou dan gebouwd zijn in een gang die door het brede buurhuis heen liep. Op de opmeting van 1695 staat als bijschrift: ‘het huys of ingangh van Mr Dav. Rovert’.

Het grote buurhuis aan de noordzijde dat over deze gang was gebouwd (zie blz. 128) zal vermoedelijk in opdracht van het Oudemannenhuis vernieuwd zijn nadat in 1572 het pand no 104-106 was verworven.

+ Het buurhuis Kalverstraat 102 werd volgens de opmeting bewoond door Aletta Wigholdt (of volgens het rapport Aletta Swigters). De plattegrond geeft hier een voorhuis, een kamer en een kleine uitbouw aan de achterkant te zien. De plaatsing van de deuren wijst er op dat er geen gang langs de achterkamer lag. In de nota wordt dit pand als het tweede bouwvallige aangemerkt. Ook hier waren de fundamenten 'onbequaem omt gebou instant te houden'. Bovendien waren voor- en achtergevel zeer bouwvallig en de zolder en de vliering te slecht om er langer turf of hout op te leggen. De zwakke kap zou voortdurende reparatie vergen 'behalve oock het ongedierte datter in verborgen is'. Het rapport gaf de doorslag om de bouwvallige huizen maar af te breken, waarbij ook het in de poort gebouwde huis kwam te vervallen. Om een beter bouwterrein te krijgen werd ook het brede huis no. 100 gesloopt.

+De indeling van Kalverstraat 102

Kalverstraat 100-102-104 en 106; de groep van vier huizen uit 1696

+ Op het door afbraak van de oude huizen vrijgekomen terrein werd een groep van vier gelijke nieuwe huizen gebouwd. Er zijn nog enkele gegevens die hierop betrekking hebben: de tekening van de plattegronden, niet gesigneerd en ongedateerd, bleef

+De gegevens over het bouwen

bewaard; er zijn nog enkele materiaalstaten en een ‘memorie’, waarin de namen en de afmetingen van de vertrekken voorkomen (A.B.W. 138).

De nieuwe huizen werden goed gefundeerd. Het bestek voor het heiwerk schreef voor dat 270 masten moesten worden ingeslagen. Het werk werd aangenomen door Hendrick Albertsen, die op 30 mei 1696 met heien moest beginnen. De vijf bouwmuren zouden elk een steen dik worden; de twee buitenste zouden van Leidse steen, de drie binnenste van moppen moeten zijn. Er moest een ‘Semente kelder of regenback’ komen van 20 voet in het vierkant, die op de rioleringstekening van ca. 1860 ook inderdaad te zien is (zie blz. 259).

Uit de houtstaat blijkt, dat de huizen houten puien kregen. De molenaar Cornelis van de Stadt leverde in de maanden januari tot april het hout voor de huizen af, zodat het timmerwerk reeds voor de aanvang van de bouw in orde kon worden gemaakt.

+ De ‘memorie om de nieuwe huysen inde Calverstraet te bouwen’ geeft in samenhang met de plattegrond een uitstekend beeld van deze huizen (zie blz. 358). *+De indeling* Zij waren alle inwendig 13 voet breed. Van de straat ging men een trede van 8 duim op naar de stoep en een tweede trede van 8 duim naar het voorhuis. Dit was 15 voet lang en 13 voet hoog. Vandaar ging men vier treden van elk 8 duim naar beneden naar de ‘keldercoocken’, die 18 voet lang en 8 voet hoog was. Er zouden daar een bedstede, een schoorsteen en een ‘tinnekas’ worden gemaakt. Vanuit de kelderkeuken moest men een trede op om in een gang te komen die 4 voet breed was en 7 voet lang en die naast de binnenplaats lag, waarop een secreet geplaatst was. De gang liep naar een keuken van 8 voet lang achter de binnenplaats. Er moesten daar een schoorsteen en een ‘spijscamer’ komen alsmede een ‘reghtbanke’ en een gootsteen met een kraan voor putwater en één voor regenwater. Van de kelderkeuken uit kon men door 7 treden af te dalen door een portaal in de provisiekelder komen, die onder het voorhuis lag en 8 voet diep was. Van het voorhuis voerde een trapje van 7 treden elk van 8 duim naar de ‘ingestoocken kamer’ boven de kelderkeuken, even groot als dit vertrek en eveneens 8 voet hoog. Hier zouden een bedstede en een schoorsteen geplaatst worden. Op de hoogte van de insteekkamer begon de wenteltrap naar boven. Na 11 treden kwam men op de verdieping die 11 voet hoog was en waar een voor- en een achterkamer waren. Elk van deze kamers zou een schoorsteen en een bedstede krijgen. Een trap van 11 (zeer hoge) treden voerde naar de kleerzolder en verder naar de vliering, die de gehele lengte van het huis (33 voet) besloegen. Beide waren 8 voet hoog en er was aan de zijkant van de kap een borstwering van 4½ voet geprojecteerd. Uit de voorgevel blijkt dat zowel de kleerzolder als de vliering een hijsluik had.

Achter deze huizen was op de jongensplaats nog een klein huisje geprojecteerd dat vermoedelijk als dienstwoning bedoeld was. Het was een éénkamerwoning die niet direct aan de jongensplaats lag, doch daarvan door een kleine voorplaats was gescheiden. Aan deze voorplaats lag ook de keuken. Het is niet duidelijk of deze woning inderdaad gebouwd is. Hier lag later de glazenmakerswerkplaats.

De latere geschiedenis van Kalverstraat 100-106

+ Deze huizen vormden de eerste ingrijpende vernieuwing die het weeshuis sinds de bouw van de beide panden naast de poort in 1581 in de randbebouwing tot stand bracht. Er was een ander huistype gekozen dan daar eerder was toegepast. Dit nieuwe type met zijn wisselende vloerniveaus achter het voorhuis, was uitermate geschikt om te dienen als winkelhuis en zou als voorbeeld worden gekozen bij de toekomstige vernieuwingen van de huizen rond het weeshuis. Uit het kohier van 1741 blijkt dat deze huizen dan ieder *f* 600.-.- huurwaarde hebben. No. 100 is verhuurd aan Mijndt van Asselt, kapitein van de ratelwacht, die er een leerwinkel houdt. Op no. 102 vindt men de weduwe van Phil. de Montje, met een Fransche winkel. Op no. 104 houdt D. Sligtenhorst een boekwinkel en op no. 106 woont de apotheker D. de Wit. In deze beide laatste panden wonen dan tevens nog een rentenier en een koopman. Op de huurderslijst van 1770 (A.B.W. 131) is no. 100 voor *f* 550.-.- verhuurd aan de bontwerker Johan Godliep Johannen, op no. 102 is de snuifwinkel van Louis Roquerbe met *f* 650 huur, op no. 104 de galanteriewinkel van Johannes Ferd. Jurrns met *f* 550 huur en op no. 106 de galanteriewinkel van La Coste en La Grange met ook *f* 550 huur. Op de wijkkaart van 1761 staan deze huizen afgebeeld (zie blz. 355).

+Het nieuwe type winkelhuis

+ In de eerste helft van de 19de eeuw zullen de kruiskozijnen hebben plaats gemaakt

+De latere verbouwingen

voor de empire-vensters, die men nog kent van oude foto's. Omstreeks 1875 zal het huis no. 106 zijn voorzien van een nieuwe gevel, waarbij de oude top verdween en een kap met plat werd aangebracht. Inwendig schijnt er toen weinig aan het huis veranderd te zijn. De nieuwe gevel is vermoedelijk een ontwerp van H. Moeton. De jongere wijzigingen zijn bekend uit de bouwaanvragen.

In het huis Kalverstraat 102 werd in 1893 de hoedenwinkel van B. Barnstijn gevestigd, bij welke gelegenheid er een nieuwe pui werd gemaakt (de Ridder 1969; 106).

+ Blijkens een bouwvergunning uit 1900 werd het huis aan de rechterzijde (no. 100) erbij getrokken en werd de pui naar deze kant verlengd. Door een opening in de bouwmuur werden de beide panden verenigd. De opkamer van no. 100 werd bij de winkel getrokken door een brede trap. Op de tekening van het huizenblok zijn beide panden weergegeven in de toestand waarin ze in 1900 gebracht zijn (zie blz. 336).

+De eerste samenvoeging

In het huis Kalverstraat no. 106 werd in 1887 de herenmodezaak van Kalkar gevestigd. In 1907 werd dit huis inwendig verbouwd; de opkamer die met een brede trap vanuit de winkel te bereiken was, werd nu verlaagd en met het voorhuis tot een ruimte gemaakt. In 1908 werd het huurpand (no. 104) erbij getrokken. Een kleine opening in de bouwmuur verbond de beide panden. De opkamer van het rechtse pand en de kamer eronder waren aanvankelijk bestemd tot magazijn. In deze toestand zijn beide percelen weergegeven op de overzichtstekening van het huizenblok (zie blz. 336).

In 1916 vond er onder leiding van J.H.C. Kröner een nieuwe verbouwing plaats waarbij de bouwmuur op de begane grond geheel werd weggenomen, zodat er daar een grote winkelruimte ontstond. In de voorgevel werd een nieuwe pui geplaatst met een deur in het midden op de scheiding van de twee percelen. Op de verdieping daarboven werden de 19de eeuwse vensters van het huis no. 106 ook aangebracht in de gevel van+ 104, waarbij in plaats van drie vensters nu twee ramen werden aangebracht.

+De samenvoeging van de vier panden in 1927

In 1927 vond de zeer ingrijpende verbouwing plaats onder leiding van G. van Arkel en H.J. Breman, waarbij ook de panden nos. 100 en 102 gevoegd werden bij de winkel van de firma Kalkar. Zowel op de begane grond als op de verdiepingen werden de muren weggenomen. De verschillende kappen werden vervangen door één groot dak. Alleen de voorgevels boven de pui en de achtergevels toonden nog aan dat hier eens vier aparte huizen hadden gestaan.

Nadat de panden door de firma Kalkar verlaten waren vond er in 1971 een herstel van de gevels plaats, waarbij de vroeg-19de eeuwse vensters vervangen werden door een indeling van wat kleiner schaal. In de gevel van no. 104 werd daarbij de oorspronkelijke indeling met een groot middenvenster en twee smalle zijvensters op de verdieping niet hersteld. Het huis no. 106 uit ca. 1875 kreeg nu de vroeg 19de eeuwse vensterindeling die bij de andere panden was weggenomen.

Kalverstraat 108

De oudste geschiedenis van het huis

+ Op 14 december 1448 verklaarde Lambert Dirc Heinrix soen dat hij aan ‘Claes Jansz die wantsnijder’ twee gouden Wilhelmus schilden jaarlijks schuldig was op een helft van het huis waarin hij woonde. Het gehele huis lag tussen Willem die Cuper aan de noordkant en Hillegont IJsbrants weduwe aan de zuidkant. Het erf liep van halverwege de straat tot aan de Begijnensloot. Op 17 februari 1473 schonk Elisabeth, de dochter van Claes Jansz deze rente aan het schoenmakersgilde om op diens altaar in de St.-Nicolaaskerk elke week vier missen te laten lezen. De rente stond op het huis dat Merzetgyn, de weduwe van Lambert Dirc Heinricxzoene nu bewoonde. Er worden dezelfde belendingen opgegeven als in de vorige akte, alleen wordt meegedeeld dat dit huis ‘voir den brande een half huys plach te wesen’ (A.B.W. 527). Deze rente op dit huis werd door het weeshuis op 21 oktober 1666 afgelost door *f* 58.- te betalen aan het Huidekopers-schoenmakers- en looiersgilde (A.B.W. 138).

+Een 15de eeuwse rente

+ Het huis Kalverstraat 108 staat in de kohieren van 1559, 1562 en 1569 op naam van Peter Jacobsz die steeds als eigenaar vermeld wordt. Het huis valt niet op door een bijzonder hoge huurwaarde, het wordt getaxeerd op 24, 30 en 20 lb. Bij de aankoop door het Oudemannenhuis van Kalverstraat 106 wordt de naam van de buurman volledig vermeld: Pieter Jacob Haefgens (zie blz. 330).

+De 16de eeuwse eigenaren

+ De akte van overdracht van het buurhuis 106 uit 1617 geeft ook enkele mededelingen

+De situatie in 1617

over het huis no. 108 dat dan aan de smid Jan Ghijsbertsz en consorten behoorde. Beide huizen bezaten een gemene muur. Het huis no. 108 mocht niet verder naar achteren uitgebouwd worden en was gehouden het afvalwater van het huis no. 106 af te voeren.

Als er in 1623 problemen met de gemene muur zijn verklaart de eigenaar van no. 108, Hendrik Brouwer per notariële akte, dat zijn overleden ouders dit huis van de regenten van het Oudemannenhuis hebben gekocht met een vrije muur en dat dit onvoldoende in stukken is vastgelegd.

Het is nog niet duidelijk of Kalverstraat 108 ooit tot het bezit van het Oudemannenhuis heeft behoord. De servituten die het huis no. 106 op het pand bezat, alsmede de vensters op de erfscheiding in de bijgebouwtjes van het Oudemannenhuis wijzen wel in die richting.

De herbouw van het huis door Hendrik Brouwer in 1623

Hendrik Brouwer liet het huis in 1622 en 1623 geheel vernieuwen. Dit is bekend door een aantal kwesties over de bouwmuren, want hoe breed het erf ook was hij wilde zijn grond geheel benutten. Hendrik Brouwer (± 1581-1643) was na een vierjarig verblijf in Oost-Indië in 1616 te Amsterdam teruggekeerd waar hij in 1617 bewindhebber van de Kamer van Amsterdam werd.

Van 1632-1636 zou hij Gouverneur-Generaal van Nederlands Indië zijn. Het lastige karakter dat hem wordt toegeschreven blijkt ook uit de vele stukken die over de+ herbouw van zijn huis bewaard zijn gebleven (A.B.W. 138). Op 23 juni 1622 sloot hij een contract met de regenten van het Oudemannenhuis waarbij een stuk muur van 32 voet lengte gerekend van de Begijnensloot gemeen werd. Hij mocht deze muur hoger optrekken ten gunste van het pakhuis dat hij daar liet bouwen. Bij het bouwen van het+ grote huis aan de Kalverstraat rezen meer problemen. Op 27 mei 1623 sluit hij een overeenkomst met zijn buurman aan de zuidzijde Guillaume de Vael waarbij hij diens helft van de watergang van 7½ duim tussen hun beider erven aankocht, waardoor hij zijn nieuwe muur op zijn uiterste grond kon bouwen. De verwerving van deze strook geschiedde over een lengte van de straat af tot aan het tweede kozijn in het kantoor van Jan van der Straten, die aan de noordzijde in het vroegere Oudemannenhuis woonde. Deze aanduiding vinden we ook in een brief van 12 april 1623 namens de regenten van het Oudemannenhuis aan Hendrick Brouwer in Den Haag geschreven waarin zij zich akkoord verklaren met diens vierde voorstel en bereid zijn hem tegen een betaling van *f*300.- het recht te geven om op zijn eigen grond een muur te zetten,+ waarbij het eerste venster 'int comptoir' verduisterd werd. Hij mocht daarbij bouwen tot aan het tweede venster. Waarschijnlijk is het achterhuis niet zo diep geworden als toen overwogen werd, want op de plattegrond van 1631 is de enige ruimte aan de zuidzijde die als kantoor gediend kan hebben, de opkamer naast de bakkerij waarin ook een verwarmingsoven staat, nog in het bezit van twee vensters (zie blz. 133).

+De zijmuur van het pakhuis

+De muur aan de zuidzijde

+De lengte van het huis

Op 21 september 1623 laat Brouwer de rooimeesters vaststellen dat de zuidmuur van zijn pakhuis bij de sloot, die anderhalve steen dik was, voor een steen op zijn eigen grond en voor een halve steen op de grond van zijn buurman de Vael gebouwd

was.+ De grote problemen ontstonden bij de gemene muur met het huis aan de noordzijde, waarvan Hendrik Brouwer in een notariële akte van 29 juni 1623 aan de regenten van het Oudemannenhuis te kennen had gegeven dat het huis zijn ouders verkocht zou zijn met de voorspiegeling dat dit een eigen muur was. In elk geval heeft hij deze muur geheel doen afbreken. In november 1623 werd er door de Heeren Goede Mannen een uitspraak gedaan waarbij Hendrik Brouwer en de regenten van het Oudemannenhuis gelast werd dadelijk een nieuwe muur op te trekken aan de zuidzijde van het huis van Theunis Wolter (no. 106). Deze muur moest één steen dik zijn en op een fundering van planken rusten. Brouwer werd hierdoor genoodzaakt zijn nieuwe muur geheel op eigen grond te zetten.

+*De muur aan de noordzijde*

+ Op 8 augustus 1645 werd dit nieuwe huis door het weeshuis aangekocht van Agnate Pelsers, weduwe van Hendrik Brouwer voor *f*23.950.-. De akten van overdracht gaan uitvoerig in op de rechtspositie van de muren die aan weerszijden op het uiterste van de grond stonden, behalve bij het pakhuis. Verder werd meegedeeld dat de ‘thuyn en plaetse vande achterkoocken en t salettgen tot het pachuys toe’ niet verder bebouwd mochten worden. Op de plaats of tuin was het secreet, het ‘hoendercot’ en de ‘weyn-

+*De verkoop aan het weeshuis*

gaerd' precario gesteld aan de muur van het weeshuis op de zeven duim grond die het weeshuis hier toe kwam (A.B.W. 527). Uit deze gegevens blijkt enigszins hoe we ons de tuin tussen het pakhuis en het achterhuis dat beneden een keuken en boven een saletje bevatte, moeten voorstellen.

De latere geschiedenis van het huis

+ Nadat het huis door het weeshuis was verworven werd het pakhuis ingericht tot ziekenzaal van de jongens en het huis aan de Kalverstraat verhuurd. Ook zonder dit vroegere pakhuis bracht het pand een zeer hoge huur op. In de huurderslijst van 1662 komt hier Jean van Beaumondt voor die *f* 1200 huur betaalde. Deze huur was nog hoger dan die van de herberg de Keizerskroon die *f* 1184.- opbracht. De huur van de andere huizen aan de Kalverstraat varieerde tussen *f* 236,- en *f* 404 - per jaar. In 1741 is het verschil aanmerkelijk minder groot. Het huis is dan verhuurd voor *f* 930,- aan de boekhandelaar Adr. Wor, terwijl de veel kleinere buurhuizen aan de noordkant *f* 600.- opbrengen.

+De huurders

In 1770 blijkt in het huis nog steeds een boekwinkel gevestigd. Er woont de boekverkoper Dirk onder de Linden die *f* 900.- huur betaalt. Op de opmeting van Van der Hart uit 1797 staat hij nog als belending aangegeven (zie blz. 278). Omstreeks het midden van de 19de eeuw is hier G.H. Ziegelaar gevestigd, later opgevolgd door de firma B.J. Meddens in laarzen en schoenen, voor wie H. Moeton Jr. in 1890 een nieuwe pui ontwierp (zie blz. 360).

De reconstructie van het huis uit 1623

+ Door de inwendige verbouwingen is de oude indeling van het huis verdwenen en ook in de oude bouwaanvragen is deze niet terug te vinden. Er zijn betreffende dit pand zeer veel bouwaanvragen ingediend tussen 1920 en 1970; zij geven slechts een bescheiden informatie over de vroegere toestand. Alleen de hoofdopzet van het huis is nog te achterhalen. Als uitgangspunt voor de schematische reconstructie is de bouwvergunning van 1941 gebruikt (zie blz. 360).

+De indeling

Het pand is breder en hoger dan de huizen uit de omgeving. Boven het voorhuis bevinden zich drie verdiepingen hetgeen een grote zeldzaamheid is. Het bovenstuk van de voorgevel is in het begin van de 19de eeuw vernieuwd (zie blz. 361); slechts op de verdieping is in de voorgevel nog 17de eeuws metselwerk te zien. Zowel de stadskaart van 1625 als de wijkkaart van 1761 toont onder de trapgevel drie verdiepingen, waarvan de beide bovenste een hijsluik hebben (zie blz. 128 en 355). Op het dak is een stellage getekend, vermoedelijk om van het uitzicht te kunnen genieten. De kap van het huis blijkt niet in het bezit van een borstwering. Achter het pand staat een vierkant achterhuis dat thans geheel is opgenomen in een nieuw trappenhuis. Toch zijn de afmetingen van de oorspronkelijke toestand nog vast te stellen. Op de tekening van Schouten van de jongensplaats ziet men het achterhuis boven de daken uitsteken (zie blz. 248). Hierin moeten de achterkeuken en het salet

zijn ondergebracht. Dit achterhuis staat dicht bij het huis; er blijft daardoor slechts een kleine plaats over. Aangezien het tamelijk hoog geweest is kan het huis aan de achterkant daardoor maar weinig licht hebben gekregen. Op de verdiepingen is de spiltrap nog aanwezig; in de rechterzijmuur kan men zien dat het achterste rookkanaal tot beneden toe doorloopt. Daaruit volgt dat de trap de diepte van het voorhuis aangeeft en dat zich daarachter een groot vertrek bevonden moet hebben, zodat er geen driedelige plattegrond geweest kan zijn. Gezien de verdiepte ligging van de keuken in het achterhuis mag men verwachten dat ook het huis zelf een benedenkamer met daarboven een grote opkamer of zaal gehad heeft.

+ Er is een onderdeel van het huis dat de aandacht verdient, namelijk een kruiskozijn dat in 1937 ontdekt is bij de bouw van het pand Kalverstraat 110 (Dagblad De Tijd; 8 juli 1937). Dit kruiskozijn, dat lange tijd in het Burgerweeshuis werd bewaard, maakt thans onderdeel uit van de verzameling van het Gemeentelijk Bureau Monumentenzorg. Het is vermoedelijk afkomstig van het in 1622 gebouwde achterhuis of pakhuis van het huis Kalverstraat 108, dat in 1645 bij het weeshuis werd getrokken. Zowel uit een foto van het kozijn zoals het na de afbraak van de belending vrij kwam als uit de opmeting blijkt, dat het op een erfscheiding was geplaatst en alleen diende om licht te scheppen.

+*Het kruiskozijn*

De huizen om het weeshuis

Aan de hand van de aanvragen voor een bouwvergunning, welke van ca. 1880 af bewaard zijn gebleven, konden twee plattegronden worden vervaardigd van de huizen om het weeshuis. Deze geven niet de toestand op een bepaald tijdstip weer. Zij tonen de traditionele huisplattegronden zoals die in de 19de eeuw bestonden en na 1880 op zeer verschillende momenten werden gewijzigd door het toenemen van de winkelruimten. In enkele gevallen, bij de huizen Kalverstraat 100-106 ontbraken voldoende verbouwingstekeningen uit de periode voor het samenvoegen van percelen zodat daar de fase van het ontstaan van de grotere winkeleenheden is weergegeven. Balklagen zijn alleen daar getekend, waar door recente waarnemingen de gegevens konden worden aangevuld. Slechts bij Kalverstraat 86 en 88 zijn de balklagen uit bouwtekeningen weergegeven. In deze hoek blijkt hoezeer de weeshuisgebouwen met de omringende percelen verweven zijn. Achter de poort bevindt zich één ruime woning voor de jongensportier, met een venster aan het voorplein.

Afb. 357. Kalverstraat 106-94. Schaal 1:250.

Dit blok toont duidelijk de twee verschillende groepen huizen; links het blok van vier panden uit 1696, rechts dat van drie huizen uit 1771.

De oorspronkelijke indeling van deze huizen blijkt nog lang te hebben voortbestaan. Het voorhuis met daarachter de opkamer, de binnenplaats en de keuken zijn nog vrijwel overal aanwezig. Ook de trappen in het midden van de huizen zijn nog gebleven. Bij de beide huizen aan de linkerzijde, Kalverstraat 104-106, is de modernisering het verst voortgeschreden. Getekend is de toestand die van 1907-1916 heeft bestaan. Het linkerhuis is dan al geheel uitgesloopt. De verbinding met het rechterhuis dat geen eigen ingang meer heeft is zeer bescheiden. Bij Kalverstraat 100-102 is de indeling getekend die van 1900-1922 heeft bestaan. Kalverstraat 98 heeft tot 1927 deze plattegrond gehad.

Kalverstraat 96 toont de in 1915 gewijzigde toestand. Kalverstraat 94 is naar een opmeting van 1906.

Afb. 358. Kalverstraat 90-78, St.-Luciensteeg 1-25. Schaal 1:300. Van Kalverstraat 90 ontbraken uitgewerkte opmetingen. Kalverstraat 86-88 is naar een opmeting van ca. 1840. Een opmeting van no. 86 uit 1924 toont een nog vrijwel ongewijzigde toestand, waaraan de balklagen ontleend zijn. Kalverstraat 84 geeft de toestand voor de verbouwing van 1931. Kalverstraat 80-82 geeft de schematische indeling weer ontleend aan het verbouwingsplan van 1883. Kalverstraat 78 is getekend naar recente waarnemingen. St.-Luciensteeg 1 is naar de toestand voor de verbouwing van 1917. St.-Luciensteeg 3 voor die van 1924. St.-Luciensteeg 7 werd getekend naar de opmeting voor het verbouwingsplan van 1931. St.-Luciensteeg 11, 13 en 15 naar recente waarnemingen. St.-Luciensteeg 19 naar een opmeting van 1958. St.-Luciensteeg 23 geeft de hoofdvorm van voor de verbouwing van 1883 weer. Het hoekhuis bij het pleintje St.-Luciensteeg 25 werd getekend naar de opmeting van 1915.

357

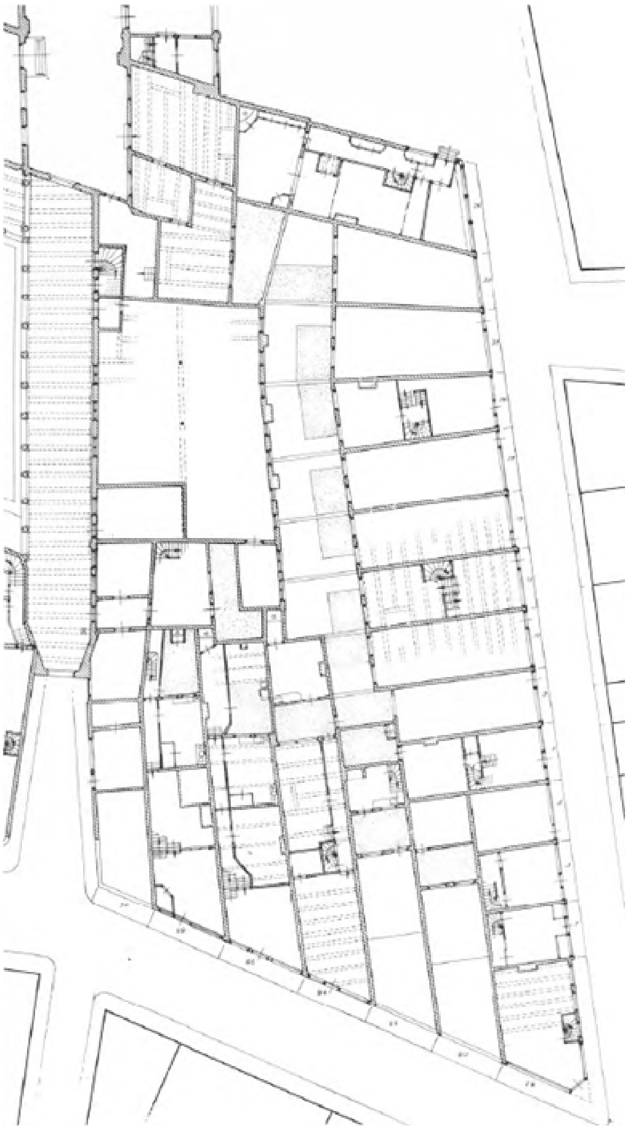

358

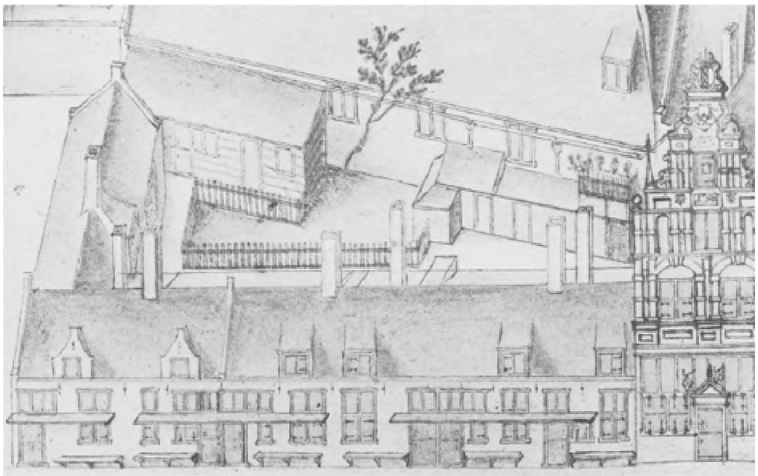

359

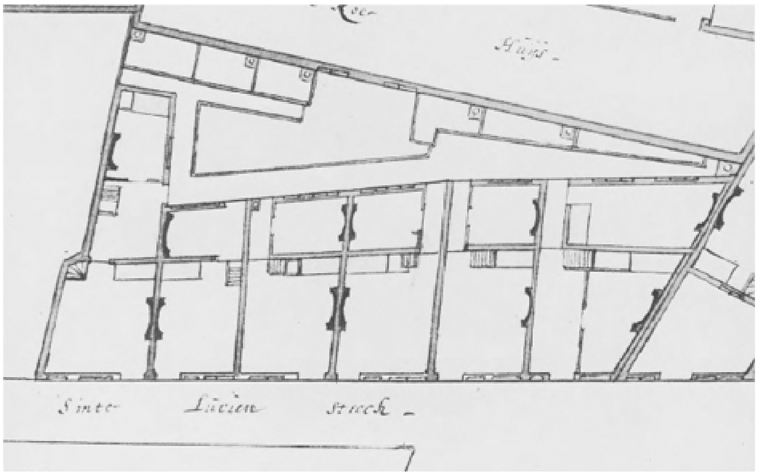

360

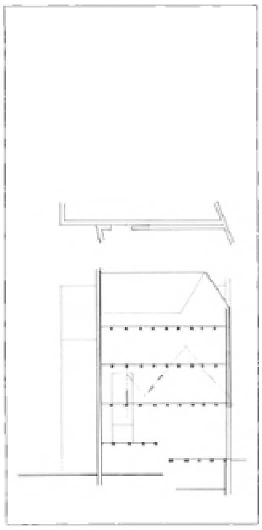

361

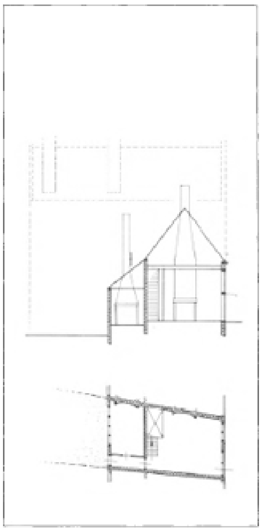

362

De zes verhuurde kamers aan de St.-Luciensteeg

Afb. 359. Gedeelte van de vogelvlucht van 1631 met de zes verhuurde huisjes aan de St.-Luciensteeg.

Afb. 360. Gedeelte van de plattegrond van 1631.

Afb. 361. Opmeting van de sporen van de bouwmuur van het rechtse huisje (1975).

Afb. 362. Reconstructie van plattegrond en doorsnede van het tweede huisje van rechts. Schaal 1:300.

De erven waarop deze huisjes gebouwd zijn kwamen tussen 1467 en 1495 in het bezit van het St.-Lucienklooster (blz. 117 en 311). Vermoedelijk waren de erven weinig dieper dan de voorste kamer van het huis. In 1500 werd door het klooster een gang achter deze huizen aangekocht (blz. 114 en 117). Waarschijnlijk werd het toen mogelijk een achterkamer aan de panden toe te voegen. Vermoedelijk zijn de huisjes

in het begin van de 16de eeuw vernieuwd of verbouwd, waarbij mogelijk oudere onderdelen bewaard zijn gebleven. De verschillen in gevels en indeling maken het waarschijnlijk dat de huisjes niet tegelijk gebouwd zijn en dat in ieder geval de twee linker pandjes apart tot stand zijn gekomen. Merkwaardig is dat de deuren op de vogelvlucht op een andere, en vermoedelijk juistere plaats getekend zijn, dan in de plattegrond. Van het meest rechtse huisje bleef de bouwmuur bewaard in het in 1716 nieuw gebouwde huizenblok. Hierdoor werd het mogelijk ook de doorsnede van de huisjes vast te stellen.

De kleine huisjes bij het Patershuis

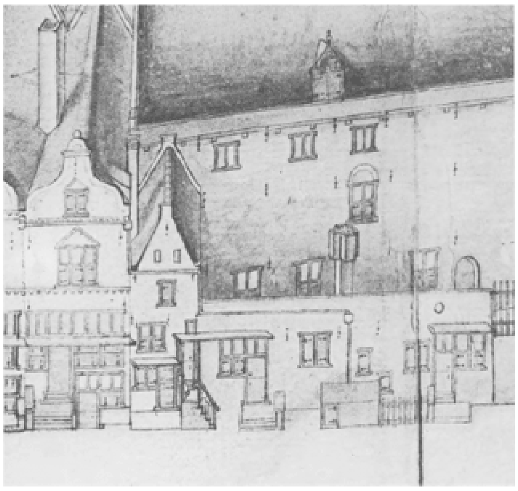

363

Afb. 363. Voor de vleugel aan de noordkant van de kapel die als patershuis gebruikt werd, lagen een drietal verhuurde huisjes (blz. 314). Zij kunnen niet gebouwd zijn voor 1532 toen de straat naar de brug hier aangelegd werd. Vermoedelijk zijn ze na 1570 tot stand gekomen, in welk jaar de pater van het klooster het recht kreeg hier te bouwen (blz. 119). Bij de grote veranderingen in 1634 werden deze huisjes afgebroken.

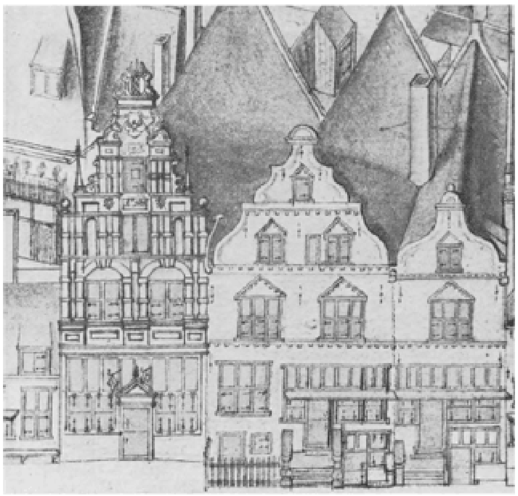

364

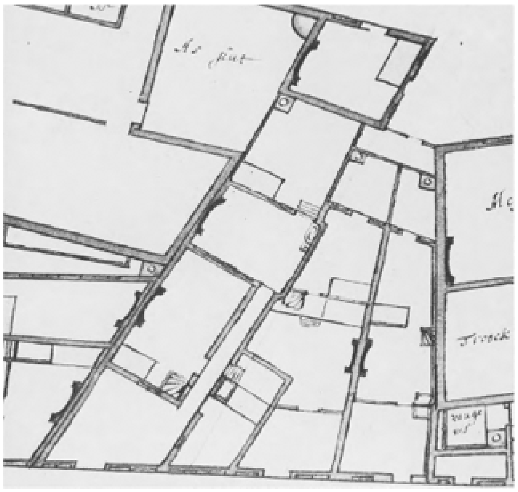

365

De twee huizen uit 1568

Afb. 364. Gedeelte van de vogelvlucht uit 1631.

Afb. 365. Gedeelte van de plattegrond van 1631.

Dit zijn de enige documenten die ons een beeld geven van de twee huizen die in 1567 werden gebouwd en in 1634 werden gesloopt, om een toegang te krijgen van de St.-Luciensteeg naar de meisjesplaats. De grond waarop de huizen stonden behoorde aan het klooster. De huizen werden gebouwd door het klooster en Jan Braecker, welke laatste in een van beide panden tot zijn dood mocht wonen. Nadien zouden ze geheel eigendom van het klooster worden (blz. 313). Hierdoor kwamen ze later aan het weeshuis en werden in 1631 opgemeten.

Ondanks de vele gegevens die de tekeningen ons verschaffen blijft er nog veel onduidelijk over de indeling van beide huizen. Uit de puien blijkt dat we bij beide

panden een bewoond onderhuis of woonkelder mogen verwachten. De driedelige plattegronden hebben slechts één stookplaats.

Toen deze huizen gebouwd werden bevond zich aan de linkerzijde de Begijnensloot waarover een stenen bruggetje was. In 1622 liet het weeshuis hier een nieuw pand bouwen, hetgeen gepaard ging met een verbouwing van het linkse huis uit 1567. De zijkamer van dit huis blijkt in 1631 bij het huis over de sloot te horen en de achterkamer van het huis over de sloot sprong in de achterkamer van het linkerhuis uit. Vermoedelijk heeft dit brede linkse huis oorspronkelijk naast het voorhuis een zijkamer gehad en zijn er twee kelders geweest, vermoedelijk beide als woonkelder verhuurd.

Het huis over de sloot uit 1622

Afb. 366. Gedeelte van de tekening van ca. 1765 (afb. 67).

Afb. 367. Overzicht van vondsten tijdens de verbouwing van 1975. Schaal 1:300.

Afb. 368. Reconstructie van de oorspronkelijke toestand van het huis van 1622.

Dit huis dat in 1622 in opdracht van het weeshuis werd gebouwd kreeg een fraaie gevel die gemaakt werd door Huybert Thomasz de Keyser (blz. 312), en die bekend bleef uit twee tekeningen. De indeling van het huis op de opmeting van

366

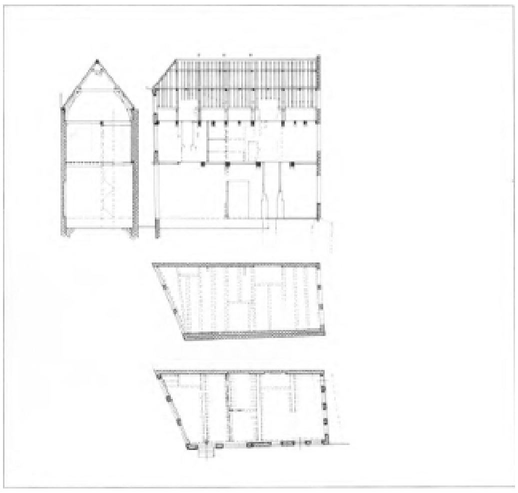

367

1631 zal de oorspronkelijke toestand wel weergegeven. Lang heeft deze situatie niet bestaan want bij de veranderingen van 1634 verloor dit huis zijn zijkamer en en werd ingekort. In de 19de eeuw kreeg het een nieuwe voor- en zijgevel. Op de opmeting van 1915 is de oude trap nog aanwezig (afb. 352). Boven de gang was een insteek. Bij de verbouwing in 1975 werden de oude balklagen nog aangetroffen. Boven de begane grond was een balklaag van moer- en kinderbinten. Boven de verdieping een grenen balklaag van gelijke balken. De oude kap was nog aanwezig en nummerde van de achtergevel af. In de linker zijwand van gele Friese steen tekende zich op de begane grond en op de verdieping de plaats van de bedsteden af. Al deze gegevens maakten een reconstructie mogelijk.

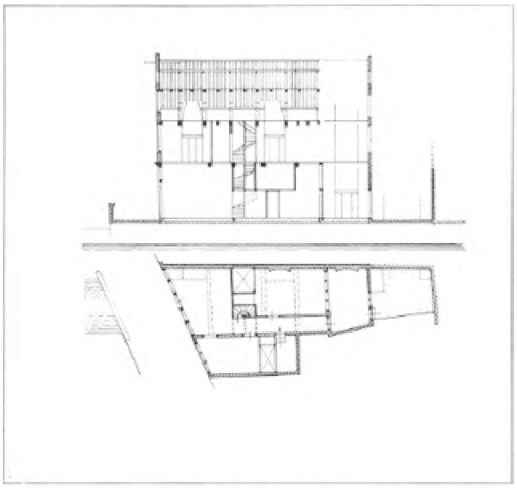

368

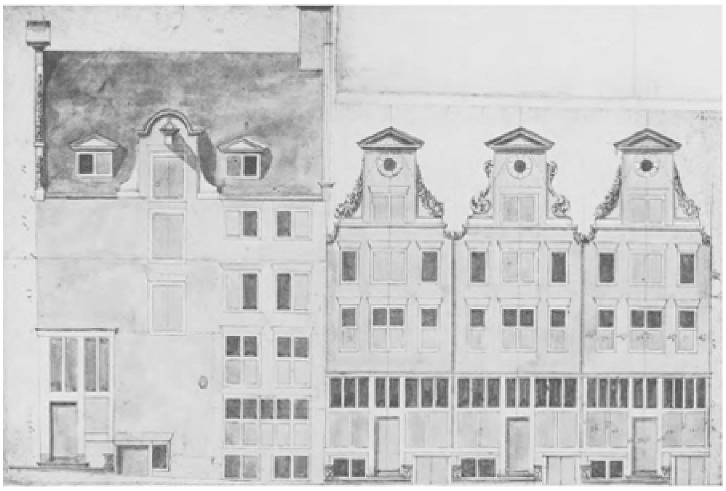

369

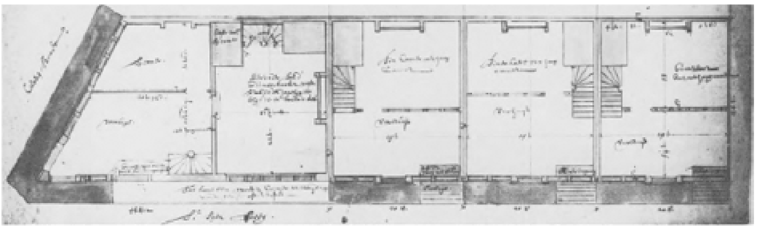

370

Project voor negen huizen uit 1652

Afb. 369-372. Plan in vier bladen voor het bouwen van huizen aan de St.-Luciensteeg. Niet gesigneerd, niet gedateerd. Gereproduceerd op schaal ca. 1:160. Op afb. 370 komt als plaatsaanduiding voor: Calver Straet en St. Syen Steeg (St.-Luciensteeg). Uit het verband met de kaarten van 1651 (afb. 224 en 373) blijkt dat dit plan in verband met de voorgenomen verbreding van de St.-Luciensteeg gemaakt moet zijn. Een betaling aan Philip Vingboons in dat jaar maakt aannemelijk dat hij de ontwerper geweest zal zijn (blz. 314). Het plan valt uiteen in twee delen: het hoekhuis aan de Kalverstraat met drie achterhuizen en vijf huizen aan het overige deel van de steeg welke een verschillende diepte hebben. Het ontwerp toont verschillende geveltoppen waaruit een oplossing gekozen zou worden. Achter de gelijke gevels gingen verschillende typen huizen schuil: een breed hoekhuis, met zijkamer naast het voorhuis, drie huizen daarachter, die alleen licht aan de voorkant hadden, twee diepe huizen met binnenplaats en achterkeuken, twee kleinere huizen met uitgebouwde keuken en een breed huis in de hoek. Alle huizen zouden onderkelderd worden.

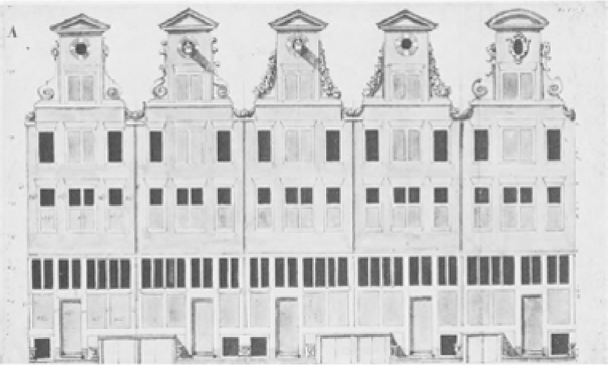

371

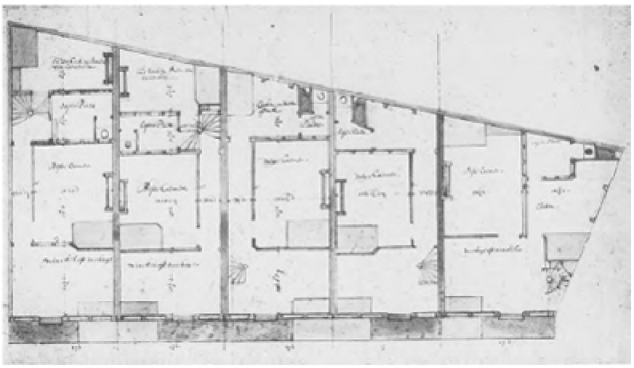

372

De vernieuwingsplannen aan de St.-Luciensteeg

Afb. 373. Kaart met de nieuwe verkaveling aan de verbrede St.-Luciensteeg, gesigneerd: C de Rye Ao 1651. Deze kaart van de stadslandmeter Cornelis Danckerts de Rye hangt samen met een soortgelijke kaart waarop het gehele weeshuiscomplex staat afgebeeld (afb. 224). Deze laatstgenoemde kaart schijnt het definitieve voorstel en geeft de verkaveling weer waarop het plan van Vingboons ontworpen is. De verbreding van de steeg die niet is doorgegaan zou 7½ tot 9 voet hebben bedragen.

Afb. 374 en 375. Plan tot het bouwen van vijf huizen. Doorsnede en plattegrond met gevels. Ca. 1700. In de collectie tekeningen in het gemeentearchief waarin zich het project van Vingboons (afb. 369-372) bevindt komen ook deze twee tekeningen voor. Er is geen aanwijzing waar we deze huizen moeten zoeken. Waarschijnlijk hebben we hier te maken met een plan om het middeleeuwse huizenblok aan de St.-Luciensteeg te vernieuwen uitgezonderd de beide buitenste panden, die het grootst waren. De breedte van 59

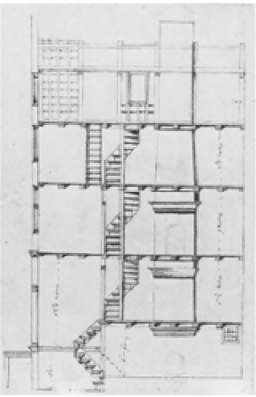

373

voet die deze vijf huizen gezamenlijk zouden krijgen komt precies overeen met die van de vier middelste huisjes. De huisjes zouden ook minder diep dan hun voorgangers geworden zijn. De erven werden niet dieper dan de achtergevels van de oude huisjes. De huisjes zijn een voorbeeld van het kleinere winkelhuis. Zij

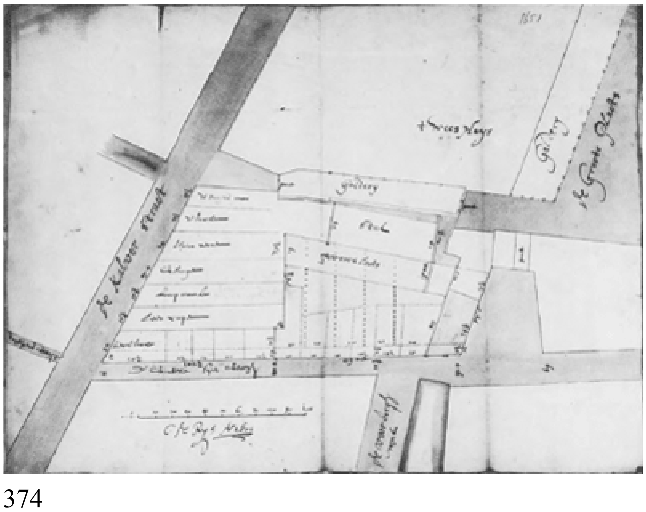

374

zijn een verkleinde uitgave van de huizen Kalverstraat 100-106 die het weeshuis in 1696 heeft doen bouwen (afb. 413). Het voorhuis met de kelderkeuken, de opkamer, de bewoonde eerste verdieping en de tweede verdieping die voor bewoning of berging kon worden gebruikt vinden we hier op dezelfde wijze. Vermoedelijk is dit project de inleiding geworden van het vernieuwen van de gehele zuidzijde van de St.-Luciensteeg in 1716.

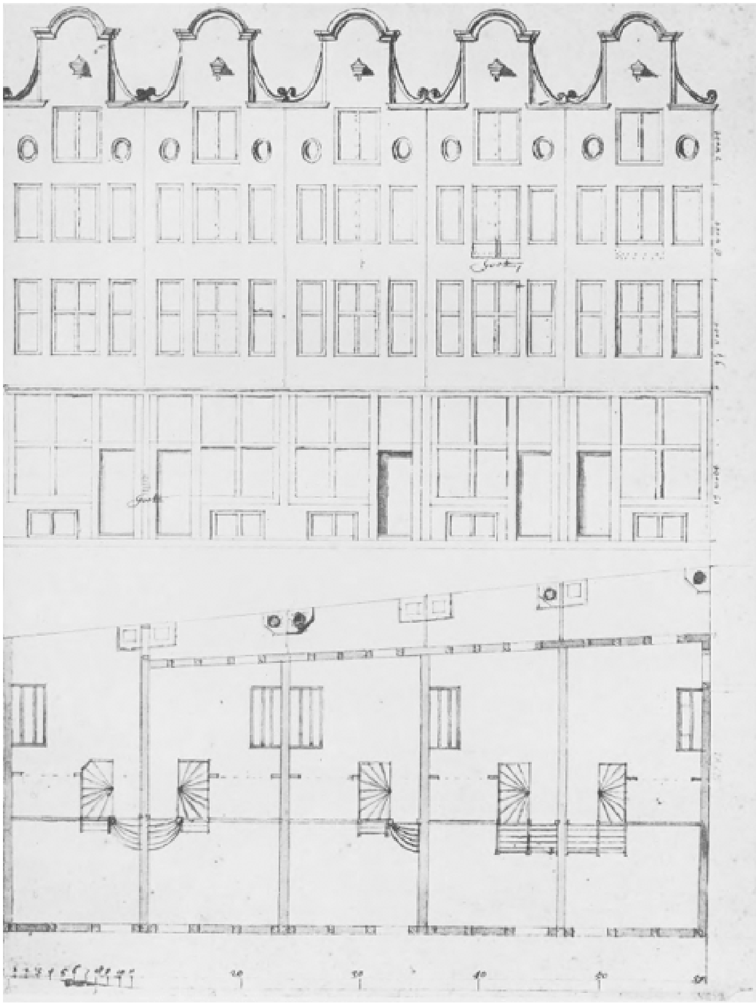

375

376

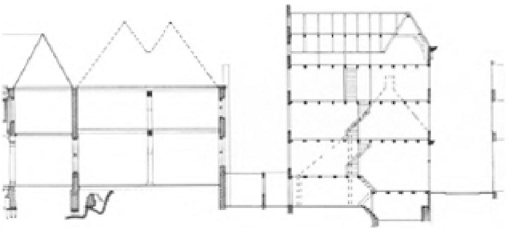

377

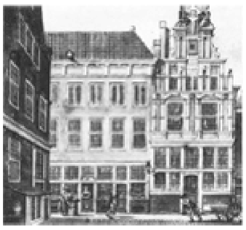

378

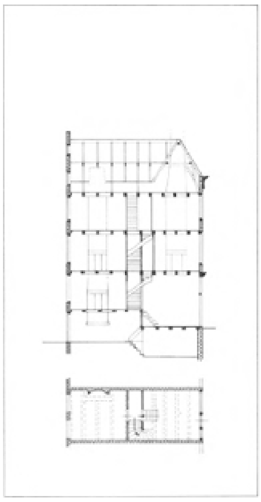

379

380

De herbouw van de huizen aan de St.-Luciensteeg in 1716

Afb. 376. Gevel van het huizenblok aan de zuidzijde van de St.-Luciensteeg. Reconstructie oorspronkelijke toestand 1716. (Plattegrond zie afb. 358).

Afb. 377. Doorsnede over de houtloods en het huis St.-Luciensteeg 23 met aftekening van de westmuur van het oudere huizenblok welke in 1716 gespaard bleef, naar vondsten in 1974. Schaal 1:300.

Afb. 378. Oorspronkelijke toestand van St. Luciensteeg 21-23 naar tekening van Jan de Beijer (afb. 67).

Afb. 379. Doorsnede over St.-Luciensteeg 7, naar bouwaanvrage 1931. Schaal 1:300.

Afb. 380. Plattegrond en doorsnede van St.-Luciensteeg 3 naar bouwaanvrage uit 1924. Schaal 1:300.

Afb. 381. De zuidzijde van de St.-Luciensteeg, gezien tijdens de bouw van Gerzon (opn. ca. 1915).

Toen aan de zuidzijde van de St.-Luciensteeg dertien nieuwe huizen gebouwd werden waarbij tevens de achterliggende houtloods vernieuwd werd, volstond men met het rechttrekken van de rooilijn en het verbreden van de straat met 5 tot 23

381

duim. Doordat een opgave bewaard bleef van de voorzieningen die de eerste huurders wensten hebben we enig inzicht in het gebruik van de vertrekken (A.B.W. 138). Het huis op de hoek van de Kalverstraat kreeg in de ‘beste kamer’ achter het voorhuis een bedstede. Onder deze opkamer lag de ‘binne haert’ waarin behalve een bedstee, een ‘tinnekas, turffback, watersteen en secreet’ zouden komen. Zoals in de meeste huizen kwamen ook hier een pomp voor put- en een voor regenwater. Op de eerste verdieping kreeg de voorkamer een kleerkast en de achterkamer een bedstee. Op de tweede verdieping was dit juist andersom. Op de zolder moest achter een kachel worden geplaatst, terwijl aan de voorzijde leer werd opgeslagen.

Achter het hoekhuis volgden drie achterhuizen, waarvan de keukens geheel in de kelder lagen en waar geen bedsteden gemaakt werden. Het voorhuis liep door tot aan de trap die langs de achterwand naar boven klom en waaronder kasten getimmerd werden. Op de eerste en op de tweede verdieping was in elk huis een bedstede. Soms was er sprake van een voor- of achterkamertje. Op de eerste verdieping moest bij twee huizen ook een porseleinkast worden gemaakt.

De negen huizen die daarop volgden waren dieper. Achter het voorhuis was, lager gelegen, de ‘beneden kamer’ of ‘binne haert’ steeds voorzien van een bedstee. Achter of naast een kleine plaats was een keuken waar de gebruikelijke kasten, gootstenen en pompen geplaatst werden, doch geen bedsteden. Alleen bij het eerste ondiepe huis, thans no. 7, ontbrak de achterkeuken en deed de binnenhaard als zodanig dienst. De opkamer achter het voorhuis werd aangeduid als ‘saaltje’, een enkele maal als ‘beste kamer’. Bij vier huizen werd hier een ‘alcove’ aangebracht, bij één een ‘instek voor een ledicant’, bij één een bedstee. Bij drie huizen volstond men met kasten of een ‘cantoortie’. Op de verdieping was op de achterkamer steeds een bedstee, uitgezonderd één huis waar daar slechts een kast verlangd werd. Op de voorkamer, wensten drie huurders een bedstee, één een alcoof, terwijl vier volstonden met een kleerkast. Bij vijf huizen vond men op de tweede verdieping weer een voor- en achterkamer, het laatste vertrek steeds met een bedstee, in de voorkamer was er in drie gevallen een bedstee. In drie van de vier gevallen waar de tweede verdieping als zolder werd aangeduid vonden we nog een of twee bedsteden. Slechts twee huizen kregen een windas.

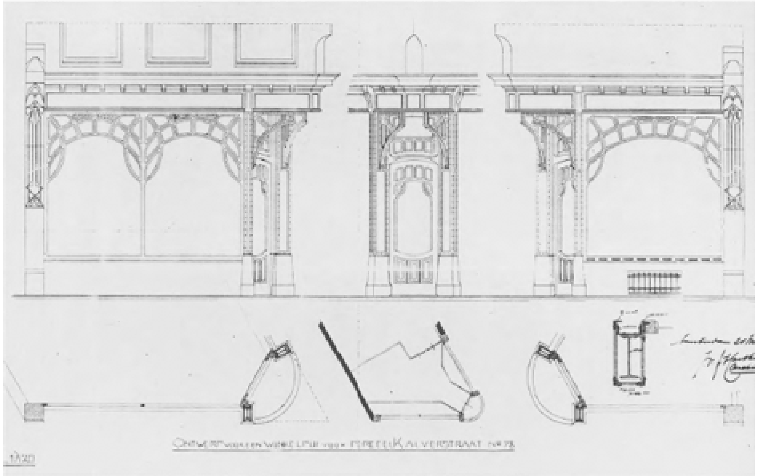

382

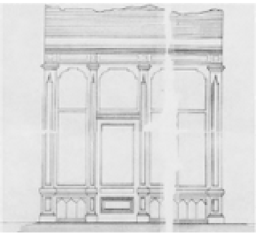

383

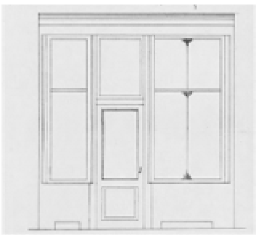

384

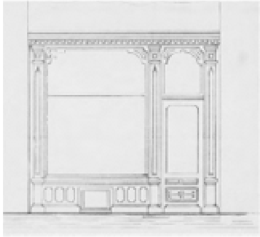

385

De gevelwand St.-Luciensteeg

Afb. 382. Kalverstraat 78, hoek St.-Luciensteeg. Nieuwe pui. Architect J.W.J. Hartkamp Jr. 1903.

Afb. 383. St.-Luciensteeg 3. Nieuwe pui. H. Moeton Jr. 1889.

Afb. 384. St.-Luciensteeg 7. Opmeting pui 1909. W. Uriot Jr.

Afb. 385. St.-Luciensteeg 9. Nieuwe pui. H. Moeton Jr. 1883.

Afb. 386. De gevelwand aan de zuidzijde van de St.-Luciensteeg aan het begin van deze eeuw. Deze tekening die is samengesteld aan de hand van aanvragen voor een bouwvergunning en recente opmetingen geeft niet de situatie op een bepaald tijdstip, doch wel een beeld van de latere puien, waarvan de meeste uit de periode 1880-1900 dateren.

Behoudens van de hier afgebeelde tekeningen (afb. 375-378) is gebruik gemaakt van de volgende bouwaanvragen:

St.-Luciensteeg 1, bestaande toestand in 1917; No 5, ontwerptekening van H. Moeton Jr. uit 1883, in verband met samenvoeging met Kalverstraat 80-82; No. 11, onderpui H. Moeton Jr, 1887; No 15, onderpui J.H.C. Kröner 1902; No 17, onderpui gemaakt in 1901; No 19, bestaande toestand uit 1931; No 21 onderpui gemaakt in 1887. St.-Luciensteeg 25, op de hoek, kreeg omstreeks 1860 een nieuwe gevel, in 1890 werd de deur door H. Moeton Jr naar de zijkant verplaatst en in 1915 werd de pui vernieuwd door J.H.C. Kröner.

Afb. 387. St.-Luciensteeg 23. Gebouwd door H. Moeton Jr. 1883 (opn. ca. 1960).

386

387

Dit huis zonder ingang was de woning van de directeur van het weeshuis en van de achterzijde te bereiken. Het is ontstaan uit de verbouwing van één van de dertien huizen uit 1716, waarbij de verdiepinghoogten zijn veranderd en de onderpui vervangen door een gesloten gevel. In 1974 is de oude toestand hersteld.

Afb. 388. De St.-Luciensteeg naar de Kalverstraat (opn. ca. 1960).

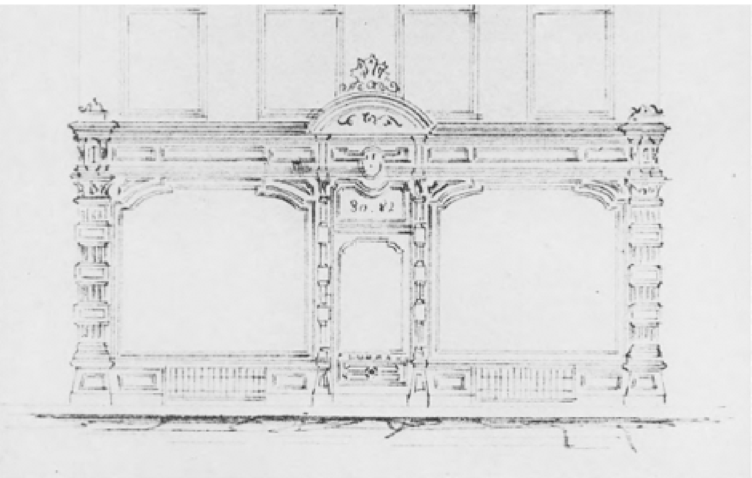

389

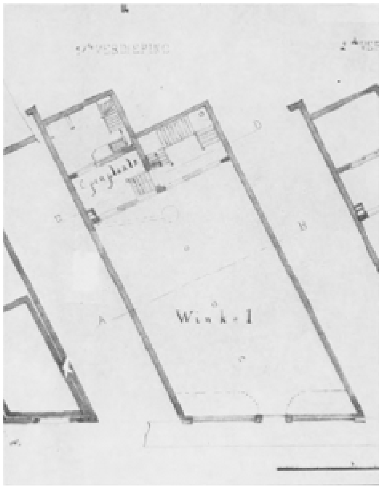

390

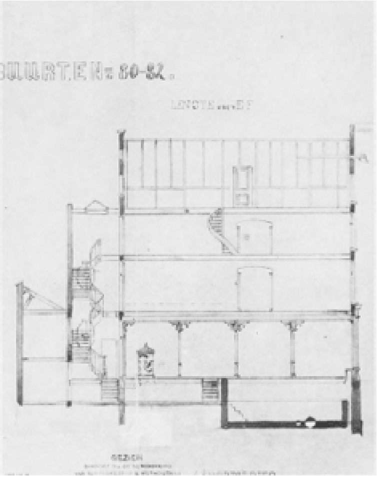

391

392

Kalverstraat 80-82

Afb. 389, 390 en 391. Gedeelten van het verbouwingsplan van de huizen Kalverstraat 80-82. H. Moeton Jr. 1883.

Afb. 392. Kalverstraat 80-82. Topgevels (opn. ca. 1925). De huizen Kalverstraat 80-82 werden in 1750 in opdracht van het Burgerweeshuis gebouwd omdat de beide percelen ter plaatse bouwvallig waren geworden. Het huis no. 80 was in 1652 in het bezit van het weeshuis gekomen in verband met de voorgenomen verbreding van de St.-Luciensteeg, het huis no. 82 was in 1712 aangekocht. De oude huizen werden geheel afgebroken en vervangen door twee nieuwe van het gebruikelijke type. Uit de doorsnede en de schematische kelderplattegrond blijkt dat ook hier weer een onderkelderd voorhuis, een benedenkamer met opkamer, een achterkeuken en twee verdiepingen waren. De verbouwing van 1883 was ingrijpend. De bouwmuur op de begane grond werd vervangen door een rij gietijzeren kolommen. Er kwam een pui met de deur in het midden. Een royaal trappehuis leidde naar de verdiepingen waar de ruimte door een opening aan elkaar waren verbonden.

De spiltrap van de tweede verdieping naar de zolder zou nog op zijn oude plaats kunnen staan.

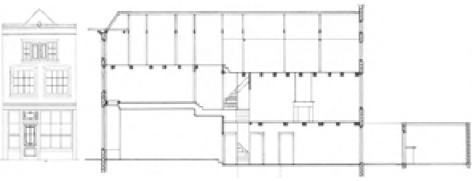

393

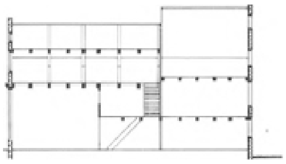

394

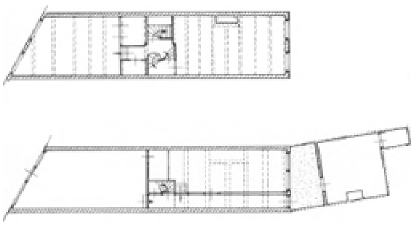

395

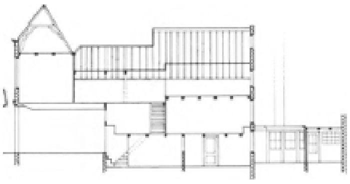

396

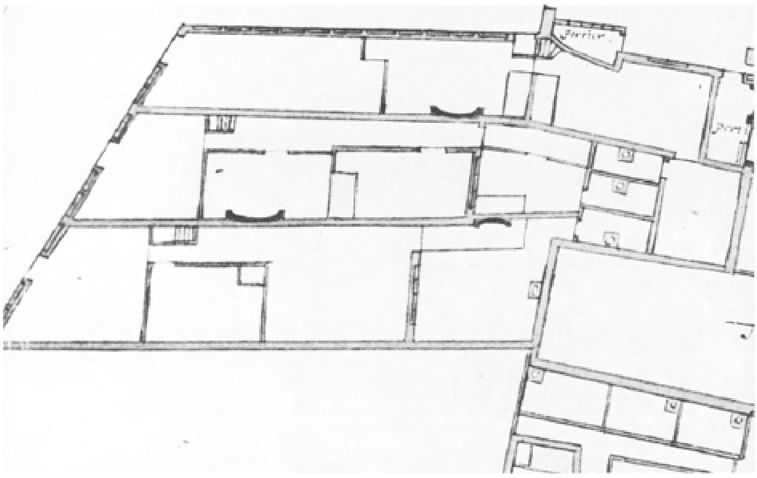

397

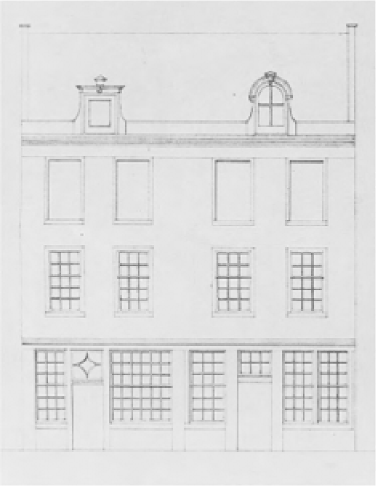

398

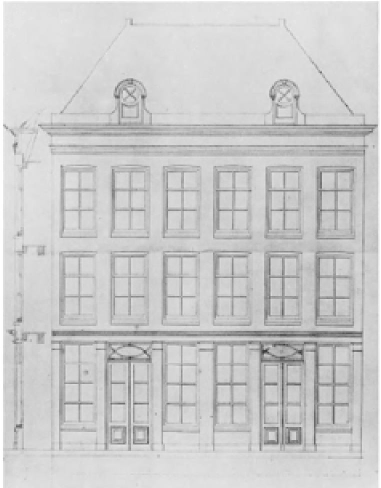

399

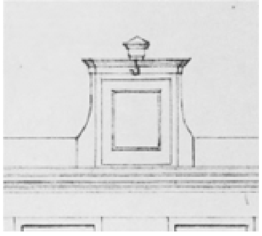

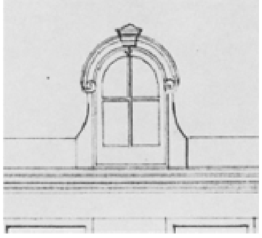

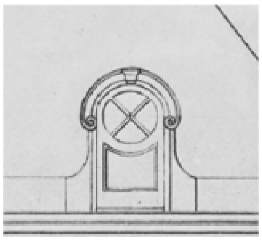

400

Kalverstraat 84, 86 en 88

Afb. 393 en 395. Kalverstraat 84. Gevel, bestaande toestand van een bouwaanvrage van 1904. Plattegronden en doorsnede naar de opmeting bij het verbouwingsplan van 1931. Het lange huis toont nog een middeleeuws type plattegrond met voorstuk en achterkamer (blz. 322).

Afb. 394. Kalverstraat 86. Reconstructie oorspronkelijke doorsnede. Verwijderd zijn een aantal duidelijk jongere elementen zoals de dwarskap en de ophoging van de vloer van het voorhuis. Bovendien is er een duidelijker scheiding tussen voorstuk en achterkamer aangebracht.

Afb. 396. Kalverstraat 86. Doorsnede naar een opmeting van 1930. Aangezien de plattegrond op dat moment nog gelijk was aan die uit 1631 nemen wij aan dat een aantal elementen van de doorsnede, zoals de insteek ook oud zijn. (blz. 324).

Afb. 397. Gedeelte van de opmeting van 1631, met de, vermoedelijk niet volledig weergegeven, plattegronden van de huizen Kalverstraat 86, 88 en 90.

Afb. 398. Plan tot verhoging van de gevels met behoud van de bestaande puien. Ca. 1840.

Afb. 399. Plan tot het maken van geheel nieuwe gevels voor de hoger op te trekken huizen. Gesigneerd Fikkert (A.B.W. 138).

De bij deze plannen behorende opmetingstekening van de plattegrond is weergegeven op de overzichtstekening (afb. 358).

Afb. 400. Varianten van dakkapellen uit voorgaande gevelontwerpen.

401

De huizen kalverstraat 90-78

Afb. 401. De huizen tussen de weeshuispoort en de St.-Luciensteeg (opn. 1974). Deze gevelwand toont nog een aantal lage huizen die representatief zijn voor de bouwhoogte in de Kalverstraat van voor 1600. Het hoekhuis (no. 90), werd in 1581 gebouwd en is in 1785 ingrijpend gemoderniseerd (verg. afb. 403). In 1906 kregen het hoekhuis en het huis no. 88 een nieuwe stalen winkelpui, die thans nog grotendeels intact is (blz. 325). Het huis no. 88 werd in 1873 verhoogd en van een nieuwe gevel voorzien (blz. 325). Het huis no. 86 bleef laag, hoewel de hoger opgetrokken voorbouw het meer doet schijnen dan het is. Het is het enige huis in de Kalverstraat dat nog geen volledige verdieping heeft (blz. 324). Het buurhuis no. 84 gaat sinds 1931 schuil achter een nieuwe voorgevel, die noch met het huis noch met de Kalverstraat enig verband houdt (blz. 323). Daarop volgen de twee hogere in 1750 herbouwde huizen Kalverstraat 80-82, die sinds 1883 tot één winkelmagazijn zijn verenigd. Het huis op de hoek van de St.-Luciensteeg bezit nog zijn oude kroonlijst uit 1716 en in wat vereenvoudigde vorm ook nog de onderpui uit 1903.

Behalve de grote afwisseling in de hoogte van de huizen, die dit deel van de straatwand kenmerkt is er ook een sterke afwisseling tussen lijstgevels en topgevels. Dat deze toestand ouder is dan het 19de-eeuwse aspect dat veel gevels bezitten toont de schutterskaart van 1761 (afb. 6).

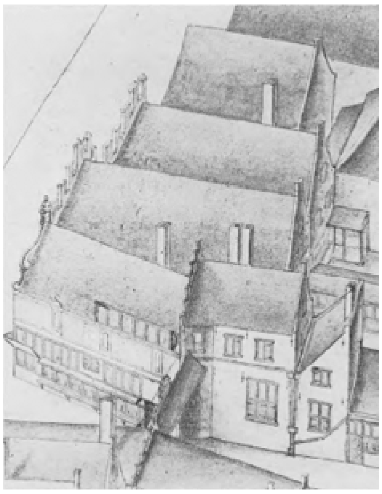

402

403

404

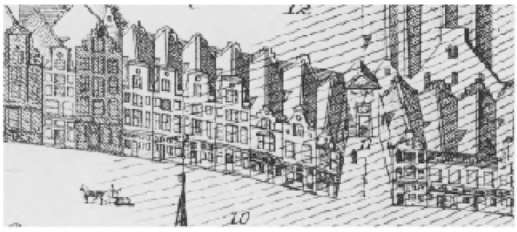

405

De oude huize naast de poot

Afb. 402. Gedeelte van de vogelvlucht van 1631, waarop de huizen ten zuiden van de poort in hun vroegere toestand zijn afgebeeld. Het huis naast de ingang werd in 1581 herbouwd, de beide andere huizen zijn vermoedelijk nog middeleeuws.

Afb. 403. Gedeelte van een tekening toegeschreven aan J. Lamberts (afb. 193), waarop het huis Kalverstraat 90 voor de verbouwing van 1785 is weergegeven.

Vermoedelijk uit het begin van de 19de eeuw, naar een oudere tekening. Achter het voorhuis is een benedenkamer met insteek er boven gesuggereerd.

Afb. 404. Gedeelte van de opmeting uit 1631, met de plattegronden van de huizen Kalverstraat 94,96 en 98 (blz. 326).

Afb. 405. Detail van de wijkkaart van 1761 met de huizen aan de Kalverstraat. De beide huizen naast de poort bezitten hun gevels van 1581 nog. Rechts daarvan gaan twee lage huizen schuil achter een dwarsdak. Links van het huis naast de poort staat een 18de eeuwse halsgevel.

Het huis daarnaast is het enige dat nog een middeleeuwse gevel bezit.

406

407

408

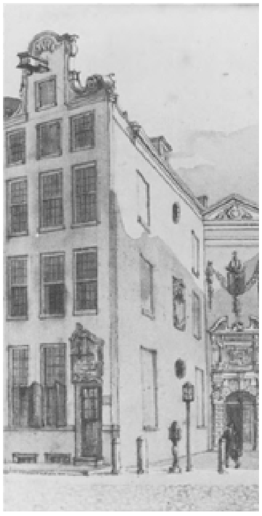

409

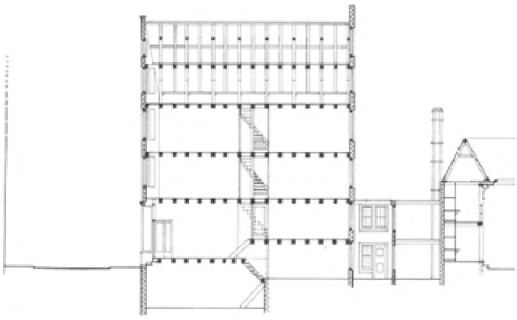

410

De herbouw kalverstaat

Afb. 406. De huizengroep Kalverstraat 94-98 (opn. ca. 1910). De vensterindeling dateert van het midden der 19de eeuw.

De onderpui van no. 98 is uit 1883, die van no. 96 uit 1904 en die van het hoekhuis no. 94 uit 1889.

Afb. 407. Kalverstraat 94-98 (opn. 1974). De gevels ondergingen weinig veranderingen, de puien werden alle gewijzigd.

Die van no. 96 dateert uit 1918.

Afb. 408. De geveltoppen (opn. ca. 1925).

Afb. 409. Gedeelte van de tekening van de weeshuispoort toegeschreven aan J. Lamberts (afb. 19). Linkerdeel met het huis Kalverstraat 94.

Afb. 410. Kalverstraat 96. Doorsnede aan de hand van de opmeting van 1918 en recente waarnemingen. Schaal 1:250.

Het bouwen van de groep van drie huizen ten zuiden van de poort in 1771 was de laatste grote bouwactiviteit aan het weeshuiscomplex in de 18de eeuw. Ook hier werden de oudere en bouwvallige huizen geheel afgebroken en door nieuwbouw vervangen, waarbij weer het geijkte winkelhuistype werd toegepast. Onder het voorhuis is de kelder, achter het voorhuis de binnenhaard met opkamer. Achter de

plaats een keuken met verdieping welke laatste ruimte bereikbaar was uit de opkamer. Dan volgden twee bewoonbare verdiepingen en tenslotte een zolder met aan de voor- en achterzijde een luik.

Merkwaardig is dat het huis dat op de tekening van Lamberts zeer exact schijnt te zijn weergegeven een bakstenen onderpui bezat. De benedenvensters; schuiframen met luiken, en de keldervensters doen deze tekening zeer betrouwbaar lijken (blz. 328).

In de tijd van de oudste bouwaanvragen was het stenen ondergedeelte van de gevel reeds verdwenen. Het is niet bekend wanneer hier winkelpuien aangebracht zijn. zijn. Opvallend is wel dat men bij deze late huizengroep nog topgevels toepaste.

In tegenstelling tot de huizen aan de zijde van de poort heeft dit deel van de straatwand panden van vrijwel gelijke hoogte, die op één na nog in het bezit zijn gebleven van hun topgevels.

Afb. 411. Kalverstraat 96. Onderpui uit 1918 naar ontwerp van J. Roodenburg, voor de firma Boldoot.

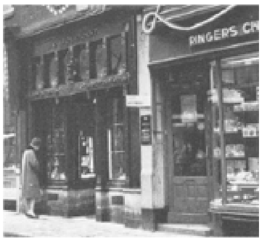

411

Na het tijdperk van de open ijzerconstructie, zoals bijvoorbeeld Kalverstraat 90 uit 1906 (afb. 401) te zien geeft, ontstaat er omstreeks 1915 weer een voorliefde voor de zware houten pui.

412

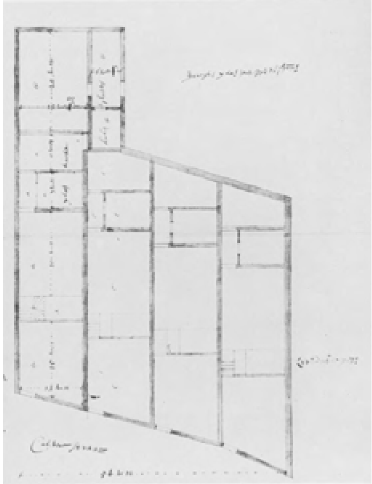

413

De huizengroep kalverstraat 96-100 uit 1696

Afb. 412. Opmeting van de bestaande huizen, voor 1696 (A.B.W. 138). Deze globale opmeting van de huizen die voor de vernieuwing van 1696 op deze plaats stonden werpt een licht op de voorbereiding van een dergelijk plan. Uit een bijbehorende toelichting blijkt dat het linkeren rechterhuis aan ernstige verzakkingen leden. Het smalle middelste huis (B) was in de doorgang naar het voormalige Oudemannenhuis gebouwd. Het er bij behorende terrein liep achter de beide buurhuizen om, hetgeen er toe geleid zal hebben dat men ook het niet opgemeten huis aan de rechterzijde bij het nieuwbouwproject betrok. Van de drie huizen heeft alleen het linkse een begrijpelijke indeling. Het huis bezat de minimum breedte die voor een stadshuis was toegestaan. Het had een ondiep voorhuis en een klein kamertje daarachter. Dan volgde de grote kamer, die bijna evenlang was als de beide eerstgenoemde ruimten samen. Achter een plaats lag de keuken. Vermoedelijk was dit een 16de eeuwse plattegrond (blz. 330). Over het huis ernaast geeft de opmeting

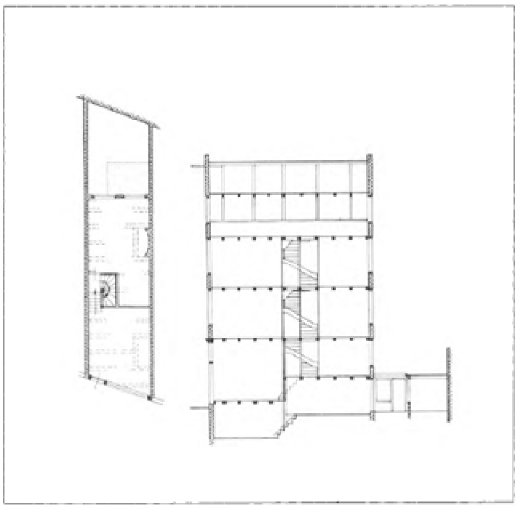

414

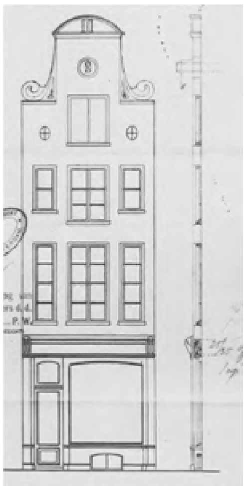

415

416

onvoldoende informatie. Naar de stadskaart van 1625 (afb. 178) en de opmeting van 1651 (afb. 221) te oordelen, was dit een huis ter breedte van de panden B en C. Op de plaats van B was in 1651 nog een overbouwde gang.

Afb. 413. Bouwplan voor de vier nieuwe huizen aan de Kalverstraat (A.B.W. 138). Dit bouwplan is niet gedateerd. Uit de bijbehorende stukken blijkt dat de huizen in 1696 gebouwd werden. Uit de oudste bouwaanvragen volgt dat dit plan inderdaad is uitgevoerd. De plattegrond van het linkerhuis (a) is het meest uitgewerkt. Een rechte steektrap geeft toegang tot de opkamer en van dat niveau klimt de spiltrap verder. De toegang naar de benedenkamer is niet aangegeven hoewel de plattegrond aan de achterkant wel over het onderste deel van het huis loopt, aangezien de plaats en de keuken er op voorkomen. Het geheel is summier aangezien ook de schoorstenen ontbreken. Achter het linkerhuis (a) ligt een kleiner huis (b) dat aan de jongensplaats uitkomt. Het bestaat uit een grote ruimte, een kleine keuken en een voorplaats. Het tweede huis aan de Kalverstraat draagt dan ook op de ontwerptekening nummer c. (blz. 331).

Afb. 414. Reconstructie van de oorspronkelijke doorsnede van een der huizen, schaal 1:250. Met behulp van de plattegrond, de omschrijving van de te bouwen huizen (uit 1696) en enkele bouwaanvragen is de doorsnede van de nu inwendig

geheel uitgebroken huizen goed te reconstrueren. We zien hier voor de eerste maal bij de huizen rond het weeshuis het type van onderkelderd voorhuis en daarachter de benedenkamer of binnenhaard en de hangkamer toegepast. Er is een kleine keuken achter de plaats en boven het voorhuis zijn twee bewoonbare verdiepingen waarvan de laatste in de voorgevel een hijsluik heeft (blz. 332).

Afb. 415. Voorgevel naar de bouwaanvrage van 1893. In de eerste helft van de 19de eeuw zijn de kruiskozijnen die de gevel voordien bezat en die nog voorkomen op de wijkkaart van 1761 (afb. 405), vervangen door ‘empire’ vensters.

De afwisseling van brede kozijnen in het midden en halve kozijnen in de zijgevels gaf bij dit venstertype geen moeilijkheden.

Afb. 416. De groep Kalverstraat 100-106 en Kalverstraat 94-98 (opn. 1974). De eerste en de laatste groep die door het weeshuis in de randbebouwing vernieuwd werd grenzen toevallig aan elkaar. De verandering in geveltype en indeling is gering. De topgevels van de groep van vier huizen uit 1696 zijn sober en zorgvuldig gedetailleerd en voorzien van het stadswapen. Het laatste huis in de reeks (no. 106) heeft omstreeks 1875 een nieuwe voorgevel en dak gekregen, naar ontwerp van H. Moeton. In 1927 werd de groep huizen samengevoegd tot een warenhuis, in 1973 werd de vensterindeling gewijzigd.

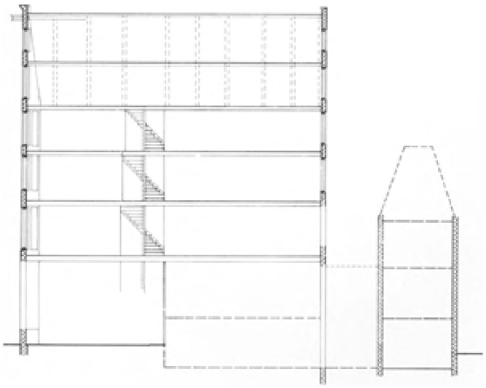

417

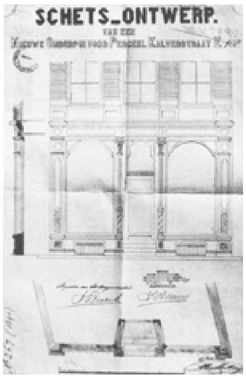

418

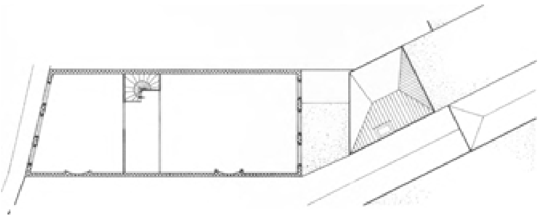

419

Kalverstraat 108 uit 1623

Afb. 417 en 419. Schematische reconstructie van de doorsnede en de plattegrond van Kalverstraat 108. Schaal 1:250. De afmetingen van het voorste huis, de binnenplaats en het achterhuis zijn nog in de vrij jonge verbouwingsaanvragen te herkennen. De spiltrap is dan op de verdieping nog aanwezig (blz. 354).

Afb. 418. Plan voor een nieuwe pui. H. Moeton Jr. 1890 (B.W.T.).

Afb. 420. Kalverstraat 100-108 (opn. ca. 1925). Dit bijzonder hoge en grote huis werd blijkens overeenkomsten met de buren aan weerszijden van 12 april 1623, 27 mei 1623 en november 1623 (A.B.W. 138) in dat jaar gebouwd door Hendrik Brouwer, later gouverneur-generaal van Oost-Indië. Aan de Begijnensloot liet hij te zelfder tijd een pakhuis bouwen dat na aankoop van dit huis door het Burgerweeshuis in 1645 tot ziekenzaal voor de jongens werd ingericht. Het huis aan de Kalverstraat

werd sindsdien door het weeshuis verhuurd. Omstreeks 1800 werd het waarschijnlijk bouwvallige bovenste deel van de gevel vervangen door de thans nog aanwezige top. Bij de uitbreiding van het buurpand in 1937 kwam een kruiskozijn aan het licht, vermoedelijk in een der zijmuren van het pakhuis (blz. 109).

6. Literatuur en bronnen

Literatuur

[+] *Pontanus, J.I.* Historische Beschrijvinghe der seer wijt beroemde coopstadt Amsterdam. 1614. p. 107-111. Met zeer onnauwkeurige gravure voorstellende de binnenplaats van het tot weeshuis ingerichtte St.-Lucienklooster (10,7 × 15,3). Deze gravure ontbreekt in de Latijnse editie van 1611.

[+]Het weeshuis in de stadsbeschrijvingen

Fokkens, M. Beschrijvinge der wijdt-vermaarde koopstadt Amstelredam. 1662.

Dapper, O. Historische beschrijving der stadt Amsterdam. 1663. p. 412-415, met twee gravures, de eerste met inschrift: JONGENS WEES-HUYS (18,5 × 29) de tweede met inschrift: HET MEISJES WEESHUYS (19 × 29). De galerij van de jongensschool is fout.

Domselaer, T. van. Beschrijvinge der wijdt vermaarde koopstadt Amstelredam. Derde druk van Fokkens, uitgegeven door Marcus Willemz Doornik. 1664. Met gravure van S. Webbers (10,7 × 13,5). De afbeeldingen uit dit boekje zijn bij verschillende uitgaven gebruikt. (Jrbk. Amstelodamum 66, 1974; 102).

Commelin, C. Beschrijvinge van Amsterdam 1693. Gravures van jongens en meisjesplaats op een blad. Met in de lucht linten met inschriften. Gravures gevolgd naar Dapper, doch met correcties. Tweede druk 1726. Gravures enigszins bijgewerkt, linten vervangen door opschriften: JONGENS BURGER WEESHUYS en MEYSJES BURGER WEESHUYS. Afmetingen van elk der gravures 12,8 × 33,8.

Wagenaar, J. Amsterdam in zijne opkomst, aanwas, geschiedenissen, voorregten, koophandel, gebouwen,... Tweede Stuk 1765. p. 275-286. Dezelfde gravures als in de tweede druk van Commelin, hoewel het gebouw ondertussen geheel veranderd was.

Fouquet Jr., P. Nieuwe atlas van de voornaamste gebouwen en gezigten der stad Amsterdam,... 1783. Twee gravures door C. Bogerts naar H. Schoute (22,5 × 32). Plaat 66: JONGENS BURGER-WEESHUYS. Plaat 67: MEYSJES BURGER-WEESHUYS. Eerste gravures na de 18de eeuwse verbouwingen met andere standpunten dan tot nu toe.

Vijver, C. van der. Geschiedkundige beschrijving der stad Amsterdam. Deel II 1845. p. 14-25. Twee litho's van J. H(ilverdink).

[+] *Backer Jr, J.A.* Het Burger Weeshuis te Amsterdam. 1880. Met een staalgravure van de regentenzaal van C. G(reive).

[+]Het eerste boek over het weeshuis

Kruyff, J.R. de. De ‘Keizerskroon’ te Amsterdam. Oud-Holland 6 (1888); 48-50. (*Someren Brand E.J. Van.*) Mr. Eduard van Tsoe-Meiren. De kleeding der Amsterdamsche Burgerweezen. Elseviers Geïllustreerd Maandschrift 1893.

Sterck, J.F.M. De ‘mirakelkist’ en de traditie. 1896. Met een foto van de kist.

Kalff, S. Het Amsterdamsche Burgerweeshuis. Eigen Haard 1899; 68-72 en 87-91 (met o.a. een afbeelding van een naaikamer naar Gabriel Nicolet).

[+] *Arkel, G. van en A.W. Weissman.* Noord-Hollandsche Oudheden. Zevende stuk 1905. p. 59-71 met 12 afbeeldingen, waarvan 5 interieurs, naar foto's.

[+]De eerste monumentenbeschrijving

Bins, F.F.B. Het herstellingsoord van het Burgerweeshuis te Amsterdam in Bergen aan Zee. Eigen haard 1908; 472.

[+] *Herwig, R.H.* Het Burgerweeshuis te Amsterdam. Buiten 3 (1909); 52-54 en 64-67, met 11 afbeeldingen, waarvan 5 interieurs.
L(oosjes), A. De kleeding der Amsterdamsche Burgerweezen. Buiten 13 (1919); 571, 578-581, 585.

[+]*Het tijdschrift Buiten*

[+] *Ridder, B. de.* Het Burgerweeshuis der stad Amsterdam. 1920.
Kalff, S. Het Amsterdamsche Burgerweeshuis. Eigen Haard 51 (1925); 696-698.
Het Burgerweeshuis en de inrichting voor stadsbestedelingen. Maandblad Amstelodamum 24 (1937); 72-73.
Heppner, A. Maandblad Amstelodamum 24 (1937); 88-90. Apotheose van het collecteeren.
Sterck, J.F.M. De Heilige Stede in de geschiedenis van Amsterdam, 1938.
Burgerweezen en stadsbestedelingen. Maandblad Amstelodamum 27 (1940); 129. Het Burgerweeshuis, gerestaureerd. Maandblad Amstelodamum 27 (1940); 128-129. *van Eeghen, I.H.* Vrouwenkloosters en Begijnhof in Amsterdam van de 14e tot het eind der 16e eeuw. 1941.
Heppner, A. De verhouding van kunstschilder tot decoratieschilder in de 17de eeuw:[+] Holsteyn en Van Pillecum. Oud-Holland 61 (1946); 47-58.
Eeghen, I.H. van. Een loterij ten bate van het Burgerweeshuis in 1560. Maandblad Amstelodamum. 35 (1948); 1-4.
Alings, H.W. Sprekende stenen. Ons Amsterdam 1 (1949); 9-10 en 27-28.
Ridder, B. de. Het Amsterdamse Burgerweeshuis. Ons Amsterdam 2 (1950); 194-199.
Ridder, B. de. Het Burgerweeshuis. Maandblad Amstelodamum 39 (1952); 130-132.
Ridder, B. de. Dat nooit zei van Speyk, dan liever de lucht in. Ons Amsterdam 4 (1952); 41-45.
Eeghen, I.H. van. Het Begijnhof door het oog van de naald. Maandblad Amstelodamum 42 (1955); 33-35.
Eeghen, I.H. van. Jacob van Campen's Amsterdamse familieleden. Maandblad Amstelodamum 44 (1957); 98-101.
Bijtelaar, B. Enige bijzonderheden over Haesje Claes. Maandblad Amstelodamum 46 (1959); 135-138.
[+] *Alings, H.W.* De plaats van het eerste Burgerweeshuis. Ons Amsterdam 12 (1960); 370-373.
Ridder, B. de. Regentenmaaltijden in het Burgerweeshuis. Ons Amsterdam 13 (1961); 360-361.
Jansen, L. De oude gebouwen van het Burgerweeshuis. Gestencild verslag in opdracht van de Dienst der Publieke Werken, 21 pagina's, 1962.
Jansen, L. Het toekomstig Amsterdams Historisch Museum. Ons Amsterdam 15 (1963); 53-57.
Ridder, B. de. De Mirakelkist. Maandblad Amstelodamum 50 (1963); 54-61.
Het nieuw Amsterdams Historisch Museum. Ons Amsterdam 16 (1964); 197-200.
Nieuweboer, H.C. Het oude Burgerweeshuis. Ons Amsterdam 16 (1964); 219-222.
Ridder, B. de. De Beerebijt en de Keizerskroon. Maandblad Amstelodamum 52 (1965); 56-65.
Eeghen, I.H. van. Excursie naar het voormalige Burgerweeshuis. Maandblad Amstelodamum 52 (1965); 121-125.

[+]*Het tweede boek over het weeshuis*

[+]*Tijdschriftartikelen van 1946-1960*

[+]*Tijdschriftartikelen van 1960-1975*

Ridder, B. de. De vroegere klederdracht der Burgerwezen, Ons Amsterdam 17 (1965); 244-251.
Ridder, B. de. Vorstelijke bezoeken aan Burgerweeshuis. Ons Amsterdam 19 (1967); 330-334.
Ridder, B. de. Restauratie voormalig Burgerweeshuis. Ons Amsterdam 19 (1967); 335-337.
Ridder, B. de. Huizen van het Burgerweeshuis. Ons Amsterdam 21 (1969); 101-107. *Schade van Westrum, L.C.* Amsterdams Historisch Museum. Ons Amsterdam 21 (1969); 290.
Ridder, B. de. Het teken van de Amsterdamse weeskinderen. Ons Amsterdam 21 (1969); 344-345.
Ridder, B. de. Herinneringen aan het oude Burgerweeshuis. Ons Amsterdam 22 (1970); 44-47.
Ridder, B. de. Het inschrijfregister van het Burgerweeshuis 1819-1961. Maandblad Amstelodamum 59 (1972); 202-209.
Ridder, B. de. Voormalig Burgerweeshuis, vroeger al gastvrij voor verzamelingen. Ons Amsterdam 25 (1973); 171-175.

Afbeeldingen (voor zover geen deel uitmakend van boeken)

[+] *Onbekend*. 1725. Kalverstraat 71, het huis de Keizerskroon of voormalig weeshuis, tekening (22 × 19,5). G.A.A.

[+]*De 18de eeuwse prenten*

J. de Beijer? ca. 1765. Ingang van het meisjesweeshuis aan de St.-Luciensteeg. (19,5 × 31,5) G.A.A. Splitgerber 405 (H. Romers; J. de Beijer 1969 no. 1505).
H.P. Schouten. 1781. Wijde Kapelsteeg met gezicht op jongenspoort. V. gesign. en ged. (19 × 18). G.A.A. Splitgerber 667.
H.P. Schouten. 1783. Wijde Kapelsteeg met gezicht op jongenspoort. V. gesign. en gedat. (24 × 19,5) (Cat. Wurfbain 40).
H.P. Schouten, ca. 1775. De jongensplaats naar het zuiden gezien. Tekening grijsgewassen. ongedat. en ongesign. tekenaar bekend uit de hiernaar door Fouquet uitgegeven gravure (23,5 × 33,5). G.A.A. Splitgerber 403.
H.P. Schouten, ca. 1775. De meisjesplaats naar het oosten gezien. Pendant van voorgaande. Ook bij Fouquet (23 × 32,5). G.A.A. Splitgerber 406.
Onbekend. Poort aan de Kalverstraat met aangrenzende huizen. Potloodschets 18de eeuw (24 × 19,5) (Cat. Wurfbain 971).
J. Cats. 1793. Wijde Kapelsteeg met jongenspoort. V.J. Cats ad viv del 1793 (col. A. Schwarz). Vrijwel zelfde standpunt als Schouten, doch huis naast poort na verbouwing.
J. Ziesenis, Jongensplaats naar het noorden, Gekleurde tekening, gesign. J. Ziesenis ad viv 1797 (30,5 × 48). Onderschrift: Het Burgerweeshuis in Amsteldam, te zien van de Jongens plaats, na het Leven Getekend voor den Heer Philip Jacob van den Velden, Regent van 't zelve Huis. G.A.A. Atlas Dreesman.
J. Ziesenis, Meisjesplaats naar het zuiden. Pendant van de vorige. Zelfde maten, zelfde onderschrift, G.A.A. Atlas Dreesman.

[+] *G. Lamberts?* (1776-1850). Jongenspoort met aangrenzende huizen in de Kalverstraat. Tekening geaquarellerd. ongesign. ongedat. (24,5 × 29,5) G.A.A. Splitgerber 404. Vermoedelijk copie van oudere tekening aangezien huis rechts is aangegeven in toestand voor de verbouwing van 1785 (A.M. van de Waal en Han de Vries, Amsterdam omstreeks 1800; 153).

[+]*De 19de eeuwe prenten*

G. Lamberts? Ingang van het meisjesweeshuis, ongesign. ongedat. (25,5 × 23,5). Tekening geaquarelleerd, G.A.A. Splitgerber 404.
G. Lamberts. 1817. Gezicht op de N.Z. Voorburgwal met achtergevel van het weeshuis. V. gesign. en gedat. Pentekening. O.I. inkt (19,5 × 26) K.O.G. Atlas J. van Eek. (A.M. van de Waal en Han de Vries, o.c; 154).
G. Lamberts. 1831. Jongensplaats met tijdelijke overkapping tijdens onthulling monument Van Speyk 20 Oct. 1831 V. gesign. en gedat. Universiteits Bibliotheek Amsterdam. *F. Sigault Chrzn*. 1831. Gedenksteen van Van Speyk en omringend muurvlak. Gravure. Aquatint (9,5 × 11); verschillende gesigneerde en dec. 1831 gedateerde proefexemplaren. Uitgegeven ten behoeve van de verdedigers des vaderlands. Enkele exemplaren met opdrachten aan regenten, (G.A.A.).
F. Sigault Chrzn? 1831. Gedenksteen van Speyk en omgeving met gezicht op de jongensplaats. (43 × 56) Gravure. Aquatint. G.A.A.

F. Sigault Chrzn? 1831. Gedenksteen van J.C.J. van Speyk. Geaquarelleerde pentekening. Mogelijk teruggaand op ontwerptekening van J. de Greef (Breedte steen 14,6). *A. Eversen*. 1855. Ingang meisjesweeshuis St.-Luciensteeg (42 × 29). Gesign. en gedat. Coll. Leonhardt.
M. Lieberman, Weesmeisjes op binnenplaats. Gekleurde prent Kunstverlag Gurlitt Berlin (52 × 72,5). 1904. S.A.C.
J.C. Greive Jr. 1879. Interieur Regentenzaal Potloodtekening. V. gesigneerd en gedat. 21 Dec. 1879 (12 × 18). G.A.A. Voorbeeld voor staalgravure in boek van Backer 1880.
J.M.A. Rieke. 1884. De N.Z. Voorburgwal voor de demping in 1884. Geaquarelleerde potloodtekening (28,5 × 43). Coll. Leonhardt.
J.M.A. Rieke. 1886. De Keizerskroon Kalverstraat 71. Pen krijt gewassen, gedat. (32,5 × 23). Gevel voor de verbouwing van 1886. G.A.A.
J.M.A. Rieke. 1898. Regentenzaal. Potloodtekening ongekleurd ongedat. en ongesign., (41 × 47).G.A.A.
J.M.A. Rieke. 1898. Regentenzaal. Potloodtekening gedeeltelijk gewassen. Ongedat. en ongesign. G.A.A.

J.M.A. Rieke. Potloodtekening, krijt gewassen. V. gesign. en gedat. 1898 (40,5 × 45,5). G.A.A.

+ *N. van der Waaij*. Meisjes binnenplaats met weesmeisjes terugkerend van de kerk. schilderij op doek (115 × 90) Bezit Burgerweeshuis, S.A.C.

+*De tekeningen van N. van der Waaij*

N. van der Waaij. Maaltijd in de meisjeseetzaal. Schilderij op doek (53 × 78). Gemeente Amsterdam. Hist. museum.

N. van der Waaij. Weesmeisjes en profiel, ten voeten uit. Schilderij op doek (74 × 36,5. Gemeente Amsterdam. Hist. musem.

N. van der Waaij. Hardstenen pomp naast de'rode poort'. Potloodtekening (48 × 33). S.A.C.

N. van der Waaij. Gang naar middenhuis. Potloodtekening (49 × 60). S.A.C.

N. van der Waaij. Grote keuken. Potloodtekening, S.A.C.

N. van der Waaij. Meisjesplaats met bank. Potloodtekening (40 × 60). S.A.C.

N. van der Waaij. Weesmeisjes onder de galerij. Aquarel op houtskool (60 × 80). G.A.A. Atlas Dreesman.

N. van der Waaij. Weesmeisjes bij de ‘rode poort’ terugkerend uit de kerk. Zelfde voorstelling als op schilderij. Aquarel op houtskool (80 × 60,5). G.A.A. Atlas Dreesman.

N. van der Waaij. Gezicht door poort naar kinderplaats. Potloodtekening, G.A.A. Atlas Dreesman.

+ *Aug. Stap*. Fotoserie Burgerweeshuis. Ca. 12 stuks omstreeks 1900. Hiernaar zijn de eerste series ansichten gemaakt.

+*De oudste foto's*

Onbekend. Fotoserie October/November 1936. Ca. honderd stuks. Gemeente Archief Amsterdam.

Onbekend. Fotoserie Lichtbeelden instituut 1938.

Onbekend. Fotoserie Stedelijk museum, ca. 1963

Bouwkundige tekeningen

+ *Balthasar Florisz van Berckenrode*. (1631). Plattegrond van het weeshuis en het vroegere Oudemannenhuis, schaal ca. 1:190. (100 voet = 5¾ duim). 51,5 × 74 cm. Vogelvluchttekening behorende bij de voorgaande opmeting. Zelfde schaal, zelfde maat. A.B.W. kaartboek c.

+*De 17de eeuwse tekeningen*

(Cornelis Dankerts de Rij). (1651). Globale kaart van het Burgerweeshuis met voorstel tot verbreding van de St.-Luciensteeg. In potlood de toekomstige verkaveling en een galerij aan de jongensplaats. Namen van vertrekken ingeschreven. Niet gedateerd en gesigneerd. Schaal 1: 260 (100 voet = 4¼ d). G.A.A. (in hangsysteem). Detail van de voorgaande kaart met betrekking tot de St.-Luciensteeg. Zelfde schaal, gesigneerd C, de Rije Ao 1651. A.B.W. 138.

(Philip Vingboons). (1651). Niet uitgevoerd ontwerp voor het bouwen van negen huizen aan de te verbreden St.-Luciensteeg. In vier bladen Schaal 1:52 (50 voet = 10,5 d). Hoekhuis Kalverstraat met drie achterhuizen, plattegrond en gevels. Vijf huizen St.-Luciensteeg plattegrond en gevels. Ongedateerd ongesigneerd, G.A.A.

Onbekend. (1692). Plattegrond waterkelder meisjesplaats. Schaal 1:26. Op achterzijde: Regenback int weeshuijs groot 945 tonnen maeten op de meijses plaats gemaekt int jaer 1692. A.B.W. 138.
Onbekend. Ca. 1695. Globale opmeting van de huizen Kalverstraat 102-106. Schaal 1: 60 (11 voet = 2 duim), A.B.W. 138.
Onbekend. 1696. Plattegrond voor vier huizen, thans Kalverstraat 100-106. Schaal 1:72 (100 voet = 15 duim), A.B.W. 138.
+ *Onbekend*. Ca. 1700. Plattegrond en gevels van vijf huizen op een blad. Vermoedelijk een ontwerp voor nieuwe huizen aan de St.-Luciensteeg. Schaal 1:45. G.A.A. Doorsnede hierbij behorend, G.A.A.
Onbekend. Ca. 1730. Plattegrond en doorsneden van de waterkelder op de jongensplaats. Schaal ca. 1:55 (10 voet = 2 duim) (11 voet = 5,9 cm). Opschrift: Plattegrond van de regenbak Jongensplaats. No. 2 grote Waterpoorte. No. 3 klijne doorgangen. No. 4 mond van de Regenbak. No. 5 uithaalspijpen. No. 6 Inbrengspijpen. No. 7 uitloospijpen. A.B.W. 138.
A. van der Hart. 1797. Project met opzichten eenige veranderingen aan het Ziekenhuis en aanbehooren in het Burger Weeshuis bij de Jongenszijde. 1797. Schaal 1:60. (50 voet = 24,5 cm = 9,5 voet), A.B.W. 138.

+*De 18de eeuwse tekeningen*

[+] *G.F. Dresselhuijs*. 1816. Project voor de verbouwing van de keuken. Schaal ca. 1:43 (10 voet = 2½ duim), A.B.W. 138. [+]*De 19de eeuwse tekeningen*
Onbekend. Tekening van een trap 1816. Schaal 1: 17. A.B.W. 138. Tekening van een tweezijdige stoep, A.B.W. 138.
Onbekend. Gevel aan de Nieuwezijds Voorburgwal. Bladmaat 34 × 83. Op oude omslag: Tekening van het Burgerweeshuis langs de Boommarkt zoals hetzelve zoude zijn door het aanbrengen van nieuwe raamen geprojecteerd 1823. Schaal ca. 1: 100 (70 voet = 20,1 cm 1). Totale lengte 77 cm.
Fikkert. Verbouwingsplan Kalverstraat 86-88.
Eerste variant verhoging van beide huizen met een tweede verdieping, kroonlijst en dwarsdak. Twee bladen: plattegronden en dakplan, gevels en doorsnede, niet gesigneerd, schaal 1:63, 40 voet = 7 duim. Tweede variant met geheel nieuwe voor en achtergevels en ingrijpende inwendige verbouwing vier bladen: Voorgevel, achtergevel, kapplan en plattegronden. Alle gesigneerd: Fikkert. Schaal 1:40 (20 voet = 5½ d). A.B.W. 138.
H.M. Tetar van Elven M.G. zn. 1848. Opmeting uit 1848 van de ingangspoort van het meisjesweeshuis. Afbeeldingen van oude bestaande gebouwen 9de afl. 1863 plaat XXXII.
Jacob Olie Jbzn. Jongenspoort van het Burgerweeshuis in de Kalverstraat. Afbeelding van oude bestaande gebouwen. 17de afl. 1873. Plaat LXXXII.
[+] *H. Moeton*. ca. 1860. Plattegrond Burgerweeshuis, met riolering, ook van de omringende percelen en waterkelders. Aanduiding van de bestemming van de vertrekken door middel van cijfers en colophon. Onderschrift vermeld als schaal 1:241, hetgeen het vermoeden wekt dat een oudere opmeting als grondslag gediend heeft. Deze tekening is thans alleen nog maar bekend van een fotografische opname uit 1936 in het gemeentearchief. In veel opzichten zeer onnauwkeurig o.a. in weglaten van tussenmuren en onjuiste aantallen vensters. [+]*De rioleringsplattegrond*
[+] *H. Moeton Jr.* 1880. Plan tot veranderen van het keukengedeelte van het Burgerweeshuis, B.W.T. (zie St.-Luciensteeg 27). [+]*Bouwaanvragen*
H. Moeton Jr. ca. 1880. Plan tot veranderen van de uitbouw naast de poort aan de St.-Luciensteeg. B.W.T.
H. Moeton jr. 1883. Verenigen van St.-Luciensteeg 23 met het Burgerweeshuis.
P. Heijn. 1896. Burgerweeshuis. Timmerloods Jongensplaats. Vernieuwen van de trap en van de kap. Inrichting tot conversatie zaal. B.W.T. (zie St.-Luciensteeg 27).

Registers

Algemeen personenregister

Aardewijn, Anthony *231, 235*
Abrahams, Salomon *328*
Adriaensz, Harman *330*
Adriaensz van Delft, Dirck *152, 189, 191*
Adriaensz van Delft, Pieter *154, 155, 178, 180, 181, 182, 188*
Aensz, Dieloff *322*
Aertsz, Abraham *321*
Aertsz, Dirck *330*
Aertsz, Jacob *310*
Aertsz, mr. Willem *327, 328*
Albert de 'maickelaer' *310*
Albertsen, Hendrick *332*
Albertsz, Jan *116*
Albertsz, Claes *325*
Alewijn, Abraham *188, 190, 221*
Alewijn, Frederik *190*
Alijdt, vrouw van Jacob Ysbrantsz *117*
Andriesz, Andries *116, 121, 323, 326*
Ansingh, Lizzy *93*
Antonisz, Cornelis *126, 127*
Arentsz, Douwe *191*
Arentsz van Doesburch, Harman *323*
Arijs, Jannetgen *311*
Arkel, G. van *333*
Asselt, Mijndt van *332*
Asvalk, Christoffel *318*
Backer, Adriaen *87*
Backer, Jacob Adriaensz *85, 185*
Backer Jr., Jacob *98, 267*
Bannier, Coenr. *319*
Barentsz, Henrick *188*
Barentsz, Wouter *329*
Barnstijn, B. *333*
Bartoutsz, Dirck *116*
Bast, Pieter *127*
Bastet, T.F. *104*
Beaumondt, Jean van *335*
Beets, Cornelia van der *191*
Beijer, Jan de *56, 244, 365*
Beke, Henr. *257*
Berckenrode, Balthasar Florisz van *111, 128, 129, 168, 170, 176, 192, 366*
Berenz, Jan *117*
Berenz, Heer Jan *121, 122, 327, 329*

Berk, Lucas *229*
Bernard, Guillaume *325*
Benoit, Jacques Estienne *229*
Best Jr., I.W. *107*
Bicker P.H. *105, 267*
Bilhamer, Joost Jansz *2, 137, 140, 163, 297*
Blauw, Willem *98*
Boele, wed. J. *319*
Boelens, Grietje *310*
Boer, P. de *319*
Bogart, Pieter *181, 189*
Boom, mr. Peter *330*
Boonen, Arnold *87*
Borski, wed. Bicker *105, 267*
Bos, Jacob *329*
Bouman, wed. *319*
Bouwe de 'scilder' *138*
Bouwens, Jean Lucas *228*
Box, Barend *319*
Braecker, Jan *118, 313*
Brandt, Reijnier *103*
Brederoo, Willem van *224*
Breen, Dr. Joh. C. *274*
Breman, H.J. *333*
Breukelaer, C. *92*
Bril, Jan *320*
Brouwer, Hendrik *189, 334*
Brouwer, P.J. *108*
Brouwer, Rudolph *319*
Bruyn en zoon, de *109, 269*
Bruyn, Jan; *zie* Bruun
Bruun, Jan *136, 137, 140, 142, 143, 146, 147, 148, 150*
Burlage, J.H.*263*
Buttelman, Hendrik *319*
Chatenier, Pierre Francois *319*
Danckertsz, Adriaen *145*
Danckertsz, Cornelis *146*
Danckertsz de Rije, Cornelis *190, 193, 314, 343, 366*
Davitsz, Salomon *156, 178, 181*
Delfos *87*
Delft van; *zie* Adriaensz van Delft
Delft, Cornelis van *320*
Dik, H. *295*
Dilhoff, J. *85, 92*
Dirck, mr. *325*
Dircksz, Cornelis *321*
Dircksz, Pieter *142*
Dircx, Anna *322*
Dircx, Griete *311*

Dircxz, Bartholomeus *310*
Doesburch. Harman Arentsz van *323*
Dommer, Hendrik *177*
Dordrecht, Heynrick van *177*
Doresla, Jan van *323*
Dorsman, P. *328*
Dorst, Dirck Henricxz *321*
Dort, P. van *323*
Dresselhuijs, Gerrit *239, 260, 263, 279, 367*
Druyvesteyn, W.F.C. *93, 274*
Dujardin, Karel *90*
Duruve, J. *319*
Egbertsz, Dirck *311*
Eggers, Barthelomeus *224, 243*
Eijbergen, Jan *270*
Eyck, A.E. van *275*
Eilers, J.F. *63, 270*
Elberts, Geesgen *310*
Engelsz, Claes *323*
Engersz, Salomon *152*
Erpecum, Willem van *190, 197*
Eversen, A *58, 365*
Evertsz, Steven *310*
Faas Elias, Jhr. mr. Gerbrand *98, 109, 265, 266, 267*
Fikkert *324, 325, 353, 367*
Flines, de *263*
Florisz, Balthasar; *zie* Berckenrode
Foubert, Jean *319*
France, Francois *323*
Francken, Adolf *322*
Vrancken, Hillegont *321*
Vrancken, Lijsbeth *117, 321*
Vrancken, Styn *321*
Frankendaal, Nicolaas van *94*
Frans de schilder *178*
Fransz, Albert *141, 142, 143, 146, 147, 148*
Fransz, Cornelis *153, 154, 155, 156, 177*
Frederixz, mr. Lambert *321*
Garst, Jan Jansz *147*
Gheryt, de ‘haremaker’ *116*
Gheritsz, Robbe *116, 310*
Geryts, wed. Aeff *325*
Gerytsz, Adriaen *327*
Gerytsz, Harman *329*
Gerytsz, Henrick *311*
Gerytsz, Thonis *323*
Gerytsz, Vreeck *325*
Gerritsen, Harman *155*
Gerritsz, Jan *224*

Gerritsz, Thomas; *zie* de Keyser
Ghiessen, Philip van der *97, 98, 228*
Ghijsbertsz, Jan *334*
Gijsbertsz, Hendrik *140*
Gijseling, Jan *318*
Goethart, Cornelis *224, 243*
Gravink, Abraham *239*
Greef, J. de *6, 262, 280*
Greeven, H. *261*
Greijs, Ancojard de *328*
Greive, J.C. *64, 363, 365*
Grijs, Leender de *328*
Haak, B. *85*
Haas, Pieter de *319*
Haefgens, Pieter Jacob *122, 333*
Hardenbergh, wed. Jan *229*
Haringman, G.A. *77*
Harmansz, Hessel *330*
Harmansz, Jan *310*
Hart, Abraham van der *6, 239, 278, 366*
Hartkamp Jr., J.W.J. *348*
Hartjens, Hannus *181*
Hasselaar, Gerrit *181*
Hasselaar, Klaas *181, 182, 183*
Heege ter, Jan *271*
Heijdanus, T.I. *107*
Heijdeman, Dirk *235, 236, 238, 239, 328*
Heyn. P. *77, 263, 264, 271, 272*
Heyndricksz, Vrerick *147, 148*
Heyndricx, Joost *330*
Heyndricx, Maarten *325*
Heijndrik, mr. *152, 177*

Heynensz, Claes *323*
Heyntgensz, Jan *116, 320*
Heinrixz, Lambert Dirc *333*
Henrick de ‘costere’ *321*
Henrick de ‘glazenmaker’ *327*
Henricksz, Jan *118*
Henricxz, Henrick *310*
Henricxz, Robert *325*
Henricxz Dorst, Dirck *321*
Herderschee *92*
Herderschee, Bernardus *319*
Hering, Peter *310*
Hesse, gebroeders *73*
Heuvel, mr. Joan van *227*
Hillegont, wed. Arent Jansz *322, 323*
Hilverdink, J. *19, 261, 263*
Hoeck, Claes van *319*
Hoey, Anneke van der *330*
Hoeneker, Coenraad *238*
Hoesel, J. *319*
Hoesen, Leonard van *227*
Holland, Dirk *121, 329*
Hollogh, Andries Pietersz *117, 118, 180, 181, 182*
Holsteyn, Cornelis *190, 221*
Hooft Daniels, mr. Gerrit *98*
Hoogbruin, J. *108, 269*
Horst, Leendert van de *232*
Horstink, W. *85*
Hove, B. van *267*
Huisman, M. *103*
Huydecoper, Balthasar *97, 288*
Huygen van Ravesteyn, Cornelis *310*
Ysbrandsz, Cornelis *230*
Ysbrantsz, Coptgin *116*
Ysbrantsz, Jacob *117, 323*
Ysbrantsz, Marten *117, 121*
Intesz, Pieter *180, 187, 182, 188, 189, 216*
Itswaart, David *233*
Itterson, Benjamin van *239*
Isendorp, Hendrik en Abraham *318*
Jacob de ‘ballemaker’ *327*
Jacob de ‘metseler’ *136*
Jacobs, Appolonia *327*
Jacobs, Fije *310*
Jacobs, Nyes *310*
Jacobsz, Claes *117, 121, 310*
Jacobsz, Frans *311*

Jacobsz, Jacob *310*
Jacobsz, Kerstant *327*
Jacobsz, Willem *322*
Jacobsz, Wouter *152*
Jans, Ael *136*
Jans, Hillegont *327*
Janse, Dirck *224, 225, 228, 243, 331*
Janse, H. *229, 323*
Jansz, Arent *116, 323*
Jansz, Claes *333*
Jansz, Geert *311*
Jansz, Jacob *117, 181, 182*
Jansz, Jacob *118*
Jansz, Jan *323, 330*
Jansz, Joost; *zie* Bilhamer
Jansz, Nanning *311*
Jansz, Pieter *325*
Jansz, Philip *311*
Jansz, Willem *322*
Jansz, van den Wijngaert Otto *328*
Johannen, Johan Godliep *332*
Jong, Gerrit de *232, 233, 318*
Jorissen, Jan *137*
Jurrns, Johannes Ferd. *332*
Campen, Cornelis van *183*
Campen, Jacob van *4, 90, 182, 183, 201, 202, 210, 215, 292, 298*
Campen, Jacob Cornelisz van *183*
Campen, Nicolaes van *182*
Campen, Wilhelmus van *319*
Care, Carel *147, 148, 152, 153*
Carels, Henrick *310*
Kasteel, B. van *290*
Kat, Floris *236*
Cats, J. *326, 365*
Keyser, familie de *156, 298*
Keyser, Hendrick de *3, 148, 149, 168*
Keyser Jr, Hendrick de *157*
Keyser, Huybert Thomasz de *153, 154, 155, 156, 312*
Keyser, Pieter de *4, 157, 178, 181*
Keyser, Willem de *5, 157, 188*
Keyser, Thomas Gerritsz de *154, 155, 156, 157, 178*
Keizer, Cornelis *154*
Kerkrinck, Jan Hendrik *228*
Kieff, Dirck en Jan *328*
Kieft, Willem IJsbrant *190, 191, 221*
Kingma, Jeremias *319*
Claes, Elisabeth *333*
Claes, Haesje *90, 121*
Claesz, Casper *230, 231*

Claesz, Claes *329*
Claesz, Dirck *181*
Claesz, Garbrant *116*
Claesz, Jan *325*
Clifford Pzn, Jhr. George *103*
Kok, A.A. *7, 263, 274*
Commelin, Casparus *26, 41, 56*
Kool, Jan *319*
Coptgyn smit *310*
Kammeijer *324*
Knoop, Hendrik *229, 230, 231, 232, 233, 235*
Cornelis, Hillegont *330*
Cornelisz, Cornelis *321*
Cornelisz, Hendrik *321*
Cornelisz, Jan *142*
Cornelisz, Jan *329*
Cornelisz, Pieter *119*
Cornelisz, Sipken *330*
Corsiberg, Bachard *319*
Cousijns, Matth. *328*
Kreitzig, George Benjamin *319*
Crommelin, mr. Jacob Pieter *98*
Kröner, J.H.C. *333, 348*
Cronenberg *329*
Cronenburgh, Jan *310*
Kuijck, Willem van *224, 243*
Lacoste *332*
Laet, J. de *325*
Lagrange *332*
Laren, J. van *323*
Lamberts, Gerrit *160, 284, 326, 365*
Lamberts, Marijtje *329*
Leeuwen, Wijnand van *234, 236, 328*
Lepelletier, Pierre *319*
Letellier, Francois *328*
Lequesne, Louis *319*
Liebermann, Max *109, 261, 365*
Lindeman, Willem *188*
Linden, Dirk onder de *335*
Lijn, Jhr. Pieter van der *328*
Logteren, Ignatius van *13, 97, 228, 229, 231, 232, 238*
Logteren, Jan van *98, 231, 232, 233, 238, 247*
Lombart, J. *319*
Looman *93*
Machtelt, wed. *325*
Madou, J. *261*
Maybaum, G.F. *234*
Marmet, Anth. *319*
Marten, Jacob *146*

Martensz, Jacob *310*
Martensz, Jan *310*
Martssen, Jacob *154*
Martsz, Tobias *140, 148*
Meddens, B.J.
Meij, Frans de *319*
Meybaum; *zie* Maybaum
Merzetgyn, wed. Lambert Dirc Heinrix *333*
Michielsz, Albert *323*
Michielsz, Jan *330*
Mieuwes, Baefje *311*
Mijling, Adolf *318*
Mniseck, A. *93, 261*
Moen, Adr. *322*
Moeton, H. *263, 264, 265, 324, 333, 359, 367*
Moeton Jr., H. *263, 264, 268, 271, 285, 309, 320, 322, 335, 348, 350, 351, 360, 367*
Molqueren, Jacob Sijmonsz van *140*
Monsjou, A. van *263*
Montjé, wed. Phil. de *332*
Muilman, Bartholomeus *231*
Mulder, Daniel *318*
Neve, Frans de *182*
Nicolet, Gabriel *261*
Normant, I. en N. le *235*
Notmeijer, Jurriaen *236*
Nuyts, Pieter *227, 317*
Olie Jbzn, Jacob *163, 367*
Oirschot, Jan van *318*
Oosterhuis, P. *53*
Outman, Simon *236, 238*
Ottensz, Roelof *142*
Osselaar, ten Abraham *231*
Pelsers, Agneta; wed. Hendrik Brouwer *189, 334*
Perchijn, Heer Jan *327*
Peters, Truije *322*
Petersz, Dirck *117, 320*
Petersz, Jacob *311*
Petersz, Peter *310*
Petersz, Willem *310*
Philip de beeldsnijder *140*
Pieneman, Jan Willem *92*
Pietersz, Andries *zie* Hollogh
Pietersz, Cornelis *321*
Pietersz, Evert *321*
Pietersz, Jacob *117*
Pietersz, Jacques *323*
Pietersz, Jan *321, 329*
Pietersz, Marten *148*

Pietersz, Marten *310*
Pietersz, Steven *327*
Pietersz, Vredrijck *323*
Pietersz, Vrerick *148*
Pietersz, Wijtze *319*
Pijll, Abraham *97, 98*
Pillecum, Mattheus van *190, 221*
Pinart, Nicolais *319*
Plas, Jan van der *319*
Poggeman, Herman *235, 236, 328*
Pondt, Jan *103*
Pool, Jurriaen *92*
Post, Pieter *189*
Pot, Jacob Cornelisz *145*
Pregt, Frederik Rudolf *104*
Quak, Barend *319*
Quien, Francois *319*
Rauws, Cornelis *6, 239, 328*
Ravesteyn, Cornelis Huygen van *310*
Reijner de schilder *178*
Remmertsz, Pieter *120, 321*
Relingh, Maria *319*
Renouward, Paulus *319*
Rieke, J.M.A. *13, 52, 64, 65, 365*
Riemersma *235*
Rietsnijder, C. *324*
Riewertsz, Harman *327*
Rije; *zie* Danckertsz de
Rikoff, Th. *261*
Robidé van der Aa, mr. *107*
Roelen, Frans *311*
Roemers, Griete *327*
Roeters, Frans *190, 191, 221*
Rogier, Hans *181*
Rogge, Gerard *97, 98, 227, 228, 317*
Roijen, J. van *331*
Ronstadt, J.E. *105*
Roodenburg, J. *329*
Roos, Pieter *227*
Rossem, Marten van *323*
Rovert, mr. Dav. *331*
Roquerbe, Louis *332*
Ruyschenz, Willem *330*

Ruijter, de *235*
Saudanis, J. *319*
Schade, Herm. *319*
Schipper, J. *290*
Schouten, H.P. *15, 17, 29, 37, 42, 249, 252*
Schouwenburg, Lucas Max *98*
Schreuder, Gerard *319*
Schrijver, Gerrit *319*
Schwartze, Thérèse *261*
Segersz, Albert *319*
Sijmons, Geer *330*
Sijmonsz van Molqueren, Jacob *140*
Sigault, Chr. *280, 281, 365*
Sigault, F. *366*
Six de jonge, Willem *224*
Slamp, Isaak *319*
Slicher, mr. Wigbolt *97, 98, 228*
Sligtenhorst, D. *332*
Sluijter, Jan Dirk *104*
Sluis, Jacs van der *90*
Slot, ir. H. *324, 325*
Smit, Coptgyn *310*
Smit, Pieter *236, 238*
Someren Brand, mr. J. *261*
Souman, Isaack *319*
Son Jr., Matthijs *232, 233, 236, 328*
Sondag, Johannes Petrus *103*
Speyk, J.C.J. van *92, 107, 108, 109, 261, 262, 280, 281, 284*
Stadt, Cornelis van der Stadt *332*
Stap, Aug. *366*
Staphorst, Bar. *323*
Steven, mr. *180*
Straeten, Jan van (der) *124, 132, 334*
Streep, Nicolaas *328*
Streng, Anthonis van der *238*
Streng, Cornelis van der *230*
Streng, Jacobus van der *238*
Streng, Jan van der *228, 230, 231, 232, 234, 235, 237, 238, 317, 318*
Streng, Marten van der *230, 238*
Streng, Pieter van der *228, 237*
Streng, Pieter van der *230, 238*
Striening, J. *261*
Stroethof *329*
Stuart, Ernst *319*
Sutphen, Jan van *319*
Swanenburg, Ludewina *319*
Swart, mr. Jan *330*

Sweering, Hendrik *103*
Swigters, Aletta *331*
Tak, Cornelis *230, 231, 238*
Tak, Leendert *228, 234, 236, 237, 238, 317, 318, 331*
Tatich, Henrich *118*
Testart, Elbert *228*
Tetar van Elven MGzn, H.M. *209, 367*
Thaems, jonge *116*
Thaems, Godevaert *117, 322*
Theusz, Cornelis *322*
Tielemans, Gerrit *154*
Thomasz, Huybert; *zie* de Keyser
Tombe, Salomon de la *90, 153, 154, 156, 157, 191*
Tongerloo, Cornelis van *321, 322*
Tonis, Jacob *178*
Trap, Jan *311*
Trip, Jacobus *190, 191, 221, 222*
Twisk, Cornelis *236, 238, 328*
Twisk, Gerrit *238*
Uriot Jr., W. *348*
Vael, Guillaume de *334*
Vaillant, Christaan Everhard *103*
Vaillant, Cornelis Reinhart *98, 103*
Valk, Arij *322*
Valk, de *263*
Vastricx, Hendrik *190, 191, 221, 222*
Vechters, Jacob *118*
Verhelle, Antony *328*
Verhoeven, Dirk *226*
Verstegen, Jacobus *90*
Verweegen *324*
Verwer, Abraham de *89, 186*
Vieth, E.B. *322*
Vinckenbrinck, A. *22*
Vingboons, Philip *5, 190, 191, 224, 225, 298, 307, 314, 315, 342, 343, 366*
Vinke Jr., H.E. *80, 86, 92, 261*
Visser, C. *274*
Voet Jr., E. *103*
Volckersz, Reijer *178*
Vollenhof, Jacob *224*
Vondel *139, 153*
Vonk, Willem Jacob *62, 66, 234*
Vos, Jan Reijniersz *325*
Vos, Hans de *148, 150, 153*
Vos, Joost de *153, 154, 135, 156*
Vries, Abraham de *85, 182, 185*
Vries, Isaeck de *321*
Vries, Jacob de *224*
Waeijen, Jacob van der *227, 228*

Wagenaar, Jan *17, 24, 30, 39, 43, 51, 68, 72, 76, 77, 78, 92*
Waaij, N. van der *37, 70, 73, 74, 109, 261, 366*
Warnars, Hendrik *236, 257*
Warnars, Pieter *236*
Webbers, S. *168, 170, 200, 363*
Weger, Cornelis Jacobsz *82*
Weismann, A.W. *182*
Wigholdt, Aletta *331*
Wijbrantsz, Jelis *188*
Wijngaert, J. *328*
Wijngaert, Otto Jansz van den *328*
Wijnincx, Aef *310*
Wijlacker, Frans *319*
Wilde, de *329*
Willem de ‘cuper’ *330*
Willems, Lijsbeth *329*
Willemsz, Arent *321*
Willemsz, Claes *310*
Willemsz, Jacob *328*
Willemsz, Jan *150, 153*
Winter, Pieter van *90*
Wit, D. de *332*
Wolff, Jean de *97*
Woltersz, Thonis *330*
Wor, Adr. *335*
Wouter de ‘metselaer’ *120*
Ziegelaar, G.H. *335*
Zyvert in den Ham *310*
Ziesenis, J. *30, 42, 365*

Register van kunstenaars en ambachtslieden

Architecten, opzichters

Arkel, G. van *333*
Bilhamer, Joost Jansz *2, 137, 140, 163, 297*
Breman, H.J. *333*
Dresselhuijs, Gerrit *239, 260, 263, 279, 367*
Eyck, A.E. van *275*
Fikkert *324, 325, 353, 367*
Gerritsz, Thomas; *zie* de Keyser
Greef, J. de *6, 262, 280*
Hart, A. van der *6, 239, 278, 366*
Hartkamp Jr., J.W.J. *348*
Heyn, P. *77, 263, 264, 271, 272*
Jansz, Joost; *zie* Bilhamer
Campen, Jacob van *4, 90, 182, 183, 201, 202, 210, 215, 292, 298*
Kasteel, B. van *290*

Keyser, familie de *156, 298*
Keyser, Hendrick de *3, 148, 149, 168*
Keyser Jr., Hendrick de *157*
Keyser, Huybert Thomasz de *153, 154, 155, 156, 312*
Keyser, Pieter de *4, 157, 178, 181*
Keyser, Willem de *5, 157, 188*
Keyser, Thomas Gerritsz de *154, 155, 156, 157, 178*
Kok, A.A. *7, 263, 274*
Kröner, J.H.C. *333, 348*
Laren, J. van *323*
Meybaum, G.F. *234*
Moen, A. *322*
Moeton, H. *263, 264, 265, 324, 333, 359, 367*
Moeton Jr., H. *263, 264, 268, 271, 285, 309, 320, 322, 335, 348, 350, 351, 360, 367*
Olie Jbzn, Jacob *163, 367*
Post, Pieter *189*
Rauws, Cornelis *6, 239, 328*
Roodenburg, J. *329, 357*
Scamozzi, Vincent *184, 186, 204, 210*
Schipper, J. *290*
Slot, ir. H. *324, 325*
Tetar van Elven MGzn, H.M. *209, 367*
Thomasz, Huybert; *zie* de Keyser
Uriot Jr., W. *348*
Vignola *179*
Vingboons, Philip *5, 190, 191, 224, 225, 298, 307, 314, 315, 342, 343, 366*
Weismann, A.W. *182*

Beeldhouwers/steenhouwers

Adriaenz van Delft, Dirck *152, 189, 191*
Adriaenz van Delft, Pieter *154, 155, 178, 180, 181, 182, 188*
Best Jr., I.W. *107*
Delft, van; *zie* Adriaansz
Eggers, Bartholomeus *224, 243*
Gijseling, Jan *318*
Care, Carel *147, 148, 152, 153*
Jacobsz, Wouter *152*
Jorissen, Jan *137*
Knoop, Hendrik *229, 230, 231, 232, 233, 235*
Kuijck, Willem van *224, 243*
Logteren, Ignatius van *13, 97, 228, 229, 231, 232, 238*
Logteren, Jan van *98, 231, 232, 233, 238, 247*
Philip de beeldsnijder *140*
Poggeman, Herman *235, 236, 328*
Riemersma *235*

Ruyter, de *235*
Sigault, Chr. *280, 281, 365*
Tielemans, Gerrit *154*
Vinckenbrinck, A. *22*
Vries, Jacob de *224*

Timmerlieden

Arentsz, Douwe *191*
Bruun, Jan *136, 137, 140, 142, 143, 146, 147, 148, 150*
Danckertsz, Adriaan *145*
Fransz, Cornelis *153, 154, 155, 156, 177*
Gravink, Abraham *239*
Henrickz, Jan *118*
Heijdeman, Dirk *235, 236, 238, 239, 328*
Hollogh, Andries Pietersz *177, 178, 180, 181, 182*
Intesz, Pieter *180, 181, 182, 188, 189, 216*
Itterson, Benjamin van *239*
Janse, Dirck *224, 225, 228, 243, 331*
Jansz, Jacob *118*
Monsjou, A. van *263*
Petersz, Willem *310*
Pietersz, Andries; *zie* Hollogh *177*
Streng, Jan van der *228, 230, 231, 232, 234, 235, 237, 238, 317, 318*
Streng, Pieter van der *228, 237*
Tatich, Henrich *118*
Willemsz., Jan *150, 153*

Metselaars

Bogart, Pieter *181, 189*
Fransz, Albert *141, 142, 143, 146, 147, 148*
Gijsbertsz, Hendrik *140*
Goethart, Cornelis *224, 243*
Hoeneker, Coenraad *238*
Jacob de ‘metzeler’ *136*
Jansz, Jacob *177, 181, 182*
Tak, Cornelis *230, 231, 238*
Tak, Leendert *228, 234, 236, 237, 238, 317, 318, 331*
Twisk, Cornelis *236, 238, 328*
Twisk, Gerrit *238*
Vos, Hans de *148, 150, 153*
Vos, Joost de *153, 154, 155, 156*
Wouter de ‘metselaer’ *120*

Aannemers, leveranciers

Albertsen, Hendrick *332*
Barentsz, Henrick *188*
Beets, Cornelia van der *191*
Beke, Henr. *257*
Brederoo, Willem van *224*
Dankertsz, Cornelis *146*
Deenik, Z. *291*
Dommer, Hendrik *177*
Flines, de *263*
Gerritsz, Jan *224*
Hartjens, Hannus *181*
Horst, Leendert van de *232*
Huurman, Dirk *231*
Ysbrands, Cornelis *230*
Isendorp, Hendrik en Abraham *318*
Jong, Gerrit de *232, 233, 318*
Kat, Floris *236*
Keizer, Cornelis *154*
Claesz, Casper *230, 231*
Claesz, Dirck *181*
Kloet, Willem van der *231, 237, 318, 328*
Kuijster, Hendrik *231, 232*
Leeuwen, Wijnand van *234, 236, 328*
Martsz, Tobias *140, 148*
Muilman, Bartholomeus *231*
Mulder, Daniel *318*
Molqueren, Jacob Sijmonsz van *140*
Notmeijer, Jurriaen *236*
Oirschot, Jan van *318*
Outman, Simon *236, 238*
Rietsnijder, C. *324*
Sijmonsz van Molqueren, Jacob *140*
Smit, Pieter *236, 238*
Son Jr., Matthijs van *232, 233, 236, 328*
Streng, Anthonis van der *238*
Streng, Cornelis van der *230*
Streng, Jacobus van der *238*
Streng, Marten van der *230, 238*
Streng, Pieter van der *230, 238*
Valk, de *263*
Vollenhof, Jacob *224*

Kistenmakers, meubelmakers

Brouwer, P.J. *108*
Dircksz, Pieter *142*
Engersz, Salomon *152*

Gerritsen, Harmen *155*
Hardenbergh, Wed. Jan *229*
Heydanus, T.I. *107*
Martssen, Jacob *154*
Normant, I. en N. le *235*
Pietersz, Marten *148*
Pietersz, Vrerick *148*
Volckertsz, Reijer *178*

Smeden, koper- en blikslagers, slotenmakers

Cornelisz Pot, Jacob *145*
Cornelisz, Jan *142*
Ottensz, Roelof *142*
Pot, Jacob Cornelisz *145*
Rogier, Hans *181*
Ronstadt, J.E. *105*
Tonisz, Jacob *178*
Warnars, Hendrik *136, 257*
Warnars, Pieter *236*
Wijbrantsz, Jelis *188*

Huisschilders, loodgieters

Aardewijn, Anthonij *231, 235*
Asvalk, Christoffel *318*
Davitsz, Salomon *156, 178, 181*
Hoogbruin, J. *108, 269*
Osselaar, Abraham ten *231*

Zilversmeden

Bastet, T.F. *104*
Brandt, Reijnier *103*
Huisman, M. *103*
Pondt, Jan *103*
Pregt, Frederik Rudolf *104*
Sluijter, Jan Dirk *104*
Sondag, Johannes Petrus *103*
Sweering, Hendrik *103*

Kaartmakers, landmeters

Antonisz, Cornelis *126, 127*
Bast, Pieter *127*
Berckenrode, Balthasar Florisz van *111, 128, 129, 168, 170, 176, 192, 366*
Danckertsz de Rije, Cornelis *190, 193, 314 343, 366*
Florisz; *zie* Berckenrode
Rije; *zie* Danckertsz de
Vonk, Willem Jacob *62, 66, 234*

Topografische tekenaars e.d.

Beijer, J. de *56, 244, 365*
Cats, J. *326, 365*
Eversen, A. *58, 365*
Greeven, H. *261*
Greive, J.C. *64, 363, 365*
Hilverdink, J. *19, 261, 363*
Hove, B. van *261*
Lamberts, Gerrit *160, 284, 326, 365*
Madou, J. *261*
Oosterhuis, P. *53*
Rieke, J.M.A. *13, 52, 64, 65, 365*
Schouten, H.P. *15, 17, 29, 37, 42, 249, 252*
Sigault, F. *365*
Stap, Aug. *366*
Striening, J. *261*
Webbers, S. *168, 170, 200, 363*
Ziesenis, J. *30, 42, 365*

Schilders

Ansingh, Lizzy *93*
Backer, Adriaan *87*
Backer Adriaenz, Jacob *85, 185*
Berk, Lucas *229*
Benoit, Jacques Estienne *229*
Boonen, Arnold *87*
Bouwe de ‘scilder’ *138*
Breukelaer, C. *92*
Delfos *87*

Dik, H. *295*
Dilhoff, J. *85, 92*
Dujardin, Karel *90*
Frankendaal, Nicolaas van *94*
Frans de schilder *178*
Heijndricksz, Vrerick *147, 148*
Holsteyn, Cornelis *190, 221*
Horstink, W. *85*
Itswaart, David *233*
Liebermann, Max *109, 261, 365*
Looman *93*
Mniseck, A. *93, 261*
Nicolet, Gabriel *261*
Pieneman, Jan W. *92*
Pillecum, Mattheus van *190, 221*
Pool, Jurriaen *92*
Reijner de schilder *178*
Rikoff, Th. *261*
Schwartze, Thérèse *261*
Sluis, Jacs van der *90*
Tombe, Salomon de la *90, 153, 154, 156, 157, 191*
Verwer, Abraham de *89, 186*
Vinke Jr., H.E. *80, 85, 92 261*
Vries, Abraham de *85, 182, 185*
Waaij, N. van der *37, 70, 73, 74, 109, 261, 366*

Zaakregister

achterhuis *307*
achterkamer *306*
achterkeuken *306, 330, 334*
afbeeldingen weeshuis *4, 5*
alcoof *347*
archiefkist *78*
balklagen *184*
bakhuis *122, 124*
baksteen:
Friese 145, 155
Friese gele 154, 156, 341
Friese klinkers 146, 154, 156
Friese rode 117
Goudse 141, 153
Leidse 141, 147, 152, 181, 182, 332
bastaard klinker 138
dubbele klinkers 148
dubbele steen 138, 147, 151, 152
enkele steen 138
hartsteen 138
klinkers 177
moppen 147, 177, 332
rootsteen 140
baksteenformaten *119, 122, 179, 183*
bedsteden *148*
'biergeld'; *zie* drinkgeld
'binnenhaert' *316, 319, 321, 347*
binnenkamer *316*
'bynten' *141*
bleekveld *121, 154, 172, 176, 182*
blikslager *153, 178*
boekhouder *39*
boerderijen *136, 146, 152, 153, 182*
Bouw- en Woningtoezicht *264*
'cartularium' *116*
cement *147, 154*
dakpannen *143, 146, 189, 264, 273*
Deventer kleden *105*
drinkgeld *127, 142, 143, 145, 148*
duif *15, 17*
fabrieksboeken *146*
fonds Crommelin *104, 105, 107, 268, 272*
funderingen *119, 122, 131, 136, 140, 141, 145, 147, 149, 154, 155, 164, 177, 178, 183, 198, 230, 232, 290, 295, 331, 332*
foto's, oudste *274, 366*

galerij *125, 147, 178, 234, 243*
gedenksteen *262, 263, 265, 294*
gemene muur *334*
gevels *117, 148, 308*
gevelstenen *56, 109, 274*
glaswerk *100*
Goliath *22*
gymnastiekonderwijs *270*
hallamp *83*
hangmatten *260*
hek, smeedijzer *50, 236, 268, 298*
Herstellingsoord, Bergen aan Zee *273, 363*
Historisch Museum *10, 115, 290*
'hoendercot' *334*
'hoopwerk' *146*
hout:
grenenhout 341
Noorse delen 177
Noorse last 143
Pruisische delen 137, 143
vurehout 140, 141, 142, 145, 151
Zweedse delen 177
houtskelet *120, 122, 124, 134, 137, 144, 164*
hooihuis *321, 325*
huisnaam:
de builkist 122, 330
int swarte cruys 329
doirenburch 166, 117
int vliegende kint 322
de drie krakelingen 153
de drie lelien 321
int blauwe ruytgen 321
de vergulden schoen 321
het spinnewiel 310
Woerden
huisplattegronden:
ontwerpen van 342, 343, 344, 358
driedelige 306, 312, 313, 325, 331
tweedelige 307
zeventiende eeuwse 307
ijzeren kribben *265, 266*
ijzeren kolommen *266, 350*
'Italiaanse vloer' *152, 155, 243*
insteek *306, 324, 332*
kaarsenhouders *83*
kabinet *79*
kabinet J.F. Eilers *63, 69, 270*
kachel *124, 145, 347*
kamer:

achterkamer 306
beste 316, 347
daagse 313, 316
hangkamer 306, 315, 316
ingestoken 306, 324, 332
zijkamer 313
kamerwoning *117, 312*
kantoor *124, 142, 334, 347*
kapiteel *184, 204, 205*
kastanjevaasjes *108*
keuken:
achterkeuken 306, 330, 334
kelderkeuken 332
zomerkeuken 122
klok *83*
collectebus *106*
'commensalen' *120*
koninklijke bezoeken *92, 260, 261, 268*
console *122, 132*
koperwerk *104*
korbeel *124, 137*
korfbalspel *31, 273*
kruiskozijnen; *zie* venster
lantaarn *30, 37, 83, 109, 269, 283*
leien:
Engelse 151, 231
Luikse 147
Rijndekking 291
rijst 148
'loots' *120, 156, 320*
luifels *146*
'luifelteerder' *191*
maatsysteem *179, 184*
'meiboom' *137, 141, 148*
'memoriaal' *112, 180*
mirakelkist *78, 363, 364*
molen te Ouderkerk *152*
muurankers *174*
offerblok *18, 109, 139, 260*
'patroenen' *148*
'pylaeren' *142, 147, 148, 153, 154*
plafonddecoratie *190*
plateelbakkerij Delft *101, 261*
plantsoen *267, 283, 291*
pomp *39, 143, 145, 147, 153, 226, 235, 321, 347*
portalen *169, 185, 205, 210*
'poskens'; *zie* schoorsteenposten
Publieke Werken *208, 287, 289, 290*
put; *zie* waterput

putgalg *141, 150*
'rapiamus van uytgeeff' *180*
'receuil' *180*
regenbak; *zie* waterkelder
regentenstuk *62, 84, 86, 185*
regentessenstuk *85, 86*
restauratie van reliëf *139, 148, 294*
riolen *198, 228, 318*
rioleringsplattegrond *259*
rooimeesters *230, 236, 318*
sacramentsgilde *78*
'sael' *315*
'salettgen' *334*
schilderijen *90, 91, 92*
schoorsteenposten *109, 137, 152, 155*
schoorsteenstukken *87, 88, 89, 185*
'secrete cassa' *261, 262*
serviezen *101, 268*
slöjd *270*
slaapzalen *264*
'sommers' *180*
speeltafels *83, 268*
staalconstructies *264, 266*
'staatboeken' *112*
stadsbestedelingen *274*
stadsbranden *306, 320, 333*
steen, eerste -legging *147, 181, 224, 274, 328*
steentges (tegels) *153, 177*,
St.-Josephsgilde *141*
stoelen *62, 79, 82, 229*
'stolp' *137, 182*
stuucplafond *62*
'taermen' *154*
textilia *105*
timmerloods *178, 271*
tinwerk *105*
trapmodel *108*
trappen *268*
trektafel *80, 82, 83*
vensters:
'Empire' vensters 309, 333, 359
kruiskozijnen 109, 122, 134, 185, 335
schuifvensters 229, 264, 308, 329
verkaveling *114, 116, 132, 305*
verwarmingsoven; *zie* kachel
'voorscot' (gevel) *117*
vloerssteen:
Zweedse 189, 224, 243
zie 'Italiaanse vloer'

wapenschilden *229*
wapenborden *96, 97, 232*
watergang of huisdrop *334*
waterkeiders *145, 147, 150, 155, 226, 228, 232, 258, 366*
waterput *143, 235, 318*
watervoorziening *258*
weespoppen *83, 106*
wezenkleding *221, 260, 273*
wijngaard *148, 335*
‘winckel’ *137, 316*
winkelhuistype *308*
winkelontwikkeling *309*
winkelpuien *309*
zilverwerk *102, 103, 104*
zilveren schaal *216*

Topografische register

Aalmoezeniers weeshuis *260, 274*
achterplaats *15, 48-51, 235-237, 254, 255*
administratiekantoor; *zie* oude regentenkantoor
archief *270*
badkamers *266*
badhuis *270*
bakkerij *57, 150, 151, 173-175, 229, 269, 285*
Begijnhof *1*
Begijnensloot *1, 34, 35, 114, 116, 117, 154, 168, 176, 234, 258, 276, 291, 294, 302*
Bergen aan Zee, Herstellingsoord *273*
'Byndwyck' *116*
boekhouderskantoor *36*
boekhoudershuis; *zie* woning boekhouder
brouwerij *3, 4, 48, 49, 120, 140, 150, 173-175, 224, 237, 255, 272*
brug in het weeshuis *153*
brug over de N.Z. Voorburgwal, *zie* Raambrug
galerij met kastjes *28, 29, 249, 250*
galerij onder jongensschool *24, 30, 178, 196-199*
'gasthuys' *121*
glazenmakerswerkplaats *250*
'sGraveland *269*
gymnastieklokaal *272*
Heilige Stede, Kapel der *1, 14, 78, 114, 121, 140, 327, 329*
Hoorn (eiland) *146*
Huidekopersgildehuis *178*
IJsbaanpad *275*
jongenseetzaal *108, 267, 272, 300*
jongenshuis *26, 176, 226, 231, 246, 247, 293, 302*
jongensplaats *24-33, 176, 272, 284*
jongensschool *24, 30, 178, 196-199*
jongensziekenhuis *189, 239*
Kalverstraat (algemeen) *117*
Kalverstraat *71 2, 13, 98, 114, 191, 228, 308, 309, 335*
Kalverstraat *78 310, 319, 337, 348, 354*
Kalverstraat *80-82 116, 117, 264, 309, 320-322, 337, 350-351, 354*
Kalverstraat *84 318, 323-324, 337, 352, 354*
Kalverstraat *86-88 117, 229, 264, 307, 308, 323-325, 337, 352-353, 354*
Kalverstraat *90 136, 325, 326, 337, 352-355*
Kalverstraat *94-96, 98 121, 306, 326, 329, 336, 355-359,*
Kalverstraat *100, 102, 104, 106 121, 264, 306, 308, 309, 329-333, 356, 358-359, 361*
Kalverstraat *108 307, 333-335, 360-361*
'kamkamer' *51, 75, 237, 254, 269*
Karthuizerklooster *2, 146, 153, 155, 156*

‘Cas- Comptoir’ *223*
Keizerskroon; *zie* Kalverstraat *71*
keukens *70-71, 245, 260, 269, 279, 285*
keuken meisjesziekenhuis *236*
kindereetzaal *144, 301*
kinderhuis *146-150, 168-171, 226, 232, 252, 253, 303*
kinderschool *144, 173*
kleermakerij *272*
kloosterkapel *119, 120*
koehuis *142-144, 164*
conversatiezaal, jongens *77*
conversatiezaal, meisjes *273, 300*
linnenwinkel *225, 243*
St.-Lucienklooster *1, 114, 116-120, 130-131*
St.-Luciensteeg (algemeen) *56-59, 117, 118, 190, 193, 274, 310-320, 337-349*
St.-Luciensteeg 1-23 *226-228, 317-320, 337, 346-349*
St.-Luciensteeg 23 *als boven en 264, 290, 311*
St.-Luciensteeg 25 *154, 307, 319, 337, 340-341, 348*
meisjeseetzaal *74, 267, 274, 301*
meisjesplaats *40-47, 180-185, 200-203, 291, 296*
meisjesziekenzaal *225, 236, 243, 254, 282-283*
‘middelhuis’ *72, 183, 186, 210-212, 282, 295*
monument van Van Speyk *298*
oudemannenhuis *26, 114, 121-125, 132-135, 176, 297, 329, 330*
patershuis *120, 131, 183, 314, 339*
poort aan Kalverstraat *18, 21, 136-140, 160-163, 218, 219*
poort aan de St. Luciensteeg *59, 179, 180, 187*
poort, rode *37, 268*
poortje brouwerij *48, 151*
poortje kinderhuis *149, 169*
portalen meisjesplaats *206, 207*
portalen middelhuis *186, 210*
Raambrug *52, 118, 119*
Raamstraat (Rozemarijnsteeg) *118*
regentenzaal *62, 64-66, 87-89, 185, 213-215, 220, 223, 228, 267, 268, 295*
regentenkantoor, oude *63, 67, 176, 247*
regentessenkamer *62, 68, 87, 151, 225, 230, 243, 295*
reliëf poort Kalverstraat *139, 153*
restaurant *22, 291*
rookhuis *46, 229, 269, 285*
Sacramentsgasthuis *121, 132, 329*
schoenmakerswerkplaats *177*
schoolmeestershuis; *zie* woning etc.
schouwburg *4, 6, 94, 239, 257*
schuttersgalerij *34, 35, 113, 293, 295*
‘snijhuis’ *225*
Sociaal Agogisch Centrum *63*
speldewerkwinkel *225, 243*
strijkkamer *76-77*

tekenschool *266*
timmerloods *226, 244, 272*
Voorburgwal, Nieuwezijds *1, 52, 53, 114, 166, 167, 268, 278*
Voorburgwal, Nieuwezijds; brug over *52, 118, 119*
Voorburgwal, Nieuwezijds; vleugel aan *224*
washuis *53, 76, 141, 237*
was- en strijkinrichting *76*
weeshuis, eerste; *zie* Kalverstraat 71
wijnkopersgildehuis *178*
wollenaaiwinkel *51, 236, 255, 272*
woning van de:
binnenvader 266, 271, 288
boekhouder-notaris 38, 39, 61, 187, 216, 217, 264, 270, 272, 273, 286, 288, 302
geldophaler 164, 165, 271
jongensportier 141, 164, 165, 271, 286, 288, 302
keukenvader 271, 285
meisjesportier 216, 286, 288
kleermaker 271
schoenmaker 150, 165, 271
schoolmeester 250, 251, 270, 286, 288
strijkmoeder 271, 288
wollenmoeder 271, 288
Zandvoort, Badhuis voor minvermogenden *273*

Bronvermelding en afkortingen

Fotografische opnamen

Rijksdienst voor de Monumentenzorg (1960-1975): 2-6, 8, 10-26, 28-36, 38, 43-51, 53, 54, 57, 58, 62, 73-75, 80, 82, 85-87, 92-111, 113-116, 118, 120-172, 175-179, 182, 183, 186, 187, 191, 195-199, 201-205, 207-211, 214-217, 219, 220, 223, 224, 229, 232-234, 238, 242, 245, 246, 249, 251-256, 261-263, 266, 268, 269, 274, 279-286, 288, 291, 297, 299-301, 303, 304, 306, 309, 312, 315, 323, 324, 328-334, 336, 341, 346, 348-350, 359, 360, 363, 365, 369-375, 382-385, 389-391, 397-402, 404, 405, 407, 411-413, 415, 416, 418.

Kunsthistorisch Instituut der Rijksuniversiteit te Utrecht:
7, 9, 39, 67, 193, 194, 292, 310, 366, 378, 403, 409.

Gemeentelijke Archiefdienst Amsterdam:
Ca. 1900; 63, 77, 91. Serie 1936: 27, 55, 56, 60, 76, 77, 78, 79, 81, 83, 88-90, 250, 313, 337, 339.

Lichtbeelden Instituut te Amsterdam:
serie 1938: 42, 52, 207, 248, 278, 338.

Stedelijk Museum Amsterdam:
1963 e.v.: 37, 40, 41, 61, 84, 112, 189, 218, 243, 275, 308, 317, 347, 351, 353, 354, 355, 356.

Dienst der Publieke Werken ie Amsterdam:
64, 65, 66, 69, 71, 72, 230, 231, 352, 387, 388.

Instituut voor Prae- en Protohistorie, Amsterdam:
181.

Rijksmuseum, Amsterdam: 270-271.

Collectie Steenbergh: 392, 408, 520.

E. Posthuma de Boer: 302.

Architectura 1915: blz. 281, 381.

Onbekend: 406.

Tekeningen

R. Royaards-ten Holt:

119, 212, 213, 221, 222, 226-228, 235, 237, 239, 240, 247, 257-260, 264, 265, 267, 276, 277, 289, 290, 298, 305, 307, 311, 314, 316.

J.J. Jehee:
117, 173, 174, 180, 184, 185, 188, 190, 200, 206, 241, 244, 272, 273, 293, 294, 295, 296, 318, 325, 335, 357, 358, 361, 367, 377, 379, 380, 393-396, 410, 414, 417, 419.

P. Wiersma:
192, 225, 287, 319-322, 326, 327.

Afkortingen

A.B.W.;	Archief Burgerweeshuis, Gemeentelijke archiefdienst. Part. archief 367.
A.R.A.;	Algemeen Rijksarchief.
B.W.T.;	Dienst Bouw- en Woningtoezicht.
Cart.;	Cartularium van het St.-Lucienklooster, A.B.W. 112.
G.M.A.;	Gemeente Museum Amsterdam.
H.M.A.;	Historisch Museum Amsterdam.
S.A.C.;	Sociaal Agogisch Centrum, IJsbaanpad Amsterdam.
S.M.A.:	Stedelijk Museum Amsterdam.

Colofon

Lettertype:
Times New Roman, Monotype serie 327

Ontwerp:
Staatsdrukkerij (Ton van Riel), 's-Gravenhage

Typografische begeleiding, ontwerp band en stofomslag:
Staatsdrukkerij (K.F. Treebus), 's-Gravenhage

Litho's:
Chemez, Haarlem

Druk:
Staatsdrukkerij- en Uitgeverijbedrijf, 's-Gravenhage

Bindwerk:
Paardekooper Boekbinders B.V., Amsterdam